

Український інститут національної пам'яті

АНДРІЙ ЛІВИЦЬКИЙ.

ЛИСТУВАННЯ (1919–1953 РОКИ)

*До 140-річчя з дня народження
Андрія Лівницького (1879–1954),
видатного українського державного
і громадсько-політичного діяча, правника*

Київ
2019
Фенікс

УДК 821.161.2'06-6:94(477)

Л55

Л55 **Лівицький Андрій.** Листування (1919–1953 роки) / Упорядкув., вступ. ст., заг. ред. Я. Файзуліна. – Український інститут національної пам'яті. – Київ : Фенікс, 2019. – 688 с.

ISBN 978-966-136-661-8

Видання, що пропонується увазі читача, є збірником листів Андрія Лівицького за 1919–1953 роки – його листування з відомими українськими діячами – Симоном Петлюрою, Ісааком Мазепою, Олександром Шульгиним, Іваном Огієнком, Іларіоном Косенком, Миколою Шумицьким, Володимиром Кедровським і багатьма іншими. Ці листи проливають світло на різноманітні аспекти державного будівництва, становлення і діяльність Державного Центру УНР в екзилі, становище української політичної еміграції, відносини між окремими її течіями, а також протистояння української політичної еміграції та радянських органів держбезпеки, особисте життя Андрія Лівицького й інших відомих українських діячів. Окремим розділом у виданні представлені копії листів Андрія Лівицького, що були перехоплені радянською закордонною розвідкою і нещодавно оприлюднені Галузевим державним архівом Служби зовнішньої розвідки України. Абсолютна більшість листів, вміщених в цьому виданні, вперше вводяться до наукового обігу й є унікальним історичним джерелом для вивчення історії українського державотворення та національно-визвольного руху, геополітичних трансформацій в країнах Центрально-Східної Європи.

УДК 821.161.2'06-6:94(477)

Видання підготовлено за підтримки
Канадського інституту українських студій
(Canadian Institute of Ukrainian Studies)

© Ярослав Файзулін, упорядкування,
вступна стаття, коментарі, 2019

© Видавництво «Фенікс», 2019

ISBN 978-966-136-661-8

Зберігаючи державницьку традицію: життя і чин Андрія Лівницького

«...Хай судить Нас історія, Ми з радістю приймемо вирок, навіть жорстокий вирок, аби він був винесений вільним українським народом в Незалежній Українській Державі», – писав Андрій Лівницький, на той час голова дипломатичної місії УНР у Польщі і керуючий Міністерством закордонних справ УНР у листі до графа Михайла Тишкевича 27 квітня 1920 року. Декілька днів перед тим він поставив свій підпис під текстом Варшавського договору між Українською Народною Республікою та Польщею, що був однією з ключових подій в житті Андрія Лівницького та історії України того часу. Наведені слова могли б стати квінтесенцією всієї громадської та політичної діяльності Андрія Лівницького, який майже все своє свідоме життя присвятив боротьбі за незалежність України.

Андрій Лівницький належав до покоління українців, народжених в останній чверті XIX століття. Ця молодь із початком нового століття з головою поринула в український рух, що з суто культурницького – «культурної опозиції» став перетворюватися на політичний: вимоги дозволити українську мову й освіту, друк книжок і газет українською, ставити п'єси українською доповнилися політичними, головна з яких – самостійність і соборність України. Ровесники Андрія Лівницького стояли біля витоків, очолили провід Українською революцією 1917–1921 років і зрештою здобули незалежність УНР. Із більшовицькою окупацією України більшість політичних лідерів УНР опинилися в еміграції, де продовжували державницьку працю і

боротьбу з комуністичним режимом, популяризуючи ідею державної незалежності України в світі.

Активним учасником революційних і державотворчих процесів першої половини ХХ століття був Андрій Лівичський – член Української Центральної Ради і ЦК Селянської спілки, прем'єр-міністр уряду УНР, голова Директорії УНР та Головний отаман військ УНР, Президент УНР в екзилі. Однак, незважаючи на вагоме місце і роль Андрія Лівичського в українській історії, в Україні дотепер немає жодного наукового дослідження монографічного рівня, присвяченого його життю та діяльності. Власне цим виданням ми сподіваємося хоча б до певної міри заповнити цю прогалину в українській історіографії. Тим більше, що 2019-го виповнюється 140 років з дня народження Андрія Лівичського і цей ювілей буде відзначатися в Україні на державному рівні.

Народився Андрій Лівичський 12 квітня (31 березня – за старим стилем) 1879 року на хуторі Красний Кут Золотоніського повіту Полтавської губернії (нині – у складі села Ліпляве Канівського р-ну Черкаської обл.). У свідоцтві про народження Андрія Лівичського, оригінал якого зберігся в Державному архіві Полтавської області, відзначається: «...Дано сие свидетельство из Полтавской Духовной Консистерии, за надлежащею подписью и приложением казенной печати, в том, что в метрической книге, хранящейся в архиве Консистерии Золотоношского уезда местечка Леплявого Николаевской церкви, за тысяча восемьсот семьдесят девятый (1879) год, под № 10, акт рождения сына корнета Николая Иванова Левицкого, – Андрея записан так: «Марта тридцать первого (31) числа у корнета Николая Иванова сына Левицкого и законной жены его Наталии Петровой, оба православные, родился сын Андрей. Крестил 31 того же марта протоиерей Аристарх Пашкевич с и. д. псаломщика Андреем Мойсياهو. Восприемники: дворянин Федор Акимов Каниевский и дочь мирового судьи Александра Ильяшенко 1886 года июля 12 дня»¹. Окрім Андрія, батьки – Микола Іванович Лівичський і Наталя Петрівна Лівичька, мали ще двох синів і доньку: Костянтина (1877 р. н.), Євгенію (1881 р. н.) та Олексія (1885 р. н.).

¹ Коротенко В. До біографії Андрія Лівичського (Маловідомі документи Державного архіву Полтавської області) // Полтавська петлюріана. – Полтава, 1993. – Ч. 1. – С. 88.

Рід Лівичьких мав козацько-старшинське походження, споріднений із нащадками гетьмана Павла Полуботка. Його представники із покоління в покоління зберігали промовисте «і» в українській і «ять» у російській транскрипції прізвища. У родині Лівичьких переповідалася легенда про його козацьке походження. За нею один із предків Андрія був завзятим козарлюгою, в запеклому бою з турками втратив праву руку, але, не дивлячись на це, продовжував битися, перехопивши шаблю в лівицю. Побратими прозвали його Лівшею, а згодом прізвисько трансформувалося в Лівичький. Родинними реліквіями були старі папери, серед яких грамота часів гетьмана Богдана Хмельницького, якою один з пращурів призначався на сотника чи полковника Війська Запорозького. Після смерті Миколи Лівичького ці документи потрапили до рук Андрія і він передав їх своїй кузині, відомій історичні Наталії Дворянській (більш відома як Мірза–Авакянц).

Дворянські привілеї Лівичьким були надані за Катерини II. В Державному архіві Полтавської області збереглася копія постанови дворянських депутатських зборів про підтвердження дворянства Лівичьких: «Из дела о дворянстве Левицкого оказалось, что по определению сего собрания 16 сентября 1886 г. состоявшемся, проситель, корнет Николай Левицкий внесен во 2 часть дворянской родословной книги, которое указом Правительствующего Сената, по Департаменту Герольдии, от 22 января 1881 г. за № 401 утверждено»².

Мешкали Лівичькі в просторому родинному маєтку в селі Ліплявому, який Микола Іванович, батько Андрія, одержав у спадок від батьків. Після закінчення Єлисаветградської кавалерійської школи він працював у Золотоніському повітовому земстві. Мати Андрія Наталія Лівичька закінчила Фундуклеївську гімназію в Києві та була домогосподаркою. Чиновник Микола Лівичький мав консервативні погляди, був прихильником царських порядків, натомість син Андрій захоплювався популярними на той час революційними ідеями, що не раз ставало причиною гострих суперечок між батьком і сином.

Середню освіту Андрій Лівичький здобув у вже згаданій Прилуцькій гімназії та Колегії Павла Галаґана в Києві. Навчався добре, завжди був серед лідерів у класі, мав високі бали з усіх предметів.

² Коротенко В. До біографії Андрія Лівичького (Маловідомі документи Державного архіву Полтавської області) // Полтавська петлюріана. – Полтава, 1993. – Ч. 1. – С. 88.

А вже в 1896 році вступив до Київського університету Святого Володимира, де навчався на математичному і правничому факультетах. Під час навчання в університеті був активним членом української Студентської Громади, яку із часом очолив. За активну громадянську позицію переслідувався адміністрацією навчального закладу. Зокрема за участь в загальностудентському страйку 1899 року Андрія Лівіцького на один рік виключили з університету й вислали «під гласний нагляд» на Полтавщину. Щоправда в характеристиці про «політичну благонадійність» цей епізод не відобразився, що дозволило юнакові в майбутньому обійняти посаду в суді: «...в бытность свою студентом Университета не принимал участия в такого рода противозаконных проявлениях, которые обнаруживали бы явное неуважение к закону или к установленным властям»³.

Навчаючись в університеті, Андрій заробляв на хліб приватними лекціями, провадив активну діяльність в Студентській Громаді. Будучи головою Студентської Громади він приятелював із багатьма діячами так зв. Старої Громади, до якої належали багато старших видатних українських діячів, у тому числі й Леся Українка. Використовуючи свої широкі знайомства в Старій Громаді і авторитет серед членів Студентської Громади, Андрій Лівіцький намагався примирити між собою ці організації⁴.

15 липня 1900-го Андрій Лівіцький побрався з Марією Ткаченко із села Білилівка Київської губ. (нині – Ружинського р-ну Житомирської обл.). 15 червня 1902 року в молодят народилася донька Наталя, в майбутньому – відома письменниця і поетеса Наталя Лівіцька-Холодна. А 22 січня 1907 року в Жмеринці син Микола (назвали на честь діда) майбутній Президент УНР в екзилі.

В цей час в Наддніпрянській Україні постають перші політичні партії. Зокрема Револьюційна українська партія (РУП), філії якої виникають по всій Україні. Майже всі члени київської Студентської Громади вступають до РУП. Андрій Лівіцький разом з Володимиром Винниченком, Дмитром Антоновичем, Борисом Матюшенком, Євгеном Голіцинським, Михайлом Ткаченком та Олександром Скоропи-

³ Коротенко В. До біографії Андрія Лівіцького (Маловідомі документи Державного архіву Полтавської області) // Полтавська петлюріана. – Полтава, 1993. – Ч. 1. – С. 88.

⁴ Лівіцька М. На грані двох епох. – Нью-Йорк, 1972. – С. 61.

сом–Йолтуховським належав до ядра київського комітету РУП⁵. Від імені якого організовували недільні школи для дорослих, концерти і вистави, розповсюджували нелегальну літературу (переважно прокламації, відозви та листівки), вели просвітницьку роботу серед молоді й робітників⁶.

У 1903 році Андрій Лівницький закінчив юридичний факультет Київського університету Святого Володимира. Випускні іспити склав на «весьма удовлетворительно» і «удовлетворительно». Диплом першого ступеня дозволяв влаштуватися на цивільну (державну) службу і займати чин 10 класу (із 14 існуючих на той час). За порадою Миколи Порша Андрій влаштовується на роботу до Лубенського окружного суду. Збереглася його заява на ім'я голови суду від 23 липня 1903 р. в якій писав: «...Имею честь покорнейше просить Ваше превосходительство зачислить меня младшим кандидатом на судебные должности во вверенный Вам окружной суд. Место жительства имею в м. Гельмязове, Золотоношского уезда»⁷. Протягом 1903–1904 років він працює в цивільному відділенні суду та досудового слідчого, з 1 липня 1904 р. виконує обов'язки секретаря цивільного відділення суду, однак наступного року звільняється, офіційна версія – у зв'язку з хворобою⁸.

Навіть працюючи в суді, А. Лівницький залишався активним учасником лубенського осередку РУП: встановлював контакти з єврейським БУНДом та російськими соціалістами–революціонерами, проводив агітацію серед робітників, селян, молоді, переховував і розповсюджував нелегальну літературу. А відтак перебував у полі зору поліції. Під час обшуку в помешканні Лівницьких у Лубнах 9 грудня 1903-го жандарми виявили нелегальну літературу. Аби врятувати чоловіка Марія Лівницька заявила, що видання належать їй. «...При обыске в квартире Андрея Николаевича Левицкого, в отсутствие последнего, были найдены № 1 революционного журнала «Свобода» и брошюра «Беседы о земле», – доповідав товариш прокурора Полтав-

⁵ Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998. – С. 116.

⁶ Лівницька М. На грані двох епох. – Нью-Йорк, 1972. – С. 12.

⁷ Коротенко В. До біографії Андрія Лівницького (Маловідомі документи Державного архіву Полтавської області) // Полтавська петлюріана. – Полтава, 1993. – Ч. 1. – С. 86.

⁸ Там само. – С. 89.

ського окружного суду 20 грудня 1903 року. – При личном осмотре находившейся при обыске жены Левицкого Марии Варфоломеевны, урожденной Яновской⁹, обнаружены номера журнала «Революционной Украинской партии» за сентябрь и октябрь 1903 г. «Добра новина» и рукопись на 5 четвертушках бумаги с изложением истории революционного движения в России...»¹⁰.

Початок 1905-го ознаменувався активізацією суспільно–політичного життя України, не були виключенням й провінційні Лубни. Андрій Лівичський стає учасником з'їзду РУП, на якому партія була реорганізована в Українську соціал–демократичну робітничу партію. Помешкання Лівичських перетворюється на «штаб–квартиру» місцевого революційного руху: тут зупиняються діячі УСДРП, сюди приходять за інструкціями селяни та робітники¹¹. В умовах зростання протестних настроїв, країну охопили безкінечні страйки й маніфестації, у Лубнах створюється Комітет охорони міста, в складі 12 осіб, у т. ч. й Андрій Лівичський. Із поглибленням революційних подій Комітет охорони міста був реорганізований в Коаліційний комітет українських, російських і єврейських організацій, Андрій Лівичський став його головою. Він також очолював загін самооборони, який намагався вберегти населення міста, в першу чергу єврейське, від грабунків і погромів¹².

Революційна ейфорія досить швидко закінчилася, а країну охоплює реакція. В січні 1906-го поліція обшукує помешкання Лівичських в Лубнах. Андрію дивом вдається уникнути арешту і впродовж року він переховується від властей. До Лубен повернувся в січні 1907-го, сподіваючись, що напруження в місті спало, а про нього забули. Однак у листопаді цього ж року містом прокочується нова хвиля арештів, у справі так зв. «Лубенської Республіки». Фігуранти цієї справи, – у т. ч. Коаліційний комітет, звинувачувалися в тому, що самовільно захопили владу в місті та готувалися до проголошення «Лубенської Республіки». Разом з Андрієм Лівичським тоді заарештували братів

⁹ Насправді Ткаченко.

¹⁰ Коротенко В. До біографії Андрія Лівичського (Маловідомі документи Державного архіву Полтавської області) // Полтавська петлюріана. – Полтава, 1993. – Ч. 1. – С. 89–90

¹¹ Лівичька М. На грані двох епох. – Нью-Йорк, 1972. – С. 160–165.

¹² Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998. – С. 14.

Володимира та Миколу Шеметів, членів УСДРП Михайла Огороднього та Михайла Коринецького, членів БУНДу Михайла Рутенберга і Борщевського. Більшість заарештованих звільняють з-під арешту після внесення грошової застави. Однак незабаром відбуваються нові арешти в цій справі, тепер затримують не тільки Андрія, але й Марію. Жінку згодом звільняють під заставу, а Андрія в січні 1909-го Київський військовий окружний суд засуджує до двох років в'язниці. Захисники, серед яких Микола Міхновський та Арнольд Марголін, подають апеляцію. Після чого майже всіх засуджених звільняють, адже в суді з'ясувалося, що з самого початку справа «Лубенської республіки» будувалася на провокації¹³.

1910-го Лівіцькі перебираються до Канева, де Андрій відкриває власну справу – адвокатську практику. Однак з часом він розчарується в адвокатурі, а найбільше – в кримінальних провадженнях. Адже згідно з посадовими обов'язками доводилося захищати осіб, які вчинили кримінальні злочини. Андрій Лівіцький подає свою кандидатуру на виборах мирового судді Золотоніського повіту й здобуває практично одноголосну підтримку земських зборів. Утім відповідно до існуючої процедури це призначення мав затвердити Сенат, який відмовляє Лівіцькому через політичну неблагонадійність. Та на виборах він знову здобуває перемогу і Сенату не залишається нічого іншого як призначити Лівіцького. Родина Лівіцьких оселяється в містечку Гельм'язів, де й проживають під час Першої світової війни.

На посаді мирового судді Андрій Лівіцький пропрацював аж до революційного 1917 року. Новина про Лютневу революцію в Петрограді застала в Києві, куди Андрій прибув для того, щоб перебрати нотаріальну контору від свого дядька. Українська революція внесла корективи в життя родини Лівіцьких: «з тихого і спокійного знов воно стало бурхливим і повним хвилювань. Почалися з'їзди військові, селянські...». Вже 16 березня 1917 року Андрія Лівіцького призначають Золотоніським повітовим комісаром, а згодом обирають делегатом від Золотоніського повіту на I Всеукраїнський селянський з'їзд, що відбувався в Києві 10–15 червня 1917 року. З'їзд створив Всеукраїнську раду селянських депутатів, до якої входили депутати, обрані за територіальним принципом (134 особи) і членів ЦК Селян-

¹³ Лівіцька М. На грані двох епох. – Нью-Йорк, 1972. – С. 228, 237.

ської спілки (15 осіб) – керівного органу. Членами ЦК були відомі діячі Української соціал-демократичної робітничої партії – «есдеків» та Української партії соціалістів революціонерів – «есерів» – Володимир Винниченко, Борис Мартос, Андрій Лівичський, Андрій Заливчий, Микола Ковалевський, Павло Христюк, Аркадій Степаненко, Микола Стасюк¹⁴.

1 серпня 1917 року Полтавський губернський комітет Тимчасового уряду затверджує Андрія Лівичького на посаді губернського комісара Полтавщини. Загалом до травня 1918 року Лівичський обіймав посади гласного Золотоніського повітового і Полтавського губернського земств, голови Золотоніських повітових і Полтавських губернських земських зборів, почесного мирового судді Золотоніського повіту, очолював Золотоніський повітовий комітет, а також був членом Полтавського губернського комітету УСДРП¹⁵.

Андрій Лівичський часто виступав з промовами на мітингах і маніфестаціях, що відбувалися на території Полтавщини. Зокрема з нагоди проголошення III Універсалом Центральної Ради Української Народної Республіки – у Полтаві відбувся парад військ і багатолюдний мітинг, були підготовлені відозви та звернення. Полтавська міська дума більшістю голосів підтримала Центральну Раду щодо запровадження нової форми управління в Україні та ухвалила з цього приводу відповідну резолюцію, в якій відзначалося: «Полтавська міська дума, вислухавши Універсал Ц. Р., постановила: 1) Вітати перший уряд Української Народної Республіки; 2) Ужити зі свого боку усіх заходів, щоб допомогти зараз першому Українському урядові – Генеральному секретаріату – перевести в життя основи Універсалу на добро усім народам України»¹⁶.

Одним із перших кроків Лівичького на посаді губернського комісара була українізація губернського та повітових апаратів, зокрема діловодства. У цій справі правою рукою Лівичького став Яків Танцюра, один із засновників Українського клубу в Полтаві. «Ще пе-

¹⁴ Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998. – С. 14.

¹⁵ Там само. – С. 117.

¹⁶ Пустовіт Т. «Ми твердо станемо на нашій землі» // Зоря Полтавщини. 9 листопада 2017 р. Режим доступу: <https://www.old.zorya.poltava.ua/2017/11/09/ми-твердо-станемо-на-нашій-землі/>

ред тим, як видати наказ українізації, А.М. (Андрій Миколайович – **Я.Ф.**) довідався був, що якийсь Танцюра в одній із установ Полтави розпочав на власну руку проводити діловодство українською мовою. Здивований і водночас захоплений цією ініціативою, А.М., із завжди притаманним йому нахилом до жарту, наказав: «Як це він сміє самочинно, без мого наказу, переводити українізацію? Негаймо викликати Танцюру до рапорту!». Молодий «самочинний українізатор» перелякався і перед тим, як з'явитися перед «грізні очі» губернiального комісара, звернувся за порадою до своїх співробітників, що, мовляв, він має робити? Ті порадили з'явитися й подати заяву про димісію. Я. Танцюра так і зробив. У відповідь А.М. засміявся і сказав:

– Димісію приймаю, а безробітного Якова Танцюру призначаю на працю до Губернiального Комісаріату. (Так про це призначення оповідав сам А.М., будши Президентом УНР, на еміграції)¹⁷.

Якийсь час українській владі вдавалося утримувати спокій та порядок на території губернії, однак восени 1917-го ситуація стала ускладнюватися, хаос у місцеве життя вносили збільшовичені дезертири, що поверталися з фронту. Опозицією до української влади в Полтаві був пробільшовицький «совет» робітничих та солдатських депутатів. Не почувачи в собі сил для відкритого виступу його члени нагнітали атмосферу, ведучи агітацію проти української влади. Першим тривожним дзвіночком для українців було вбивство командира Першого українського козачого імені гетьмана Б. Хмельницького полку сотника Сергія Ластовченка. У відповідь богданівці заарештували сімох членів більшовицького «совету». Із наказу місцевої української влади заарештованих направили до Києва, де над ними мав відбутися суд. Однак згодом з'ясувалося, що заарештованих відпустили і ті продовжили боротьбу з українською владою¹⁸.

Обов'язки губернського комісара Андрій Лівичький виконував до захоплення Полтави більшовицькими військами. Знаючи про авторитет Лівичького в губернії, «червоні» розгорнули справжнє полю-

¹⁷ Олександр Вишнівський. Спогади петлюрівського генерала. – К.: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2015. – С. 51–52.

¹⁸ Пустовіт Т. Спогад полковника Армії УНР Степана Лазуренка про перебування Богданівського полку в Полтаві у грудні 1917 року / Полтавщина в Українській революції 1917–1921 рр.: зб. наук. ст. / УК ПОДА; ПКМ імені Василя Кричевського; [ред. кол.: Бабенко Л.Л., Вожаденко В.В., Мокляк В.О. (наук. ред.), Супруненко О. Б. (відп. ред.) та ін]. – Полтава: Дивосвіт, 2017 – С. 40-41.

вання на нього. Уникнувши арешту в Полтаві, він переїжджає до Переяслава, де головою земської управи був Георгій Хрустальов-Носар. Дізнавшись про це, більшовики вислали з Полтави до Переяслава кінний відділ з наказом негайно заарештувати Лівіцького і доставити його для суду. Змінивши зовнішній вигляд, Лівіцький вибирається до Золотоноші¹⁹.

У Золотоноші трапився випадок, який ледь не завершився арештом Андрія Лівіцького. Він був у голови земської управи, коли увійшов один з співробітників земства і повідомив, що будинок оточений більшовиками. Андрій з декількома товаришами рушили сходами вниз, до виходу. На зустріч їм піднімалася група озброєних червоноармійців, один з яких, піднісши револьвер, запитав: «Скажіть, де тут можна знайти губерніяльного комісара Андрія Лівіцького? Ми знаємо, що він у Золотоноші?»

Один з товаришів Лівіцького відповів, що не знає, хто такий Андрій Лівіцький, і де його можна знайти. Та Андрій перебив його:

– Та як же не знаєте? Це ж Андрій Миколаєвич Лівіцький. Його всі знають. Він такий гладкий блондин в золотих окулярах з рудавою маленькою борідкою. Ви його не раз зустрічали тут, у земстві, і чули його промови.

А тоді, звертаючись до большевика:

– Він ще сьогодні був у Золотоноші, але мав виїхати, бо живе не в місті, а десь у повіті. Може, вам хтось з урядовців там, нагорі, скаже.

Задовольнившись відповіддю, більшовики пішли на верх, а Лівіцький з товаришами спустилися до виходу. Та тут їх зупинила озброєна варта, яка мала наказ нікого не випускати.

– Що ж це таке? – обурився Андрій, – Нас відпустили на обід, щоб потім продовжувати працю, а тут кажуть, що не можна. Ми думали, що прийшла, нарешті влада, буде порядок...

Коли вартові перепитали, хто відпустив, Лівіцький описав військових, яких перед тим зустрів на сходах. Задовольнившись відповіддю, вартові випустили незнайомців і ті розчинилися в місті.

¹⁹ Олександр Вишнівський. Спогади петлюрівського генерала. – К.: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2015. – С. 54.

Про цю пригоду згадувала в своїх мемуарах «На грані двох епох» Марія Лівичька²⁰ та генерал Олександр Вишнівський²¹. У часи більшовицької окупації Полтавщини Андрій Лівичький переховувався, аби не потрапити до рук ворога.

Із відновленням української влади в березні 1918-го Андрій Лівичький повернувся до виконання обов'язків губерніального комісара. Однак після гетьманського перевороту він був звільнений з посади. Нова влада позбувалася діячів–«соціалістів» – відбулася зміна влади в губерніальних та повітових містах по всій Україні, багатьох комісарів Української Центральної Ради було заарештовано. Остерігаючись арешту, якийсь час Андрій Лівичький теж переховувався в своїх родичів на Переяславщині. Восени 1918-го Лівичькі перебираються до Києва, де Андрій здобув посаду юристконсульта при Українському центральному кооперативному комітеті, де також працював його давній знайомий Борис Мартос.

Андрій Лівичький входив до складу Українського національного союзу, опозиційного до гетьманського уряду. Брав активну участь у підготовці антигетьманського повстання. У Гельм'язові перебував революційний «штаб» повстанців, також там відбувалося формування повстанського загону, який під час антигетьманського повстання захопив Золотоношу, об'єднавшись з повстанцями Зеленого, розпочав рейд на Київ. Та коли повстанці дісталися до столиці, місто контролювали війська Директорії УНР.

У Києві Лівичькі стали свідками урочистостей 19 грудня 1918-го з нагоди вступу військ Директорії до столиці. «Тяжко описати, що діялось у Києві в той історичний день. Що це була за радість, яке піднесення, який рух у цілому місті! Усі вулиці були запружені щасливим натовпом. Всі чекали з раннього ранку на переможний вступ українського війська. Ось воно нарешті! Стрункими рядами йшли вояки, горді своєю перемогою. Йшла піхота, йшла кіннота, йшли січові. Їх веселі й радісні лиця викликали ентузіазм в натовпі. Здавалось, що у всіх серця б'ються однаковим темпом від радості, від щастя, що нарешті здобуто волю, нарешті скинуто кайдани, які віками сковували

²⁰ Лівичька М. На грані двох епох. – Нью-Йорк, 1972. – С. 276–278.

²¹ Олександр Вишнівський. Спогади петлюрівського генерала. – К.: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2015. – С. 58–61.

нашу націю. Пробудився нарід від летаргічного сну, відчув свою гідність, зрозумів, хто він є, зрозумів, що нарешті стає вільним господарем своєї Батьківщини»²².

Із січня 1919 року Андрій Лівичський обіймав посаду тимчасово керуючого Міністерством внутрішніх справ УНР і товариша (заступника) міністра юстиції УНР. Він також був одним з організаторів і керівників Трудового Конгресу України, що відбувався в Києві 23–28 січня 1919 року. І який затвердив історичні документи – Універсал Директорії УНР про об'єднання УНР та ЗУНР, а також закон про форму влади в Україні. Марія Лівичка була свідком цих подій: «Я з дітьми приглядалась і прислухалась з льожі того самого оперового театру, до якого ми з Андрієм ходили ще за студентських часів. Настрій був підвищений, але вже дуже тривожний. Цієї тривожности не могло заглушити навіть урочисте проголошення соборности українських земель. Тяжкий камінь лежав на серцях у всіх. Україні знов загрожувала большевицька навала. А молода українська армія була ще дуже нечисленна, щоб її стримати»²³.

Вже 5 лютого 1919 року Директорія та всі урядові установи УНР під натиском «червоних» евакуюються з Києва до Вінниці, а далі через Жмеринку до Кам'янця-Подільського. Дружина Марія з дітьми багаторазові зміни влади, більшовицьку та білогвардійську окупації переживає в родичів у Жмеринці, Переяславі, Гельм'язові та Києві. Була свідком грабунків і насильств, переслідувань українців більшовиками, єврейських погромів учинених білогвардійцями. В лютому 1920-го в супроводі провідників вона пробирається з Києва до Кам'янця-Подільського, а звідти до Варшави. У одному з листів до Івана Огієнка в березні 1920-го Андрій Лівичський просив допомоги: «Можливо, що цими днями приїде до Кам'янця моя дружина, бо я послав за нею ще в початку лютого. Прошу або допомогти їй доїхати до Варшави, або викликати мене телеграфічно, за що зараніше дякую»²⁴.

Із червня 1919 року Андрій Лівичський керуючий Міністерством закордонних справ, а водночас з вересня 1919-го – голова дипломатичної місії УНР у Польщі. Власне жовтнем 1919 року датуються

²² Лівичка М. На грані двох епох. – Нью-Йорк, 1972. – С. 301–302.

²³ Там само. – С. 303.

²⁴ Із листа Андрія Лівичського до Івана Огієнка. Не раніше 18 березня 1920 року.

перші виявлені нами листи А. Лівичького. У цей час Уряд УНР активно намагався здобути визнання держав Антанти та заручитися їхньою підтримкою в боротьбі з більшовиками та білогвардійцями. Керуючий міністерством закордонних справ Андрій Лівичький підписав декілька нот до лідерів держав Антанти, в яких він намагався привернути їхню увагу до боротьби українського народу за державну незалежність, насильства білогвардійських військ щодо українського населення, нищення української культури. Закликав західні уряди вплинути на Антона Денікіна, аби той порозумівся з головним командуванням українських військ, звільнив зайняті території України, дозволив Уряду УНР відновити лад і спокій у вільній Україні²⁵.

Втім країни Антанти не готові були до визнання незалежності УНР, адже робили ставку на відновлення «великої Росії», підтримуючи білогвардійського генерала Антона Денікіна. За таких обставин одним з головних союзників для УНР могла стати Польща, очільник якої Юзеф Пілсудський був прихильником незалежності народів колишньої Російської імперії і пропагував ідею федерації Польщі, України, Білорусі та Литви.

Восени 1919-го військове становище УНР суттєво погіршилося, а відтак питання союзу з Польщею стало питанням існування УНР. У зверненні до дипломатичних представництв УНР за кордоном керуючий Міністерством закордонних справ Андрій Лівичький 18 вересня 1919 року наголошував: «З Польщею вдалося дійти до тимчасового порозуміння й встановити демаркаційну лінію, котра, грубо її накреслюючи, проходить по р. Збруч, далі переходить на Волинь, де поляки займають станцію Славуту (м. Шепетівку), і йде на північ до Сарни – Лунінець, і переходить до Білорусі. Можна одмітити також ніби бажання з їх боку дійти до тісніших порозумінь, головним чином на полі економічно-торговельнім. Так, перебуває вже в дорозі польська торговельно-економічна Місія, і одержані відомости, що вслід за цією місією на ст. Гусятин прибувають для нас з Польщі товари. Взагалі можна сказати, що наше військове становище примушує миритися з тими тимчасовими втратами, що ми вже маємо, а також і

²⁵ Із ноти державам Антанти та всього світу за підписами голови Ради Народних Міністрів Ісаака Мазепи та керуючого Міністерством закордонних справ УНР Андрія Лівичького. 4 вересня 1919 року.

з тими відносинами польської влади до української людности, що існують в зайнятих поляками місцевостях і носять характер виключної жорсткості і варварства до українців»²⁶.

Для переговорів з польською стороною створюється Українська дипломатична місія в Речі Посполитій Польській, яку 30 вересня 1919 року очолив Андрій Лівницький. До її складу увійшли четверо наддніпрянців: перший заступник голови – Леонід Михайлів, політичні радники – Прокіп Понятенко, Борис Ржепецький, Петро Мшанецький і три представники Західної області УНР – другий заступник голови, державний секретар ЗО УНР Степан Витвицький, політичні радники Антін Горбачевський і Михайло Новаківський, а також радники-фахівці в справах торговельно-економічних і військових²⁷. Із польського боку участь у переговорах брали кадрові дипломати з Міністерства закордонних справ Аугуст Залеський, Роман Кноль, Здіслав Окенцький, Мар'ян Шумляковський.

Інструкції для української місії були затверджені 26 вересня 1919 р. на спільному засіданні Директорії, Ради Народних Міністрів й представників галицького уряду в Кам'янці-Подільському. За словами прем'єр-міністра Ісаака Мазепи, головним завданням, що ставилося перед українською дипломатичною місією було налагодження співпраці з поляками заради спільного антибільшовицького виступу²⁸.

8 жовтня 1919 р. українська дипломатична місія прибула до Варшави, без Андрія Лівницького, який затримався на тиждень у зв'язку з хворобою. Перші декілька днів пішли на залагодження формальностей і необхідні візити. Запевняючи в своїй прихильності до української державності, польські чинники відкидали можливість офіційного визнання УНР, пояснюючи це негативним налаштуванням Антанти до незалежності УНР. Зокрема перед самим початком переговорів польський прем'єр-міністр Ігнацій Ян Падеревський заявив Андрію Лівницькому, що для отримання військової допомоги від Польщі українська влада має виконати низку умов: вирішити проб-

²⁶ Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упоряд.: В. Кавунник. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. – С. 210.

²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 173. – Арк. 2–3.

²⁸ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – К., 2003. – С. 286–287.

леми польської національної меншини в Україні, надати господарські концесії та дозвіл на безмитне перевезення польських товарів до одеського порту. З огляду на інструкції для місії Лівичький не міг на це погодитися. З іншого боку на Лівичького тиснув Симон Петлюра, вимагаючи якнайшвидше укласти угоду, щоб українське військо швидше одержало допомогу зброєю, боєприпасами, медикаментами й іншим військовим майном²⁹.

Польсько-українські переговори розпочалися 28 жовтня 1919 року. Українська сторона представила декларацію, в якій виклала свої вимоги. Із ключового: визнання Польщею незалежності УНР, встановлення міждержавного кордону на основі етнографічного принципу (а отже, проведення кордону в Східній Галичині), об'єднання зусиль українців і поляків у боротьбі з більшовизмом, повернення всіх інтернованих і полонених українців, пом'якшення політики щодо української людності на зайнятих поляками територіях тощо³⁰.

Зміст декларації викликав гостру реакцію членів польської делегації, які заявили, що нові вимоги українців не відповідають раніше озвученим положенням. В заяві, що була підписана того ж 28 жовтня Романом Кнолем, підкреслювалося більш вигідне становище польської сторони: «У своїй заяві підносите, панове, засаду рівного з рівним і вільних із вільними. Але ж рівність це поняття паритетних сторін. Зараз же українська сторона репрезентує уряд, що займає лише незначну частину української території. Інші її частини є окуповані, і населення спокійно приймає уряд по-вашому окупантів, які, однак, уважають, що є рідним урядом українського народу, і цілком не є певне, чи з вашим, чи з окупантів урядом населення солідаризується. Звісно також, що всі рішачі світові держави ставляться до української незалежності негативно і напірають на Польщу, щоби погодилася з [Антоном] Денікіним»³¹. Польські дипломати вимагали аби

²⁹ Руккас А.О. «Разом з польським військом»: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2013. – С. 16.

³⁰ Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською / В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М., 2010. – С. 47-48.

³¹ Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упоряд.:

українська місія виступила з односторонньою декларацією, засвідчивши цим свою «політичну зрілість» та «готовність до компромісів». За два дні – 30 жовтня 1919-го поляки взагалі відкинули вимоги української сторони, звинувативши її в спробі зірвати переговори³². Якийсь час переговори відбувалися неофіційно.

Для залагодження назріваючого конфлікту Андрій Лівіцький зустрічався із впливовими польськими чинниками – у т. ч. з Юзефом Пілсудським. В ході однієї з таких зустрічей, що як свідчать документи, відбулася 30 жовтня 1919 року, Юзеф Пілсудський запевнив голову української дипломатичної місії в прихильному ставленні до незалежності України, а також підтвердив готовність надавати підтримку УНР. Хоча й зауважив, що ідею польсько-українського союзу не поділяють більшість польських політиків. Як й інші польські діячі, Пілсудський констатував, що в своїй зовнішній політиці Польща орієнтується і в значній мірі залежна від позиції держав Антанти, а відтак не може визнати незалежності УНР раніше від них. В найскладнішому питанні – міждержавного кордону – Пілсудський зайняв позицію, що він має проходити по річці Збруч. Однак пропонував не піднімати цього питання, аби не ставити під загрозу перебіг переговорів³³.

Офіційні переговори відновилися 11 листопада 1919 року. Не випадково найбільш болючим питанням, яке викликало суперечки не лише між поляками та українцями, але й всередині української місії, було питання кордону і статусу Східної Галичини. Директиви, які Андрій Лівіцький отримував від членів Директорії і Ради Народних Міністрів не містили конкретних пропозицій щодо його вирішення. Допоки українці сперечалися щодо можливих поступок, поляки вирішили діяти рішуче – вони в ультимативній формі стали вимагати від української місії підписання в односторонньому порядку прийнятної для себе декларації. Навіть вдаючись до шантажу – погрожували призупиненням видачі віз українцям, перекриттям транзиту товарів

В. Кавунник. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. – С. 558.

³² Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923. – Torun, 2013. – S. 189.

³³ Осташко Т., Соловйова В. Дипломатичні представництва УНР у країнах Західної Європи (1918–1921 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К., 2002. – С. 200.

й грошових знаків з Європи в Україну, розірванням перемир'я і відновленням збройних дій проти українців³⁴.

Не наважуючись взяти одноосібну відповідальність за підписання декларації на польських умовах, Андрій Лівницький виїхав з Варшави до Львова для проведення консультацій з представниками політичних партій та урядовцями. Позиція більшості українських діячів була наступною: хоча польські вимоги є складними для українців, не відповідають інтересам української держави, однак важкі умови в яких та опинилася, вимагають від українців якнайшвидшого підписання мирного договору з Польщею³⁵.

Напередодні підписання декларації від 2 грудня, у Варшаві Андрій Лівницький зустрівся з членами дипломатичної місії, урядовцями, представниками політичних партій та громадськими діячами, аби заручитися їхньою «моральною підтримкою», як видається – радше аби розділити відповідальність. На цей момент існувало принципове рішення про підписання декларації, формулювання пунктів вже не могли бути змінені, оскільки саме на такій редакції наполягала польська сторона. Більшість представників політичних партій підтримали підписання декларації, проти виступили лише члени Української соціал-демократичної робітничої партії галичанин Володимир Старосольський та Української партії соціалістів-революціонерів Петро Мшанецький³⁶.

2 грудня 1919 року Андрій Лівницький підписав і направив польському уряду Декларацію Української дипломатичної місії в Річі Посполитій Польській. Її умови – кордон УНР із Польщею мав проходити по річці Збруч, а далі – через північно-західні райони Волині; сторони взаємно гарантували забезпечення національно-культурних прав: полякам в Україні й українцям у Польщі; вирішення аграрного питання відкладалося до скликання всеукраїнського установчого парламенту, становище польських землевласників в Україні мало бути предметом додаткової міжурядової угоди; в справах торговельно-економічних місія УНР заявляла про бажання налагодити найтісніші зв'язки з

³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 275. – Арк. 90–91.

³⁵ Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською / В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М., 2010. – С. 68.

³⁶ Там само. – С. 78, 82.

Польщею «на підставах взаємности і обміну послугами». Натомість Уряд УНР очікував від уряду Польщі: визнання незалежності УНР та підтримки українського визвольного руху перед третіми державами; звільнення всіх українців, які з політичних мотивів були ув'язнені, заарештовані, інтерновані або конфіновані польським урядом; надання УНР військової допомоги в боротьбі з її ворогами – зброєю, набоями, амуніцією, військовим одягом та іншими військовими матеріалами; дозволу на транзит польською територією українців-полонених з європейських країн, а також грошей, військових матеріалів й іншого державного майна УНР³⁷.

Андрій Лівіцький вважав підписання декларації важким, але необхідним в тих умовах кроком української дипломатії, що відкривав можливості для подальшої підтримки УНР з боку Польщі. В звіті прем'єр-міністра Ісааку Мазепі 1 квітня 1920 року він відзначав: «Підписанням згаданої Декларації Місія закінчувала окремий період своєї праці, що може бути зазначений як період створення ґрунту для реальних взаємин державно-правного характеру між Польщею й Україною... Подаючи згадану Декларацію і заповідаючи нею певні, на користь Польщі, можливі уступки, Місія зискувала для України в Польській Речі Посполитій доброзичливого сусіда, з яким уряд наш міг вже вести переговори і умовлятися щодо допомоги Українській Народній Республіці, з боку Польщі, зброєю, амуніцією, набоями і взагалі майном військовим. Уряд наш мав вже підстави домагатися від уряду Р[ечі] П[осполитої] П[ольської] відкриття дійсного і скорого транзиту з третіх держав через Польщу на Україну полонених українських вояків, військового зняряддя, майна та матеріалів»³⁸.

Підписання декларації викликало негативну реакцію галичан-членів дипломатичної місії, які виступили з офіційним протестом проти підписання декларації, звинувативши керівництво місії в тому, що воно не мало права ухвалювати рішень, які б стосувалися ЗО УНР, ухваленні тексту декларації з порушеннями процедури голосування. Галичани заявили про свій вихід зі складу місії та денонсацію Акта Злуки між УНР і ЗУНР. Незважаючи на публічний демарш галичан,

³⁷ Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською / В. Сергійчук. – К.: ІІП Сергійчук М., 2010. – С. 69–73.

³⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 173. – Арк. 6.

Голова Директорії та Головний отаман військ УНР Симон Петлюра, який прибув до Варшави 7 грудня, підтвердив правочинність декларації. В одному з тодішніх обіжників для дипломатичних установ Андрій Лівичький відзначав: «польсько-українське порозуміння диктувалось усім характером державного життя за останній рік». Намічаючи перспективи такого союзу: «дасть найголовніше, чого досі бракувало нашій Республіці – можливість транзиту всяких без виїмку товарів через територію Польщі. В такий спосіб ми могли б забезпечити найактуальніші наші потреби»³⁹.

Не дивлячись на те, що декларація 2 грудня створила підґрунтя для реальних взаємин державно-правового характеру між Польщею й Україною, польські військові власті продовжували утиски українського населення на зайнятих територіях. Аби припинити насилля 1 січня 1920 року українська дипломатична місія підготувала «Меморандум Голови Директорії УНР до пана Начальника Польського Панства (Пілсудського) в справі поводження польських військових властей на території України, зайнятій польським військом» в якому наводилися конкретні факти зловживань польських військових властей щодо українського населення на Поділлі. 14 січня Андрій Лівичький приватно вручив меморандум Юзефу Пілсудському, а вже 22 січня українська місія офіційно направила його міністерству закордонних справ Польщі⁴⁰.

4 січня 1920 року голова Директорії та Головний отаман військ УНР С. Петлюра підписав наказ про призначення Андрія Лівичького заступником голови Ради Народних Міністрів УНР із дорученням виконувати обов'язки її голови. 16 січня 1920 року Андрій Лівичький прибув до Кам'янця, де перебував до середини лютого⁴¹.

У цей час трапився інцидент, який був доволі промовистим свідченням характеру польсько-українських відносин. 10 лютого 1920 року до Кам'янця-Подільського прибув головний комісар Волині і Подільського фронту Антоній Мінькевич. Наступного дня

³⁹ Осташко Т., Соловйова В. Дипломатичні представництва УНР у країнах Західної Європи (1918–1921 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К., 2002. – С. 201

⁴⁰ Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2005. – С. 224.

⁴¹ Наш шлях (Кам'янець-Подільський). – 1920. – 16 січня.

мала відбутися його зустріч з прем'єр-міністром Ісаком Мазепою та міністром Іваном Огієнком. Прем'єр делегував замість себе міністра юстиції Андрія Лівичького, який запізнився на зустріч на 1,5 години. Не дочекавшись Лівичького, обурений Мінькевич залишив кабінет Івана Огієнка, де мала відбуватися зустріч. За зневаження міністра цього ж дня польські власті заарештували прем'єра Ісаака Мазепу, міністрів Андрія Лівичького й Івана Огієнка. Заарештованих звільнили через декілька днів із поясненням, що це було самочинство місцевих польських властей⁴². У листі до Костя Мацієвича 22 лютого 1920 року Андрій Лівичський писав: «Інцидент в Кам'янці з арештом Вашого покірного слуги, [Ісаака] Мазепи, [Осипа] Безпалка, [Михайла] Корчинського, [Івана] Огієнка вже ліквідований. Він викликаний лише самочинством і нахабством нижчих агентів польської влади. Сподіваюсь що від польського Правительства ми одержимо відповідну сатисфакцію»⁴³. А вже згодом в листі до Головноуповноваженого уряду УНР Івана Огієнка 5 березня 1920 року Андрій Лівичський повідомляв: «Тут все гаразд. Сатисфакція за арешт принесена, відносини з пол[ьським] правит[ельством] налагоджуються. Певно, будемо брати участь в конференції українних держав...»⁴⁴.

14 лютого 1920 року Рада Народних Міністрів визначила місцем перебування дипломатичного відомства УНР Варшаву. Зокрема й зважаючи на те, що Андрій Лівичський поєднував посади міністра закордонних справ і голови Української дипломатичної місії в Польщі, тривали переговори з польською стороною. В одному з тогочасних листів до українських послів і голів дипломатичних місій Андрій Лівичський просив у всіх робочих справах звертатися безпосередньо до нього, наголошуючи, що будь-які розпорядження для українських дипломатів не мають юридичної сили без їхнього погодження МЗС УНР⁴⁵.

Ведучи переговори з уенерівцями, поляки паралельно таємно вели перемовини з російськими більшовиками. Як виглядає, сам Юзеф Пілсудський не мав особливих ілюзій щодо їхнього успіху, ро-

⁴² Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2005. — С. 158–159, 231.

⁴³ Із листа Андрія Лівичького до Костя Мацієвича. 22 лютого 1920 року.

⁴⁴ Із листа Андрія Лівичького до Івана Огієнка. 5 березня 1920 року.

⁴⁵ Із листа Андрія Лівичького до українських дипломатів за кордоном. 15 квітня 1920 року.

зуміючи, що завершитися на вигідних для поляків умовах ті могли тільки в одному випадку – триумфальної перемоги у війні з росіянами. Взимку 1920 року польсько-російські відносини зайшли в глухий кут через штучно створену суперечку щодо місця переговорів – польська сторона наполягала на Борисові в Білорусії, росіяни ж готові були погодитися на будь-яке інше місце. Дані розвідки про концентрацію сил Червоної армії на кордоні з Польщею остаточно переконали Юзефа Пілсудського в необхідності готуватися до війни й перебирати стратегічну ініціативу в свої руки⁴⁶. Тим паче, що в самій Україні із настанням весни 1920 року радянська влада зіткнулася вже з традиційною для себе проблемою – масштабним антибільшовицьким повстанським рухом. Про це згадує в одній з телеграм для послів і українських місій Андрій Лівницький, переказуючи слова більшовицького діяча Володимира Затонського про місцевості, в яких існує найбільша загроза, наслідки боротьби повстанців і методи, які застосовувала радянська влада для придушення повстанського руху в т. ч. застосування артилерії і кавалерії»⁴⁷.

Із березня 1920 року Юзеф Пілсудський повертається до розігрування української карти. В контексті його східної політики Україні відводилася роль геополітичної перешкоди між Польщею й Росією, відірваної від імперії території, яка б захищала Польщу та загалом всю Західну Європу від російської експансії. На противагу «Україні Раковського», тобто радянської України, Юзеф Пілсудський планував протиставити «Україну Петлюри», тобій самостійну УНР. Крім того, договір з УНР надавав майбутній збройній акції «привабливого» характеру – гарантував полякам підтримку значної частини населення України. Наближаючись до підписання союзного договору, кожна з сторін переслідувала свої інтереси. Польща здобувала союзника у війні з радянською Росією, закріплювала за собою Східну Галичину й частину Волині, завуальювала збройну експансію проти більшовиків, Україна – прорив міжнародної блокади через визнання незалежності Польщею та військову допомогу в її відстоюванні.

⁴⁶ Михайлова О. Україна у східній політиці Ю. Пілсудського (кінець 1918 р. – квітень 1920) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К., 2002. – С. 240.

⁴⁷ Телеграма до послів і дипломатичних місій УНР за підписами Андрія Лівницького та в.о. директора Департаменту чужоземних зносин Миколи Багриновського. 10 березня 1920 року.

Знайомлячись із повідомленнями українських дипломатів, зустрічаючись з західноєвропейськими політиками, фінансистами і журналістами, Андрій Лівіцький зробив невтішний висновок, – жодна з європейських держав не готова визнати УНР, а «українське питання» віддали на розгляд Польщі. У листі до Ісаака Мазепи 16 березня 1920 року він відзначав: «За час мого перебування в Варшаві за останні три тижня я бачився з послами італійським, румунським, чеським, фінським, латвійським і з комерсантами та журналістами англійськими, французькими. Завтра маю побачення з послом англ[ійським], а після–завтрього з послом француз[ьським]. Всі ці побачення показали мені, що ні одна з вищезгаданих держав не думає серйозно про наше визнання. Для цього їм потрібно, аби ми мали постійну територію. Дійсно, тепер справа нашого визнання в Європі стоїть краще, ніж раніше, бо тоді ми мали територію, але про нас Антанта не хотіла слухати. Але все ж до визнання далеко»⁴⁸.

Польсько-українські переговори відновилися 11 березня 1920 року. Напередодні Ісаак Мазепа, від'їжджаючи до війська, що перебувало в Першому Зимовому поході, доручив Андрію Лівіцькому виконувати обов'язки прем'єр-міністра⁴⁹.

Головні питання порядку денного: визнання Польською Річчю Посполитою Української Народної Республіки, уряду та Директорії УНР; участі представників України в мирних переговорах Польщі, Литви і Румунії з російським більшовицьким урядом; врахування державних інтересів України в ході цих переговорів, а також заяви Польщі до більшовиків з вимогою звільнити Правобережжя України⁵⁰. Як і восени 1919-го, найважчим було питання державного кордону між УНР та Польщею. Поляки вимагали ледь не половину територій колишньої Волинської губернії, тоді як українська сторона готова була жертвувати трьома північно-західними повітами. Поляки погоджувалися допомогти УНР відвоювати в більшовиків лише територію Правобережної України, аргументуючи це тим, що Лівобережна Україна до поділу 1772 року не входила в межі Речі Посполитої, а

⁴⁸ Із листа Андрія Лівіцького до Ісаака Мазепи. 16 березня 1920 року.

⁴⁹ Із листа Андрія Лівіцького до Михайла Корчинського. 31 березня 1920 року.

⁵⁰ Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською / В. Сергійчук. – К.: ІП Сергійчук М., 2010. – С. 8.

відтак вони позбавлені юридичних підстав заявляти свої претензії на ці території. Андрій Лівницький наполягав на тому, що Польща має видати акт про визнання незалежності УНР та уряду Директорії на чолі з Петлюрою, допомогти звільнити всю територію України⁵¹.

Про відновлення польсько-українських переговорів, намір поляків укласти двосторонні військово, економічну й політичну конвенції Лівницький 16 березня 1920 року інформував прем'єр-міністра Ісаака Мазепу. Просив його згоди на підписання: «...Тепер ми стоїмо перед новими труднощами щодо наших західних кордонів. Поляки вимагають Збруча і Горині, і я маю відомості, що погодяться лише на Стир і на дальші уступки не підуть. Ми ж стоїмо твердо на Збручі (як в декларації), потім по старому австро-російському кордону, далі – по Західному Бугу і на Прип'ять. Таким чином вся Волинь була би наша. Хоч у нас маються старі директиви правительства, але я не можу рішитись не тільки на Горинь, а і на Стир без Вашого дозволу. А разом з тим поляки хочуть в найближчих днях закінчити переговори. Це закінчення нам необхідне, як повітря. Чекаю від Вас телеграми: «згоден» або навпаки. Коли не дочекаюсь, приїду до Кам'янця для побачення з Вами і для нарад з представниками партій»⁵².

В листі до графа Михайла Тишкевича 18 березня 1920 року Лівницький повідомляв, що в найближчі дні керівництво Польщі визнає незалежність УНР і буде підписана військово-економічна угода: «Наші відносини з поляками завдяки підтримці Пілсудського майже принесли свій результат. Через декілька днів польський уряд, а за ним і румунський уряд визнають незалежну українську державу в певних межах і теперішній уряд Петлюри. Поляки вимагають кордон, який йде вздовж річок Збруч і Горинь, але вони точно погодяться на кордон Стир. Буде укладена військово-економічна угода, і український уряд матиме серед своїх членів міністра польських справ та іншого міністра польської національності за нашим вибором»⁵³. Однак досягти компромісу сторонам не вдалося, що не входило в плани польського керівництва, яке на той момент вже розпочало підготовку до військового походу проти більшовизму.

⁵¹ Михайлова О. Україна у східній політиці Ю. Пілсудського (кінець 1918 р. – квітень 1920) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К., 2002. – С. 241.

⁵² Із листа Андрія Лівницького до Ісаака Мазепи. 16 березня 1920 року.

⁵³ Із листа Андрія Лівницького до Михайла Тишкевича. 18 березня 1920 року.

2 квітня 1920-го польська делегація представила свій проект політичної угоди, з ультимативною вимогою надати відповідь до 7 квітня. Поляки вимагали передати Польщі сім з дванадцяти повітів Волині, гарантувати польській громаді в Україні автономні права, а також вигідне для польських землевласників розв'язання аграрного питання. «Вчора поляки нарешті запропонували нам проект договору, – писав Андрій Лівницький 3 квітня в листі до Івана Огієнка. – Передбачається в тому проекті все, що я Вам писав раніше, але устанавлюються кордони дуже тяжкі для нас. Вони ультимативно вимагають, аби ми відмовились від 7 повітів Волині (Ковельського, Володимир-Волинського, Луцького, Рівненського, Дубенського, Кременецького і Острозького). Відповідь будуть чекати до 7 квітня. Кордон таким чином пройшов би по р. Збручу і Горині. Вони ... бажали, щоб я ще вчора їхав до Кам'янця за директивами до правительства і громадства, але я рішив не їхати і категорично одкинути ультиматум... Коли до 7 квітня Ви в Раді Міністрів або в Національній Раді щось вирішите, прошу телеграфувати»⁵⁴.

Після звернення Андрія Лівницького до Юзефа Пілсудського польська сторона дещо пом'якшила вимоги, у частині, яка стосувалася скликання впродовж 6 місяців українського установчого парламенту. Однак продовжувала наполягати на виконанні всіх інших. «Відбулася остання польсько-українська конференція, – відзначав Андрій Лівницький в листі до Ісаака Мазепи 12 квітня 1920 року. – Представники польського Міністерства закордонних справ заявили нам в ультимативній формі, що вони вимагають, аби кордони між Україною і Польщею пройшли поза залізницею Радзивилів-Здолбуново-Рівне-Сарни, яка має одійти до Польщі. Це домагання було зроблено в зневажливій для нашої національної гідності формі. Було додано, що польське правительство чекає відповіді лише до понеділка (12 квітня) і в разі незадовольняючої відповіді польське правительство «втягне відповідні консеквенції». Було додано цими «дітьми», що вони не можуть говорити з нами, як рівні з рівними, бо ми не маємо території і «*stabilite du gouvernement*». Каюсь, що я втратив свій «дипломатичний такт» і відповів, що півроку розмовляю з поляками лише як рівний з рівними, і інакше розмовляти не можу. Додав, що такий

⁵⁴ Із листа Андрія Лівницького до Івана Огієнка. 3 квітня 1920 року.

проект кордонів ми рішуче одкидаємо зараз, не чекаючи понеділка. Ми розійшлись для того, щоби в найблизчих днях брати паспорти і їхати на Україну»⁵⁵.

13 квітня Андрій Лівичький в супроводі польського офіцера Валери Ян Славека виїхав до Кам'янця-Подільського, де зустрівся з членами уряду й представниками політичних партій, здобув їхню згоду на підписання договору з поляками⁵⁶. Протівниками підписання документа були «есдеки» та «есери», а також окремі міністри – Іван Огієнко, Микола Шадлун. В ніч з 21 на 22 квітня 1920 року, після тривалих і напружених зустрічей тет-а-тет між Юзефом Пілсудським і Симоном Петлюрою, Валери Ян Славеком та Андрієм Лівичьким у Бельведері була підписана політична конвенція. Більш відома в сучасній історіографії як «Варшавський договір» або «пакт Пілсудського-Петлюри», хоча під самим документом містяться підписи заступника міністра закордонних справ Речі Посполитої Яна Домбського та міністра закордонних справ УНР Андрія Лівичького⁵⁷.

Як показує листування Андрія Лівичького, польсько-українські переговори осені 1919 – весни 1920-го відбувалися в надзвичайно напруженій атмосфері, під постійним диктатом польської сторони. Фактично про кожен свій крок голова Української дипломатичної місії в Польщі Андрій Лівичький інформував прем'єр-міністра Ісаака Мазепу, членів уряду, лідерів політичних сил, радився з ними, просив інструкцій щодо подальших дій. Ці листи спростовують поширену раніше тезу, що Варшавський договір 1920 року готувався Андрієм Лівичьким та Симоном Петлюрою таємно та був підписаний ними самочинно.

Політична конвенція визнавала право кожного з народів на національне самовизначення та окреслення стосунків із сусідами. Польська сторона визнавала право України на незалежне державне існування, а також Директорію УНР на чолі з Симоном Петлюрою за верховну владу УНР. Кордон між УНР і Польщею окреслювався по лінії: на північ від Дністра, вздовж Збруча, а далі – колишнім державним кордоном між Австро-Угорщиною та Росією до села Вишгородок

⁵⁵ Із листа Андрія Лівичького до Ісаака Мазепи. 12 квітня 1920 року.

⁵⁶ Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2005. — С. 164, 227.

⁵⁷ Там само. — С. 165.

(нині – Лановецького р-ну Тернопільської обл.), звідти на північ через Кременецькі узгір'я, по лінії східніше Здолбунова і східним адміністративним кордоном Рівненського повіту. На півночі кордон прокладався вздовж адміністративної межі колишньої Мінської губернії до річки Прип'ять, цією рікою до Дніпра. Щодо повітів Рівненського, Дубнівського й частини Кременецького, які відійшли до Польщі, в майбутньому мало наступити «стислійше порозуміння». Таким чином до Польщі відходила Східна Галичина і Західна Волинь, Варшава відмовлялась на користь УНР від земель між лінією розмежування і східним кордоном Польщі 1772 року, які ще треба було «набути» збройним або ж дипломатичним шляхом. Польський та український уряди взаємно зобов'язувались не укладати жодних міжнародних угод, спрямованих одна проти одної. Гарантувалося також забезпечення національно-культурних прав поляків в Україні та українців у Польщі. Між урядами УНР і Польщі мали бути укладені спеціальні торгово-економічні умови, аграрне питання в Україні мало бути розв'язане Конституантою. Стаття 8 передбачала, що «Умова ця зостається таємною. Вона не може бути передана третій стороні чи бути опублікованою в цілості, чи по часті інакше, як тільки за взаємною обох контракуючих сторін, за винятком арт. 1, який буде оголошено по підписанню цієї умови». Договір був підписаний у двох примірниках, польською та українською мовами, із застереженням, що в разі непорозумінь польський текст вважатиметься визначальним і вступає в силу негайно з моменту підписання⁵⁸.

Невід'ємною частиною договору була військова конвенція, підписана 24 квітня 1920 року. З українського боку документ підписали генерал Володимир Сінклер і підполковник Максим Дідковський, а з польського – майор Валери Ян Славек і капітан Вацлав Єнджевич. Нею визначалися умови спільного польсько-українського військового походу проти більшовиків⁵⁹.

Підписання Варшавського договору було однією з ключових подій в політичній біографії Андрія Лівичського. Він особисто вважав його перемогою як української, так і польської демократії, котрі праг-

⁵⁸ ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 12. – Арк. 1,2.

⁵⁹ Шелухин С. Варшавський договір між поляками й С. Петлюрою 21 квітня 1920 року. – Прага, 1926. – С. 33–36.

нули порозуміння між Україною та Польщею. В листі до графа Михайла Тишкевича 27 квітня 1920 р. Лівницький відзначав: «Ще один етап в історії боротьби за нашу державність пройдено. Ми заключили з Польщею договір, по якому Польща визнає нашу незалежність і Наш уряд на чолі з Головним Отаманом Петлюрою. По договору границі між Польщею і Україною окреслені так, як в декларації 2 грудня... Взагалі кажучи, доведення до бажаного кінця наших переговорів є великою перемогою Польської Демократії над Польською реакцією. В той час, як польські реакційні кола бажали миру з Совітською Росією і поділу України між Польщею і Росією, демократія польська на чолі з п. Пилсудським уперто і послідовно прагнула порозуміння польських і українських народів як рівних з рівними. А в негативних рисах договору винна не демократія польська, а вплив польських імперіалістів, яким не міг не числитись п. Пилсудський. Завтра має бути оголошено акт визнання, а в ближчих днях сподіваємось акту амністії і зміну режиму в Східній Галичині. Пишу Вам в вагоні, їдучи до Кам'янець для участі в роботі по відновленню нашого центрального державного апарату. Хай судить Нас історія, Ми з радістю приймемо вирок, навіть жорстокий вирок, аби він був винесений вільним українським народом в Незалежній Українській Державі»⁶⁰.

Про мотиви, які змусили Уряд УНР погодитися на важкі умови Варшавського договору Андрій Лівницький значно пізніше – через двадцять років по тому – писав в листі до Дмитра Андрієвського: «В році 1920, крім тих самих мотивів, які висуваєте тепер Ви, була konieczність продовжувати нашу активну визвольну боротьбу і необхідність урятувати нашу армію з Зимового походу. Це було можливо тільки в союзі з Польщею, а що зміст «варш. умови» був такий, а не інший, то – лише тому, що Польща вже окупувала Галичину. Берестейський трактат, теж залишав Галичину за межами Укр. Держави з тих самих причин. Плюсом «варш. умови» було визнання Польщею «права українського народу на державну незалежність (себто і «галицької» вітки), а мінусом – наша спільна поразка, і пізніші конфлікти між «петлюрівцями» і галичанами. Коли б ми тоді знали поляків так, як знаємо тепер, то на ту «умову» не погодились би»⁶¹.

⁶⁰ Із листа Андрія Лівницького до Михайла Тишкевича. 27 квітня 1920 року.

⁶¹ Із листа Андрія Лівницького до Дмитра Андрієвського. 2 листопада 1948 року.

Більшість сучасних дослідників сходяться на думці, що Варшавський договір був вимушеним кроком для уряду УНР, який, ведучи війну на декілька фронтів, змушений був шукати союзника в особі Польщі. Дав реальну можливість продовжити збройну боротьбу за визволення України (щонайменше до листопада 1921 р.) і зберегти основи національної державності. Поступившись частиною українських територій, лідери УНР сподівалися зберегти державність на Великій Україні⁶². Крім того, Варшавський договір відкрив можливості до спільного польсько-українського походу на схід. 25 квітня 1920 року польсько-українське військо перейшло Збруч і вже 7 травня здобуло Київ. Щоправда через тиждень більшовики перехопили ініціативу й розпочали контрнаступ, в червні вони відвоювали Київ, а вже в серпні стояли під стінами Львова й Варшави. У вересні після перемоги у Варшавській битві, відомій як «диво над Віслою», розпочався новий польсько-український наступ.

Незважаючи на Варшавський договір з УНР, польські дипломати розпочали переговори з росіянами. Українські політики знали про це і намагалися вплинути на позицію польської сторони. Зокрема прем'єр-міністр В'ячеслав Прокопович і міністр закордонних справ Андрій Лівницький в меморандумі до уряду Польщі 3 серпня 1920 року, посилаючись на Варшавський договір, вимагали, щоб в цих переговорах польська сторона наполягала на суб'єктності й самостійності УНР⁶³. Андрій Ніковський в ноті до міністра закордонних справ Польщі 30 серпня наполягав, щоб в переговорах з росіянами польські делегати пам'ятали про інтереси УНР і в будь-якому разі не допустили до участі в них представників УСРР⁶⁴. Ще в іншій ноті до польського міністра закордонних справ від 20 вересня Андрій Лівницький наполягав на включенні до переговорів із РСФРР делегації Української Народної Республіки⁶⁵. Однак всі ці вимоги чільних діячів УНР були проігноровані польською стороною, яка вступила в переговори як з РСФРР, так і УСРР.

⁶² Верстюк В.Ф. Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри 1920 р. в сучасній українській історіографії // Наукові записки. – Т. 41. Історичні науки. – К., 2005. – С. 61–62.

⁶³ Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали / Упоряд. І. Матяш. – К.: Вид-во гуманіст. л-ри, 2010. – С. 411–412.

⁶⁴ Там само. – С. 420–421.

⁶⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 324. – Арк. 54.

12 жовтня 1920 року між Польщею з одного боку, РСФРР та УСРР з іншого, було укладено угоду про перемир'я, а українці залишились сам на сам із значно потужнішим ворогом. 21 листопада 1920 року Уряд УНР на чолі з Головою Директорії та Головним отаманом військ і флоту УНР Симоном Петлюрою, українське військо перейшли на територію Польщі. Сотник Армії УНР, а згодом досить відомий правник Віктор Соловій пригадував: «21 листопада 1920 року Голова Ради Міністрів Української Народної Республіки Андрій Лівичський, стоячи на останньому клаптику власної незалежної державної території, на березі трагічного в нашій історії Збруча в Оріхівцях, разом з командуючим Українською Армією генералом Михайлом Омеляновичем-Павленком, пропускав на галицький беріг річки полки і дивізії української армії, що з боєм уступали перед безмірно мілітарно переважаючим ворогом, та ті державні установи і тисячі громадян, що під ослоною свого війська слідом за своїм урядом ішли на чужину...»⁶⁶.

Під час переговорів між поляками і більшовиками українська делегація на чолі з Андрієм Лівичським прибула до столиці Латвії, однак не була допущена до переговорної зали. Польські політики удавали, немов не існувало Варшавського договору. Зокрема, відповідаючи на запитання журналістів, керівник польської делегації Станіслав Грабський заявив, що Польща немає зобов'язань перед Симоном Петлюрою, адже підписаний раніше Варшавський договір не був ратифікований Сеймом. Уклавши перемир'я з більшовиками, а згодом Ризький договір керівництво Польщі в односторонньому порядку денонсувало попередній Варшавський договір з УНР і зреклося раніше взятих на себе союзницьких зобов'язань. Із підписанням і ратифікацією Ризького договору польським парламентом, діяльність урядових установ УНР на польській території офіційно заборонялася. Однак неофіційно уряд Польщі і надалі продовжував надавати допомогу Уряду УНР, аж до самого початку Другої світової війни.

В складних політичних та військових обставинах керівництво УНР змушене було шукати нових союзників, спільно з якими протидіяти більшовикам. Вже 7 серпня 1920 року Уряд УНР підписав

⁶⁶ Рудницький Я. В 65-річчя екзилу уряду УНР (1920–1985). – Оттава, 1985. – С. 6.

договір з урядом Кубанського Краю⁶⁷, за яким кожна зі сторін зобов'язувалася надавати підтримку іншій у військових, політичних, господарських і фінансових справах задля виборювання державної незалежності. Одним із підписантів договору був А. Ливицький. А вже на початку листопада 1920 р. була укладена угода з «Російським Політичним Комітетом» у Польщі Бориса Савінкова про спільні антибільшовицькі дії⁶⁸.

У відповідності з законом «Про Тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» від 12 листопада 1920 р. в Польщі почав діяти Державний Центр УНР в екзилі. Його виконавчим органом була Рада Народних Міністрів, а вже на початку 1921 року створена Рада Республіки – передпарламент, який очолив Іван Фещенко–Чопівський (проіснувала 220 днів). Місцем осідку українського уряду став польський Тарнів, відтак період із 1921 до 1923 року називають «тарнівським». Якийсь час засідання українського уряду та передпарламенту відбувалися в найбільшому в місті готелі «Брістоль», де також мешкали очільники УНР⁶⁹.

В уряді В'ячеслава Прокоповича Андрій Ливицький обійняв посаду заступника голови та міністра юстиції. В цей час він вже був однією з ключових фігур УНР. А відтак «об'єктом» для пильної уваги радянських спецслужб, які в цей час розгортають активну діяльність в західноєвропейських країнах. «...Прибыв в Тарнов, я скоро нашел много знакомых, очень влиятельных в правительственных кругах УНР; мне удалось их убедить в эволюции в моих взглядах в сторону Петлюровщины (ведь все знали о моей Советской позиции) и в искренности моих намерений работать в пользу УНР... – повідомляв 21 червня 1921 року один з таємних агентів «Закордоту» – закордонного відділу ЦК (КП(б)У. – Уже при первой встрече с Андреем Левицким, который был тогда уже Заместителем Председателя Совета Министров и Министром юстиции, я завязал с ним прочные отношения, и 4 апреля по его предложению переехал к нему, исполняя функции его личного секретаря...

⁶⁷ Магвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 років: на теренах постімперської Росії: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – С. 117.

⁶⁸ Дацків І. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917–1923 рр. / Б. Дацків. – Тернопіль: Астон, 2009. – С. 376.

⁶⁹ Ливицький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. – Мюнхен-Філадельфія, 1984. – С. 11.

Левицький, хотя и не был в то время Председателем Совета Министров, фактически был им и наряду с Петлюрой, на которого он имел влияние, являлся центральной фигурой УНР, а главное исполнял роль дипломатического посредника между Польским представителем и Петлюрой.

За время моего пребывания у Левицкого я познакомился с наиболее выдающимися политическими деятелями УНР, был свидетелем нескольких секретных совещаний и собрал довольно интересный для нас в данное время материал...»⁷⁰.

Своє перебування на еміграції Симон Петлюра, Андрій Лівичький, як і інші лідери ДЦ УНР вважали тимчасовим, сподіваючись на продовження антибільшовицької боротьби і швидке повернення на Батьківщину. Вже в кінці лютого 1921 року в Тарнові за підтримки польських контррозвідувальних органів був створений Партизансько-повстанський штаб під керівництвом генерала Юрія Тютюнника, який упродовж восьми місяців готував загальне антибільшовицьке повстання в Україні. В жовтні–листопаді 1921 р. із території Польщі та Румунії відбувається Другий Зимовий похід Армії УНР, який завершився поразкою, що дуже негативно позначилася на ставленні польської влади до державних установ УНР, становищі й настроях української політичної еміграції.

Серед головних причин невдачі Української революції 1917–1921 років лідери УНР називали відсутність підтримки західних країн. Зокрема в зверненні з нагоди п'ятої річниці проголошення незалежності УНР Симон Петлюра та Андрій Лівичький наголошували: «Коли самотня армія українська в обороні всесвітньої культури являла високий зразок мужности й легендарної відваги, великі держави Європи не хотіли розуміти змагань наших національних, не хотіли відчутти власних своїх інтересів. Тероризована більшовицькою загрозою Європа готова була допомагати таким безнадійним авантюрам, як спроба Денікіна-Врангеля, і свідомо закривала очі на криваву боротьбу України, Білорусі, Дону, Кубані, Грузії та інших народів Кавказу. Зачарована споминами про колишню могутню Росію, великодержавна Європа не

⁷⁰ Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 103.

хотіла допомогти надмірним змаганням народів, що творили власні демократичні держави і спільними силами бажали спинити криваву хвилю комуністичного імперіалізму московського»⁷¹.

У січні 1922 р. Андрій Лівіцький очолив Уряд УНР. У листі до нього 12 січня 1922 року Симон Петлюра писав: «Покликавши Вас до відповідальної праці державної, я керувався інтересами справи і тими спеціальними вимогами, що випливають з нинішнього стану нашої боротьби. Маю надію, що ці вимоги Ви – разом з новою Радою Міністрів зрозумієте так само, як і я і однаковий зміст зумієте вкласти до тих обов'язків, що падають на наш Державний Центр»⁷². Одним із головних завдань, які поклалися на Андрія Лівіцького було підвищення авторитету Уряду УНР, залучення до його діяльності низки авторитетних серед української діаспори діячів. Кандидатурами на міністрів називалися Сергій Тимошенко – претендент на посаду міністра внутрішніх справ, Олександр Лотоцький – закордонних справ, Андрій Вовк – військових справ, Павло Чижевський – фінансів, Володимир Коваль – народного господарства, В'ячеслав Прокопович – народної освіти.

Під керівництвом Симона Петлюри та Андрія Лівіцького виробляються основні напрямки діяльності уряду УНР, а саме: підготовка і збереження українських збройних сил; підтримка зв'язку і співпраця з антибільшовицькими силами в радянській Україні; розвідувальна праця в радянській Україні та наукове вивчення становища українського населення під окупацією; зовнішньополітичні акції з метою визнання урядами і населенням західноєвропейських держав незалежності України; підготовка цивільних фахівців, які взяли б участь у налагодженні державного життя після здобуття незалежності України; посилення позицій уряду УНР серед української політичної еміграції; підтримання зв'язку з українським населенням територій, що опинилися в складі Польщі, Румунії, Чехословаччини⁷³.

Лідери УНР ретельно відстежували ситуацію в окупованій більшовиками Україні, зокрема в 1921–1922 роках отримували інформації

⁷¹ Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1929–1939). – Львів, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2000. – С. 8.

⁷² Із листа Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. 12 січня 1922 року.

⁷³ Лівіцький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. – Мюнхен-Філадельфія, 1984. – С. 22–23.

про масштабний голод. За даними міжнародних організацій в Україні голодували біля 5 млн осіб, найбільше в південних регіонах. Тому Симон Петлюра в листі до Андрія Лівичького 26 травня 1922 року закликав урядовців «бити у всі дзвони», доносити правду про нищення України голодом до вільного світу, закликати західноєвропейських політиків вплинути на радянську владу і надавати допомогу голодуючим українцям. Цей, як і багато інших, лист голови Директорії УНР перехопили радянські спецслужби, а відтак той зберігся в російському перекладі: «Для нас должно быть ясно, что страшное несчастье, какое выпало на долю Украины – есть результат не неурожая, а преступной деятельности оккупационного правительства. Его бездействия и неспособности предотвратит беду. Неурожай может иметь место везде, в каждом государстве – голод – там, где есть соответствующие для него социальные предпосылки. И очевидным есть то, что моральными виновниками голода на Украине – является та «власть», которая вывезла с нашего края запасы хлеба, бросивши беззащитный народ в объятия голодной смерти»⁷⁴.

В цей час лідери УНР продовжували плекати надії на міжнародне визнання УНР і в цьому контексті значні сподівання покладалися на Генуезьку міжнародну конференцію, яка відбувалася із 10 квітня до 19 травня 1922 року. Однак делегація УНР на чолі з Олександром Шульгиним до її засідань не була допущена, а відтак неофіційно намагалася впливати на її перебіг. Напередодні конференції Олександр Шульгин надіслав до її президії меморандум проти визнання радянської окупаційної влади в Україні. В ньому делегація УНР виступала проти того, щоб Україну представляв Християн Раковський.

Незважаючи на докладені зусилля, делегації УНР не вдалося отримати бажаного результату. Європейські дипломати, під значним тиском СРСР, уникали розгляду «українського питання». «Вже тепер можна певно говорити про банкрутство самої ідеї Генуїської конференції. Європа після цього банкрутства попаде в черговий період політичної блуканини та економічної протрації, як довго тягтиметься він – сказати тяжко. А про те явним стає для нас обов'язок використати його для наших цілей державних», – писав Симон Петлюра в листі до Андрія Лівичького 14 червня 1922 року. Проте Голова Директорії

⁷⁴ Із копії листа Симона Петлюри до Андрія Лівичького. 26 травня 1922 року.

високо оцінював діяльність українських делегації: «На підставі листа посла Шульгіна і докладу посла Смаль–Стоцького я бачу, що обоє зробили все, що в їх силах лежало. Коли заходи наших представників в Генуї не дали максимальних наслідків, то це не їх вина, – бо цілий комплекс обставин міжнародного характеру не відповідає ще сьогодні інтересам нашої державності. Напрямок діяльності наших представників в Генуї я вважаю доцільним і вірним»⁷⁵.

Невдачі на міжнародній арені вплинули на ставлення польської влади до уряду УНР, вона суттєво зменшила підтримку українських установ. В зв'язку з цим С. Петлюра та А. Лівичський змушені були переглянути видатки, а також провести оптимізацію структури ДЦ УНР, скоротивши частину урядовців. «Я маю враження, що цифри опрацьованого Вами бюджету не пройдуть і прийдеться обмежитись значно меншими, – писав Симон Петлюра до Андрія Лівичського 30 серпня 1922 року. – Для устанавлення їх і остаточних розмов треба негайно виїхати. Прошу мати на увазі, що прийдеться скоротити ще кількість людей при Центрі, а що головніше, перестроїти організацію для праці, бо так як досі було – ми далі нічого зробити для справи своєї не зможемо... Ми повинні інакше себе зрекоструювати, щоб мати можливість працювати, а не витратити своєї енергії на «хождение по польським мукам» та підтримання непотрібних сьогодні для праці людей, тоді як солідних робітників не маємо, завдяки цьому, з чого утримувати. Треба перебороти інерцію нашої нерухливості і зуміти навіть при мінімальних засобах максимум енергії виявити»⁷⁶.

Сотні українських діячів, які раніше отримували допомогу від ДЦ УНР, опинилися в складному матеріальному становищі. Багатьом із них Андрій Лівичський, зокрема й через Український Центральний Комітет в Польщі, намагався допомогти з влаштуванням на роботу або на навчання, призначенням матеріальної допомоги або ж стипендії. «Недавно були у мене розмови в Мін. вн. справ з приводу влаштування робіт для наших таборових, – інформував Андрія Лівичського 2 червня 1922-го голова Українського Центрального Комітету Андрій Лукашевич. – Вирішено влаштувати на 100–120 чол. майстерню Шевсько-Кравецько-Римарську в Щипйорно. Ведеться праця в справах

⁷⁵ Із листа Симона Петлюри до Андрія Лівичського. 14 червня 1922 року.

⁷⁶ Із листа Симона Петлюри до Андрія Лівичського. 30 серпня 1922 року.

улаштування підприємства сухої перегонки дерева і організації кооперативу для купівлі і експлуатації друкарні. Але обидві ці комбінації знаходяться ще в початковій фазі і тому нічого певного сказати не можна. Автоколонна квота – замерзла. Роблю заходи»⁷⁷.

Користуючись впливом у польських колах, Андрій Лівичький допомагав багатьом українцям з оформленням документів. Одним із таких був професор, урядовець УНР Іван Шовгенів, батько поетеси Олени Теліги. У листі до Лівичького 2 липня 1922 року він писав: «Шановний Андріє Миколаєвичу, цими днями до Тарнова після 2-х літніх страждань добилася моя дружина з двома дітьми, добралася абсолютно без грошей. Ще перед тим я на їх рятування вислав в Польщу мої останні ресурси, але вони десь плутаються там і до рук моєї Ольги не попали. Прошу Вас дуже видайте дружині моїй хоч частину залежностей моїх, а головне, допоможіть їм получить польські паспорти на виїзд в Чехію. Візи їм послані на Краків. Поможіть, бо вони так настраждались з-за мене, що вони не мають більше сили. Гадаю, що я заслужив того, щоб моїй сім'ї наш уряд допоміг в міру найбільшої можливості»⁷⁸.

Під шаленим дипломатичним тиском урядів РФСРР/УСРР керівництво Польщі змушене було реагувати на перебування на їхній території державних установ УНР. Навесні 1923 року польська влада згортає діяльність урядових установ в Тарнові, прем'єр-міністр Андрій Лівичький з частиною міністрів перебираються до Варшави, ще згодом ліквідуються табори інтернованих в яких перебували українські військові. Про матеріальне становище і атмосферу серед українських урядовців довідуємося з листа Миколи Мироновича до Андрія Лівичького 8 березня 1923 року: «Маю таке вражіння, що під час Вашої і моєї відсутності дехто з членів уряду злякався переїзду в інше місце, не знаючи, що їх чекає на новому місці. Тим пояснюється виїзд спішний до Варшави п.п. М. і М., які мають завданням од с.п. союза з'ясувати, спільно з Вами, в керуючих польських кругах, наші політичні і матеріальні перспективи... Матеріальний стан тут розпачливий. Не заплачено за скарбові помешкання і коли б до неділі не було грошей, то могли б бути на тім ґрунті непорозуміння з власни-

⁷⁷ Із листа Андрія Лукашевича до Андрія Лівичького. 2 червня 1922 року.

⁷⁸ Із листа Івана Шовгеніва до Андрія Лівичького. 2 липня 1922 року.

ками будинків, крім того, натурально свято Шевченківське пройшло б дуже сумно»⁷⁹.

Незважаючи на складне політичне й фінансове становище Уряд УНР продовжував роботу з об'єднання української еміграції довкола ідеї відродження УНР. З цією метою 21 вересня 1924 р. був скликаний підготовчий з'їзд українських емігрантів Франції за участі українських громад Кнютанжа, Оден-ле-Тіша, Ромба, Вільрю, Шалета, Парижа та Люксембурга. Цей підготовчий з'їзд утворив комісію зі скликання першого українського емігрантського з'їзду, що мав відбутися через три місяці в Парижі. Один із чільних учасників з'їзду інформував Андрія Лівіцького про його перебіг: «В Кнютанжу, як писав я Вам, одбувся таки підготовчий з'їзд. Я був делегатом від Паризької Громади, але з голосом дорадчим (причини поводження Паризької Громади в такий спосіб поясню нижче). Були там представники 6 громад, а саме: Кнютанж, Омекур, Оден-ле-Тіш, Вільрю, Люксембург і Шалет, не рахуючи себе, як представника сьомої. Загальна кількість голосів, що представляли ці представники, перевищувала 300 чол., все наші люде в Польщі. Почався з'їзд о 9-ій рано в неділю 21-го і перерва від 1–3, і кінчився в 6-й. Зачитано було привітання від Г.О. і дано йому відповідь. Текст якої прикладаю тут. Я привітав од Паризької Громади і тому що не було прислано привітання від УЦК привітав від УЦК. Взяв це на себе, бо це було потрібно»⁸⁰.

Незабаром – 3–4 січня 1925 р., в Парижі відбувся перший український емігрантський з'їзд. Його учасниками стали ті ж громади, що були й на підготовчому з'їзді в Кнютанжі та декілька паризьких українських організацій. На з'їзді утворено «Союз українських емігрантських організацій у Франції», затверджено його статут та обрано першу Генеральну Раду, як верховний виконавчий орган Союзу. Її очолив Микола Шумицький, а членами стали Еспер Башинський, Леонід Галяфре, скарбником обрано сотника Бацуцу. До Союзу увійшли всі згадані організації, крім Люксембурга, що, будучи закордонною для Франції організацією, не мав права входити в склад організацій у Франції.

⁷⁹ Із листа Миколи Мироновича до Андрія Лівіцького. 8 березня 1923 року.

⁸⁰ Із листа Миколи Ковальського до Андрія Лівіцького. 25 вересня 1924 року.

У ході першого українського емігрантського з'їзду виникли суперечки між унерівцями і представниками пробільшовицької «фракції» на чолі з Артемом Галіпом та Ільком Борщакком. Микола Ковальський в листі до Андрія Лівичького 20 січня 1925 року оповідав, як під час з'їзду прихильники більшовиків намагалися зорганізувати контракцію: «Большевики порівнюючи сиділи тихо, але коли почалися доклади з місць, то тут рішили вони виступити. Дзиковський почав щось читати, вроді «ісповіді» як він дійшов до визнання Рад. України, але читання його припинили, почав галасувати Волошин, аби дали йому слово. Довго говорив він на тему, що таке Самост. і що таке соборність, аж врешті заявив «годі бути емігрантами, як панове ви дивитесь на Рад. Україну» на нього зацикали, піднявся галас. І Добровольський рішив закрити з'їзд. Так цими номерами обмежилася широко намічена робота»⁸¹. В цей час в середині української громади в Франції розгорілося протистояння між унерівцями і «більшовиками», яке тривало впродовж багатьох років.

Уряд УНР проводив активну інформаційну діяльність. Зокрема в жовтні 1925 року в Парижі було започатковано видання часопису «Тризуб», що виходив протягом 15 років – до 1940-го й був одним із найуспішніших інформаційних проєктів Уряду УНР. Впродовж всього періоду Андрій Лівичький підтримував часопис: дбав про фінансове забезпечення й редакторський портфель, закликаючи знайомих до публікації, поширення часопису серед діаспори та в Україні, друкував в ньому свої виступи та статті. В листі до Іларіона Косенка 22 жовтня 1930 року він вказував, що необхідно мати представників «Тризуба» у Львові, Луцьку, Рівному та Бересті й пропонував визначити такими Віктора Соловія, Яна Карнаухіва, дружину Віктора Завадського й Модеста Левицького. Тішився з того, що «Тризуб» доходить до найвіддаленіших куточків української еміграції – Харбіна, Аргентини тощо.

«Маю вражіння, що «Тризуб» зв'язався з найдальнішими колоніями нашої еміграції – Харбином, Аргентиною і т. п., і це мене дуже тішить. Звідси тримають контакт переважно з еміграцією військовою, недавно розпочалося листування навіть з Аргентиною. Але «Париж» більше надається на осередок об'єднання цілої еміграції. До речі: з деякого часу мені стали висилати лише по одному примірнику «Три-

⁸¹ Із листа Миколи Ковальського до Андрія Лівичького. 20 січня 1925 року.

зуба». Прошу розпорядження про висилку на ту саму адресу двох примірників і відразу прошу вислати десять примір. того числа, де надруковано декляр. Є. Шкода, що «Тризуб» не реферує всього того, що про нашу справу пише ріжна чужоземна преса. Це конче потрібно, бо наше громадянство тієї преси не читає і не є поінформоване про нашу міжнародну пропаганду...»⁸². В іншому листі до Іларіона Косенка, цей за 11 січня 1934 року, Лівичський просив пересилати матеріали «Тризуба» іншим діаспорним виданням, як то галицького «Діла»: «Скаржаться мені галичмени, що не присилаєте Тризуба до Діла. Прошу принаймні ті числа Тризуба, де видрукувано мої промови, послати і до Діла і до інших значніших органів укр. преси, як галиц. і буков., так і в Америку та до Харбина»⁸³.

В 1925 році занепокоєння української еміграції в Польщі викликала активізація у відносинах між СРСР і Польщею. Напередодні Локарнської конференції, Варшаву відвідав нарком закордонних справ СРСР Георгій Чичерін, а згодом Александр Скшинський здійснив поїздку в СРСР. Андрій Лівичський, який, як ніхто інший, розумів закулісся міжнародних відносин, переконував своїх соратників, що згадане зближення є тільки демонстрацією і не позначиться на становищі ДЦ УНР. «Визит Чичерина в Варшаве и предполагаемый ответный визит Скшинского в Москву имеют политический характер, так как Польша и Советы хотят совместно бороться против гарантийного пакта, – писав Лівичський в листі до Яна Токаржевського-Карашевича, лист перехопили чекісти, тому й зберігся в російському перекладі. – Само собой разумеется, что сейчас политическое положение и экономический кризис в Польше не разрешают правительству Речи Посполитой Польской продолжать его... политику. Он вынужден на некоторое время принять меры к установлению мирных сношений с Советами. Однако, это не значит, что Польша войдет в Союз с большевиками»⁸⁴.

В планах східної політики Юзефа Пілсудського Україні відводилася вагома роль. Він продовжував підтримувати стосунки з лідерами українських політичних сил задля спільної боротьби з більшовиками

⁸² Із листа Андрія Лівичського до Іларіона Косенка. 22 жовтня 1930 року.

⁸³ Із листа Андрія Лівичського до Іларіона Косенка. 11 січня 1934 року.

⁸⁴ Із копії листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. 16 жовтня 1925 року.

і залагодження польсько-українського конфлікту, що тривав на анексованих Польщею західноукраїнських землях. В кінці січня 1926 року у Варшаві відбулася зустріч Юзефа Пілсудського з представниками українських політичних сил у Польщі, а саме заступником голови Директорії УНР Андрієм Лівичьким, одним з лідерів УНДО Дмитром Левицьким та Степаном Федаком, останній був представником УВО. Вони переконували Пілсудського, що відтермінування з вирішенням конфлікту між поляками та українцями ще більше загострить взаємини в Західній Україні. Вказували, що змінити ставлення західноукраїнського населення до польської держави на прихильне зможуть поступки в національному питанні – відкриття українського університету, української школи, вільне використання української мови, надання автономії Західній Україні тощо. Як відзначалося в чекістському звіті, натомість Пілсудський обіцяв своє сприяння, наголошуючи, що в його програмі йдеться не тільки про автономію українцям, які живуть в Польщі, але й допомогу всьому українському народу в разі відродження української держави. Зійшлися на тому, що українські представники викладуть письмово свої культурні, політичні та загальні вимоги, але в межах положень Конституції Польщі⁸⁵.

«Наші розмови в Варшаві просуваються вперед і з них безумовно зрозуміло, що зміна в військових керівних колах, безумовно, потягне за собою зміни політики польського уряду щодо Сходу, і тим самим зміну ставлення правлячих кіл до українців загалом, – інформував Степан Федак Євгена Коновальця 4 лютого 1926 року. – Наші приятелі цілком бажають вирішення українського питання не лише в теперішніх межах Польщі, але й загалом позитивного вирішення питання про незалежність української держави. Познайомлю тебе з їхнім поглядом на цю справу. Вони усвідомлюють, що внаслідок безпосереднього сусідства з Союзом Радянських Республік Польщі загрожує небезпека російсько-німецького союзу і що це дає більшовикам можливість підірвати основи польської державності. Створення незалежної України сильно ослабило б Росію і дало б можливість як Україні, так і Польщі утвердити свою незалежність. Тим самим з другого боку відпадає небезпека військового виступу Росії проти Польщі. Потрясіння, які переживає Радянський Союз, потім той факт, що більшовики постій-

⁸⁵ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 114 зв.

но поступаються місцем національним силам, являються симптомом близького розпаду більшовицької влади і тому підтримання вимог незалежної України належить до інтересів Польщі.

Виходячи з цих політичних міркувань, наші друзі готові приступити до вирішення українського питання і в першу чергу до радикальної зміни внутрішньої політики по відношенню до нас – українців. Вони наполягають на підписанні польсько-українського договору не тільки для того, щоб задовольнити наші вимоги, а також, щоб зміцнити визвольну боротьбу українського народу в межах Радянського Союзу»⁸⁶.

Діяльність Уряду УНР в значній мірі була можливою завдяки не тільки політичній, але й фінансовій підтримці від Польщі, що не залишилось непоміченим радянськими спецслужбами, які ретельно відстежували польсько-українські зв'язки. В чекістському зведенні за 4 лютого 1926 року, читаємо: «Из вполне достоверного источника сообщается: Петлюра, который в настоящее время живет в Париже, получает от поляков снова значительную поддержку. Он организовал в Париже ряд стипендий для украинских студентов и издает новую газету «Тризуб». Кроме того, организованы новые клубы его сторонников в Париже, Праге и разных польских городах. Все движение более не столько социал-демократически настроено, сколько республиканско-демократически. В Варшаве свое местонахождение имеет организация, которая считается министерством Петлюры. Должность военного министра занимает Сальский. Последний опять приступил к созданию партизанских групп по образцу бывших банд Тютюнника»⁸⁷.

Листування Андрія Лівіцького з Яном Токаржевським-Карашевичем свідчить, що українськими справами активно цікавилися й представники уряду Великобританії. «Делегация УНР считает необходимым дать англичанам подробную информацию о нашей деятельности на Украине и о силах, которыми располагает правительство УНР, чтобы таким путем больше заинтересовать англичан вопросом об Украине. Нам следует иметь ввиду, что английское правительство, хоть и неофициально, но все же очень интересуется вопросом Грузии.

⁸⁶ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 117-117 зв.

⁸⁷ Там само. – Арк. 136.

Поэтому и нам необходимо поставитъ вопрос так, чтобы Украина в английской политической орбите стала впереди Грузии...», – писав Ян Токаржевський-Карашевич в листі до Андрія Лівичького 2 лютого 1926 року⁸⁸.

В цей же час в самій Польщі розгорається протистояння між групами Юзефа Пілсудського й Романа Дмовського. Хто вийде з нього переможцем важко було передбачити. Андрій Лівичький з самого початку робив ставку на Юзефа Пілсудського. В листі до Симона Петлюри 10 лютого 1926 року він повідомляв, що в Польщі назріває державний переворот, внаслідок якого до влади швидше за все прийде маршал Юзеф Пілсудський. В Польщі відбудеться кардинальна зміна зовнішньополітичного курсу – від орієнтації на Францію, для якої головним ворогом була Німеччина, на Англію, котра налаштована проти СРСР. Лівичький доповідав, що з групою Пілсудського налагодив тісний контакт, і той обіцяє допомогу українцям у боротьбі з більшовиками: «Мы все-таки считаем, что победа будет за Пилсудским, поэтому нами своевременно были предприняты шаги для установления тесного контакта нашего центра с группой маршала Пилсудского... Тут следует принять во внимание, что как маршал Пилсудский, так и его единомышленники стоят за независимость украинской народной республики и за договор польской республики с УНР... Правительство польской республики, приняв тезисы Пилсудского, придет на помощь в борьбе за освобождение Украины и обеспечит ей государственную независимость»⁸⁹.

Вже в травні 1926 року озвучені Лівичьким прогнози почали справджуватись. У Польщі відбувається державний переворот, у результаті якого до влади приходять маршал Юзеф Пілсудський. Як наслідок відбувається активізація в уенерівських колах, які пов'язували з Пілсудським надії на новий польсько-український похід проти радянської влади та відновлення УНР⁹⁰.

У документах радянської закордонної розвідки згадується про зустріч Андрія Лівичького й Володимира Сальського з керівником французької військової місії в Польщі генералом Едуардом Дюпоном.

⁸⁸ Із копії листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичького. 2 лютого 1926 року.

⁸⁹ Із копії листа Андрія Лівичького до Симона Петлюри. 10 лютого 1926 року.

⁹⁰ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 228.

Уенерівці запевняли французького генерала в тому, що Червона армія готується до війни з Польщею і невідворотність цього конфлікту. У своєму листі до Токаржевського–Карашевича Лівичський писав про прихильність керівництва Польщі та Франції до відродження УНР: «Он верит в то, что как Франция возлагает свои надежды на своего наилучшего союзника Польшу и считает Пилсудского своим большим приятелем, так и Украина может быть уверенной в помощи Польши и Франции в своих стремлениях к самостоятельности»⁹¹.

Перспективи відновлення польсько-українського союзу й нового спільного антибільшовицького походу робили Симона Петлюру ще більш небезпечним супротивником в очах радянської влади і, ймовірно, саме це підштовхнуло радянські спецслужби до фізичної ліквідації політичного опонента.

Після загибелі Симона Петлюри, згідно з «Законом про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» від 12 листопада 1920 року, його наступником був обраний Андрій Лівичський – офіційна посада – заступник Голови Директорії та Головний отаман військ УНР. «Зараз же по одержанню вісті про убиство Головного Отамана, заступник Головного Отамана у Польщі, прем'єр Андрій Лівичський скликав Державну Наряду, – оповідав полковник Микола Чеботарів в листі до сотника Володимира Шевченка 30 травня 1926-го. – Вона ствердила протоколярно смерть Голови Держави, оголосила шеститижневу жалобу державну для армії і урядовців і ухвалила, що згідно з конституцією УНР, Верховна Влада перейшла до рук Андрія Миколайовича Лівичького, який від тієї хвили являється Головою Держави... Хай нас дух Петлюри всіх оживить, запалить у нас волю до перемоги, до повної самопожертви за наше Святе Діло. Хай нас скує в одну міцну та кріпку громаду, яка під проводом нового Голови нашої Держави Андрія Лівичького доведе нас знову побідоносно до золотoverхого Київa»⁹².

Про призначення Андрія Лівичького Заступником голови Директорії УНР та Головним отаманом військ УНР 21 червня 1926-го інформував міністр закордонних справ УНР Токаржевський-Караше-

⁹¹ Із копії листа Андрія Лівичького до Яна Токаржевського-Карашевича. 25 травня 1926 року.

⁹² ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 301. – Арк. 21.

вич голову Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Бухаресті Костя Мацієвича: «Міністерство закордонних справ УНР доводить до Вашої уваги, що відповідно до закону від 12-го листопада 1920 року виконання обов'язків голови Директорії УНР переходить до рук голови Ради Нар. Мін. пана Андрія Лівичького.

Разом з тим Міністерство закордонних справ УНР згідно з постановою Ради Міністрів від 16 червня ц. р. доводить до Вашої уваги, що закордонна політика УНР продовжується далі шляхом, наміченим покійним головним отаманом С.В. Петлюрою. Наша орієнтація йде далі на західні держави, в теперішній час на Англію та Францію, з допомогою яких Уряд УНР буде продовжувати боротьбу за звільнення України. В боротьбі за звільнення України від московсько-більшовицької окупації, Уряд УНР розраховує на особливу допомогу свого союзника Річ Посполиту польську, а також і на прихильну до нього Румунію»⁹³.

Обрання Андрія Лівичького викликало неоднозначну реакцію в українських колах. Частина діячів Української партії соціалістів-революціонерів стверджували, що Директорії як такої не існує, як і законного Уряду УНР. Вимагали переобрання верховної влади України, що мало відбутися за згоди України і всієї еміграції. Існування уряду і верховної влади вони вважали важливим лише до моменту звільнення від більшовиків України. Окремі діячі Української соціал-демократичної робітничої партії визнавали Директорію УНР, але наполягали на виборах нового її голови і доповненні складу. Вибори пропонувалося проводити шляхом скликання Всеукраїнського конгресу. Серед кандидатур на голову називався екс-прем'єр Ісаак Мазепа, а на головнокомандувача військ УНР – Михайло Омелянович-Павленко. Діячі Українського союзу хліборобів-державників наполягали, що верховна влада в політичному й військовому відношеннях повинна належати гетьману Павлу Скоропадському. А Всеукраїнський конгрес мав лише накреслювати напрямок політичного уряду і здійснювати об'єднання всіх політичних груп довкола однієї ідеї – звільнення України від більшовиків.

В листі до Дмитра Дорошенка 10 червня 1926 року Павло Скоропадський писав: «Современные обстоятельства, а вместе с тем и по-

⁹³ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 442.

литическая ситуация требуют от нас объединения наших сил в борьбе против большевистской оккупации.

Это возможно создать лишь через верховную власть и создание коллектива по общему согласию сторонников УНР.

Настоящий момент таков, что большинство сторонников УНР, вероятно, перейдут на нашу сторону. Я считаю необходимым увидеться с господином Левицким или с ген. Сальским. Старайтесь по возможности это скорее устроить»⁹⁴.

Після похорону Симона Петлюри в Парижі Андрій Лівіцький терміново виїхав до Варшави для зустрічі з впливовими польськими чинниками і обговорення подальших перспектив Державного Центру УНР. Як стверджували чекісти, Лівіцький мав намір утворити три потужні уенерівські центри в європейських столицях – Варшаві, Парижі й Празі. Представником у Варшаві чекісти називали Олександра Саліковського, колишнього міністра в уряді УНР, в Парижі – В'ячеслава Прокоповича, довголітнього прем'єр-міністра уряду УНР⁹⁵.

У Варшаві Лівіцький зустрівся з маршалом Пілсудським та прем'єр-міністром Казимиром Бартелем. Намагався в них з'ясувати ставлення польського уряду до ДЦ УНР й отримати підтвердження фінансових зобов'язань Польщі згідно з постановами Ліквідаційної комісії 1921 року. Обидва запевнили, що для їхнього уряду постанови комісії є обов'язковими, однак попередні уряди не мали змоги їх виконувати через скрутне фінансове становище Польщі. Тепер же, коли ситуація стабілізується, польські урядовці обіцяли відновити виплати. Щомісячно з вересня 1926 року по 50% асигнувань від існуючих зобов'язань. У загальних рисах були обговорені політичні й військові справи Уряду УНР, зокрема Пілсудський і Бартель пообіцяли, що не допустять зближення між Польщею та СРСР⁹⁶.

Влітку 1926-го в Польщі відбувається ціла низка заходів з вшанування пам'яті Симона Петлюри за участі відомих українських і польських діячів. Зокрема 27 червня 1926 року в залі техніків по вулиці Чарноцького у Варшаві відбулося траурне засідання з наго-

⁹⁴ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 444.

⁹⁵ Там само. – Арк. 330.

⁹⁶ Там само. – Арк. 348.

ди загибелі Симона Петлюри. Його ініціаторами були чільні діячі УНР Андрій Лівницький, Володимир Сальський та Микола Ковальський. У засіданні брали участь «підсудчики» – польські генерали Бабяньський, Дрешер, Дашинський, мер міста Варшави й очільник президентської канцелярії. У своїх виступах Андрій Лівницький, Микола Ковальський та Володимир Сальський висвітлювали життя і чин Симона Петлюри, становище окупованої України, наголошували на дружньому ставленні польської сторони до українських визвольних змагань, висловлюючи сподівання, що в найближчому майбутньому буде відновлена незалежність України. Суголосними, але більш обережними, були висловлювання поляків. Як стверджували чекісти, під час неофіційної частини генерал Дрешер запевняв Косоноцького: «Український народ повинен пам'ятати, що ідея Пилсудського про федерацію України з Польщею з переходом влади до Пилсудського знову ожива, а тому пора залишити мрії про те, що більшовики створять Україну, а потрібно групуватися довкола старих українських вождів і, якщо це відбудеться, то близькими стануть старі надії»⁹⁷.

Деякі дні раніше, в двадцятих числах червня 1926-го, в польському інституті національних досліджень відбулася лекція Тадеуша Голувка, в якій він досить реально змалював становище українців в Польщі, доводив необхідність укріплення союзу між українцями та поляками. В обговоренні брали участь генерал Бабяньський, поміщик Осмоловський, адвокат Пацерковський, професор Камелецький. Всі вони погоджувались з тезою, що українцям важко ведеться в Польщі, наполягаючи на тому, що тільки союз з «підсудчиками» дасть незалежність Україні. Більшовицькі агенти в цих заявах вбачали чітку тенденцію – спроби Юзефа Пилсудського і його соратників реанімувати український рух та польсько-українську федерацію, що становить реальну небезпеку для радянської влади⁹⁸.

Червоною ниткою кризь тогочасні донесення радянської зовнішньої розвідки проходить теза, що Польща спільно з УНР готується до нового походу проти СРСР. Вказувалося, що в військовому міністерстві Польщі постійно відбуваються конференції та наради, при-

⁹⁷ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 260.

⁹⁸ Там само. – Арк. 260 зв.

свячені реорганізації польської армії за участі членів французької військової місії. У військовому міністерстві відбуваються наради за участі українських військових діячів, представників англійського та румунського Генштабів, на яких обговорюються плани наступу на СРСР. Зокрема в ході однієї із зустрічей маршала Юзефа Пілсудського з генералом Володимиром Сальським, останній доповідав про військові організації УНР за кордоном і в самій радянській Україні, подавав інформацію про чисельність і готовність стати до зброї українських старшин⁹⁹.

Андрій Ливицький, новий очільник УНР, постійно перебував в полі зору радянських спецслужб, які накопичували інформацію на нього. Приміром, в одній з довідок радянської закордонної розвідки, за вересень 1926-го, відзначалося: «Андрей Левицкий, бывший Киевский адвокат, был премьер-министром украинской директории, вместе с остальными ее членами отступил в Польшу, где полонофобия его, разделявшаяся тогда всей директорией, сменилась дружескими чувствами. Выехал затем в Париж, он, как утверждают, неизменно субсидируется польским правительством. Субсидия эта позволяет ему и нескольким его сотрудникам жить без материальных забот.

Собравшийся в Париже после смерти Петлюры украинский комитет избрал Левицкого преемником Петлюры и «главой», причем, однако, осудил полонофильскую политику Петлюры и постановил в дальнейшем «каратъ» всякие переговоры с поляками. Левицкий и его сотрудники т. обр. принуждены работать в подпольи и, как сообщают, пропаганда их заметного успеха не имеет.

К ближайшим сотрудникам Левицкого по польским его делам принадлежат Ганкевич и Лысенко, оба бывшие офицеры. Последний, как говорят, служит в контрразведках.

Для связи с польским генеральным штабом служит некий Томашевский, также бывший офицер и теперь, кажется, контрразведчик, из польских галичан»¹⁰⁰.

Смерть Симона Петлюры викликала абсолютно неочікуваний для радянських органів держбезпеки ефект: замість посіяти розпач і розпад у середовищі української політичної еміграції вона її об'єднала.

⁹⁹ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 261.

¹⁰⁰ Там само. – Арк. 408.

Постать Симона Петлюри, яка за життя далеко неоднозначно сприймалася в українських колах, стала перетворюватися на об'єднуючий символ. В одному з донесень радянської зовнішньої розвідки, від 8 липня 1926 року, складеному на основі повідомлень з Берліна, відзначалося: «Известие о смерти Петлюры вызвало среди украинской эмиграции большую тревогу. Покушение считается делом Москвы. То же думают и в правительственных кругах. В первый момент показалось, что эмиграция совершенно разбита и близится к полной ликвидации, однако после нескольких дней оказалось, что факт потери духовного вождя украинской эмиграции в полной мере выяснил положение так, что она, после тяжелой потери, больше сплотилась.

Вести из центров эмиграции указывают на то, что украинская эмиграция в Праге, Германии, Франции, Румынии поднимает вопрос о признании в качестве вождя бывшего гетмана Скоропадского. Факт смерти Петлюры произвел в рядах пилсудчиков большое впечатление. Пилсудский выразил свое соболезнование, через своего адъютанта Андрею Левицкому, в котором говорит, что «Польша не забудет помощи украинского народа, полученной в критический для нее момент»¹⁰¹. Подібну тенденцію чекісти відзначали й в іншому своєму донесенні, від 12 липня 1926 року: «Следствием смерти Петлюры явилось объединение всех эмигрантских украинских организаций за границей и безусловно УНКГТ соединиться с Союзом борьбы за самостоятельную Украину. В этом направлении в Генеральном штабе проводится усиленная подготовка»¹⁰². В донесенні закордонного відділення ГПУ УСРР від 22 липня 1926 року зафіксований факт, що на зібранні українців, які працювали на заводах в Монпарні доповідач Стеценко заявляв: з посиленням влади Пилсудського вже найближчим часом виникне необхідність формування українських військових частин, тому закликав присутніх на перший заклик стати до зброї¹⁰³.

Новий лідер УНР Андрій Лівіцький докладав значних зусиль для консолідації розпорошеної української еміграції. За даними чекістів, вже в травні 1926 року Андрій Лівіцький мав зустрічі з представниками українських груп в Чехословаччині, що стояли на платформі УНР

¹⁰¹ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 248.

¹⁰² Там само. – Арк. 257.

¹⁰³ Там само. – Арк. 335.

і були об'єднані в Комітет українських національних партій – з соціалістами-федералістами, хліборобами, соціал-демократами і т.д. За словами Лівіцького, всі вони, хоч і критикували ДЦ УНР, але підтримували продовження антибільшовицької боротьби й відновлення національної влади в Україні. У ході наради з Олександром Лотоцьким, Олександром Шульгиним, Максимом Славінським, Ісааком Мазепою, Володимиром Старосольським, Михайлом Омеляновичем-Павленком домовилися про необхідність об'єднання всіх партій та груп, що перебувають на національній платформі. Учасники наради погоджувалися, що для продовження боротьби необхідно заручитися допомогою іноземців. Відтак визнали лінію УНР, хоч і не в повній мірі, але правильною. Орієнтацію на Англію і заходи, вжиті для налагодження контактів з англійським урядом, називали виправданими¹⁰⁴.

Андрій Лівіцький просував ідею створення єдиного політичного фронту українських партій. За даними радянської закордонної розвідки платформу такого об'єднання підписали Уряд УНР, група Микити Шаповала, «есефи» Ковалевський і Залізняк, Мазепа від «есдеків» і Кость Мацієвич від імені українців у Румунії, а також представники галичан. Чекісти передбачали, що група Лівіцького в майбутньому об'єднанні буде мати перевагу, оскільки була найбільшою і найкомпактнішою, тим паче зважаючи на суперечки між іншими групами. Незважаючи на те, що угоду між вищезазначеними групами було підписано, однак кожна з них зберігала певну автономію. За даними чекістів 19 жовтня 1926 року в Празі мало відбутися зібрання представників всіх груп, де мала бути напрацьована спільна платформа і план дій. Лівіцький і його прихильники були переконані, що їм вдасться провести рішення за якими вся виконавча влада і керівництво працею залишиться в їхніх руках, натомість Комітет, створений в Празі, даватиме загальні директиви, від його імені випускатимуться декларації та відозви¹⁰⁵.

У листі до одного з лідерів УСДРП Ісаака Мазепа 22 жовтня 1926 року Андрій Лівіцький наголошував: «Положення в Україні вимагає від української політичної репрезентації за кордоном, щоб всі політичні угруповання, що стоять на платформі УНР, взяли участь

¹⁰⁴ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 250-250 зв.

¹⁰⁵ Там само. – Арк. 455.

в акції, яку готує Уряд УНР для звільнення України від московської окупації.

Вам як представнику єдиної найбільш активної політичної партії пропоную від імені уряду УНР вжити заходів, щоб УСДРП висловила з цього приводу свою думку.

Конкретно справа в тім, що в Україні більшовики втрачають силу з кожною годиною, в КП(б)У триває розклад, московсько-комуністичний експеримент опинився перед катастрофою. Українські маси самостійно готуються до повалення влади московських окупантів, національно-революційний рух стихійно шириться всією Україною. Щоб цей рух направити на демократичний шлях, потрібно всій українській демократії спільно з урядом УНР протиставити всю свою силу затіям української реакції. Українська демократія повинна мати на увазі, що в теперішній час стоїть питання про ліквідацію московсько-комуністичних експериментів і зі сторони західно-комуністичних експериментів і зі сторони західно-європейських держав.

Маючи це на увазі, сподіваюсь, що УСДРП не відмовиться від співпраці з урядом УНР»¹⁰⁶.

За словами Миколи Чеботаріва, Уряд УНР в цей час проводив діяльність у двох основних напрямках: праця за кордоном і всередині СРСР. Закордонна праця зводилася до популяризації ідеї УНР та самого Уряду УНР як через друковані органи, так і в політичних колах західних країн, з метою заручитися їхньою підтримкою на випадок війни з СРСР. І в цьому напрямку досягнуто значних успіхів. В багатьох західноєвропейських державах дізналися про існування УНР, її відокремлення від Росії, розуміли причини її боротьби за самостійність. Україна стала популярною в західноєвропейській науці, де з'являлися дослідження її як окремої самостійної одиниці. Протягом 1920 рр. Уряд УНР уклав цілу низку угод з іншими урядами, зокрема Грузії та інших кавказьких народів, для спільної боротьби з СРСР. Праця ж в УСРР полягала в проведенні акцій, спрямованих на підняття рівня національної свідомості та посилення суспільного невдоволення радянською владою. Для цього застосовувалися наступні методи: організація розвідувальної праці на території УСРР, перекидання повстанських загонів та окремих осіб, формування підпільної

¹⁰⁶ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 458.

мережі та пошуки прихильників УНР серед населення, поширення антибільшовицьких листівок та нелегальної літератури тощо¹⁰⁷.

До Андрія Лівіцького стікалася розвідувальна інформація про ситуацію в радянській Україні. В листі до Яна Токаржевського-Карашевича 15 вересня 1926 року він повідомляв: «Сейчас из Украины в Варшаву приехал представитель военного комитета УНР атаман Матвиенко. Он привез очень интересную информацию о теперешнем положении на Украине, как политического, так и военного характера. Между Харьковом и Москвой создались наихудшие отношения, какие вытекают из борьбы за политическую и экономическую независимость от Москвы.

Не думайте, что эта борьба ведется харьковскими большевиками, ее ведет сам народ, заставляя Харьков пойти вместе с борцами за независимость Украины»¹⁰⁸. В цьому ж листі Лівіцький висловлював занепокоєння тим, що в окупованій більшовиками Україні бракує інформації про діяльність ДЦ УНР. З метою інформування населення УСРР пропонував закласти в радянській Україні типографію.

В зовнішній політиці Лівіцький продовжував лінію Симона Петлюри, спрямовану на пошук підтримки західних країн. За оптимістичними повідомленнями міністра закордонних справ УНР Яна Токаржевського-Карашевича в цей час українським питанням зацікавилися майже всі європейські уряди, українське питання стало проблемою європейської геополітики, західні політики почали усвідомлювати, що без допомоги України миру на сході Європи не буде.

Значною мірою становище УНР залежало від ситуації в Польщі, в закордонній політиці якої в другій половині 1920 рр. спостерігалися зміни. Не дивлячись на недотримання польською стороною Варшавського договору, внаслідок чого Уряд УНР опинився в дуже скрутному становищі, Лівіцький наголошував на його чинності, вимагаючи від поляків виконання взятих зобов'язань. З іншого боку, в цей час Уряд УНР розгортає активну діяльність з метою заручитися підтримкою уряду Великобританії. Держави, що чи не найбільше з усіх європейських країн була зацікавлена в розвалі СРСР й відновленні

¹⁰⁷ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 314.

¹⁰⁸ Там само. – Т. 16. – Арк. 433.

незалежності України¹⁰⁹. Восени 1926 року уряд Польщі збільшив масштаби матеріальної підтримки ДЦ УНР, що сприяло активізації його діяльності. У чекістських зведеннях вказується, що Уряд УНР відновив підготовку антибільшовицького повстання в Україні: «В последнее время наблюдается усиленная и оживленная деятельность среди украинской эмиграции.

Самую энергичную деятельность принимает так называемый центр УНР в Варшаве. Андрей Левицкий, который руководит деятельностью этого центра, борется за возобновление организации на территории Украины. В Киеве предполагается учреждение повстанческого центра УНР во главе с уполномоченным правительства УНР. Дальше будет организован Генеральный Повстанческий Штаб.

Ген. Сальский, который будет руководить военной организацией на Украине, подготавливает план повстанческого движения»¹¹⁰.

Під час зустрічі з Юзефом Пілсудським, що ймовірно відбулася в жовтні 1926 року, Андрій Лівичький просив скасувати обмеження свободи пересування емігрантам-українцям територією Польщі, раніше запроваджені урядом Владислава Грабського. Крім того Лівичький піднімав питання проведення спільної польсько-української антибільшовицької акції. Пілсудський відповів ухильно, натякнувши, що наступний 1927 рік стане вирішальним у стосунках Заходу з більшовиками¹¹¹.

У березні 1927 року начальником Східного відділу МЗС Польщі, який серед іншого відповідав за співпрацю з Урядом УНР, став Тадеуш Голувко. Уенерівці сприйняли це призначення за свідчення, що політика Другої Речі Посполитої Польської щодо України базуватиметься на основі положень, закладених у Варшавському договорі 1920 року. Під час зустрічі з Андрієм Лівичьким Тадеуш Голувко запевняв, що політика Польщі спрямована на відродження незалежності УНР і про будь-яке зближення або договір з СРСР не йдеться. Польський уряд вживав заходів в європейських столицях – Лондоні, Парижі, Римі з метою з'ясувати ставлення західних держав до України. Водночас

¹⁰⁹ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 331.

¹¹⁰ Там само. – Арк. 422.

¹¹¹ Там само. – Арк. 493.

польські урядовці переймалися питанням залагодження конфлікту в Галичині¹¹².

У чекістських зведеннях за другу половину 1926 – початок 1927 року чекісти фіксують цілу низку фактів, які подають за свідчення підготовки нового польсько-українського походу проти СРСР. У одному з чекістських повідомлень цитуються слова військового міністра Володимира Сальського, який буцімто заявляв: «весною війна невідворотна, а тому нам необхідно готуватись»¹¹³. У іншому переказуються слова керівника унерівської контррозвідки Миколи Чеботаріва, який в приватній розмові стверджував: «Тепер розпочинається момент, коли необхідно загальними силами знищити більшовизм, а як ні, то зважаючи на надміру швидке зростання промисловості, а з нею і політичний прогрес СРСР, прийде час коли за 4–5 років більшовики знищать нас. Наша мовчанка з кожним днем посилює більшовизм. Схід майже увесь зараз належить більшовикам, куди вони звернули всю свою увагу, знаючи звичайно, що західний капітал стабілізувався і втрачає своє значення і т.д. і т.д.»¹¹⁴. Контррозвідник запевняв, що має тісний контакт з радянською Україною і навіть своїх співробітників в лавах КП(б)У і що всередині партії існує опозиція щодо загальнорадянського керівництва.

Інформаційне повідомлення радянської закордонної розвідки за 2 листопада 1926 року містило свідчення про зустріч унерівських діячів з маршалом Юзефом Пілсудським і його готовність підтримати повалення радянської влади: «Ковалевский с кем то из Праги (фамилия неизвестна) ездил к Пилсудскому, говорили с ним (больше его адъютантом) и Пилсудский (или его адъютант, это трудно разобрать) сказали, что в случае войны, которая может вспыхнуть совсем неожиданно и к которой надо быть готовым каждую минуту украинцам (Ковалевскому, Левицкому и К-о) суждено сыграть большую роль... Пилсудский заявил, что он не против создания отдельных украинских полков на Волыни и в Галичине и в случае войны все мобилизованные украинцы не будут распределяться по польским полкам, как это было до сих пор, а будут посылаться в специальные украин-

¹¹² Із копії листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. 10 березня 1927 року.

¹¹³ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 448.

¹¹⁴ Там само. – Арк. 480.

ские полки... Пилсудский подробно говорил о том, что Польша не в состоянии уделить много военных сил для освобождения Украины от большевиков и что украинская эмиграция должна проявить максимум сил на организацию партизанских отрядов на советской территории и должна суметь быстро сформировать свою армию путем мобилизации населения в тех уездах, которые в первые же дни войны польская армия очистит от советских войск. Пилсудский уверен, что на Украине все готово для свержения большевистской власти, но все же просил подробно и часто его информировать о настроениях населения Украины. Главный удар, по словам Пилсудского, польской армии придется сосредоточить на смоленском направлении, так как, по мнению поляков, там будут сосредоточены наши главные силы, а во вторых, будет больший эффект, когда поляки подойдут к Москве, чем к Киеву»¹¹⁵.

Про підготовку Пилсудського до війни з СРСР йшлося також у донесенні Іноземного відділення ГПУ УСРР за 13 квітня 1927 року, що мало промовисту назву «Українсько-польський поход на советскую Украину и роль Англии»: «Положение в Польше чрезвычайно напряженное. Военные круги готовятся к близкой войне с СССР. Польша выступит на стороне Англии, но с тем условием, что Англия согласится на планы Пилсудского относительно Украины. По этому вопросу Пилсудский вел переговоры с английским послом Миллером. Переговоры закончились тем, что Англия, согласилась на планы Пилсудского. Польша оккупирует Украину, организует самостоятельное Украинское государство, которое впоследствии федерирует с Польшей. По этому вопросу Пилсудский ведет переговоры также с петлюровцами»¹¹⁶.

Про невідворотність війни з СРСР, як запевняли радянські розвідники, неодноразово висловлювався й сам Андрій Лівичький. В багатьох промовах та й листах він стверджував, що настав час коли українці мають виявити свою державну творчість. На політичному горизонті Європи видніються великі та важливі події, в яких українці мають взяти активну участь і внаслідок яких мають відбутися глибокі зміни в Україні. Мовляв, країни Європи усвідомили всю небезпеку і

¹¹⁵ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 455-455 зв.

¹¹⁶ Там само. – Т. 14. – Арк. 107.

загрозу, яка походить від СРСР і готові підтримувати український вивольний рух. Український діяч Бачинський, лист якого перехопили радянські розвідники, писав: «Я имел возможность поговорить также с Андреем Левицким. Он необычайно бодр и оптимистичен, придавая большое значение войнам Пилсудского. Он говорит, что для Украины пробил час, что освобождение ее близится. Вообще я должен сказать, что в петлюровских кругах я заметил большое оживление. С кем бы из них не заговорил, – замечал большой оптимизм, как и у Андрея Левицкого»¹¹⁷.

Окрім заяв і декларацій українських та польських діячів, які відображали їхні наміри, відбувалася співпраця на рівні військових структур. Після наради військового міністра УНР Володимира Сальського з співробітниками польського Генштабу, що відбулася 11 лютого 1927 року, у Варшаві був закладений штаб військового міністра УНР. В статусі штабу дружньої держави, що перебуває на території Польщі, він повинен був утримуватися за рахунок коштів польського Генштабу. У квітні 1927 року в Варшаву перевели багатьох українських старшин, яких прикріпили до польського Генерального Штабу. Перед ними ставилося завдання, з врахуванням досвіду польсько-української кампанії 1920 року, розробити план нового антибільшовицького походу¹¹⁸. Серед іншого розглядалося питання виплат із державного бюджету Польщі пенсій військовим інвалідам Армії УНР, а також учасникам польсько-української військової кампанії 1920 року¹¹⁹. На вимогу польського Генштабу Володимир Сальський підготував списки українських старшин, які готові будуть стати до зброї. За його даними таких налічувалося 25 тис., за інформаціями радянської розвідки на обліку Українського Центрального Комітету в Польщі перебували близько 15 тис. українських емігрантів. Із особливого фонду польського МЗС щомісячно мали виділятися 50 тис. злотих на утримання Калішської станиці, а також культурно-просвітницьку працю й підтримку окремих емігрантів. Окремо виділялися кошти для українських військових і на організацію повстанських загонів¹²⁰. Існували плани організації військових курсів для українських

¹¹⁷ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 99 зв.

¹¹⁸ Там само. – Арк. 441.

¹¹⁹ Там само. – Арк. 217 зв.

¹²⁰ Там само. – Арк. 75.

старшин при польському Генштабі, згідно з домовленостями тільки в 1927 році їх мали пройти 80 осіб¹²¹. За даними радянської зовнішньої розвідки, у Варшаві був навіть організований Комітет для підготовки плану майбутнього польсько-українського походу проти СРСР, до якого входили керівник Східного відділу МЗС Польщі Тадеуш Голувко, полковники Славек і Матушевський, з українського боку – генерали Володимир Сальський та Марко Безручко¹²².

Однак незабаром до уєнерівців стали надходити тривожні повідомлення про переговори між польськими та радянськими дипломатами й підготовку договору між Польщею та СРСР, що викликали занепокоєння Андрія Лівницького і його соратників. Зокрема в уєнерівських колах кружляли чутки, що польський посол в Москві Патек дав обіцянку Чичерину ліквідувати державні установи УНР на території Польщі. Побоюючись зміни політики Польщі в «українському питанні», уєнерівці намагалися з'ясувати позицію керівництва цієї країни, а також країн-протекторів – Франції та Великобританії. Англійські урядовці запевняли, що навіть у разі підписання договору між СРСР і Польщею політика польського уряду щодо УНР не зміниться, як і британська східна політика, а відтак жодної загрози Державному Центру УНР не існує. В французьких офіційних колах в цей час простежувалося розчарування результатами франко-радянських переговорів і навіть існували настрої припинити дипломатичні відносини з СРСР¹²³.

В листі до Андрія Лівницького міністр закордонних справ УНР Ян Токаржевський-Карашевич 28 серпня 1927 року стверджував, що офіційна Москва готова на будь-які поступки полякам аби тільки підписати угоду про нейтралітет. Цей, як і багато інших листів, був перехоплений радянською закордонною розвідкою: «О самом договоре, о нейтралитете скажу только, что Чичерин просто умоляет польское правительство о заключении такого договора. Московские комиссары делают разные предложения и идут на различные уступки в пользу Польши, чтобы только склонить польское правительство к заключению договора о ненападении и таким образом обеспечить

¹²¹ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 229.

¹²² Там само. – Арк. 107.

¹²³ Там само. – Арк. 328-328 зв.

свое существование. Г-н посол Патека, приехавший в Варшаву, говорит, что Москва очень боится войны и больше всего войны с Польшей»¹²⁴. В одному з повідомлень радянської закордонної розвідки відзначалося, що петлюрівці занепокоєні вимогами «советів» про ліквідацію установ УНР в Польщі. Однак в іншому містилася вказівка, що Юзеф Пілсудський запевнив Андрія Лівичського в тому, що ліквідації не буде, а навпаки будуть надаватися дозволи на в'їзд в Польщу всім українським емігрантам, яких рекомендуватиме Уряд УНР¹²⁵.

24–25 вересня 1927 р. у Варшаві відбувся з'їзд представників місцевих українських організацій, головним питанням якого була реорганізація роботи в зв'язку з потеплінням між СРСР і Польщею. Участь у ньому взяли Андрій Лівичський, Іван Огієнко, Микола Ковалевський. Останній в своєму виступі запевнив, що українська еміграція залишається в Польщі надалі і в попередньому становищі, всі заборони польського уряду є формальними, фактично ж політика щодо української еміграції не змінюватиметься. Андрій Лівичський відзначав зміну політики західних держав щодо УНР на більш сприятливу, про їхню готовність надавати підтримку Уряду УНР і українському національно-визвольному рухові. Військовий міністр Володимир Сальський анонсував проведення старшинських курсів в Польщі, у ході яких українські старшини зможуть поновити свої знання та ознайомитися з найновішими способами ведення війни¹²⁶.

Завдяки контактам з британськими політиками та військовими, Уряд УНР отримував фінансову допомогу від уряду Великобританії. Однак у питанні війни з СРСР англійці наполягали, що така буде можливою тільки тоді, коли Великобританія й інші союзні держави будуть готові до неї, а також, коли наступить слушний момент – як один із варіантів – СРСР охопить фінансово-економічна криза¹²⁷. У ході переговорів міністра військових справ УНР Володимира Сальського з англійськими військовими представниками ті цікавилися, якими силами оперує Уряд УНР в Україні і передусім у районі узбережжя Чорного моря. Їхньою вимогою було, щоб Уряд УНР сконцентрував всі свої сили на Півдні України і створив базу для опера-

¹²⁴ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 329.

¹²⁵ Там само. – Арк. 338.

¹²⁶ Там само. – Арк. 383 зв. – 384.

¹²⁷ Із копії листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. 23 липня 1926 року.

тивних виступів. Крім того, англійці заявляли про свою готовність підтримувати створення партизанських формувань на території України¹²⁸.

Негативно вплинути на ставлення уряду Великобританії до ДЦ УНР міг процес Шварцбарда і звинувачення українського національно-визвольного руху в антисемітизмі. З метою нейтралізувати ефект від заходів радянської пропаганди та зберегти прихильність англійців, Андрій Лівичький призначив послом УНР у цій країні відомого правника й досвідченого дипломата Арнольда Марголіна. Він ще з 1919 року, часу перебування в Парижі, мав товариські відносини з впливовим британським дипломатом, послом у США Есме Ховардом. Однак переїзду Марголіна з США до Англії завадили фінансові труднощі УНР. Радянські спецслужби були поінформовані про плани Лівичького. Співробітники ІНО ГПУ УСРР у донесенні 2 грудня 1926 року відзначали: «Процесс Шварцбарда и печать антисемитизма на всем петлюровском движении привела к тому, Левицкий пытался завербовать Марголина, быв. члена петлюровского правительства, еврея – в качестве посла УНР в Англию. Очевидно, это последнее обстоятельство представляет собой «меры», принятые Левицким для привлечения общественного мнения англичан на свою сторону и против Скоропадского. Следует отметить также факт официального визита и официального свидания посла УНР в Париже Токаржевского с английским послом»¹²⁹.

Із задоволенням уенерівці зустріли повідомлення про розірвання дипломатичних стосунків між Великобританією та СРСР 27 травня 1927 року. Після зустрічі з англійським послом Лівичький інформував соратників, що Великобританія готується до відкритого виступу проти СРСР і допомога для Уряду УНР серед впливових кіл не викликатиме перешкод. Крім того, Лівичький стверджував, що за прикладом Великобританії інші країни можуть розірвати стосунки з СРСР. В цей час він вів переговори з англійським посольством про направлення дипломатичної місії УНР у Лондон, пропонуючи на її голову графа Михайла Тишкевича¹³⁰.

¹²⁸ Із копії листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичького. 29 грудня 1926 року.

¹²⁹ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 491.

¹³⁰ Там само. – Т. 14. – Арк. 201.

За чекістськими повідомленнями, влітку 1927 року Андрій Лівіцький також здійснив серію візитів європейськими країнами в пошуках підтримки для УНР. Так, в спецповідомленні Іноземного відділення ГПУ УСРР за 6 липня 1927 року повідомлялося: «Андрей Левицкий внезапно исчез из Варшавы и никто из украинцев не знает в каком направлении он выехал. На основании сведений из польских источников, Левицкий по дипломатическому паспорту выехал в Париж, откуда должен направиться в Швейцарию. С ним поехал граф Тишкевич. Они должны встретиться в Женеве и там принять участие в совещании с английскими делегатами Лиги Нации. На совещании будет обсуждаться вопрос о допущении дипломатической миссии УНР в Лондон и о признании пр-ва УНР, которое должно организоваться на английской территории»¹³¹.

В самій Україні впродовж всього 1927 року кружляли чутки про наближення війни між західними країнами і СРСР, відновлення УНР. Передусім в колах опозиційно налаштованих до радянської влади – «поворотців», української інтелігенції, студентства, священнослужителів УАПЦ. Органи ГПУ фіксували відповідні настрої в інформаційних зведеннях. В одному з них переказувалися слова колишнього урядовця УНР Івана Лизанівського, який жив і працював у Харкові: «Планы и мероприятия Левицкого (премьер УНР) Соввласти давно известны, так как Соввласть очень хорошо проинформирована о том, что делается за границей. Еще за долго до того, как последние разоблачения деятельности правительства УНР были опубликованы в прессе, власть об этом великолепно знала и приняла соответствующие меры. Последние аресты тесно связаны с планами Левицкого: аресты коснулись тех кругов, на которые Левицкий мог бы здесь опереться.

Авантюру Левицкого следует считать серьезной уже потому, что она связана с английским капиталом, а англичане в пустую денег тратить не станут. Поэтому можно ожидать серьезных событий – интервенции и отторжения Украины от СССР.

Момент для этого выбран удачный: при нынешнем поголовном недовольстве крестьянства оккупация Украины не может встретить

¹³¹ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 265.

большого сопротивления и может быть произведена без больших усилий»¹³².

Про можливість нового польсько-українського походу проти більшовиків у розмові з чекістським агентом заявляв підполковник Никифор Дишлевий, який повернувся в радянську Україну після «виведення» Юрія Тютюнника: «Интервенция близка. На первое время намечена оккупация Украины до Днепра. Во внутренние дела Украины союзники вмешиваться не будут, а предоставят Левицкому полную свободу действий. В оккупированной части Украины будут подготовлены войска для наступления на остальную украинскую территорию, что при помощи союзников будет легко проделано»¹³³.

Незважаючи на прагнення Уряду УНР й очікування українського населення, новий антибільшовицький похід у цей час не міг відбутися через позицію західних союзників, які не були готовими до відкритої війни з СРСР. Разом з тим давалися взнаки суперечки між українськими еміграційними групами та й всередині уенерівської течії. Зокрема в 1927 році розгорівся конфлікт між Андрієм Лівичьким та керівником контррозвідки Миколою Чеботарівим. Лівичький звинувачував Чеботаріва в роботі на польські спецслужби в обхід Уряду УНР, дезінформуванні керівництва УНР та недостатній конспірації контррозвідувальної роботи, що призвело до викриття агентури¹³⁴. Під приводом, що Чеботарів ухиляється від виконання розпоряджень Уряду УНР, той був усунутий від керівництва українською контррозвідкою. Однак, маючи цілу мережу агентів у радянській Україні, він продовжував співпрацю з «двуйкою» – II Відділом польського Генштабу¹³⁵.

У листі до Іларіона Косенка 7 вересня 1928 року Лівичький повідомляв: «Уважаю необхідним попередити Вас бути суцього обережним з п. Чоб-вим, який несподівано з'явився в Парижі. Виїхав він звідси скінченою людиною. Це вже й не патріот, а типовий зрадник, який допустився вчинків ганебних. Він і не здібний, і не спритний, і не інтелегентний, але людина морально безнадійно зіпсута. Дивує мене, що О. О-на ще має до нього певний сентимент, хоч С.В. в останніх листах

¹³² Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. Упоряд.: В. М. Даниленко. – К.: Темпора, 2012. – С. 377.

¹³³ Там само. – С. 400.

¹³⁴ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 71.

¹³⁵ Там само. – Арк. 124.

до мене вже ставився до Ч. цілком негативно. Вже від 4-х років Ч-в перестав бути «нашим» фактично й морально. Хай громадянство в П. буде з ним обережним»¹³⁶.

Свою версію причин конфлікту з Андрієм Лівіцьким Микола Чеботарів виклав у відкритому листі під назвою «Мое звільнення» до закордонної делегації Української соціал-демократичної робітничої партії. Розповідав, що після смерті С. Петлюри робив спроби встановити з А. Лівіцьким такі ж стосунки, як з його попередником. Однак обставини від нього не залежні змусили змінити формат співпраці, зробити її більш закритою від керівництва УНР. Чеботарів стверджував, що причиною такого рішення стала неприпустима неконспіративність Лівіцького. Буцімто всі деталі розвідувальної та контррозвідувальної праці, якими він ділився з Лівіцьким, ставали відомі більшовицьким спецслужбам. «А когда я узнал, что ГПУ в Харькове до мелочей знает всю деятельность Левицкого и правительства, когда я убедился, что технически выражаясь, п. Левицкий в полной мере освещается через какого-то законспирированного агента ГПУ или изменника и что ГПУ интересуется особенно «работой Чеботарева», я вынужден был кое-что наиболее серьезное скрывать от п. Левицкого. Все мои попытки – а я их не оставлял до последнего времени – убедить Левицкого, что неконспиративность может провалить всю работу и расшифрует много наших людей на Украине, – ни к чему не привели. А потому натываясь на желания Левицкого знать все секреты работы на Украине, отвечал общими пояснениями, избегая подробностей. В интересах дела, а также охраняя Левицкого, как президента государства, от агентов ГПУ, я не представлял ему людей, прибывающих с Украины, предварительно хорошо не проверив, не агент ли это ГПУ. И эту мою позицию п. Левицкий охарактеризовал как мое желание изолировать его от Украины», – відзначав Микола Чеботарів 27 квітня 1928 року в згаданому листі¹³⁷. Після звільнення Миколи Чеботаріва уенерівську контррозвідку очолив генерал Всеволод Змієнко.

Із 1927 року Уряд УНР намагався налагодити контакт з комісаріатом у справах біженців при Лізі Націй, очолюваним Фрітц-

¹³⁶ Із листа Андрія Лівіцького до Іларіона Косенка. 7 вересня 1928 року.

¹³⁷ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 88.

йофом Нансеном, який опікувався справами біженців – розміщенням, наданням фінансової допомоги, видачі документів – так званих «паспортів Нансена». Ще в квітні 1927-го Генеральна Рада Союзу українських емігрантських організацій у Франції направила меморандум до Ліги Націй з приводу, що деякі держави не визнають українського громадянства та національності. Газета «Тризуб» 10 квітня 1927 року повідомляла: «Такі випадки, а особливо те, що громадянам УНР накидалася проти волі чужа національність, цілком природно, обурювали нашу еміграцію і примусили не тільки окремих осіб, а цілі громади звернутися до Генеральної Ради з проханням стати в обороні їх національних прав. На це Генеральною Радою було вироблено і видруковано відповідного змісту форму протесту та розіслано по всіх громадах у Франції для збирання підписів. Протести чисельно були заповнені підписами нашої еміграції і дуже короткий час Генеральна Рада систематизувала їх, перевела всі належні формальності і одіслала до Ліги Націй в Женеву. Одночасно було пороблено заходи в цій справі перед французьким урядом. Голова Генеральної Ради М. Шумицький кілька разів особисто відвідав Міністерство закордонних справ і подав вироблений Генеральною Радою відповідний в цій справі меморандум, який дав уже, як ми чули деякі позитивні наслідки»¹³⁸.

Представником Уряду УНР при комісаріаті був відомий дипломат, міністр закордонних справ УНР Олександр Шульгин. Серед першочергових завдань, що перед ним ставилися, було досягти зазначення у міжнародних (нансенівських) паспортах для українських емігрантів їх етнічної приналежності. Досі в паспортах майже всіх вихідців з колишньої Російської імперії вказувалась національність – росіянин. Олександр Шульгин направив Ноту до Голови Ради Ліги Націй, де вимагав рахуватися з фактом існуванням української держави, в листі до комісара Ф. Нансена, критикував його за негативне ставлення до українських біженців. «На днях приїжджав до нас пан міністр Шульгин. Він поінформував нас про положення в Лізі Націй і особливо у справі опікунства Ліги Націй над українською еміграцією. Пану міністру Шульгину доводиться вести велику боротьбу з Комітетом Нансена за розмежування питання про українську еміграцію

¹³⁸ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 236.

від еміграції російської...», – повідомляв у листі до Андрія Лівіцького 3 грудня 1928 року Ян Токаржевський-Карашевич¹³⁹.

Вимоги українців щодо розмежування еміграції, зазначення в нансенівських паспортах національності українець наштовхнулися на шалений спротив росіян, які вживали всіх заходів аби не допустити цього. Зокрема скаржилися на Олександра Шульгіна голові комісаріату, залучили на свій бік впливових лобістів. За даними Михайла Єремїва величезний гонорар був запропонований барону Нольде за те, що той налаштує проти українців комісаріат Нансена. І буцімто Нольде описував українську еміграцію не інакше як небезпечний для світу елемент¹⁴⁰.

Через значний зовнішній спротив, а також роз'єднаність самої української еміграції, ініціатива Уряду УНР щодо зазначення в офіційних документах національності українець не була реалізована. Хоча в деяких країнах, як от Румунії, уенерівцям вдалося досягти певних результатів. 22 червня 1929 року співробітник Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії Дмитро Геродот інформував Яна Токаржевського-Карашевича, що міністр внутрішніх справ Румунії Вайда видав розпорядження про вилучення сертифікатів Нансена, термін дії яких закінчувався 31 грудня 1929-го. Для отримання нових сертифікатів українські емігранти мали надати документи, які б засвідчували їхнє українське походження. Безпосередньо свідоцтва про національну приналежність повинен був видавати Комітет допомоги українській еміграції в Румунії¹⁴¹.

На початку 1929 року діячі УНР зробили спробу налагодити контакт з впливовими американськими політиками, заручитися їхньою підтримкою УНР. З цією метою до Вашингтону виїхав український військовий діяч Володимир Сікевич. За сприяння посла Речі Посполитої Цехановського він познайомився з цілою низкою американських політиків, у тому числі сенатором Роялем Коплендом. В США був організований Комітет захисту України, який очолив сам Копленд. Він мав проводити серед американців пропаганду за визволення України, впливати на американський Сенат в напрямку офіцій-

¹³⁹ Із копії листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівіцького. 3 грудня 1928 року. ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 128.

¹⁴¹ Там само. – Арк. 186.

ного визнання уряду УНР і встановлення дипломатичних стосунків, надання фінансової підтримки українській національно-визвольній боротьбі¹⁴². В листопаді 1929 року група американських сенаторів на чолі з Коплендом виступила в Сенаті Північно-Американських штатів з пропозицією про визнання США незалежності України, апелюючи до державницьких традицій українського народу, який, незважаючи на окупацію, зберіг національну самобутність, мову та культуру. Копленд і його соратники пропонували Сенату визнати незалежність УНР, уповноважити президента США призначити дипломатичного представника при уряді УНР, а також надати фінансову підтримку для УНР¹⁴³.

Ініціатива американських сенаторів викликала піднесення серед української еміграції. Листи подяки Копленду надіслали Український демократичний клуб, Товариство колишніх вояків Армії УНР, Українське об'єднання, що діяли в Чехословаччині. І навіть окремі підпільні організації з радянської України. «Украинский народ, закованный в цепи Москвой, не может легально благодарить Вас, г-н сенатор, за заступничество перед Сенатом, в деле признания за Украиной ее святого права державной независимости, но через своих лучших сынов на эмиграции посылает эту благодарность и уверение, что украинский народ не перестал бороться за свою независимость и здесь под пулями ГПУ. Из далекой Украины шлем Вам искреннее повстанческое «спасибо», – йшлося в листі невідомої підпільної організації з Києва, підписаний Сидоренком. Чекісти вважали, що під цим прізвищем заховувався мешканець Києва Шарий Митрофан Павлович (або ж Павло Митрофанович), в часи революції віце-директор Українського державного банку в Кам'янці-Подільському¹⁴⁴.

Уряд УНР продовжував підтримувати стосунки із представниками МЗС Франції. Французькі дипломати були переконані, що радянська влада в Україні перебуває на порозі загибелі і залишаються лічені місяці до її падіння. Зважаючи на те, що проросійські сили, раніше підтримувані країнами Антанти, не мають сил для опанування українського національного руху та наведення ладу на території ко-

¹⁴² Із копії листа Володимира Сікевича до Андрія Лівницького. 10 листопада 1929 року.

¹⁴³ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 46 зв.

¹⁴⁴ Там само. – Арк. 42 зв.

лишньої Російської імперії, французи запевняли, що їхній уряд буде готовий підтримати плани Юзефа Пілсудського щодо відновлення УНР. Лобістом «української справи» у стосунках з французами був польський міністр Аугуст Залеський. Завдяки його сприянню міністр закордонних справ УНР О. Шульгин взяв участь у міжнародній конференції в Лугано, а також зустрівся з членами французької делегації¹⁴⁵.

Уряд Франції неофіційно надавав фінансову допомогу УНР, одним з лобістів уенерівських інтересів в цій країні був Емануїл Евен. Як інформував Ян Токаржевський-Карашевич Андрія Лівіцького у вересні 1929 року, завдяки сприянню Евена французький уряд асигнував на потреби уряду УНР 1,5 млн франків. Евен повідомляв, що в контексті «східної політики» французький уряд підтримує незалежність УНР та Грузії¹⁴⁶.

Наприкінці 1920-х активізувалися контакти уенерівців з урядовими колами Угорщини. У ході зустрічей обговорювалося питання повернення коштів, які 1918 року були асигновані урядами Австро-Угорщини та Німеччини Центральній Раді та були вкладені в німецький Рейхсбанк, а також надання воєнної допомоги урядом Угорщини. Однією з ключових фігур в переговорах з угорцями був Микола Галаган, колишній представник УНР у цій країні. Андрій Лівіцький також зустрічався з угорськими урядовцями та дипломатами, перебуваючи в Будапешті. За його словами ті надзвичайно цікавилися українськими справами та перспективами українсько-угорських стосунків, а також політикою Уряду УНР щодо Підкарпатської Русі¹⁴⁷.

У травні 1929 року Андрій Лівіцький зустрічався з міністром закордонних справ Італії Діно Гранді, із яким обговорював можливість спільної акції проти СРСР. Лівіцький інформував Гранді про політичне та економічне становище радянської України, негативне ставлення населення до радянської влади. Запевняв у значній популярності Уряду УНР в українському суспільстві, що в разі війни з СРСР в Україні спалахнуть масштабні селянські повстання. Уряд УНР мав направити свого військового представника в Рим, котрий поінформував би італійський уряд про потреби українського війська в озброєнні¹⁴⁸.

¹⁴⁵ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 3.

¹⁴⁶ Із копії листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівіцького. 19 вересня 1929 року.

¹⁴⁷ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 117.

¹⁴⁸ Там само. – Арк. 112.

Занепокоєння Андрія Лівницького й інших членів Уряду УНР викликала політична ситуація у Великобританії, де в 1929 році мали відбутися вибори, а відтак можлива зміна політики щодо УНР. «Між англійським урядом і нашим був встановлений постійний контакт. Англійці надавали допомогу нашому уряду. У орбіті англійської східної політики питання про Україну стояло на першому місці. Зараз ситуація змінюється в тому відношенні, що влада в Англії перейде, ймовірно, у руки Робітничої партії, яка і раніше в своїй закордонній політиці сприяла більшовикам», – писав Андрій Лівницький в листі до керівника закордонної делегації УСДРП Ісаака Мазепи 3 червня 1929 року¹⁴⁹.

У своїх прогнозах урядовці УНР не помилилися. На виборах у Великобританії перемогу здобула Лейбористська партія, був сформований уряд, очолюваний Джеймсом Рамсеєм Макдональдом. Андрій Лівницький побоювався, що той орієнтуватиметься на СРСР, призупинить фінансову підтримку УНР й не приділятиме уваги «українському питанню». Нова геополітична конюнктура неодноразово обговорювалася на зустрічах Андрія Лівницького з Юзефом Пілсудським і прем'єр-міністром Польщі Казімежем Свیتالевським. Польські чинники запевняли уенерівців, що допомогу, яку раніше УНР отримувала від Великобританії, відтепер надаватиме Польща. І навіть визнання Англією СРСР не завадить спільній польсько-українській акції з ліквідації радянської влади. «Зміна влади в Англії девчому перекреслила наші плани в питанні підготовки визвольної акції. Ми втратили підтримку самого важливого фактора світової політики. В теперішній час Англія проти нас, а проти неї боротися неможливо. Навіть наш могутній союзник Річ Посполита Польська, безсильна проти витівок Макдональда», – писав Андрій Лівницький в листі до В'ячеслава Прокоповича 17 червня 1929 року¹⁵⁰.

Разом з тим Андрій Лівницький шукав можливостей аби встановити контакт з урядом Великобританії, змінити на позитивне ставлення до УНР та «українського питання». До цієї місії намагався залучити провідників Української соціал-демократичної робітничої партії, аби ті встановили стосунки з Англійською робітничою партією, а через

¹⁴⁹ Із копії листа Андрія Лівницького до Ісаака Мазепи. 3 червня 1929 року.

¹⁵⁰ Із копії листа Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. 17 червня 1929 року.

неї з Д.-Р. Макдональдом. Зручним місцем для цього міг бути з'їзд представників соціалістичних партій Англії, Німеччини, Франції, Швеції, Чехословаччини, росіян та ін. у Варшаві¹⁵¹. Однак вплинути на курс уряду Д.-Р. Макдональда лідерам УНР не вдалося, у 1929 році Великобританія відновила дипломатичні відносини з СРСР, розірвані двома роками раніше.

Залишившись без підтримки Великобританії, одного з ключових суб'єктів європейської геополітики, Уряд УНР ще більше узалежнив-ся від позиції польського керівництва. У самій же Польщі не було однастайності щодо подальшої східної політики. Частина політиків, у тому числі Юзеф Пілсудський, схилилися до думки, щоб Польща організувала акцію зі звільнення України з-під російської окупації, не очікуючи на підтримку Англії. Інша ж частина, передовсім військові, пропонували відкласти антирадянську акцію до кращих часів, приходу до влади у Великобританії дружнього до Польщі уряду. Між прихильниками обох концепцій точилися суперечки, а їхні погляди були прикуті до відносин Великобританії з СРСР та Німеччиною¹⁵².

Андрій Лівіцький був одним з ініціаторів Другого з'їзду української еміграції в Польщі, що відбувся 29–31 грудня 1928 року. Участь у ньому взяли не лише українські емігранти, що перебували в цій країні, але й представники інших народів – поляки, грузини Дону та Кубані, татари Криму і Поволжя. В листі до Валентина Садовського 7 січня 1929 року Андрій Лівіцький повідомляв: «...Вся наша енергія пішла на емігрантський з'їзд, що відбувся 29–31 грудня. Довелося нашій громаді виробляти й проект статуту організації нашої еміграції в П-щі і приводити делегатів на з'їзд од окремих колоній і намічати президію з'їзду, а також членів різних емігр. установ. На з'їзді з'їхались 55 делегатів з обраних у різних колоніях по розрахунку одного делегата на 50 емігрантів, що прийшли на виборче зібрання...»¹⁵³.

На згаданому з'їзді ухвалено новий статут і змінено назву УЦК – на Товариство «Український Центральний Комітет у Польщі» (УЦК), обрано його керівні органи – Головну управу (керівний і репрезен-

¹⁵¹ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 129, 163.

¹⁵² Там само. – Арк. 164.

¹⁵³ Із листа Андрія Лівіцького до Валентина Садовського. Ймовірно 7 січня 1929 року.

тативний орган) й Раду з 20 членів і 10 заступників, що мала виконувати функції громадсько-політичного контролю над Управою. До складу Головної управи були обрані Микола Ковальський, Віктор Куш, Михайло Садовський, Краснопільський (зі Львова) та Ілля Золотницький, до Ради увійшли «зубри» – найвпливовіші діячі уенерівської течії, як то Олександр Лотоцький, Володимир Сальський, Марко Безручко, Микола Юнаків, Левко Чикаленко та ін. Загалом з'їзд мав позитивний вплив для консолідації української політичної еміграції в Польщі, а також продовження співпраці між українським національно-визвольним рухом й визвольними рухами інших поневолених Москвою народами.

На 1929-й був також запланований загальний з'їзд української еміграції, де планувалося створення загального керівного органу української еміграції. З цією метою Андрій Лівницький вів переговори з лідерами більшості українських політичних груп. Початок з'їзду декілька разів переносився, а зрештою Уряд УНР змушений був відмовитися від цієї ідеї. Головним чином, через потужну протидію більшовиків, які тиснули на уряд Польщі, звинувачуючи його в підтримці «української контрреволюції». В документах радянської зовнішньої розвідки згадується, що Тадеуш Голувко особисто закликав Миколу Ковалевського, одного з організаторів з'їзду, відкласти його проведення або проводити виключно конспіративно, оскільки про його підготовку були поінформовані прорадянські кола¹⁵⁴.

Про причини відкладення загального з'їзду української політичної еміграції, а також з'їзду вояків Армії УНР Андрій Лівницький писав у листі до генерала Олександра Удовиченка 7 лютого 1929 року. Цей лист теж перехопила радянська закордонна розвідка, тому до нас він дійшов у перекладі російською: «Г-н генерал, Вы, вероятно, не учитывали, что наши враги, большевики, следят за нашей деятельностью и всюду пытаются повредить. Вот, например, мы давно уже собираемся созвать всеукраинский съезд политической эмиграции, однако, причины, благодаря которым, созыв такого съезда неудобен, так велики, что съезд снова решено отложить. Подумайте о том, что если большевики узнают о таком съезде, к тому же съезде военных армии УНР, сейчас поднимут крик, потребность от государства, в котором

¹⁵⁴ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 26.

будет созван такой съезд, чтобы его запретить и потребуют высылки известных наших эмигрантов»¹⁵⁵.

25–26 червня 1929 року відбулася Перша емігрантська конференція в Празі. Участь у ній взяли делегати від близько десяти осередків уенерівської еміграції з різних країн, що сукупно представляли понад 22 тис. українських емігрантів: Український центральний комітет в Польщі (15 тис.), Український допомоговий комітет в Румунії (3 тис.), Генеральна рада Союзу українських еміграційних організацій у Франції (1,5 тис.), Українське об'єднання в ЧСР (1,5 тис.), Українська громада в Болгарії (300), Українська громада в Югославії, Українська громада в Туреччині¹⁵⁶. У ході конференції, яка відбувалася на ідеологічних засадах УНР, була створена Головна українська еміграційна рада, яку очолив Олександр Лотоцький, а згодом Олександр Шульгин. Головна українська еміграційна рада мала репрезентувати українську політичну еміграцію перед Лігою Націй, закордонними урядами, урядовими установами і громадськими організаціями. Проводити від імені української еміграції акції, що стосувалися загальнонаціональних справ і пропаганди української національної ідеї.

Андрій Лівичський був одним з ініціаторів створення Українського наукового інституту у Варшаві. У листі до Валентина Садовського 19 грудня 1929 року він повідомляв про досягнення принципової згоди з польськими чинниками щодо майбутнього Інституту, а також про кандидатури його співробітників: «Отже під великим секретом можу повідомити тебе, що таки Наук. Інст. буде, це вже остаточно вирішено. Для усталення листи членів-фундаторів були у мене представники п-ків, і прийнята твоя кандидатура на катедру економіки, Мац-ча – справи аграрні, А. І-ча – право та адміністрація, Лот. – справи церковні, п'ятий член – См. Ст. Утримання буде коло тисячі злотих. Будуть і стипендії наукові...»¹⁵⁷.

В одному з наступних листів до Валентина Садовського, 12 квітня 1930-го, Лівичський вмовляв того переїжджати з Праги до Варшави й очолити економічний відділ інституту: «Коли мати на увазі ту Твою кандидатуру (а ти – єдиний кандидат) про яку ми розмовляли ще на

¹⁵⁵ Із копії листа Андрія Лівичського до Олександра Удовиченка. 7 лютого 1929 року.

¹⁵⁶ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 8. – Арк. 367.

¹⁵⁷ Із листа Андрія Лівичського до Валентина Садовського. 19 грудня 1929 року.

Поліссі, то мусиш якнайшвидше подбати про приготування відповідного апарату і про вироблення хоч загальних засад на близьке майбутнє. Якнайшвидше, бо те майбутнє може реалізуватись далеко скорше, ніж ми собі уявляємо. Про оту «близість» починають уже говорити і п. чинники. Коли ж будеш одним з перших організаторів, то зможеш подбати про найліпшу організацію Твого відділу, а це має значіння і для Тебе, і для справи, бо Твій відділ є фактично основою самого Інст-ту. Розумію, що Твій переїзд негативно відіб'ється на гром.-політ. життю в Празі, але треба вже подбати, щоб тут утворилась нарешті авторитетна колегія»¹⁵⁸.

Урядовці УНР із занепокоєнням стежили за арештами української інтелігенції, а згодом за перебігом судового процесу в справі так зв. «Спілки визволення України», що відбувався в Харкові з 9 березня по 19 квітня 1930 року. В листі до Валентина Садовського 10 березня 1930 року Андрій Лівницький писав: «Починаю розуміти витичні лінії процесу, який вже не робить такого тяжкого вражіння. ГПУ через кількох своїх агентів розкрило такі подробиці, що дехто з підсудних не витримав і по волі, під впливом страшної атмосфери слідства, все розповів і покався. Бачачи це, головні обвинувачені, на чолі з С.О., визнали факт існування організації з метою протирадянської пропаганди, але категорично заперечують ніби «СВУ» готувала збройне повстання і підготовляла тер. акт. Коли це останнє не буде доведено, то смертної кари не може бути. Про повстання і терор стверджують лише такі підсудні як Товкач (дуже паскудно поводитьсья) і ст. Павлушков, який вчора говорив про найінтимніші розмови з ним Єфремова та Дур-го («за вечер., чаєм»). Інші підсудні, в тому числі здається й Ніковський, категорично заперечують ніби Спілка передбачала повстання чи терор. акт. Отже, головні підсудні, визнаючи свою вину, стараються врятувати сотні укр. патріотів од участі в процесі та від см. кари»¹⁵⁹.

В своїх листах Андрій Лівницький відзначав, що обвинувачення знущається над підсудними, особливо Сергієм Єфремовим та Володимиром Чехівським. Судді та прокурори не стільки намагаються довести їхню вину, як дискредитувати національну інтелігенцію, україн-

¹⁵⁸ Із листа Андрія Лівницького до Валентина Садовського. 12 квітня 1930 року.

¹⁵⁹ Із листа Андрія Лівницького до Валентина Садовського. Ймовірно 10 березня 1930 року.

ські політичні партії, ДЦ УНР в екзилі, український національно-визвольний рух загалом. Під фізичним і моральним тиском слідчих підсудні свідчили не тільки про свою участь в «контрреволюційній» СБУ, але й її зв'язок з ДЦ УНР в екзилі. В ході процесу серед учасників закордонної групи СБУ згадувалися імена В'ячеслава Прокоповича, Ісаака Мазепи, Панаса Феденка, Олександра Лотоцького, Модеста Левицького, Левка Чикаленка й ін. «Провокаційна мета процесу ясна: все добре, що кажуть підсудні, дуже зле чути, а все зле чути прекрасно, – очевидно комбінують відповідно з мікрофоном. Трудно буде нам це все видихати: я й зараз знервувався до того, що не можу ні спати, ні працювати...», – відзначав Андрій Лівичський у згаданому вище листі до Валентина Садовського¹⁶⁰.

Один з агентів радянської закордонної розвідки, який стежив за унерівцями, відзначав, що процес «СБУ» справив на них гнітюче враження: «Показания обвиняемых по делу «СБУ» производят сильное неожиданное впечатление. В сообщении, полученном на днях из Украины, говорится будто бы угрозами прекратить всякую культурную украинскую работу и украинизацию в УССР от обвиняемых вынуждены показания в желательном духе. За «сознание-покаяние» определенно обвиняют в провокации и секретном сотрудничестве Никовского. В «СУМ» провокатором был, по сообщениям из Украины, Виноградов. Процесс слушается по радио и освещается в прессе. Новые мнения: предполагается провокация ГПУ – тогда обвиняемые мученики, или был заговор и тогда они герои»¹⁶¹.

З іншого боку, ті ж чекістські донесення свідчать, що унерівські діячі, які перебували на еміграції, цілком усвідомлювали фіктивність «СБУ»: «С помощью провокаторов создали организацию и втянули туда людей невинных и политиков, которые могли поверить тому обману, который был делом рук ГПУ. Провокаторами являются – Никовский, Павлушков, Слабченко, Панченко и наверное есть еще кто-либо под подозрением...», – казав один із унерівських діячів, слова якого зафіксував співробітник закордонної розвідки. – Мы надеялись на расстрел хотя бы верхушки, что явилось бы новым козырем для антибольшевистской борьбы. Приговор рассеял все надежды. По-

¹⁶⁰ Із листа Андрія Лівичського до Валентина Садовського. Ймовірно 10 березня 1930 року.

¹⁶¹ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 124.

няли это как тактический выход для Европы и способ нейтрализовать все возможные меры. Процесс – это одно из явлений системы Москвы подчинить Украину своему влиянию, путем уничтожения культурных людей, в результате чего единой пролетарской державы, единого языка «нет и не будет». Первые шаги к этому – расформирование Комиссариата Земельных Дел, Комиссариата Просвещения, высылка за пределы Украины всего украинского, даже коммунистов-украинцев постепенно перебрасывают в Ташкент или еще куда-либо. На Украину же присылают своих чиновников, которые «понятия не имеют» о какой то там Украине. Все это объясняется изменением политики и тактики в отношении национальных республик. Повидимому, этим хотят ослабить работу различных русских националистов и доказать, что большевики патриоты не хуже монархистов, ибо только они могли объединить почти всю Россию, путем обещаний и незначительных уступок «всем не державным нациям», в том числе и Украине. Понятно, что все это выдумки, так как большевики уже настолько разложились внутри, что сейчас идут «ва-банк». Последние мероприятия к раскулачиванию и коллективизации – это последняя попытка остаться руководителями масс, которые уходят из под влияния власти... Эти варвары привели страну к полнейшему разрушению, а всем «втирают очки» какими то своими достижениями...»¹⁶².

По завершенні процесу «СВУ» Уряд УНР звернувся з меморандумом до міжнародних організацій, вимагаючи засудження політичних репресій, здійснюваних комуністичним режимом в Україні. 16 квітня 1930 року «Газета Варшавська» передрукувала постанову конгресу товариств друзів Ліги Націй з приводу політичних переслідувань в СРСР: «14-й конгрес товариств друзів Ліги Націй в Женеві постановив, між іншим, винести резолюцію протесту проти політичних переслідувань в Україні та в інших республіках Рад. Союзу. Конгрес констатує, що політичні переслідування в Рад. Союзі викликають в усьому світі почуття глибокого обурення проти дій Рад. уряду, який застосовує в Україні методи грубого терору і кривавих утисків, що протирічать елементарним поняттям свободи людини.

Зібрання протестує проти цих методів Рад. Союзу, методів, які засуджуються всім світом і які протирічать мирним взаємовідноси-

¹⁶² ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 177.

нам між народами. Ця резолюція була ухвалена за пропозицією української делегації у складі: ректора укр. університету в Празі проф. Яковліва, проф. універс. Смаль-Стоцького і голови Головної ради укр. еміграції проф. Шульгина»¹⁶³.

За словами відомого уенерівського діяча Андрія Яковліва, зафіксованих у документах радянської розвідки: «Харківський процес має ефект протилежний до того, який йому намагалися надати більшовики. Він ще більше пробудив в українських масах національну свідомість і цей момент необхідно враховувати, морально підтримуючи український народ і викликаючи ще більшу ненависть до більшовиків»¹⁶⁴

Весною 1930 року Україну охопили селянські антибільшовицькі повстання, в першу чергу спричинені примусовою колективізацією та закриттям церков. Значну участь в їхній організації брав Уряд УНР: в Україну перекидалися окремі агенти і цілі партизанські загони, робилися спроби відновлення підпільної мережі, пересилалася антибільшовицька література та листівки. В донесенні іноземного відділу ГПУ УСРР від 17 липня 1930 року під назвою «Переброска петлюровской литературы на Украину» відзначалося: «В последнее время петлюровцы принимают все меры к расширению путей к переброске антисоветской литературы на польско-советскую границу. Предполагается к переброске до 36 видов различных воззваний и листовок. Листовки печатаются в Польше, имея на себе ссылку печатания в Сов. Украине. Изготовлены и перебрасываются листовки «Укр. Революционного Комитета» в УССР, одна с обращением украинцам-красноармейцам и другая к крестьянам, призывающие к срыву хлебозаготовительной кампании»¹⁶⁵.

В одному з листів до Іларіона Косенка Лівичський відзначав піднесення повстанського руху: «Стараємося найглибше вивчити те, що робиться на Україні, щоб пропаганда не виглядала фантастичною, а відповідала реальному життю. Можливо, що журнал трохи нудноватий, але відозви рвуть з рук по всій Україні. Серце радіє від тих інформацій, які одержуємо зі всіх закутків нашої землі. Вже не боються ті селяне, що одержують поштою відозви, а вимагають од своїх

¹⁶³ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 1. – Арк. 8 зв.

¹⁶⁴ Там само. – Т. 15. – Арк. 184.

¹⁶⁵ Там само. – Т. 1. – Арк. 81.

знайомих на еміграції все більше і більше «літератури». Здійснилася нарешті мрія СВ-ча про широку роботу на Україні. Трагедія тільки в тому, що здійснилась запізно, і що отого природного, Богом даного «Диктатора» вже не маємо. Та ще зле, що нема таких матер. засобів, з якими можна було б чудеса творити»¹⁶⁶.

Уряд УНР сподівався використати повстання в Україні для повалення радянської влади в Україні, а також намагався актуалізувати питання нового польсько-українського походу проти більшовиків. Уенерівці зверталися до уряду Польщі з ініціативою про створення спеціальних таборів для біженців з України і формування з біженців військових частин¹⁶⁷. Здійснювалося поширення агітаційної літератури в радянській Україні з закликами до українських селян переходити до Польщі й вливатися до лав Армії УНР¹⁶⁸. 15 березня 1930 року Андрій Лівичький видав накази голові Вищої військової ради Миколі Юнакову, а також військовому міністерству та начальнику Генштабу УНР. В першому він наказував Миколі Юнакову негайно прибути до Варшави, зважаючи на те, що в найближчій перспективі може вирішуватись питання визволення України від більшовиків й уенерівцям доведеться відіграти в цьому активну роль, тому мають бути готовими, аби події не застали зненацька¹⁶⁹. В іншому наказувалося негайно провести мобілізацію 6-ї стрілецької дивізії і частин Запорізького корпусу відповідно до мобілізаційного плану Генштабу від 5 березня 1930 року.

Крім того, Уряд УНР продовжував збирати інформацію про становище в радянській Україні. «На Украине селяне Совполитикой доведены до отчаяния и что их силой гонят в коллективы, доведет до восстания. На Красную армию надеяться нельзя, потому что она больше половины состоит из селян и что большевиков может спасти только правая оппозиция... Мы знаем, что у селян хлеба хватит не больше как до марта-апреля месяца, а там только брось искру в голодную массу и пожар вспыхнет», – переповідалися в чекістському документі слова легендарного повстанського отамана Якова Гальчев-

¹⁶⁶ Із листа Андрія Лівичького до Іларіона Косенка. 7 лютого 1931 року.

¹⁶⁷ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 162-162 зв.

¹⁶⁸ Там само. – Арк. 171-171 зв.

¹⁶⁹ Із наказу Андрія Лівичького голові Вищої військової ради Миколі Юнакову. 15 березня 1930 року.

ського¹⁷⁰. До цього часу з території Польщі до УСРР продовжували переходити партизанські загони та окремі підпільники, що проводили розвідувальну та диверсійну діяльність.

Однією з ключових подій в історії ДЦ УНР в екзилі міжвоєнного періоду була спроба здобути автокефалію Українській Православній Церкві. З цією метою в червні 1930 року в Константинополь вирушив прем'єр-міністр Уряду УНР, професор В'ячеслав Прокопович. Він мав поінформувати Вселенський Патріархат про становище Української Православної Церкви, здобути визнання автокефалії української церкви. Підготовкою зустрічі займалися представники уряду УНР у Туреччині Володимир Мурський і сотник Микола Забелло, є небезпідставні підозри, що останній співпрацював з радянськими спецслужбами. І від нього ті дізнавалися не тільки деталі згаданого візиту Прокоповича, але й загалом про всі плани і заходи унерівської еміграції в Туреччині¹⁷¹.

12 червня 1930 р. В'ячеслава Прокоповича в Константинополі прийняв Вселенський Патріарх Фотій II. Під час зустрічі обговорювалося становище Української Православної Церкви під більшовицькою окупацією, а також релігійне життя української еміграції. Прем'єр Прокопович передав Вселенському Патріарху Меморандум Вищої ради українських емігрантів у Європі. Документ містив прохання про визнання автокефалії Української Православної Церкви і прийняття православних українських емігрантів під юрисдикцію Вселенського Патріарха. В розпорядженні чекістів опинилося повноваження В'ячеславу Прокоповичу від Вищої Ради українських емігрантів у Європі, датоване 3 червнем 1930 року, в якому наголошувалося: «Сучасне становище православного населення України не дає йому можливості задовільняти власні релігійні потреби і впорядкувати своє духовне життя, а також вільно відображати свою волю. Українські емігранти, що знаходяться нині поза своєї Батьківщини, вважають своїм обов'язком просити Вашу Святість не відмовитись звернути прихильну увагу на релігійне життя України. Це життя повинне розвиватись після реставрації незалежності нашої Батьківщини і відновлення духовних стосунків з Вселенським Патріархатом згідно з історичними тради-

¹⁷⁰ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 8.

¹⁷¹ Там само. – Т. 1. – Арк. 24.

ціями, а також відповідно до волі нації, необхідно створити Автокефальну церкву і незалежну державу»¹⁷². Завершилася зустріч відомим у східній традиції обрядом частування варенням. Представники Уряду УНР в Туреччині Володимир Мурський і Микола Забело влаштували аудієнцію у Вселенського Патріарха для представника грузинського національно-визвольного руху князя Накашидзе.

Як свідчать листи В'ячеслава Прокоповича й Андрія Лівницького, Вселенський Патріарх поставився до українців з співчуттям, обіцяв свою підтримку, благословив українську еміграцію. «Прийняттям у патріарха задоволений: говорили детально про справи і подав йому два меморіали, – писав Вячеслав Прокопович в листі до Андрія Лівницького 24 липня 1930 року. – Єпископ той, який приїхав, був на другий день на аудієнції і казав, що бесіда патріарха з ним була продовженням того, що говорилося зі мною. Головне – це прийняття нашої еміграції під юрисдикцію вселенського патріарха і підготовка справи автокефалії в Україні по відновленню державності. Вони, нібито, зустрічають співчутливе ставлення. Перше обіцялося вирішити так або інакше найближчим часом»¹⁷³.

Відчуваючи загрозу з боку унерівського центру, навесні 1930 року радянські «органи» активізували роботу з метою розкладу української еміграції та її дискредитації перед західними союзниками. В західній пресі стали з'являтися повідомлення про розпад Уряду УНР, суперечки між Андрієм Лівницьким та військовим міністром Володимиром Сальським. Буцімто останній, маючи впливових покровителів серед польської верхівки, а також користуючись високим авторитетом серед українського вояцтва, готує державний переворот і усунення від влади Андрія Лівницького. «Читали вже напевне статтю в «Українському Голосі», – писав Андрій Лівницький у листі до Володимира Мурського 15 червня 1930 року. Це – дурна провокація від початку й до кінця. Не тільки не було натяку на авантюру Сальського, але й відношення до мене з боку польських діячів залишається без всяких змін. Якщо ж матеріальне наше становище дійсно стало набагато гіршим, то причиною цього важка господарська криза в Польщі. Сама стаття не тільки не зіпсувала, а наблизила до нас тих польських

¹⁷² ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 1. – Арк. 27 зв.

¹⁷³ Із копії листа В'ячеслава Прокоповича до Андрія Лівницького. Не пізніше 24 липня 1930 року.

діячів, які були віддалені, оскільки ті вважали своїм обов'язком відгукнутися, звернувшись до мене і до Сальського з відповідними запевненнями. Шкода тільки генерала, на якого ні за що, ні про що вилили стільки бруду. Тому за нагоди прошу категорично ці всі маячні спростовувати»¹⁷⁴.

Хоча плітки не мали під собою підстав, але викликали певний резонанс серед української еміграції, передовсім в тих колах, які жили на провінції і не мали доступу до засобів комунікації. Тому обидва фігуранти, як Андрій Лівіцький, так і Володимир Сальський, намагалися їх спростовувати – спочатку в листах до своїх соратників, а згодом в офіційних заявах і навіть спільному маніфесті. На зібранні у Варшаві з приводу смерті міністра Петра Холодного, де були присутні Володимир Сальський, Микола Ковальський, Йосип Сліпий й інші відомі діячі, Андрій Лівіцький заявляв: «Ворожа нам преса поширює плітки про те, що буцімто між мною і паном генералом Сальським існують політичні розходження. Ось тут, на цьому місці, в присутності всіх свідків, заявляю, що ніяких розходжень між нами не існує і не може існувати і що ми всі йдемо до однієї мети»¹⁷⁵. Генерал Володимир Сальський в листі до полковника Василя Филоновича наголошував: «Всі ці плітки ні в якій мірі не відповідають дійсності, вони просто висмоктані з пальця. Уряд УНР глибоко проникнутий своєю відповідальністю в теперішній момент життя українського народу, Уряд УНР не зійде з наміченого Симоном Петлюрою та окропленого кров'ю кращих наших синів шляху. В даний час Уряд УНР, в повній згоді й солідарності між собою, працює під вмілим і авторитетним проводом заступника Симона Петлюри, його найближчого довголітнього співробітника і друга – Андрія Лівіцького – нашого справжнього верховного вождя»¹⁷⁶. Поширення провокаційних пліток в закордонній пресі Андрій Лівіцький вважав складовою широкої антиукраїнської акції радянських «органів» у зв'язку з наближенням нової війни між західними країнами і СРСР.

Як свідчать документи радянських спецслужб, в 1928, а згодом в 1930 році польські урядовці піднімали перед унерівцями питання

¹⁷⁴ Із копії листа Андрія Лівіцького до Володимира Мурського. 15 червня 1930 року.

¹⁷⁵ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 1. – Арк. 58.

¹⁷⁶ Там само. – Арк. 48 зв.

про підписання нової редакції Варшавського договору, що передбачав би більш вигідні для Варшави умови. «Польський уряд вимагає від нас підписання договору. Це для нас дуже важке питання і його в першу чергу повинна була вирішити нарада», – стверджував О. Шульгин. Це питання розглядалося на нараді провідних діячів УНР у Варшаві, за участі заступника голови Директорії та Головного отамана військ УНР Андрія Лівичького, прем'єр-міністра В'ячеслава Прокоповича, міністра внутрішніх справ Олександра Лотоцького, колишнього посла УНР у Берліні Романа Смаль-Стоцького, голови Українського центрального комітету в Варшаві Григорія Сидоренка, професора та міністра віросповідань УНР Василя Біднова, голови Військово-історичного товариства Всеволода Змієнка. Вирішено не підписувати жодних нових договорів¹⁷⁷.

В 1931 році в відносинах між урядами УНР та Польщі наступило певне похолодання, значно скоротилися асигнування українцям, через що частина діячів могла залишитися без засобів для прожиття. Зокрема й представник УНР у Туреччині Володимир Мурський. Він обурювався позицією уряду, звинувачував в особистій неприязні Романа Смаль-Стоцького і намірі керівництва УНР призначити на його місце іншу особу. Лівичький запевняв Мурського, що жодної упевненості щодо нього не існує, а в разі ліквідації представництва уряд подбає про іншу посаду для нього – в галицькій пресі, з місцем осідку у Львові¹⁷⁸.

В унерівських колах починають говорити про розірвання стосунків з польським урядом і навіть перенесення урядового центру з Польщі до сусідньої Чехословаччини. Буцімто навіть Андрій Лівичький під час одного з засідань Українського товариства правознавців у Варшаві в березні 1931-го озвучував свій намір переїхати до Праги¹⁷⁹. А вже наступного місяця група українських діячів – Андрій Лівичький, Володимир Сальський, Олександр Лотоцький, Кость Мацієвич і Олександр Шульгин вирушила до Праги для обговорення цього питання з керівництвом Чехословаччини і українською еміграцією в цій країні. Переїзд уряду УНР до Чехословаччини, за даними радянської

¹⁷⁷ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 1. – Арк. 177 зв.

¹⁷⁸ Із копії листа Андрія Лівичького до Володимира Мурського. 30 липня 1931 року.

¹⁷⁹ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 9. – Арк. 168.

розвідки, обговорювався Андрієм Лівичським з міністром закордонних справ Чехословаччини Едвардом Бенешем. Той запевнив у своїй прихильності до українців, обіцяв підтримку уряду УНР, а також допомогу із влаштуванням на роботи українським емігрантам¹⁸⁰.

Незважаючи на тривалу співпрацю і політичну та фінансову залежність від уряду Польщі, урядовці УНР не стримувалися від критики польської урядової політики щодо західноукраїнського населення. Зокрема на з'їзді Форуму Міжнародної Унії для Ліги Націй в Перуджі в жовтні 1931 року Олександр Шульгин став на захист прав українців у Галичині. З приводу згаданої промови Андрій Лівичський згодом писав у листі до Шульгина: «Щиро вітаю Вас з завершенням нарад в Перуджі, котрі, завдяки Вашій тактовності, завершилися резолюцією, що відповідає нашій національній гідності й нашим національним інтересам. В той же час ми продовжуємо особистий контакт з видатними галицькими діячами і мій звільнений «тезка» Д. Лівичський стає не рідким моїм гостем, як був блаженної пам'яті Галущинський. Навіть «Діло» починає згадувати про нашу працю, якщо не позитивно, то хоча б не негативно»¹⁸¹.

В цей же час в унерівських колах досить значної популярності набула ідея створення за сприяння Японії далекосхідної української республіки зі столицею у Владивостці. Діячі УНР з цього приводу вели переговори з японцями – Володимир Мурський з полковником Імура в Константинополі, українські дипломати з японськими в Празі та Парижі. Унерівці пропонували спорядити до Манчжурії декілька десятків українських старшин і створити там українську військову місію, для налагодження зв'язку з українцями Зеленого Клину, а також українцями в частинах Червоної Армії, що дислокувалися на кордонах Манчжурії. В перспективі розглядалися можливості започаткування українських шкіл, церков, видання щоденної української газети на Далекому Сході, перекидання декількох тисяч українських вояків¹⁸².

Незважаючи на те, що переговори мали таємний характер, радянські спецслужби були докладно поінформовані про їх перебіг. І в той

¹⁸⁰ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 9. – Арк. 306.

¹⁸¹ Із копії листа Андрія Лівичського до Олександра Шульгина. 22 жовтня 1931 року.

¹⁸² Із копії листа Андрія Лівичського до Володимира Мурського. 8 серпня 1931 року.

момент, коли представник УНР у Туреччині Володимир Мурський готувався направити офіційний меморандум японській стороні, газета «Комуніст» розмістила замітку про переговори українців з японцями. Це неабияк засмутило Мурського, який підозрював, що витік інформації відбувся через варшавський клуб «Прометей». Насправді, через агентів в його оточенні¹⁸³. В одному з повідомлень іноземного відділу ГПУ УСРР за 16 грудня 1931 року відзначалося: «Мурский передал полк. Имуре меморандум (48 печатных страниц) с 2-мя картами (Украины и т.н. «Зеленого Клина» на Д. Востоке). Мурский опять вспоминал о заметке в «Коммунисте» и говорил, что отправляя копии своего меморандума А. Левицкому, запрашивает, каким образом большевики могли узнать о ходе дел раньше, нежели что-либо было передано японцам»¹⁸⁴.

В 1932–1933 роках Україну охопив масштабний голод, спричинений діями комуністичного режиму. Представники Уряду УНР, зокрема Головної еміграційної ради в Парижі Олександр Шульгин долучилися до поширення інформації та надання допомоги голодуючим українцям: створення Міжнародного комітету допомоги Україні, а також комітетів допомоги в різних країнах, внесення цього питання на розгляд комісії Ліги Націй. Практично в кожному номері «Тризуба» за 1933 рік публікувалася інформація про різні заходи щодо висвітлення голоду в Україні.

В часи Голодомору Уряд УНР посилює розвідувальну діяльність в радянській Україні з метою з'ясувати політичне та економічне становище: колгоспів і радгоспів, селянських господарств, а також ставлення українського населення до заходів радянської влади. Агенти уєнерівської розвідки перекидали в радянську Україну велику кількість антибільшовицької літератури та листівок. Зокрема в 1931–1932 роках радянські спецслужби вилучили листівки Українського революційного комітету – «До інтелігенції на Україні», «До Українських Робітників», «До Українських Селян», в яких містилися заклики організовуватися, поповнювати лави підпільників, долучатися до боротьби за незалежну УНР¹⁸⁵.

¹⁸³ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 8. – Арк. 314.

¹⁸⁴ Там само. – Арк. 318.

¹⁸⁵ Там само. – Т. 6. – Арк. 137–137 зв.

Однак всі заклики українських діячів до західних урядів виступити на захист голодуючої України, врятувати українців від голодної смерті залишились не почутими, адже ті не хотіли псувати стосунки з СРСР й відмовитися від дешевого збіжжя, яке надходило звідтіля. Вже 25 липня 1932 року був підписаний Договір про ненапад між СРСР і Польщею, а згодом – 29 листопада 1932-го – пакт про ненапад між СРСР і Францією. Уряд УНР залишався без зовнішніх союзників. Один із агентів радянської закордонної розвідки описував настрої Олександра Шульгина: «По-перше він дуже слабо вірить у стійкість й загальну признаність та симпатію уряду Пілсудського, як в самій Польщі, так і за кордоном. По-друге, щирість поляків щодо українського питання є мінімальна і скорше, по його словам, диктується внутрішніми та зовнішніми обставинами, як власними пересвідченнями. В своїй закордонній політиці Польща цілком залежить від Франції, а за останне після виборів під впливом подій, можливо, буде примушена в де чім поступитися на некористь Польщі. Українці мовляв, знов опинилися на роздоріжжю і фактичним пробігом подій група УНР може бути вилучена, як міжнародний фактор»¹⁸⁶.

У вересні 1933 року Андрій Лівіцький планував інкогніто відвідати Бухарест, де зустрінитися з українською громадою. В цей час українська діаспора в Румунії готувалася до відзначення десятиліття створення Громадсько-допомогового комітету, а також VI Конгресу української еміграції в Румунії. Однак румунські власті, з огляду на тодішню геополітичну ситуацію, попросили цей візит відкласти. Андрій Лівіцький обмежився вітальним листом на ім'я голови допомогового комітету Костя Мацієвича: «З нагоди десятої річниці існування Комітету і VI Конгресу Української Еміграції в Румунії, пересилаю Вам, Пане Голово, і в особі Вашій всій еміграції в Румунії перебуваючій, моє сердечне привітання та найкращі побажання успіху в дальнійшій праці... Нехай така тверда постава нашої політичної еміграції в Румунії, її подиву гідна єдність, й надалі будуть незмінними та залишаться зразком для еміграції інших країн. Нехай вона з повною вірою в майбутність Народу, а тим самим довір'ям до тяжкої праці свого уряду витриває на своїх почесних позиціях. Нехай знає, що систематично винищувана людність України всі надії покладає на свою еміграцію,

¹⁸⁶ ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 6. – Арк. 257.

на тих, хто проливав кров за Народ і Рідну Землю і хто завжди є готовий до поновлення боротьби»¹⁸⁷.

Українська еміграція в Польщі та й інших країнах у травні 1935 року долучилася до заходів з вшанування пам'яті Юзефа Пілсудського. В одному з листів до прем'єр-міністра В'ячеслава Прокоповича Андрій Лівичький відзначав: «Дня 12 травня помер Маршал Юзеф Пілсудський, Великий Будівничий незалежної Польської Держави, славний борець за найсвятіші ідеали кожної нації – визволення Батьківщини.

Року 1920 Маршал Пілсудський був Начальним Вождем союзної Україні армії Річи Посполитої Польської, що допомогла армії українській звільнити Київ од червоної московської навали.

Пізніші події знищили наслідки цієї перемоги та не дозволили закріпитися самостійній Українській Державі. Але шляхетна допомога поневоленій Україні від Начальника Польської Держави повинна назавжди залишитись у вдячних спогадах українських патріотів»¹⁸⁸.

В цей час в українських еміграційних колах виникає ідея скликання всеукраїнського національного конгресу й обрання на ньому керівних органів. До його підготовки готові були долучитися більшість західноукраїнських політичних партій і найвпливовіші «наддніпрянські» – Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська радикально-демократична партія, Українська соціал-демократична робітничка партія. Представники Уряду УНР, як виглядає з документів, не мали однозначної позиції щодо конгресу. Так, один з чільних діячів уенерівського середовища Микола Ковальський в листі до Андрія Лівичького 20 лютого 1935 року застерігав його від участі в конгресі: «Пишу Вам як бувший член влади УНР. Дуже мене непокоїть справа скликання Конгресу. З великою рішучістю протестую проти засад політичних, на підставі яких має Конгрес зібратись і винести свої постанови. Цілий уклад Конгресу такий, що починаючи з його чинністю ліквідується влада УНР і традиція УНР. Має повстати щось нове, що по мой думці абсолютно не буде жизнездатне, замість консолідації

¹⁸⁷ Із листа Андрія Лівичького до Костя Мацієвича. 6 вересня 1933 року.

¹⁸⁸ Із листа Андрія Лівичького та Володимира Сальського до В'ячеслава Прокоповича. Не раніше 12 травня 1935 року.

викличе цілковите заміщення, замість створення центра, послужить тільки знищенню або знівельованню досюгочасного центра, а тоді виринуть і наберуть і перед світом і перед громадянством великої ваги ті центри, яких завсігди далось досі уникати, себто Скоропадський і Коновалець»¹⁸⁹.

Наприкінці 1930 років все очевиднішою стає невідворотність нової війни в Європі. Як і представники інших течій української еміграції, лідери УНР пов'язували з нею надії на відновлення незалежності України. Ще 11 травня 1938 року, до подій в Закарпатті – надання автономії Карпатській Україні залишалось понад п'ять місяців, Андрій Лівичський писав в листівці до редакції газети «Гуртуймося»: «...Розвиток світових подій йде в напрямку, що в недалекім майбутнім неминуче допровадить нас до щасливої можливості святкувати Велике Свято на Власній Землі, в незалежній Державі Українській»¹⁹⁰.

Із початком Другої світової війни настрої діячів УНР розділилися. Частина з них, передовсім ті, які перебували у Франції – В'ячеслав Прокопович, Олександр Шульгин, Іларіон Косенко та ін. орієнтувалася на Францію й Англію, натомість частина із тих, що мешкали в Польщі та Чехо-Словаччині пов'язували надії на відновлення незалежності України з нацистською Німеччиною. Вже в перший день війни – 1 вересня 1939 року часопис «Тризуб» наголошував: «Як би не розгорнулися події, українці добре знають, де їх місце в страшних і рішучих перипетіях світової драми, що надходить в жахливій грозі і бурі воєнній. Ми разом з Францією, Англією і Польщею... ми знаємо, що боротимемось за правду і справедливість, за право нашого власного народу на державну самостійність... ми тим самим продовжуємо непримиренну боротьбу й проти нового германського союзника – Москви, нашого одвічного ворога, і змагаємось за визволення з московських кайданів України...»¹⁹¹. Натомість один із чільних представників варшавського осередку УНР, постать наближена до Андрія

¹⁸⁹ Із листа Миколи Ковальського до Андрія Лівичського. 20 лютого 1935 року.

¹⁹⁰ Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лоцицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 568.

¹⁹¹ В'ятрович В., Громенко С., Майоров М., Пагриляк І., Примаченко Я., Руккас А. Від Рейхстагу до Івдовіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій. – Х.: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – С. 253–254.

Лівницького, в першій половині 1940 року стверджував: «Франція-Англія, в разі перемоги навіть, дбатимуть про Велику Польщу й В[елику] Росію, ми переконані, що тільки в Н[імецьчині] може (тимчасом тільки може), запанувати думка про поділ Росії і про створення незалежної Української держави»¹⁹².

Діячі Уряду УНР, що перебували в Варшаві стали готуватися до евакуації. Вже 3 вересня 1939 року в помешканні професора Романа Смаль-Стоцького відбулася зустріч Андрія Лівницького з заступником міністра закордонних справ Польщі Томашем Арцішевським. Очільник УНР повідомляв, що члени українського уряду й значна частина урядовців хочуть виїхати до Румунії. Наступного дня Роман Смаль-Стоцький мав передати польському МЗС списки українців для отримання дозволів на виїзд – Андрію Лівницькому з родиною, Володимиру Сальському, Андрію Яковліву та ін. Однак коли Роман Степанович прибув до МЗС, там нікого не виявилося, польський уряд, у т.ч. й МЗС, евакуювався з Варшави¹⁹³.

Андрій Лівницький з родиною і найближчим оточенням – генерал Володимир Сальський, полковник Аркадій Валійський з дружиною, секретар Іван Іножарський, ад'ютант Яків Фартушний, загалом 15 осіб, в ніч із 6 на 7 вересня вирушили з Варшави в напрямку Чернівців, а далі планували пробратися до Бухареста. Однак 17 вересня 1939 року зі сходу розпочався стрімкий наступ Червоної армії. Щоб не потрапити до рук «червоних» вирішили повертатися назад до Варшави, оскільки перебування під нацистською окупацією видавалося більш безпечним, ніж під радянською. Залишення польської столиці німецьким властям пояснили тим, що польська видала наказ про загальну евакуацію і стежила за його виконанням¹⁹⁴.

Не маючи змоги повноцінно виконувати обов'язки голови УНР, Андрій Лівницький на підставі «Закону про тимчасове Верховне управління УНР» передав президентські повноваження В'ячеславу Прокоповичу, який перебував у Парижі. Офіційне повідомлення часопис

¹⁹² Яблонський В. Державний Центр УНР в роки Другої світової війни / Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2014. – Т. 24. – С. 329.

¹⁹³ Лівницький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками. – Мюнхен-Філадельфія, 1984. – С. 66.

¹⁹⁴ Там само. – С. 68.

«Тризуб» опублікував 31 грудня 1939 року, хоча фактично обов'язки президента В'ячеслав Прокопович почав виконувати значно раніше. Екзильний уряд очолив відомий дипломат Олександр Шульгин, який одночасно виконував обов'язки міністра закордонних справ. Аби очевидно зменшити тиск німців на Андрія Лівіцького повідомлення містило примітку: «що на заяви, виступи і акти уряду УНР із самого початку війни всю відповідальність ухвалив на себе пан В'ячеслав Прокопович і за ту діяльність Пан Президент Андрій Лівіцький і ті його співробітники, що під окупацією з ним лишилися, жодної відповідальності не несуть»¹⁹⁵.

Однак 12 червня 1940 року німецькі війська увійшли в Париж, після чого французький осередок УНР фактично припинив свою роботу, а ще згодом частина українських діячів, які заявляли про підтримку УНР у війні Англії та Франції опинилися в німецьких концтаборах. 12 липня В'ячеслав Прокопович склав повноваження на користь Андрія Лівіцького. У останньому своєму документі, який підписав у іпостасі голови української держави, відзначав: «Розвиток історичних подій поставив мене нині в неможливість сповняти перейняті часово на себе функції Голови Держави. Тому сим актом складаю із себе зверхню владу, повертаючи її знов на руки Панові Президентові Андрієві Лівіцькому, Заступникові Голови Директорії, Головному Отаманові військ УНР»¹⁹⁶. Разом з тим у приватному листі на ім'я Андрія Лівіцького відверто писав: «Шкода мені, що з моїх починань нічого не вийшло. Але ще більше шкода, що й Ви, як бачу, діяти неспроможні»¹⁹⁷.

Після повернення до Варшави Андрій Лівіцький був конфінований – обмежений в пересуванні німецькими властями. Щоправда умови не були надто жорсткими, Лівіцький декілька разів їздив до Холму і Кракова. Німці пропонували голові УНР разом із родиною перебраться до Німеччини, де йому обіцялася вілла на околицях Берліна, необхідні для життя засоби. На що Андрій Лівіцький відповів

¹⁹⁵ В'ятрович В., Громенко С., Майоров М., Пагриляк І., Примаченко Я., Руккас А. Від Рейхстагу до Івдовіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій. – Х.: «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – С. 254.

¹⁹⁶ Там само. – С. 272–273.

¹⁹⁷ Яблонський В. Державний Центр УНР в роки Другої світової війни / Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2014. – Т. 24. – С. 332.

категоричною відмовою. Поряд з ним у Варшаві мешкали чимало колишніх співробітників Уряду УНР – полковник Микола Садовський, доктор Левко Чикаленко, Микола Ковальський та інші.

В кінці 1941-го українську еміграцію сколихнула страшна звістка – померла донька Симона Петлюри Леся. Андрій Лівичький пропонував Ользі Опанасівні, вдові Симона Петлюри, переїхати з Парижа до Варшави або Праги, однак та відмовилася. До останніх своїх днів Андрій Миколайович вів активне листування з Ольгою Петлюрою, час від часу допомагаючи їй фінансово. «Дякую сердечно за інформації про бідну Лесю і за її останню світлину, – писав Андрій Лівичький до Івана Рудичіва 19 січня 1942-го. – Для мене ця смерть була трагічною несподіванкою: чомусь я все сподівався, що наша Петлюрівна хворобу переможе. Дуже турбує мене доля О. А-ни, і чи погодиться вона на переїзд до Парижа, або навіть до Праги, щоби жити коло своїх кривних – родини Сірополків. Сам старий хоче їхати до неї, щоби запросити до своєї родини, а я вже вислав листа, в якому запрошую до своєї родини, на ранню весну. Справді, було б найліпше, щоб О. А-на була з нами, – разом біду бідували б, разом і на Україну вирушили б.

Маю трохи грошей для О.А. (350 п.м.), які лежать у Б-ні на коптосполк. Садовського. Пишу одночасно своєму Колі, щоб подбав про дозвіл на пересилку, – може від Вашого імені? І може на ім'я ген. Уд-ка чи Іл. Ф-ча?»¹⁹⁸. Хоча, як свідчать сучасники, самі Лівичькі жили під час війни в дуже скромних умовах. Полковник Микола Садовський в листі до генерала Всеволода Петріва 7 травня 1942 року відзначав: «На жаль, уряд наш зараз є в так оплаканому матеріальному стані, що й мови не має, щоб чим будь міг тут змінити Ваше тяжке становище. Для прикладу скажу, що Андрій Миколайович [Лівичький] живе з того, що заробляють його діти. А перший рік по розгромі Польщі він так біднував, що ми всі мусіли приходити йому з допомогою»¹⁹⁹.

До кінця 1941 року більша частина території України була окупована нацистами, перебування яких в Україні позначилося жахливими злочинами проти місцевого населення, яке нацисти вважали

¹⁹⁸ Із листа Андрія Лівичького до Івана Рудичіва. 19 січня 1942 року.

¹⁹⁹ Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 746.

«недолюдьми». 14 січня 1942 року низка лідерів українського руху – митрополит Андрей Шептицький, президент Української національної ради у Львові, професор Микола Величківський, заступник Голови Директорії та Головний отаман військ УНР Андрій Лівницький, генерал Михайло Омелянович-Павленко та провідник Організації українських націоналістів (мельниківців) Андрій Мельник надіслали звернення до фюрера німецького Райху Адольфа Гітлера. Вимагаючи визнання і поваги права українського народу на життя і національний, культурний, економічний та політичний розвиток, а також права України «на незалежне існування»: «Предкладаючи під розгляд В. Ексселенції наявний стан речей в Україні просимо ласкаво усунути його негативні сторони та взяти під увагу ті позитивні моменти, які ми піднесли і які будучи застосовані до сучасної дійсності, значно поліпшили би ситуацію в нашій країні. Запевнюємо В. Ексселенцію, що провідні кола в Україні готові до найтіснішої співпраці з Німеччиною, щоби з'єднаними силами німецького і українського народів боротись проти спільного ворога і здійснювати новий лад на Україні та в цілій Східній Європі»²⁰⁰.

Незважаючи на те, що ще в червні-липні 1941 року нацистське керівництво промовисто продемонструвало своє негативне ставлення до української державності та безпідставність сподівань українських націоналістів на її відновлення при допомозі німецької зброї, Андрій Лівницький та інші діячі УНР тішили себе надією, що станеться це найближчим часом. Очевидно, роблячи ставку на те, що війна набула зтяжнього характеру, в зв'язку з погіршенням становища на фронтах, Гітлер погодиться на проголошення національних держав. Приміром, в листі до Всеволода Петріва 26 січня 1943 року він писав: «Ваші засадничі позиції якраз такі, які мусять бути у генерала, що обіймав (і буде займати) відповідальніші становища в нашій Державі. Ваші практичні побажання на сьогодні цілком відповідають тим директивам, які я подав нашим військовикам і громадянам, що вже віддавна працюють на Сході...

Тільки Ваші інформації не цілком відповідають дійсності, яка зовсім не є такою сумною. По-перше, вже самі вони прийшли до виснов-

²⁰⁰ Із листа Андрея Шептицького, Миколи Величківського, Андрія Лівницького, Михайла Омеляновича-Павленка, Андрія Мельника до Адольфа Гітлера. 14 січня 1942 року.

ку, що «чужий колектив» нашою масою командувати не може, і на це маю дуже цікаві документовані дані. По-друге, «сварки» між «окремими групами» на еміграції залишились тільки в низах. Та й то не всюди. Самі господарі досягли мимо своєї волі того, що вже фактично (тим часом) маємо національне єднання всіх, за винятком психопатів, що й досі вважають себе прихильниками Скоропадського»²⁰¹.

20 лютого 1943-го Андрій Лівіцький учергове звертався з листами до високодостойників німецького Райху, закликаючи їх відновити українську державність у формі УНР. Мовляв, під проводом національного уряду український народ підніметься до боротьби з комуністичним режимом: «На мою думку, сучасний момент вимагає тотального притягнення всіх сил української нації до боротьби з московським імперіалізмом... Реалізація цих завдань можлива тільки в тому випадкові, коли українські національні кола будуть скеровані власним національним Проводом, а саме – традиційним урядом Української Народної Республіки. Тому я вважаю, що саме тепер настав слухний час для відновлення української самостійної держави в формі традиційній і популярній з часів визвольної війни України проти Москви та для уможливлення урядові УНР перебрати владу в Україні»²⁰². Однак це, звернення Андрія Лівіцького як і інші, залишилося без відповіді німецьких чинників.

Тим часом все очевиднішою ставала невідворотність поразки Німеччини та її союзників у війні. В зв'язку з стрімким наступом Червоної армії, а відтак загрозою захоплення радянськими спецслужбами, в липні 1944-го Андрій Лівіцький з родиною перебирається з Варшави до Каліша, а далі – до Відня, звідти – Німеччини. Про обставини евакуації з Варшави оповідає в листах до своїх соратників. «Чи думали ми дожити до такої біди?... Не вірив я в успіхи большевиків і тому сидів у В[арша]ві аж до остаточного менту. Та й мусів сидіти, щоб мати різні контакти.

І ось виїхав з родиною та необхідними річами з самого пекла в авто і сижучо коло Каліша, сподіваючись пізніше проїхати аж до Відня. Хотів трафити до Чехословаччини, та туди не пускають, а до Австрії

²⁰¹ Із листа Андрія Лівіцького до Всеволода Петріва. 26 січня 1942 року.

²⁰² Із листа Андрія Лівіцького до Германа Герінга. 20 лютого 1943 року.

вже пообіцяли»²⁰³, – писав до генерала Всеволода Петріва 4 серпня 1944-го. Свідком переїзду Президента УНР був полковник Микола Садовський, який в листі до Всеволода Петріва 22 вересня 1942 року відзначав: «Знов ми на еміграції. Знов майже голі й без нічого. Все кинули в Варшаві. Ледве в останню хвилину вивезено нас (мене й Андрія Миколайовича [Лівіцького] з родинами) грузовим автом, яке прислав один з наших старшин, до Ласку. Це є на залізничій лінії Лодзь-Каліш. Є ми тут від 29 липня. Живемо по-бурлацькому, в умовах примітивних»²⁰⁴.

Наприкінці Другої світової війни одним із епіцентрів українського політичного життя стає Німеччина, де перебувала ціла низка відомих українських діячів, лідерів політичних течій та угруповань, у тому числі й Андрій Лівіцький. В жовтні-листопаді 1944 року він стає одним із засновників Українського національного комітету, громадсько-політичного центру, що мав відстоювати перед німецькою владою інтереси українців. На противагу Комітету визволення народів Росії Андрія Власова, який намагався перебрати на себе репрезентацію всієї антибільшовицької еміграції з СРСР. Очолив Український національний комітет генерал-хорунжий Армії УНР Павло Шандрук. У травні 1946 року в тій же Німеччині створюється Український національно-демократичний союз, до його складу увійшли переважно еміграційні групи, лояльні до ДЦ УНР в екзилі. Одним із очільників союзу (з 1947 р. – заступник голови, а з 1950 р. – голова) був син Андрія Лівіцького Микола.

В 1947 році Андрій Лівіцький стає одним з ініціаторів скликання Української Національної Ради – передпарламенту, до якого мали увійти представники всіх українських політичних партій і угруповань і якому мав бути підзвітний реконструйований український уряд. Про переговори між політиками щодо створення Української Національної Ради Андрій Лівіцький повідомляв Олександра Шульгина 11 серпня 1947 року: «Зараз у нас ідуть поважні наради про загально-національну консолідацію. Угруповання демократичні і соціалістичні вже порозумілися між собою і всі разом пертрактують

²⁰³ Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 788.

²⁰⁴ Там само. – С. 792.

з іншими угрупованнями. В ближчому часі повстане «Національна Рада» з участю або всіх угруповань, або принаймні соціалістичних і демократичних. Одним з завдань Нац. Ради буде реорганізація нашого уряду, і сподіваюся, що це завдання буде зреалізоване ще в цьому місяці. Тільки майбутній коаліційний уряд зможе прийняти й засадничі рішення, яких домагається у своїх листах. Можливо також, що уряд буде «діловий», але за ним стоятиме авторитетна Н. Рада»²⁰⁵.

Не мав сумнівів Андрій Лівичький щодо очільників майбутньої Української Національної Ради – її головою називав професора Бориса Іваницького, а керівником коаліційного уряду Ісаака Мазепу. Як свідчать листи Лівичького, найважче відбувалися переговори з націоналістичними фракціями – ОУН(б) та ОУН(м), а також гетьманцями. Кожна з сил намагалася забезпечити собі провідне становище в майбутньому передпарламенті. «Не було щастя, так нещастя допомогло нашій консолідації. ОУН обох одламів (б. і м-ці) також визнає наш державний центр, тільки хотіли б у ньому запанувати і лише називатися «УНР», але з своїм невмирущим тоталістичним змістом. Розмовляли з ними всі перераховані організації, зверталися до мене особисто і б., і м., але на їхні домагання ніхто не міг погодитись. Та й впливові чужинці попереджають нас, що наша консолідація з ОУН лише пошкодила б нам перед усім демократичним світом, те саме пишуть і з Америки. Занадто вони і в Європі, і в Америці, демонстрували і свій «вождизм» і своє германofільство, ще задовго до війни. Натомість, не виключено, що гетьманці ввійдуть до Нац. Ради, як праве консервативне крило. Хоч вони у нас слабенькі, але яко своєрідна (анахронічна) ідея – можуть мати своє значення, хоч би для «Черчіля» Д. Дорошенко вже був і погодився, але недавно виїхав до спасенної Канади»²⁰⁶.

Тоді ж в кінці 1947 року розпочала роботу підготовча комісія, яку очолив Ісаак Мазепа, а до її складу увійшли представники більшості українських політичних партій, яких налічувалося близько десяти. Вже традиційно від роботи в комісії усунулися гетьманці, а також бандерівці та мельниківці. Представники двох останніх течій вклю-

²⁰⁵ Із листа Андрія Лівичького до Олександра Шульгіна. 11 серпня 1947 року.

²⁰⁶ Із листа Андрія Лівичького до Іларіона Косенка. 27 вересня 1947 року.

чилися в її роботу значно пізніше, коли редагувався статут Української Національної Ради.

Комісія напрацювала «Тимчасовий Закон про реорганізацію Державного Центру УНР в екзилі» – фактично «Конституція» Державного Центру УНР в екзилі, який 10 червня 1948 року був підписаний Андрієм Лівницьким, а наступного дня представниками політичних партій. Згідно з ним «Українська Національна Рада виконує функції тимчасового законодавчого представництва аж до скликання на звільненій від окупації українській національно-державній території Установчих Зборів...»²⁰⁷. До повноважень УНРади також входили: ухвалення бюджету, обрання президента, віце-президента УНР, голови та президії УНРади, членів конституційного трибуналу, довіри/недовіри уряду, ратифікації всіх міжнародних договорів тощо²⁰⁸. Відповідно до Тимчасового закону Андрій Лівницький став президентом УНР. Раніше титул «президент» для Симона Петлюри та Андрія Лівницького був неформальним, оскільки офіційно перший іменувався головою Директорії та Головним отаманом військ УНР, а другий – заступником голови Директорії та Головним отаманом військ УНР.

16 липня 1948 року в німецькому Авсгбурзі розпочалося засідання першої сесії Української Національної Ради. Його перебіг Андрій Лівницький досить докладно переказував у листах до своїх соратників, в якійсь мірі триумфуючи, адже створення коаліційного передпарламенту вважав однією з своїх головних місій. Напередодні представники всіх фракцій, за виключенням ОУН(б), відвідали Андрія Лівницького, аби з'ясувати імена кандидатів на пост голови Української Національної Ради і прем'єр-міністра. Вранці 16-го з'явилися представники ОУН(б), заявили, що в президії УНРади братимуть участь, але не в уряді. Засідання відбувалося в залі оздобленій портретом Головного отамана Симона Петлюри, гербами і килимами. Головував на засіданні найстарший за віком авторитетний український діяч, професор-лісознавець Борис Іваницький. Лівницький зачитав

²⁰⁷ Тимчасовий закон про реорганізацію Державного Центру УНР в екзилі // Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали / Редакт. Любомир Р. Винар і Наталя Пазуняк. – Філадельфія; Київ; Вашингтон: Фондація ім. С. Петлюри: Веселка, 1993. – С. 311–312.

²⁰⁸ Яблонський В. «Конституція» Державного центру УНР в екзилі у 1948–1992 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – 2014. – Вип. 10. – С. 340.

декларацію в якій акцент був зроблений на важливості збереження традиції української державності ДЦ УНР в екзилі. Після складання присяги Андрієм Лівичьким і членами УНРади розпочалася «ділова» частина». Головою УНРади був обраний Борис Іваницький, а прем'єр-міністром і міністром закордонних справ Ісаака Мазепу. За погодження з прем'єром – склад уряду: віце-прем'єр Василь Мудрий, міністр військових справ Микола Капустянський, міністр фінансів Любомир Макарушка, міністр пропаганди Іван Багрянний, а також Михайло Ветухів, Кость Паньківський, Віктор Соловій, Микола Шлемкевич (всі 4 представляли УНДО), Юрій Бойко-Блохін (ОУН(м)), Панас Феденко (соціал-демократ) і Спиридон Довгаль (соціаліст-революціонер). Розглядалися різноманітні законопроекти і декларація УНРади, не обійшлося без суперечок, зокрема щодо згадування в декларації імені Симона Петлюри. Завершився цей день банкетом з промовами, спільним фотографуванням, молебнями. Президія Української вільної академії наук зробила для Андрія Лівичького окреме прийняття, де побачився з багатьма давніми знайомими²⁰⁹.

Про відкриття першої сесії УНРади Андрій Лівичький оповідав у листі до Ольги Петлюри 17 липня 1948-го, який писав під час засідання УНРади: «Цього листа до Вас пишу під час «ділового» засідання Нац. Ради. «Посли» дискутують, а я маю час поділитися з Вами своїми інформаціями. Вчора, 16/VII, відбулося перше урочисте засідання Нац. Ради, яке відкрив я і передав головування Б.Ю. Іваницькому, як найстаршому віком. Потім я виголосив «державно-правну декларацію», яку всі присутні прийняли цілком добре. Пізніше вибрали головою НРади Б. Іваницького (мого кандидата). Він пройшов майже одноголосно. Тепер ідуть досить добре розмови між фракціями про склад уряду. Прем'єром буде таки Мазепа, а віце-прем'єром галичанин В. Мудрий. Сіжу тепер у Авгсбурзі і певно доведеться ще з тиждень тут сидіти. Заля нарад гарно удекорована, я сіжу під тим портретом Симона Васильовича, який нам надіслав Мстіслав»²¹⁰.

Заснування Української Національної Ради стало однією із завершальних подій політичної кар'єри Андрія Лівичького. В листі до свого приятеля Миколи Ковальського 21 серпня 1948 року він писав про

²⁰⁹ Із листа Андрія Лівичького до невідомого респондента. Не раніше 16 липня 1948 року.

²¹⁰ Із листа Андрія Лівичького до Ольги Петлюри. 17 липня 1948 року.

колосальний успіх, який мала зачитана ним декларація, про небачене досі об'єднання українських політичних груп: «Прошу передати Союзтову прикладеного листа, а також прикладену «деклярацію», яку я виголосив при відкритті Нац. Ради. Правду кажучи, ми далеко не були певні, що будемо мати такий колосальний успіх. Наші «унде-и» припускали навіть, що б-ці і мел-ці зустрінуть мене свистом, і готові були зробити мене хворим з тим, щоб наш прем'єр Пеньківський зачитав деклярацію. Але мені «ризикувати» не перший раз (вже 52-й рік минає, як мене посадили до в'язниці), і я виступив. Тиша була на салі, дуже гарно удекорованій. Час од часу я поглядав на «п. послів». Хоч я й сам своїм декретом (чи маєте закон про Нац. Раду?) скликав цю «ріжношерстну кампанію», але подумайте перед ким я виступав як Голова Директорії. М-ці і бан-ці, які здавна ставились вороже і до УНР, і до мене особисто, так само, як празькі есери і галицькі рдик-соціалісти. Есдеки, які не визнавали потреби існування Д.Ц. УНДО, серед яких я мав особистих приятелів, але які формально нас ігнорували. До того ж їхній сучасний лідер Мудрий є приятелем Стоцького і Шульгина. Тільки УНР і східняки (урдп) – разом 9 назв. послів, – «наші люди». І ось, коли я дійшов до імені св. пам. Гол. От. Петлюри – всі встали і стояли до кінця моєї промови. В кінці визнали факт скасування Директорії і зафіксували Вашого А.М. яко Президента УНР і Г.О.»²¹¹.

Зі створенням УНРади, об'єднанням всього українства довкола ідеї УНР, Андрія Лівницького вітала 1 серпня 1948 року відома західноукраїнська діячка Мілена Рудницька: «В хвилині тріумфу репрезентованої Вами Ідеї, коли все, що в українському громадянстві живе і здорове, об'єдналося довкола Вашої Особи, як найвищого носія національно-державної традиції та визвольної боротьби Українського Народу, – прошу Вас, Високостойний Пане Президенте, прийняти вислови моєї глибокої поваги і відданости. Нехай Господь Бог дозволить Вам завершити розпочате діло до щасливого кінця, поки наша Батьківщина засяде в народів вільних колі й українські вигнанці повернуть під Вашим проводом на Рідну Землю»²¹². Лист із привітаннями з нагоди створення УНРади Андрію Лівницькому прислали також діячі Української центральної репрезентації Аргентини, Парагваю та

²¹¹ Із листа Андрія Лівницького до Миколи Ковальського. 21 серпня 1948 року.

²¹² Із листа Мілени Рудницької до Андрія Лівницького. 1 серпня 1948 року.

Уругваю, в якому наголошували: «З огляду на довершення так важного історичного акту, Українська Центральна Репрезентація Аргентини, Парагваю та Уругваю, бажає Вашій Ексцеленції, разом з нововибраним урядом та Українській Національній Раді, витривалості і повного успіху Ваших національних завдань»²¹³.

За весь період існування УНРади відбула десять сесій, а в ході «надзвичайного» засідання 14–15 березня 1992 року ухвалила рішення про передачу повноважень Президентом УНР і припинення діяльності ДЦ УНР в екзилі. Передача 22–24 серпня 1992 року останнім Президентом УНР в екзилі Миколою Плав'юком своїх повноважень та атрибутів державної влади УНР (прапора, державної печатки та президентських клейнодів) першому Президенту незалежної України Леоніду Кравчуку стало завершальною сторінкою в історії ДЦ УНР в екзилі. Грамотою «...врочисто проголошувалося всьому народові в Україні і в розсіянні суцшому про складання повноважень і припинення діяльності Державного Центру Української Народньої Республіки в екзилі, які він виконував упродовж сімдесяти двох років, поза межами України».

Важко переоцінити значення для збереження тяглості і спадковості української державності постать Андрія Лівичького. Упродовж двадцяти восьми років, найдовше з усіх українських державних діячів, він очолював Державний Центр УНР в екзилі, був першим президентом Української Народньої Республіки.

²¹³ Із листа Української Центральної Репрезентації Аргентини, Парагваю та Уругваю до Андрія Лівичького. 1948 рік.

Від упорядника

При підготовці збірника використано документи із фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України, Державного архіву Полтавської області, Української бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі, Музею Української революції 1917–1921 років.

Видання «Андрій Ливицький. Листування (1919–1953 роки)» містить 306 листів Андрія Ливицького та його кореспондентів. Серед яких відомі українські діячі – Симон Петлюра, Ісаак Мазепа, Олександр Шульгин, Іван Огієнко, Іларіон Косенко, Микола Шумицький, Ян Токаржевський-Карашевич, Володимир Кедровський та інші. Всі ці листи були розפורшені по фондах вищезгаданих архівних установ і збиралися нами буквально по крупинках.

Листи Андрія Ливицького, більшість з яких публікуються вперше, мають важливе наукове та суспільно-політичне значення. Вони проливають світло не лише на життя і діяльність одного із найвизначніших українських державних і громадсько-політичних діячів, але й містять чимало інформації про Українську революцію 1917–1921 років, діяльність Державного Центру УНР в екзилі та збереження традиції державотворення, відносини Уряду УНР із західноєвропейськими урядами, становище української політичної еміграції в Польщі, Чехословаччині, Румунії, Франції, суспільно-політичне життя в УСРР і діяльність радянських органів держбезпеки.

До збірника увійшли документи Центрального державного архіву громадських організацій України із фонду-колекції «Український музей у Празі» (ф. 269). Зокрема використовувалися матеріали двох груп (описів) із згаданого архіву: Оп. 1. «Документи і матеріали українських організацій, союзів, спілок, товариств і громад на еміграції»; Оп. 2. «Документи і матеріали українських державних, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури і освіти, інших осіб».

У виданні публікуються також листи Андрія Лівницького, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, зокрема фондів 1065 «Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки», ф. 1131 «Головноуповноваженого уряду Української Народної Республіки на Поділлі», ф. 3696 «Міністерства закордонних справ Української Народної Республіки». Присвячених підписанню Варшавського мирного договору 1920 р. між УНР і Другою Річчю Посполитою.

У виданні опубліковані документи із фондів Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі, яка містить безцінні матеріали із часів визвольних змагань 1917–1921 рр., а також документи, пов'язані з життям та діяльністю Голови Директорії УНР і Головного отамана військ УНР Симона Петлюри. У колекціях документів діячів УНР Миколи Ковальського, Іларіона Косенка, Івана Рудичіва, В'ячеслава та Єлизавети Прокопович, Ольги Петлюри, Дмитра Андрієвського, а також Колекції документів з історії Директорії УНР і Дипломатичної місії УНР у Франції нами виявлені десятки листів Андрія Лівницького, що охоплюють практично увесь період його життя на еміграції. Вони проливають світло на діяльність ДЦ УНР в екзилі особисте життя А. Лівницького та його кореспондентів, більшість яких проживали у Франції, і залишили помітний слід в історії України.

Окремим розділом в книзі вміщені листи Андрія Лівницького перехоплені радянською закордонною розвідкою, а відтак збереглися в російському перекладі. Всі вони зберігаються в Галузевому державному архіві Служби зовнішньої розвідки України – дотепер однієї з найбільш закритих архівних установ України. В 2016 р. її співробітники розмістили на сайті державного органу копії близько 3 тис. архівних документів. Власне, йдеться про цілісний

комплекс документів радянської закордонної розвідки, що стосуються української політичної еміграції в міжвоєнний період. В короткій легенді до них, що подається на сайті, відзначається: «У матеріалах представлені документальні свідчення діяльності різних українських державних та політичних структур, військових організацій, що функціонували за межами колишнього СРСР, а також простежуються складні події, що відбувалися в середовищі української політичної еміграції та навколо неї в міжвоєнний період 1920–1930-х років. У оперативних документах органів державної безпеки СРСР – перекладах матеріалів особистого листування окремих політичних постатей української історії, насамперед лідерів Української Народної Республіки, висвітлюється їх участь у визвольному русі поневолених народів, а також наводяться окремі факти їх державницької та політичної діяльності»²¹⁴.

Оприлюднені документи були наслідком діяльності радянської закордонної розвідки – Іноземного відділу ОГПУ СРСР (зовнішня розвідка Об'єднаного державного політичного управління) та Іноземного відділення ГПУ УСРР (зовнішня розвідка Державного політичного управління), які збирали інформацію про українську політичну еміграцію – різноманітні повідомлення, донесення, звіти, аналітичні матеріали тощо. Оприлюднені матеріали охоплюють період із 1926 до 1932 років, однак очевидно це не всі, які мають на цю тему в архіві української спецслужби. Архівні шифри на титульних аркушах до томів свідчать, що всі вони походять з одного архівного фонду 12617. Однак, на жаль, архівна легенда, уміщена на сайті, не містить жодних вихідних даних про цей фонд: назву, хронологічні рамки, як, коли і ким створювався, кількість документів, що в ньому зберігаються?

Окрім копій, зроблених співробітниками радянської закордонної розвідки, у Галузевому державному архіві Служби зовнішньої розвідки України зберігаються також оригінали листів Андрія Лівіцького, у тому числі до Голови Директорії та Головим отаманом військ і флоту УНР Симоном Петлюрою. Зокрема нами виявлені такі серед матеріалів «особистого архіву» генерал-хорунжого Юрія Тютюнника, який потрапив до радянських органів держбезпеки двома частинами:

²¹⁴ http://szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fp=5699.html

1) після захоплення Юрія Тютюнника внаслідок масштабної агентурно-оперативної розробки в 1923 р.; 2) після арешту Юрія Тютюнника в 1929 році. Ці документи Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України оприлюднив у 2009 р. і навіть частину з них розмістив у себе на сайті²¹⁵. Більшість згаданих оригіналів листів датуються 1922 роком.

Для того, щоб надати цьому виданню узагальнювальний характер і певну вичерпність, принаймні відомих епістоляріїв станом на сьогодні, ми включили до нього не лише неопубліковані листи Андрія Ливицького, але й ті, що вже друкувалися як в діаспорі, так і незалежній Україні. В першу чергу це листування Андрія Ливицького з Головою Директорії та Головним отаманом військ і флоту УНР Симоном Петлюрою, що публікувалося в рамках 5-томної серії статей, листів і документів Симона Петлюри²¹⁶. До книжки увійшла низка листів Андрія Ливицького введених у науковий обіг у виданні «Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали», найбільш повному на сьогодні збірнику матеріалів української політичної еміграції²¹⁷. Важливими для розуміння характеру і перебігу польсько-українських переговорів жовтня 1919–квітня 1920-го, процесу підготовки і підписання Варшавського мирного договору є листи Андрія Ливицького, надруковані дослідницею Оленою Михайловою²¹⁸. До видання включені окремі листи Андрія Ливицького, пов'язані з підписанням Варшавського договору і перехоплені радянськими спец-

²¹⁵ http://szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fp=1748.html

²¹⁶ Симон Петлюра. Статті, листи, документи / Видано Українською вільною академією наук у США / Ред. кол.: Л. Дражевська, Н. Ливицька-Холодна, Л. Чикаленко та ін. – Нью-Йорк, 1956. – 481 с.; Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Том II / Українська вільна академія наук у США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі / Ред. кол.: Л. Дражевська, П. Йосипишин, Н. Ливицька-Холодна, С. Ріпецький. – Нью-Йорк, 1979. – 627 с.; Петлюра Симон. Статті, листи, документи. – Т. 3. Упорядник В. Сергійчук. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 616 с.; Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи Т. IV / Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Центр українознавства; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України; Центральний державний архів громадських об'єднань України. – К., 2006. –700 с.; Симон Петлюра. Статті. Листи. Документи. – В.: ПП Сергійчук М.І., 2016. – 632 с.

²¹⁷ Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 928 с.

²¹⁸ Михайлова О. Листи Андрія Ливицького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919-квітень 1920 року) / Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В.Ф. Верстюк. – К., 2011. – С. 229–253.

службами, що їх вперше опублікував Володимир Сергійчук у книзі «Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською»²¹⁹. Крім того, до книги залучені листи, дипломатичні ноти, які підписав Андрій Лівницький в якості голови дипломатичної місії УНР в Польщі та Міністра закордонних справ УНР і які вперше ввів в науковий обіг історик Валентин Кавунник²²⁰. В збірнику також передруковуємо Лист Андрія Лівницького до Івана Огієнка, що раніше публікувався в збірці епістоляріїв останнього²²¹.

Майже всі листи Андрія Лівницького є рукописами з авторськими правками і примітками. Лише деякі (від державних установ або копії, зроблені в ГПУ) друкувалися на друкарській машинці. Всі листи А. Лівницького писалися українською мовою. Окремі копії з листів політика, зроблені співробітниками ГПУ УСРР та ОГПУ СРСР російською мовою.

Усі листи Андрія Лівницького впорядковані нами за хронологічно-проблемним принципом, поділені на три блоки: листи Андрія Лівницького (1919–1953 рр.); листи до Андрія Лівницького (1919–1953 рр.); окремим розділом публікуються копії листів Андрія Лівницького, зроблені радянськими спецслужбами (1920–1930-ті рр.). Листам надано порядковий номер, заголовок, у якому вміщено інформацію про автора або адресата та датування. Авторські дати подаються в тому ж написанні та в тому ж місці, де вони стоять у листі. Редакційна дата написання подана незалежно від авторської дати над текстом праворуч курсивом. У випадку відсутності прямої інформації, датування відновлюється на основі інформацій у змісті листа. Зміст багатьох листів засвідчує, що чимало кореспонденцій не збереглося.

Усі документи і матеріали публікуються повністю, без змін та скорочень, зі збереженням оригінального способу запису, за винятком

²¹⁹ Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською / В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М., 2010. – 264 с.

²²⁰ Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упоряд.: В. Кавунник. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2016. – 796 с.

²²¹ Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910–1969 / Упор.: І. Преловська та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. – 744 с.

інтерпункції та написання частки «не» з дієсловами, які наближено до сучасного правопису. Кожному документові надано порядковий номер. Утрачені або нечитабельні фрагменти позначено трикрапками в квадратних дужках [...]. Скорочені слова відновлені в квадратних дужках. Нерозшифровані підписи позначено так: [підпис]. Під кожним листом вміщено архівну легенду.

Для зручності користування книгою упорядники підготували примітки, а також іменний та географічний покажчики. Іменний покажчик містить алфавітний перелік прізвищ, іноді з зазначенням ініціалів або повного імені, які зустрічаються в текстах збірника. В географічному покажчику – складений за алфавітом перелік зазначених у текстах адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів, власних географічних назв (топонімів).

Упорядник збірника висловлює щире подяку за сприяння в роботі з вміщеними у збірнику документами керівникам Центрального державного архіву громадських об'єднань України Ользі Бажан, Галузевому державного архіву Служби безпеки України Андрію Когуту та Володимирі Бірчаку, Бібліотеки Симона Петлюри в Парижі Ярославі Йосипишин, директору Музею Української революції 1917–1921 років Олександрю Кучеруку. Особливу подяку висловлюю історикам Володимирі Сергійчуку, Владиславу Верстюку, Валентині Піскун, Василю Яблонському за допомогу в підготовці видання та цінні поради.

Ярослав Файзулін,
кандидат історичних наук, начальник Управління
наукового забезпечення політики національної пам'яті
Українського інституту національної пам'яті.

14.03.2019 р.

РОЗДІЛ 1

ЛИСТИ АНДРІЯ ЛІВИЦЬКОГО

№ 1

Нота державам Антанти та всього світу за підписами голови Ради Народних Міністрів Ісаака Мазепи¹ та керуючого Міністерством закордонних справ УНР Андрія Лівницького

4 вересня 1919 року

Кам'янець-Подільський, 4 вересня 1919

Два роки минуло з того часу, як український народ на весь світ проголосив свою волю на вільне й незалежне життя і з того часу проводить неупинну боротьбу з московськими комуністами-більшовиками. Незважаючи на всі міжнародні труднощі і залишаючись в ізольованому становищі, Українська Народна Республіка продовжувала боротьбу проти більшовиків, ставлячи нездоланний бар'єр на шляху більшовиків на Захід. Ця боротьба, яка коштувала численних людських жертв і велику кількість матеріальних засобів, увінчалася

¹ **Мазепа Ісаак** (1884–1952) – український політичний і державний діяч, активний діяч УСДРП. У 1919 р. – член Трудового Конгресу, секретар ЦК УСДРП. Міністр внутрішніх справ УНР (квітень–травень 1920), голова уряду УНР (серпень 1919–травень 1920), міністр земельних справ УНР (травень–жовтень 1920). Як представник Уряду УНР брав участь у Першому Зимовому поході Армії УНР (грудень 1919–травень 1920 рр.). На еміграції жив у Чехословаччині, де був одним з лідерів Закордонної делегації УСДРП. Після Другої світової війни оселився в Німеччині. У 1948 р. співзасновник Української національної ради, голова її виконавчого органу – уряду УНР в екзилі (1948–1952).

значними успіхами, оскільки велика частина території України була звільнена від загарбників.

Вінцем цих успіхів для славного Українського Війська стало здобуття після кривавих та тяжких боїв столиці України – Києва, що відбулося пам'ятного дня 30-го серпня цього року о 6 годині вечора. Наступного дня, 31 серпня, о 9 годині ранку, до Києва вступили без бою добровольчі загони армії Антона Денікіна² під командуванням генерала Миколи Бредова³.

Війська Української Народної Республіки не мали наміру битися з загонами Антона Денікіна на вулицях Києва і не чинили спротив їхньому вступу до міста, вважаючи можливим поладити справу мирним шляхом і сподіваючись, що й денікінці не мають причин захоплювати Київ, який покинули більшовики, вибиті українськими військами.

Сталося однак інакше: денікінці, увійшовши переважаючим числом до Києва, зі зброєю в руках, відразу зайняли ворожу позицію по відношенню до військ Української Народної Республіки, спровокували декілька сутичок та розпочали роззброєння окремих частин. Внаслідок цього українські війська, виходячи з інтересів місцевих жителів, покинули столицю, щоб не допустити військових дій на вулицях міста. Таким чином армія Антона Денікіна, не приділяючи уваги постійній загрозі з боку спільного ворога – більшовиків, – поставила собі за головну мету насамперед знищити самостійність Української Народної Республіки, за що також боролись і більшовики.

Військові формування армії Антона Денікіна вступили до Києва без будь-яких зусиль, оскільки більшовики кинули всі свої сили проти українських військ і відкрили фронт Антону Денікіну. Довідавшись

² **Денікін Антон** (1872–1947) – російський військовий та державний діяч, один з лідерів білого руху. У січні 1919-квітні 1920 рр. – головкомандувач Збройних Сил Півдня Росії. Зазнав поразки у боротьбі з більшовиками, у квітні 1920 р. під натиском Антанти А. Денікін передав верховну владу генералу П. Врангелю. На еміграції жив у Великобританії, Бельгії, Угорщині, Франції. З 1945 р. – оселився в США.

³ **Бредов Микола** (1873 – р. см. невід.) – російський військовий діяч, генерал-лейтенант. Учасник Першої світової війни, командир 21-го російського корпусу. Із кінця 1918 р. у Збройних Силах Півдня Росії, командир 15-ї піхотної дивізії, командував Київською групою військ, яка 31 серпня 1919 р. здобула Київ. У лютому 1920 р. здійснив перехід решток білогвардійських військ з-під Одеси до Польщі, де був інтернований. Із листопада 1920 р. – на еміграції в Болгарії. У 1945 р. заарештований радянськими спецслужбами і вивезений до СРСР.

про похід армії Антона Денікіна проти більшовиків, підтримуваний Державами Антанти, Уряд Української Народної Республіки вжив заходів, аби не допустити сутичок і досягнути стратегічного порозуміння з Антоном Денікіним, гадаючи, що його метою є боротьба з російськими більшовиками, а не з українським військом, яке довело свою сталість і стійкість в боротьбі з більшовиками. Ще до здобуття Києва Головне Командування Українських Військ вислало спеціальну комісію до військ Антона Денікіна на чолі з генералом Михайлом Омеляновичем-Павленко⁴, але на пропозицію місії вступити в переговори командуючий групою військ Антона Денікіна в районі Києва відповів, що вважає військо Симона Петлюри⁵ більшовицьким і від переговорів категорично відмовився, погрожуючи арештом у випадку, якби місія шукала спосіб потрапити до Командування добровольчою армією.

Водночас на території України, окупованій військами Антона Денікіна, нова влада провадить рішучу боротьбу проти української культури: забороняється українська мова в школах, в церквах, в громадських і державних установах. Пригнічуючи національну свідомість, Уряд Антона Денікіна підбурює проти себе народні маси, створюючи атмосферу гострого незадоволення, що стане причиною для нових повстань і для нового кровопролиття.

Замість стратегічного порозуміння в боротьбі проти більшовиків Антон Денікін своєю короткозорою політикою фактично допомагає

⁴ **Омелянович-Павленко Михайло** (1878–1952) – український військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. Із грудня 1918 р. – командувач УГА, згодом військовий радник Диктатора ЗУНР Є. Петрушевича. Із вересня 1919 р. – командувач Запорізької групи Армії УНР. Грудень 1919-травень 1920 рр. – командувач Армії УНР у Першому Зимовому поході. Із листопада 1920 р. – на еміграції в Польщі, член Вищої військової ради, військовий міністр УНР, згодом мешкав у Чехословаччині та Франції. Постійно підтримував стосунки із діячами Уряду УНР, в 1945–1948 рр. обіймав посаду військового міністра.

⁵ **Петлюра Симон** (1879–1926) – визначний український державний та громадсько-політичний діяч. Протягом 1916–1917 рр. – заступник уповноваженого Союзу земств на Західному фронті. У 1917 р. – голова Українського Генерального Військового Комітету, член Української Центральної Ради, генеральний секретар військових справ України. У січні 1918 р. організатор Гайдамацького коша Слобідської України, разом з яким виступив на фронт проти більшовиків. З квітня 1918 р. – голова київського губернського земства та Всеукраїнського союзу земств. У липні 1918 р. ув'язнений гетьманською владою за опозиційну діяльність. Активний учасник протигетьманського повстання 1918 р., член Директорії (з травня 1919 р. її голова), Головний отаман військ республіки. З 1919 р. фактично був главою української держави. У 1920 р. С. Петлюра разом з українським урядом та армією, виїхав до Польщі. В 1923–1926 рр. С. Петлюра жив в Угорщині, Австрії, Франції. Загинув від рук агента НКВС СРСР С. Шварбарда 25 травня 1926 р. Похований на цвинтарі Монпарнас у Парижі.

більшовикам, послаблюючи свої і наші сили, створюючи сприятливу атмосферу для нової більшовицької агітації.

Тому Уряд Української Народної Республіки, енергійно протестуючи проти такого поводження армії Антона Денікіна, сподівається, що Держави Антанти в загальнолюдських інтересах намагатимуться вплинути на Антона Денікіна, аби він порозумівся з Головним Командуванням Українських Військ, звільнивши негайно територію, здобуту українською армією, а потім поступово звільнив всю територію України по мірі просування українських військ вперед.

Базуючись на принципі рішучої боротьби з більшовицькою анархією, Уряд України сподівається, що тільки розумне стратегічне порозуміння між всіма силами, що активно борються з більшовиками, призведе до остаточної перемоги і повної ліквідації російських комуністів.

Голова Ради Народних Міністрів УНР: Ісаак Мазепа
Міністр закордонних справ: Андрій Лівичький

Опубліковано в кн.: Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упоряд.: В. Кавунник. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2016. – С. 176–177.

№ 2

**Обіжник по Міністерству закордонних справ УНР
за підписами Андрія Лівичького та в.о. директора Департаменту
чужоземних зносин Михайла Кочерги**

18 вересня 1919 року

Кам'янець-Подільський, 18 вересня 1919

Не подаючи тут остаточної своєї думки, що мала би бути викликаного тутешніми обставинами на Україні і взагалі на території бувшої Росії, дозволимо собі, користуючись нагодою, подати тут кілька інформацій головним чином з зовнішнього нашого життя, з ділянки наших відносин з найближчими сусідами.

Поки що лишаються нев'ясненими стосунки з [Антоном] Денікіним. Цей царський генерал свій похід проти большевиків почав майже одразу з ріжного роду розпоряджень, що мають своєю метою встановити відносини і становище на території бувшої Росії *ante bellum*⁶, у всім об'ємі.

Зокрема щодо нас похід його відзначився копією долученої тут відозви «Населению Малороссии», але в дальших своїх вчинках він пішов ще далі, так що в тих місцях, де перебуває зараз денікінська влада а то: Київщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина (не вся) й частина Херсонщини, а також Чернігівщини, не виходить жодної української газети і українці як такі переслідуються його представниками чи не згірше від большевиків і навіть об'явлені як большевики «второго сорта». Розуміється, що порозумітися з цим представником найлютішої реакції не маємо наміру, тільки чекаємо вияснення деяких подробиць, аби достойним чином відповісти на подібні заміри. Між иншим, коли фактично ми перші послали до нього свою Місію (це було перед нашим вступом до Києва), він тої Місії не прийняв і заявив, що й взагалі розмовляти не збирається. Вчора ж наспіли звістки про те, що [Антон] Денікін, навпаки, запросив наших делегатів сам, котрі й виїхали до нього. Ще раніше, до початку його наступу на Україну, наше Посольство в Туреччині дійшло до активних суперечок з представниками Добровольчої армії. Посольство оповістило в часописах необхідність візування паспортів у нього тих громадян, що вертаються на Україну, а також мали би вертатися до Посольства й ті біженці з Одеси, що вертаються зараз туди. В відповідь на ці оповістки на дверях російської секції голландського Посольства з'явилася оповістка такого роду, що хто буде брати посвідчення й перепустки в «так называеваемой украинской миссии» «выезд таких российских граждан в Россию и Малороссию будет воспрещен».

На це наше Посольство відповіло протестом, як перед голландським Посольством, так і перед Портою, а також знов зазначило оповісткою в часописах, що хто з громадян буде звертатись до цих представників, той втратить характер українських громадян.

Щодо наших стосунків з Румунією, то їх можна вважати за вповні добросусідські. Ці відносини дедалі стають все виразнішими і вико-

⁶ «Ante bellum» – «до війни».

ристовуються нами при відповідних уступках з нашого боку, головним чином щодо помочі зброєю і амуніцією проти большевиків. Во всякім разі не виключена можливість остаточного встановлення відносин дійсно дружно настроєних двох сусідніх держав, оскільки ся дружність та добросусідство щодо нас диктуються в найбільшій мірі сучасним нашим військовим становищем, а з другого боку й чисто економічними інтересами.

З Польщею вдалося дійти до тимчасового порозуміння й встановити демаркаційну лінію, котра, грубо її накреслюючи, проходить по р[ічці] Збруч, далі переходить на Волинь, де поляки займають ст[анцію] Славуту (ми Шепетівку), і йде на північ до Сарни – Луїнець, і переходить до Білорусії. Можна одмітити також ніби бажання з їх боку дійти до тісніших порозумінь, головним чином на полі економічно-торговельнім. Так, перебуває вже в дорозі польська торговельно-економічна Місія, і одержані відомости, що вслід за цією місією на ст[анцію] Гусятин прибувають для нас з Польщі товари. Взагалі можна сказати, що наше військове становище примушує миритися з тими тимчасовими втратами, що ми вже маємо, а також і з тими відносинами польської влади до української людности, що існують в зайнятих поляками місцевостях і носять характер виключної жорсткості і варварства до українців. З донесень, що маємо, помимо всяких реквізицій до останнього, які носять характер нічим не прикритих грабунків, видно ще і наруги над усім найдоржчим людині. Взагалі, заборона в школах мови, розгон вчителів, арешти духовенства й інтернування його, всякі здирства й насильства з позбавленням життя – переходять большевицькі звірства, а найбільше – це не чувана досі річ – запрягання в вози інтелігенції української для ріжних робіт. Це провадиться головним чином в Галичині, але й не краще по лінії демаркаційній і за нею, котра раз у раз порушується поляками.

Як вже сказано, з цим тимчасом приходиться миритися, бо наше військове становище не дозволить нам битись на три фронти, маючи на увазі, окрім большевиків, ще й [Антон] Денікіна. Але, разом з тим, треба нашим представництвам ввійти з польським й румунським представниками в тісніші зносини, з останніми має бути більш дружній характер і, разом з тим, вповні щирі відносини встановити

з представниками Чехії, Грузії, Кубані, Латвії, Литви, Естляндії, Азербайджану, Білорусії та Дону. В разі відсутності таких представництв нав'язати зносини з окремими невеликими громадськими діячами цих країн. Більш докладніші й вичерпуючі відомости будуть подані пізніше й незабаром.

А[ндрій] Лівіцький,
керуючий Міністерством закордонних справ
Української Народньої Республіки
Д[окто]р [Михайло] Кочерга,
в[иконуючий] о[бов'язок] директора Департаменту
[чужоземних зносин]

Опубліковано в кн.: Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921)... – С. 209–211.

№ 3

Нота державам Антанти та всього світу за підписами голови Ради Народних Міністрів Ісаака Мазепи та керуючого Міністерством закордонних справ УНР Андрія Лівіцького

7 жовтня 1919 року

Кам'янець-Подільський, 7 жовтня 1919

Позбавлений протягом століть свого державного і громадського життя, але не втративши свого національного духу і непереможної віри в краще майбутнє, український народ вже третій рік з нечуваним героїзмом бореться за свої національні та соціальні права; і серед загальної анархії без жодної допомоги будує Українську Народну Республіку. Майже весь час ця боротьба провадилась проти озброєних загонів московського комуністичного імперіалізму, котрий, порушуючи волю свого і нашого народів, хотів вогнем та мечем нав'язати нам свої національні та соціальні ідеали. Але в останні дні Уряд УНР був змушений провадити таку ж рішучу боротьбу і з цілком протилежною з соціального погляду групою, представленою генералом Анто-

ном Денікіним, який уособлює московський реакційний імперіалізм. Розуміючи всю небезпеку боротьби на двох протилежних як ідейно, так і стратегічно, напрямках, особливо боротьби виключно власними силами, без жодної допомоги з боку інших народів, Уряд УНР однак не міг не виконати волі свого народу, котрий шляхом повстань виказав свій рішучий протест проти насильства і ганебних вчинків генерала Антона Денікіна.

Генерал Антон Денікін, проголошуючи своєю метою будівництво єдиної неділимної Росії, не тільки діє всупереч неодноразово висловленої волі українського народу, але і проти волі інших народів колишньої царської Росії, що рішуче прагнуть самостійного незалежного державного життя. Генерал Антон Денікін, а тим більше його прибічники і помічники, не приховують своїх симпатій до так бажаного для них монархічного ладу. Але український народ вже декілька століть тому створив на Сході Європи один з перших і найкращих зразків вільного республіканського ладу і народовладдя. Генерал Антон Денікін, не зважаючи на поради держав, що йому допомагають, цілком нехтує волею народу і виразно бажає встановити диктатуру малочисельних правих реакційних груп, тоді як український народ свідомо боровся і завжди буде боротись проти всякої диктатури чи то з боку пролетаріату, чи то з боку імущих верств. Історія недовгого панування гетьмана Павла Скоропадського⁷ найкраще свідчить, що такі спроби не тільки призводять до падіння їх ініціаторів, але і назавжди компрометують в очах народу тих, хто їм допомагав.

Генерал Антон Денікін, беручи за зразок реакційні закони старого режиму, немилосердно нищить українську культуру, позбавляє

⁷ **Скоропадський Павло** (1873–1945) – визначний український державний і військовий діяч. У 1917 р. – командувач 34-го армійського корпусу, згодом реорганізований в 1-й український корпус. На з'їзді Вільного Козацтва у жовтні 1917 р. обраний його почесним військовим отаманом. Наприкінці 1917 р. – начальник оборони Правобережної України від більшовицьких військ. У січні 1918 р. на знак незгоди з політикою Центральної Ради подав у відставку. Внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. у Києві був проголошений гетьманом Української Держави. У грудні 1918 р. після перемоги протигетьманського повстання в Україні зрікся влади і виїхав до Швейцарії, згодом до Німеччини. На еміграції П. Скоропадський очолював гетьманський рух, довкола якого групувалися різні консервативно-монархічні течії, політичні, громадські організації та діячі. Взяв участь у створенні Українського Наукового Інституту в Берліні. У 1945 р. під час бомбардування союзниками станції Пляттлінг (Баварія) був смертельно поранений. Похований у с. Меттен (згодом тіло П. Скоропадського перевезено до Вісбадену).

нас права і змоги навчатися в українській школі, забороняє нам вживання української мови в церкві, закриває наші культурні установи, нищить українські книжки, тобто робить те, чого навіть наші вороги – московські комуністи не дозволяли собі робити. Ворожість та ненависть до всього українського дійшла до того, що адміністрація добровольчої армії нищить і закриває навіть Українське Товариство Червоного Хреста. Генерал Антон Денікін, не представивши жодного плану відбудови економічного життя, зруйнованого комуністами, нищить одночасно першооснову нашої національної економічної системи – українську кооперацію, котра вже віддавна міцно з'єднала українських споживачів і виробників у велику і могутню економічну асоціацію. Генерал Антон Денікін нищить ту кооперацію, котра в прямому розумінні цього слова, була і буде гордістю українського народу, доказом його творчих сил і економічною базою його національного існування. Скасовуючи здобуті громадянами УНР права і закони, генерал Антон Денікін задовольняє також свою національну помсту, котра виливається в численні арешти і розстріли робітників, селян і політичних провідників всіх соціальних і національних груп українського населення, не роблячи винятку навіть для жінок. Особливо ганебно представники генерала Антона Денікіна поведуться по відношенню до євреїв, влаштовуючи на шляху, котрим просувається їхнє військо, нечувані єврейські погроми, які своїми розмірами, жорстокістю і відвертістю сягають набагато далі тих насильств, що коли-небудь мали місце на терені України.

Генерал Антон Денікін дозволив собі в ганебній спосіб напасти на українське військо в столиці України і тим наніс криваву образу нашому народові. Незважаючи на провокаційні вчинки Денікінської армії, Українське Головне Командування зробило останню спробу з'ясувати з ким ми маємо діло, чи з нашим союзником у війні з більшовиками, чи з ворогом, що має ті самі наміри, що і московські комуністи. Аби вберегти наших героїв-козаків, стомлених попередніми боями, від нового кровопролиття, Українське Головне Командування вислало військову делегацію для переговорів з командуванням добровольчою армією, але генерал Антон Денікін відмовився розмовляти з нашими представниками, виславши до них невідповідну делегацію і запропонувавши ганебні попередні умови.

Тим самим генерал Антон Денікін ще раз підкреслив, що він не хоче і не може встановити лад та спокій на нашій землі, і що в нього та сама мета і ті самі засоби, що і в інших ворогів українського народу. Разом з тим Добровольча армія без проголошення війни перейшла в наступ проти Українського Республіканського Війська, відповіддю на що був заклик Уряду УНР до армії і народу до оборони і рішучої боротьби.

Складаючи з себе всіляку відповідальність за даремну кров, яка проллється, ми звертаємо увагу всього світу на порушення одвічних прав українського народу на вільне та незалежне життя, на знущання Добровольчої армії над єврейським населенням і заявляємо проти такого нечуваного насильства свій рішучий протест.

Втративши останню надію на порозуміння з Добровольчою Армією, Уряд УНР сподівається, що великі демократичні держави Антанти, які допомагали генералу Антону Денікіну в його боротьбі проти гнобителів-комуністів, не будуть допомагати його насильству над вільним українським народом.

В ім'я права і справедливості ми домагаємось, аби держави Антанти примусили генерала Антона Денікіна залишити територію України і дали можливість Уряду Української Народної Республіки встановити лад і спокій у вільній Україні.

Голова Ради Народних Міністрів
Української Народної Республіки Ісаак Мазепа
Керуючий Міністерством закордонних справ Андрій Лівіцький

Опубліковано в кн.: Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921)... – С. 180–182.

№ 4

**Обіжник по Міністерству закордонних справ за підписами
Андрія Лівіцького та в.о. директора Департаменту чужоземних
зносин Миколи Багринівського**

22 грудня 1919 року

Варшава, 22 грудня 1919

В додаток до попередніх повідомлень Міністерство закордонних справ має за честь довести до Вашого відома наступне:

В зв'язку з зрадою генерала [Мирона] Тарнавського⁸ наддніпрянська армія опинилась в надзвичайно тяжкому стратегічному положенні. В цілях порятунку армії Правительство Української Народної Республіки вирішило перенести свою державну та військову базу на північ, де сильні були противоденікінські настрої населення, які виявлялися в тому опорі, котрий воно давало добровольчим отрядам. Передавши під тимчасову охорону польського правительства Кам'янець-Подільський та його околиці і залишивши на місці більшість державних апаратів під зарядом спеціально призначеного для того Головноуповноваженого українського Правительства, Міністра культур професора І[вана] Огієнка⁹, частина українського Уряду на чолі українських республіканських військ перенесла свою активну базу в район, ще не зайнятий ворогом.

⁸ **Тарнавський Мирон** (1869–1938) – український військовий діяч, генерал-четар УГА. Учасник Першої світової війни в складі австро-угорської армії. З лютого 1919 р. – в УГА, командир 2-го Галицького корпусу. З липня 1919 р. – Начальний вождь УГА. У листопаді 1919 р. звільнений з посади і відданий під військовий суд, який його виправдав, за підписання угоди з білогвардійцями про перехід УГА на бік Денікіна. У грудні 1919 – січні 1920 рр. виконував обов'язки Начального вождя УГА. У травні 1920 р. повернувся до Галичини, де був заарештований польською владою та інтернований. Згодом оселився в с. Черниці на Бродівщині. Підтримував зв'язки з ветеранськими організаціями УГА. Помер і похований у Львові. Автор спогадів.

⁹ **Огієнко Іван** (1882–1972) – визначний український церковний, науковий та громадський діяч, митрополит. Із початком Української революції 1917–1921 рр. активний учасник українського національного руху, член Української партії соціалістів-федералістів. У 1918 р. – співзасновник Українського державного університету в Києві, перший ректор Українського державного університету в Кам'янці-Подільському. Наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. – міністр освіти УНР. У 1919–1920 рр. – міністр віросповідань УНР, головноуповноважений міністр УНР. Із 1920 р. на еміграції в Польщі, член Ради Республіки УНР в Тарнові. У 1926–1932 рр. – викладач богословського факультету Варшавського університету. У 1940 р. висвячений архієпископом Холмським і Підляським (під ім'ям Іларіона). У 1951 р. – глава УГПЦ у Канаді та митрополит Вінніпегу. Помер і похований у Вінніпегу. Автор спогадів.

Перед правительством УНР в зв'язку з цим повстало питання про напрямок дальнійшої його діяльності.

Зрада генерала [Мирона] Тарнавського з її наслідками – проривом українського фронту і перенесенням бази до іншого місця – висунула на перший план ті завдання, які з огляду на співділання наше з самостійно працюючим галицьким Урядом д[окто]ра [Євгена] Петрушевича¹⁰ не діставали протягом попереднього часу певного рішення. Одною з таких задач було – польсько-українське порозуміння, що диктувалося всім характером нашого державного життя за останній рік. Ми мусили мати сполучення з зовнішнім світом і особливо з тими країнами, де робилися всякі необхідні для нас закупи або де вони концентрувалися. Таке сполучення необхідно було зробити якнайскоріше в ім'я тих, хто боровся з переважаючими силами ворогів української державности, як і в інтересах забезпечення всього державного апарату.

Переговори, що проводилися в Варшаві українською дипломатичною Місією, саме мали на меті забезпечення наших актуальних потреб. В момент катастрофи на денікінському фронті ці переговори виділялися в форму декларацій української дипломатичної Місії, запротокольовані в відповіді представників польського правительства, копії яких додаються до цього. Як впливає з цих актів, Правительство Української Народної Республіки дістає певну можливість налагодження всього державного життя, спокійний творчий хід котрого був порушений останніми подіями на Україні; нав'язання доброзичливих відносин з Польщею, що в значній мірі може спричинитися до сприяючого нам вирішення багатьох питань, важливих для майбутности України, зокрема до збереження і зібрання значної кількості українських розпорощених сил, котрі в силу обставин польсько-української боротьби опинилися в надзвичайно тяжкому становищу. Крім того, декларація дасть найголовніше, чого досі бракувало нашій Республіці – можливість транзиту всяких без виїмку товарів через те-

¹⁰ **Петрушевич Євген** (1863–1940) – український державний і політичний діяч, адвокат за фахом. У січні 1919 р. обраний президентом Західно-Української Народної Республіки, згодом кооптований до складу Директорії УНР. У листопаді 1919 р. емігрував до Відня, де сформував у серпні 1920 р. екзильний уряд ЗУНР. У 1923 р. після рішення Вищої Ради держав Антанти про визнання польської анексії Галичини, виїхав у Берлін. У 1920 рр. займав радянськo-польські позиції, отримував грошову допомогу від СРСР.

риторію Польщі. В такий спосіб ми могли б забезпечити найактуальніші наші потреби.

Подаючи все це до Вашого відома, Міністерство закордонних справ сподівається, що Ви, Високоповажний пане, в мірі фактичної можливості керуватиметеся сучасними завданнями українського Правительства так на ґрунті офіційальної дипломатичної і пресової роботи, як і на ґрунті широкого інформування і відповідного зацікавлення в цій справі українських громадянських кол, бо розмір допомоги Польщі нам щодо будування Української Держави залежить від того оскільки щирі, дружні відношення до порозуміння з Польщею виявить опінія українських громадських кол і партій. Неосягнення цього затримує бажаний рух в справі реалізації нашого порозуміння з Польщею в окремих докладних актах і договорах. Близько до бажаного зачеплення також і друге важливе питання – а саме, транзит з Європи на Україну через Латвію і Польщу.

Взагалі наші відношення з Латвією і іншими Прибалтійськими державами обіцяють значні наслідки. Латвійське Правительство зробило офіційне завірення в визнанні Української Народної Республіки в найближчому часі, і зараз питання йде лише про остаточне оформлення цього. Крім Місії до Латвії, висилаються місії також до Естонії, згідно проханню цієї держави, і до Литви. Підтримується зв'язок з Грузією і Кубанню. Політика наша поруч з політикою цих нових національних організмів йде по лінії тієї думки, що Антанта і Англія нарешті розчаруються в спробах реакційними методами збудувати Росію й дати їй спокій (по маючимся відомостям після знищення [Олександра] Колчака¹¹ і [Миколи] Юденіча¹² черга

¹¹ **Колчак Олександр** (1874–1920) – російський військовий діяч, адмірал, один з лідерів білого руху. У 1916–1917 рр. командував Чорноморським флотом. У листопаді 1918 р. розпустив російську Директорію й проголосив себе Верховним правителем Росії. На початку 1919 р. розгорнув успішний наступ на Москву, однак навесні – влітку 1919 р. зазнав поразки від Червоної армії. Наприкінці 1919 р. виїхав з Омська в Іркутськ, де був взятий під варту частинами Чехословацького корпусу, згодом розстріляний більшовиками.

¹² **Юденіч Микола** (1862–1933) – російський військовий діяч, один з лідерів білого руху. Після Лютневої революції 1917 р. – головнокомандувач Кавказького фронту. З листопада 1918 р. організував білогвардійські військові формування у Фінляндії. З червня 1919 р. – головнокомандувач військ білогвардійських армій на Північно-Західному фронті та з жовтня 1919 р. – командувач білогвардійської Північно-Західної армії. Після невдалих спроб захопити Петроград відступив наприкінці 1919 р. до Естонії. Із 1920 р. на еміграції у Великобританії, згодом у Франції.

наступає для [Антон] Денікіна, план і метод якого має в собі ті ж самі хиби). Тоді Антанта стане перед фактом існування Східської Росії (Московщини) і повинна буде її терпіти, себто фактично визнавати. Звичайно, імперіялізма Східської Росії Антанта підтримувати не буде, бо вона не зацікавлена поширенням території і зміцненням такої держави. І позаяк Антанту ніщо не зв'язує з Східською Росією, то логікою подій буде висунута думка про санкціонування існування окремих національних держав – спадкоємців єдиної Росії. В цей мент потрібна солідарність між всіма такими державами, солідарність, яка вже зараз росте, набирає все більш популярності і складає ґрунт до ідеї союзу військового і економічного, в складі Прибалтійських держав, України, Польщі, Румунії, Кубані і Кавказа (Чорноморсько-Балтійський союз).

Визнаючи надзвичайно важливим саме актуальне проведення в життя цієї орієнтації Уряду, Міністерство закордонних справ прохає всіх представників Української Народної Республіки за кордоном координувати з цими засадами свою діяльність і забезпечити напрям енергійної діяльності згідно цієї орієнтації. Існування протилежних думок серед відповідальних урядових осіб Української Народної Республіки за кордоном не повинно бути, бо це руйнувало б або саботувало б працю центра.

Друге питання, що встало перед Українським Правительством, полягало в сфері нашої внутрішньої політики. Повстання, котрі широко хвилю розлялися на Правобережній Україні, проходили в досить неорганізований спосіб. Повстанським групам бракувало відповідної організації, як і твердо вироблених національних гасел. Представники цих груп не раз зверталися до українського Правительства з проханням о відповідну допомогу. Виходячи з того, що для інтересів української державної справи необхідно було, щоб ці повстання проходили під гаслом Української Народної Республіки, щоб всі повстанські групи тісно були зв'язані єдиною командною волею і щоб вони, в такий спосіб, могли здобути якнайбільшого співчуття з боку українського населення, головне командування, в порозумінню з Правительством, частину своїх військ направило на з'єднання з різними повстанськими групами. В зв'язку з цим тимчасовим осередком для Уряду і його технічних засобів намічається покищо, до змінення ста-

ну на півночі, місто Кам'янець-Подільський, для чого передбачаються нові призначення для поповнення складу Ради Міністрів, з метою осягнення консолідації всіх українських громадських сил і збудування єдиного національного фронту.

Положення української державної справи й її найближчі аспірації вимагають об'єднання і притягнення до державної праці всіх творчих сил нашої країни. Правительство певне того, що за допомогою широких кол українського громадянства воно осягне цієї мети – примирити різні стремління, і направить їх в напрямкові оборони, зміцнення й розвитку української державности.

Головний Отаман С[имон] В[асильович] Петлюра знаходиться в цей час в Варшаві. Відбувалося побачення з Начальником Держави п[аном] [Józef'ом] Piłsudsk'им¹³, на якому обговорювалися державні питання першорядного значіння. Користуючись нагодою, просимо Послів та голів місій негайно подати до Міністерства закордонних справ точні відомости про коштовність прожиття в місцях, де знаходяться їх посольства та місії, подати при цьому ціни в пансіонах, ціни на речі першої потреби і відповідні прожиточні мінімуми. Просимо послів та голів дипломатичних місій всю кореспонденцію, як до Уряду, так і до Міністерства закордонних справ, а також до відкомандированих урядовців направляти на адресу пана Міністра закордонних справ А[ндрія] Лівіцького: Варшава, Aleja Róż 6, помешкання 9.

Міністр закордонних справ
[Андрій] Лівіцький
в[иконуючий] о[бо'язки] директора Департаменту [чужоземних
зносин] [Микола] Багриновський¹⁴

¹³ **Пілсудський Юзеф** (1867–1935) – визначний польський державний та політичний діяч, маршал Польщі. Один з організаторів Польської партії соціалістичної, під час революції 1905–1907 рр. координував діяльність бойових груп ППС на теренах Росії. Із початком Першої світової війни виступив організатором і очолив бригаду Легіонів польських у складі австро-угорських військ. З листопада 1918 р. – тимчасовий начальник Польської держави. Прихильник ідеї розчленування Російської імперії і створення на її колишніх західних кордонах федерації народів, в якій би Польща відіграла провідну роль. Один із натхненників Варшавського договору з УНР. У травні 1926 р. за підтримки військових здійснив державний переворот і очолив державу. У 1926–1928 і 1930–1935 рр. – прем'єр-міністр Польщі. Провів низку реформ, спрямованих на політичну та економічну стабілізацію внутрішнього життя країни, забезпечував надання таємної допомоги Уряду УНР.

¹⁴ **Багринівський Микола** (1887–1953) – український державний і громадський діяч. В часи Української революції 1917–1921 рр. обіймав посади директора департаментів Міністерства юстиції та Міністерства закордонних справ УНР. У вересні 1919 – травні 1920 рр. –

Опубліковано в кн.: Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921)... – С. 211–214.

№ 5

**Лист Андрія Лівичького
до Івана Огієнка**

31 грудня 1919 року

УНР
Міністр закордонних справ
Грудня 31 дня 1919 р.

Вельмишановний Іване Івановичу.

Хоч і тяжко, а треба терпіти і працювати. Шкода, що від Вас нема кур'єрів і нашого [...], якого ми чекаємо з нетерпінням. Мав вчора у п. Пілсудського авдієнцію, він обіцяв мені припинити ліквідацію державних установ в Кам'янці і залишити все по-старому. Пред'явник цього п. [...] розповість Вам про всі наші заходи, які поки що не дають реальних наслідків. Пропоную нам організувати невелику раду міністрів по згоді укр[аїнських] партій і зробити часову нашу станицю в Н[овій] Ушиці. Там має бути невеликий апарат, а все інше лишається в Кам'янці. Ушиця буде нашою власною територією (так хоче п. Пілсудський) і невеликою нашою військовою силою. Для цього ми викликали Мацієвича¹⁵, який має бути мініс[тром] закор[донних] справ.

товариш (заступник) керуючого Міністерством закордонних справ УНР. Якийсь час працював адвокатом у Луцьку та Рівному, згодом переїхав до США.

¹⁵ **Мацієвич Кость** (1873–1942) – український державний і громадсько-політичний діяч. Один із найактивніших діячів Української партії соціалістів-федералістів. Член Української Центральної Ради та Малої Ради, товариш Генерального секретаря земельних справ. У 1919 р. – міністр закордонних справ УНР. У 1919–1923 рр. – голова української дипломатичної місії в Румунії, із 1923 р. – в Чехо-Словаччині, професор Української господарської академії в Подєбрадах.

З Ушиці ми будемо зноситись з Рум[унією] і цілим світом як суверенна держава. Чекаємо від Вас інформацій. Прошу передати привітання моє п. Корчинському¹⁶, Архипенко¹⁷ і Косенко¹⁸, яких прошу нікуди з Кам'янця не виїжджати, почекати ще кілька днів. Певно, я скоро приїду. Прошу Вас допомогти с-д органу «Воля», щоб він міг існувати.

До кращих часів

А. Ливицький.

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Ливицького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року) / Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирога. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В.Ф. Верстюк. – К., 2011. – С. 232–234.

¹⁶ **Корчинський Михайло** (1885–1937) – український політичний і громадський діяч. Член Товариства українських поступовців і Українського громадського клубу. У 1917 р. – заступник губерніального комісара Буковини за Тимчасового Уряду, член Української Центральної Ради від Української партії соціалістів-федералістів. Держсекретар в уряді С. Остапенка. У 1921 р. один з ініціаторів створення Ради Республіки в Тарнові. З 1922 р. – правний дорадник у Ревізійному Союзі українських кооперативів.

¹⁷ **Архипенко Євген** (1884 – після 1955) – український державний і політичний діяч. У 1919–1920 рр. – міністр земельних справ, міністр народного господарства в урядах УНР. На еміграції в Польщі та Німеччині.

¹⁸ **Косенко Іларіон** (1888–1950) – український громадсько-політичний діяч. Учасник Українського трудового конгресу в січні 1919 р. Товариш міністра преси і пропаганди в уряді І. Мазепи, міністр пошт і телеграфу в уряді В. Прокоповича. Редактор щоденної безпартійної демократичної газети «Наш шлях» (середина 1919-травень 1920 рр.). У 1925–1940 – адміністратор тижневика «Тризуб», із 1929 – заступник голови Генеральної ради українських емігрантських організацій, у 1930-х рр. – генеральний секретар Головної української еміграційної ради, заступник голови Комітету допомоги голодуючим в Україні, член Комітету дружби народів Кавказу, Туркестану та України, член комітету «Франц-Оріон».

№ 6

Лист Андрія Лівницького
до Михайла Тишкевича

7 січня 1920 року

У.Н.Р.
Міністр закордонних справ
Січня 7 дня 1920.

До Пана Голови
Української Делегації в Парижі
графа М. Тишкевича¹⁹.

Вельмишановний Пане После.

Ви одержали вже останні інформації Міністерства про наше становище. Якщо ми не помиляємось, і польський уряд дійсно заінтересований в самостійності Української Держави, і щиро буде давати нам потрібну допомогу, то справа державного будівництва нашого стане нарешті на ясний і твердий шлях. Тепер в зв'язку з ліквідацією Деникина гадаю, що і держави Антанти звернуть увагу на нашу боротьбу і хоч запізно допоможуть нам морально і матеріально. В справі українській буде говорити англ. генерал Картон-де Віар²⁰, який кілька день тому виїхав з Варшави до Лондону. Ми сподіваємось зорганізувати укр. армію при найближчій допомозі Польщі і Румунії, заосмотрити її всім необхідним, добути товарів в Європі і з весною планомірно займати територію України. Але ні в якому разі ми не можемо погодитись на окупацію України чужоземним військом, за винятком цілком можливого зайняття наших чорноморських портів англ. або франц. десантом. Найголовніше для нас мати дозвіл Антанти на перевозку наших полонених з Німеччини та Італії через Польщу і Румунію.

¹⁹ **Тишкевич Михайло** (1857–1930) – громадсько-політичний діяч, дипломат, меценат, граф. У 1917 р. – голова Союзу українців-католиків у Києві. З лютого 1919 р. голова дипломатичної місії УНР при Ватикані. У 1919–1920 рр. очолював Українську делегацію на Міровій конференції в Парижі і надзвичайну дипломатичну місію УНР у Франції. З 1921 р. на еміграції в Польщі.

²⁰ **Картон-де Віар** (1880–1963) – британський військовий і дипломат. Учасник англо-бурської 1899–1902 і Першої світової воен. У 1918 р. – заступник командувача, 1919–1924 – командувач британської військової місії в Польщі. У січні 1919 р. – посередник на переговорах між Польщею і ЗУНР. У міжвоєнний період резидент британської розвідки у Польщі. Автор спогадів.

Я одержав вашого листа в якому Ви між іншим повідомляєте, що радника делегації д-ра Матюшенка²¹ і секретаря П. Дідушка²² Ви відкомандирували в розпорядження Міністерства, а одержавши інформації від ваших співробітників про те, нібито в франц. М-і Зак. Справ маються відомості про германофільську орієнтацію пп. Матюшенка і Дідушка і близькість їх до германських кол, Ви рішили виключити їх зі складу делегації.

Пан Дідушок мені особисто невідомий, і через те, я викликав його для пояснень. Але д-р Матюшенко особисто і інтимно відомий і мені, і п. Головному Отаманові Петлюрі майже на протязі 20 років. Я глибоко певен, що Ви тільки через те так довірочно поставились до інформацій про п. Матюшенка, що на жаль персонально його не знаєте. Д-р Матюшенко остільки відомий і мені, і Головному Отаманові, що всі твердження про його ніби-то «большевизм» або гетьмансько-німецьку орієнтацію являються для нас аргіорі абсолютно недопустимими і неймовірними. Д-р Матюшенко був у нас в Варшаві і дав вичерпуючі пояснення як про всю свою діяльність за кордоном, так і зокрема в справі того положення, що утворилось з його поверненням до Парижу. Після його докладу, діяльність його за кордоном взагалі знайшла собі цілковиту апробацію як Голови Директорії С.В. Петлюри, так і уряду, а пояснення його в справі візи до Парижу ствердили нас в думці, що з Вашої сторони тут виникло якесь непорозуміння, власне завдяки Вашому персональному незнанню Б. Матюшенка.

²¹ **Матюшенко Борис** (1883–1944) – український державний і громадсько-політичний діяч. Член Револуційної української партії та Української соціал-демократичної партії. У 1917–1918 рр. – голова головної медико-санітарної управи часів Української Центральної Ради, директор департаменту Міністерства народного здоров'я Гетьманату. За Директорії – в листопаді 1918 – лютому 1918 рр. очолював Міністерство здоров'я та опікування. У 1919 р. – член делегації УНР на Паризькій мирній конференції. В 1920 р. виступив із листом-протесту проти Варшавського договору та відмовою служити урядові УНР. У 1920–1921 рр. очолював Закордонне бюро Українського червоного хреста. Із 1920 р. – на еміграції в Чехо-Словаччині, професор Українського вільного університету (Прага).

²² **Дідушок Петро** (1889 (1892)–1937) – український громадсько-політичний діяч, дипломат. Учасник Першої світової війни, чотар Легіону Українських січових стрільців. В кінці 1917 р. співпрацював із Українською Центральною Радою, за Гетьманату – секретар Українського національного союзу. 3 грудня 1918 р. – секретар Директорії УНР. 3 січня по червень 1919 р. – секретар української делегації на Паризькій мирній конференції. Член української делегації на Соціалістичну конференцію в Люцерні (серпень 1919). Із 1920 р. – секретар закордонного бюро Української соціал-демократичної робітничої партії у Берліні (Німеччина). Повернувся до СРСР, страчений в урочищі Сандормох у Карелії.

Тому прошу Вас, Пане После, згідно бажанню С.В. Петлюри, вжити всіх заходів для реабілітації перед франц. урядом Б.А. Матюшенка і для його приїзду до Парижу, якщо окажется потрібним. Пан Матюшенко призначений нашим представником в Бельгії, де він має великі зв'язки, до менту ж його призначення прошу рахувати його в складі місії з належним утриманням.

Я бажав би, аби Ви познайомились персонально з Борисом Павловичем; я глибоко певен, що Ви віднеслись би до нього з тією повагою, якої він заслуговує своєю довголітньою працею на користь Україні. Це – дуже цінна Людина, і для укр. національно-державної справи було би великою втратою, коли б Матюшенко виступив з рядів борців за долю України.

Зараз я їду до Кам'янця, а через кілька днів і Головний Отаман з урядом переїжджає до Ушиці, яка вже зайнята нашим військом.

З найщирішим привітанням і побажанням найповніших успіхів.
А. Лівіцький

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Місії УНР у Франції. Лист А. Лівіцького до Михайла Тишкевича від 7 січня 1920 року.

№ 7

**Лист Андрія Лівіцького
до Костя Мацієвича**

22 лютого 1920 року

Варшава, 22 лютого 1920 року

Вельмишановний Кость Андріановичу.

Дуже прикро мені було, що ми не побачились з Вами в Варшаві. Багато дечого треба було з'ясувати, але приїзд [Ісаака] Мазепи до Кам'янця затримав мене там. Були безконечні безпартійні наради, пахло навіть переворотом, але нарешті удалось все поладити. Тільки з есерами становище неясне, можливо, що вони вийдуть нарешті з Уряду, і тоді доведеться Кабінет міністрів поповнити представниками інших українських партій.

Ви бачили з листа [Ісаака] Мазепи, що ніяких надій на порозуміння з більшовиками бути не може. Він цілком переконався в цьому і тепер більш вороже відноситься до більшовиків, ніж навіть раніше, і большевики, і [Антон] Денікін являються репрезентантами єдиної неділимій Росії, і було б дитячою ілюзією сподіватися на союз або порозуміння з ними. Ніколи Росія того чи іншого кольору добровільно не згодиться на відокремлення України. Тільки наша внутрішня сила і міжнародна ситуація можуть примусити той чи інший уряд Росії піти на порозуміння з нами. Хоч би ми в нашій «лівизні» дійшли до абсурду, більшовики не визнають нас, доки ми їх не примусимо до того. Зараз вони охоче пертрактують з «білогвардійською» Фінляндією і буржуазними Естонією, Латвією, Литвою і Польщею, а з нашим соціалістичним Урядом не бажають говорити, і через те не можна мріяти про мир, а лише про боротьбу до побідного кінця. І в цій боротьбі нашими союзниками можуть бути лише ті народи, які теж прагнуть одірватися од Росії. А такими суть Польща, Румунія (через Бессарабію), Прибалтика, Кавказ.

[Ісаак] Мазепа об'їхав значну частину Правобережної України і переконався, що більшовики і радянський принцип взагалі не можуть мати якихсь шансів на Україні. Проти всякого навіть українського уряду, який буде займатись експериментами, повстане все населення України. Навіть нашу земельну недоношену реформу доведеться радикально переглянути. Селяне бажають лише порядку, твердої влади і реальної політики.

[Антон] Денікін тільки через те не мав успіху, що вів за собою не регулярне військо, а банди, перед якими бліднуть банди більшовиків.

Маючи невелику зорганізовану дисципліновану армію українську, можна пройти всю Україну. Овації всього населення України без різниці націй зустрине тільки та армія, на чолі якої буде стояти «Петлюра». Великими шансами для нашої національно-державної ідеї являється це ім'я, яке користується надзвичайною популярністю і є символом української державности. Всі розмови про незадоволення [Симоном] Петлюрою, про обурення проти [Симона] Петлюри не відповідають дійсности.

Навпаки: і армія [Михайла] Омеляновича-Павленка, і населення з нетерпінням чекають повороту свого улюбленого вождя і сподіва-

ються, що він прийде на допомогу з армією, яка зараз організується на терені Польщі.

Зараз [Михайло] Омелянович-Павленко займає район Вапнярки – Бірзула, але в стороні від залізниць. З Кам'янця ми послали до нього збройний отряд з грішми. Мали виїхати і три польських старшини. Вони переконаються в настроях нашого війська і тоді вишлють необхідну амуніцію і вступлять в контакт з нашим фронтом.

В Могилеві і Ямполі місцевими силами українськими перебиті більшовики і проголошена влада УНР. Представники влади з Могилева і Ямполья були в Кам'янці за директивами. Нами призначений до Могилева подільський губернський комісар, який виїхав з міліцією. Він по моєму дорученню має установити з Вами постійний зв'язок. Прізвище його Колодяжний²³. Залоги в Могилеві і Ямполі невеликі, і через те дуже бажано, аби Ви надіслали до Могилева той курінь, що мається в Вашому розпорядженню. Тимчасом Олександр Шаповал²⁴ формує в Кам'янці військову частину, яка має перейти до Могилева і установити сталий стик між польським фронтом і армією [Михайла] Омеляновича-Павленка; як тільки становище в Могилеві буде твердим, весь державний апарат (скорочений), який зараз перебуває в Кам'янці, перейде до Могилева. Прошу Вашої допомоги для Могилева, бо боюсь, що формування О[лександра] Шаповала затримуються, а більшовики тим часом можуть захопити Могилів.

Цей план вироблений нами з [Ісааком] Мазепою в Кам'янці в порозумінні з громадянством і згідно з директивами п[ана] Головного Отамана. Всі розмови про якісь незгоди між членами Уряду не відповідають дійсності. Кабінет міністрів цілком солідарний з Головним Отаманом і цілком одобряє нашу польсько-румунську політику. Я лишаюсь і на далі керуючим Міністерством закордонних справ з осід-

²³ Колодяжний Євген (рр. життя невідомі) – у 1920 р. губернський комісар Поділля.

²⁴ Шаповал Олександр (1888–1972) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. З кінця 1917 р. – на українській військовій службі, командир Богданівського полку. У 1918 р. служив у Запорізькій дивізії. Активний учасник антигетьманського повстання в листопаді 1918 р. На початку 1919 р. – командувач Правобережного фронту Армії УНР. У лютому – березні 1919 р. – міністр військових справ УНР. Восени 1919 р. – начальник закордонного відділу Головного управління Генерального штабу. Із грудня 1919 р. відповідав за формування українських військових частин у Кам'янці-Подільському, що не було завершено через спротив польських властей. У 1920 р. – у Генштабі Армії УНР. На еміграції жив у Чехо-Словаччині, США. В міжвоєнний період – активний учасник українського гетьманського руху.

ком в Варшаві до перенесення нашого державного центра на українську територію, де тоді буде перебувати Міністерство закордонних справ. Ми з [Ісааком] Мазепою послали привітання Кубанській Раді, яке в копії прикладаю. Коли наш план здійсниться, армія наша буде базуватись на Дністер, і через те відношення до нас Румунії матиме рішачуче значіння. Формування армії на території Румунії забезпечить в поході до портів Чорного моря. Бажано, аби румунське Правительство прийняло на себе на перших часах видатки по формуванню нашої армії з тим, що ми будемо видавати чеки на Берлін. Так згодилась Польща, якій легше добути з Берліну наші германські марки. Думаю, що й Румунії це не тяжко. А для нас одержати германську валюту з Берліну майже безнадійно. Якраз зараз у нас гостює [Борис] Мартос²⁵, який завтра виїжджає до Відня. Інцидент в Кам'янці з арештом Вашого покірною слуги, [Ісаака] Мазепи, [Осипа] Безпалка²⁶, [Михайла] Корчинського, [Івана] Огієнка вже ліквідований. Він викликаний лише самочинством і нахабством нижчих агентів польської влади. Сподіваюсь що від польського Правительства ми одержимо відповідну сатисфакцію.

Андрій Лівичський

Опубліковано в кн.: Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921)... – С. 569–571.

²⁵ **Мартос Борис** (1879–1977) – український державний і громадсько-політичний діяч. Член Революційної української партії та Української соціал-демократичної робітничої партії. У 1917 р. – член Української Центральної Ради та Малої ради, ЦК Селянської спілки. Генеральний секретар земельних справ у першому уряді України. У грудні 1918 – лютому 1919 рр. – міністр фінансів в уряді В. Чехівського, з квітня до серпня 1919 р. – голова Ради Народних Міністрів і міністр фінансів УНР. Із 1920 р. – на еміграції в Німеччині, Чехословаччині, США.

²⁶ **Безпалко Йосип** (1881–?) – український політичний і громадський діяч. Із 1906 р. очолював Українську соціал-демократичну партію Буковини, редактор її пресового органу «Боротьба». У 1918 р. – член Української національної ради ЗУНР. У 1919 р. – учасник Трудового Конгресу в Києві, згодом очолював Міністерство праці (1919–1920). Із 1920 р. – на еміграції в Чехословаччині. Член Ради Республіки (1921 р.). У червні 1945 р. заарештований радянськими спецслужбами, ув'язнений, після звільнення доля невідома.

№ 8

**Телеграма Андрія Лівницького
до послів і голів дипломатичних місій УНР**

24 лютого 1920 року

Телеграма

До голів і послів УНР в Відні, Берліні, Парижі, Букарешті,
Берні і Льондоні, Відень Українське-Прес-бюро.

Після наради з Прем'єр-Міністром Мазепою і Членами Правителства в Кам'янці повернувся до Варшави для виконання обов'язків Міністра Закордонних Справ. Наше військо займає постійно територію Могилівського, Ямпільського, Брацлавського, Ольгопільського, Балтського повітів, де установа місцева влада УНР. В найближчих часах до Могиліва будуть перенесені наші центральні державні установи, а також Міністерство Закордонних Справ.

Населення згаданих повітів радісно стрічає українську владу, вітає і допомагає українському війську. Прем'єр Мазепа з Міністрами перебувають на вільній українській території. Український нарід і армія чекають свого улюбленого вождя Головного Отамана Петлюру, який в скорім часі прибуде в місце перебування Правителства. Між Верховною Владою і Правителством повна солідарність. Прошу напружити енергію в напрямі найскоршого визнання державами світу незалежності України і допомоги матеріальної і моральної в нашій боротьбі за незалежність.

Подробиці листовно. Інформації надсилати до Варшави.
994/В. 24/II. 1920 р.

Керуючий Міністерством закордонних справ Андрій Лівницький
в.р.

З оригіналом згідно: Директор департаменту Багриновський.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівницького
Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.**

№ 9

Лист Андрія Лівіцького
до Івана Огієнка

5 березня 1920 року

УНР
Міністерство закордонних справ
Березня 5 дня 1920

Вельмишановний Іване Івановичу.

Тут все гаразд. Сатисфакція за арешт принесена, відносини з пол[ьським] правит[ельством] налагоджуються. Певно, будемо брати участь в конференції країнних держав. Новин майже нема. Побачення мої з представниками Антанти не мали рішачого значіння. Цими днями виїде до Кам'янця Сальський²⁷ для зміцнення наших позицій в Могилеві. Через 2–3 тижні Отаман зі мною хоче приїхати до Могилева. Зараз їду в цій справі до румун[ського] посла. Прошу поспішити з формуваннями Шаповала. Прошу написати нам про становище в Кам'янці, про Могилів, Жмеринку, Мазепу, Шадлуна²⁸ і армію Омеляновича-Павленка. На днях вишлю кур'єра з словесними новинами. Чекаємо від Вас відомостей через нашого кур'єра.

Прошу передати привітання Вашій дружині і сином.

З глибокою повагою

А. Лівіцький

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівіцького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919-квітень 1920 року)... – С. 234–235.

²⁷ **Сальський Володимир** (1883–1940) – український військовий діяч, генерал-хорунжий армії УНР. Учасник Першої світової війни, у 1917 р. брав участь в українізації частин російської армії у Прибалтиці. З 1918 р. служив в українському війську: у гетьмана П. Скоропадського, Армії УНР (начальник штабу 1-ї Сердюцької дивізії, військовий комендант м. Києва, командир Запорізької групи військ Дієвої армії). З листопада 1919 р. – міністр військових справ в уряді І. Мазепи, згодом – уряді В. Прокоповича. З 1920 по 1940 рр. міністр військових справ уряду УНР в екзилі. Головний військовий радник Андрія Лівіцького.

²⁸ **Шадлун Микола** (1883–?) – український громадсько-політичний діяч, член УСДРП. В 1919 р. – міністр шляхів в уряді Б. Мартоса, міністр народного господарства в уряді І. Мазепи. В листопаді 1919– січні 1920 рр. перебував у Бухаресті з метою поглиблення українсько-румунських торгівельних відносин. У 1922–1923 рр. – професор Української Господарської Академії в Подебрадах (Чехія). З кінця 1920 р. – професор Уральського політехнічного університету в Свердловську.

№ 10

Телеграма

до послів і дипломатичних місій УНР за підписами
Андрія Лівичького та в.о. директора Департаменту чужоземних
зносин Миколи Багринівського

10 березня 1920 року

У.Н.Р.
Міністерство Закордонних Справ
Департамент Загальний
Відділ Дипломатичний
Ч. 1033.
Березня 10 дня 1920

Всім послам і місіям
Української Народної Республіки
Почто-телеграма

Звістки про непевне становище більшовицької влади на Україні підтверджуються з більшовицьких джерел. Член Київського більшовицького уряду Затонський²⁹ стверджує, що селянські повстання в Чернігівщині та Полтавщині справді мають місце. Проти них послали більшовики артилерію і кавалерію. Затонський має надію, що серйозними гарнізонами в городах при допомозі місцевого кулака більшовицький уряд задушить повстання. Фактичний стан речей не дає місця такому оптимізму. Селянські повстання керуються не анархістами, як запевняє Затонський, а офіцерами української армії. Вибухають вони несподівано для більшовиків, які на селах не

²⁹ **Затонський Володимир** (1888 – 1938) – радянський державний та партійний діяч. З листопада 1917 р. – голова київського комітету РСДРП(б). Один з організаторів більшовицького збройного виступу в Києві в листопаді 1917 р. З грудня 1917 р. – народний секретар у справах освіти Народного Секретаріату «радянської УНР». У січні 1918 р. – представник Народного Секретаріату при Раднаркомі більшовицької Росії. Навесні 1918 р. – голова Центрального Виконавчого Комітету Рад України. Наприкінці 1918 р. – член організованого більшовиками в Росії Тимчасового робітничо-селянського уряду України. З грудня 1919 р. – член Всеукраїнському. У 1920 р. – голова Галицького революційного комітету, член Реввійськради більшовицького Південно-Західного фронту. Причетний до придушення антибільшовицького повстанського руху в Україні. У 1920–30 рр. – на партійній та державній роботі в УСРР. У 1925–1927 рр. – секретар ЦК КП(б)У. У 1927–1933 рр. – голова ЦК КП(б)У і нарком робітничо-селянської інспекції УРСР.

мають сили і бояться туди показатись, без більших військових відділів. Українські повстанці неочікувано нападають на більшовиків і нищать їх. Залізниця між Києвом та Полтавою попсована. Так само між Києвом і Бахмачем. В даний момент особливо сильні розрухи селян в Кролевецькому, Ніжинському, Остерському та Сосницькому повітах Чернігівщини та Переяславському, Прилуцькому і Пирятинському повітах Полтавщини. Більшовицькі потяги можуть ходити тільки під ескортом панцерників, через те, що їх часто чекає несподівані обстріли і катастрофи. Селяни більшовицьким реквізиційним комісіям хліба не дають і пояснення комісара більшовиків Гуковського³⁰, голови торгівельної комісії більшовицької, що хліба московський уряд не може доставити Європі через лихий транспорт в Росії треба розуміти так, що цей транспорт лихий не тільки через технічне безладдя, але через те, що хліба в Росії нема: є він на Україні, а українські селяни його не дають більшовикам, чекаючи приходу свого правительства, якому одному тільки і вірять. Більшовицькі гроші українські селяни не приймають, вимагаючи українських гривень. Під впливом такої ситуації більшовицькі великоруські дивізії, прибувши на Україну після офензиви на Колчака-Денікіна починають деморалізуватись і не виявляють особливого бажання битись з українськими повстанцями, бо бачать, що це не контрреволюціонери, як їх обманюють більшовицькі комісари, а такі ж селяни і робітники, як і вони, тільки бажаччі свого національного порядку і своєї демократичної влади. В кожному разі дезертирство в великоруських дивізіях збільшується. На Україні неспокійно і весна, як і торік, може принести більшовикам великі утруднення та несподіванки, які в силі захитати досить серйозно їхній стан на Україні, тим більше, що більшовики, як і торік, творять насильства над українськими політичними, громадськими діячами, розстрілюють їх, а спробою реквізиції селянського хліба викликають велике озлоблення українських селян, котре може виявитись в новому стихійному повстанні проти узурпаторів і насильників.

³⁰ **Гуковський Ісидор** (1871–1921) – радянський державний діяч. У 1918 р. – народний комісар фінансів РРФСР. В 1920 р. – повноважний представник РРФСР в Естонії.

Підписали:

Керуючий Міністерством Закордонних Справ Лівичький
Директор Департаменту Багриновський

З оригіналом згідно: Нач. Відділу [підпис нерозбірливо – Я.Ф.]

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів
Місії УНР у Франції. Телеграма А. Лівичького до всіх послів і місій
УНР від 10 березня 1920 року.**

№ 11

**Лист Андрія Лівичького
до Ісаака Мазепи**

16 березня 1920 року

Привіз Мін[істр] Військ[овий] Сальський 18.III.1920 р.
УНР

Міністр закордонних справ
Березня 16 дня 1920

Копії Шадлуну, Огієнко, Корчинському

Вельмишановний Ісааку Прохоровичу!

Дуже радий, що Ви недалеко заїхали і я можу з Вами зноситись. Я передбачав, що тут у Варшаві нам доведеться нарешті вирішувати питання великого принципового значення. Після довгої перерви поляки нарешті заговорили з нами офіційно.

За час мого перебування в Варшаві за останні три тижня я бачився з послами італійським, румунським, чеським, фінським, латвійським і з комерсантами та журналістами англійськими, французькими. Завтра маю побачення з послом англ[ійським], а після-завтрього з послом француз[ьським]. Всі ці побачення показали мені, що ні одна з вищезгаданих держав не думає серйозно про наше визнання. Для цього їм потрібно, аби ми мали постійну територію. Дійсно, тепер справа нашого визнання в Європі стоїть краще, ніж раніше, бо тоді ми мали територію, але про нас Антанта не хотіла слухати. Але все ж до визнання далеко. Таке враження справляють і донесення наших

послів Мацієвича, Тишкевича, Марголіна³¹. Вони утішаються з того, що мали побачення з деякими міністрами і послами, але реальних наслідків нема, коли не рахувати декларативних, ні до чого не зобов'язуючих заяв в парламентах Франції і в італійському. Очевидно Європа фактично передала нашу нац[іонально]-державну справу на волю Польщі, за вирішенням якої піде вся Європа. Мав я аудієнцію у пп. Пілсудського і Патека³², виніс приємне враження. Тиждень тому, тобто 8 березня, я одержав звістку, що у Пілсуд[ського] була таємна нарада по нашій справі, де вирішено визнати нашу незалежність, наш уряд і заключити з нами шерэг договорів. Це було несподіванкою. 9 березня до Головного Отамана офіційно представився голова польс[ької] комісії для переговорів з нашою місією, а 10 березня начались засідання конференції польсько-української. Докладне справоздання з протоколами і нашими останніми нотами я висилаю з сліду ючим кур'єром. Зараз пишу про суть справи. Голова польської комісії пан Залеський³³ заявив, що наші переговори продовжуються на основі декларації 2 грудня, і запитав зразу про наші жадання. Я відповів, що головним нашим домоганням, з якого випливають останні, є визнання Польщею самостійності держави української і нашого уряду. Засідання було відкладено до сліду ючого дня. 11 березня після довгого обміну думок між нами і польс[ькими] представниками останні заявили від імені польс[ького] правительства:

1. Вони готові визнати самостійність України і наш уряд, вважаючи уряд Раковського узурпаторським.
2. Бажають заключити з нами війс[ькову] і економічну конвенції.

³¹ **Марголін Арнольд** (1877–1956) – український політичний і громадський діяч, адвокат. Із 1918 р. член Української партії соціалістів-федералістів, член Генерального суду УНР, заступник міністра закордонних справ в уряді В. Чехівського. Член української місії на переговорах із французьким командуванням в Одесі, член дипломатичної місії УНР на мировій конференції в Парижі, згодом посол УНР у Лондоні. З 1922 р. проживав у США, обстоював права українців на самостійну державу.

³² **Патек Станіслав** (1866–1944) – польський державний і політичний діяч, дипломат. З 16 грудня 1919 р. до 9 червня 1920 р. – міністр закордонних справ Польщі, голова польської делегації на Мирну конференцію у Спа (липень 1920). З 1926 р. посол Польщі в СРСР, з 1933 р. – в США. Загинув у Варшаві.

³³ **Залеський Август** (1883–1972) – польський державний і політичний діяч, дипломат. Польський посол у Швейцарії, голова польської делегації на Мирній конференції у Варшаві (жовтень-грудень 1919; березень–квітень 1920).

3. Вимагають точного установлення кордонів України. Порішили скласти спочатку двусторонній договір політичного характеру і указати в ньому, що економічна і військова конвенції мають бути установлені окремими трактатами. З підписанням політичного договору має бути проголошений торжеств[енний] акт визнання. Скласти проект політич[ного] договору поручено підкомісії. Тепер ми стоїмо перед новими труднощами щодо наших західних кордонів. Поляки вимагають Збруча і Горині, і я маю відомости, що погодяться лише на Стирі і на дальші уступки не підуть. Ми ж стоїмо твердо на Збручі (як в декларації), потім по старому австро-рос[ійському] кордону, далі – по Зах[ідному] Бугу і на Прип'ять. Таким чином вся Волинь була би наша. Хоч у нас маються старі директиви прав[ительств]а, але я не можу рішитись не тільки на Горинь, а і на Стир без Вашого дозволу. А разом з тим поляки хотять в найближчих днях закінчити переговори. Це закінчення нам необхідне як повітря. Чекаю від Вас телеграми: «згоден» або навпаки. Коли не дочекаюсь, приїду до Кам'янця для побачення з Вами і для нарад з представниками партій.

Поляки також підпишуть договір, по якому вони обов'язуються уступити нам, коли одержать від большевиків кордони [17]72 р., всі простори між Дністром, Дніпром і Збручем. Завтра почуємо від них інші вимоги і передам через спец[іального] кур'єра. Зараз йду до англ[ійського] посла, не можу закінчити листа. Привіт знайомим.

З глибокою повагою

А. Лівіцький.

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівіцького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року)... – С. 236–238.

№ 12

**Лист Андрія Лівичського
до Івана Огієнка**

Не раніше 18 березня 1920 року

[не раніше 18 березня]

Вельмишановний Іване Івановичу.

Надсилаючи копію мого останнього циркулярного листа до наших послів, повідомляю, що в найближчих днях приїду на самий короткий час до Кам'янця для наради з правительством. З приводу Ваших матеріалів заходи робляться. Маю запевнення про скоре звільнення Оцетковича³⁴. Представники п. Пілсудського були офіційно у мене і перепрошували за кам'янецьке «недорозуміння». Завтра має бути надрукований відповідний комунікат від Міністерства за-гран[ичних] справ /Польсь[кого]/.

Прошу звернути Вашу особливу увагу на гр[афа] Тишкевича і англ[ійського] комерсанта, які приїхали з метою побачити нашого брата на місці. Познайомте їх з нашими фінансистами і кооператорами.

Можливо, що цими днями приїде до Кам'янця моя дружина, бо я послав за нею ще в початку лютого. Прошу або допомогти їй доїхати до Варшави, або викликати мене телеграфічно, за що зараніше дякую.

Привітання Вашій дружині і синам.

Ваш Андрій Лівичський.

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівичського про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 –квітень 1920 року)... – С. 238–239.

³⁴ **Мар'ян Оцеткевич** – представник польської влади, комендант Кам'янця-Подільського, капітан. Відзначався негативним ставленням до українців. А. Лівичський намагався добитись його звільнення.

№ 13

Уривок з листа Андрія Лівницького
до Михайла Тишкевича

18 березня 1920 року

[...] Наші відносини з поляками завдяки підтримці Пiлсудського майже принесли свій результат. Через декілька днів польський уряд, а за ним і румунський уряд визнають незалежну українську державу в певних межах і теперішній уряд Петлюри. Поляки вимагають кордон, який йде вздовж річок Збруч і Горинь, але вони точно погодяться на кордон Стир. Буде укладена військово-економічна угода, і український уряд матиме серед своїх членів міністра польських справ та іншого міністра польської національності за нашим вибором. В їхній відповіді московському уряду поляки заявлять, що вони не визнають радянський уряд України, очолюваний Раковським³⁵, який вони вважають за узурпаторський. В мирних переговорах з Росією поляки вимагатимуть кордони 1772 року, але спеціальним договором з нами вони зобов'язуються віддати нам всю територію між Дніпром, Дністром, Збручем і Стиром або іншою річкою, т.я. це ще не вирішено. Головна польська вимога в економічному питанні – вільний транзит з Польщі до Одеси. Військова угода передбачає польську допомогу нам всіма засобами (польськими військами включно) щодо звільнення України до правого берега Дніпра, потім ці польські зобов'язання залишаться в силі, але поляки не відправлять свої війська на лівий берег Дніпра.

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівницького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року)... – С. 239–240.

³⁵ **Раковський Християн** (1873–1941) – радянський партійний та державний діяч. З січня 1919 р. – голова Тимчасового робітничо-селянського уряду (невдовзі перейменованого на Раднарком) УСРР, член ЦК РКП(б), Політбюро ЦК КП(б)У. У 1920 р. – член Реввійськради більшовицького Південно-Західного фронту. З 1923 р. – на дипломатичній роботі у Великобританії, Франції. Репресований у 1937–1938 рр.

№ 14

Лист Андрія Лівичського
до Миколи Шадлуна

27 березня 1920 року

УНР

Міністр закордонних справ

Березня 27 дня 1920 р.

Виконуючому обов'язки Голови Ради Н.М. УНР

Вельмишановний пане міністре.

Переговори наші з поляками продовжуються. Ми розвили сильну акцію серед послів сейму, які стоять близько до Бельведеру, бо від Бельведера буде залежати остаточне вирішення нашої справи. Крім окремих побачень ми дали послам великий раут, на якому були представники чотирьох сеймових клубів – від ППС³⁶ були Дашинський³⁷ і Морачевський³⁸, від ріжних відтінків людовців були [Я.] Стапинський, Пугач, [В.] Вакар, [І.] Космовська та ін[ші], всього послів 15. Промови мали характер цілком конкретних. Всі послі заявили, що основою переговорів з більшовиками має бути «визнання самостійності України і домагання такого визнання з боку Московського совітського уряду. Кордони [17]72 р. ставляться лише для того, щоб мати право передати ті простори законному укр[аїнському] прав[ительству]. Уряд Раківського вони вважають узурпаторським і ніяких з ним переговорів провадити не будуть». Промови Дашинського і Сапинського були надзвичайно сердечні. В розмовах послі обіцяли вплинути на уряд щодо кордонів і щодо призначення міністрами польс[ьких] кандидатів. Сьогодні я бачився з прем'єром Скульським³⁹. Це побачення мало

³⁶ ППС (Польська соціалістична партія) – заснована 1892 р. польськими соціалістами-емігрантами в Парижі. Одним із її лідерів був Юзеф Пілсудський.

³⁷ Дашинський Ігнацій (1866–1936) – польський державний і політичний діяч. З січня 1919 р. – посол до Сейму від ППСД. Входив до проводу Союзу польських послів соціалістичних. З липня 1920 по січень 1921 рр. – віце-прем'єр-міністр в уряді В. Вітоса.

³⁸ Морачевський Єнджей (1870–1944) – польський державний і політичний діяч. З 18 листопада 1918 до 16 січня 1919 рр. прем'єр-міністр і міністр комунікації. З середини січня 1919 р. – член Сейму, віце-маршалок, очільник Союзу польських послів соціалістичних. З квітня 1919 р. входив до Начальної Ради ППС (до 1926 р.) і до центрвиконкому ППС (до 1923 р.). Особа наближена до Ю. Пілсудського.

³⁹ Скульський Леопольд (1877–1940) – польський державний і політичний діяч. Прем'єр-міністр Польщі з 13 листопада 1919 до 27 червня 1920 рр.

більше декоративний характер, але підтвердило бажання поль[ського] уряду довести наші переговори до реальних наслідків. Польське прав[ительств]о зачитало вже нам проект договору, з яким я маю виїхати до Кам'янця за директивами прав[ительств]а. Але на цей договір ми погодитись не можемо, а коли ми не погоджуємось, то зараз нема чого і їхати. Вимогають від нас 6 повітів Волині, себто приблизно лінії Збруч-Горинь. Ми будемо апелювати до Бельведеру і послів сейму. Інші пакти договору – цілком до прийняття. Нема підстав не довіряти щирості поль[ського] пр[авительств]а. Кепсько тільки, що н.д. тиснуть на Бельведер в напрямі збільшення територіальних домагань. Коли б не ця квестія, поляки завтра визнали б нас торжественним актом. Але сподіваюсь в найближчих днях досягти певних результатів. Я бачився також з Каролем Ярошинським⁴⁰, відомим київським фінансистом. Він пропонує себе до наших послуг. На наш бік схиляються також такі «обшарники» як гр[аф] Іосиф Потоцький⁴¹, [С.] Горват, гр[аф] [З.] Грохольський. Не можу виїхати з Варшави, доки не закінчу справи переговорів. Дуже жалкую, що І.П. вже написав Мацієвичу про переїзд до Варшави⁴². Цього не треба було робити, доки я не закінчу тут своєї роботи. Він повинен приїхати до Варшави лише після визнання нашої незалежності Польщею. Тоді я тут буду непотрібний.

Була в Варшаві латвійська делегація, з якою ми довго конферували. Делегація обіцяла визнання нас, і вчора я одержав телеграму з Риги, що Латвія офіційно визнала нашу самостійність і наш уряд. Такі ж наміри має і Естонія.

Тут нема грошей, бо карб[ованці] ми не міняємо через низький курс. Пришліть, ради Бога, хоч сто тисяч лей, а то ліквідуємось. Як можна, пришліть більше. Щиро вітаю В[ашу] дружину і доню. Готовий до послуг.

А. Лівіцький.

⁴⁰ **Ярошинський Кароль** (1878–1929) – один з найбагатших польських фінансистів в Україні, який зробив капітал на цукроварному бізнесі, громадський діяч та філантроп.

⁴¹ **Потоцький Юзеф** (1862–1922) – впливовий польський землевласник і цукрозаводчик, який обіцяв підтримку А. Лівіцькому в справі визнання Польщею незалежності УНР.

⁴² Йдеться про лист прем'єр-міністра Уряду УНР І. Мазепи до Головного отамана С. Петлюри від 10 березня 1920 р. із пропозицією призначити головою дипломатичної місії УНР в Польщі К. Мацієвича.

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівіцького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року)... – С. 240–242.

№ 15

**Лист Андрія Лівіцького
до Михайла Тишкевича**

30 березня 1920 року

У.Н.Р.
Міністерство Закордонних Справ
Департамент Загальний
Відділ Дипломатичний
Ч. 2000.
Березня 30 дня 1920.
М. Варшава

Пану Голові Делегації УНР в Парижі гр. Тишкевичу.

В листі Вашому від 11 лютого б.р. зазначено, що до нього додається копія Вашої ноти до Президента Верховної Ради Мирної Конференції.

Копії ноти при листі не одержано, а тому маю за честь просити надіслати вдруге.

Керуючий Міністерством Справ Закордонних А. Лівіцький.
Директор Департаменту Багриновський.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Місії УНР у Франції. Лист А. Лівіцького до Михайла Тишкевича від 30 березня 1920 року.

№ 16

**Лист Андрія Лівіцького
до Михайла Корчинського**

31 березня 1920 року

УНР

Міністр закордонних справ

Березня 31 дня 1920 р.

[копії] до пп. Сальського, Шадлуна і Огієнко

Вельмишановний Михайло Агафонович.

Дуже прошу Вас бути обережним в громадсько-політичних справах. Причина такої поради в тому, що все те, що робиться у Вас, до дрібніших деталей відомо всім. Відомі не лише протоколи засідань пленума, а навіть президії. Та фронда, яку проявляють певні групи і стала відомою всім – являється перешкодою до полагодження місцевих кам'янецьких справ. А це дуже неприємно, бо інформації про громадські настрої в Кам'янці і за кордоном перешкоджають нам у Варшаві довести нашу роботу до кінця, корисного для нашої державності. Польське Правительство, бачучи ворожі відношення Українського громадянства, нарешті мусить відмовитися від свого проєкта допомогти утворенню суверенної Української державності. Тим паче, що такий проєкт підтримується цілком лише Бельведером і лівою частиною Сейма (PPS і людовців). В останніх днях до нас стали залицятися польські консерватисти з України, але найсильніша – н.д. і зараз проти нас. Треба особливої обережності, аби при таких обставинах досягти реальних наслідків. А наші політики замість того, щоб допомогати нам в нашій праці, кохають в собі зоологічно полякофобство і псують нашу роботу. Безглузда лайка всього польського являється тепер ознакою «хорошого тону». А коли я в Кам'янці на зібранню зробив конкретну пропозицію, то ті наші політики категорично висловились проти: одностайно стояли на тому, аби продовжувати доброзичливі відносини з поляками. Так тепер прошу Вас і представників партій висловитись нарешті рішуче: чи наша місія повинна досягти в Польщі реальних наслідків, чи покінчити те, що Ви [називаєте] Варшавською авантюрою і відкликати наших людей з

Варшави. Бо такого двозначного відношення до нашої праці далі терпіти не можна. Я маю вислів повного довіря з боку Ради міністрів і верховної влади. Мазепа навіть від'їжджаючи до армії, доручив мені окремим актом від 10 березня виконання обов'язків прем'єра в його відсутності. Газети львівські перестали писати нісенітницю, і галицькі політичні провідники зараз пертрактують про налагодження взаємовідносин галицько-наддніпрянських. За кордоном цькують нас лише українські большевики, що слабують на прогресивний параліч думки, а праві українські партії до українців-гетьманців включно бажають об'єднатись навколо єдиного національного прапора. Лише в Кам'янці, де необхідна особлива витриманість, не розуміють, що зараз потрібно для нашої державності. Виносять постанови під впливом людей, які потім самі одрікаються од своїх пропозицій. Дуже прикро, що так звані буржуазні партії ідуть зараз в хвості за с-р. і дезорієнтованими галичанами. За кілька день я закінчу пертрактації з поляками. Є надія, що під впливом наших прихильників поляки зменшать свої домагання щодо території. Коли я узнаю їх остаточні ультимативні домагання – приїду до Кам'янця і лише після ухвали наших політичних партій дам згоду на підписання договору. Хай нарешті політичні партії скажуть, якої політики вони бажають триматися.

Я вже писав Вам про великий раут з польськими послами Сейма. Він дав дуже корисні наслідки. Нам багато допомагає Микола Ганкевич⁴³.

З щирим привітанням А. Лівіцький.

З оригіналом згідно.

Секретар Військового міністра.

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівіцького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року)... – С. 243–244.

⁴³ **Ганкевич Микола** (1867–1931) — український політичний і громадський діяч, журналіст. У 1914–1917 рр. член Головної української ради, віце-президент Загальної української ради у Відні (1915). У 1920 рр. – член Польської соціалістичної партії, прихильник тісної співпраці українських соціал-демократів з польськими соціалістами. Допомогав А. Лівіцькому налагодити контакти із впливовими польськими чинниками.

№ 17

**Лист Андрія Лівницького
до Івана Огієнка**

31 березня 1920 року

УНР

Міністр закордонних справ

Березня 31 дня 19[20]

Панові Головноуповноваженого уряду УНР.

Вельмишановний Іване Івановичу.

Скоро приїду до Кам'янця й до того часу прошу наших політичних діячів підготувитись до вирішення питання про договори з поляками. Прошу також повідомити мене, як на погляд Ради міністрів і політичних партій – чи повинен я спішити з договорами навіть ціною уступок, чи треба витримати в надії на кращі умови договору. Передаю Вам копії моїх листів до п. Сальського й до Михайла Агафоновича. [С.] Голубович⁴⁴, Чернявський, [К.] [Вротновський-]Сивошанка⁴⁵ й [П.] Пихопчук⁴⁶ багато допомогли нам своїм перебуванням у Варшаві. Вони були і на рауті послів.

Бажаю Вам і Вашій родині всього найкращого.

/підпис/

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівницького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року)... – С. 245.

⁴⁴ **Голубович Сидір** (1873–1938) – український державний і громадсько-політичний діяч, правознавець. У 1918 р. – член Української національної ради ЗУНР, згодом секретар судівництва в уряді ЗУНР. У 1919 р. – голова Ради державних секретарів ЗУНР, одночасно – державний секретар фінансів, торгівлі та промислу. Із 1922 р. – брав активну участь у роботі Української народно-трудової партії, від 1924 р. – її голова. Учасник переговорів щодо створення Українського національно-демократичного об'єднання.

⁴⁵ **Вротновський-Сивошанка Кость** (1890–1929) – український військовий діяч, полковник Армії УНР.

⁴⁶ **Пилипчук Пилип** (1869–1940) – український державний і громадсько-політичний діяч. Член УПСР, УНДП. В серпні 1919 р. очолював дипломатичну місію УНР в Польщі.

№ 18

**Лист Андрія Лівіцького
до Володимира Сальського**

31 березня 1920 року

УНР
Міністр закордонних справ
Березня 31 дня 1920 р.

Вельмишановний Володимире Петровичу.

Пересилаю Вам копію мого листа до п. Корчинського. Це дуже поважна людина, його я дуже поважаю і люблю, але він цілком дезорієнтований агітацією галичан і с-р-ів, які свідомо псують нашу роботу. Прошу Вас дуже не піддаватися настроям кам'янецьким і продовжувати енергійно нашу державну роботу. За кілька день буду в Кам'янці і допоможу Вам. І на мене під час перебування в Кам'янці вплинула та атмосфера зневірря, але я не піддався.

Переговори наші з поляками доходять до цілком реальних наслідків, але, на жаль, польське громадянство слабує на ту ж хворобу недовірря, що й наше. Тільки Бельведер високо тримає прапор чесного відношення до ідеї нашої суверенності.

Тепер ми енергійно працюємо серед послів Сейму і польськ[их] політичних сил. На днях був бенкет з видатними послами Сейму, на якому промовляв і пан Голубович. Хоч він стоїть на радянському ґрунті, але на рауті промовляв за найскорішу згоду між братськими народами. Найголовніше для нас зараз зайняти Могилів, тоді Франція нам допоможе, а то звістки про Одесу мають досить туманний характер.

До скорого побачення. З товариським привітанням А. Лівіцький.

Прошу передати копії моїх листів до Вас і до Корчинського пп. Шадлунові і Огієнко.

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівіцького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року)... – С. 245–246.

№ 19

**Лист Андрія Лівницького
до Івана Огієнка**

3 квітня 1920 року

УНР

Міністр закордонних справ

Квітня 3 дня 1920 р.

Вельмишановний Іван Івановичу.

Вчора поляки нарешті запропонували нам проект договору. Передбачається в тому проекті все, що я Вам писав раніше, але устанавлюються кордони дуже тяжкі для нас. Вони ультимативно вимагають, аби ми відмовились від 7 повітів Волині /Ковел[ського], Волод[имир]-Волин[ського], Луцького, Рівненського, Дубенського, Кременецьк[ого] і Острозького/. Відповідь будуть чекати до 7 квітня. Кордон таким чином пройшов би по р. Збручу і Горині. Вони [...] бажали, щоб я ще вчора їхав до Кам'янца за директивами до правительства і громадства, але я рішив не їхати і категорично одкинути ультиматум. Я поїхав би лише тоді, коли б ми ще вважали можливим прийняти в основних засадах проект поляків. Але ми вважаємо цей проект абсолютно неприємним і нині даємо відповідь, аби кордони наші пройшли по р. Збручу, далі по старому австро-рос[ійському] кордону і потім по рр. Бугу і Прип'яті. Поляки ж не годяться і на Прип'ять і вимагають кордону на півночі по адміністр[ативній] границі Волині і Мінської губ[ернії]. Коли будете обговорювати пол[ські] пропозиції, робіть це обережно, бо їм все відомо: протоколи засідань Нац[іональної] ради і навіть президії. Відповідь наша буде категорична, на компроміс ми не підемо. Рахуємось з найгіршими наслідками. Стискую В[ашу] руку.

/підпис/

Коли до 7 квітня Ви в Раді Міністрів або в Націонал[ьній] Раді щось вирішите, прошу телеграфувати.

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівницького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року)... – С. 246–247.

№ 20

**Лист Андрія Лівіцького
до Івана Огієнка**

5 квітня 1920 року

УНР
Міністр закордонних справ
Квітня 5 дня 1920.

Прошу копії листа передати пп. Корчинському і Сальському

Вельмишановний Іване Івановичу.

Приїзд мій до Кам'янця затримується, і мій рожевий настрій змінився на розпучливий. Поляки поставили нам умови договору ультимативного характеру. Посилаю Вам копію польс[ького] проекту, прошу показати його (але не переписувати) Корчин[ському] і Сальс[ькому] і Шадлунові, але попереджаю, що я дав полякам слово тримати його в тайні. Те, що робиться в Нац[іональній] Раді, відомо всім. Завтра ми даємо відповідь полякам, яка буде надіслана Вам в копії. На всі пакти ми робимо свої поправки. Кордони ми зазначаємо такі: Зах[ідний] Буг, старий австро-російський кордон і Збруч. Прошу Вас вкупі з представниками партій обговорити цю справу. Очевидно, поляки на уступки не підуть, і перед нами стане питання остаточного розрива. Зараз ми ще маємо надії і ведемо найсильнішу агітацію серед політичних чинників.

По справам кам'янецьким заходи робляться, але удається досягнути лише компромісових уступок. І досі не можемо добитись звільнення Оцеткевича.

З найщирішими побажаннями А. Лівіцький.
В Парижі і Лондоні, і Бухарешті – нічого позитивного.

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівіцького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року)... – С. 247–248.

№ 21

**Лист Андрія Лівичького
до Ісаака Мазепи**

8 квітня 1920 року

УНР

Керуючий Міністерством закордонних справ

Квітня [8 дня] 1920 р.

Високоповажний Ісаак Прохоровичу.

На жаль, я і до цього часу не міг вирватись з Варшави. З 10-го березня представники польського уряду обіцяли в найближчих днях подати нам свій проект договору. Але подали цей проект лише 3-го квітня. Вони вимагали відповіді не пізніше 7-го квітня. Позаяк домагання поляків були такі, що наша місія на них не могла погодитись, то ми відповіли негативно. Не було потреби їхати до Кам'янця, коли ми тут у Варшаві були принципово проти підписання такого проекту. Ми не підписали б його і тоді, коли б навіть правительтво наше погодилось. Копію цього проекту я надіслав п. Огієнко і Шадлунові. З приводу проекту я мав аудієнцію у п. Пілсудського, а також мої співробітники і я мали побачення з шерегом польських політиків. На аудієнції Пілсудський обіцяв наказати, аби нам були зроблені відповідні уступки. Завтра відбудеться офіційне засідання конференції, на якому ми запропонуємо свій контр-проект. Ми будемо домагатись, аби визнання самостійності України і нашого уряду було опубліковано окремим актом і було редаговано в більш конкретних виразах. Ми домагаємось також, щоб кордони між Польщею і УНР пройшли по р. Збручу, старому австрійсько-російському кордону, р. Західному Бугу і р. Прип'яті.

В справах адміністраційних ми домагаємось, аби вся цивільна влада на Волині і Поділлю була передана уряду УНР. Ми вважаємо також недопустимою якусь конвенцію в справі аграрній на Україні. Взагалі ми пропонуємо нову редакцію договору. Лише після того, як поляки підуть на уступки, я приїду до Кам'янця, аби запропонувати Раді міністрів і представникам політичних партій проект договору. Коли це буде, – невідомо, але гадаю, не пізніше, як за тиждень.

Маю точні відомості, що місцеве французьке посольство заінтересувалося нашими переговорами з поляками і бажає якнайскоршого

їх закінчення. У французького генерала Henri⁴⁷ були ген[ерали] Зелінський⁴⁸ і Юнаків⁴⁹, а завтра буде моє побачення. Французи дуже прихильно ставляться до нас, і в найближчих днях я буду прийнятий французьким послом офіційно, як представник УНР. Взагалі є підстави гадати, що Франція скоро визнає нас і дасть матеріальну допомогу.

Становище тут остільки напружене і рішуче, що моя присутність зараз необхідна. Я можу і хочу виїхати з Варшави лише тоді, коли доведу переговори з Польщею до бажаного кінця. Мацієвич в цей мент не може замінити мене в Варшаві та взагалі його не варто рушати з Бухарешту раніше, ніж він досягне у румунів реальних наслідків. Зараз Румунія абсолютно не бажає іти назустріч нашим домаганням. На моє місце у Варшаві знайдеться немало кандидатів.

Прошу Вас дуже заспокоїти Шадлуна, який і мені, і кам'янецькому громадянству занадто псує нерви. Нарешті я перестану читати його листи, остільки вони неприємні і навіть образливі. Він, між іншим, рішуче мене викликає до Кам'янця, хоч і знає всю серйозність переговорів з поляками в цей мент. Його постійне підозріння мене в контрреволюціях доведе мене до того, що я, нарешті, одмовлюся од всякої праці.

Присилаю Вам до відома копії листів Марголіна і нашого агента у Відні. Учора прибув до Варшави [Б.] Матюшенко із страшними інформаціями про авантюру Супруна і про діяльність А.Г. Макаренка⁵⁰. При таких обставинах присутність Мартоса за кордоном зараз необхідна. Він мусить рятувати наші кошти, бо інакше і на Україні наша праця буде неможлива. Безпалко скоро повернеться з-за кордону. Пан міністр Шадлун обвинувачує мене і в тому, що закон про конституцію затверджений з деякими змінами. Але така була воля Головного отамана, і в цьому я не винен. Коли Ви не погодитесь з тими змінами,

⁴⁷ **Анрі Пол Проспер** (1862–1943) – французький генерал. В 1919–1920 рр. очолював французьку військову місію в Польщі.

⁴⁸ **Зелінський Віктор** (1867–1940) – український військовий діяч, генерал-полковник. Очільник української військової місії у Варшаві в 1920 р.

⁴⁹ **Юнаків Микола** (1871–1931) – український військовий діяч, генерал-полковник. Військовий радник української дипломатичної місії у Варшаві. В першій пол. 1920 рр. радник військового міністра УНР, військовий міністр і член Вищої військової ради УНР при Головному отаманові С. Петлюрі та Ради Українського Центрального Комітету в Польщі.

⁵⁰ **Макаренко Андрій** (1885–1963) – український державний і громадсько-політичний діяч. Із кінця 1918 р. один із п'яти членів Директорії УНР. У листопаді 1919 р., виїхавши за дорученням Уряду УНР разом із Ф. Швецем за кордон, виступив проти голови Директорії С. Петлюри. На еміграції жив в Австрії, Чехословаччині, США.

я і Безпалко, який був при тому, як тих змін домагався Г[оловний] о[таман], подамо на демісію, як обіцяли в Кам'янці.

Про польські пропозиції я писав до Кам'янця нашим міністрам, але вони нічого не відповідають. Шадлун пише всякі свої мудрствовання, а про таку поважну справу і не згадує. А я послав йому і польський проект, і наші міркування. Дуже прошу його «підтягнути». Дуже вдячний Вам за довір'я, яке виявилось в дорученні виконувати Ваші обов'язки в В[ашій] відсутності. Прошу лише до побачення з мною почекати з переводом до Варшави п. Мацієвича.

Матюшенко свідчить, що майже всі наші с.д. за кордоном тримаються нашої орієнтації і що представники всіх партій українських, крім с.р., готові об'єднатись і підтримувати правительство. Можна сподіватись, що скоро матимемо справді єдиний національний фронт. Що ж до с.р., то мій погляд на них Вам відомий з весни [19]19 р.

З побажанням сил і здоров'я.

Готовий до послуг Андрій Лівіцький.

Праця моя у Варшаві вже, нарешті, дає реальні наслідки, вже наближається до бажаного кінця, але сили мої настільки вичерпані, нерви остільки напружені, що не знаю, чи стане мене хоч на місяць. Хоч і тяжко на Україні, але далеко легше, ніж в цьому пеклі, при цій страшній відповідальності, в атмосфері загального недовір'я і безглуздої безпідставної критики. Через те, які б умови не пропонували поляки, ми їх не приймемо без згоди правительства і громадянства. З легкою совістю можу сказати Вам, що за ці два місяці я працював каторжно, я зробив все те, що можливо при таких умовах, я підняв на ноги всі політичні кола польські без ріжниць напрямків. Хай мене судять, навіть, галичани, а не товариші, в роді п. Шадлуна. А з чесними галичанами, навіть н.д., ми контакт тримаємо.

Всього кращого.

Між іншим, був у Папського нунція і прийнятий дуже прихильно. Ваш А. Лівіцький.

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівіцького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року)... – С. 248–251.

№ 22

**Лист Андрія Лівичського
до Ісаака Мазепи**

12 квітня 1920 року

Вельмишановний товаришу і друже, Ісаак Прохоровичу.

Я дуже винен перед Вами, не так я винен, як мої хворі нерви. В страстну суботу був справді страстний день. Відбулася остання польсько-укр[аїнська] конференція. Представники польського міністерства закордонних справ заявили нам в ультимативній формі, що вони вимагають, аби кордони між Україною і Польщею пройшли поза залізницею Радзивилів-Здолбуново-Рівне-Сарни, яка має одійти до Польщі. Це домагання було зроблено в зневажливій для нашої національної гідності формі. Було додано, що польське прав[ительств]во чекає відповіді лише до понеділка (12 квітня) і в разі незадовольняючої відповіді польське прав[ительств]во «витагне відповідні консеквенції». Було добавлено цими «дітьми», що вони не можуть говорити з нами, як рівні з рівними, бо ми не маємо території і «*stabilite du gouvernement*»⁵¹. Каюсь, що я втратив свій «дипломатичний такт» і відповів, що півроку розмовляю з поляками лише як рівний з рівними, і інакше розмовляти не можу. Добавив, що такий проект кордонів ми рішуче одкидаємо зараз, не чекаючи понеділка. Ми розійшлися для того, щоби в найблизчих днях брати пашпорти і їхати на Україну.

Після того відбулися деякі побачення, і знову мається надія на розумне закінчення переговорів. На нашому боці є шерек людей, які нас підтримують. Коли нам зроблять, нарешті, пропозиції, відповідаючі нашій національній гідності, то я для остаточного вирішення справи прибуду до Кам'янця. Але боюся, що таких пропозицій не буде, і наші ілюзії про союз з Польщею розвіються. Певно, нарешті, нам запропонують р. Стир, але на такий кордон я погодитись не можу. Лише р. Західний Буг може, до певної міри, забезпечити наші державні інтереси.

Визнання і найширшу допомогу нам гарантують.

До скорого побачення.

Ваш А. Лівичський.

⁵¹ Переклад. «стабільного уряду».

12-го квітня 1920.
З оригіналом згідно.
Секретар (підпис)

Опубліковано: Михайлова О. Листи Андрія Лівичького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року)... – С. 251–252.

№ 23

**Лист Андрія Лівичького
до послів і голів дипломатичних місій УНР**

15 квітня 1920 року

У.Н.Р.
Міністерство Закордонних Справ
Департамент Чужоземних Зносин
Відділ Дипльоматичний
Ч. 2037
Квітня 15 дня 1920 р.
м. Варшава

До п.п. Голів і Послів Українського
Представництва за кордоном.

Міністерство Справ Закордонних має за честь повідомити Вас, що на підставі постанови Ради Народніх Міністрів з 14 лютого ц.р. воно перенесло тимчасово свою діяльність до Варшави, – з огляду на суміщення в одній особі посад Голови Української Дипльоматичної Місії в Польщі і Міністра Справ Закордонних, де і виконує всі приналежні йому по закону функції Центрального Відомства Республіки по об'єднанню закордонної політики і догляду за закордонними його установами.

З огляду на вищезазначене, Міністерство Справ Закордонних має за честь ласкаво просити Вас, Пане После, по всіх справах довіреної Вам Місії звертатись безпосередне до нього, тим більш, що жадні розпорядження кого б не було, не мають сили без переведення їх через Міністерство Справ Закордонних.

Керуючий Міністерством Справ Закордонних А. Лівіцький в.р.
Директор Департаменту Багриновський в.р.
3 оригіналом згідно: Начальник відділу [підпис нерозбірливо]

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівіцького
Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.**

№ 24

**Лист Андрія Лівіцького
до Михайла Тишкевича**

27 квітня 1920 року

Вельмишановний пане графе.

Ще один етап в історії боротьби за нашу державність пройде-
но. Ми заключили з Польщею договір, по якому Польща визнає
нашу незалежність і Наш Уряд на чолі з Головним Отаманом Пет-
люрою. По договору границі між Польщею і Україною окресле-
ні так, як в декларації 2 грудня. Подробиці переговорів і майбут-
ні перспективи перекажу Вам особисто в середині травня. Згідно
директивам нашого Правительства я маю бути у Відні, куди буду
просити пп. Послів сильніших Держав Європи. Буду просити при-
бути до Відня Вас, п. Марголіна, Василька⁵², Порша⁵³, Славінського,
Антоновича⁵⁴ і Мацієвича. Взагалі кажучи, доведення до бажаного
кінця наших переговорів є великою перемогою Польської Демокра-
тії над Польською реакцією. В той час, як польські реакційні кола

⁵² **Василько Микола** (1868–1924) – український політичний і громадський діяч, дипломат, барон. У часи Першої світової війни 1914–1918 рр. – заступник Української загальної ради у Відні. Наприкінці 1918 р. – один із співзасновників Української національної ради у Львові. Очолював дипломатичне представництво УНР в Австрії. Із 1919 р. – посол УНР у Швейцарії та Німеччині.

⁵³ **Порш Микола** (1879–1944) – український політичний і громадський діяч, економіст. Член ЦК УСДРП. У 1919–1920 рр. – посол УНР в Німеччині, але потім відійшов від політичної діяльності. На початку 1920 рр. мав намір повернутися до радянської України.

⁵⁴ **Антонович Дмитро** (1877–1945) – український державний і політичний діяч, історик. В часи Української революції 1917–1921 рр. – член Української Центральної Ради, міністр морських справ в уряді В. Винниченка, за Директорії – голова дипломатичної місії УНР в Італії. На еміграції – один із засновників Українського вільного університету у Відні, його ректор у 1928–1930, 1937–1938 рр. Згодом у Празі – директор Музею визвольної боротьби України.

бажали миру з СРСР і поділу України між Польщею і Росією, демократія польська на чолі з п. Пилсудським уперто і послідовно прагнула порозуміння польських і українських народів як рівних з рівними. А в негативних рисах договору винна не демократія польська, а вплив польських імперіалістів, яким не міг не числитись п. Пилсудський. Завтра має бути оголошено акт визнання, а в ближчих днях сподіваємось акту амністії і зміну режиму в Східній Галичині. Пишу Вам в вагоні, їдучи до Кам'янця для участі в роботі по відновленню нашого центрального державного апарату. Хай судить Нас історія, Ми з радістю приймемо вирок, навіть жорстокий вирок, аби він був винесений вільним українським народом в Незалежній Українській Державі.

Сподіваюсь, що факт заключення Польсько-Українського договору вплине на відношення до нашої державної ідеї в державах Антанти і допоможе Вам в Вашій тяжкій праці. Прошу дуже напружити всю енергію, аби визнанням Нас у Варшаві наступило визнання України всім світом.

Коли можливо притягти до праці п. Галіна і Лисенко⁵⁵, а п. Шумицького⁵⁶ командуйте до Нас на Україну.

Прошу віднести з повним і безумовним довір'ям до п. полковника Данильчука⁵⁷.

27 квітня 1920 р.

З побажанням всього найкращого.

Оригінал підписав міністр А. Лівіцький.

З оригіналом згідно. Директор Департаменту Багриновський.

П. голові Української дипломатичної Місії в Парижі.

⁵⁵ Можливо йдеться про **Лисенка Григорія** (рр. життя невід.) – українського військового діяча, підполковника Армії УНР. У 1920–1921 рр. – старшина для доручень при Головному отаманові С. Петлюрі. У 1923 р. брав участь у операції радянських спецслужб із виведення на територію УСРР Ю. Тютюнника.

⁵⁶ **Шумицький Микола** (1889–1982) – український громадсько-політичний та військовий діяч, дипломат, інженер. У 1919 р. увійшов до складу української делегації на Паризькій мирній конференції. Із вересня 1920 р. – член Української дипломатичної місії у Франції. Із 1921 р. – посол УНР в Аргентині. Із 1925 р. – голова Союзу українських емігрантських організацій у Франції. Член управи Бібліотеки ім. Симона Петлюри в Парижі.

⁵⁷ **Данильчук Олександр** (рр. життя невід.) – український державний та військовий діяч, полковник Армії УНР, представник С. Петлюри при польському Генштабі. У 1921 р. представляв позицію Головного Отамана під час нарад на яких обговорювалися питання підготовки Другого Зимового походу та загальноукраїнського повстання, наполягаючи на його проведенні. У 1922 р. його ім'я фігурувало серед підозрюваних у вбивстві полковника Ю. Отмарштайна.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Місії УНР у Франції. Лист А. Лівичського до Михайла Тишкевича від 27 квітня 1920 року.

№ 25

**Лист Андрія Лівичського
до Симона Петлюри**

31 серпня 1920 року
Копія

Вельмишановний Пане Отамане.

На жаль, моя подорож з Варшави до Тарнова не могла полагодити всіх неясних питань, з якими я мав звернутись до Ради Міністрів. Це тому, що в Тарнові не було таких видатних членів Уряду, як Ніковський⁵⁸ і Тимошенко⁵⁹. Зараз я їду до Варшави з метою налагодити працю в місіях, закріпити відносини з Савинковим⁶⁰ і особливо з'ясувати повноваження й наміри делегації від Врангеля⁶¹, яка прибула до Варшави на чолі з генералом Лістовським⁶². Цей Лістовський-поляк,

⁵⁸ **Ніковський Андрій** (1885–1942) – український громадсько-політичний діяч, редактор, публіцист. Член Української Центральної Ради (товариш голови) та Малої Ради. У 1918 р. очолював Український національно-державний союз. Перший президент Української Національної Ради (1918), міністр закордонних справ УНР у кабінеті В. Прокоповича. На еміграції жив у Польщі, Німеччині. В 1924 р. повернувся в УСРР, працював в історико-філологічному відділі ВУАН. Засуджений за сфальсифікованою справою СВУ до 10 років позбавлення волі, які відбув на Соловках.

⁵⁹ **Тимошенко Сергій** (1881–1950) – український державний та політичний діяч. У 1919–1921 рр. – міністр шляхів сполучень УНР. У 1920 р. підтримав військову опозицію проти С. Петлюри. Учасник Другого Зимового походу 1921 р. У міжвоєнний період жив в Західній Україні та Чехословаччині. Працював викладачем Української господарської академії в Подєбрадах, а в 1930 рр. – головним архітектором з сільськогосподарського будівництва на Волині. Активний учасник українського національного життя в Польщі, депутат Сейму і Сенату. З 1946 р. – на еміграції в США.

⁶⁰ **Савінков (Савинков) Борис** (1879–1925) – російський політичний діяч, один з лідерів білого руху. В листопаді 1920 р. керівництво УНР уклало угоду з «Російським Політичним Комітетом» у Польщі під керівництвом Бориса Савінкова про спільні дії з підпорядкованою йому армією генерала Б. Перемикіна. В угоді росіяни визнали незалежність України.

⁶¹ **Врангель Петро** (1878–1928) – російський державний та військовий діяч, один з лідерів білого руху. З січня 1919 р. – командувач Кавказької Добровольчої армії. У грудні 1919 р. – січні 1920 р. – командувач Донської армії. З квітня 1920 р. – головнокомандувач Збройних Сил Півдня Росії. У листопаді 1920 р. під натиском Червоної армії Російська армія під командуванням П. Врангеля евакуювалася до Туреччини. На еміграції жив у Сербії, Бельгії.

⁶² **Лістовський Антоній** (1865–1927) – польський військовий діяч, генерал. лився в Києві.

і рідний брат відомого польського генерала Лістовського, але він служить у Врангеля і приїхав як його представник. Хотів я звідси проїхати безпосередньо до Вас, але звістки з Варшави примусили мене спішити туди. Через тиждень повернусь до Тарнова, де будуть і Ніковський, і Тимошенко, а з Тарнова, коли дозволите, приїду до Ставки.

В Тарнові Рада Міністрів має остаточно вирішити і справу моєї подорожі до Парижу і директиви.

Нині я зробив доклад в Раді Міністрів про необхідність порозуміння з рос. колами. Рада Міністрів постановила визнати необхідним якнайшвидче дійти до порозуміння з Врангельом. Визнано доцільним заключити з Врангельом договір з політичними гарантіями. Максимум наших домагань – визнання Врангельом самостійности України, мінімум – визнання нашого Уряду де-факто і визнання суверенности укр. народу, себто Українських Установчих Зборів. Тільки при таких гарантіях можлива військова конвенція з Врангельом. Копія постанови Ради Міністрів Вам, розуміється, буде представлена. Гадаю, що Врангель мусить погодитись на такий мінімум, а визнання наших домагань Врангельом відкриє нам, нарешті, двері до Антанти. Савинков на такі умови пристає, я, крім того, маю відомости, що і перша делегація Врангеля на чолі з Кириєм робила подібні пропозиції. Коли Врангель і російські кола взагалі гарантують нам Укр. Устан. Збори, нам не треба боятись обвинувачень в згоді з реакційною йй контрревол. московськ. силою. Нам нема діла до внутрішніх справ Росії, і коли остання, визнаючи суверенність наших установчих зборів тим самим одмовляється від втручання в наші внутрішні справи. Подорож моя до Парижу не уявляється мені непотрібною також і через те, що там сидять такі міністри Врангеля, як Струве, Маклаков. Гадаю, що мені допоміг би О.О. Ковалевський для розмов з рос. колами і нашими правими і Йозефський для польських репрезентантів в Європі. Не маю відомостей, де зараз Лисенко. Про поладження взаємовідносин в Парижі, делегації докладу Вам персонально.

Готовий до послуг А. Лівіцький.

Одержано 31/VIII. 1920. ст. Отинія.

Опубліковано в кн.: Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською На-

3 грудня 1918 р. – у Війську Польському. Навесні 1920 р. – командувач 2-ї армії. У травні-червні 1920 р. – командувач Українського фронту. 3 1921 р. – у відставці.

родною Республікою і Річчю Посполитою Польською / В. Сергійчук. – К.: ПП Сергійчук М., 2010. – С. 163–164.

№ 26

**Лист Андрія Лівичського
до керуючого Міністерством фінансів**

21 лютого 1922 року

У.Н.Р.

Голова Ради Народних Міністрів.

21 лютого 1922 Ч 49/т.

До пана керуючого Міністерством фінансів.

При цьому пересилаю копію листа на моє ім'я п. Міністра Чижевського од 12 лютого б.р.

Голова Ради Міністрів А. Лівичський

В.о. Директора Канцелярії [підпис нерозбірливо]

[У додатку лист Павла Чижевського⁶³ до Андрія Лівичського від 12.02.1922 р. – **Я.Ф.**]

Відень XVII. Дорибахерштрассе 103-10. 12/II-1922

Високоповажному Панові Голові Ради Народних Міністрів У.Н.Р. Тарнів.

Високоповажний пане товаришу.

Що до непорозуміння з моїм зверненням, про яке Ви пишете в листі від 7 лютого, так його можна вважати вичерпаним, бо я хоч і кружним шляхом, через п. Приходько⁶⁴, але дав свою згоду на призначення мене міністром фінансів. Дав я її тому, що в становищі Міністра мені зручніше буде провадити далі ті тяжкі справи про організацію кредиту для України, які я розпочав.

⁶³ **Чижевський Павло** (1860–1925) – український політичний і громадський діяч. У 1918–1919 рр. – голова торговельно-фінансової місії УНР до Франції, Італії, Бельгії, а пізніше до Швейцарії. У 1923–1925 рр. – міністр фінансів УНР.

⁶⁴ **Приходько Віктор** (1886–?) – український політичний і громадський діяч. У 1919–1923 рр. – міністр фінансів УНР, товариш міністра фінансів УНР. На еміграції – у Чехословаччині, викладач Української господарської академії в Подебрадах. Після Другої світової війни переїхав до Німеччини, а в 1949 р. – до США.

І ухилення від тої тяжкої праці я сам кваліфікував би як ухилення від оборони інтересів Батьківщини в один з найтяжчих моментів нашої визвольної боротьби.

Про моє правне становище, а також і п. Лотоцького⁶⁵, не одмовтеся подати більш докладні відомості – Ваші і С.В.⁶⁶ вигляди на організацію майбутньої найближчої урядової праці. Пишу це, зважаючи, що в часописах та й з приватних джерел все ширилися чутки про експозитуру уряду за кордоном, аби уряд мав більш вільну руку в своїй закордонній політиці.

Звичайно я негайно приїду до Тарнова, коли тільки будуть вироблені пряма й поворотна віза, бо мені якнайшвидше знову треба буде виїхати за кордон, тому що організація кредиту в великій мірі залежить від моїх особистих зв'язків.

Про моє призначення повинно б було якнайшвидше прислати наказ мені й нашим установам за кордоном, аби я мав змогу якнайшвидше виявити максимум можливої діяльності: наближається весна і невідоме – то повинні поспішати.

Уповноваження мені, як представнику економічних інтересів на Генуезькій конференції, я просив би виробити, бо можливо, що я міг би туди поїхати, оточений представниками фінансових інтересів швейцарських та французьких промислових кіл, які працювали б на нашу користь за кулісами. Звичайно це якось треба зробити так, щоб не виникло якогось кві-про-кво з Міністерством закордонних справ.

Тільки, будь ласка, не надавайте моїм оцим думкам дуже рішучої ваги, бо багато ще нез'ясованого.

Тільки сьогодні одержав телеграму від свого контрагента (який дуже задержався у Берліні завдяки страйку), що завтра 13 лютого, він буде тут. З переговорів з ним повинна краще з'ясуватись ситуація нашого кредиту.

На призначення п. Приходько В.К. товаришем Міністра фінансів я звичайно охоче даю свою згоду, бо він найкраще ознайомлений з деякими моїми фінансовими проектами.

⁶⁵ Лотоцький Олександр (1870–1939) – український громадський діяч, письменник, публіцист. З 1919 р. – посол УНР у Туреччині, згодом мешкав в Чехословаччині, Австрії, Польщі. Засновник і директор Українського наукового інституту у Варшаві. Професор УВУ, з 1929 р. – професор Варшавського університету.

⁶⁶ Симон Васильович Петлюра.

Бажаю Вам так само щиро, як Ви мені, успіху в великій праці на службі нашій батьківщині. Мої найщиріші привітання Голові Держави і земляку-полтавцю С.В.

З найбільшим та найщирішим поважанням і приязню. Ваш Павло Чижевський (р.в.)

З оригіналом згідно: В.о. Директора Канцелярії Голови Ради Народних Міністрів. [Підпис нерозбірливо]

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 15.3.2. Колекція документів. Документи з історії Директорії УНР.**

№ 27

**Лист Андрія Лівичського
до Валентина Садовського⁶⁷**

24 лютого 1922 року

У.Н.Р.

Голова Ради Народних Міністрів

24.2.1922 р.

Дорогий Вален. Васил.

Сталася надзвичайна катастрофа, про яку я дуже обережно пишу С.В., щоби не добивати його остаточно. Боже мій до якої ганьби ми дійшли! Коли призначено було каб. П.⁶⁸, я допускав все, але такої національної ганьби не чекав.

Старі правники марки Цівчинського за голови хапаються, читаючи «умову» Пилипч⁶⁹.-Ніков. з Мигдалом. Приси у С.В. мого листа

⁶⁷ Садовський Валентин (1886–1947) – український державний і громадсько-політичний діяч, правник, економіст, журналіст. За часів Директорії – міністр праці УНР. Із 1920 р. – на еміграції в Польщі і Чехословаччині, викладач Української господарської академії в Подєбрадах, член Українського наукового інституту у Варшаві. Один із найближчих соратників і однодумців С. Петлюри. Після Другої світової війни заарештований НКВС у Празі, помер в ув'язненні.

⁶⁸ Мається на увазі уряд Пилипа Пилипчука (1921–1922 рр.).

⁶⁹ Пилипчук Пилип (1890–1940) український державний і громадсько-політичний діяч, правник. В серпні 1919 р. очолював надзвичайну дипломатичну місію УНР, яка вела переговори з прем'єром І. Падеревським та начальником Польської держави Ю. Пілсудським, відкликаний через перевищення повноважень. Товариш (заступник) міністра

і копію «умови», яку я надсилаю до С.В. Найстрашніше те, що умова датована 26/III-21 р., себто за часів кабінету В.К⁷⁰, і тому ми всі відповідаємо за неї. А довести, що такої постанови Ради М-в не було, і С.В. нічого про це не знав, не так то легко.

Затримався, бо виясняю всі подробиці справи і відшукую документи. Я дійшов до такого стану, що для розшуку документів не спиняюся перед польсь. поліцією і прокуратурою. Вся справа велася Пилипчуком, Сапігою⁷¹, Галушкою і ген. Грошевичем при участі нещасного Ніковського. Коли б знав про це лихо, ніколи б не пішов на ці прем'єрські муки. І нікого нема коло мене, крім І.М. і М.Л. Але сили не кидають мене. Притяг усіх до роботи і справу з'ясую за два-три дні. Коли в Варшаві не дадуть мені десять мил., кидаю Вас усіх і утікаю. Можу чистити автівки, конюшні, але тільки тоді, коли Державний центр буде забезпечений матеріально. А Мигдал спровокував нас остаточно. Коли я прочитав оригінал «умови», залишив Мигдала, вийшов в другу кімнату і впав непритомний. А про те врешті зігну Мигдала в «бараний рог».

Твій Андрій Лівіцький.

Слава Богу, що Сергія нема в кабінеті. Коли б він довідався про цю «умову» чого б він наробив!? У нас голод і розпука, але... повне довір'я до кабінету. Доки вони, бідні, терпітимуть?

**Центральний державний архів громадських організацій України
(далі – ЦДАГО України). – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 1-1 зв.**

шляхів в уряді І Мазепи (березень – травень 1920 р.), керуючий міністерством шляхів в уряді В. Прокоповича (травень – жовтень 1920 р.), член Конституційної комісії (вересень 1920 р.). На еміграції в Польщі. Заступник голови Ради Республіки, прем'єр-міністр та міністр фінансів Уряду УНР (1921–1922 рр.).

⁷⁰ **Прокопович В'ячеслав** (1881–1942) – український державний і громадсько-політичний діяч, педагог, історик. У 1920 р. очолював Раду Народних Міністрів УНР, Міністр освіти УНР у кабінеті А. Лівіцького. В 1921–1923 рр. перебував в еміграції у Польщі, а потім разом із С. Петлюрою виїхав до Франції. Обіймав провідні посади в уряді УНР в екзилі: 1924–1939 рр. – голова Ради Міністрів УНР, 1939–1940 рр. – заступник голови Директорії та Головного отамана УНР. У 1925–1939 рр. – редактор часопису «Тризуб».

⁷¹ **Сапега Євстафій** (1881–1963) – польський політик, міністр закордонних справ ІІ Речі Посполитої (23 червня 1920–24 травня 1921 рр.).

№ 28

Лист Андрія Лівичського
до Тимчасової управи Коопероцентру

12 квітня 1922 року

Голова Ради Народних Міністрів

ч. 298

12 квітня 1922 року.

місце осідку уряду

До тимчасової управи коопероцентру.
(На руки ВШП. Хр. А. Барановського⁷²

«» «» В. Ковалья⁷³

«» «» М.О. Литвицького)

Уряд Української Народної Республіки, маючи перед собою величезні політичні завдання історичної ваги, охороняючи національну армію, яка перебуває на стані інтернації й не задовольняється навіть самим необхідним, і піклуючись численною українською еміграцією, не може припинити своєї праці, а повинен за всяку ціну жити й провадити свою роботу, щоби зберегти Державний Центр, армію й представництва за кордоном. Було б злочином перед історією й народом, коли б після чотирьохрічної боротьби, справа визволення народу була б занехаяна може на передодні свого вирішення. А така загроза занепаду й розпорошеності встає перед Урядом через цілковитий брак матеріальних засобів. Вже півтора року Уряд переживає гостру фінансову кризу. Урядовий апарат скорочений з 2 тисяч до 80 людей, але й ці, що залишились, цілком не забезпечені. Всі способи ощадності не дають бажаних наслідків, бо нема ніяких поповнень скарбниці.

⁷² **Барановський Христофор** (1874–1941) – український державний і громадський діяч, кооператор, фінансист. У 1919 р. – директор Українбанку, радник Центрального українського сільськогосподарського кооперативного союзу, Всеукраїнського кооперативного страхового союзу. З 1920 р. – на еміграції. Очолював представництво всіх українських кооперативних союзів за кордоном, із 18.04.1920 р. – Загальноукраїнське товариство економістів. У травні 1920 р. – міністр фінансів УНР в уряді В. Прокоповича. Останні роки життя провів на еміграції в Південній Америці.

⁷³ **Коваль Володимир** (1885–1927) – кооператор та інженер-агроном. У 1917 р. – голова Всеукраїнського сільськогосподарського кооперативного союзу в Києві. У 1920 р. – викладач київських політехнічного та комерційного інститутів. Із 1921 р. – на еміграції в Німеччині, Франції, а з 1924 р. у Чехословаччині.

А, між тим, в свій час Уряд щедрою рукою давав підтримку національним установам, то видачею субсидій, то позиками.

Найбільші суми були видані на підтримання й розвиток кооперації. Коли Уряд опинився в такому тяжкому фінансовому стані, то в громадських колах, а також в пресі, все частіше почались підноситись голоси про те, що кооперація в свою чергу повинна підтримати Уряд, повернувши позичені суми.

З цього приводу представники кооперації, які перебували на еміграції, словесно й в пресі висловили бажання, аби ця справа була з'ясована й Урядом був би зроблений підрахунок одержаних позик.

Ідучи, з одного боку, на зустріч цьому бажанню представників кооперації, а з другого – маючи певність, що кооперація найде можливості прийти на допомогу Урядові в цей тяжкий мент, Міністерство фінансів забрало відомості про видані суми й зробило підрахунок, детально виложений в прикладаємому до цього докладі.

Цей підрахунок означається в слідуючих сумах:

на протязі 1919–1920 років українська кооперація одержала в по-
зику:

а) в українській валюті – 660 800 000 гр.

З них повернуто – 7 546 840 гр.

Залишилось..... – 653 253 160 гр.

б) в закордонній валюті: 6 000 шв. фр.

6 000 фр. фр.

21 000 гол. гульд

261 000 мар. нім.

1 167 000 шт. кор. австр.

1 284 000 нешт. кор. австр.

При чому в цей підрахунок увійшли тільки суми, що були одержані кооперацією позичково й не увійшли досить великі суми, які були видані кооперації військовим постачанням, як аванс по поставкам армії. З сум, одержаних кооперацією за кордоном увійшли ті, які були одержані від Закордонної Фінансової Агентури й не увійшли ті суми, які, можливо, були одержані з других джерел. Зараз Міністерством Фінансів вживаються заходи для з'ясування цих сум.

Коли прийняти на увагу вартість грошей в той час, як вони видавались, то ця вартість буде рівна:

Основний борг:

В українській валюті:

653 253 160 гр. – 8 785 368 р. 97 к. зол. – 16 013 174 000 мар. польськ.

В закордонній валюті:

285 014 шв. фр.

Відсотки:

На суми, видані в українській валюті:

1 746 276 р. 80 к. зол. – 3 175 608 300 мар. польськ.

На суми, видані в закордонній валюті:

46 157 шв. фр.

Разом 10 531 645 р. 77 к. зол.

331 171 шв. фр. – 19 188 782 300 мар. польськ.

В таких сумах означається заборженність кооперації в переводі вартості одержаних грошей на вартість в золотих рублях і швейцарських франках, а з них на польську валюту по курсу Варшавської біржі на 20-те лютого 1922 року.

Згідно умовам, на яких видавалися позики, відсотки по позиках повинні виплачуватись по півріччям вперед. Отже, приймаючи це на увагу, а також, що по деяким позикам строк позики скінчився, загальна сума виплат, яким вже наступив строк, виносить:

1 773 300 р. 80 к. зол.

331 171 шв. фр. – 3 423 761 300 мар. польськ.

Доводячи про це до відома Представництва кооперації й припускаючи, що кооперація з свого боку має деякі суми за Урядом як, наприклад, по військовому постачанню й інші, Уряд просить Представництво кооперації вжити заходів до підведення підрахунків з свого боку.

Для остаточного урегулювання взаємних розрахунків можна було б, на думку Уряду, скласти мішану комісію, яка б перевірила ці обрахунки й установила спосіб їх покриття.

Якщо Представництво кооперації поділяє цю думку, то Уряд просить призначити своїх представників до згаданої комісії.

З огляду на те, що по одержаним відомостям в Міністерстві Закордонних Справ, Представництво кооперації за кордоном згодилось на деякі виплати в рахунок боргів нашим дипломатичним установам, Уряд просить в цій справі порозумітись з ним і робити виплати за його згодою, аби не заплутати й не ускладнити справи розрахунків.

Уряд, ясно здаючи собі справу в тому, що кооперація не може зараз покрити увесь борг і має обмежені кошти, але рахуючись з категоричними й невідкладними вимогами політичного моменту, уважає необхідним просити Представництво кооперації, до остаточного з'ясування всіх рахунків, повернути в місячний термін 10% тих сум, яким вже наступив строк виплати, себто:

342 000 000 марок польських або 488 571 шв. фр. Причому Уряд зазначає, що в рахунок цього погашення можна б було частинно поставити одяг для армії, в якому вона зараз має велику потребу й який несподівано швидко може стати категорично необхідним.

Голова Ради Народних Міністрів А. Лівіцький (вл. р.)
Керуючий Міністерством фінансів В. Приходько (вл. р.)
Державний секретар [підпис нерозбірливо] (вл. р.)
(м.п.)

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 2-3 зв.

№ 29

**Лист Андрія Лівіцького
до Дмитра Антоновича**

18 серпня 1922 року

[1922 р.] 18/VIII

Високоповажний Дмитро Володимировичу.

Одержав я з Тарнова листа від В.В⁷⁴. про Ваше бажання перевезти родину до Польщі. Щоби це зреалізувати, необхідні деякі інформації. Щоби прискорити справу, пишу з Варшави не до В.В., а до Вас безпосередньо. Справа дуже таємна. Щоб її посунути наперед, треба обов'язково мати фотографії Вашої дружини і дітей, а також відомости про імена, вік, фізичний стан (якого росту, які очі, який волос, які особливі відзнаки і т. ін.). Коли у Вас при собі нема фотографій, то хай Ваш небож по пам'яті намалює і сфотографує. Коли це все буде виконано, то мені обіцяли мої знайомі, що справу можна полагодити в спосіб офіційний. Доведеться тільки зробити

⁷⁴ Ймовірно йдеться про Валентина Васильовича Садовського, який в цей час був міністром праці УНР.

з В. родини «репатріантів», які ніби повертаються до Польщі. Дуже радий буду допомогти Вам в цій справі, а розрахунки зробимо потім.

Торік, перебуваючи у Відні, хотів бачитись з Вами, щоб з'ясувати деякі непорозуміння і відновити наше давнє знайомство. Був у Вас, але на жаль не застав Вас дома.

Прошу писати мені по такій адресі: «Warszawa. Hotel Europejski №325. W.P. A. Lukaszewiczu dla A.L.»

З щирою повагою А. Лівіцький.

Моя дружина щиро Вас вітає.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 88–89.

№ 30

**Лист Андрія Лівіцького
до Дмитра Антоновича**

Ймовірно 26 серпня 1922 року

26/VIII

Високоповажний пане Професоре.

Приїхав з Варшави і застав листи про Ваші злі пригоди. В Варшаві бачився із Трепетом і робив в Вашій справі все те, що можливо. Ще тоді я подав Трепетові думку, що переведення Вас до Тарнова досягти легше, ніж повороту до Кременця. Але тоді була надія досягти максимума. Зараз після одержання В. листа я написав до Варшави і сподіваюсь, що Вам принаймні дозволять переїхати до Тарнова, тут Вам буде легше і морально, і матеріально. Ще ми якось животіємо, а для Вас всіх знайдеться і праця і заробіток, хоч невеликий. Ви ж всі до того і наші «депутати». Наше політичне становище міняється на ліпше. Може навіть і добре для справи, що такі поважні політ. діячі повертаються до рідного центру. Прошу Вас і В. тт. по нещастю прийняти мої найщиріші привітання.

З найліпшою повагою А. Лівіцький.

75

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 50. – Арк. 168.

⁷⁵ Примітка на полі листа: «В ближчих днях їду до Варшави і персонально подбаю про Ваше «визволення».

№ 31

**Лист Андрія Лівичького
до сотника Володимира Шевченка⁷⁶**

11 травня 1923 року

Високоповажний Пане Сотнику.

З приводу прохання підписаного Сотниками Шевченком і Орлом-Орленком⁷⁷, я живив відповідних заходів через наші представництва за кордоном, а також безпосередньо в П. Генеральному Штабі. В цьому останньому обіцяли переглянути справу, але зазначили, що маються певні утруднення для позитивного рішення.

В зв'язку з приїздом М. Фоша⁷⁸, Уряд подав йому меморандум про потреби армії, причому в меморандумі зазначено прохання наше про допущення наших старшин до Французької академії Генерал. Штабу. Фош не так давно був начальником Академії Г.Ш., і мається надія на прихильне відношення його до цієї нашої потреби.

Отже прошу не тратити надії і почекати якийсь час. Хоч реальних наслідків од заходів наших ще нема, але надсилаю Вам цього листа в підтвердження того, що Уряд пам'ятає прохання Ваше від 21 січня ц.р. і в міру можливості дбає про інтереси нашого молодого старшинства.

Прощу прийняти запевнення в правдивій до Вас пошані.

11/V 23.

Андрій Лівичький.

Голова Ради Міністрів.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 298 а. – Арк. 28-28 зв.

⁷⁶ **Шевченко Володимир** (1897-?) – сотник Армії УНР. Із 23 жовтня 1920 р. перебував на посаді т.в.о. командира 3-ї легкої кінної батареї 9-го артилерійського куреня 3-ї Залізної дивізії Армії УНР. На еміграції жив у Чехословаччині, навчався в Українській господарській академії в Подебрадах. З 1929 р. очолював «сектор досліджень» Генерального штабу Військового міністерства УНР в екзилі, що збирав інформацію про становище в СРСР. Напередодні Другої світової війни був ад'ютантом військового міністра УНР В. Сальського. Під час Другої світової війни мешкав у Німеччині, а згодом в США.

⁷⁷ **Орел-Орленко Іван** (1896-?) – сотник Армії УНР. В 1923 р. – помічник начальника штабу Волинської стрілецької дивізії Армії УНР. Брав участь в підготовці проекту мілітарної підготовки української еміграції, для Генерального штабу Армії УНР. Згодом співпрацював з радянськими спецслужбами.

⁷⁸ **Фош Фердинанд** (1851–1929) – французький військовий діяч, маршал Франції. З 1919 р. – президент Вищої військової ради. У 1919 р. одержав чин фельдмаршала британської армії, в 1923 р. – маршала Польщі.

Опубл. в кн: **Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій.** – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 151.

№ 32

**Лист очільників уряду УНР
до міністра закордонних справ Польщі**

1 листопада 1923 року

Українська Народня Республіка
Голова Ради Міністрів
Міністр Юстиції
1 листопада 1923 року

До його Ексцеленції В. Пана Міністра
Справ Закордонних Польської Республіки у Варшаві

Всі заходи московського уряду перед урядом Польської Республіки в справі визнання Союзу Соціалістичних Совітських Республік – нової форми російського деспотизму, дають привід до певних побоювань.

Уряд Української Народньої Республіки не допускає, щоби Польща, яка більше століття боролася за своє визволення з-під російського ярма, яка умовою 21 квітня 1920 визнала незалежність України і засадничо засвідчила се визнання в Ризькому договорі 18 березня 1921, могла так відразу перекреслити ці акти і визнати... уряд тимчасового характеру, який тримається лише збройною силою, і то в великій частці чужою, та робить ілюзорною самостійність всіх тих республік, що входять в склад Совітського Союзу.

Вже Ризький договір, який розбив польсько-український військовий союз і був заключений з емісарами Москви, що узурпували назву уряду України, вже він був одіозним в очах всієї української нації.

Проте уряд Української Народньої Республіки, переконаний в користі приязного зближення між Україною та Польщею і беручи під

увагу всі обставини, виявив щодо Польської Республіки надзвичайно помірковане відношення.

Тепер, коли українська нація більше трьох років стогне під суворим режимом російської окупації, окривавлена і зруйнована економічно, все ж таки не перестає збройно боротись, ясным стає, що визнання того ладу, який є негацією всякої волі і який щойно знищив останні ознаки хоч би фіктивної незалежності України, було б ударом по почуттям нації і роз'ятренням старих, ледве загоєних ран.

Історія дає нам приклад Туреччини, що не визнала поділу Польщі, незважаючи на безпосередню небезпеку російського сусідства, німецькі та австрійські впливи, і український уряд, щиро бажаючий спричинитися до встановлення добрих відносин між ріжними націями на сході Європи, гадає, що польський уряд виявить побідну далекорість в істотних лініях своєї політики.

Український уряд вважає, що визнання Совітського Союзу, в якому окремі республіки зведено до становища простих російських провінцій, а гегемонія Москви утримується вогнем та мечем, могло б мати для Польщі непередбачені, тяжкі наслідки, особливо коли певні рішення, що їх свідомо і розважливо прийняв український уряд та заховав, не вважаючи на всі труднощі трьох років, довелось би йому під впливом громадської опінії, переглянути і може навіть радикально змінити.

Голова Ради Міністрів
Міністр юстиції Андрій Лівичький
Повноважний Міністр, Віце-Міністр,
Керуючий Міністерством Закордонних Справ
Токаржевський-Карашевич⁷⁹
1/XI-1923 р.

Опубліковано в кн.: Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською... – С. 248–249.

⁷⁹ **Токаржевський-Карашевич Ян** (1885–1954) – український державний і політичний діяч, дипломат. У 1918–1921 рр. перебував на дипломатичній службі Гетьманату та УНР: радник посольства у Відні та Стамбулі, потім – посол у Туреччині. Із 1922 р. – товариш міністра, міністр закордонних справ УНР. Із 1924 р. мешкав за кордоном: Париж, Рим, Лондон. Член багатьох громадських організацій, пропагував українську справу в Європі, проводив наукову діяльність.

№ 33

**Лист Андрія Лівичського
до Симона Петлюри**

Ймовірно 1924 рік

Високоповажний пане Головний отамане.

Більше двох місяців у нас тягнеться «мертвий» сезон з огляду на виїзд багатьох політичних п. діячів з міста. Боюсь, щоб цей мертвий сезон не закінчився дійсною смертю нашої з огляду на брак коштів для існування.

Т-во «Pomoczu emigrantam ukraincam» обмежилось лише голосними заявами та деякою адвокатською допомогою перед офіційними установами, а в сучасний момент цілком припинило свою діяльність – фактично. Навіть грошей не зібрали для суто гуманітарної акції, хоч в складі Т-ва мається до 200 членів, і то видатніших політичних і громадських діячів. Продовжую свої постійні побачення з різними «wydatnymi» діячами, але детально не доповідаю про ці типові «ходження по муках».

Чергова наша акція – пертрактації про посади для наших емігрантів на укр. землях в зв'язку з законами, про мову в шкільництві, судівництві та адміністрації. На знаю, чи маєте Ви текст тих законів. Надішлю їх після остаточного затвердження. Розуміється, проти законів тих можна зробити багато закидів, але цікавим є той факт, що на ці закони погодились н. деки, які раніше слухати не хотіли про найменші уступки «меншостям». Тому то закони і вийшли такими покаліченими, що тільки на такі маленькі уступки погодились н.д. Позитивним є те, що певні права укр. нації визнано не тільки для Волині (які хотіли н.д.), а і для Поліського воєводства, себто для всіх укр. земель по той бік Буга з частиною Гродненщини і Берестям. Було також побоювання, щоб н.д. не надали росіянам прав рівних з українцями. Це було б небезпечно, особливо маючи на увазі невелику свідомість національну на Поліссю і навіть на Волині. На цьому настоювали російс. посол в Сеймі Серебрянників і рос. сенатор Каснерович, домагаючись додатків в законах про меншість російську, якої по їх твердженнях, мається в П-ші кілька мільйонів. На щастя додатки про права росіян не пройшли, передбачено лише права українців, білорусів і литовців. Але росіяни, афішуючи свою лояльність до п. влади провадять уперто свою акцію, і

зараз на землях укр. і білорус. нема поганенького містечка, де б не було російських комітетів. Таку ж акцію, в інтересах національних російських провадить дуже тактовно газета «за Свободу», яку Вам надсилатимуть. Отже нам найбільше загрожує русифікація укр. земель в межах П-щі. Нерозумна політика, яка провадилась до цього часу на «kresach wschodnich», викликала у місцевого населення ненависть та ворожнечу до П-щі, а разом з тим відродила здобуті симпатії до Росії. Під впливом як помилкової політики урядової, так і шаленої б-кої агітації, українська бідота на «kresach» горнеться до Сопітської Росії, а населення міст, духовенство (в більшості) та взагалі заможніше несвідоме громадянство мріє про Росію царську. За всі ці роки майже нічого не зроблено для піднесення національної свідомості на укр. землях під Польщею. Навіть в деяких промовах послів українських відчувається підсвідома симпатія до давнього пана. Самі посли констатують свою безсильність, а може й нездібність до широкої національної роботи серед народу.

Щоб розбудити нарід від сплячки національної і паралізувати агітацію рос. монархістів чи б-в, необхідно кинути на «kresy» інтелігентних емігрантів. Розмови мої з деякими відповідальними особами показали, що в сучасний мент це цілком можливо, але необхідно для одержання відповідних посад прийняття п. громадянства. Отже, вважаю, що і для врятування емігрантів од голодної смерті і в інтересах націон. роботи на землях з укр. населенням, доцільно і своєчасно дозволити нашим громадянам тимчасово на еміграції приймати громадянство чужоземне. Між іншим редукція в П-щі, дійшли до того, що вже зредукували більших наших правників.

Півтора місяця тому офіц. чинники повели зі мною розмову про утворення укр. універс. в Кракові (?) Я відповів, що такий вибір місця був би невдалим, і що навряд, щоб наші професори на це пішли. Тоді, очевидно, було вирішено продовжувати акцію без порозуміння зі мною, а говорити безпосередньо з українськими професорами. За кілька день Смаль-Стоцький⁸⁰ має повернути з Праги з відповіддю.

⁸⁰ **Смаль-Стоцький Роман** (1893–1969) – український політичний діяч, дипломат, мовознавець. Надзвичайний посол УНР у Берліні (1920–1923), з 1923 р. – професор УВУ, у 1924–1925 рр. – неофіційний посол УНР у Лондоні, 1926–1939 – у Варшаві. Професор Варшавського університету і секретар Українського Наукового Інституту в Варшаві. У 1936 р. голова мовознавчого відділу Конгресу поневолених Москвою народів. У 1939–1945 рр. у Празі, а згодом у Німеччині і у США (з 1947).

Мене запевняють, що з 1 жовтня має відкритись укр. унів-т в Кракові. Стоцьк. просить тримати його акцію в сугубій таємниці і приймає наслідки на свою відповідальність. Дуже радий, що хоч сія чаша мене минула і дивуюсь сміливості Ст. Хоч об'єктивно не можна не визнати, що утворення укр. університету навіть на Марсі є національним прирідбанням. Гадаю тільки, що при більшій твердості наших професорів можна було б добути Університет принаймні на Волині.

Надсилаю лист Петра Івановича⁸¹ про місцеві настрої і конверт мого листа до нього, який гуляв по всій Росії і Україні, а потім таки повернув і попав до рук адресата. Сьогодні одержав листа зі Львова від Безпалка, який також натякає на якісь можливості в Галичині. Але правду кажучи, я остільки негативно ставлюся до хуторянських політичків галицьких, що серйозного значіння цим інформаціям надавати не можу.

Дуже прикра для нас історія – справа відомого Вам Коваленка⁸², який кілька місяців сидить у в'язниці і обвинув. в шпіонажі на користь б-в. По справі з'ясовано, що він з 19 року (?) був агентом польським і користувався довір'ям, а потім став б-м шпигуном. По справі допитували яко свідків Уд-ка⁸³, Чоб-ва⁸⁴, Михайлова, Певного⁸⁵ і

⁸¹ Ймовірно **Петро Іванович Холодний** (1876–1930) – український громадсько-політичний і освітній діяч, учений-хімік, педагог, художник. В 1919 р. – співробітник Української академії наук. Із 1920 р. – на еміграції в польському місті Тарнів, у 1921 р. переїхав до Львова. Автор численних картин, портретів, ікон, вітражів, настінних розписів. Зять Андрія Лівичського.

⁸² **Коваленко Василь** (1894–р. с. невід.) – український військовий діяч, сотник Армії УНР. В травні-червні 1919 р. – начальник розвідувального відділу штабу Армії УНР. У 1920 р. – очолював штаб Особистої охорони Головного отамана С. Петлюри. У 1922–1923 рр. працював у 2-му відділі Генштабу польського військового міністерства («двуїці»). Наприкінці 1924 р. заарештовувався польською поліцією, підозрювався в зв'язках з радянськими спецслужбами.

⁸³ Ймовірно йдеться про **Удовиченка Олександра** (1887–1975) – українського військового діяча, генерал-полковника Армії УНР. З травня 1919 р. – командир 16-го загону Армії УНР, реорганізованого незабаром в 3-тю (Залізну) дивізію. У 1920 р. очолював 3-тю Залізну дивізію. Із листопада 1920 р. – на еміграції в Польщі, генерал-інспектор Армії УНР. У 1924 р. виїхав до Франції. Активний учасник українського суспільно-політичного руху в еміграції, очолював ветеранські організації колишніх вояків Армії УНР. У 1954–1961 рр. – віце-президент УНР в екзилі.

⁸⁴ **Чеботарів Микола** (1884–1972) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. У 1919 р. був одним із організаторів контррозвідки Армії УНР, згодом керував політичним департаментом Міністерства внутрішніх справ, у 1920–1928 рр. – начальником охорони Головного отамана. В еміграції жив у Польщі, пізніше – у Німеччині. Після вбивства С. Петлюри у 1926 р. намагався створити орден помсти ворогам Головного отамана.

⁸⁵ **Певний Петро** (1888–1957) – український політичний і громадський діяч, журналіст. У 1918–1919 рр. – редактор часописів «Відродження» та «Україна». На еміграції – в Польщі, а від 1929 р. – на Волині. Посол у польському сеймі (1930–1935 рр.).

багато інших. Він ніби посилається на близьке своє відношення і до Вас і до мене. Багато бруду дасть процес цієї брудної людини. Він мав зв'язки і з Тютюнником⁸⁶ і з його агентами. Весь час був в контакті з нашими таборами.

Вибори постійної Управи Т-ва б. вояків армії УНР відбулися на загальних зборах 24-го. Головував зборами генерал Сальський. До Управи обрано: головою – ген. Куц⁸⁷, заступником – генер. Шепель⁸⁸, секретар – ген. Шандрук⁸⁹ і членами Управи ген. Вовк⁹⁰ і підпол. Квітка⁹¹.

⁸⁶ **Тютюнник Юрій** (1891–1930) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. У 1919 р. – командувач Київської групи Армії УНР. Учасник Першого Зимового походу, командир Київської дивізії і заступник командувача армії. У листопаді 1920 р. – інтернований разом з українською армією в польських таборах. Член Вищої Військової Ради УНР. Із січня 1921 р. – начальник Партизансько-повстанського штабу при Головній команді Армії УНР. Командувач Української повстанчої армії, яка здійснила Другий Зимовий похід у 1921 р. У 1923 р. внаслідок спецоперації радянських спецслужб «виведений» в УСРР. Офіційно оголосив про своє «добровільне» повернення до УСРР і був амністований радянською владою. Працював викладачем у Харківській школі червоних старшин. Секретар-інспектор ревізійної комісії Всеукраїнського державного акціонерного товариства торгівлі. Співпрацював з Всеукраїнським фотокіноуправлінням. Заарештований у 1929 р., згодом страчений.

⁸⁷ **Куц Віктор** (1878–1942) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. У 1919 р. – начальник штабу 1-ї Північної дивізії, начальник штабу Запорізької групи Армії УНР. 3 липня 1920 р. – перший генерал-квартирмейстер Армії УНР. На еміграції оселився у Варшаві. Співзасновник української станиці в Каліші, член і голова її управи, співорганізатор Українського військово-історичного товариства у Варшаві, головний редактор його друкованого журналу «Табір». Останні роки життя був членом головної управи Українського центрального комітету.

⁸⁸ Ймовірно йдеться про **Шепеля Володимимира** (1881–?) – українського військового діяча, генерал-хорунжого Армії УНР. 5 червня 1920 р. – придільний до штабу Армії УНР. Із 3 липня 1920 р. – командир 4-ї Сірої бригади 2-ї Волинської стрілецької дивізії Армії УНР.

⁸⁹ **Шандрук Павло** (1889–1979) – військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. У 1920 р. – командир бригади 3-ї Залізної дивізії Армії УНР. В еміграції мешкав у Польщі, один із співзасновників військового журналу «Табір». У 1938 р. закінчив польську Академію Генштабу – офіцер польської армії. В роки Другої світової війни – командир 29-ї польської піхотної бригади, перебував у німецькому полоні. У березні 1945 р. – голова Українського національного комітету, командуючий Українською національною армією. Після війни мешкав у Німеччині, а з 1949 р. – в США.

⁹⁰ **Вовк Андрій** (1882–?) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. 3 вересня 1919 р. – командир 5-ї Київської дивізії Армії УНР. Учасник Першого Зимового походу, начальник штабу Київської дивізії. У листопаді 1920 р. разом з Армією УНР інтернований у польських таборах. У 1921–1922 рр. командувач армії та військовий міністр уряду УНР. У 1925 р. – голова Українського воєнно-історичного товариства у Варшаві. У 1940–1942 рр. – керівник проводу Української громади в Західній Німеччині. Співпрацював з державним центром УНР в екзилі.

⁹¹ **Квітка (Квітко) Олександр** (1893–1945) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. У 1919–1921 рр. – курсовий старшина Спільної військової школи Армії УНР. У 1921–1922 рр. – старшина Охорони Головного отамана С. Петлюри. Із 1928 р. – на службі в польському війську.

Головою ревізійної Комісії обрано ген. Базильського⁹². На зборах ген. Куц запропонував обрати Вас почесним Головою Т-ва. Ця пропозиція була зустрінута загальним вставанням, оваціями та окликами «СЛАВА» і затверджена одногосно. Мене і Сальського обрано почесн. членами, а обрання інших, які мають на це право, поки що не відбулося. Сподіваюсь, що це обрання буде переведено Управою, яка зараз виготовлює до Вас урочистого листа. Цілком погоджуюсь з В. міркуванням в листі до С. про значення Товариства і з свого боку буду стежити за розвитком його діяльності.

В червні місяці виїхав до Америки свящ. Білон⁹³, через якого я в імені Уряду передав листа до Архiepіскопа Укр. Автокеф. Правос. Церкви в Америці, який кілька місяців тому приїхав з України до своєї єпархії.

Надсилаю Вам копію мого листа до нього і копію його відповіді, а також конверт у якому одержано листа і який прошу повернути мені поштою. Оригінал листа на бланку. Виглядає так: «Архiepіскоп Укр. Автокефальної Церкви в Америці Іоанн Хведорович⁹⁴, потім адреса, а поруч – те ж саме на мові англ. Шкода, що не можемо передати цього до преси. Хочу звернутись до нього з проханням поінформувати про становище Укр. Автокеф. цер. на Україні. Уважаю доцільним, щоб Ви і від себе написали йому. По змісту його листа можна сподіватись, що це цілком наша людина.

Був у мене залізн. робітник з України, враження від розмови з яким представляю в копії листа мого до Праги. Приїхав недавно з Києва д-р Мар'ян Хойновський, який близько знав В. К-ча⁹⁵ і всю його родину. З ним бачився Ч-в⁹⁶, а завтра він буде у мене. Привіз дуже

⁹² **Базильський Гаврило** (1880–1937) – військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. У 1920 р. – командувач запасних військ, командир 1-ї Кулеметної дивізії, 1-ї Запорізької дивізії Армії УНР. Наприкінці 1920 р. інтернований у польських таборах. Після ліквідації таборів інтернованих у 1924 р. мешкав в Українській збірній станиці в Каліші.

⁹³ **Білон Петро** (1879–1959) – український церковний та громадський діяч, видавець. Священик 6-ї Січової стрілецької дивізії Армії УНР. Військовий капелан у таборах інтернованих в Александрові Куявському та Щипйорно. Заснував в Александрові Куявському видавниче т-во «До світла» і журнал «Релігійно-науковий вістник». З 1924 р. переїхав до Канади 1924, з 1930 – у США.

⁹⁴ **Теодорович Іоан** (1887–1971) – український церковний діяч, архієпископ Подільський і Вінницький УАПЦ (1921–1924). Перший капелан української дивізії Сірожупанників за часів визвольних змагань. Головний капелан правобережного фронту холмської, подільської і київської груп. З 1924 р. очолив УПЦ за кордоном.

⁹⁵ Ймовірно йдеться про Прокоповича В'ячеслава Костянтиновича.

⁹⁶ Ймовірно йдеться про Миколу Чеботаріва.

цікаві інформації, про які в окремому звіті. Прошу В.К. повідомити, чи можна до п. Хойнов. ставитись з довір'ям і до якої міри.

«Великою» подією в нашому місцевому життю був приїзд нашого канадійця Павла Крата, який бавив у мене коло тижня і пообіцяв різноманітну допомогу як нашій еміграції, так і держ. центрові. Він є пастором пресвітеріан. церкви, до якої належить і Мак-Дональд⁹⁷ і яка наближається до англіканської. Мріє про майбутнє об'єднання англікан. церкви з нашою автокефальною. На цю тему він розмовляв з Лондонс. Архиепископом, а на поворотній дорозі матиме авд. у М.-Д. Після кількох «сеансів» ми цілковито на вернули Крата до нашого д.ц. Особливо він зацікавився нашими зв'язками з Україною і обіцяв допомогу на працю. №№ з яким він знайомий з давніх часів, також як і зі мною. З Центр. Коміт. він домовився про виїзд до Канади кількох тисяч наших емігрантів як з П-щи, так і з інших країн. На переїзд він сподівається добути необхідні кошти. Нарешті він сфотографував мене, Сальського і Токаржевського на кінематографічну ленту для Канади. Запевняє всіх нас, що Ваш приїзд до Канади був би триумфальним і дав би великі кошти для нашої праці. Домагається також того, щоб разом з ним Ви побували в Л. у М.-Д. На зиму він сподівається бути єпископом. Не знаю розуміється, що вийде з цих розмов, але гадаю, що треба призначити його нашим Консулом до Канади. Він цього хоче і тоді більше старатиметься. Дуже він просить, щоб Ви погодились прийняти його і в разі Вашої згоди, хоче навмисне заїхати до Шв. Прошу Вас дуже погодитись прийняти його, а також прошу Вашої згоди на призначення його Консулом. Що ж до М.Д., то це вирішите в розмові з ним. Робить він враження надзвичайно поважної, релігійної людини. Познайомив він мене з деякими протест. англ. пасторами в В-ві. Його «idei fixe» – Ваша давня ідея про протекторат Англії над Україною.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 15.3.2. Колекція документів. Документи з історії Директорії УНР.

⁹⁷ Макдональд Джеймс Рамсей (1866–1937) – англійський державний і політичний діяч, один із засновників і лідерів Лейбористської партії. В 1924 та 1929–1935 рр. – прем'єр-міністр Великої Британії. У лютому 1924 р. уряд Макдональда визнав де-юре СРСР.

№ 34

**Лист Андрія Лівичського
до Валентина Садовського**

8 грудня 1925 року

8/ХІІ-1925

Дорогий Валентине Васильовичу.

Правду кажучи, досадно було мені, що ти вирішив таки їхати з Польщі. Як раз тут нарешті ... рішуче пообіцяли для тебе посаду по М-ву праці, і разом з тим ти міг би, коли б побажав, дістати «обивательство». Тепер це ще легше, бо М-ром праці призначено нашого доброго знайомого Земеніцького. Персонально я вважав, що тобі, яко людині з родиною, треба б було влаштууватись на стало тут. Там невідомо, чи довго триватимуть доброчинства...

Але тепер, розуміється, мусиш триматись своїх Подебрадів. Добре тільки, що ти принаймні можеш тепер оддати свої сили науковій праці.

З адреси твоєї бачу, що ти мешкаєш десь близько коло Мазепи і М. П-ча. Май на увазі, що с. д-ки протягом останніх місяців залицялись до с.ф. Цікаво, як ти зустрівся з Мазепою? Чи видужав «Серьожа», чи, як пишуть, став ще більшим вар'ятом? Та і взагалі цікаво було б почути твій погляд про «настрої» і громадське життя еміграції Праго-Подебрадської. Та й про себе напиши все докладно: як улаштувався, як відчуваєш себе матеріально, як себе відчувають Лідія Іванівна і Ліля.

Питаєш про «новини й перспективи?» Бачиш же, що в Парижі виходить наш тижневик, який навіть виплачує гонорари співробітникам. Доведеться мені зараз після свят проїхати і до Парижу, і до Праги, теж у зв'язку з «перспективами». До речі, чому не пишеш у «Тризубі»? Чи може це твоя стаття «Дебют у Женеві» за підписом В. Салевський. – Хоч твоя, хоч С. В-ча? У Вас стиль подібний.

А взагалі, відчуваю себе зле. Мав ти рацію, коли радив мені «влаштуватись» ще в 23 році. Трудно весь час вітати в емпіреях і абстрагуватись од реального життя. А коли до цього додати ще необхідність бути в постійному «контакті» з союз-ми, то й вовком завиєш... Як же не «заздрити» такому Багринівському, який умудрився і «обивательство» добути і права присяж. адвоката дістати і вже в Луцьку обосну-

ватись... Це все між нами, бо тільки в бесіді з тобою я часом розпу-
скаюсь; перед іншими – «гром побіди роздавайся!»

А гроші я тобі надіслав за рахунок утримання по посаді М-ра
праці, на якій ти, голубе, і помреш, бо демісії не дістанеш. Пиши. Ві-
таю твою родину та всіх наших.

Твій Андрій Лівіцький.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 2-2 зв.

№ 35

Відкритий лист

**Уряду Української Народної Республіки з приводу вбивства
Симона Петлюри**

12 червня 1926 року

Від Уряду Української Народної Республіки.

25 травня 1926 року смертю мученика загинув славний лицарь
землі української **Голова Директорії Головний Отаман військ У.Н.Р.
Симон Петлюра**. Не в чистому полі, не в чесному бою поліг він голо-
вою, – загинув він од зловорожої руки найманого ворогами України
убивця, що підстеріг його беззбройного на вулиці світової столиці.
До численних могил борців проти червоної Москви, що їх розсипано
на батьківщині та на еміграції, додано нині ще могилу **вождя україн-
ського народу, борця за незалежну державу українську, за волю і
честь української нації. Народе український, схились низько перед
славною могилою Симона Петлюри, бо він душу свою поклав за
Україну, смерть прийняв за щастя твоє, за долю твою.**

У тяжкий відповідальний час української історії поставлений був
Симон Петлюра на чолі Української Народної Республіки. Знесилений
віками поневолення та лихоліттям великої війни, український народ з
напруженням усіх сил своїх змагався створити власну національну дер-
жаву, свідомий того, що лише «в своїй хаті своя правда і сила, і воля».
З середини провадилася творча організація Української Республіки на
ґрунті народоправства, громадської й політичної рівності всіх грома-
дян, охорони соціальних прав українського селянства й робітництва
та національних прав меншостей, що здавна живуть на Україні. Закор-

доном, в Європі та в цілому світі, так само напружено проводилась боротьба за визнання Української Народної Республіки іншими державами та чинна охорона права України на самостійне державне існування. А разом з тим треба було безперестанно відбиватися од віковічного ворога, що зажерливо простягав руку свою на нашу землю.

Жертвенність, твердість та непохитність означають велику путь визвольної боротьби, на чолі якої стояв Симон Петлюра. Свята відданість народній справі, мужнє лицарське завзяття в бою осягли його славою серед українського народу. А в очах ворогів нашої батьківщини ім'я його стало страшним та ненависним, бо воно було гаслом змагань народних, що прямували до національної та соціальної справедливості в незалежній республікансько-демократичній державі. Тож коли ворог людського права поставив собі завданням винищувати видатніших противників своїх, то першою жертвою його підступного злочину мав упасти той, хто незломним заборолом стояв на шляху зловорожих замахів на права українського народу. Та для ворожої Москви ще мало самої смерті великого патріота. Для виконання ганебного вчинку ворог умисне обрав жида, мов би месника за жидівські погроми під час революції, і намагається брудним наклепом заплямити чисте ім'я того, хто найгостріше поборював усяке насильство та зокрема суворо поборював насильства над жидівським населенням України.

Симона Петлюри не стало. У чужій землі лежить лицар, ждучи у дубовій труні свого повороту на Україну. Але нестерпний дух його вітає над цілим українським народом, горить в серцях еміграції української, живе серед уряду Української Народної Республіки. Діло Симона Петлюри – то діло цілої нації, і цілим українським народом має бути довершене. Справа національного визволення, що в ній провів Уряд Української Народної Республіки на чолі з Симоном Петлюрою, має глибокі основи для себе в самим життю українського народу, в самій душі його. Через невдачі та вигнання провідників визвольна боротьба не припинилася, – **не зійде вона з свого переможного шляху і через смерть Великого Вождя.** Скроплені мученицькою кров'ю його ідеї та його приклад стануть для нас святим заповітом, кажуть нам не лише продовжувати боротьбу за наше національне й державне визволення, а й наказують помножити наші зусилля, щоб заступити собою страчену велику силу.

По смерті незабутнього вождя, виконання обов'язків Голови Директорії Головного Отамана військ Української Народної Республіки перейшло до Голови Ради Народних Міністрів Андрія Лівіцького на основі закону 12 листопаду 1920 року, а Рада Народних Міністрів, в за-сіданню 1 червня 1926 року, прийняла цей акт до відома та виконання.

Приймаючи на себе в цей відповідальний час увесь тягар праці нашого національного й державного визволення, **Уряд Української Народної Республіки дає урочисту обітницю перед цілим українським народом та перед славною пам'яттю Симона Петлюри свято і непорушно виконати до кінця свій обов'язок перед батьківщиною.** Уряд закликає всіх громадян українських до братнього об'єднання навколо ідеалів У.Н.Р., освячених кров'ю наших патріотичних військ та їх Головного Отамана. **Уряд Української Народної Республіки звертається до цілого народу українського, на батьківщині – в неволі, та на еміграції – в розсіянні суцього, не втрачати духу мужнього, з новою вірою одностайно проти одвічного ворога стати, вшанувати славу пам'ять Симона Петлюри не жалем та слізьми, а могутньою організацією близької перемоги.**

«Поховайте та вставляйте, кайдани порвіте». І коли спадуть з народу українського ті тяжкі та ганебні кайдани, коли на лицарській крові наших борців повстане незалежна Українська Держава, буде тоді закінчено працю й часове завдання Уряду Української Народної Республіки. Відновивши державність свою на вільній землі, український народ скаже своє суверенне слово і покличе до влади тих, кого волітиме поставити коло великої державної праці.

А до того часу, підвівши високо вгору прапор У.Н.Р., що випав з натруджених рук славного лицаря, Уряд Української Народної Республіки закликає націю українську до дальшої боротьби з ворогом, що брутальною силою поневолив нашу батьківщину, та найманою рукою занапастив незабутнього вождя народного.

Спочивай, змучений лицарю! Україна не забуде тебе і саму смерть твою перетворить в життя, в славу і волю народну.

Андрій Лівіцький

Заступник Голови Директорії, Головного Отамана військ Української Народної Республіки.

В'ячеслав Прокопович

Голова Ради Народних Міністрів.

Володимир Сальський

Генерального Штабу Генерал-Хорунжий, Військовий Міністр.

Париж, 12 червня р.б. 1926.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 1.

№ 36

**Лист Андрія Лівіцького
до Олександра Шульгина⁹⁸**

2 червня 1928 року

Копія

Пану міністру закордонних справ УНР

Як уже Вам писав, я з Галичанами начав розмови. Довести до остаточного порозуміння між урядом Річі Посполитої польської та галичанами, це для мене дуже важке завдання. Я зразу начав говорити з нашими приклонниками з партії Українського Національно-Демократичного Об'єднання, з послами д-р Дмитром Левицьким⁹⁹ та Володимиром Целевичом¹⁰⁰. Це сьогодні одинока партія, з якою у цім питанні можна говорити.

⁹⁸ **Шульгин Олександр** (1889–1960) – український державний і політичний діяч, дипломат, історик. У 1919–1920 рр. – член делегації УНР на Паризькій мирній конференції та Першій асамблеї Ліги Націй у Женеві. Із 1920 р. на еміграції жив у Чехословаччині, Франції. У 1921–1924 рр. – голова української надзвичайної дипломатичної місії в Парижі. У 1926–1936, 1939–1940, 1945–1946 рр. – міністр закордонних справ УНР. У 1939–1940 рр. – голова уряду УНР в еміграції. У 1929–1939 рр. – голова Головної Української еміграційної ради. У 1923–1927 рр. – професор Українського вільного університету і Українського Високого педагогічного інституту імені Драгоманова у Празі. Проводив активну громадську, наукову, педагогічну, публіцистичну діяльність.

⁹⁹ **Левіцький Дмитро** (1877–1942) – український галицький громадсько-політичний діяч, правник. За Директорії – голова Надзвичайної дипломатичної місії у Данії. Редактор газети «Діло», один із засновників УНДО, його перший голова. У 1928 р. – депутат польського сейму, у 1928–1935 рр. – голова Української парламентської репрезентації. Репресований комуністичним режимом.

¹⁰⁰ **Целевич Володимир** (1890–?) – український галицький громадсько-політичний діяч, правник. Член УВО, а від 1925 р. – чільний діяч УНДО. У 1932–1937 рр. – генеральний секретар УНДО. Посол до польського сейму (1928–1930, 1935–1939 рр.), заступник голови Українського посольського клубу у Варшаві. Репресований комуністичним режимом.

Між Президіумом Українського Соймового Клубу та блоком пана маршала Пілсудського є до певної міри порозуміння, но це порозуміння в нічому не мішає УНДП стояти в опозиції до уряду. Польський уряд робить зусилля, щоб Український Соймовий Клуб притягнути на сторону урядового блоку. Від Українського Клубу вимагається офіційної декларації, як це було зроблено українськими послами, які зараз входять до блоку пана маршала.

Крім заяви лояльності супроти Річі Посполитої польської, вимагається теж й заява, що Український Соймовий Клуб стоїть на становищі польської державності. Хоч Український Клуб міг би це зробити, то він цього не робить, вимагаючи, щоби перш за все з боку польського уряду були здійснені домагання Українського Соймового Клубу.

Я, з мого боку, стараюсь в'яснити ситуацію і справу поставити на реальний ґрунт. Пан посол Д. Лівницький, зі свого боку, робить зусилля, щоб підготувати ґрунт в самому Клубі для практичних переговорів. Необхідні є уступки з боку польського уряду, – про це я вже говорив з деякими міністрами та одержав їх згоду, що з боку уряду це буде зроблено.

Коли мені вдасться довести до порозуміння, так й для нас це принесе великий успіх, бо тоді зможемо деяких визначних галичан вжити для наших цілей.

Мене інформували про Лапчинського¹⁰¹, який зараз заступає московську експозитуру у Львові. Він зі свого боку устроює банкет для Галичан і хоче їхню опінію з'єднати для Совітів. Його завдання є із Східної Галичини зробити етап для совітських експериментів. Він у приватних розмовах з деякими галичанами сказав, що Совіти «не зрелися західних земель України та, що ці землі в скорому часі будуть прилучені до радянської України». Такими фразами Лапчинський хоче з'єднати симпатії галичан для харківської експозитури. Це, однак, йому не вдасться, хоч як великими ворогами поляків є галичане, бо ж вони на власній шкурі відчували московсько-большевицьке добро.

А. Лівницький.

Верно:

Зав. О.Ш.Д.: (підпис)

¹⁰¹ **Лапчинський Юрій** (1887–1938) – радянський партійний діяч, один із лідерів націонал-комуністів в Україні. Із кінця 1920-х років генеральний консул СРСР у Львові.

ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2674. – Арк. 51–52.

Опубл. в кн: Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 322–323.

№ 37

Лист Андрія Лівницького
до Валентина Садовського

12 серпня 1928 року

12/VIII

Дорогий Валентине Васильовичу!

Одержав я від тебе не «листа», а відповідь на мій лист, тому й не квапився з відповіддю. Тим паче, що перебивався на інше помешкання і збирався виїхати на село. Гадав я, що ти вже в Костополі і збирався туди писати. Маю для тебе 200 зл. (за серпень), згідно умови з В. К-чем, та й не знаю, куди їх переслати, чи в Кременець, чи вже в Костопіль. Найліпше буде, коли ти якнайшвидше приїдеш до мене і тут одержиш гроші. Живу я на дачі над Бугом, в сосновому лісі, для тебе повітря дуже корисне. Багато є про що поговорити, а тут у лісі, чи над річкою, це найзручніше. Буду дуже радий гостити тебе у себе тиждень або й два, бо пробуду тут з дружиною до перших чисел вересня. Хіба тільки навідаюсь на кілька день до В-ви. Їхати треба до Берестя, звідти пересадка на лінію Берестя-Холм, квиток брати до ст. Влодави. Моя точна адреса і точне моє прізвище такі: «Tomaszowka kolo Wlodawy. Marja Platkowska (це – моя дружина), dom Puly № 66. Це – коли б ти приїхав так, що ніхто тебе (з наших) не зустріне на двірці. З двірця будеш питати або Marja Pl-ку або мене, себто «Jana Platkowskiego». Наша дача в 10 хв. ходу від двірця, близько до Буга, коло «posterunku» поліційного. Документів тут мельдувать не треба. Найліпше буде, коли пришлеш телеграму про день свого приїзду: вийдемо до всіх потягів. Листи чи телеграми пиши по такій адресі: Tomaszowka k/Wlodawy. Jan Platkowski. Poste restante. Так хочу вітати тебе у себе, що поверну й гроші за дорогу в обидва кінця. Певно, як вийдеш зранку, будеш тут увечері: потяг з Берестя приходить сюди о 6-й веч. і 10-й рано, а з Холма о 8-й веч. і 6-й рано.

Про Літвіцького пишу до В-ви, боюсь однак, що це буде нелегка справа через колишню його висилку. Дивуюся, що він сам не написав до мене, ми ж розлучились не ворогами. Певно, буде потрібна моя особиста інтервенція в МЗС. Шкода, що я не знав про це перед виїздом. Цілую ручки Л. І-ни, вітаю Лялю. Твій Андрій Лівіцький.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 3-3 зв.

№ 38

**Лист Андрія Лівіцького
до Валентина Садовського**

13 серпня 1928 року

13/VIII

Дорогий Валентине Васильовичу.

Вчора послав тобі листа на Кременець, але не будучи певен, де саме тебе можна зловити, пишу й на Костопіль. Повторюю свою просьбу, щоб ти приїхав погостювати до мене. Гадаю, що це тобі зручно, бо тож усе родичі не твої, а Лідії Іванівни. Маю для тебе «чергових» 200 зл. І опріч того поверну вартість квитків 3 кл. Мене запевняв С-ра ще на початку серпня, ніби ти вже в Костополі. Мое точне прізвище «Jan Platkowski», адреса для листів: «Tomaszowka» k/Wlodawy. Posterestante. Ст. Влодава є на лінії «Beresc-Chelm», їхати сюди можна або на Берестя з пересадкою в Бересті до Влодави або на Холм з пересадкою в Холмі до Вл-ви. Потяги сюди приходять з Берестя о 6 год. Веч. і 10 год. Ранку, з Холма о 6 год. ранку і 8 год. веч. Телеграфуй, коли саме виїдеш, і я виходитиму на всі потяги. Телеграфуй також posterestante (пошта близько, ходимо щоденно). Коли б тебе на двірці ніхто не зустрів, то з двірця треба йти понад залізницею в напрямі до р. Буга і за вісім хвилин ходу питати «posterunek policiny», а коло нього д. Puly № 66.

Більше тут знають мою дружину Марію Платковську, бо я тільки в цих днях сюди приїхав. Тут дуже гарно навкрути – соснові ліси, а в 15 хв. ходу – річка Буг. Для твоїх легень тут рай. Отож чекаю. Вітаю родину.

Твій Андрій Лівіцький.

В Бересті адреса Соловія Віктора¹⁰² така: «Ул. 3 маја, 35.» Там же й Крижанівський.

Коли б ти не захотів приїхати до мене (або чомусь не зміг), прошу подати адресу, по якій тобі вислати гроші.

Опріч всього іншого ще й поінформую Тебе про цікаві речі. Чи маєш відомості про здоров'я Є. Х-ча¹⁰³?

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 5-5 зв.

№ 39

**Лист Андрія Лівичського
до Валентина Садовського**

1 вересня 1928 року

Дорогий Валентине Васильовичу.

Писав ти мені й говорив про бажаність улаштувати тут М. Літвіцького, в першу чергу хлопотатись про візу для нього. А вчора я одержав од нього листа, в якому він просить про визначення для нього наук. стипендії в 600 кр. чеш. на два роки, з метою виробити докторат в Академії. Уважаю, що це – непогана в нього думка, і маю бажання йому допомогти. Це було б можливо не формі стипендії, а уряд. винагородження за якусь працю, чи то в адміністр. комісії, що вже zorganizував Ол. Гн-ч, чи взагалі по М-ву Внутр. Справ, себто у того ж Ол. Г-ча. Отож, прошу тебе «порадити» Літвіцькому, щоб він ближче «підійшов» до праць комісії, а може й до самого Ол. Г-ча. І то негайно, бо О.Г. в середині вересня вже буде в В-ві. Нічого б я не мав, щоб О.Г. доручив з приводу свого виїзду з Праги якісь функції Літв-му. Взагалі, хочу допомогти в цій справі і шукаю титулу, під яким це було

¹⁰² **Соловій Віктор (Варлаам)** (1891–1966) – український громадсько-політичний і церковний діяч, архієпископ УАПЦ. У 1920 р. – співробітник канцелярії Головного отамана С. Петлюри. У 1923–1931-му займався церковною громадською і кооперативною діяльністю на Волині і Поліссі (в Бересті). Член митрополичої ради Православної Церкви в Польщі. У 1930 рр. виселений з Полісся, співробітник Українського наукового інституту у Варшаві.

¹⁰³ **Чикаленко Євген** (1861–1929) – український громадсько-культурний та політичний діяч, меценат, видавець. Із 1919 р. жив на еміграції: в Польщі, Чехословаччині, Австрії, потім знову Чехословаччині. Був головою Термінологічної комісії в Українській господарській академії у Подебрадах, друкувався в українських періодичних виданнях. Укладач «Українсько-німецького лісотехнічного словника».

б можливо. Гадаю, що й ти мені в цьому допоможеш, бо знаю твоє відношення до Миколи Олексієвича.

Був у мене Модест П-ч¹⁰⁴. З приємністю констатую, що він не так постарівся, щоб не робити корисної роботи. Ми порозумілися, і восени він буде в В-ві. Бачу, що твоя з ним зустріч дала позитивні наслідки для вас обох (!). Напиши ж мені про Лів., до 10-го, так: «Wlodawa. Jan Platkowski. Posterestante», а потім: «W-wa. Filtrowa, 63, m. 15, J. Platkowski».

Добре проходила участь наших студентів на Конгресі в П-жі, але про це тебе поінформує Ан. Ів.

Що це за подоріж Вол. Тим-ка¹⁰⁵ до Букарешту? Ти ж про неї не згадував. Шкода, коли такий цінний для нашої справи фінансист заангажується, цілковито з якоюсь державою. Маю відомості, що Нау-ук. Інститут у В-ві почне функціонувати найпізніше з 1 січня, а тоді співпраця Вол. Т-ка буде для нас конечна...

Прошу поінформувати мене про стан здоров'я Єв. Х-ча, і передати йому моє сердечне привітання.

Лідії Іванівні цілую ручки, а п. Лялі щічки.

Твій Андрій Лівичький.

Твоя пражька адреса загубилася.

1/IX

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 7-7 зв.

№ 40

Лист Андрія Лівичького до Іларіона Косенка

7 вересня 1928 року

7/IX.28 р.

Вельмишановний Іларіоне Федоровичу!

Добрі часи Ви пригадали, як зараз пам'ятаю наші розмови в Кам'янці, а вже не за горами десяти роковини.

¹⁰⁴ **Лівичький Модест** (1866–1932) – український громадський діяч, письменник. У 1919 р. – радник, а згодом – голова української дипломатичної місії у Греції. У 1920 рр. – лектор і лікар Української господарської академії в Подєбрадах. У 1927 р. переїхав до Луцька.

¹⁰⁵ Ймовірно йдеться про **Тимошенка Володимира**, члена делегації УНР на Мирній конференції в Парижі, економіста, кооператора у Франції.

Дякую за цікаві інформації: і за Панейка¹⁰⁶ і за С-ка, а особливо за «Володьку» Степанк-го¹⁰⁷. Цього останнього я колись особисто добре знав: він же належав до Р.У.П. Розуміється, це міжнародній, політичний аферист, але ж завжди ніби під прапором укр. патріотизма. Ви пишете: «як хтось його візьме до рук, то ми його не використаємо». Він давно «в чийхсь руках», але здається ніколи не був у руках б-ких, і шкода було б, коли б він там опинився. По здібности, спритности та інтелігентности – це рідка людина. Випускати його, це – немала втрата. Колись, в році 1919, він писав до С. В-ча в Кам'янець уже після того, як в році 1918 побував в «хліборобах-демократах» під егидою Шемета¹⁰⁸. С. В-ч бажав увійти з ним в контакт, але с.р-и та с.д-ки стали на перешкоді. Та й грошей треба було немало, щоб його «взяти в руки». Бачте, в роках 1915-18 він стояв «занадто» близько до «німців», значно ближше, ніж «Союз визволення». Кілька останніх років про нього нічого не було чути, хоч сам С.В. часом про нього розпитував. Тепер для мене очевидно, що він «знайшовся» з англійцями. І ця остання презумпція примушує тим більше цікавитись його особою. Припускаю, що він для англійців – «своя людина». Це треба пам'ятати в розмовах з ним, трактуючи його, але непомітно для нього, англійським не агентом, а ніби відпоручником. Очевидно, він і не є «агентом», а лише «інформатором» про укр. справу. Але як Ви розумієте, що через такого інформатора можна далеко більшого досягти, ніж «парадним ходом». Не можна тільки погодитись на високе становище такого інформатора у нас, щоб не знизити нашого маєстату перед чужозем-

¹⁰⁶ **Панейко Василь** (1883–1956) – український громадсько-політичний діяч, дипломат, публіцист. З листопада 1918 р. – державний секретар закордонних справ ЗУНР. У 1919 р. – голова делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції, згодом заступник голови. З грудня 1919 р. – голова делегації ЗУНР на мирній конференції та член проросійського Українського національного комітету в Парижі. У 1925 р. повернувся до Львова, займався журналістикою. Після Другої світової війни переїхав до США, згодом – до Венесуели.

¹⁰⁷ **Степанківський Володимир** (1885–1957) – український громадський і політичний діяч. З 1911 до 1914 р. у Лондоні проводив інформаційну діяльність на підтримку українського національного руху. У 1915 р. – став співзасновником у Швейцарії Українського інформаційного бюро, яке в 1915–1920 рр. видавало французькомовний часопис «L'Ukraine» і неперіодично англійськомовний «The Ukraine». Зробив низку звернень до керівництва Великої Британії з вимогою визнати незалежність УНР.

¹⁰⁸ **Шемет Сергій** (1875–1957) – український громадський і політичний діяч. Один із засновників Української партії хліборобів-демократів, проводив активну діяльність в часи Гетьманату 1918 р. З 1919 р. – на еміграції в Австрії, де був особистим секретарем П. Скоропадського. У 1920 р. разом із В. Липинським заснував Український союз хліборобів-державників, належав до провідних діячів гетьманського руху.

цями. Мусить він і у нас примиритись з ролею «маклера», принаймні в сучасному. Наприклад, коли б він «своїми силами» (себто за англ. гроші) почав видавати місячник, не треба, щоб він починав з похвал на адресу УНР, хай тільки не лає і не висуває інших «концепцій».

Пишу так детально, щоб полегшити Ваші перші кроки в контакт з ним. Мусите за це взятися, бо Ви ж перший мене поінформували: очевидно, розумієте значіння для нашої справи такого пана. Треба тільки на початку бути з ним дуже обережним. Не треба, щоб він зрозумів, що я особисто цікавлюся його особою, і що Ви з ним говорите з мого доручення. Ліпше хай він сам додумається до думки про особистий контакт зі мною. Та й то не зразу, і не відверто, бо занадто вже він став одіозною фігурою серед нашого громадянства. В подальших кроках з ним може Вам допомогти п. Рудичев¹⁰⁹, який про нього знає. Тільки не відмовляйтесь, бо розпочати контакт із ним у Парижі більше нікому. Гадаю, що лише Микола Андрієвич особисто його знає і прошу Вас з ним у цій справі порадитись.

Уважаю необхідним попередити Вас бути суцього обережним з п. Чоб-вим, який несподівано з'явився в Парижі. Виїхав він звідси скінченою людиною. Це вже й не патріот, а типовий зрадник, який допустився вчинків ганебних. Він і не здібний, і не спритний, і не інтелігентний, але людина морально безнадійно зіпсута. Дивує мене, що О. О-на¹¹⁰ ще має до нього певний сентимент, хоч С.В. в останніх листах до мене вже ставився до Ч. цілком негативно. Вже від 4-х років Ч-в перестав бути «нашим» фактично й морально. Хай громадянство в П. буде з ним обережним.

Пишу з села, де просидів коло місяця. За тиждень вертаю до В-ви. Ч-ко до Вас, здається, ставиться не зле. Вітаю сердечно всю Вашу родину і родину М. А-ча.

¹⁰⁹ **Рудичів Іван** (1881–1958) – український громадсько-політичний діяч, журналіст, правник. У 1918 р. – обіймав низку судових посад у Армії УНР. Із листопада 1920 р. – на еміграції мешкав у Варшаві, Берліні, Празі, Парижі. Після трагічної загибелі С. Петлюри взяв активну участь у створенні Бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі, із 1927 до поч. 1950 рр. був її директором. Докладав значних зусиль для збереження світлої пам'яті про С. Петлюру: долучився до підготовки видань В. Іваниса «Симон Петлюра – Президент України», 1-го тому збірника «Симон Петлюра: Статті, листи, документи», опублікував власні спогади «Симон Петлюра в молодості».

¹¹⁰ **Петлюра Ольга** (1885–1959) – вчителька та громадська діячка, дружина С. Петлюри. Із 1920 р. проживала на еміграції у Варшаві, а з 1924 р. – у Парижі. Похована разом із С. Петлюрою і дочкою Лесею на цвинтарі Монпарнас у Парижі.

Ваш А. Лівичський¹¹¹.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівичського Андрія до Ко-
сенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 41

Лист Андрія Лівичського
до Валентина Садовського

Ймовірно 7 січня 1929 року

Дорогий Валентине Васильовичу.

Наші листи в свій час розминулись. Не часто писав тобі, бо вся наша енергія пішла на емігрантський з'їзд, що відбувся 29–31 грудня. Довелося нашій громаді виробляти й проект статуту організації нашої еміграції в П-щі і приводити делегатів на з'їзд од окремих колоній і намічати президію з'їзду, а також членів різних емігр. установ. На з'їзді з'їхались 55 делегатів з обраних в різних колоніях по розрахунку одного делегата на 50 емігрантів, що прийшли на виборче зібрання. Президія з'їзду була цілком наша: Віктор Андрієвський¹¹², ген. Куш, полк. Садовський, Левко Ч-ко. Обрано головну управу цілої політ. еміграції в П-щі в складі: М.М. Ковальський¹¹³, Куш, Садовський, Краснопільський (зі Львова) і І. Злотницький¹¹⁴. Обрано також «Раду»

¹¹¹ Примітка на полі листа написана нерозбірливо.

¹¹² **Андрієвський Віктор** (1885–1967) – український громадсько-політичний діяч, педагог, публіцист. У 1917 р. – гласний Полтавської міської думи. Із кін. 1917 до квітня 1918 рр. – комісар освіти УНР у Полтавській губернії. Із 1920 р. на еміграції в Польщі, працював директором української таборової гімназії у м. Каліш, згодом переїхав до Чехословаччини та Німеччини.

¹¹³ **Ковальський Микола** (1885–1944) – український державний і громадсько-політичний діяч, один із найближчих соратників А. Лівичського. У 1917 р. – член Української Центральної Ради. У 1918–1920 рр. очолював Департамент Державного Контролю УНР. З 1920 р. – на еміграції у Польщі. З 1939 р. співпрацював з українським рухом Опору, за що був заарештований гітлерівцями. Загинув 28 грудня 1944 р. у нацистському концтаборі Дахау (Німеччина).

¹¹⁴ **Злотницький Ілля** (1870–1930) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. У 1917 р. – заступник голови Найвищого військового суду, головний суддя суду Української Держави, віце-міністр судочинства УНР. Із 1920 р. – на еміграції в Польщі, перебував у таборах для інтернованих вояків Армії УНР у Ченстохові й Тарнові, 1923 переїхав до Варшави. Один із організаторів першого з'їзду української політичної еміграції, на якому об-

з 20 членів і 10 заступників¹¹⁵. Ця Рада репрезентує всю еміграцію в П. і має виконувати функцію громадсько-політичного контролю над Управою, що є органом виконавчим. До Ради пройшли всі наші «Зубри», себто Лотоцький, Сальський, Безручко¹¹⁶, Юнаків, П.І. Холодницький, См.-Стоцький, Левко Ч-ко, В. Андрієвський, ген. Шандрук, ген. Змієнко¹¹⁷, А.В. Лукашевич¹¹⁸ і т.п. Моє привітання вислухали з захопленням і надіслали «патріотичну» відповідь. Мали великий успіх доклади Лотоцького, См.-Стоцького і ген. Сальського, котрий мав овацію. «Опозиція» на з'їзді старалася конкурувати з рештою делегатів своїм «патріотизмом». Майже всю визначнішу опозицію довелося мені приймати на окремих «аудієнціях»... Треба констатувати, що подібної консолідації ми навіть не сподівались.

Ми ще з осені вирішили поділитись, чекали тільки на остаточне прийняття Сад. і Чуб. Першого вже остаточно ухвалили прийняти, другого, певно, ухвалимо в близькому майбутньому. Дивуюся справді, як Ви там у Под-х не звернули на нього уваги. Тим часом прошу згоди на Сад-го.

Справді, з поділом доводиться бути обережним через деякі «особисті» моменти. В тій другій частині головою має бути, певно, О. Г-ч, а в першій також не я, а хоч Сал., хоч Левко. «Старі» поділяться з тим, щоб в обох ур-х було потроху. Я залишуся з Сал. і Левком та ..., а там будуть О.Г., Без-ко, А.В. і Л-ч та Мик. Мик. Більшість буде зі мною, меншість з О. Г-чем з тим, що за кілька місяців і та «більшість» поділиться. Одно-

раний до складу головного правління Українського центрального комітету в Польщі. Брав участь у роботі багатьох емігрантських організацій – Товариства правників, Українського клубу, Товариства ім. С. Петлюри.

¹¹⁵ Примітка на полі листа: «Отже Садов. остаточно ухвалено ще 26 грудня».

¹¹⁶ **Безручко Марко** (1883–1944) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. У 1919 р. – помічник начальника оперативного відділу штабу Армії УНР, начальник штабу корпусу Січових стрільців, 10-ї дивізії Січових стрільців. Інтернований поляками в грудні 1919 р. З лютого 1920 р. розпочав формування в таборах для інтернованих української 6-ї Стрілецької дивізії, яку й очолив. Із листопада 1920 р. – на еміграції в Польщі, жив у Варшаві. У 1920–1924 рр. – військовий міністр і віце-міністр Уряду УНР в екзилі, член Вищої військової ради УНР.

¹¹⁷ **Змієнко Всеволод** (1884–1938) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. З квітня 1919 р. – виконувач обов'язків командувача Східного фронту Армії УНР. З липня 1919 р. – начальник штабу 10-ї дивізії Січових стрільців. У 1920 р. – начальник штабу 6-ї Стрілецької дивізії Армії УНР. В листопаді 1920 р. інтернований разом з українськими частинами в Польщі. З 1928 р. – начальник II (розвідувальної) секції Генерального штабу Армії УНР.

¹¹⁸ **Лукашевич Андрій** (1883–1930) – український державний діяч, дипломат, за фахом інженер. Товариш міністра шляхів за Гетьманату 1918 р. У 1919–1920 рр. – радник Української дипломатичної місії у Варшаві, згодом її голова. Із 1921 р. – один з ініціаторів створення і голова Українського центрального комітету в Польщі.

часно утворимо крāju («наші» дві та львівська). Коли нічого не будете мати проти, то за якийсь час будете мати й гр.-ду в Луцьку. Там оголошено два нових: Л-Юрчик¹¹⁹ та син Модеста, а намічується ще учитель Білецький та інж. Баталін. За Луцьком прийде черга і на Берестя. Маємо вже групу спец. призначення для координації праці в Г-ні, на Волині та на Поліссі. Маємо постійний контакт з тими землями через приїжджих т.т.-шів. Тактика на цих трьох землях мусить мати відмінний характер. Згодом група осіб призначення перетвориться в крāju...

Прошу Тебе звернути увагу на Кубанську справу. Мусиш бути в контакті з Безкровним¹²⁰ та Іванисом¹²¹. Зараз до Праги поїхав Сулятиц,¹²² який передасть Тобі подробиці. Негарну ролю в В. к-цтві грає Білий, а наші М. Ан-ч та О-к і досі його не розкусили. Але це така делікатна тема, що перекажу особисто і прошу вислухати Сул-го.

Тут ніби трохи поліпшало, ніби більше стали з нами рахуватися. Велике враження зробила консолідація на з'їзді, не дивлячись на заходи І-ва, що знову повернув сюди і робить свої паскудства. З лютого будемо нарешті мати своїх одноручників в Царгороді та Лондоні. Коли Б-кий ще в Празі, прошу вплинути на нього, щоб часом не відмовився від Л-ну.

В справі Шкляра треба нагадувати М. М-чу. Справа затягнулася через з'їзд, який багато відібрав часу. Вітай од мене Гр. Дов-ка.

Л. Ів-ні цілую ручки. Твій Андрій.

7/І

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 29-30 зв.

¹¹⁹ **Лебідь-Юрчик Харитон** (1877–1944) – український економіст. За Гетьманату 1918 р. – товариш міністра фінансів, за Директорії УНР – директор Державної скарбниці, товариш міністра фінансів (1919–1920 рр.). У 1921 р. Працював у штабі Першого повстанського району (очолював Й. Пшонник), брав участь у забезпеченні фінансування штабу Південної повстанської групи А. Гулого-Гуленка. У 1922 р. жив в Румунії, співпрацював з Місією УНР в Румунії. Згодом переселився до Польщі та Німеччини.

¹²⁰ **Безкровний Кузьма** (1876–1937) – український громадсько-політичний діяч, економіст. У 1918–1920 рр. – член Кубанської військової (згодом крайової) ради. Член кубанської делегації на переговорах із урядом П. Скоропадського. Прихильник приєднання Кубані до України. У 1920 рр. мешкав у Чехословаччині, директор школи інтернованих українців у м. Юзефів, викладач Української господарської академії в Подєбрадах.

¹²¹ **Іванис Василь** (1888–1974) – український громадсько-політичний діяч, історик. Із 1918 р. – член Кубанської ради, 1919 р. – міністр торгу і промисловості, 1920 р. – прем'єр-міністр Кубанського уряду й В.о. отамана кубанського війська. На еміграції мешкав у Чехословаччині, Польщі, Німеччині, Канаді. Проводив активну наукову, педагогічну та громадську діяльність.

¹²² **Сулятицький Павло** (1884–1932) – український громадський діяч, правник. У 1920 р. – міністр юстиції Кубанської Народної Республіки. Після приходу на Кубань більшовиків емігрував. Жив у Польщі, Чехословаччині.

№ 42

**Лист Андрія Лівницького
до Валентина Садовського**

15 січня 1929 року

Дорогий Валентине Васильовичу.

Отже, ми «поділилися» і просимо найскорішого затвердження. Таких громадян, що мешкають постійно в В-ві і регулярно «засідають» є лише 13. «Відходить» 6: М. М-ч, О. Г-ч, Анд. Васил-ч, Сік-ра, Завад. І г. Куц. Решта (7) «залишаються» разом з «провінціалами», які в скорому часі виділяться в дві самост. громади: Луцьку та поліську. Такий спосіб поділу не порушить нашої організації, бо на нього охоче погодились усі. Одночасно дійшли згоди на утворення кралі з представників наразі трьох громад (1-варш., 2-ї варшав. і львівської). Центр кралі буде в В-ві, де буде президія (голова та секретар).

Прошу про затвердження не тільки Сад., але й Чуб., якого всі наші пізнали з якнайліпшого боку. Сердечно вітаю всіх т. т-в, а зокрема Л. І-ну і Лялю.

Твій Андрій.

15/I-29.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 9-9 зв.

№ 43

**Лист Андрія Лівницького
до Ольги Петлюри**

24 липня 1929 року

Високоповажна Ольго Опанасівно.

Дозвольте, разом з привітанням з днем Вашого Янгола, висловити наше сердечне співчуття з приводу Вашої несподіваної хворости. Віримо, що хворість переборете і, після систематичного лікування в добрій санаторії, будете знову здоровою, бадьорою та енергійною.

Сподіваюсь, що Ніна Михайлівна вже приїхала і скрасить Вам неприємні дні примусового перебування в ліжку. Зразу ж рвалася

до Вас і Олена Іванівна, та не змогла відразу кинути своїх хворих в їхньому шпиталі. Але в близькому часі О. І-на хоче таки їхати, щоб настояти на приміщенні Вас у добрій санаторії. І дружина моя не поборється далекої дороги, коли б сподівалась, що присутність її буде для Вас приємною та корисною.

Був я знову в Празі, брав участь у різних нарадах, бачив багато давніх знайомих. Був у Сірополків¹²³, бачив усю родину, яка приймала мене, як рідного. Ледве вирвався, так багато тем було для розмови.

Бачив Садовських і здивувався, коли на свої очі побачив майже дорослу дівчину – Лялю. Незле виглядають Словінські¹²⁴. «Популярною» стала наша внучка¹²⁵: всі розпитували про неї, а дехто навіть знає дещо про її вдачу. Тепер вона розлучилася не тільки з «дідею», а навіть з «мамою», бо виїхала на літо з своїми батьками до Косова, де має зав'язати ближше знайомство з старим дідом П.І. Холодним. Але дружина не може перенести розлуки і рветься також до Косова... Тільки ми з Колею залишимось в місті, бо не можемо вирватись. Хотів прикласти для Вас фотографію внучки на руках з тією «лялею», яку Ви привезли з Парижа, та фотографія тільки в одному примірнику. Прикладаю натомість ... в гуцульському каптанчику: вона тут вийшла дуже гарно.

Вибачте, що так довго пишу про внучку, це така моя «слабкість», що й на політичних нарадах про неї часом згадую.

Бажаємо якнайшвидче видужати і тоді колись або ми прискочимо до Франції, або Вас будемо просити до себе.

З глибокою повагою А. Лівіцький.

11-24/VII 29 р.

¹²³ Ймовірно йдеться про родину **Сірополка Степана** (1872–1959) – українського громадського діяча, педагога. В часи Української революції 1917–1921 рр. брав активну участь в розбудові українського шкільництва. На еміграції мешкав у Польщі, згодом у Празі – професор Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (1925–1932) і Українського технічно-господарського інституту в Подєбрадах, організатор і голова Українського товариства прихильників книги та редактор його органу «Книголюб», голова Українського педагогічного товариства в Празі, голова Союзу українських журналістів і письменників на чужині.

¹²⁴ Ймовірно йдеться про родину **Славинського Максима** (1868–1945) – українського громадського діяча, історика, публіциста. В часи Гетьманату 1918 р. – міністр праці в уряді Ф. Лизогуба, згодом – голова дипломатичної місії УНР у Празі (1919), де й залишився на еміграції, викладач українських вищих навчальних закладів. Заарештований радянськими органами держбезпеки у Празі в 1945 р., помер у Лук'янівській в'язниці в Києві.

¹²⁵ Йдеться про доньку Наталії Лівіцької і Петра Холодного Холодну-Харину Леоніду Петрівну 1925 р.н.

¹²⁶ Від щирого серця бажаю Вам, дорога Ольга Опанасовна, якнайскорше поправитись і встати з ліжка. Всі Ваші добрі знайомі дуже були стурбовані Вашою хворістю, хотіли їхати на поміч бідній Лесі і Олена Івановна і я, та по нараді вирішили, що для Вас буде найприємнішою помічницею Ніна Михайлівна.

Коля¹²⁷ і я шлем Вам і Лесі¹²⁸ наші запевнення в наших найщиріших до Вас почуттях.

М. Лівіцька.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів О. Петлюри. Лист А. Лівіцького до О. Петлюри від 24 липня 1929 року.

№ 44

**Вітальна листівка Андрія Лівіцького
до В'ячеслава Прокоповича**

28 вересня-11 жовтня 1929 року

Вельмишановного та дорогого В'ячеслава Костянтиновича сердечно вітаю з іменинами і бажаю всього найліпшого.

28.IX-11.X. 29 р.

А. Лівіцький.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

¹²⁶ Кінцівка листа написана рукою Марії Лівіцької.

¹²⁷ **Лівіцький Микола** (1907–1989) – український державний і політичний діяч. На еміграції активний учасник студентського руху, перший голова студентської корпорації «Запоріжжя». Брав участь у з'їздах Центрального союзу українського студентства. Із 1931 р. – постійний секретар делегації уряду УНР при Лізі Націй. У 1937 р. призначений начальником канцелярії прем'єр-міністра уряду УНР в еміграції. У 1938–1939 рр. за дорученням уряду УНР відвідав Карпатську Україну з метою координації зусиль. Заступник голови і голова Українського національно-державного союзу на еміграції. Із 1948 р. – член Української національної ради, з 1954 р. – керівник відділу закордонних справ УНРади, з 1957 р. – голова виконавчого органу УНРади та міністр закордонних справ. У 1967 р. обраний Президентом УНР в еміграції.

¹²⁸ **Петлюра Леся** (1911–1941) – українська поетеса, донька Голови Директорії УНР і Головного отамана військ УНР С. Петлюри. Після переїзду з батьком до Парижу навчалася в паризькому ліцеї «Фенельон», у 1933–1935 рр. – на літературно-науковому факультеті університету м. Бордо. Померла 6 листопада 1941 р. від сухот у містечку Комбо ле Бен, згодом перепохована поряд із батьком на цвинтарі Монпарнас у Парижі.

№ 45

**Лист Андрія Лівіцького
до Валентина Садовського**

19 грудня 1929 року

Дорогий Вал. Васильовичу.

19/ХІІ

Отже під великим секретом можу повідомити тебе, що такі Наук. Инст. буде, це вже остаточно вирішено. Для усталення листи членів-фундаторів були у мене представники п-ків, і прийнята твоя кандидатура на катедру економіки, Мац-ча – справи аграрні, А. І-ча – право та адміністрація, Лот. – справи церковні, п'ятий член – См. Ст. Утримання буде коло тисячі злотих. Будуть і стипендії наукові...

Приїздив до нас В. К-ч, він зараз в бадьорому настрої і робить враження такого ж енергійного прем'єра як в літі 20 року. Маємо ще двох «кандидатів»: полк Мих. Садовського¹²⁹ і інж. Чубенка (с.д.). Прошу про них повідомити. Є у нас думка притягти й Романа См. Ст., який щодалі, то тісніше співпрацює з нами. Якої ти про це думки? Багато взагалі є цікавого, але боюся листів: занадто вже вони зацікавилися «моїми» листами. Прикладаю для інтимного використання політ. звіт. Якої ти думки про перше число журналу? Всі статті писані с.д.-ками. Може б і ти щось тиснув?

Чи зміг би ти вже ранньою весною переїхати?

Прошу сердечно вітати твою Родину.

Коли глибше вчитався в «Траг. двох нар-в», то розумію, чому ти не рішався давати їй грошей. Ліпше б уже друкувати мовою фр., або нім-кою, тільки не ук-кою.

Твій Андрій.

Не писав Тобі довго, бо з твоєї поради зайнявся частим листуванням з Сер. Прок. А про Тебе на якийсь час і «забув». Як ся маєш? Май на увазі ще раз, що особа Кож-ва вже навіть не викликає сумнівів.

¹²⁹ Садовський Михайло (1887–1967) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. У 1918–1920 рр. – начальник похідної канцелярії військового міністерства УНР при ставці Головного отамана військ УНР. На еміграції мешкав у Польщі, один із засновників Українського військово-історичного товариства у Варшаві. Після загибелі С. Петлюри входив до найближчого оточення А. Лівіцького. Із завершенням Другої світової війни оселився в Канаді, де очолював Український військово-історичний інститут і Музей українського війська у Торонто.

Після літа має ще додаткові інформації. Ти казав мені, що бачив його в Т-ві в 21 році. Які тоді він провадив з Тобою розмови?

Андрій Лівіцький.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 41-41 зв.

№ 46

**Із листа Андрія Лівіцького
до невідомого респондента**

Ймовірно початок 1930 років

Колись, з року 1927–28, наші союзники «на всякий випадок» створили нову «концепцію» у Луцьку і роздували її з найбільшими надіями. Коли ж переконалися, що та «концепція» «podpsem», почали фліртувати з Галичиною і самі спричинилися до популяризації там Скоропадського. Робилося це тихенько, але так виразно, що вже давалося нам взнаки і нарешті дійшло аж до відомої акції пресової в «Buletenu» польсько-українському. Осип Н. поїхав аж до самого Редактора, а місцеві скоропадчики носи позадирали і хвости розпустили... Здавалося, що дійсно «А.Л. опинився в гірких тарапатах», як публікують Жорна...

Перед тижнем Стоцький на святі Прометея виступив прилюдно з оскарженням «деяких наших приятелів-поляків, які популяризують московських «sieraczu» (прихвоснів)». Бончков. образився, зав'язалася гаряча дискусія, виник досить гострий конфлікт, потім інтимні пертрактації, і нарешті імпозантна мішана конференція, на якій п. сторона признала нам рацію, осудила пресову кампанію В-піа, а Б-кий перепросив і запевнив, що помилявся лише в своїй тактиці, а засадничо завжди негативно ставився до «концепції» Ск-го. Цінним є те, що п. частина конференції урочисто задекларувала свої симпатії до УНР не лише від себе, а мала на те «повноваження».

Маємо враження, що наші контрагенти, під впливом може окремих, неприязних до н. справи осіб, якийсь час уже вважали, що Україну від Москви відірвати треба, але припускає, що тій знесиленій, зтероризованій... Україні можна в майбутньому накинути всяку владу до опе-

ретково-бутафорсько-слухняної включно. Маємо інтимні відомості, що протягом останнього року поляки остаточно переконалися, коли... не в одпорності укр. народних мас на Україні, то в кожному разі – в одпорності та незламності української інтелігенції, до комсомольців і укр. комуністів включно, та безперечних симпатіях всіх живих сил України до ідей УНР і до нашого Державного Центру. Вони вже зрозуміли, що початок кінця окупантської влади прийде не з-за кордону, а з самої України, і що спільну мову з революційною Україною може знайти лише УНР, тому ні з новітніми «фашистами», ні з «гетьманцями» сучасна Польща не піде.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Фонд 8.2.1. Архів Єлизавети Прокопович. Листування з особами на літери А-С.

№ 47

**Лист Андрія Лівичського
до Валентина Садовського**

Не раніше 10 березня 1930 року

10/III.

Починаю розуміти витичні лінії процесу, який вже не робить такого важкого враження. ГПУ через кількох своїх агентів розкрило такі подробиці, що дехто з підсудних не витримав і по волі, під впливом страшної атмосфери слідства, все розповів і покався. Бачачи це, головні обвинувачені, на чолі з С.О.¹³⁰, визнали факт існування організації з метою протирадянської пропаганди, але категорично заперечують ніби «СВУ» готувала збройне повстання і підготовляла тер. акт. Коли це останнє не буде доведено, то смертної кари не може бути. Про повстання і терор стверджують лише такі підсудні як Товкач¹³¹ (дуже паскудно

¹³⁰ **Сфремов Сергій** (1876–1939) – український державний, громадсько-політичний діяч, літературознавець, публіцист. Один із засновників Української Центральної Ради, заступник голови, член Малої Ради. У червні–серпні 1917 р. – генеральний секретар міжнародних справ. Один із фундаторів та організаторів газети «Нова рада». Після ліквідації Української Центральної Ради відійшов від активної політичної діяльності. За радянської влади – академік та віце-президент ВУАН. Після загибелі С. Петлюри переслідувався радянськими карально-репресивними органами. У 1930 р. засуджений у справі СВУ, помер на засланні.

¹³¹ **Товкач Костянтин** (1882–?) – український політичний і церковний діяч. Закінчив Полтавську духовну семінарію і правничий факультет Харківського університету. До 1917 р. – мировий суддя на Полтавщині, із 1920 р. – священик УАПЦ. Засуджений на процесі «СВУ» до 5 років ув'язнення. Подальша доля невідома.

поводиться) і ст. Павлушков¹³², який вчора говорив про найінтимніші розмови з ним Єфремова та Дур-го¹³³ («за вечер., чаєм»). Інші підсудні, в тому числі здається й Ніковський, категорично заперечують ніби Спілка передбачала повстання чи терор. акт. Отже, головні підсудні, визнаючи свою вину, стараються врятувати сотні укр. патріотів од участі в процесі та від см. кари. Між іншим, підсудний Товкач на запитання «мого» оборонця Петера, чим він займався і де саме працював, відповів, після певних вагань, що з 20 року, він служив «у секретаріаті внутрішн. справ»?... А колись це – була людина популярна і авторитетна.

Вчора продовжували допит В. Чех-го¹³⁴. Вражіння тяжке і прикре. І прокурор Михайлик¹³⁵ (ніби галичанин), і гр. обвинуватель Любченко¹³⁶ дозволяють собі знущатись з підсудних узагалі, з Єфремова і Чех. особливо. Вони намагаються і досить вдало, скомпрометувати всіх підсудних, політично і навіть морально здискредитувати перед усім світом всі укр. політичні партії, всю укр. інтелігенцію, наш Державний центр і всю нашу визвольну б-бу. Виявляється ніби всі підсудні зізнались про всі подробиці своєї діяльності, покаялись і охоче відповідають на всі запитання. Чех-го кілька годин допитували про діяльність його, яко прем'єр-м-ра. Я чекав, що він відповість «коротко», але він вияснив усі подробиці, стараючись себе урятувати. Говорив

¹³² **Павлушков Микола** (1904–1937) – студент Київського інституту народної освіти, небіж Сергія Єфремова. Одна з ключових фігур на процесі «СВУ», за версією радянських органів держбезпеки – засновник «Спілки української молоді». Засуджений до 10 років позбавлення волі, на Соловках трійкою УНКВС 9 жовтня 1937 р. засуджений до смертної кари, вирок виконано 3 листопада 1937 р.

¹³³ **Дурдуківський Володимир** (1874–1938) – український громадський діяч, педагог, учений, літературний критик. Директор Першої української гімназії в Києві. До 1930 очолював науково-педагогічну комісію ВУАН. Засуджений на процесі «СВУ» до 8 років позбавлення волі, 31 грудня 1937 р. особливою нарадою УНКВС по Київській області засуджений до розстрілу. Вирок виконано в м. Києві.

¹³⁴ **Чехівський Володимир** (1876–1937) – український державний, політичний, громадський і церковний діяч. Впродовж 26 грудня 1918 – 11 лютого 1919 рр. очолював Раду Народних Міністрів та Міністерство закордонних справ УНР. У 1920 рр. – активний учасник українського церковного руху, радник митрополита УАПЦ В. Липківського, працював в Історико-філологічному відділі ВУАН, був професором кількох вузів Києва. Засуджений на процесі «СВУ» до 10 років позбавлення волі, розстріляний 3 листопада 1937 р. на Соловках.

¹³⁵ **Михайлик Михайло** (1889–1937) – представник державного обвинувачення на процесі «СВУ». В 1926–1930 рр. – старший помічник генерального прокурора УСРР, а згодом – заступник наркома юстиції і Генерального прокурора УРСР.

¹³⁶ **Любченко Панас** (1897–1937) – один із громадських обвинувачувачів на процесі «СВУ». Із 1925 р. голова Київського окружного виконавчого комітету і Київської міської ради. Протягом 1927–1934 рр. – секретар ЦК КП(б)У.

він і про т. зв. БУД і про СВУ. Виявляється, ніби, БУД існував до року 26-го, а потім організувалася СВУ, що зносила з центром УНР. До Закор. Комітету СВУ належали ніби В.К., В.В., О.Г., Л.Є., якийсь Левицький (певно Модест?), Мазепа, Феденко,... О. Я-вич і т.п. Що це таке? Це і в зізнаннях Чех. і С. Ол-ча!?!...

Невже ж справді лідери р.д. з лібералами с.д. мають якусь спільну конспіративну організацію, тоді чим пояснити останні брудні випадки М-пи? Чи це лише тактика, а в дійсності «щось» роблять ближчі співробітники центру в глибокій таємниці від мене? Особисто цьому не вірю, гадаю, що б-ки, під час слідства і на суді, утворили таку страшну атмосферу, при якій і святі люди говорять «несотворенні речі»... Чех. на кінці своїх зізнань визнав, що спілка «визволення» України була в дійсності спілкою поневолення У-ни!?!... Провокаційна мета процесу ясна: все добре, що кажуть підсудні, дуже зле чути, а все зле чути прекрасно, – очевидно комбінують відповідно з мікрофоном. Трудно буде нам це все видихати: я й зараз знервувався до того, що не можу ні спати, ні працювати... Атмосфера процесу і тактика підсудних далеко не подібні до колишніх великих політичних процесів. На загальному фоні і зізнання Н-го не виглядають так ганебно, як мені здавалось. А ще ж підуть зізнання свідків, серед яких немало ліпших представників нашої інтелігенції.

Дорогий Вал. Вас-чу! Зараз не маю часу, пізніше маю багато писати про інші справи.

Наше громадянство з великим напруженням прислухається до процесу, і на жаль, всі, майже без винятку, обурені на всіх підсудних за їх поведження на суді. Доводиться в розмовах з нашими людьми боронити добре ім'я навіть знаних підсудних, що завжди були безсумнівними моральними авторитетами серед нашого громадянства. Децю в поведженні навіть головних обвинувачених тяжко було зрозуміти – аж до вчорашнього дня, коли ... тут довідались нарешті, що інтимні причини отого визнання вини, каяття і т.п. Виявляється, що ще під час слідства нашим професорам і культурним робітникам загрозили повною ліквідацією і Академії наук і інших наукових укр. установ і укр. видавництв і навіть «українізації» взагалі. На головних обвинувачених впливали в такому напрямі не тільки представники ДПУ, а навіть ті укр. культурні діячі, що залишились на волі. Ціною

збереження всього культурного¹³⁷ дорібку вимагають од підсудних і визнання вини, і реверансів перед радян. владою, і визнання свого пол. банкрутства і опльовування УНР, і каяття в усіх політ. гріхах. Можна собі уявити скільки моральних мук перенесли наші люди перше, ніж погодились на такий «уклад». – Ця версія правдоподібна, бо всі обвинувачені і «признаються» (навіть в провинах неіснуючих), і «каються», і на суді поводяться дуже лагідно і лояльно.

На закінченні допиту Павлушкова, кат Любченко почав мучити С. О-ча. Він зачитав замітку з «Нового часу» ніби на суді Єфр. п'ять разів просив перерви і йому відмовили, і ніби він зізнав, що СБУ боролась за Самост. Україну, а потім запитав, чи ця замітка відповідає дійсності. – С.О. виразно відповів, що не відповідає. Потім Л-ко зачитав листа Левка Ч¹³⁸. до редакції «Діла» і запитав С. О-ча, чи це спростування правдиве, чи дійсно Ч-ко не писав йому листів в 25 р. С. О-ч одповів, що спростування не відповідає дійсності, і що в 26 р. він, С.О., одержав від Ч-ка листа з отими ніби боевими директивами. Це підтакування С. О-ча дало Любченкові нагоду виголосити промову з приводу акції «фашистівської» преси, яка, мовляв, співчуває підсудним. Тому я в той же день попередив різні пресові установи, щоб обережніше ставились до процесу аж до його закінчення. В цьому процесі є якась кошмарна таємниця, яку може й розкриємо. Є чутки, ніби б-ки оперують різними сфальшованими документами, включно аж до ... «варшавс.» договору, по якому Уряд УНР віддав правобережну Україну під протекторат Польщі.

Був допит підсудного студента Матушевського¹³⁹, який поводив себе з великою гідністю і зворушив усіх нас до сліз. Він сказав, що вва-

¹³⁷ Примітка на полі листа: «В зв'язку з процесом закликаю тебе прискорити позитивне рішення справи Ст. Інакше можемо втратити цього цінного робітника».

¹³⁸ **Чикаленко Левко** (1888–1965) – український громадсько-політичний діяч, археолог, публіцист. Член УРСДП, секретар Центральної і Малої Рад. З 1917 р. займався педагогічною роботою: учительовав у Першій українській гімназії, у 1918 р. читав лекції на учительських курсах у Києві, Бердичеві, Кролевіці. З 1920 р. – на еміграції, жив у Тарнові, згодом у Празі. Читав лекції з антропології, етнології та археології в Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова.

¹³⁹ **Матушевський Борис** (1898–1977) – студент Київського інституту народної освіти, син посла УНР в Греції. Засуджений на процесі «СВУ» до 5 років позбавлення волі, звільнений в травні 1934 р., знов заарештований у Кіровську 1938 р., засуджений до 4 років позбавлення волі, звільнений 1940 р. У 1943–1945 рр. був на фронті. В 1960 рр. давав свідчення про фабрикацію справи «СВУ». Помер у Києві 15 січня 1977 р.

жав П-ру нац. героєм, що віддав життя за Сам. Україну, за визволення моєї батьківщини. Повстанчих отаманів він також уважав героями і мріяв бути до них подібним. Наприкінці і він «мусів» покаятись, але зробив це дуже коротко і з великою гідністю. Єфр. і Дурд. Він назвав «ідеальними людьми». Гірше враження зробили зізнання підс. Моргуліса¹⁴⁰ і «свідка» Зерова¹⁴¹, хоч і вони нікого не видавали. Зараз суд [буде] слухати зізнання Дурд-кого...

Про наше спостереження в справі процесу поінформує Тебе Роман. Багато ще є не цілком зрозумілого, але ганебна роля Ніковського і ще деяких чинників (п.) не являє сумніву. Так само, всі ми тепер зрозуміли, що процес матиме велике політичне для нас значення і для нар. мас на Україні, і особливо для чужоземних чинників.

Дивно, що в процесі зовсім не зачіпають наших військових, майже не зачіпають таких активних людей, як Роман і Ол. Я-вич, а причепились до Лот. Мазепи, Феденка¹⁴² і особливо до Левка. «Чи нема там серед прокуратури нашої людини?...».

До всіх моїх аргументів в справі Твого переїзду треба додати, що берусь знайти для Тебе зятя. Перший кандидат – Роман, останній – мій власний син. Це теж мусиш мати на увазі, бо тепер нелегко знайти зятя.

Коли ти б запросив Кшем. до себе на вечерю?

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 10-15, 17 зв.

¹⁴⁰ **Моргуліс (Маргуліс) Зіновій** (1880–?) – український громадсько-політичний діяч, член Української Центральної Ради. За радянської влади – науковий співробітник ВУАН, член колегії адвокатів, юрисконсульт «Молочарспілки». Засуджений на процесі «СВУ» до 3 років позбавлення волі. Помер в ув'язненні.

¹⁴¹ **Зеров Микола** (1890–1937) – український літературознавець, перекладач, поет, педагог. У 1917–1920 – викладач 2-ї Української гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства. Із жовтня 1920 до початку 1923 рр. – викладач Бариської соціально-економічної школи. Із жовтня 1923 по осінь 1934 рр. – професор Київського інституту народної освіти. Із жовтня 1930 до жовтня 1933 рр. – професор Київського інституту лінгвістичної освіти. Репресований комуністичним режимом, розстріляний в урочищі Сандормох в Карелії.

¹⁴² **Феденко Панас** (1893–1981) – український політичний діяч, історик, публіцист. Член УСДРП, Української Центральної Ради і Трудового конгресу. У 1919-1920 рр. – товариш міністра інформації УНР. З 1921 р. – на еміграції в Чехословаччині, згодом – Німеччині. Професор Українського вільного університету, проводив активну політичну і наукову діяльність. Після Другої світової війни мешкав у Німеччині, брав участь у роботі Української національної ради.

№ 48

**Лист Андрія Лівіцького
до Валентина Садовського**

12 квітня 1930 року

12/IV.30.

Дорогий Валентине Васильовичу.

Хочу переконати Тебе, щоб ти залишив свої вагання в справі Нак. Інст. Інтереси самої справи вимагають, щоби відділ економічний, яким керуватимеш, був зорганізований і поставлений на належну височінь якнайшвидше. Коли мати на увазі ту Твою кандидатуру (а ти – єдиний кандидат) про яку ми розмовляли ще на Поліссі, то мусиш якнайшвидше подбати про приготування відповідного апарату і про вироблення хоч загальних засад на близьке майбутнє. Якнайшвидше, бо те майбутнє може реалізуватись далеко скорше, ніж ми собі уявляємо. Про оту «близість» починають уже говорити і п. чинники. Коли ж будеш одним з перших організаторів, то зможеш подбати про найліпшу організацію Твого відділу, а це має значіння і для Тебе, і для справи, бо Твій відділ є фактично основою самого Інст-ту. Розумію, що Твій переїзд негативно відіб'ється на гром.-політ. життю в Празі, але треба вже подбати, щоб тут утворилась нарешті авторитетна колегія. Твій переїзд матиме колосальне значення і для справ с.д. В глибокій таємниці скажу, що тут уже вирішили створити самостійну фракцію і енергійно до цього взялися. В близькому часі приступлять до випуску фракційного органу, в якому, очевидно, буде кінцевим твоє головне редакторство. Фракція по кількості буде може не меншою, як група М-пи, але для більшої авторитетності, а особливо для активної роботи, необхідно, щоб «лідери» були в одному місці.

Всі ці моменти є безспірними, але до того треба додати ще й мотиви натури приватної, які потрібні не так для Тебе, як для «Пані Міністрової», якій при цьому прошу цілувати руки. Формально одержувати будеш лише тисячу злотих, але по нашим (зі Стоцьким) розрахункам зароблятимеш ще якихось злотих шістсот, сімсот, окрім заробітків загальнолітературною працею. Помешкання в дві великих кімнати з кухнею та всіма вигодами легко знайти (беруся навіть фак-

торувати) за 250 або й 200 злотих, три кімнати – 300 зл. Тепер у нас помешкання подешевшали. Жити будеш близько від мене і від Інституту. Було б найліпше, коли б Ти ще в літі зліквідував своє помешкання в Празі, на літо переїхав з родиною на Волинь, а на осінь – до В-ви. Розуміється, звідси зможеш робити нальоти на Прагу, але тут мушиш мати своє місце осідку.

Ці самі мотиви прошу передати К. А-чу і А. І-чу, яких згода є конче потрібна, бо відмовлення скомпрометує нас перед ко-ми. Та й не уявляю собі, хто міг би замінити такий давно намічений склад Інституту. Зокрема, прошу вітати К. А-ча і просити його прийняти зв'язок з «радцою» Кшемовським. Через нього я передав «офіційного» листа. Цього пана я раніше не знав, але робить він досить добре враження і належить до людей впливових. Треба його приготувати і познайомити з тими, хто й надалі залишиться в Празі. Треба переконати його в справах В. К-ва, в зв'язку з Бе-им. Від нього зараз багато залежить, він заміняє Люб-го.

Твій А. Лівичський.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 17, 18-18 зв.

№ 49

Лист Андрія Лівичського
до Костя Мацієвича

19 червня 1930 року

Високоповажний та дорогий Косте Адріановичу.

Розуміється мусите їхати до Румунії. Особливо тепер, коли позиція Маніу¹⁴³ так зміцніла, а політичні горизонти все більше обгортаються грізними хмарами.

Як не тяжко мені з грішми (маю десять тисяч зл. боргу по векселях), але в перших числах липня Ви одержите 1500 к.ч. на цю конечну подоріж. Справді, було б безумством і переступом, коли б Ви не поїхали. Гроші вишлемо на Ваше ім'я безпосередньо.

¹⁴³ Маніу Юліу (1873–1953) – румунський державний і політичний діяч. Із 1926 р. – лідер Націонал-царанистської партії. В 1928–1930, 1932–1933 рр. – прем'єр-міністр Румунії.

Ніби перед тим нам доведеться побачитись, і то в скорому часі, хоч це й дуже не бажано. Ми вже висловлювали свої аргументи П. В-чу, і він здається погодився відкласти на кінець ферій, себто десь у жовтні, але чомусь нічого з того не вийшло. Тим часом, до тих аргументів треба додати й інші, ще більш переконуючі. Справді, навіть стаття в «Укр. Голосі» твердить про мій переїзд до Праги. Тепер цю провокацію підхопила вся б-ка преса. Скрізь можна прочитати, що або А.Л. їде до Пр. організувати новий центр або С. їде туди ж боронити свої позиції перед укр. еміграцією. Чи маємо ми право при такій ситуації стягувати людей з різних кінців світу, звертати тим на себе увагу і давати матеріал для нових провокацій, або хоч би й для підтвердження існуючої і ще не зліквідованої. Навіть перед п. чинниками ніяково тепер звертатись за паспортами. Ще й вони подумують, ніби у нас «не все в порядку», тобто та знаменита стаття не є лише провокацією.

Дуже був радий почути, що Ви маєте переїхати до нас ще в цьому році. Сподіваюсь, що тоді почнеться¹⁴⁴ праця. Шкода, що «скрутив» В/В, якого при цьому прошу вітати.

Всього найліпшого.

Ваш А. Лівичький.

19/VI. 30.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 103. – Арк. 88-88 зв.

№ 50

**Лист Андрія Лівичького
до Валентина Садовського**

20 червня 1930 року

20/VI.30.

Дорогий Валентине Васильовичу.

Велика шкода, що не відсрочили нашого побачення на кінець ферій. До всіх тих мотивів, які тут приводились, треба ще додати увесь той галас, що викликаний статтею в Укр. Голосі. Заметушились уже не ми, а наші контрагенти, які мають значні неприємності по своїй

¹⁴⁴ Слово нерозбірливо.

адресі не тільки в б. пресі, яка підхопила ту провокацію, а її в дипл. пертрактацію. В цьому переконаєшся зі змісту листа Вол. П-ча видрукуваного на їх прохання. В тій статті якраз заповідається про скорий наш (мій і В.П.) приїзд до Праги, або навіть про переїзд мій до того милого краю. Це саме на різні мотиви повторюється і в б. пресі. Отже, в таких обставинах з'їжджатись – було б просто наївним злочином. Такої думки всі ми тут, а думку «гостей» треба ж прийняти під увагу.

Ці додаткові міркування прийшли, правда, пізніше. Сподіваюсь, що їх приймете під увагу і побачення відбудеться десь на кінці вересня або в першій половині жовтня. Гадаю також, що й «табу» на прийняття нових співробітників буде зняте. Пригнобив нас і той пункт пор. ден. проти якого ми так переконуюче аргументували. Хтось з тутешніх збирається навіть приїхати тепер до Вас, щоб обмінятись думками з приводу цих розбіжностей, може навіть приїде Пав. П-ч.

Спішуся з цим листом, бо хочу попередити Тебе про ген. П. Прошу бути з ним сугубо обережним, але про це моє попередження прошу нікому не казати. Йому також прошу не дати нагоди запідозрити, що ти йому не віриш. Навпаки, будь з ним найласкавішим, і ніби найщирішим. Коли можеш кажи йому «туруси на колесах», вигадуй різні фантазії, але – ні слова правди. Боюсь, що це попередження вже запізнилося, але ліпше пізно, ніж ніколи. Ще перевіряємо, але сумнівів нема, що це людина сугубо небезпечна.

Добре, що переїдеш до нас в середині року, а то ніяково було б з Інститутом. Що думаєш робити в літі? Вітаю сердечно Твою Родину. Чи листуєшся з Вол. Т-ком? Сергій заховується невиразно.

Всього найліпшого. Твій Андрій Лівіцький.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 20-20 зв.

№ 51

Лист Андрія Лівичького
до Костя Мацієвича

24 червня 1930 року

Дорогий і високоповажний Косте Адріановичу!

Звертаюсь до Вас з просьбою за свого колишнього керівника канцелярії губ. комісара Я. Танцюри¹⁴⁵. Ще за тих бурхливих часів, коли він працював коло мене на Полтавщині, я переконався в його високих моральних кваліфікаціях, організаційному та адміністр. хисті, і здібності та сприту в провадженні канцелярії. Він кінчає в липні, і нам шкода буде випускати його на приватну працю. Ніхто так не зумів би налагодити канцелярії, бухгалтерії, навіть книгозбірні Наук. Інституту, як цей наш «молодий студент». Не звертаюсь до Ол. Гн-ча¹⁴⁶, бо принципово не хочу ніби тиснути на нього з гори, як на Директора. Чув однако ж, що Ви добре кваліфікуєте Танцюру, як свого учня, і тому звертаюсь до Вас. Він задовольнився б 300 зл. місячно і був би незамінимий в канцелярії. Та й для Вашого відділу він був би потрібний, як технічна, ділова, підсобна сила. Отже, коли Ви дійсно добре до нього ставитесь, прошу звернутись до Ол. Гнат., бо вже в липні він утратить стипендію. За Танцюру я можу ручатись у більшій мірі як за когось з моїх б. співробітників.

Одержав допіру листа від В.В. з Царгороду, а завтра на один день він заїде в дорозі до Парижу, до Варшави. Мав ціле прийняття у Всел. Патріарха, бачився з болгар. Митрополитом, познайомився з укр. громадянством на Балканах, і з усього дуже задоволений.

Стоцький робить заходи в М.З.С. і сподівається, що в цих днях вишлемо Вам гроші на подорож до Вашої Румунії. Маємо несподіваний удар: здається Голувка виходить з Міністерства і переходить просто до політичної роботи в урядовій партії (В.В.).

Не знаю, що буде з моїм літом навіть і в «разі відречення». Мої «охранщики», в зв'язку з провокацією «Укр. Голосу» і компанією світ-

¹⁴⁵ **Танцюра Яків** (1886–1967) – інженер, закінчив Українську Господарську академію в Подєбрадах.

¹⁴⁶ Лотоцький О.Г.

ської преси, нікуди не згодяться мене відпустити. Не дуже протестую, бо й грошей «на курорти» бракує.

Всього найліпшого. Ваш А. Лівіцький.

24/VI.30.

147

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 103. – Арк. 90-90 зв.

№ 52

Лист Андрія Лівіцького
до Валентина Садовського

30 червня 1930 року

Дорогий В. В-чу.

Дякую, що відсрочили, інакше становище було б безвихідне. Але ж не знаю, чи доцільно було, більше того, чи формально є правильним затримувати табу на такий довгий час. Коли б знаття, що табу залишиться, то ми б не так уже домагались того відсрочення... Я розумію, що треба рахуватись з «місцевими настроями», але ж і з тутешніми настроями не рахуватись не можна. А Ви їх занадто ігноруєте, забуваючи і про нараду, для якої Ти спеціально приїздив. Коли у когось є настрої, які вимагають табу, можна для них те табу залишити, коли ж інших таке табу дратує і обурює, то для тих інших треба, очевидно, табу зняти. Одні ж до других ніякого відношення, принаймні, протягом року, не мають.

Мене починають нарешті лякати Ваші «настрої», про які чую з кількох джерел. Маю, наприклад, інформації, що про Ст. не може бути й мови, бо він, мовляв «на п. службі». Чому ж Ти в кінці квітня не переказав мені цього аргумента, принаймні в розмові на чотири ока? Такі аргументи пахнуть початком повного розкладу. Наші вороги, до М-пи включно, всіх нас уважають відповідними агентами. Але коли вже й наші люди починають так аргументувати, то нема гарантії, що завтра кинуть подібне обвинувачення на всіх тих, принаймні, що «си-

¹⁴⁷ Напис на полі: «Танцюра – до революції – старий український [слово нерозбірливо] в Полтаві».

дять у В-ві». Ст. є 100% уенерівець, в дипломатії працює так, що його відсутність дуже болюче відбилась би на всій нашій діяльності. Ми протягом п'яти років безпосередньо приглядалися і до його роботи, і до його поведіння, і до його особи. І нарешті всі ми, до М. М-ча (твердокаленого) включно прийшли до того висновку, що це – наша людина в найліпшому розумінні цього слова. Були й спроби його вірності: ні на хвилину не захитала його ні певніада, ні чоботарівщина. Навпаки, при всіх спробах він поводився так, як можуть поводитись тільки найліпші наші люди. Він і раніше, ще з Пр., дещо знав, а тепер, коли б не його дійсна бездоганність, то він мав би підстави остаточно образитись і відійти. Отже, невже ж Ви звідти можете ліпше розібратись в цій людині, ніж ми всі, що так безпосередньо його спостерігаємо? Може ми взагалі не розбираємось в людях, а Ви хочете нам допомогти? Цього не можна твердити, бо Ви рекомендуєте П., а ми досить скоро його розшифруємо. Що ж до питання з С., то це продукт не нашого, а Вашого недогляду... Подумай над цим усім, порадься з В.К. і може знайдете формулу, по якій це сепаратне табу знесете хоч би на тій формальній підставі, що справа Ст. була нами зніційована задовго перед табу.

Пишеш, ніби справа перевороту «в наших умовах набрала такого значення». Звідки у тебе такі думки? Серед нашої еміграції тут ніхто цим не цікавився навіть, але б-ка преса так цю історію роздувала, що з чемності перед сусідами ми мусіли спростувати не так «переворот» як «перетрактації»...

Чому не пишеш, як вирішив справу своєї участі в Наук. Інституті? Шкода, що не приїдеш на літо, а то б і до мене на тиждень заскочив, я таки вирвусь кудись хоч на місяць. Всього найліпшого. Вітаю Твою Родину. Твій Андрій.

30/VI.30.

Сподівався цього листа передати через В.К., тому так і розкудактався, але не встиг передати. Перечитав і бачу, що й поштою марно відіслати. Справа Ст. не дає мені спокою і не можу не мати до Тебе великого жалю. Торік у літі я радився в цій справі з Тобою, і Ти, хоч обережно, але пообіцяв. Ніхто ж мене не переконає, що то не залежно майже виключно від Тебе. А Ти не можеш не розуміти, яке це має значення і для мене, і для всіх тутешніх, і для самої справи. Скаржишся на якість там настрої. Чому ж по щирості нам про все не розповів?

Чи то від нас якась не зрозуміла конспірація, про яку довідуємося від когось іншого.

Прошу, в кожному разі, цей лист трактувати як суто-особистий і ніде його не зачитувати.

Андрій Лівичський.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 22-23 зв.

№ 53

Лист Андрія Лівичського
до Іларіона Косенка

14 липня 1930 року

14/VII.30.

Високоповажний Іларіоне Федоровичу.

Упорядковуючи свій архив (з огляду на переїзд на інше помешкання), звернув я увагу на зміст торішнього листа п. Тушевського. Там згадує він прізвиська двох українців, ще не цілком свідомих, що давно виїхали до Персії і займають там тепер високі становища. Цікаво, що обидва вони або мої друзі з дитинства, або може їх молодші брати. Такий директор Банка Рустанович із Переяслава належав до родини (кілька братів і сестер), з якою наша родина була в близьких відносинах. Другий, інженер Пивоварів, чи не той самий з яким я колись учився разом в гімназії. При нагоді прошу передати п. Тушевському моє привітання і запитати його, чи Рустанович не походить з с. Хоцьок (Хоцьки), Переяслав. пов. на Полтавщині, а Пивоварів чи не учився часом в гімназії в м. Прилуки, на тій же Пол-ні. Може ця приязнь зі мною з дитинства вплине на них в напрямі більшої «українізації». Сподіваюсь, що Ви й зараз в контакті з п. Тушевським і часом пересилаєте [листи]. Прошу звернути увагу на Довженка¹⁴⁸. Це – пат-

¹⁴⁸ **Довженко Григорій** (1877–1958) – український громадсько-політичний діяч. З 1917 р. – член Української Центральної Ради і Малої Ради, директор Департаменту ринку праці, головний редактор видавництва УСДРП у Києві. У 1920 р. емігрував до Польщі, очолював Український Червоний Хрест. Переїхав до Чехословаччини, працював в Українській господарській академії в Подебрадах. Із 1927 р. жив у Франції, після війни очолював Українську бібліотеку ім. С. Петлюри.

ріот – державник і бездоганна людина, хоч трохи «із бзіком». Прошу Д-ка приголубити, бо він і в життю, і в праці занадто самотній, та ще й хоробливо амбітний.

Прошу дуже повідомити мене, як здоров'я Ольги Опанасівни і Лесі.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівницького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 54

**Лист Андрія Лівницького
до Іларіона Косенка**

22 жовтня 1930 року

22/X

Вельмишановний та дорогий Іларіоне Федоровичу.

Відповідаю Вам так хутко, бо маю й особисту справу. Здається, 25/X буде день народження Лесі. Сподіваючись, що в цей день урядовці «Тризуба» матимуть одпустки після 12-ї на цілий день, прошу Вас купити кіло найліпших шокол. цукерок в художньому пуделку і від мене піднести Лесі. Грошей візьміть у ВК-ча з тим, що порахуємось у слідуючому місяці, коли братимете гроші, то й йому нагадайте про цей день, та й усім...

Все ж таки не розумію, чому ВК не тільки його не прийняв, а й до редакції не пустив. Може в сучасний мент Ст. і не є цікавий: маю відомості, ніби отпустився в комерцію, втратив старі зв'язки і зараз збіднів і не робить нічого. Так каже Єр-в, у якого в Пар. Ст. бував, але не треба спускати його з очей.

Єдиною причиною того, що І-ва тримали, був сантимент до нього, як до старого укр. революціонера, особисто близького й до СВ-ча, і до мене з року 1903. Тільки на еміграції ми переконались, що він давно перестав бути «революціонером». Повернув я до села і тут довідався ще раз, як низько він упав. Це вже не «авантюра», а ганебна зрада і підлої, і безневільної людини.

Дуже добре, що так зручно хоче виступити Генер. Рада. Добре б було, коли б Ви це зробили спільно з Війс. Союзом, на чолі якого стоїть Уд-ко. Та й взагалі, прошу з ним бути в якнайближчих відносинах. Невже ж Вин-ко¹⁴⁹ ніякого відношення до «Ранку» не має, а ми були певні, що він його протегує і починає каятись? Прошу подробиць про цей орган і прошу мені його висилати.

Адресу Тушевського прошу надіслати мені безпосередньо. Може ми пошлемо йому відозв для України? Скоро для Укр. будемо випускати місячник. Прикладаю дві відозви, які прошу передати М. А-чу, разом з моїм сердечним привітанням для його родини. Вітаю всіх Ваших. [Підпис Андрія Ливицького – Я.Ф.]

Треба мати відпоручників «Тризуба» і в Львові, і в Луцькому, і в Рівному, і в Бересті. Там є цілком наші люде, а саме: Brzesk n/13. W. Solowij. Ul. 3 mala 35. Rowne na Wolyni. Jan Karnauciw. Ul. Pilsudskiego №10. У Львові – дружина Віктора Завадського (Ul. Rynek 43. W. Zawadzka), а в Луцькому – Модест Левицький.

... йому «літературу»? Маю вражіння, що «Тризуб» зв'язався з найдальнішими колоніями нашої еміграції – Харбином, Аргентиною і т.п., і це мене дуже тішить. Звідси тримають контакт переважно з еміграцією військовою, недавно розпочалося листування навіть з Аргентиною. Але «Париж» більше надається на осередок об'єднання цілої еміграції. До речі: з деякого часу мені стали висилати лише по одному примірнику «Тризуба». Прошу розпорядження про висилку на ту саму адресу двох примірників і відразу прошу вислати десять примір. того числа, де надруковано декляр. Є. Шкода, що «Тризуб» не реферує всього того, що про нашу справу пише ріжна чужоземна преса. Це конче потрібно, бо наше громадянство тієї преси не читає і не є поінформоване про нашу міжнародну пропаганду...

¹⁴⁹ **Винниченко Володимир** (1880–1951) – український державний, громадсько-політичний діяч, публіцист, письменник. У 1917 р. – заступник голови Української Центральної Ради, голова Генерального Секретаріату та генеральний секретар внутрішніх справ. У 1918 р. – голова Ради Народних Міністрів УНР, голова Українського Національного Союзу. У листопаді 1918 – лютому 1919 рр. – голова Директорії УНР. На початку 1920 р. – організатор закордонної групи Української комуністичної партії, вів переговори з радянським керівництвом про визнання української радянської самостійності та повернення до УСРР. Із 1919 р. на еміграції в Австрії, згодом у Франції, займався політичною і літературною діяльністю.

Чи відчуваєте, що б-ки повели на нас наступ на всіх фронтах? Це відчувається в Празі, де викрито кілька б-ких агентів (серед наших громадян) і де ті агенти мали частковий успіх, вносячи в найближчі до нас кола скептицизм, зневіру або й розпач.

Лише б-кою роботою пояснюється і похід «Укр. Голосу» спочатку переважно на генер. Сальського, а тепер на мене. Вже протягом десяти років звик я до всяких провокацій, але доходжу трохи не до розпуки, коли читаю паскудні «ревеляції» прохвоста Крушинського, що був і автором статті про «авантюру» Сальського. Хай там занадто очевидна підла брехня, але для ширшого громадянства всяка брехня може здаватись правдою. Не знаю, чи витримаю далі, коли б-ки починають стріляти не кулями, а наклепами та провокаціями. Коли я усував Ч-ва, розумів, що цей пан буде бикатись, але таких паскудств і від нього не чекав. Маю на увазі, що Круш. лише зняряд в руках Ч-ва – і почуваю себе безборонним – не «спростовувати» ж справді?...

Прикладаю при цьому дві нових відозви. Як Вам подобається деклярація с.д.? Після останніх виступів Мазепи та його русофільської тактики в Інтернаціоналі (нараду скликали в Берліні) – це єдиний вихід. Приєднались уже Бутейко, Письменний і т.п.

Вітаю В. Родину. Ваш А. Лівичький.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівичького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 55

**Лист Андрія Лівичького
до Валентина Садовського**

22 жовтня 1930 року

Дорогий Валентине Васильовичу.

Інтерв'ю зараз під руками не маю, але нема підстави не вірити тим текстам, які попадались Тобі під руку. Складаються подібні інтерв'ю навмисне і з певною продуманою метою. Зараз уже карти розкриті: переводяться арешти видатних політичних діячів, ставиться їх в стан

оскарження в тяжких переступах і т.п. За два місяці будуть вибори, і треба гадати, що урядова партія матиме в майбутньому Сеймі більшість. Хоч нашому демократичному серцю на це все дивитись якось ніяково, але може в місцевих обставинах це – єдиний вихід з тяжкої політичної кризи.

Давно розпочав цього листа, та й не скінчив, а події розвивалися... В зв'язку з галицьким нещастям перебувало у мене кілька галиц. діячів, з проханнями рятувати ситуацію. Яко наслідок розмов з тими людьми, з'явилося моє інтерв'ю, яке, Ти, очевидно, читав і в пол. пресі, і в Ділі..., але домоворитись з п. чинниками поки що не пощастило, хоч в тих розмовах брав участь сам м-т Ш-кий, який був у мене особисто і конферував з Сальс. та Стоцьким. Зараз знову є надія, що вдасться домоворитись... Подобиці оповість Ол. Як., який на тому тижні буде в Празі.

З конфер. біда: нема грошей, а тому вважаємо, що доведеться к-ю відстрочити аж на Різдвяні свята. Тим часом, в імені і Сал., і Ол. Як., поновлюю перед Тобою і іншими своє прохання в справі Ром. Степановича.

В зв'язку зі смертю дружини Ол. Гнат. став інвалідом: подався на демісію, яко член Уряду і майже не працює в справі Н. Ін-т-ту...

Чому не повідомили нас про Глов. і Танц.? Чи можна з ними говорити?

Тим часом всього найліпшого.

Твій Андрій.

22/X 30.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 25–25 зв.

№ 56

Лист Андрія Лівіцького
до Валентина Садовського

Не раніше 28 жовтня 1930 року

Дорогий Валентине Васильовичу.

Дякую сердечно за ті рішення, які привіз нам К. А-ч, і які нас усіх вельми втішили. В зв'язку з цим прошу розпоряджень тим абсолювентам, що в літі приїхали сюди і ще не мають належного приміщення. Незручно для їх самопочуття, щоб вони ходили са-мопасом...

К. А-ич одразу справив дуже добре враження, і мені здається, що він буде корисний не тільки для наукової праці. Тим паче тепер, коли О. Г-ч не може прийти до себе після своєї родинної трагедії, яка зле відбилася і на організац. праці Н. І-ту. Ти вже напевно чув од О. Я-ча про категоричне бажання О.Г. демісіювати з Уряду. Найгірше, що під впливом обставин він прийшов до такого рішення, не запитавши нікого. Невже ж він не звертався і до Ц. К-ту своєї партії?... Не кажучи вже про інші організації? Для мене особисто це було повною несподіванкою¹⁵⁰. Всі наші злидні і новини Тобі очевидно переповів Ол. Якович. Після того продовжуються наші розмови з галичанами, – переважно з Галушинським¹⁵¹, який тепер є фактично лідером. П. чинники також воліють, щоб я допоміг їхньому евентуальному порозумінню з г-ми. При всьому моему песимізмі, що до можливості порозуміння, це останнє не виключене і кожний день приносить все більші надії. Вже не «урядовці», а вищі пол. чинники починають говорити зі мною на цю тему, вважаючи її актуальною. В зв'язку з цим, в різних політичних колах кружляють чутки про значні «концепції» для галичан, до Укр. унів-ту включно. УНДО сильно налякалось і готове на всяку «лояльність», як побачили в «Ділі» листа Остапа Л.¹⁵², надрукованого

¹⁵⁰ Примітка на полі листа: «Прошу повідомити, якої Ви думки про демісію з Уряду Дирек. Інс-ту?».

¹⁵¹ **Галушинський Михайло** (1878–1931) – український громадсько-політичний та освітній діяч. Один з провідних діячів УНДО. У 1923–1931 очолював товариство «Просвіта» у Львові. У 1928–1930 рр. – сенатор (від УНДО), віце-президент Польського сенату, посол Галичини. Проводив велику працю з захисту прав і гідності українського народу в Польщі.

¹⁵² Ймовірно йдеться про **Остапа Луцького** (1883–1941) – українського громадсько-політичного діяча, кооператора, поета, публіциста. У 1918 р. – ад'ютант архієпископа Вільгельма фон

не стільки з його ініціативи, оскільки по домаганню партії. Придивляючись тепер до атмосфери в Г-ні, пригадаю собі твою характеристику їхніх політиків. Не таким людям і не в таких обставинах революцію робити, чи триматись такої гострої тактики, як УНДО в останні роки. Ми з Тобою коли робили революцію колись, то, в найскрутніших обставинах не звертались ні до митрополитів, ні до «запруданців» і не гнули шиї перед «контрагентами». Тому то гострі резолюції організацій в Ч-С-ні не тільки непотрібні, а можуть дуже нашкодити Галичині (і нам, розуміється). Не такий тепер у самих г-ан настроїв, навпаки і коли буде мінімальна добра воля у п. чинників, то вдасться досягти якогось...

Дуже мені сподобалась книжка Борковського про М-ка: багато там думок повчаючих і для тактики галицької і почасти для нашої. Це справді така наша сила, яку треба на руках носити. Безконечно далеко до нього вундеркіндові Донцову¹⁵³. Добре, що Ти з ним товаришуєш.

Маю свою особисту трагедію. На Україні померла моя єдина (молодша) сестра Женя, яку може Ти знав по Петер-гу. Залишились на вулиці моя мати і неповнолітня дочка Жені. Для мене це велике горе, бо сестра була не тільки моїм другом особистим, а й політ. одnodумцем – належала колись до РУП. Хоч у мене нема вже нічого спільного з Мазепою, але прошу Тебе поінформувати його про цю сумну звістку, бо сестра була приятелькою дружини Іс. Пр-ча і навіть хрестила у них старшу дочку. Та й «Бориска» поінформуй: він

Габсбурга-Льотрінгена (Василя Вишиваного). У 1918–1919 рр. – сотник УГА, старшина Генштабу Армії УНР, забезпечував зв'язок Головного отамана С. Петлюри з Начальником Польської держави Ю. Пілсудським. Один із провідників українського кооперативного руху в Галичині. У 1928–1939 рр. – голова дирекції Ревізійного союзу українських кооператорів, із 1930 р. – голова ради «Центросоюзу». Член ЦК Українського національно-демократичного об'єднання. У 1928–1935 рр. – посол (депутат) польського сейму, 1935–1939 – сенатор.

¹⁵³ **Донцов Дмитро** (1883–1973) – український громадсько-політичний діяч, публіцист і літературний критик. У 1919–1921 рр. – член української дипломатичної місії в Швейцарії. Негативно оцінював Варшавський договір між УНР та Польщею. Від 1922 р. мешкав у Львові, був редактором «Літературно-наукового вісника», «Заграда», «Вісника» (1933–1939 рр.). У 1923–1924 рр. разом із УВО створив Українську партію національної роботи (революції), яка невдовзі розпалася. У 1926 р. видав працю «Націоналізм» у якій виклав ідеологію українського націоналізму. Критично відносився до діячів УНР та українських політичних партій соціалістичної орієнтації. На початку Другої світової війни (1 вересня 1939 р.) був заарештований польською владою. Після 1947 р. жив і працював у Канаді.

теж знав сестру. Померла вона 27 жовтня в Золотоноші, де завідувала міською лікарнею.

Про наслідки виборів Ти знаєш з п. газет. Ундорадикали мали відносний успіх, якого самі не чекали. Урядова листа може мати потрібні для зміни Конституції 2/3 тільки при підтримці меншостей. Тому то зараз є про що говорити. «Одіозного» Ром. Степановича галичани на руках носять. Маємо вже перше досягнення: нашими заходами звільнено пос. Руцького і Кіті Вишневецьку (машиністку УНДО), в яку закоханий непоправний Донжуан Петро Іванович. Всього найліпшого. Цілую руці Л. І-ні і вітаю Лялю. Всіх друзів сердечно вітаю. Твій Андрій.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 26-27 зв.

№ 57

**Лист Андрія Лівичького
до Іларіона Косенка**

Ймовірно грудень 1930 року

Вельмишановний Іларіоне Федоровичу.

Розумію добре все те, що мається між рядками Вашого листа. Не треба тільки спускати рук, треба брати людей такими, які вони є. Не треба захоплюватись критикою, бо наші люде, при всіх їхніх хобах, є те найліпше, що має укр. інтелігенція, особливо на еміграції. Таке вже нещастя пригнобленої нації, що між всіми її провідниками почувається якась «недоробленість». Сподіваюсь, що наслідки з'їзду «для всіх» будуть задовольняючі, і що Ваша праця піде прискореним темпом. А для «прискорення» прошу Вас написати до мене листа такого змісту, щоб я міг в копіях надіслати його принаймні О. Я-чу і О. Г-чу, а може й ВК-чу. І цей Ваш лист дуже цінний, але без В. згоди не можу його поширювати, та й писали Ви його не з такою метою. Сподіваюсь, що будете мати належну підтримку, але доведеться постійно наші «сфери» підганяти. Обіцяю Вам у цьому допомагати. Тільки не забудьте прислати Вашу приватну адресу. Так буде зручніше.

Деякі «містерії» маємо, становище наше починає поліпшуватись, але не в такій мірі, щоб не можна було поінформувати найближчих людей.

Поки що надсилаю Вам три відозви, що були в цьому році поширені на Україні. Можете цим поділитись з найближчими людьми. Пізніше подібні відозви можна буде навіть мінімально поширити на еміграції. Взагалі, робота на Україні тепер поставлена ліпше. Є дуже цікаві подробиці, про які міг би поінформувати, тільки не через пошту.

Не знаю, чи виїхала з Пар. О. О-на. Коли так, прошу подати мені її адресу. В. К-ч, певно, інформував Вас про наші наради в Празі, які значно піднесли настрої нашого там громадянства.

З сердечною повагою А. Лівіцький.

Не все у нас гаразд, але могло б бути значно гірше, коли б деякі скриті плани Ч-ва здійснились. Він то мав «контррозвідку» в Парижі, тільки в таємниці від усіх нас.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 58

**Лист Андрія Лівіцького
до Іларіона Косенка**

23 січня 1931 року

23/І.31.

Високоповажний Іларіоне Федоровичу.

Тому так довго не відповідав, що соромно було визнати брак такої малої «готівки», яка була Вам на той час потрібна. Останній рік проходить у мене взагалі під знаком великої грошевої скрути. Щоб задовольнити всі мінімальні наші потреби, мушу влазити в борги, підписувати векселі і т.п. Речі, яких не уявляв, поки не займав сучасного становища. Кожного місяця мрію принаймні з боргів вилізти, але нічого з тих мрій не виходить.

Маєте рацію, що інакше пішла б праця, коли б наші «фінанси» були усталені. Але нічого не можемо вдіяти: треба, щоб наші відпоручники віднайшли якесь джерело oprіч того, за яке зараз тримаємось.

А до того часу нічого певного не буде. Мусимо тим часом миритися з обставинами нашої праці...

У зв'язку з подіями останніх місяців скрізь на еміграції пригнічений настрій. Хоч тут потроху ситуація ніби поліпшується. Галицьк. діячі, і то ліпші з них, вступили в постійний контакт з нами і сподіваються домовитися з п. чинниками до порозуміння...

Прикладаю копію листа Геродота¹⁵⁴, прошу показати кому потрібно, а потім передати Олександрові Яковичу, який тепер особливо цікавиться справами Аргентини.

Всього найліпшого.

Ваш А. Лівіцький.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 59

**Лист Андрія Лівіцького
до Валентина Садовського**

Ймовірно 24 січня 1931 року

Дорогий Валентине Васильовичу.

Будь спокійний щодо евентуальної реконструкції Уряду. Таких, навіть далеко менш важливих речей, я не роблю без порозуміння навіть з нашою групою, а вже з центром я звик рахуватися при всяких обставинах. І не тільки рахуватися, а навіть підлягати opinii певних кіл, очевидно, після проведення належної дискусії. Наразі про жодну реконструкцію нема мови, бо с. д-ки еволюціонують дуже поволі. Щоб з цього вийшло щось путнє, треба Тобі повернути до партії, – такої думки і М.М. і Левко.

Дуже мене непокоїть справа козацька взагалі, і кубанська зокрема. Як пам'ятаєш, на конференції вирішено утворити при ... групу особливого призначення з участю Б-го та І-са. Тоді ж були

¹⁵⁴ **Геродот Дмитро** (псевдонім – Д. Івашина) (1882 – після 1944) – український громадський діяч, журналіст. Активний діяч української політичної еміграції в Румунії у 1920–1930 рр. Секретар Громадсько-допомогового комітету українській еміграції в Румунії, тісно співпрацював з середовищем УНР. Під час Другої світової війни був заарештований.

накреслені загальні позиції наші в коз. справах. Одночасно й Рада М-в ухвалила певну резолюцію, з якою можеш ознайомитися через Андр. Івановича. Між тим Білий атакує відверто групу Іваніка, недвозначно протегує Науменка, і на мої нарікання заявив, що робить це все в порозумінні з М. А-чем та Ол-ком. Входить, що цю справу Ви там і досі не координували. А може й групи особливого призначення й досі немає? Вибач, що втручаюся не в свої справи, роблю це лише в приватному листі і то з konieczності. Взагалі, маємо загальне враження, що діяльність наших людей в Празі не скоординована. Це відчувається і в подебрадських подіях і навіть в тертях між Р.Д. Клубом та В. С-зом. Обидві ці організації наші уенерівські, на обидві можливі тактовні впливи, чому ж про це не подбати? Коли у нас так блискуче пройшов з'їзд, то тільки завдяки тому, що відповідна установа про все подбала заздалегідь, усе намітила і до дрібніших деталей провела. Були, розуміється, дискусії, не всі ж були однієї думки, але меншість не тільки підпорядкувалась, а й активно провадила на з'їзді проекти «більшості». Велике значення має наше коло, треба тільки зі всіх сил дбати про координованість та дисциплінованість окремих його членів. Маю загальні інформації, що в справах загального і то першорядного значення наші люди в Ч.С. назовні стояли на протилежних позиціях. Це ж – початок кінця, а ми ж не можемо не рятувати те, що винесли з України і без чого давно б ми не мали нічого, до Державного Центру включно.

Видно, що Ти – «цивіліяка». Союзні держави завжди координують свою контррозвідку, особливо ж «тісна співпраця» існує між штабами німецьким і СССР (себто ГПУ). Отже нема межі, де кінчається агент німецький і починається б-кий. Про п. К. нарешті маємо докази документальні, тільки ще не знаємо, як їх використати.

Дуже добре поставились Ви до справи скликання Всеукр. з'їзду емігрантського. Не доставало ще того, щоб до ініціатив групи запрошувати шаповалівців чи скороп-ців. Взагалі, ця справа складна, і мене безконечно дивує, що ініціативу такого з'їзду бере в свої руки еміграція в тій власне державі, яка не спромоглася протягом десяти років скликати принаймні місцевий емігр. з'їзд.

В сучасний мент я не розумію вже пекучої потреби такого з'їзду, але при відповідних обставинах такий з'їзд був би потрібний, щоб

заманіфестувати перед чужинцями, а почасти й перед Україною, єдність укр. політ. еміграції навколо Д. Центру. Колись (в р. 25) деякі п. чинники домагалися навіть скликання загального з'їзду в Парижі з політ. метою, пропонували навіть на цю потребу гроші, але досить скоро охололи. Щось подібне, і то несподівано – екстренно, можливе й тепер. Але в разі «чогось подібного» з'їзд довелося б скликати протягом короткого часу – два, три тижні, або й того менше. Довга ж виборча процедура зробила б такий з'їзд несвоечасним, запізненим, а тому й непотрібним. Не знаю зрештою, як дивляться ініціатори на саму організацію з'їзду. Коли, скажемо, оголосити, що всі емігранти з України мають обирати на 500 або 900 душ – одного делегата, то в виборах можуть «узяти участь і росіяни, і «малороси», навіть жиди, в кожному разі різні прихильники «орієнтацій на Схід». При такій виборчій процедурі наші вороги використають з'їзд і доб'ються резолюції русофільської. Коли ж зазначити відразу, що в виборах мають право брати участь лише українці – самостійники, то резолюції з'їзду не заімпонують в такій мірі чужинцям. Мовляв, з'їхалися лише сепаратисти, тому й такі резолюції прийняли. Все це ми вже обговорили й прийшли до висновку, що спец. виборів до загального з'їзду не повинно бути, що на такий з'їзд мають їхати члени загальних громад. комітетів, обраних місцевими з'їздами. Тому, передбачаючи в майбутньому такий загальний з'їзд, ми тут у В-ві, на місцевому емігр. з'їзді обрали не тільки виконавчий орган – Управу з 5 чл., а й репрезентативно-дорадчий – Раду – з 20 чл. Ці управа і Рада, обрані цілком легально – демократичним шляхом, є правдивою репрезентацією укр. еміграції в П. Щось подібне маємо і в Румунії і в Франції. Коли б такий емігр. з'їзд Вам пощастило перевести в ЧС-ції (або хоч якийсь сурогат з'їзду), то репрезентативні органи еміграції в П., Рум., Фр. та Ч-ції могли б бути головною складовою частиною того загал. з'їзду. До того можна було б додати представництво тих нечисленних укр. організацій, що існують в Сербії, Болгарії, Туреччині, Канаді, Аргентині, Харбіні та ще представників старих політичних партій і деяких поважних організацій, як Спілка Укр. Інвалідів, Військ. Союз і т.п. Коли б не пощастило скликати з'їзду в Ч.С. (в чому я певен), то замість загального представництва від емігр. в Ч.С., можна б було задовольнити представництвом від Об'єднання Р.Д. Клубу і т.п. Такий з'їзд не дав би не-

сподіваних сюрпризів, а міг би мати велике політичне значення. Коли ж маєте на увазі з'їзд суто емігрантський – біженецький, то потреби в ньому не бачу. Коли ж є певна потреба в загально-емігрантському комітеті з місцем осідку в Женеві, то й такий «комітет» можна делегувати по згоді між комітетами – в В-ві, Б-ті, П-жі і Об'єднанням і Празі. Коли б були, зрештою, гроші на працю Комітету, то Головою міг би бути О. Я-ч, а членами – один с.д. та ще хтось. Зговоритись не тяжко. Кінчаю, бо й так забагато. Ц. руці Л.І. Вітаю друзів. Твій Андрій.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 32–34 зв.

№ 60

**Лист Андрія Лівіцького
до Валентина Садовського**

Ймовірно 4 лютого 1931 року

Дорогий Валентине Васильовичу.

Коли твої листи доходять до мене, завжди відповідаю. Коли ж ти жив у Курдистані, то не діставав моїх листів, бо до такого краю жадна пошта не доходить. Тепер відповідаю негайно, бо радий твоєму листу після довгої перерви, та й од ініціативи з твого боку, збирався до тебе писати. Побачив я з твоїх статей в Тризубі, ніби починаєш скидати з себе свою скептичну емігрантську шкуру. Як раз і у нас кілька місяців уже стала пекучою потреба в органі хоч місячному для України. Були й конкретні заходи, чули ми й конкретні обітници, навіть у справі тижневика загальнореволюційного змісту. І зараз не трачу надії на кредити з такою метою. Сушимо ми свою голову і над тим, щоб винайти способи на організацію хоч періодичного органу с-д. Думаю, що на початку квітня гроші добудемо, але бачиш, треба розуміти і настрої наших «контрагентів». Гроші будуть у тому лише разі, коли видавництво буде провадитись тут¹⁵⁵. На зміст «упливати» не будуть, сподіваючись лише від нас звичайної чемності. Не будуть розуміється вимагати такого постійного «підлизування», яке

¹⁵⁵ Примітка на полі листа: «Точна адреса: Warszawa. Mokotow. Ul. Reitana, 4, m. 2. And. Jankowski».

вийшло в традицію в усіх укр. виданнях в Ч.С. Своїх сил нам не вистачить, довелося б перетягти до нас хоч тебе, хоч Левка, хоч може Фед-ка. Це був би постійний адміністратор, а статті надсилались би переважно з Праги.

Не знаю в який спосіб поставити справу органу с.д. Не думаю, щоб М. з Без-ком наважились видати орган хоч і «опозиційний», але з певним визнанням нашої концепції. А на орган змісту подібного до останньої їхньої відозви наші «контрагенти» грошей не дадуть. Отже, чи не вважаєш доцільним видавати с.д. орган, який не буде органом Ц. К-ту партії, а скажемо, органом автономної групи с.д., до якої належав би Левко, ... Довженко, а також і старий с.д. В.В., не кажучи вже про нашого друга С. П-ча. Боюсь, що не багато залишилось би у М. Коли вже цей останній воліє попередньої тактики, хай погодиться добровільно на те, щоб певна група розпочала активну працю. А то знову с.р. захоплять позиції, як то було в 1917 р. Буду радий почути твої міркування на цю тему. З академією справа стоїть зовсім не так, як ти собі уявляєш. Не так легко добитись перенесення Академії на Волинь. З боку П-щі це б знаменувало цілковиту зміну політики «на кресах». Знаючи труднощі, я особисто не хотів заангажуватись, але з ініціативи подебрадців на ці теми почали проводитись розмови, аж поки справою зацікавився Голувко¹⁵⁶, а потім і новий М-р освіти. Не так давно я писав до М. П-ча, і тоді я був майже переконаний в тому, що П-ща подбає про перенесення Академії з осені цього року. Але ж ми завжди самі собі псуємо. «Література «московського яничара» Микити, резолюції вар'ятів-студентів і нарешті ідіотичний виступ Ш-піва (пам'ятаєш опінію про нього С. П-ча?) можуть зіпсувати всю справу. Голувко вже ображений, бо справу виставляють так, ніби П-ща тільки й мріє про Академію, тоді як в дійсності цю справу дуже трудно перевести тут. Поки що не трачу надії, а для більшої певності хай Модест Пилипович (якого Г. любить) напише до Голувка (Tadeusz Holowko (pan redaktor). Ul. Noza 50, m. 58) листа найчемнішого, в якому поінформує про зменшення кредитів, про загрозу ліквідації і попросить у нього інформацій, чи можна сподіватись на політичне

¹⁵⁶ **Голувко Тадеуш** (1887–1931) – польський державний і політичний діяч, соратник Ю. Пілсудського. З 1919 р. – керівник пресового відділу Міністерства праці і суспільної опіки Польщі. З грудня 1925 р. – директор Інституту дослідження національних справ у Варшаві. З березня 1927 р. – начальник Східного відділу Міністерства закордонних справ Польщі.

вирішення справи. А я вже нажену Г-ка, щоб він найшвидше відповів. Я нікому писати про Академію не буду, бо не хочу брати на себе хоч моральної відповідальності. Взагалі не хочу «втручатись у внутрішні справи Польщі». Та й Уряд узяв мене в такі конституційні обороти, що для всякого кроку мушу мати апробату.

Дуже жалкую, що не бачився з тобою, як заїздив на початку червня. Тоді «с. ф-и» не пускали мене з хати і тримали коло мене архангелів.

«Помирився» нарешті з С.П., хоч він знову на мене «сердиться», бо вимагав стипендій, а я не можу поки що цього виконати. Думаю, що він не цілком пропав для нашої справи, хоч і зараз коло скоропадчиків. Зверни на нього увагу: хоч він і грішив, але в свій час і його, і мене всі жорстоко образили.

Як твоє і Л.І. здоров'я? Чув, що було недобре. Вітаю сердечно.
Твій Андрій.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 36–38 зв.

№ 61

Лист Андрія Лівичського
до Іларіона Косенка

7 лютого 1931 року

7/П

Вельмишановний Іларіоне Федоровичу.

За новорічні привітання сердечно дякую і взаємно вітаю всю Вашу родину. Зацікавили мене Ваші інформації про читання Ч-вим моїх листів «до когось» з моїх кор. у Парижі, в справі France-orient. В останній справі я писав до Парижу лише Єр-ву, а може й К. Ков., а до Праги – Лот-му. Отже дуже прошу Вас повідомити мене про який лист (до кого саме) оповідав Ч-в. Сподіваюсь, що коли Ч., оповідаючи щось проти мене, «береться за боки», то все це оповідання не може бути для мене таємницею. Мені конче потрібно знати, хто саме ділиться моїми листами з Ч., бо цей останній вже став поза громадянством. Має навіть у себе копії моїх листів у справі France-Orient.

Не уявляв я собі, щоб хтось з нормальних наших патріотів міг узагалі мати щось спільного з Ч. після всього того, що сталося...

Жалкуєте, що «довелося вже вийти з France-Orient», а я про це й не знаю, тим менше знаю про причини. Знаю лише, що збиралися вийти, бо не бажали бути в одній установі з групою Кирила...

Поправили Ви там усі занадто, не дивно, що й герби заходились друкувати. «Поправіння» на еміграції, – це річ зрозуміла, але не треба занадто захоплюватися, особливо коли ходить не про особистий настрій, а про те, щоб певна «література» відповідала настроям загальним на Ук-ні. Коли б ми почали «ясно говорити», що «доведеться вдаватися до диктатури і політичної реакції», то нас би ніхто ні слухати, ані читати не схотів. Там якраз іде боротьба проти диктатури і то нечуваної, а також проти тієї «політичної реакції», до якої вдалися б-ки після короткої ери різної демагогії. Коли народні маси не мають елементарної політичної свободи, вони борються за неї, і ми мусимо іти на зустріч масам. Коли ті ж маси не мають загального виборчого права, а мають стару перепаскужену цензову систему, вони борються за загальне виборче право, за демократію. Коли ми ввійшли в інтимніший зв'язок з Україною, мені було приємно переконатися, що платформа УНР, в її новому яскраво-раціональному варіанті, цілком відповідає загальним настроям на Україні. Отже, не маємо підстав «боятися» отої демократії, бо боротися за визволення і перемогти – може тільки ціла нація. І не для того перемогти, щоби знову пхати шию в ярмо якогось «диктатора», хоч би й іншого ґатунку, або ризикувати експериментами аматорів «політичної реакції». Сучасна свідома нація українська переможе лише для того, щоб стати «господарем у своїй хаті», себто «сувереном» буде не якийсь «варяг», хоч би й україн. національності, а сам «великий укр. народ». Інша річ, що цей нарід в процесі боротьби за визволення, може фактично чи навіть формально передати всю повноту влади в інтересах боротьби й перемоги, якійсь певній групі чи навіть особі і навіть на довший час. Така потреба виявиться там на місці і агитувати за це не приходитьсья. Взагалі, коли Ви всі лякаєтесь «демократії», то головним чином через блаженної пам'яті «демократію» Керенського¹⁵⁷ і К°. Але ж істнує демократія Англії, Фран-

¹⁵⁷ Керенський Олександр (1881–1970) – російський державний і політичний діяч, у 1917 р. очолював Тимчасовий Уряд Росії.

ції, Німеччини, навіть сучасної Польши. Ніде і ніколи демократія не виключала, а навпаки вимагала і правного порядку і твердої влади, а часом навіть для оборони батьківщини, – і диктатури... Стараємося найглибше вивчити те, що робиться на Україні, щоб пропаганда не виглядала фантастичною, а відповідала реальному життю. Можливо, що журнал трохи нудноватий, але відозви рвуть з рук по всій Україні. Серце радіє від тих інформацій, які одержуємо зі всіх закутків нашої землі. Вже не бояться ті селяне, що одержують поштою відозви, а вимагають од своїх знайомих на еміграції все більше і більше «літератури». Здійснилася нарешті мрія СВ-ча про широку роботу на Україні. Трагедія тільки в тому, що здійснилась запізно, і що отого природного, Богом даного «Диктатора» вже не маємо. Та ще зле, що нема таких матер. засобів, з якими можна було б чудеса творити.

Всього найліпшого. Ваш А. Лівіцький.

Прошу вітати родину п. Отаманової та панства Шумицьких. Як ся має Ярослав II і моя невістка?

А. Лівіцький.

Як Вам подобається відозва до студентів? Колі не бачили? Запи-тайте ген. Удов-ка.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 62

**Лист Андрія Лівіцького
до Костя Мацієвича**

22 червня 1931 року

Високоповажний та дорогий Косте Адріановичу.

Тільки вчора довідався про довгу відпустку для Вас, а то вже чекав Вашого повороту. Дуже це прикро для мене особисто і для наших спільних приятелів, які за Вами скупають, як за «любимою жінчиною».

За Вашу відсутність у мене було два бриджових вечора з участю Суходольського, а на одному з тих вечорів був сам М-р Зал-кий

в такому оточенні, як Стаміровський (віце-м-р вн. спр.), Ярошевич (воєвода столиці), Медзенський, Шумляковський і т.п. Бачите, які ніточки існують між високою політикою і ... бриджером. То «трагедія», що не було Вас, бо за другий столик мусів сісти Сальський і марудив, хоч і виграв, як то «трапляється з партачами...».

Чи думаєте прискочити до Б-ту? Несподівано їде до Софії ген. С. і заскочить по дорозі й до Б-ту. Буде, розуміється, бачитись з Вашими підлеглими. Там з'явилися якісь поважні тертя в Софії між Паращуком¹⁵⁸ і Цибульським.

Прошу дуже передати цього листа Матюшенкові, бо адреси його не маю. Він має халепу з своїм братом у Львові. Всього найліпшого.

22/VI. 31 Ваш А. Лівіцький

Прошу вітати Л. І-ну з Лялею і всіх наших: М. Ан-ча, А. І-ча, І. М-ча, Бор. Юр-ча, К. Як-ча, навіть Ст. Онис-ча і пр. і пр. і прочих.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 103. – Арк. 102-102 зв.

№ 63

Лист Андрія Лівіцького до Валентина Садовського

Ймовірно 27 червня 1931 року

Соромно тобі, мій любий Вал. Вас-чу не звернутись до мене в такій суто-особистій справі. Тільки нині довідався від Петра Івановича, що мусиш візу мати до 30-го, а й досі її не маєш. Коли б про це знав хоч учора, поки не виїхав Ч-ко, то ти вже сьогодні мав би візи. Тепер трохи трудніше, але 29-го в кожному разі матимеш візи. Інакше – покінчу самогубством. Отже на той день можеш сміло їхати до консулату. Коли б ще були перешкоди, прошу показати мою листівку Конс-ві...

Шкодную дуже, що хворість перешкодила мені хоч посваритись з тобою в Празі та й з родиною твоєю не бачився. Казав ти мені, ніби я до тебе не добре ставлюся, – помиляєшся. Маю до тебе сентимент не менший яко до С.П., але ж мушу воювати з тобою доти, доки не ви-

¹⁵⁸ **Паращук Михайло** (1878–1963) – український громадський діяч. У 1920 р. входив до складу дипломатичної місії УНР в Естонії. Із 1921 р. – в еміграції у Болгарії, ініціатор створення Болгарсько-Українського товариства (1926 р.).

правиш своїх «заблуждених» з років 22-23... Ти пам'ятаєш?... А у мене пам'ять дуже добра.

В додаток до відозв, надісланих у листі до Б. Ю-ча, прикладаю ще дві нових відозви... Хочу знати твою опінію. Може їхатимеш через В-ву, то дуже прошу заїхати просто до нас. Коли ж ні, то прошу надіслати мені свою адресу. Хочу просити тебе приїхати до мене на тиждень на ту дачу над Дністром, де я сидітиму. Там уже спокійно і посваримось. Коло мене мають посадити картатого, а то ти, як старий земчугар, міг би виконувати обов'язки останнього.

Прикладаю два зразки відозв в додаток до надісланих Б. Ю-чу.

Прошу тебе дуже вирішити справу прийняття Союзу, Крижанівського, Плюща, Сулятиницького та Віктора Андрієвського. Останнього ми випробували так, що його «правизна» не лякає навіть таких с.д-ків, як Левко, Ск. і М.М. За всіх них я ручаюся особисто, чекають вони вас коло півроку.

Всього найліпшого. Лідії Іванівні цілую ручки, а Лялю поки що просто цілую.

Твій Андрій.

27/VI

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 39-39 зв.

№ 64

Лист Андрія Лівницького
до Юрія Колларда¹⁵⁹

25 серпня 1931 року

Високоповажний Юрію Жерардовичу.

Прочитав я колись Вашого листа до Віктора Никаноровича і пригадав наше коротке, але миле знайомство. Дякую дуже за ті вирази симпатії до мене особисто, які так щедро розсіпані в листі Вашому до Віктора. Такі вирази є великою моральною підтримкою і стимулом для дальшої впертої праці. А ми з Вами хоч і старіємось, та щось не

¹⁵⁹ Коллард Юрій (1875–1951) – український громадсько-політичний діяч, інженер. У 1919–1920 рр. – керівник Міністерства шляхів УНР із 1920 р. – на еміграції мешкав у Чехословаччині, Польщі, Німеччині.

видно навколо нас тих молодих, які нас заступлять. Не новітні ж «націоналісти» з їх поверховим «ура-патріотизмом» і захованими симпатіями до північного окупанта!?

Знаючи Вас, яко патріота не вчорашньої дати, хотів би бути з Вами в контактi, подавати часом інформації про наші, досить таки не блискучі, справи, але не певен у Вашій адресі. Коли матиму найновішу, писатиму. Зараз «спасаюсь» у монастирі у старого приятеля архімандрита Сікорського¹⁶⁰, якого добре знає Панас Михайлович. У нас, бачите, тепер критерієм «певности» є не «соціалізм» (Ви теж – «соціаліст-самостійник»), хоч проти останнього ми теж нічого не маємо, а той укр. патріотизм, який приведе таки нас до власної держави. Читав Ваші спогади, спостеріг деякі дрібні помилки, збирався навіть до Вас писати, та якось не вийшло. Моя адреса в В-ві (конспіративна): «Sedzia Ian Inozarski. Ul. Wspolna 65, m. 5 Warszawa». Цими днями повертаю «додому», маю втіху – внучку 6 років.

Всього найліпшого. Вашій милій дружині цілую руці.

Ваш А. Лівіцький.

25/VIII. 31.

Чи не довго ми з Вами засиділись на чужині, чи не час таки до справжнього «дому» повертати? Та й ще з розверненими шовковими жовто-блакитними прапорами?!...

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 82. – Арк. 41-41 зв.

Опубл. в кн: Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 439–440.

¹⁶⁰ **Полікарп (Сікорський Петро)** (1875–1953) – український релігійний діяч. Із 1917 р. – начальник господарського відділу в Міністерстві ісповідань, віце-директор Департаменту загальних справ на еміграції УНР. З 1922 р. – ієромонах, ігумен-намісник Дерманського монастиря, потім намісник Віленського Свято-Духівського монастиря. З 25.02.1927 – настоятель Жировицького монастиря. 10.04.1932 відбулася хіротонія на єпископа Луцького. На еміграції мешкав у Польщі, Німеччині, Франції.

№ 65

**Вітальна листівка Андрія Лівіцького
до В'ячеслава Прокоповича**

28 вересня 1931 року

Високоповажного та Дорогого В'ячеслава Костянтиновича, вітаю сердечно з днем янгола та бажаю пережити всі емігрантські злидні і повернути нарешті в землю обітовану. А тим часом – витривалості, бадьорості й здоров'я.

Сердечно Ваш А. Лівіцький.

28/IX.31.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 66

**Лист Андрія Лівіцького
до Валентина Садовського**

Ймовірно 1931 рік

Отой лист я написав так, щоб можна було й показати. Але ж справді твій лист мене занепокоїв. Що це сталося з М. А-чем. Ми думали, що тільки О. Г-ч має таку бурхливу вдачу. Тільки тут, придивившись до нього ближче, я починаю розуміти, чому Ви в Празі так його «негували» і так «невиразно» до нього ставилися. І тут з ним «дещо» трапляється, але тим часом мусить коритися волі колективу. Тому то, коли поділимося, то й мусимо негайно утворити кралю. Не розумію, чому цю справу Ви затримали... мусить поділитися; ми це й зробили й довели до В. відома. Що ж до кралі, то пр. 3 до ... 11 передбачає її утворення, але не ставить якихось особливих вимог до її організації, – очевидно остання залежить од умов місцевих.

Знову була у нас постанова з приводу прийняття мого сина. Ті б-ти, що працюють серед студентства, твердять, ніби без його участі ту працю трудно проводити. Виглядає він досить старим, тай недалеко йому вже до 25 років. Може б Ти порушив справу про його легалі-

зацію? Найгірше, що він усе «бачить», бо наради відбуваються у нас, з участю декого з його товаришів. А пояснити йому, що він «не доріс» – не маємо права. На минулому засіданні ми ще «оголосили» двох. Поки переїдеш до В. будемо мати й третю гр-ду. Твій Андрій Лівницький.

Напис на полі листа: «М. М-ч переказує, ніби Бочк-кий згодився. Прошу перевірити і в разі згоди, хай їде просто до мене».

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 200. – Арк. 43-43 зв.

№ 67

**Лист Андрія Лівницького
до Іларіона Косенка**

*15 квітня 1932 року*¹⁶¹

15/IV

Високоповажний Іларіоне Федоровичу.

Дуже мене зацікавив лист п. І. Світа¹⁶², бо це є перший кореспондент з Д. Сходу, що робить вражіння інтелігентної та ще й спритної людини. Хочу де про що розпитати Вас у зв'язку з цим листом. По-перше, чи особисто Ви знаєте Світа, чи чули щось про нього, і чи маємо на нього покладатись? Що таке «УНДС», чи писали Вам раніше про цю організацію, і чи п. Яхно¹⁶³ є в контакті з Світом і УНДС? Оті 15 точок в листі Світа зробили на мене вражіння не його плянів, а виразних пропозицій японських. І той факт, що Світ з співробітника ріжних «сібирських» урядів та комітетів переходить на держно-національні позиції і заговорив навіть про «шовінізм» свідчить ніби про те, що тепер отой український «шов-ізм» на Д. Сході калькулюється ліпше, ніж московська білогвардійщина або сибірське «областничество». Не подобається мені тільки, що він ніби просить грошей у нас, а не

¹⁶¹ На листі зазначається дата «15/IV», без року. Датування здійснено відповідно до наявного інформаційного контенту.

¹⁶² **Світ Іван** (1897–1989) – український громадський діяч, публіцист, дослідник історії української громади на Далекому Сході. Працював у філії т-ва «Просвіта» в Харбіні. Секретар адміністрації Українського національного дому в Харбіні. Один із засновників громадської орг-ції «Українська національна колонія в Маньчжурії» (1935–1941 рр.). Співробітник і редактор низки українських часописів.

¹⁶³ **Яхно Павло** (1898–1945) – український громадський діяч на Далекому Сході.

хоче «звернутись до япон. зараз», а одночасно заповідає «видання власної газети» і їздить безплатно по япон. залізницях (!)

Занадто також він покладається на місцеві укр. сили, коли говорить про утворення Д.С. України. Держави. Знаємо ми ті сили з якими й одного повіту організувати не легко.

В кожному разі він звертається до Вас з певними пропозиціями і запитаннями, які потребують відповіді. Шкода, що копія листа дійшла через різні інстанції до мене з запізненням, і Ви вже певно йому відписали, але маючи на увазі і даліше Ваше листування з ним, хочу, щоб Ви йому висловили деякі думки, як громадянин, про відношення до Д.С. справи н. Уряду. На мою думку, треба в листі до нього висловити припущення, що Уряд УНР, який має і формальне, і моральне право заключати умови про землі, на які може претендувати укр. нарід, зможе погодитись на умови запропоновані Світом (аж до уступлення Сахаліна включно!). Добре, що «нашої» Камчатки не вимагають, а то нікуди було б і Миколи Ш-ла заслати. Треба також констатувати, що лише Уряд УНР зможе дати японцям гарантію, що та «буферна» держава буде мати суто-національний зміст і суто-шовіністичний настрій на адресу Москви; бо таку «гарантію» може дати тільки та організація, яка от вже протягом 15 років провадить безкомпромісову б-бу проти всякої, а не лише комуністичної, Росії. Треба його «делікатно» переконати, що з метою утворення ДС України не місцеві українці мають використовувати «емігрантів» і «людей з краю», а лише Уряд УНР має організувати ту державу, використовуючи всі сили на еміграції і в краю і спираючись на місцевих людей, в першу чергу на І. Світа, якого ініціатива та енергія будуть належно оцінені. Додати треба, що ми розуміємо неминучу фактичну залежність тієї держави від Японії, бо і в майбутньому велика Україна не зможе володіти Д. Сходом без згоди Японії, з якою не тільки «зелена», а й жовто-блакитна Україна, в своїх власних інтересах бажала б бути в вічному союзі. Розуміємо також, що в інтересах самої Японії є конечним, щоб ота д.с. «буферна» держава відразу виглядала не як її колонія, а як суто-українська земля, що виборола собі право на незалежне існування. Для того можемо викликати повстання на З. Кліні, а пізніше перекинути до Владивостоку і укр. унів-ет, і Подебрад. політехніку з Чехословаччини. Не тяжко буде зорганізувати і оперу

українську і драматич. театр і все те, що надасть державі національний зміст і т.п. . .

Ці всі думки преказую Вам по згоді з нашими ур. чинниками в В-ві і прошу про зміст мого листа поінформувати В. К-ча, О. Я-ча і Ол. Ів., якого мріємо делегувати на Д. Схід. А тим часом дуже прошу Вас листуватися зі мною безпосередньо в справах Д. Сходу, бо надаю ним першорядне значіння. Може справді здобудемо собі «передешку» в нашій тяжкій роботі і вийдемо часово з тієї скрути, яка на нас навідає. Трохи інакше будемо виглядати, коли в Лізі Націй О. Я-ч буде виступати не яко «професор», а яко м-р. Зеленої У.Н.Р-ки. А який би там утворився пляцдарм по організації всіх сил національних для остаточної боротьби. І укр-ці з Америки, і галичане змінили б своє дурне відношення до нас, об'єднались навколо однієї мети, та й наші сучасні союзники зрозуміли б наше значіння і унормували б стосунки з нами. Тому так цікавлюсь Д. Сходом і тому сердечно вдячний Вам за Ваші зносини з ним. Певно в кінці червня таки побачимось. І я бажав би, щоб кон-ція була в Парижі, і охоче приїхав би особисто, та фінанси наші в такому стані, що й на Ч-ну ледве вистарчить. . . Писав мені син про приїзд Ваш до Женеви і свою працю з В. доручення. Д. добре, що його почали муштрувати. Прошу вітати від мене М. А-ча, Ол. Ів-ча і всіх наших друзів. Дякую сердечно за Ваше привітання і прошу вітати від мене всю Вашу Родину. Моя «невістка» вже певно доросла?

Ваш А. Лівіцький.

Прошу писати на таку адресу: «W.P. Sedzia, M. Mironowicz. Ul. Roz-brat 6, m. 4. Warszawa». Без усякої «передачі».

Висвятили нарешті укр. єпископа, але. . . він буде «жертвою вечірнею» в руках П. Певного і К°. . .

Яка тепер Ваша приватна адреса?

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 68

**Лист Андрія Лівичського
до Іларіона Косенка**

3 листопада 1932 року

З/ХІ.32.

Дорогий Іларіоне Федоровичу.

«Треба людину першорядну», згоджуюсь, але боюся, що самі яп. не схочуть мати там людини військової. Від останніх листів С-та маю досить прикре вражіння: очевидно, яп-ці готуються до рішучого «скаку», але воліють цей останній зробити на свою руку, не після певної умови з нами, і навіть не спираючись на нас, а лише використовуючи наш морально-політичний багаж і наші моральні впливи на тутейших в Манчжурії, які з радістю, разом зі С-том, підуть під прапори «східних сусідів» незалежно від того, чи буде від того якась користь для ідеї визволення України взагалі, і для визволення «Зеленого Клину» зокрема. Особисто переконаний, що яп. повторюють помилку наших сусідів західних, тільки роблять це ще більш наївно і неширо, щоб не сказати – підступно. Важно в таких обставинах мати до діла з дальнішим сусідою – Америкою, про що писатиму Вам окремо. Хай з Америкою доведеться зноситися через «інородця» М-на, але не ліпший від нього «інородець Светланов». Ви вимагали від нього «загального погодження», і мали цілковиту рацію, бо без останнього неможлива мінімальна співпраця, а він замість того присилає для Вас через Стоцького проект не боротьби, а вже Конституції майбутньої ДС республіки. Очевидно, мудрагелі японські обійдуться й без нас, а «наших хлопців» будуть лише використовувати. Трактують вони нас гірше, як «манджурів», і колись будуть каятись, та вже буде запізно. Матеріяли про це одержите в цих днях... Яхно – дійсно дурень, але С. щось значно гіршого: він може й проти гетьманців, але орієнтується не на нас, а на господарів, які через свою дурість скрутять собі коли не в М-рії, то на Д.С. Там уже й українізація розпочалася, а вони – якими способами, і при допомозі яких людей мають «з нею боротись»? При допомозі Світа і Ко? Ті люде вже «працювали» в Д.В. Республіці, а що з того вийшло? Мусимо констатувати, що яп. ще дурніші від декого. Ім

не поважна акція потрібна, що відповідала б їх реальним інтересам, а «wspolzyne» та «wspolpraca».

Прошу передати пп. Васнадзе моє взаємне привітання і запитати його, як тепер у них склалися відносини з грузин. урядом. Брошуру цю укр.-грузин. мовою треба конче видати, а доручити щось подібне треба Феденкові (він і с. дек. і історик). Тільки я до Ф. писати не можу, хай це зробить Ол. Якович.

Брошуру про війс. нашу справу вже давно збираємось виготовити, а тепер я про це маю окремо розмовляти з ген. Сальським.

Цього листа спішуся вислати, бо там у Вас сидить О.О. з Лесею. Прошу їх од мене найщиріше привітати і повідомити, що гроші вишлю завтра цінним пакетом, на ім'я Ваше (Hilary Kossenko).

Прошу від мене привітати М. Ан-ча, В. К-ча і всіх друзів.

Поет Маланюк¹⁶⁴ склав темпераментного листа з приводу Панейка. Хоч по тону лист не підходить до Тризуба, але прошу передати В.К-чу, що буду йому безмежно вдячний коли він того листа надрукує. Вітаю В. Родину.

Ваш А. Лівичький.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівичького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 69

Лист Андрія Лівичького до Єлизавети Прокопович

27 липня (рік не встановлений)

Високоповажна Пані Генералова.

Прошу прийняти мою найщирішу подяку за Ваші турботи з моєю маленькою донькою. Дуже мені ніяково, що Вам довелося так ба-

¹⁶⁴ **Маланюк Євген** (1887–1968) – український поет, перекладач, літературознавець. Із 1917 р. – старшина українського війська. Із 1920 року на еміграції в Польщі, Чехословаччині, знову Польщі. Закінчив Українську господарську академію в Подебрадах, працював інженером. Співпрацював із багатьма українськими періодичними виданнями. У 1945 р. виїхав до Німеччини (м. Регенсбург), а в 1949 р. – до США (м. Нью-Йорк).

гато клопотатися. До того ж, мушу просити Вас не випускати моєї одиначки з орбіти Ваших впливів, а найголовніше – не дозволяти їй варнякати по укр., а лише по франц. Виняток можна зробити тільки для В'ячеслава Костянтиновича, та й то лише тому, що він Прем'єр не Франції, а України.

До речі, мушу сконстатувати, що Ви – неталановита сваха. Ще в 1926 р. я просив Вас підшукати для В.К. дружину, а він і досі бурлакує. Обіцяв навіть мені одружитись, але скаржитья, що та пані, якій він симпатизує, за нього не піде. З огляду на те, що від настроїв Прем'єра залежать наші державні справи, і пам'ятаючи Ваш патріотизм, сподіваюсь, що Ви подбаєте про родинне щастя всіма нами любимого В. К-ча. Інакше заберемо його в монахи і буде він не «молодожонець», а митрополит.

Зараз тільки одержав листа від Натусі, що Ви виїхали, а тому цього листа висилаю на її ім'я для пересилки Вам.

З щирою повагою А Лівіцький.

27/VII

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Фонд 8.2.1. Архів Єлизавети Прокопович. Листування з особами на літери А-С.

№ 70

**Вітальна листівка від відомих українських діячів
для Єлизавети Прокопович**

18 листопада 1932 року

Trutnov-Tratenau

18.IX.1932

З далекого Трутнова засилаємо Вельмишановній Єлизаветі Олександрівні найкращі побажання в день її янгола.

А. Яковлів¹⁶⁵, О. Лотоцький, В. Садовський, К. Мацієвич, В. Саль-

¹⁶⁵ **Яковлів Андрій** (1872–1955) – український громадсько-політичний діяч, історик, правник. Із січня 1919 р. – голова дипломатичної місії УНР у Голландії та Бельгії. Із 1923 р. мешкав у Празі, викладав в Українському вільному університеті, 1930 і 1944 рр. обирався ректором згаданого університету. Професор Української господарської академії в Подєбрадах. З 1939 р. – директор Українського національного інституту у Варшаві. Один із лідерів ДЦ УНР в екзилі, міністр юстиції, в 1944–1945 рр. в.о. голови правління УНР в екзилі. Після Другої Світової війни жив у Бельгії, а згодом в США.

ський, Кабачків¹⁶⁶, О. Удовиченко, М. Славинський, О. Шульгин, М. Ковальський, А. Лівіцький.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 71

**Лист Андрія Лівіцького
до В'ячеслава Прокоповича**

25 травня 1933 року

25/V.33.

M-r Prokopovitch
53, rue de Marchal Foch
Taverny (S-O) France

Дорогому В.К. Даю свої ... з приводу нашої трагічної річниці. Вашого офіц. листа і досі не дістав. Тому не вживатиму заходів рішучих і гострих аж до одержання або до приїзду Р.С. Настрій у мене катастрофічно пригнічений. Тому особливо вдячний Вам за слова потіхи в листі від 19/V. Може справді розум тверезий у наших «не своїх друзів» переможе. Сердечне привітання п. Пр-вій. Ірусю прийняли до 3-ї гр. фр. гімназії.

Сердечно Ваш А. Лівіцький.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

¹⁶⁶ **Кабачків Іван** (1874–1962) – український державний і громадський діяч, економіст і правник. У 1919–1920 рр. – Державний контролер УНР. Із 1920 р. – на еміграції в Чехословаччині, доцент Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі, згодом – професор Українського вільного університету. Після Другої світової війни переїхав до Німеччини, за тим – США.

№ 72

**Лист Андрія Лівіцького
до Іларіона Косенка**

6 серпня 1933 року

PRÉSIDENT DU DIRECTOIRE
PAR INTÉRIM
DE LA
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE UKRAINIENNE

Високоповажний та дорогий Іларіоне Федоровичу.

Д. досадно, що спізнилася моя відповідь на лист О. Я-ча з приводу відозви Г. Р-ди і моєї промови. Всьому виною – мій місячний липневий відпочинок далеко за межами варшав. мурів.

Спішуся вислати свою промову з деякими дрібними змінами та додатками, згідно бажанню О. Я-ча листа цього шлю на Ваше ім'я, бо не певен в повороті О. Я-ча до Парижу. Завтра напишу до нього докладнішого листа. Турбує мене дуже, чи полагождені нарешті справи з «редукціями», і яке саме вражіння зробив у Вас «знатний» гість. Як себе почуває В К-ч?

У нас тут нові фантазії в зв'язку з Д. Сх-ом. Місцевий Степан починає йти на далеко йдучі розмови і наші старі нерви міцнішають.

Всього доброго. Сердечний привіт Вашій Родині.

Ваш А. Лівіцький.

Буду таки в П-жі, і в скорому часі, заїду й до Ж-ви, щоб побачити якого коника стругнув мій хлопець.

Фотографію для брошури можна взяти звичайну.

6/VIII.33.

А. Лівіцький

167

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Ко-
сенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.**

¹⁶⁷ Написи на полі листа: «Сподіваюсь, що моє спізнання не справило Вам великих прикро-стей. Відозва Г. Ради д. мені сподобалася, і тому ніяких змін не пропоную».

№ 73

**Лист Андрія Лівичького
до Костя Мацієвича**

21 серпня 1933 року

21/VIII.33.

Високоповажний та дорогий К. А-чу.

Тяжко було мені Вам одмовляти, бо вважав, що подорож Ва-ша до Б-ту є конечною. Все сподіваюся, що якось вивернуся, але «редукції» останніх місяців нас остаточно ріжуть. Взагалі, починаю боятись за нашу «матеріальну базу» з огляду на досить щирю приязнь між нашими безпосередніми сусідами. Зрадів я коли дові-дався, що Ви таки виїхали: може Вам тепер удасться виробити там фінансову підтримку нашої діяльності. Наша справа ніби цілком відповідає інтересам Румунії, а її «приязнь» (сучасна) до «сусіда» зовсім не є щирою. Може б хоч тепер, на 13 році еміграції, коли за-грожене продовження нашої акції через матеріальну скруту, вони прийшли б хоч з невеликою допомогою? А тим часом, хоч у вересні конференції, через брак коштів, і не буде, але я на початку вересня вишлю Вам коло 200 зл. на поворот до Праги, – більше, на жаль, ніяк не можу.

Маю також до Вас несподівану справу. Чомусь мені запропо-нували подорож до Б-ту, в зв'язку з ... конференцією, а може і з огляду на заходи в Румунії агентів Скор-го, які так добре вже «нейтралізував» Геродот. Я особисто не бачу жодної потреби в такій подорожі особливо тепер, коли й Ви там перебуваєте. Але чому не поїхати, коли є до того можливість? Тільки розуміється в повній таємниці, під чужим прізвищем і лише для побачення з нашим громадянством, до буковинського включно. Не може бути мови про зустрічі мої з рум. політ. чинниками, бо це й непотрібно, та й не вигідно, бо коли вже у кого будь, то в першу чергу у К-оля, а сучасні обставини таку можливість очевидно виключають. – Розуміється, мій приїзд до Б-ту можливий тільки в разі згоди рум. інтимних чинників, тому екстрено запитую про це Вас і Геродота, на ім'я якого адресує цього листа. До Вас В.-ча не пишу, бо чув ніби він з Б-та часово виїхав. Прошу дуже дати відповідь на запи-

танья про мою подорож. Чи можливий мій виступ на конференції? Всього найліпшого.

Ваш А. Лівичський.¹⁶⁸

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 104. – Арк. 20-20 зв.

№ 74

**Лист Андрія Лівичського
до Костя Мацієвича**

6 вересня 1933 року

До Пана Голови Громадсько-Допомогового Комітету
Української Еміграції в Румунії
Професора К. Мацієвича

З нагоди десятої річниці існування Комітету і 6-го Конгресу Української Еміграції в Румунії, пересилаю Вам, Пане Голово, і в особі Вашій всій еміграції в Румунії перебуваючій, моє сердечне привітання та найкращі побажання успіху в дальнійшій праці.

Українська Політична Еміграція в Румунії є зразком єдності та відданості ідеї Визволення України. Ні тяжкі обставини еміграційного життя, ні каїнова робота ворогів не зломали віри її в остаточну перемогу, не захитали її довіру до тих прапорів, під якими ми розпочали боротьбу за власну державність, не зменшили її витривалості.

Нехай така тверда постава нашої політичної еміграції в Румунії, її подиву гідна єдність, й надалі будуть незмінними та залишаться зразком для еміграції інших країн. Нехай вона з повною вірою в майбутність Народу, а тим самим довір'ям до тяжкої праці свого Уряду витриває на своїх почесних позиціях. Нехай знає, що систематично винищувана людність України всі надії покладає на свою еміграцію, на тих, хто проливав кров за Народ і Рідну Землю і хто завжди є готовий до поновлення боротьби. І все віщує, що ворог, незважаючи

¹⁶⁸ Примітки на полях листа: «З Б-ту я мав-би їхати до Праги й Парижа. Коли ж подорож до Б-ту є неможливою, то поїду тільки до Праги й Парижу».

на хвилеві політичні успіхи, створені браком солідарності між державами Європи, є напередодні загину. Мусимо тої хвилини дочекатися.

Мусимо вірити в свої сили, мусимо прагнути перемоги і тоді пережемо. Але тоді осягнемо своєї мети, коли будемо об'єднані. До такої зразкової єдності і в майбутньому, якою до цього часу відзначалася наша еміграція в Румунії, закликаю. А в праці біжучій щастя Боже!

Андрій Лівіцький.

Заступник Голови Директорії, Головний Отаман.

«6» вересня 1933 р.

№ 607.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 104. – Арк. 22-22 зв.

№ 75

**Лист Андрія Лівіцького
до Іларіона Косенка**

19 вересня 1933 року

19/IX.33.

Високоповажний та дорогий Іларіоне Федоровичу.

Нарешті я майже видужав і на два дні їду на Прагу, а потім на Ж-ву. Вчора вислав листа О. Я-чу через М. Ковальського, бо не певен, чи О.Я. не виїхав уже до Ж-ви, і не знаю, чи Ви повернули з відпочинку. Коло 27-го буду у сина, посиджу у нього днів 10, потім заїду в Канни до старого «т-ша» Довженка, потім до О. О-ни і аж потім до Парижа. Запитував я В. К-ча, чи не міг би він виробити для мене журналістичного (зі знижкою) права їздити по фр. залізницях, бо забагато вже доведеться їздити, а грошей маю обмаль. Призвище моє закордонне – Andre Kornelius (Cornelius) (!), в разі потреби можу з Ж-ви фотографії вислати?

Питаєте мене про Кедр-го¹⁶⁹? Знаю я його д. добре, як каналію безпринціпну, але здібну і енергійну, хоч і цинічно-невдячну. Таким

¹⁶⁹ **Кедровський Володимир** (1890–1970) – український військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР. У травні 1919 р. – очільник Державної військової інспекції УНР. У 1919–1921 рр. – військовий аташе у дипломатичних представництвах УНР у Латвії, Естонії та Фінляндії. Із 1923 р. – в США, співробітник організації «Січ», редактор часопису «Свобода», керівник українського відділу радіостанції «Голос Америки».

він виявив себе і до пок. С. В-ча, і до мене, але в наших обставинах було б не зле, коли б він знову став «нашим», тому д. добре, що Ви до нього написали. Протягом останнього року він починає обережно під'їжджати до генерала С. Раніше і я з ним листувався, хоч і тяжко було перечитувати його фантастичні пляни. Припинив я з ним листування десь в році 28 чи 29 після того, як він написав, що мусить удавати з себе нашого противника, але «на всякий випадок» повинен мати формальне призначення на уряд посла УНР при Уряді Злучених Держав Америки, щоб у разі потреби виступити офіційно. Бачите, як добре: поки можна заробляти ворожнечею до УНР, буде ворогувати, а на випадок зміни – посол. Та ще й для якогось галичанина Загайкевича¹⁷⁰, здається, домагався посади ген. консула в Нью-Йорку. Ці його «претензії» я передав О. Я-чу і на цьому «контакт» скінчився. Волю тим часом Марголина, але Ви спробуйте К-го. Гадаю тільки, що без грошей він «нашим» не буде, хіба може справді авторитет УНР в Америці, як кажуть, значно «збільшився»?

«Добрих вісток» Вам не привезу, бо нічого доброго, на жаль нема. Тому й мушу їхати: коли б було добре, то можна було б і на місці сидіти. Богато є сумного, про що треба говорити інтимно-особисто. Досить уже того, що свою подорож я мав починати з Румунії, але ці наші «друзі» недвозначно просили, щоби з огляду на сучасну політичну ситуацію, я свою до них подорож «одсрочив»...

Генерал С. інформує мене завжди про зміст Ваших листів до нього, деякі часом дають підстави уважати Вас за щось гіршого від... Пуришкевича¹⁷¹. Такі вирази, і то безпідставні і неаргументовані, як «Уряд спить глибоким сном» або «з Варшави ні слуху, ні духу, пахнуть цивільною отаманією», що є не ліпшим од отаманії військової. Не «розсердився» я за це на Вас лише тому, що (між нами кажучи) писали Ви того листа під нервозним впливом свого безпосереднього шефа. А зміст деяких листів отого шефа часом убиває охоту всякого з

¹⁷⁰ **Загайкевич Володимир** (1876–1949) – український громадсько-політичний діяч, правник. У листопаді 1918 р. – один із організаторів «листопадового повстання» в Перемишлі, заступник голови повітової Української національної ради. У 1928–1935 рр. – посол польського сейму, голова Українського сеймового клубу. У 1939–1944 рр. – віце-президент апеляційного суду, голова Українського допомогового комітету. У 1944 р. емігрував до Німеччини.

¹⁷¹ **Пуришкевич Володимир** (1870–1920) – російський політик, один з лідерів чорносотенного руху.

ним контакту. Протягом двох місяців він нервувався, що не відповідав я йому на... його сумбурні листи про редукції і взаємовідносини його з В.К. А ті листи були такого змісту, що для нього ліпше, що відповіді не було. В своєму листі до г. Сал. від 4/II 33 Ви не маєте жадної рації. І з Шефом безпосереднім не в усьому треба солідаризуватись.

Сердечно дякую за добре слово про мого Миколу. Може й маєте рацію. Побачу скоро, як та невістка виглядає. Вітаю Вашу Родину. Ваш А. Лівіцький.

Пишете, ніби на терені Франції треба бути мені обережним. Не думаю: оті пактування й реверанси (злочинні) перед большевиками, мають ту єдину добру (!) сторону, що принаймні нашого брата-емігранта б-ки тепер не зачіпатимуть. Я тепер утікаю від своїх «охоронців» та шпацірую і в місті і поза містом сам один. А коли обставини зміняться, тоді нічого не матиму проти цілої охоронної сотні. Та й «редукції» наробили такого, що «бити би живу», а не то, що про охорону думати. Стільки тепер злиднів навколо, стільки безробітних – голодаючих, і то ліпших наших людей, що вже «обережність» не в голові.

Тим часом, усі держави, крім хіба Н-ни, Японії та почасті Т-ни, такі ж безпринципальні каналиї, як наш б. посол Кедр-кий. Хоч Японія й не виправдала наших надій на її шляхетність в справі З. Клина, але принаймні з б-ми не яшкається, як «Ваш» катюга Ерріо¹⁷². Моє старе с.д-ке серце радіє з приводу листа Бочковського. Чи не треба б було організувати листи з виразами солідарности з листом Бочковського. Колись усі вітали Копелянда¹⁷³, а тепер треба всім проклинати Ерріота.

¹⁷² **Ерріо Едуард** (1872–1957) – французький державний і політичний діяч, прем'єр-міністр Франції. В серпні 1933 р. здійснив поїздку Україною, «організовану» радянськими спецслужбами, після якої стверджував, що голоду в Україні немає.

¹⁷³ Йдеться про кампанію Державного Центру УНР в екзилі та українських діаспорних організації січня 1930 р. в підтримку законопроекту («білу») про визнання Української Народної Республіки Сенатом Сполучених Штатів Америки. Документ підготував і вніс на розгляд Сенату сенатор від Демократичної партії Ройал Копелянд. В ньому коротко переповідалася історія України, яка «незважаючи на постійні інвазії, зберегла свою мову, культуру і звичай». Містилося нагадування, що Українська республіка була визнана багатьма державами світу (за виключенням США), включаючи і російський уряд, який, незважаючи на це, окупував Україну. Відмічалось, що законний уряд України змушений залишити свою країну та переїхати за кордон, де продовжує виконувати свої функції. Для осудження російського уряду та його незаконної акції, виявлення симпатій до українського народу, сенатор Копелянд пропонував ухвалити закон про визнання Української Народної Республіки і призначити дипломатичного представника при Уряді УНР.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівичського Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 76

**Лист Андрія Лівичського
до В'ячеслава Прокоповича**

13 жовтня 1933 року

Сердечно дякую високоповажні Пані Прем'єровій і дорогому В. К-чу за милу пам'ять. Перепрошую дуже за спізнення, але один Бог знає, які тяжкі для нас випали цьогорічні свята. Чекаю на відповідь, щоб маючи інформації про потреби у Вас інтерв'ювати тут. Всього найліпшого.

Ваш А. Лівичський.

13.X.1933

175

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 77

**Лист Андрія Лівичського
до В'ячеслава Прокоповича**

21 листопада 1933 року

Дорогий В'ячеславе Костянтиновичу.

Прикладаю нарешті третю свою промову, яку теж прошу переробляти, як знайдете потрібним. З листування з У-ом вийшов дійсно

¹⁷⁴ На полях листа: «Моя адреса до 10/X: «M-me H. Livitzky, 6, rue Michel Chauret. Genire». Днів 5 пробуду в Празі разом з ген. С. Не знаю чи втраплю до П-жа раніше 20/X. Прикладені матеріали прошу показати В.К.-чу. Як бачите з прикладених матеріалів, тримаємо свою на гром.-політ. лінію в Галичині».

¹⁷⁵ Напис на звороті «Це скомбинував наш лейтенант Шр-ко».

пшик, про який докладніше писатиму пізніше. Той приїжджий пан розмовляв з Вол. П. тільки протягом години, бо був зайнятий різними справами. Остаточні, ніби рішаючі, пертрактації він залишив місцевому панові, який має повернути лише 26-го, і тоді вже буде бачитись і зі мною. В.П. представив справу як не можна ліпше, але ще не цілком вони ..., як зрештою було і в Т-ві. Молодий дипломат М. очевидно занадто захопився і змусив і нас нервуватись... В цих днях буду бачити місцевих знайомих: ліпше маленька рибка, ніж великий... таракан.

Вітаю всю Вашу Родину.

Ваш А. Лівичький.

21/XI.33.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 78

**Лист Андрія Лівичького
до Іларіона Косенка**

11 січня 1934 року

Дорогий Іларіоне Федоровичу.

Дякую Вам за привітання і прошу від мене привітати Вашу Родину, принаймні з нашим Н. роком.

Непокоїть мене здоров'я бідного Д-ка. В грудні не міг для нього і трохи послати грошей, а тепер цього не роблю лише тому, що не знаю його точної адреси. Тому прошу Вас повідомити мене про останню, і я негайно вишлю хоч сто франків.

Маємо і тут бідолах, котрі заслужили на опікування, напр. добре відомий Вам Отченаш, що бореться зі злиднями в Радивиліві. Така біда навколо, що соромно жити на світі. Та й справи політичні знову відвертаються від нас гірше, ніж спиною...

Та надія, про котру радились ми в П-жі, була більше, ніж прибільшена. Певно, взагалі з того нічого реального не буде...

А тут ще до того маємо біду. Один з ліпших наших людей заплутався так в рахунках, що не міг своєчасно відчитатись перед Сев. Комі-

сією. Почалися ширитись перебільшені чутки і довелося йому податись на демісію, себто майже на голодову смерть. Фізично ніби ліпше себе почуваю і починаю часом скучати й за Парижем, і за Камбо. Листуюсь навіть не тільки з старою, а й з молоденькою. Навіть В.К. мені позавидував і видрукував в Тризубі не «з Лесею, а з «старим драбом».

Скаржаться мені галичмени, що не присилаєте Тризуба до Діла. Прошу принаймні ті числа Тризуба, де видрукувано мої промови, послати і до Діла і до інших значніших органів укр. преси, як галиц. і буков., так і в Америку та до Харбина.

Всього найліпшого.

Ваш А. Лівіцький.

11/І.34.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 79

**Лист Андрія Лівіцького
до Василя Проходи¹⁷⁶**

30 березня 1934 року

До pana Голови Союзу вояків б[увшої] Армії
УНР в Чехії, підполковника В. Проходи

Прошу Вас, пане полковнику, передати п'ятому Звичайному З'їздові Союзу українських старшин в Чехії мої щирі поздоровлення та побажання успіху в праці.

Тринадцять років минуло, як покинули ми рідну Землю. Покинули, поливши її своєю кровію, рясно встеливши трупом, в надії, що надійде час, коли доля хотітиме знову покликати нас до святого обов'язку.

¹⁷⁶ **Прохода Василь** (1890–?) – український військовий і громадський діяч, підполковник Армії УНР. На еміграції мешкав у Чехословаччині, закінчив Українську господарську академію в Подєбрадах. У 1920–1930-х рр. – один із активних діячів Союзу організацій бувших вояків Армії УНР у ЧСР, потім – Товариства бувших старшин Армії УНР у ЧСР.

Тринадцять років. Який же довгий і тяжкий пережили ми час, тиняючись по світах, а нарід наш там, на своїй, окупованій землі.

Проте, як ми на чужині не стратили досі любови до свого народу та найсвятіших наших ідеалів, так само нарід наш там, в тяжкім поневоленні ворожим, не загубив досі віри в перемогу Правди, віри в неминучість свого визволення.

Як не є тяжко нині кожному з нас переживати успіхи окупантів нашої Батьківщини на міжнародньому полі, проте в кожному з нас панувати мусить переконання, що успіхи ті є тимчасові, та що вони відтягують лише конанне ворога, конанне, що недалекий свій кінець мати мусить. Ані на хвилину віра наша, під вражінням тих ворожих успіхів, заламуватись не повинна, ані на хвилину не мусимо забувати про наше недалеке і таке славне минуле, та твердо і завжди пам'ятати про наші обов'язки в стосунку до Рідного Краю майбутні. Обов'язки ті змушують нас в кожній хвилині бути готовими стати на послуги Батьківщині, а для цього мусимо бути міцно з'єдиненими не лише духово, а й організаційно.

Щиро хотів би, щоби ці мої думки виповнили душу і серце кожного українського вояка і стали духовою підставою кожної організації нашого вояцтва, передовсім організацій старшини української.

(Андрій Лівіцький)

Заступник Голови Директорії,
Головний Отаман Війська УНР

30 березня 1934 р.

№193

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 163. – Арк. 23.

Опубл. в кн: Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 499.

№ 80

**Лист Андрія Лівіцького
до Іларіона Косенка**

Ймовірно 22 травня 1934 року

Високоповажний та дорогий Іларіоне Федоровичу.

Перед тижнем мало бути видрукуване моє інтерв'ю в «Matin» і переклад в «Тризубі». На «Matin» я вже втратив усяку надію, тому хочу зреалізувати наш спільний з В.К. проект і видрукувати в «Тризубі» – «Інтерв'ю А.Л., яке не побачить світа в фр. пресі з огляду на сучасні обставини». Тоді можна було б видрукувати все інтерв'ю без тих скорочень, яких вимагала співробітниця «Matin». Те повне інтерв'ю передрукував на машинці М. Ковальський.

Те інтерв'ю призначене для преси чужоземної, а я цими днями вишлю ВК-чу проект інтерв'ю для «Тризуба» про наші внутрішні справи. Одночасно з друком спочатку одного, потім другого інтерв'ю прошу порозумітися з Офінором¹⁷⁷, щоб пустив їх всюди, куди ще можна.

Пишу до Вас не тільки яко до ближшого співробітника ВК, а й тому, що в «Тризубі» вичитав про його... Чому мій наказ видрукувано без підпису ген. Сальського?

Сидітиму тут до суботи: коли буде щось спішного, прошу писати на ім'я сина. Вітаю сердечно вашу дружину і д. жалкую, що за справами та хворобами не встиг побачити Ваших діток. Ваш А. Лівіцький.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

¹⁷⁷ Йдеться про українську пресову агенцію «Офінор» (Офіс інтернаціональних інформацій), що була заснована за сприяння польського уряду в 1927 р. у Римі М. Єремїєвим. Із метою інформувати іноземну пресу про події в СРСР й на Близькому Сході .

№ 81

**Вітальна листівка Андрія Лівіцького
до В'ячеслава Прокоповича**

28 вересня 1934 року

28/IX.34 р.

Високоповажного та дорогого В'ячеслава Костянтиновича сердечно вітаю з Днем Янгола та бажаю пережити сучасну скруту і дочекатися днів ліпших.

Високоповажній Пані Прем'єровій цілую руки.
Ваш серцем А. Лівіцький.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 82

**Листівка Андрія Лівіцького
до Миколи Шумицького**

Ймовірно кінець 1934 року

Дорогий Миколо Андрієвичу.

Вітаючи Вас з Відня жалкую дуже, що в цьому році вже не можу бачитися з Вами. Стежив я пильно за настроями в Парижі і цілком Вам співчуваю. Про подробиці довідаєтесь од Генерала, який уже виїхав до П-жа. Прошу Вас не виходити остаточно зі складу Гол. Ем. Ради, бо може в скорому часі вийде той, з ким Вам і ген. Уд-ві тяжко було працювати.

ВК поінформує Вас про Нац. Конгрес. Мусимо з тієї імпрези вицофатися, бо вона приймає виразно просовітський і промосковський зміст, під впливом чехів.

Вітаю В. Дружину і Сина. Ваш А. Лівіцький.

Choumitsky
Monsegur

N. Shumitsky
3, rue de la Grande
Chaumiere
Paris VI
France

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів
Миколи Шумицького.**

№ 83

**Лист Андрія Лівіцького
до невідомого респондента¹⁷⁸**

Не раніше січня 1935 року

І в «Хл. Шляху» і в «Бюл. Гетм. Управи» (листопад) прихильники Ск-го не лише досить «спритно» пропагують свою ідею, а виразно переходять в офензиву проти УНР, стараючись між іншим сподобатися в першу чергу нашим союзникам. Це тимчасом їм не вдається, але всі сили прикладають вони до того, щоб «переліциувати» нас перед п-ми і в тактиці загальній і в праці місцевої галицькій. Маврацію Лип-кий¹⁷⁹, виступаючи проти Ск-ого, бачучи в якому багні опиниться та «концепція» коли перейде на шлях «реальної» політики. Один рятунок – безмежна глупота гет-ців, яка скоро доведе їх до повного розкладу. В Бюлетені (XI) вони там аргументують своє відношення до бол-ків (не до Росії взагалі), до «малоросів» і до москалів, що всякий розумний українець одразу переконається в незмінності «москвофільських» тенденціях «проводу» Ск-го. Але серед нашої маси баламуцтво шириться і тому нашим «ударним»

¹⁷⁸ Можливо В'ячеслава Прокоповича, адже оригінал листа зберігся в Українській бібліотеці імені Симона Петлюри в Парижі в колекції документів «Архів Єлизавети Прокопович».

¹⁷⁹ **Липинський В'ячеслав** (1882–1931) – український політичний діяч, один із ідеологів українського консерватизму, історик соціолог. За Гетьманату 1918 р. – посол України в Австро-Угорщині, за тим – в Австрії (1919 р.). На еміграції – один із творців Українського союзу хліборобів-державників (УСХД), очолював кафедру в Українському науковому інституті в Берліні. У 1930 р. після конфлікту з П. Скоропадським розпустив УСХД і створив нову організацію «Братство українських класократів-монархістів».

завданням мусить бути поборовання тієї філіялки Кирила Володимирівича¹⁸⁰.

Натомість, треба тим часом якнайменше зачіпати «нац-ів», і тому з приємністю констатую, що зміст В. листування з А. цілком відповідає потребам сьогодняшнього політичного дня. Правда, вони, на жаль, мало чому навчилися і можуть ще не одну шкоду учинити нашій справі в майбутньому, але в б-бі з одним ворогом треба спробувати нейтралізувати інших.

З прикладених матеріалів переконаєтесь в поглибленню нашого контакту з галичанами. Останніми місяцями контакт дійшов до того, що різні побачення з ними одривають у мене особисто багато часу і то не лише з членами УНДО, а й з радикалами, с-д і т.п. Тільки чим більше контакту, тим менше захоплююсь отими нашими земляками – зверніть наприклад увагу на «Діло» з 5 січня, переконаєтесь, що Всеукр. Конгрес їм потрібний для того, щоб «провід» всенаціональний фактично опинився в руках галичан і щоби таким чином наша справа знову опинилася в галицькому загумінку...

Прошу Вас звернути увагу на працю Макогона¹⁸¹ на В. терені. Нашим ворогом він ніколи не був, а завжди таємничою особою, навколо якої кружляли різні чутки і яку В. організація в Б.-ті відразу зрозуміла аксіомально.

Перед трьома роками він починав зближатися і з Скор-ками і з Кон-ем¹⁸² – Виш-ним¹⁸³. Пізніше, М. бачився вже з нашими людьми в

¹⁸⁰ Йдеться про Кирила Романова, внука російського імператора Олександра II, який у 1924 році, будучи на еміграції, проголосив себе всеросійським імператором.

¹⁸¹ **Макогон Яків** (1880–1956) – український політичний діяч і меценат. Жив в США. У 1930 р. намагався привернути увагу до «пацифікацій» в Галичині англійських чинників. У 1931 р. організував Українське Бюро в Лондоні, згодом – у Женеві та представництво у Празі. Фінансово підтримував українські установи і діячів.

¹⁸² **Коновалець Євген** (1891–1938) – український військовий та політичний діяч, полковник Армії УНР. З лютого 1919 р. – командир корпусу СС. Із весни 1920 р. – на еміграції у Відні. Один із засновників Української військової організації. З 1922 р. – на еміграції в Чехословаччині, Німеччині, Швейцарії, Італії. У 1929 р. на I Конгресі українських націоналістів обраний головою Проводу українських націоналістів. Вбитий у Роттердамі (Голландія) агентом радянських спецслужб.

¹⁸³ **Вишиваний Василь (Вільгельм Габсбург)** (1895–1951) – український військовий діяч, австрійський ерцгерцог. Онук австро-угорського цісаря Франца-Йосифа. Учасник Першої світової війни, лейтенант австрійської армії. У квітні – листопаді 1918 р. – командир Легіону УСС. Восени 1919 р. – співробітник міністерства військових справ УНР. У 1920 р. повернувся до Австрії. У 1947 р. радянськими спецслужбами був вивезений із Відня до СРСР. Загинув у Лук'янівській в'язниці міста Києва.

Парижі і в Празі та Ж-ві. А ще пізніше виразно розійшовся з Скор-ками та К-ем і почав з нашими відпоручниками конферувати щиріше – інтимніше. Вважаю це останнє явище знаменним і позитивним: очевидно М. і ті, що з ним і за ним переконалися, що С-кий є справою московською, а К-ець справа локальна, а тому почали рахуватися лише з нашою «концепцією».

З'являються ще й інші «евентуальні» союзники, які хоч не були ворогами, але й приятелями не були. Празьські есдеки порозумілися і майже підпорядкували собі есерів. Тепер разом з останніми роблять конкретні пропозиції зближення до нас. Чи подібне зближення на В. думку відповідало б нашим інтересам?

Є чутки, ніби Скор-чики починають самим собі розвалювати голови. Полк. О. Шаповал, уславлений з часів ЦР вже перестав ГО Сі-чей, а останніми днями твердять ніби від Ск-ого відійшов й Скоропис-Йолтух¹⁸⁴.

Тим часом, поки частина нашої еміграції, особливо галичане й укр. американські плутаються між різними оперетковими «концепціями» від Ск-ого починаючи та аж до Остриниці¹⁸⁵-Жеребка доходячи, і тим шкодять немало національн. справі перед чужоземними чинниками. Ситуація в Совдепії та в Україні зокрема змушує нас бути чуйними та... готовими. Большевицькі вожді починають самі себе мордувати, а настрої в Укр. більш співзвучні з нашими позиціями, ніж перед роками. Зверніть увагу на 13 З'їзд Рад у Києві, особливо на промову Косіора. Він згадує про петлюрівців та «націоналістів», розуміючи під останніми тих патріотів, що борються під нашими прапорами («Правда» 20.1.). Коли ж больш-ка пропаганда згадує часом про Ск-ого, то лише для того, щоб скомпрометувати УНР, запевняючи бідолашних земляків наших в нашій співпраці з гетьманцями.

¹⁸⁴ **Скоропис-Йолтуховський Олександр** (1880–1950) – український громадсько-політичний діяч, один з ідеологів українського консерватизму, публіцист. З березня 1918 р. – губернський староста, представник УНР на окупованих землях Холмщини, Підляшшя і Волині. У грудні 1918 р. арештований поляками й інтернований до Каліша, звільнений у 1920 р. На еміграції жив у Німеччині, активний учасник гетьманського руху.

¹⁸⁵ **Полтавець-Остриниці Іван** (1890–1957) – український військовий і політичний діяч, полковник української армії. У 1917 р. – наказний отаман Вільного Козацтва. У 1918 р. – генеральний писар П. Скоропадського. З 1919 р. – на еміграції в Німеччині. У 1922 р. створив Українське національне козацьке товариство (УНАКОТО), у 1923–1924 рр. видавав часопис «Український козак».

Категорично тверджу, що абсолютно неможливо нині органічно зв'язати загальноукраїнську державно-визвольну акцію, яку провадить нині Уряд УНР і придніпряньська еміграція з партикулярною політикою українців в Польщі, в Румунії, в Чехословаччині. Люде живуть розумом лише в невеликій частині, а рушієм єсть почуття – головно ненависти до тих, які спричиняють безпосередньо біль. Москвофільство ідейне галичан і їм подібних це лише розумова надбудова на фундаменті ненависти до кого іншого... Тож яким чином уявляти почуття, що веде в одну сторону, а розумом холодним, що логично вимагає акції в другий бік? На терені локальному в його конкретних життєвих проявах, нема місця для співпраці УНР і «галичан». Коли вони до Вас, або Ви до них починаєте робити очко, то почувають тривогу. Очевидно, думаю, або щось з УНР неблагополучно, або «галичане» хочуть зробити чергову рутенську підлість на загально-українському полі. Рівно ж недопустимо допускати фабрикування ріжних партикулярних «асів» на загально-українські теми на міжнародній арені. Обцім, оскільки йде про партикулярні інтереси, то нехай собі Д. Левицькі граються в Талейрани, де собі хочуть. Але як лише захочуть заграги на загально-українську «нуту», то негайно мусять дістати по носі...¹⁸⁶

Приймання їх в загально-українській акції за рівнорядний чинник, я вважаю за фатальну помилку. На такому «загально-українському» конгресі «галичане» не можуть нічого розумнішого дати, як яке будь чергове ідіотичне «фільство» – совітофільство, скоропадофільство, гітлерофільство, полонофільство і т.д. Уряд УНР в своїй акції, не повинен в будь-якій мірі узалежнюватися від партикулярної політики. Він може її використовувати, а не підлягати в жодному разі. З того, що партикуляристи будуть зизом дивитися на представників загально-української правдивої політики, – прийде час, коли вони рожами устилатимуть сліди кожного українського бунчужного, що твердим голосом закомандує їм стати на своє місце. Ви можете мені сказати, що не всі ж поза укр. політ. еміграцією є партикуляристи, єсть же люде, що думають загально-національними категоріями... Я категорично тверджу, що коли і єсть такі між «галичанами» одиниці, що так думають, то нема поміж ними нікого, хто б по загально-

¹⁸⁶ В цьому місті на полі листа зрблена рукописна примітка: «Уривки з листа Т. Олесіюка».

українськи почував. От ніже перший єсмь аз. Зв'язок з конкретним тереном, конкретні переживання, переможно формулюють почуття їх та волю, а інтелект десь там блукається..., де у п'яниці добра охота не пити горілки... Для загально-національного чину Пілсудського не потрібна була апробата реальних політиків австро-польських, чи російсько-польських. Був він і були ентузіасти біля нього, так як був Наполеон, були Гарібальді, Кошут, Петлюра, єсть Муссоліні, Гітлер¹⁸⁷.

Десяток міцно зв'язаних загально-національною ідеєю людей більше, на мою думку, зроблять для реалізації укр. державності, як мільйони партикуляристів, в політичному чині яких має загально-національне значення лише те, що зберігає їх фізичне та національне існування.

З такого основного мого погляду походить моє різко негативне устосунковання до різних загально-українських антреприз, в яких перші скрипки хотіли б заграти партикуляристи. Нема про що з ними договориюватись, нема кого агітувати та приєднувати до себе... Люде, котрі не можуть відчувати загально-національного значіння Уряду УНР та еміграції, не можуть бути тими, від кого треба добиватися «пляцет»... через їхні словесні декларації. Так, що мені дивним видається запобігання Ваше про те, щоб та чи інша галицька група політична чи кинула свою гетьманську орієнтацію, чи стала на ґрунт «УНР»... Что он і что ему Гекуба? – На мою думку акція центру УНР на партикулярних теренах мусить обмежитися лише на популяризації ідей національно-державного визволення, на правильному освітленні акції Уряду та української еміграції, та на популяризації людей. Від подій, які висунули українську справу наверх, минуло вже більше п'ятнадцять літ... Наросло вже і вступило в життя нове покоління, яке про ці події може чути лише з чужих уст. Треба, щоб ці уста були розумні та правдиві. Ми, активні діячі минулих подій, здається не помічаємо, що час летить... і легковажимо собі оповідання нашим нащадкам про минулі події. Ростуть нащадки без традиції, без розумного уйняття завдань сучасного для потреб майбутности.¹⁸⁸

¹⁸⁷ На полі листа зрблена рукописна примітка: «В оригіналі був і ще «дехто», та я викреслив».

¹⁸⁸ Рукописна примітка на полі листа: «Остання інтимна інформація про М. Він є уповноваженим Америки для «обсервації» економічної та політич. Європи взагалі, Англії, Франції та Л. Націй зокрема. Українську роботу він переводить ... лише для того, щоб мати «лице», тобто «легітиміацію» для праці зовсім іншої... Думка нова і оригінальна».

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі.
Фонд 8.2.1. Архів Єлизавети Прокопович. Листування з особами
на літери А-С.**

**№ 84
Лист Андрія Лівичького
до Миколи Шумицького**

1 березня 1935 року

1/III.35.

Дорогий Миколо Андрієвичу.

На жаль, не вдається мені на цей раз знову бути в Парижі, хіба аж на осінь. Натомість мушу за тиждень скочити до Праги на наради взагалі, а зокрема з тамтешніми есерами та есдеками. З першими я волів би навіть не розмовляти з огляду на їх дурну та ганебну тактику, але не можу ухилитися від розмов з есдеками. Правда й ці останні далекі від «досконалості», особливо коли пригадати розмови Ф-ка з Вами та з генералом Уд., але така вже їх оригінальна манера: з різними людьми протилежні погляди висловлювати. Ф-ко бачився тільки з Вами, бо Ви – «незалежний», а М-па спеціально до мене аж у В-ву приїхав і поводився як стопроцентовий уенерівець. Це знову не значить, що вони обидва не зможуть чогось протилежного заявити...

Щоб не повторюватись, прикладаю при цьому копію одного з своїх листів. Інтригує нас звістка певна про демісію Скорописа, мого особистого приятеля з юнацьких літ, а також інтимні інформації ніби сучасні німці відвертаються від Скор-кого. Що це все може значить? Коли вважаєте не зручним писати сюди, то між 10 і 20 березня (певно аж до 25-го) моя адреса буде така: V.P. Profesor A. Jakovliv, Zelena s. 7, b. 36. Praha-Bubenec. Dla A.M.

Прошу тільки тримати в таємниці мій виїзд до Праги.

Які у Вас тепер відносини з генералом У. і чого це він хоче з Г.Р. вийти? Чи знаєте ген. Богомольця, і чи дійсно треба йому допомогти матеріально?

З Праги писатиму Вам про все. Вітаю В. Родину.

Ваш А. Лівичький.

І в «Хл. Шляху» і в «Бюл. Гет. Управи» (листопад) прихильники Ск-го не лише досить спритно пропагують свою «ідею», а виразно переходять в офензиву проти УНР, стараючись між іншим сподобатися в першу чергу нашим союзникам. Це тим часом їм не вдається, але всі сили прикладають вони до того, щоб «переліцитувати» нас перед п-ми і в тактиці загальній, і в праці місцевій-галицькій. Мав рацію Лип-кий, виступаючи проти Ск-го, бачачи, в якому багні опиниться та «концепція», коли перейде на шлях «реальної політики». Один рятунок – безмежна глупота «гетьманців», яка скоро доведе їх до повного розкладу. В Бюлетеню (XI) вони так аргументують своє відношення до большевиків (не до Росії взагалі), до «малоросів» і до москалів, що всякий розумний українець одразу переконається в незмінності москвофільських тенденцій «Проводу» Скоропадського. Але серед нашої маси баламуцтво шириться, і тому нашим буденним завданням мусить бути поборювання цієї філіалки Кирила Володимировича.

Натомість треба тим часом якнайменше зачіпати «націон-ів», і тому з приємністю констатую, що зміст В. листування з А. цілком відповідає потребам сьогоднішнього політичного дня. Правда, вони, на жаль, мало чому навчилися і можуть, ще не одну шкоду вчинити нашій справі в майбутньому, але в б-бі з одним ворогом, треба спробувати нейтралізувати інших.

З прикладених матеріалів переконаєтесь в поглибленні нашого контакту з галичанами. Останніми місяцями контакт дійшов до того, що різні побачення з ними одривають у мене особисто багато часу; і то не лише з членами УНДО, а й радикалами, есдеками і т.п.

Тільки, чим більше контакту, тим менше захоплююсь отими нашими земляками. Зверніть наприклад увагу на Діло від 5 січня: переконаєтесь, що Всеукр. Конгрес їм потрібний для того, щоб «Провід» всенаціональний фактично опинився в руках галичан, і щоби таким чином наша справа знову опинилась в галицькому загумінку...

Прошу Вас звернути увагу на працю Макогона на В. терені. Нашим ворогом він ніколи не був, але завжди таємничою особою, навколо якої кружляли різні чутки, і яку Ваша організація в Б-ті відразу зрозуміла аксіомально. Перед трьома роками він починав зближатися і з скоропадчиками, і з Коновальцем-В-ним. Пізніше М. бачився вже з нашими людьми в Парижі і Празі та Т-ві, а ще пізні-

ше виразно розійшовся з скоропадчиками та Коновальцем і почав з нашими від поручниками конферувати щиріше-інтимніше. Вважаю це останнє явище знаменним і позитивним: очевидно М. і ті, що з ним і за ним, переконалися, що Ск-кий є справою московською, а К-ець – справа локальна, а тому почали рахуватись лише з нашою «концепцією».

З'являються ще й інші «евентуальні» союзники, які хоч не були ворогами, але й приятелями не були. Празькі есдеки порозумілися і майже підпорядкували собі есерів. Тепер разом з останніми роблять конкретні пропозиції зближення до нас. Чи подібне зближення, на Вашу думку, відповідало б нашим інтересам?

Є чутки ніби скоропадчики починають самим собі розвалювати голови. Полк. О. Шаповал, уславлений з часів Ц.Р., вже перестав бути Г.О. Січей, а останніми днями твердять ніби від Ск. Відійшов і Скоропис-Йолтуховський. Див на зв.

Тим часом, поки частина нашої еміграції, а особливо галичани і українці американські плутаються між різними оперетковими «концепціями», від Скоропадського починаючи та аж до Острянині-Жеребка доходячи і тим шкодять немало націон. справі перед чужоземними чинниками, ситуація в Совдепії взагалі й в Україні зокрема, змушує нас бути чуйними та ... готовими. Большевицькі «вожді» починають самі себе мордувати, а настрої на Україні більш співзвучні з нашими позиціями, ніж перед роками. Зверніть увагу на 13-й З'їзд Рад у Києві, особливо на промову Косіора. Він згадує про петлюрівців та «націоналістів», розуміючи під останніми тих патріотів, що борються під нашими прапорами.

(«Правда» 20/I). Коли ж б-ка пропаганда згадує часом про Скоропадського, то лише для того, щоб скомпрометувати УНР, запевняючи бідолашних земляків наших в нашій співпраці з гетьманцями.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів М. Шумицького. Лист А. Лівичького до М. Шумицького 1 березня 1935 р.

№ 85

**Лист Андрія Лівичського
до Івана Кабачківа**

Ймовірно весна 1935 року

Дорогий Іване Максимовичу.

Чекатиму на Вашого листа: виїду сьогодні на тиждень з В-ви і коли поверну, то вже листа побачу. Одночасно хочу попередити Вас цілком інтимно про настрої Ісаака Пр-ча. Він не хотів бути в В-ві і викликав тутешніх есдеків для «мирових розмов» до Львова. З листів Ф-ка до Ч-ка можна було вважати, що вони далекі від порозуміння з нами. Але приїхав той провінціал до Л-ва, понюхав повітря й побачив, що треба йти до голови по розум. З одного боку переконався в значному поширенню пропаганди Ск-го (тижневики Хлібороб. Шлях, Н. Зоря, Укр. Бескід і т.п.), з другого – побачив респект до УНР всіх галиц. політиків-нескоропадчиків, од правих до лівих. Приїхав він до мене і досить виразно натякав про бажаність консолідації навколо УНР по зразку грузинс. коаліції. Ніби коло Уряду має бути законодавчий орган з представників Уряду і політич. партій з забезпеченням урядової більшості в тому органі. Коли б це сталося, він має надію, що Конгрес погодиться на визнання Уряду УНР в тій чи іншій формі.

Взагалі, він починає мислити нашими категоріями і досить успішно тягне за собою есерів (!) Прошу це все мати на увазі і тим часом розважити, бо не знаю, чи це було б добре. З одного боку визнання нас Конгресом – велика річ, консолідація наших політичних течій – річ поважна, але не знаю, чи та консолідація з соціалістами не вплине тепер негативно на нашу молодь та на наших військовиків. Треба одначе пам'ятати, що настрої в Україні – далекі від емігрантського поправіння і подібній консолідації таки відповідають. Про ті настрої знають есдеки та есери, бо зв'язок мають досить певний...

Отож з огляду на різні обставини і на інші потреби, вживаємо заходів, щоб мати можливість одбути конференцію. Коли б це не пощастило зараз, то старатимусь принаймні особисто скочити й до Праги й до Парижа. Багато є дечого до думання, між іншим і ті перебої, про які згадував А.І. в своєму листі до мене.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів М. Шумицького. Лист А. Лівичького до невідомого респондента. Ймовірно весна 1935 року.

№ 86

**Листівка Андрія Лівичького
до Миколи Шумицького**

4 квітня 1935 року

Високоповажний Миколо Андрієвичу.

Сердечно дякую за великоднє привітання, яке Ви надіслали в імені Генеральної Ради. Щиро бажаю Союзові дальших успіхів в патріотичній роботі на славу нашої Україні.

Вам, довголітньому Провідникові Союзу, щастя й здоров'я.

Христос Воскресе.

Андрій Лівичький

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів М. Шумицького. Лист А. Лівичького до Миколи Шумицького від 4 квітня 1935 року.

№ 87

**Лист Андрія Лівичького
до Миколи Шумицького**

4 квітня 1935 року

Дорогий Миколо Андрієвичу.

Обставини склалися так, що я можу й в Париж заскочити, тому до Праги не було потреби Вас викликати. Уже в Празі довідався я, що змушений буду мати деякі зустрічі, можливі лише в Ж-ві, а звідси вже й до Вас недалеко. Сидітиму тут кілька день, поки не закінчу тих дис-

кретних «зустрічей», а потім почуєте вже мій голос з телефону Вашого кума...

За генерала Б. запитував Вас лише на всякий випадок, тому даремно робите таке порівняння. Ви колись запитували мене, чи змогли б кинути свою фахову працю і цілком оддатися політичній роботі. Я знав, що не зможу забезпечити Вас матеріально, хоч би й на короткий час і тому мусів одповісти негативно. Про забезпечення т. Б-ця не ходить, ходить лише про часове підтримання його злиденною допомогою. Наше військове м-во має можливість видавати дрібні «ветеранські» допомоги тим військовим, котрі перебувають на тер. П-щі. Отже з певною натяжкою можна було б видавати тому бідоласі, коли б він того заслуговував, сотню долар. місячно максимально, тай то – з великими труднощами.

Прошу мені до Т. не писати, бо за два-три дні конче виїду.

Цілую руці Пані Міністровій. До скорого побачення. Ваш А. Лівіцький.

4/IV.35.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів М. Шумицького. Лист А. Лівіцького до Миколи Шумицького від 4 квітня 1935 року.

№ 88

**Лист Андрія Лівіцького
до Василя Филоновича**

7 травня 1935 року

Високоповажний пане полковнику!

Бачився я тут з багатьма донськими козаками і прийшов до глибокого переконання, що єдиним кандидатом в донські отамани, котрого мусимо підтримувати на виборах, є гр[аф] Граббе¹⁸⁹. В разі обрання він реорганізує донський уряд так, що Донщина буде нашим союзником. Це можна побачити навіть з передвиборчої брошури, яку

¹⁸⁹ **Граббе Михайло** (1868–1942) – російський військовий діяч, генерал, останній наказний отаман Війська Донського.

складали переважно прихильники Граббе. Ніде там не згадується про Росію, а тільки про «Всевеликое Військо Донское». Прошу дати відповідні вказівки на Балкани для агітації наших людей серед донських козаків, а також переказати Іванисові, який має зв'язки з донськими] козаками. Вибори призначені на 26.05 і Білий провадить шалену агітацію за бойкот виборів (!?).

Бачився з цікавими людьми, до таємничого Макогона включно. Він зробив на мене позитивне враження, але прошу його візиту до мене тримати в таємниці, бо він про те просить.

Вітаю вашу родину.

Ваш (А. Лівницький)

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 280. – Арк. 102

Опубл. в кн: Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 520–521.

№ 89

Лист Андрія Лівницького та Володимира Сальського до В'ячеслава Прокоповича

Не раніше 12 травня 1935 року

Дня 12 травня помер Маршал Юзеф Пілсудський, Великий Будівничий незалежної Польської Держави, славний борець за найсвятіші ідеали кожної нації – визволення Батьківщини.

Року 1920 Маршал Пілсудський був Начальним Вождем союзної Україні армії Річи Посполитої Польської, що допомогла армії українській звільнити Київ од червоної московської навали.

Пізніші події знищили наслідки цієї перемоги та не дозволили закріпитися самостійній Українській Державі. Але шляхетна допомога поневоленій Україні від Начальника Польської Держави повинна назавжди залишитись у вдячних спогадах українських патріотів.

Глибоко відчуваючи тяжку жалобу польського народу, закликаю все українське вояцтво віддати останню пошану Великому Патріотові і Великому Воякові.

Андрій Лівичський.

Вол. Сальський

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Фонд 8.2.1. Архів Єлизавети Прокопович. Листування з особами на літери А-С.

№ 90

**Лист Андрія Лівичського
до В'ячеслава Прокоповича**

25 травня 1935 року

25/V.35 р.

Дорогий В. К-чу.

Дякую за телеграму, хоч там і не було слова «bien». Цього листа писав до К-ка, думаючи, що Вас дійсно нема в Парижі. Виїжджаючи сьогодні до Кракова, вітаю Пані Прем'єрову, Вас і всіх друзів. Тут п. Міністр особисто подякував мені за конделяційні депеші з приводу смерті. Комарницький виявився моїм старим знайомим. Друкуйте перше повне інтерв'ю. Друге вишлю з В-ви.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 91

**Лист Андрія Лівичького
до В'ячеслава Прокоповича**

23 червня 1935 року

23/VI.35.

Дорогий В'ячеславе Костянтиновичу.

Рада й моя душа, та й досі не знаю, чи вдасться вирушити в далеку дорогу: лише за тиждень усе з'ясується.

Ваша стаття наробила великого крику, поки що лише в колах українських. Яко «А.М.», цілую Вас ніжно в обидві щоки і радий, що не мав її для цензури попередньої, бо яко «Пр-т» мусів би мати застереження коли не до змісту, то до тону (!) Наша молодь захоплена і хоче Вам піднести диплом лідера «агресивної молоді». Автор «Ск-ни» Андрій Крит почуває себе дідом в порівнянні до Черепина, а Петрусь з Натусею не вірять, що це Ви. Левко Ч. заздрить (бо він таких бойових речей писати не вміє) і каже, що певно ту статтю В.К. писав... у френчі. Сальський підбадьорився в імені війська, а Роман... навіть не критикує. Я згадував колишню «конференцію» в В-ві з Вашою участю та Вашу там промову... Було б не зле, коли б Ви надіслали примірників 10 або й 20 «Тризуба» з В. ст. Доценкові¹⁹⁰ для поширення серед т. молоді (Pulk. Docenko. Piaskova, 11). Або ліпше – мені, а я йому перешлю через послів. Такими статтями з г. молоді можна зробити полонотів, в розумінні нашого з Вами «портретиста» Миколи Ш-ала. Натомість, наша військовість і н. молодь уважають, що тон листа О. Я-ча був занадто «об'єктивний». А тепер з'явилася в Х.Ш. відповідь С. Шемета, на яку ніби не можна не реагувати. Тільки – коротко і рішучо.

У нас злови дня – промова Дмитра М-ра ... і відповідь, яку має виголосити сенатор Горбач. Промова Д-ра зовсім «непетлюрівська», і навіть навпаки: є бажання нашу спадщину захопити в свої руки... і зіпсувати так, як псували свої справи. «Трію» з Праги захоплені галичанами, але треба знати їх так добре, як ми їх тут знаємо, щоб тактику

¹⁹⁰ **Доценко Олександр** (1897–1941) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР, історик. У 1919–1922 рр. – особистий ад'ютант Головного Отамана С. Петлюри. У 1923–1924 рр. у Львові видав два томи збірника документів «Літопис української революції», а згодом у Варшаві книгу «Зимовий похід 6.12.1919–6.05.1920».

їхню зрозуміти. Якщо пощастить бути в Празі, багато говоритиму на цю тему: не знаю тільки «Чи вистачить у мене «терпимості» (вибачте за передвоєнний вираз), щоб говорити з нащадком Микити, вони того ніби хочуть.

Прикладаю різну писанину, з якою прошу ознайомити О. Я-ча, генерала і кого знайдете потрібним.

Прийшла вже цілком здоровенька внучка, обцілувала діда і запевнила, що Україна повстане ще в цьому році. Вона має свої перекопані міркування. Вітаю всю Вашу Родину.

Ваш А. Лівичський.

191

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 92

**Лист Андрія Лівичського
до В'ячеслава Прокоповича**

30 вересня (рік не встановлений)

30/IX

Дорогий В. К-чу.

Прикладаю Вам копію мого офіційного листа, але «консеквенцій» не витягаю, бо Стоцький нарешті «підпорядкувався». Це вже не перший раз, що мушу писати до «байдужого» товстуна, – той показує Ст-му мого листа, і биндюжник складає зброю. На цей раз, правда, я такої надії сам уже не мав. Тому згустив фарби і збештав не тільки винного, а й бідного В. П-ча. Але... допомогся. Хоч у цьому листі, якого Ст. прочитав, я його «образив» далеко більше, ніж за 19 літ знайомства. Таку вже вдачу має: як не бити, то й їхати на ньому не можливо. Отже, ніби «конфлікт» вичерпано: буде й на ур. нараді і т.п.

Але лишилась тяжка справа з Андрієм Кр. Наробив він таких речей, виявив себе остільки аморальним, що треба його негайно усунути, поки не розійшлися чутки про його штучки. Те усунення можна

¹⁹¹ Примітка на полі листа: «А може й пустять душу в рай десь за два тижні».

зробити в спосіб лагідний, але Ст. так у ньому закоханий, що нічого розуміти не хоче. Ми з В.П. – «найгіршої» думки про того вундеркінда. Боюсь, що справа Андрія не буде для Ст. легшою, ніж справа Н-ка для Ш.!

Тут, – уже нема таємниць од Колі, коли б Ви вважали можливим йому сказати. – «Грунт», що Ст. втихомирився.

Війни. Тим часом, не дуже сам я вірю, що ті 4 хлопця будуть «радитись» і про Москву. Своєю телеграмою Ви їх об'єднали скоріше, ніж вони самі до того додумались.

192

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 93

Лист Андрія Лівичького до В'ячеслава Прокоповича

11 жовтня 1935 року

11/Х.35.

Дорогий В'ячеславе Кост-чу.

Ваша мовчанка починає мене вже турбувати. У мене знову трагічні особисті переживання в зв'язку з інформаціями з України. Загрожує розстріл моему єдиному братові, а Ви знаєте, що це для мене значить. Знову здоров'я пропаде, як після смертей матері й сестри.

Проте мушу мучитися й іншими справами, в першу чергу «Орденем Св. Юра». Прикро мені дуже, що Ток-кі безперечно відіграли в тій справі провокаційну роллю на мою адресу.

Вони пустили чутки (для привадження), ніби я з Сал. належимо до тієї авантюри, за кулісами якої стояла незрима, але виразна б-ка рука.

Ще раз б-ки використали бідолашного «президента» і дегенеративного «монархіста».

¹⁹² Напис на полі листа: «Не знаю на яку адресу до Вас писати, тому адресую на п. Кохана».

Але ж головним провокатором був Никитюк, тому й пишу особисто до О. Я-ча. Нема сумнівів, що і в 6-бі між 2 Ш.¹⁹³, Никитюк відігравав свідомо-провокаційну роль. Прошу листа мого до О.Я. прочитати і передати йому. Не можу писати на його адресу, з огляду на «оточення».

Всього найліпшого.

Ваш А. Лівичський

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 94

**Лист Андрія Лівичського
до Василя Проходи**

25 січня 1936 року

Високоповажний пане полковнику!

Вийшли з друку дві шмати «Українського Ветерана» і «Немезиди». Коли Ви вже їх перечитали, то переконалися, що в них жадної ідеології нема, є тільки багато бруду, скерованого на шкоду нашої національно-державній справі. З огляду на те, що в тих «органах» брали участь наші старшини, які до минулого року удавали себе найвідданішими, Воєнмін скликав нараду з 6 генералів та 6 булавних старшин. Внаслідок наради Військовий міністр має оголосити свій наказ, згідно якому ті старшини (підполковники Дідченко, Євтимович¹⁹⁴, Сидоренко¹⁹⁵, сот. Левченко та хор[унжий] Євтимович) віддаються під суд, який має відбутися на нашій території, і негайно усуваються з посад (ком[андирів] полку, курія і т. п.). Окрім того, по Головній команді

¹⁹³ Маються на увазі Олександр Шульгин і Микола Шумицький.

¹⁹⁴ **Євтимович Варфоломій** (1889–1950) – український військовий та громадсько-політичний діяч, підполковник Армії УНР. У 1919 р. – начальник загального відділу Головної шкільної управи Військового міністерства УНР, штаб-старшина для доручень штабу Запорізької групи Армії УНР. На еміграції – в Польщі та Німеччині, активний учасник громадсько-політичного життя.

¹⁹⁵ **Сидоренко Сергій** (1897–?) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. З січня 1920 р. – помічник командира 2-го кінного полку ім. І. Мазепи 2-ї Волинської стрілецької дивізії, згодом – придлений до штабу 4-ї Київської стрілецької дивізії Армії УНР. Із 1923 до 1929 р. жив у Каліші, згодом в Німеччині.

має бути видано наказ, згідно якому Г[оловному] О[таманові] надається право вже тепер (на майбутнє) деградувати старшин в козаки. Народа прийшла до такого висновку на тій підставі, щоб гангрена серед вояцтва не ширилась.

Перед загрозою гангрені нарада бажала навіть негайної деградації, але це неможливо з причин формальних. Для намічення і за кваліфікування «кандидатів» на деградацію має бути покликана «дисциплінарна рада» за участю наших ... військовиків не лише в Польщі, а також у Франції, Ч[ехословаччині] та Румунії. Осередком тієї Ради має фактично бути В[арша]ва. Хоч маю надію, що до деградації не дійде, але хочу знати Вашу думку з приводу укарання старшини на еміграції взагалі, та з приводу деградації зокрема. Остання зрадагована формально так: «позбавлення старшинської ранги та виключення з війська».

Це, пане інженере, формальна частина мого листа, яку посилаю й до інших стопроцентових наших полковників. Охоче буду листуватися з Вами приватно, і буду радий почути Вашу особисту думку в порушеній справі. Ці п'ять старшин не тільки злочинці (політичні?), а й брудні каналії з морального боку.

У нас взагалі стало тяжко. Зменшуються та скорочуються наші можливості давні, а нових не прибуває. Не виключено, що стоїмо напередодні ліквідації нашої чинності.

«2-гу секцію» вже довелося зліквідувати [...] Але ще якось борсаємось, я особисто сподіваюсь, що вийдемо з цієї скрути. В минулому бувало значно гірше, проте трималися, хоч і не цілком так, як хотілося...

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 165. – Арк. 21–22.

Опубл. в кн: Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 531–532.

№ 95

**Лист Андрія Лівичського
до В'ячеслава Прокоповича**

11 серпня 1936 року

Дорогий В'ячеславе Кост-чу.

Гроші Р.С. вислав на Ваше ім'я. Чому надійшли під іншою адресою – не розумію. Надіслати одночасно й гроші, що Вам належать, було неможливо. Через обставини технічні і всякі інші. Ті гроші привезу лише до Відня, але вже привезу напевно. Тому про своє лікування прошу сумнівів не мати. Мав надію Ст. роздобути спец. гроші на лікування Ваше, але на перешкоді стали спочатку «відпустки», а потім – негайний виїзд Р. С-ча до тяжко хворого батька. Він уже з Праги просто проскочить до Відня. Не дивуйтеся, що мало грошей надіслав Ст.: по-перше, мається на увазі третя класа, по-друге, ще якісь гроші дістанемо у В-ні.

Прошу перечитати листа мого до Г. та якого в копії я надіслав до О. І-ча. Там – усі інформації. Останні події з арештами – це справді поважна «сатисфакція» з боку приятелів. Добралися б і до Н-ка, коли б він мешкав у В-ві.

Прикладаю листа н. старого знайомого Миколи Климовича Криж-го про волинські [справи]. По перечитанні прошу його переслати до Праги комусь з наших для інформації.

Там, на Волині, починається справді зміна системи. Чи дістаєте Ви нову «Укр. Ниву»? Зміст зовсім інший, ніж був під редакцією П. Певного. Старий Криж-кий дійсно там попрацював. Шкода тільки, що заступив Певного С.П. Т-ко. Занадто вже він самовпевнений. Та й «політику» звик робити як «лошадь в посудной лавке». Хоч останніми часами і він робить ліпше враження. Заходить до мене, починає радитись на різні теми і т.п. Тяжко тільки його здисциплінувати, бо завжди почуває себе враженим за колишнє «завішання».

Розуміється, тим часом мови не може бути про мою «подорож на Волинь», яку наївно припускає Кр-ий. Але та Волинь, що була для нас за часів Певного осячим гніздом, може стати в майбутньому мало не нашою периферією. Причини не в настроях Т-ка, а значно глибші, про які – особисто.

Цілую руці пані Прем'єрової.
Ваш А. Лівіцький.
11/VIII.36.
196

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 96
Лист Андрія Лівіцького
до Іларіона Косенка

23 вересня 1936 року

23/IX.36.¹⁹⁷

Високоповажний та дорогий Іларіоне Федоровичу.

Я теж жалкую, що не мав нагоди з Вами інтимніше поговорити: був заскочений Вашим виїздом, а до того ж і дійсно не мав часу через оту нещасливу кризу. «Вашій справі» (паризькій) я не надавав більшого значіння. Тому Вас і не поспитував. Тішило мене, Вашого давнього знайомого, що в тій, досить таки брудній боротьбі, Ви старалися бути на боці. Шкода, що розійшлися Ви з Ш-ким, бо може могли б на нього впливати, але це – вина не Ваша: знаю, що й він – не ангел. Непокоїло мене й непокоїть дивне заховання О. Я-ча. Дивує мене його законаність в Н-ку і його нелояльність до ВК-ча, який стільки для нього зробив, і якого він так поважав. Коли б Ви чули сповідь сповідь ВК-ча в високій колегії, Ви зрозуміли б, як гірко й боляче О.Я. його діткнув і розчарував. І це ВК-ча, який ніколи про ближших людей злого слова не скаже, а навіть уникає їх критикувати.

Вже був запечатав цього листа, коли дістав од Вас материяли з Шангаю. Прошу повідомити мене, хто такий О. Мельник і в якій мірі йому можна довіряти? Чи він галичанин, чи може з тих Мельників, що в Подебрадах були активними Скоропадчиками? Вітковського

¹⁹⁶ Напис на полі листа: «Дякую за старе Ваше привітання з моєю 10 річницею. Тільки Ви й згадали».

¹⁹⁷ В цьому місці примітка зроблена олівцем: «1-й лист».

особисто д. мало знаю: бачив його разів два – там ще в Польщі. Хоч його добре рекомендують інж. Плющ і А.В. Лукашевич, але й на мене робить він вражіння «гохштаплера». Не відкидаю його лише тому, що власне люде такого типу часом досягають позитивних наслідків. Боюся, що М-ник або перебільшує, або не все розуміє. Зараз В-кий у Харбині і по радіо промовляє проти большевиків і проти Росії. Відчувається, що йому вірять яп. чинники. Його промови мають зміст примітивно-уенерівський (!) Він присилає мені звіти, останній я залишив ВК-чу. В листах до мене просить матеріалів для його радіових промов.

Дивує мене уступ листа М-ка про мої листи до В-го. За два-три роки я написав до нього два-три листа, на його власну адресу. Листи короткі і д. обережні, власне для того, щоб він їх не міг використати, як щось подібне до «повноваження». Просто повідомляв про одержання його листів (кількох зряду) і підтверджував необхідність контакту з яп. Останніх я міг критикувати за їх повільну тактику на Д. Сході, чи за їх яшкання з росіянами і власне для того, щоб В-кий такі мої думки їм переказував (щоб міг ще й «прислужитись»). Але нічого «негарного й нетактичного» на адресу яп. там не було і не могло бути. Вже хоч би тому, що японцям я симпатизую більше, як комусь іншому. Отже або М. не зрозумів або дійсно В-кий навмисне читав те, чого в листі не було. Тоді дійсно В-кого можна посуджувати за зносини чи то з білими, чи з червоними москалями? А може Мельника?

Не маю сумнівів, що на поведження О. Я-ча вплинули чинники сторонні і до нашої справи яскраво-ворожі. Писав йому про це ще перед роком (майже), а потім інформував особисто в Відні. Але ті впливи остільки сильні, що пізнати його не можна; тому не дивуюся, що ВК-чу тяжко вже з ним бути в одній коллегії... З нарад він, очевидно, приїхав тяжко огірчений на весь Світ (наш), крім може Вас. Тому й прошу Вас використати Вашу приязнь з О.Я., щоби вплинути на нього в інтересах нашої справи. Він навіть не уявляє собі, як я його високо ціную, і як почуваю себе особисто враженим його поведженням. Вважаю конечним, щоб він залишався М-ром З. Справ, але признаю рацію ВК-чу, який поставив О.Я-чу певні умови. Мусить О.Я. ті умови негайно прийняти і мусить ВК-чу підпорядкуватися. Фатальних помилок може допускатися кожний з нас, коли не буде рахуватися з

опінією однодумців. Ні О.Я., ні я, ні ВК., не сміємо вважати себе непогрішिमими. Навіть Пілсудс. мав, а Муссоліні та Гітлер мають коло себе мудрих однодумців. Коли б не рахуватися з останніми, то їхня диктатура обернулася би в оперетку й ганебно закінчилася б. А ми ж з Вами, і вся наша верхівка, ще далеко не доконали того, щоб сягати по авторитету отих вождів.

«Умови» цілком слушні: О. Я-ч мусить зрезигнувати негайно з «голови» Г.Е.Р., мусить не втручатися в громадські справи нашої еміграції в Фр. і навіть передати Вам обов'язки голови дипл. Місії. Це все необхідно для того, щоби весь свій час О.Я. міг оддати своїй праці по М.З.Справ, яку ми так високо кваліфікуємо. Додам тільки від себе, що ту працю О.Я. мусить координувати не лише з моїми побажаннями, а в першу чергу з директивами прем'єр-м-ра. І на сонці бувають плями: я вважаю, що в Главго О.Я. занадто заангажувався в справі абисинській і може до того не дійшло б, коли б перед виїздом порадився з ВК. Останньому я про Главго писав, але він не міг своєчасно попередити О. Я-ча, бо не бачився з ним перед виїздом.

В своїй хоробливій уяві О. Я-ч дійшов до того, що оскаржує мене в тому, ніби я чомусь домагаюся його демісії. Про подібні бздури він пише до наших людей, які здивовано звертаються до мене з запитаннями. І це в той час, як мені стільки нервів коштує, щоб затримати в Уряді і його, і ВК. Прошу дуже Вас допомогти мені в цьому Вашими особистими впливами на О.Я.: знаю, як добре він до Вас ставиться. Хай негайно дасть згоду в листі до ВК, бо інакше буде запізно: ВК має також свої амбіції. А ворог тішитися буде, коли О.Я. остаточно здемісіонує і ворог досягне своєї мети...

Тішить мене, що Єр. уже зголосився до нового «М-ра преси й пропаганди». А ще ліпше буде, коли він зрезигнує з голови громади, а новий голова знайде шляхи до порозуміння з Генрадою. Казав я йому, щоб не влазив до справ громадських, не послухався. Це тим більше мене вразило, що ні до кого я не був такий добрий, як власне до Єр-ва. Вашу родину вітаю. Ваш А. Лівіцький.

198

¹⁹⁸ Примітки на полях листа: «Є в Х-ні святий укр. Шлендик. Той Віт-му вірить, але може Шл-ик – занадто святий». «Не писати часом до В-го не можна, бо він тоді образиться й буде паскудити. А вже від тутешніх «японців» маємо про нього «добру опінію». «Біда в тому, що на цілому Д. Сході не маємо такого нашого експерта, якому можна вірити». «Прошу

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Ко-
сенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 97

Лист Андрія Лівіцького
до Іларіона Косенка

4 жовтня 1936 року

4/Х.36.¹⁹⁹

Високоповажний Іларіоне Фед-чу.

Розчарував мене Ваш лист. Бачу з його змісту, що в паризьких справах Ви не можете бути безстороннім. Розуміється, «партизани й підбрехачі» були по обох сторонах, це я зауважив ще в квітні 35 року. Тоді ж я переконував і Ш-на, і Шум-го, щоб вони не вірили шептунам, і, щоб свої особисті стосунки не виносили перед ширшим громадянством. І тоді ж я особисто переконався, що головним шептуном був Н-к, в обороні якого О.Я. аж до демісії подався. Твердите, що О.Я. не був під чиймись впливами: помиляєтесь, бо кожний з нас може непомітно для себе, улягати чужим, часом навіть шкідливим, впливам. Це не значить, що треба таких «ліквидувати в 24 години», а треба вжити всіх зусиль, щоб оті впливи паралізувати. Я особисто вже нічого зробити не можу. Я міг помилятися в оцінці паризьких конфліктів, але після доповіді Яковлева, близького приятеля О. Я-ча, після одноголосного рішення всіх присутніх, мені здавалося, що О.Я. зрозуміє свої помилки. Бо свою «правду» й свою «совість» можна перевірити тільки «гласом народу», а в Відні було більше: то був не «глас народу, юрби», а глас еліти нашої Нації. Коли того гласу не послухав О. Я-ч, це вже дуже зле; але О. Я-ча не можна виправдати, та можна зрозуміти, бо він, уже задалеко зайшов у своїй хворій амбіції. Вас, Іларіоне Федоровичу, я навіть зрозуміти не можу! Ви могли помилятися в оцінці паризьких «конфліктів», але Вам відо-

надіслати точну адресу тієї «Громади». В якій це державі?». «Треба отже припустити, що В-кий уже «влаштувався» у японців, як давніше Світ?».

¹⁹⁹ В цьому місці примітка зроблена олівцем: «2-й лист».

ме одноголосне рішення «Відня», а проте Ви продовжуєте твердити «лади» про підбрехувачів, та про «правду-совість». Боюся, чи не улягаєте Ви шкідливим упливам ще в більшій мірі, ніж О. Я-ч? Чи забули, що головною засадою демократії є слухатися більшості, а тим паче – одноголосного рішення Проводу? Скромно пишете, що не можете «впливати» на старших за себе, забуваючи, що й Ви – не маленький. Зрештою, Ваші «впливи» я мав на увазі не в формал. розумінні, а лише яко дружню пораду людини, що є в близьких стосунках з О.Я. Але нічого вже вдіяти не можу, бо після останніх листів О. Я-ча до ріжних осіб, я до нього звертатись не можу. «Ясно, що ніяким Ш-ким замінити О. Я-ча не можна»? Розуміється, ясно, але невже Ви поважно думали, про цю кандидатуру? Знайдуться кандидати, а коли «чужинці зрозуміють цей відхід, як розвал н. верху», то Ви милитесь, коли маєте на увазі чужинців ближших, коли ж – дальших, то тим більше милитесь. А, зрештою, з якого це часу для Вас опінія чужинців в наших внутрішніх справах стала мати таке рішаюче значіння?... Пишете, про Ваші заяви в Колегії: ціла трагедія в тому, що в К-гії Ви без застережень підтримували О. Я-ча і тим фактично сприяли його втручаню (непотрібному й невдалому) в місцеві громадські справи!

Твердите, ніби я єдиний, хто міг би «помирити» ВК з О.Я.? Колись я сподівався «помирити» О.Я. з Ш-ким, але в кінці побачив, що це неможливо. Хиби Ш-го я знаю, але хай про його хиби судить те громадянство, яке його вибирало. ВК-ч хиб моральних не має, і коли «не може співпрацювати з О.Я.», то це – не його вина. Переконав я де в чому ВК, але на умови останнього Ш. не пристав: уважає себе за непогрішимого і проти мене і проти всіх своїх ближших товаришів. То – його справа, але ми фіурерів тим часом не потребуємо. Розвалу не буде, нема так зле, – це ж не перша у нас авантюра, але... драми й перебої будуть. Витримали багато тяжкого, витримаємо й цей удар, який О.Я. влучив у саме наше серце. Шкода тільки, що Ви, люблячи О. Я-ча і будучи людиною нашою, не подбали про те, щоб О.Я. не зайшов аж так задалеко.

Хай твориться воля Божа. Через ці всі тертя я не мав літнього відпочинку і тільки тепер виїду на два тижні до знайомих. Не хочу тим часом нічого знати, ані чути.

За адресу дякую, тільки мені чомусь здавалось, що це – не Югославія, а Б-рия.

Ваш А. Лівіцький.

Коли б Ви знали всі подробиці, які О.Я. знає, то не були б так певні в отій правді, – навпаки.

5/Х 36.

200

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 98

**Лист Андрія Лівіцького
до Миколи Ковальського**

21 листопада 1936 року

21/ХІ.36

Дорогий Куме. Здивував мене Ваш лист од 22/Х. Зміст показує, що Ви такий же молодий, легковірний і горячий, якими були завжди. Надавати таке значіння ідіотським провінціальним чуткам можуть тільки наші мудрі діячі з богоспасаємого Каліша. Скажіть Ви коротко Кареву і Ко, що вони – старі дурні, коли подібним чуткам значіння якесь надають. Рацію цілковиту має ВК, коли про ніякий комунікат чути не хоче. Ще не доставало, щоб наш офіціоз займався такими річчями, як звільнення якогось урядовця, або навіть хором, який роздуто лише через упертість Ш-на.

Взагалі тон Вашого листа до мене мені не подобається. «Козиряють» якимись моїми виразами, коли й про ВК і про Пана Отця я завжди і перед усіми був найліпшої опінії, що нераз доводив цілком офіційно. Пишете також про якісь мої грошові розрахунки з О.О., а

²⁰⁰ На окремому папірці поверх друкарського тексту написано ручкою: «Коли у Вас нема кому стилізувати мою промову фр. мовою, то пошліть до моєї невістки. До сина зверніться, щоб співробітничав у Прометей. Може б редактор звернувся до нього офіційно?».

нічого не пишете, що саме вона мені інкримінує! Ця безтолкова баба вже мала зі мною конфлікт завдяки ворожим інтригам (Ч-ів), а потім сама себе соромилась. Тепер очевидно вона обурилась на затримку грошей, яку викликали девизові декрети в Польщі перед роком. А може ті гроші, що регулярно пересилаються, до неї не цілком добре доходять? Коли про це генерал довідався (про зміст її нарікань), то прошу його, хоч він і не любить на листи відповідати, мене про те повідомити. Не уявляю навіть за що вона на мене сердиться.

А найгірше в Вашому листі це Ваші міркування з приводу «слідження» за Г. По-перше, подібних розмов я в Відні з ним не провадив, розлучився з ним таким приятелем, що тоді йому ніщо подібне й до голови не приходило. Отже або він увів Вас у блуд якимись своїми запитаннями, або почув щось подібне в перекрученому вигляді, і з джерел, і нам усім і йому зокрема, ворожих. Може навіть почув з такими провокаційними додатками, що не з Вами, а зі мною стосунки схоче поспути: може тому й не пише, а вірить ніби я скривдив О. О-ну, про яку тільки я й дбаю. Ви там у Парижі не придбали на жаль досвіду в 6-ких провокаціях. Тому часом не відчуваєте звідки вітер віє. Отже майте на увазі, що мало не всі наші видатніші громадяне в Парижі ретельно обсервовані і провоковані Г.П.У. особливо протягом останніх двох років. Те саме спостерігається і в нас, тільки в меншій мірі, бо тут їм тяжче працювати.

Головним їх завданням було захитати мій авторитет. Не маючи нічого іншого, почали пускати чутки, ніби я і п'яниця, і картяр. Коли це не допомогло, то Г.П.У. з мого геморою (перед трьома роками) зробило рак (!). Мовляв, не варто з ними рахуватись: недовго вже старий на світі проживе. І що ж Ви думаєте, наші повірили і почали вмовляти мене від раку лікуватись! А дехто з «наших» дійсно почав «легенько» авантюрувати та «наслідника» шукати. Правдоподібно це було, бо між 32 та 34 р.р. я схуд на 15 кіло! Отже коли ми тут довідались, хто вигадав мій рак, то протягом року погрубшав на 8 кіло і нарешті тих легеньких авантюрників загнуждав. Боюсь, щоб і Вас усіх у Парижі не довелося загнуждувати, бо хіба лише, хрещениця моя, та може теща є дійсно лояльними.

На сплітки уваги не звертайте, а ліпше й пильніше оглядайтесь на всі боки: в наші часи нікому вірити не можна. Особливо будьте обережні з тим кучерявим, про якого колись Вам казав. Хоч од нього часом можете почути (як схоче) цікаві речі.

Коли Г. на мене «сердиться», то й я почну. Хоч до цього часу нікого я так не любив, як свого, Вашого генерала.

Листа цього порвіть, і на ці теми не листуйтеся: не можна.

Листа на ім'я Голувкової прошу вкинути до скриньки, наліпивши відповідні марки. Видатки – у ВК. З повагою А. Лівіцький.²⁰¹

²⁰² Розголос про нараду у В. був великий. Дехто бажав з цього зробити сенсацію, дехто приплітав усякі злісні здогади, але на загал громадянства самий факт наради зробив величезне, і тепер можна сказати, позитивне вражіння. Крім пліток, про які я писав, скоропадчики пустили були ще й таке, що, мовляв, наш сусіди внесли на нараду питання про організацію в майбутньому польсько-української держави, але, мовляв, цю пропозицію нарада рішуче відкинула. На всіх, партійних і непартійних, зробило надзвичайне вражіння те, що унерівці – одні працюють серед повної розбіжності інших «центрів» чи «орієнтацій». «Вони одні ведуть нац. справу серйозно, по державному. Д.Ц. УНР – то був і є справжнім і єдиним центром, який зуміє повести «нас» і «ми» підемо на перший його заклик». За останній час багато людей, що були тільки «теплі», прямо звертається до нас з запитаннями й пропозиціями, щоб Уряд тепер вже розпочав переводити реєстрацію всіх, хто здатний до праці чи то цивільної, чи військової. Особливо цікаву й поважну пропозицію зробив др. Н-ко. Він запропонував, щоб негайно було переведено реєстрацію лікарів та організацію санітарної служби в армії, обіцяв, що можна набрати більш як 60 лікарів. Це певно зацікавить В.П. В кінці минулого м. в Р-Д клубі М.А. читав доклад про сучасну політичну ситуацію в Європі, де торкнувся й становища нашого Уряду; зачепив і деякі ідеологічні моменти. На докладі було більш як 40 слухачів, а більшості молоді, яка дуже прихильно зустріла доклад, а націоналістично успособлені слухачі висловились за те, що проф.

²⁰¹ Примітка на полі листа: «Маю вражіння, що всі у Вас ставляться до мене вороже (Г.П.У. своє діло зробила). Тому не вітаю нікого, опріч хрещениці і тещі. Але загнуждаю. Багато є цікавих новин, але не маю настрою переповідати. Хоч уже й можна, але через «ваші» сплітки й до Парижа не приїду. Але жити буду довше, ніж комусь здається. Глядіть же, про майора не забувайте! Майор уже в П-ші. Мусите з генералом коло нього походити, і то дуже, бо від нього багато залежить. Може б і ВК якесь прийняття для нього зробив. Був він у мене двічі: багато довелося боронити перед ним усіх Вас, ВК-ча також. Не знаю, чи ми цілком його переконали? Прикладаю копію листа, з якого побачите, що навіть у Чехословаччині настрої ліпші, ніж у Вас».

²⁰² Друкований додаток до листа.

Сл. «вже поправів» і що тепер він ближче став до них. Доклад викликав загальне зацікавлення, особливо гасло: «в першу чергу здобуття самостійності Укр. Державі». Одверто почали вже говорити, що пора готуватись і що на чолі нац. руху, як і раніше, стоятиме Уряд УНР. На гостині у пані Г. було звернено особливу увагу на ці сприятливі настрої й поворот громадської opinii й вирішено всебічно його підтримувати. Думаємо, що можна буде зв'язати ці настрої з ідеєю Ліги укр. державности. М.А. готує новий доклад про ідеологічні гасла, які треба кинути в масу громадянства. Готується спільний виступ трьох наших партій з протестом проти проекту совіт. конституції. Згода вже мається, всі підпишуть і буде опубліковано. Разом з тим звертаються до галицьких партій, щоб приєднались до протесту. А в день ухвали конституції – 25.XI, думають влаштувати збори з докладом В.В. про сов. конституцію з виступами партійних лідерів. Отже як бачите, в нашому кутку стався ряд позитивних явищ, про які з приємністю подаю до Вашого відома.

Вага нашого центру піднялась і в очах тутешніх господарів. Була розмова з одним паном, дуже обізнаним з настроями у «сферах». Він запитав, чи ми готові до подій, які можуть наступити. Дано відповідь, що наш Уряд керує підготовкою. «То правда, ваш уряд має велику популярність. Але хто буде допомогати йому?» «В першу чергу – сусіди, тай найдуться ще дехто». Маємо також відомості, що ще дехто висловив бажання бачитись з нашими діячами і балакати. Тут помітно вже розчарування «союзниками» зі сходу, про це вже одверто говорять і пишуть. Одною з причин такого повороту opinii було від'ємне вражіння від черв. армії на останніх маневрах (старшинський корпус нікуди не годиться, малограмотний, неінтелігентний, непередготовлений).

Винниченко написав нового листа до Сталіна, а копії переслав до Блюма, Ідена, Чіяно, Бенеша. Прислав копію й Григорієву. В-ко вимагає: 1) щоб було допущено на Україну анкетну комісію з участю представників укр. еміграції, 2) щоб не вибухла війна, треба Україну виділити в самостійну державу під протекторатом Німеччини й ССРСР. Романіст в політиці чи політик-самотужка? Є чутки, що в Женеві масони подали меморандум, в якому пропонують, щоб Україна була самостійною державою під протекто-

ратом Ліги Націй. Де вже «нецо інего». Чи не писав про це щось п. Микола?

Я помню зараз листи й анкети, які будуть вислані до всіх укр...

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівичського Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.

№ 99

**Лист Андрія Лівичського
до Миколи Ковальського**

31 серпня 1937 року

31/VIII.37

Дорогий куме. Не знаю, хто з Вас зараз у Парижі: чи Олек. Іванович чи Ви, й тому пишу до Вас обох, прикладаючи різні додатки, щоб Ви обидва їх перечитали.

Однакож справа не в додатках, а в несподіваному для нас приїзді до Парижа «Президента» УНДО В. Мудрого, що буде... на конгресі міжпарлям. унії. Офіційно пишу до ВК і А. І-ча, але Ви «молодий» куме, мусите самі Мудрого²⁰³ розшукати й приголубити. Він є дуже товариською людиною і... любить добру й довгу чарку, та навіть трохи... бриджа. Отже, «приватно» прошу взяти його чи до себе, чи до генерала, чи до... нашого милого пана отця і, лише в такому оточенню, на розум з ним заприятелювати, а може потім... «і Париж показати». Він хлопський син і наша людина, бо довший час у Проскурові вертівся (19-20 рр.). Знає особисто нашого генерала. До речі, прошу

²⁰³ **Мудрий Василь** (1893–1966) – український громадсько-політичний діяч, журналіст. Головний редактор щоденної газети «Діло» у Львові (1927–1935 рр.). Співзасновник і заступник голови Українського національно-демократичного об'єднання (1928–1935 рр.), голова УНДО (1935-1939 р.), посол (депутат) до сейму Польщі (1935 р.). Провідник Української парламентської репрезентації та віце-маршалок сейму Польщі. Секретар Українського національного комітету в Кракові (1941 р.). Співробітник референтури зовнішніх зв'язків Проводу українських націоналістів (1943–1944 рр.). Учасник Великого збору Української головної визвольної ради (УГВР), перший її віце-президент (1944 р.).

повідомити, чи 30/VIII-12/IX – іменини й Ол. І-ча. Хочу нарешті його привітати.

Бачите, Мудрий досить давно знайомий з О.Я. і не цілком розуміє його демісію. Має навіть до нього сентимент (бо мало його знає) і тому буде недобре коли трафить до т-ва О.Я., Никитюка і т.п. Знаючи вдачу М-го – всю надію покладаю на товариськість Пана Отця (то нічого, що М-рий – «єретик»), Г-ала і Вашу.

Допіру дістав листа з Парижа такого змісту: «Почуваємося до обов'язку сповнити наше давнє приречення і дорадити Вам і В. заступникові ген. Сальському до як найбільшої обережності в справі особистої безпеки». Підпису нема, конверт прикладаю. Маємо підстави припускати, що це – попередження «національної опозиції (комуністичної)» з України. Писала здається галичанка. Може Ви щось рознюхаєте, а поки що попередьте і ВК, і О. І-ча. Цілую хрещеницю, вітаю Куму і всіх наших.

Ваш А. Лівіцький.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівіцького Андрія, Президента УНР 1936-1953 рр.

№ 100

**Листівка Андрія Лівіцького
до В'ячеслава Прокоповича**

18 жовтня 1937 року

Mousiène
V. Prokopovitch
53, rue Mar Foch
Taverny (5-0)
France

Дорогий В-ве К-чу.

Прощаючись з Мушиною, шлю Вам своє привітання. Виявляється, що Коля хоче їхати замість Рив'єри, до Неаполю (околиці якісь) – Там Tenlime. Просить тільки, щоб Ви йому надіслали легітимацію, яко кор-тові Тр-ба, тоді він би мав знімки... Коли можна, прошу це

для мого хлопця зробити. На підставі його реляцій, дякую Вам за Ваше добре відношення до нього. А що це у нього вийшло з Стоцьким? Обидва – нестримні.

Пані Прем'єровій цілую руці. За два дні – в В-во.

Всього найліпшого. Ваш А. Лівичський.

18.X.-37

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 101

**Лист Андрія Лівичського
до Іларіона Косенка**

Ймовірно 1937 рік

17/XII

Високоповажний Іларіоне Федоровичу.

Не розумію, звідки могло взятися в моєму тексті «дванадцять»: прикладаю початок тоді надрукованого тексту, де виразно «двадцять». Та інакше й бути не може, бо ж «минає» 20 літ з «великої» рос. революції. Крім того, прикладаю кінець промови, який інж. Нечай²⁰⁴ трохи переробив. Мені здається, що та перерібка не підходить по тону й розміру до цілоти, коли не тяжко возстановити мій текст, то було б добре, коли ж ні, то нічого не маю й проти того, як надруковано. Мусите тільки правити «12» на «20», і потім є друкарська помилка: «Урядж»; може хотіли сказати «Уряд же», але ж «Урядж» – неможливо. Найліпше сказати просто «Уряд» – це й по розміру більше підходить. Але певно це все пишу вже запізно. Правда, я дістав коректуру ще в понеділок і відразу спостеріг помилки, але сподівався, по-перше, що Ви самі їх виправите, по-друге, вважав, що моя «корректа» вже запізниться. Телеграму я вислав для того, щоб не затримувати Тризуба, бо

²⁰⁴ **Нечай Семен** (?) – інженер, активний діяч української еміграції у Франції. Закінчив Комерційний інститут у Празі. Член управи Союзу українських студентів-емігрантів у Польщі (1921–1922). Голова Спільки українських інженерів у Франції. Редактор журналу «Тризуб».

я дістав три примірника, виправив помилки і сьогодні вже послав до редакції Діла. Діло ж коли й надрукує, то лише як передрук з Тризуба. Це все «qui pro»²⁰⁵, дно вийшло певно тому, що Нечай цю справу починав, а потім виїхав, чи занедужав?

Певно, Вам уже відомо, що всі мої старання зтримати О. Я-ча в Уряді скінчилися негативно. Він написав до мене й ВК такого листа з такими «умовами», що вже мови про співпрацю не може бути. Хоч і тяжко ця вся історія переживається, але якось витримаємо. Звідки тільки О.Я. узяв версію, ніби я хотів на його місце не то Ш-го, не то Стоцького, не то навіть мало не свого власного сина (!)?... Нема кому бити нашу еміграцію в Парижі!

Тут остаточно з'ясовано, що Ч-ів живий і навіть його справа не так уже фатально виглядає. Навіть обіцяли його братові, що прийдуть перед святами «передачу».

Згідно Вашій пораді я писав таки до Ш-на²⁰⁶ в надії на нього «вплинути», але дістав од нього обурюючу відповідь. Можу надіслати до Вас у копії, там і всі його знамениті умови.

Всього найліпшого. Вашу милу Родину вітаю з святами.
З щирою повагою А. Лівницький.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівницького Андрія до Ко-
сенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.**

№ 102

**Лист Андрія Лівницького
до Іларіона Косенка**

16 січня 1938 року

Високоповажний та дорогий Іларіоне Ф-чу.

Дякую за д. цінні матеріали з Д. Сходу. Гризня там дійсно типо-во-українська. Тепер бачите ціну отих «попереджень», щоб я не листувався з Вітковським. Правда, я листування не припиняв, але обме-

²⁰⁵ Фразеологізм, що використовувався в значенні «послуга за послугу».

²⁰⁶ Йдеться про О.Я. Шульгіна.

жувався лише коротенькими та сухими відповідями на кілька його інформаційних листів одразу. Добре, що це його не образило, бо ж у своєму листі сам Ш-ик констатує, що В-кий – уенерівець... В-кого я не вважав за «стопроцентowego», але ж який «м'якотілий» Шл-ик, коли зразу він був на боці Світа і проти Рая, потім став правою рукою Рая, але проти В-го, і нарешті разом з Раєм «кооптував» В-го...

Шлендика загостро критикую: був під враженням своєї привітальної посилки. Про «Рая» цими днями буду мати інформації. Його добре знав полк. Микола Чижевський²⁰⁷. А може й Ви його колись знали?

Чи ВК ділиться з Вами тим інформац. матеріалом, який я йому надсилаю? Чи не поліпшились у Вас стосунки з Шумицьким?... Прикладаю короткий, але сугубо-інтимний «обіжник».

Протягом останніх літ я переконався, що В-кий (а почасти й Світ) принаймні не міняють своїх позицій. А «з ким саме» вони працюють не має значіння, бо маю вражіння що всі «видатні» українці на Д. Сході «з кимсь» працюють і взагалі більше рахуються «з чужими силами», ніж з своїм Урядом. Тому й не диво, що навіть наша людина Ш-к так легко «солідаризується» та к-цями. Хоч би й у загальних питаннях.

Не знаємо, хто такий Рой (утік з Совдепії перед 4–5 роками?), не знаємо й Світа, але ще менше знаємо отих тамтейших «скоропадців» та «к-ців». Знаємо тільки, що коло їх центрів «крутяться» ріжномастні агенти, то що ж уже говорити про таку далеку периферію? Дивує мене власне їх «солідарність» у печатуванні ставленика...

Косооки дійсно «зазналися», але нічого не вдієш. То були лише мрії (Світа і К°), – мати на Д. Сході незалежну Укр. Д-ву («Зелену У-ну»), зв'язану Союзом з Японією. Вітковський ще перед двома роками попереджав мене, що Д. Схід (десь по Байкал. озеро) вони хочуть просто «скушати» і радив подбати принаймні про якусь «культуральну» автономію для укр. людности. Потім це саме генер. С. почув виразно з уст яп. генерала. Що робити? Не можемо ж ми боронити таку далеку «провінцію», коли й такі потуги, як Англія, мусять цофатися, не кажучи вже про сучасну Москву. А коли не використаємо ко-ких проти

²⁰⁷ **Чижевський Микола** (1891–?) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР. У 1920–1921 рр. – помічник командира 3-ї гарматної бригаади 3-ї Залізної дивізії Армії УНР. Учасник Першого і Другого Зимових походів Армії УНР.

Москви – будемо злочинцями. Світа з К° вони тому й «залишили», що ті панове були неуступливі...

Чи читали Ви «Вістник» за останні півроку і чи звернули увагу до якого ... дописався Донцов?.. Людина навіть не «пів», а «чверть-інтелігентна» і нічого подібного скомпонувати не міг. Мусимо вдарити по Д., бо наша мовчазність ніби підтверджує його брехливі свинства. Бережіть свою Родину, бо «випадок» з молодим Ш. – симптоматичний. Добре, що цей хлопець оказався розумним не по літах. Бачу, що в Парижі земля горить під нашими ногами. Добре, що він зразу виїхав.

Прошу вітати від мене всіх знайомих, а в першу чергу О. Я-ча. Уявляю, що він пережив, бо й я такий «дурний» батько, як він.

16/І.38

А. Лівіцький

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 103

**Лист Андрія Лівіцького
до редакції журналу «Гуртуймося»**

11 травня 1938 року

До редакції «Гуртуймося»

За Великодні поздоровлення щиро дякую. Воістину Христос Воскрес. Розвиток світових подій йде в напрямку, що в недалекім майбутнім неминуче допровадить нас до щасливої можливості святкувати Велике Свято на Власній Землі, в незалежній Державі Українській.

(Андрій Лівіцький)

Головний Отаман

11 травня 1938 [р.]

№310

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 284. – Арк. 74.

Опубл. в кн: **Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій.** – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 568.

№ 104

**Листівка Андрія Лівіцького
до В'ячеслава Прокоповича**

25 вересня 1938 року

25/IX.38.

Дорогий В. К-чу.

Не хотів Вам цього листа писати під час Вашої гарячкової праці в Т-ві, а тепер мушу, бо такої «внутрішньої» ситуації не можу витримати. Справа дискретна, тому писатиму загальниками, але зі мною в цій справі солідаризує і ген. Сал. і вся моя родина, яка й змусила мене (С. також) написати до Вас. Прошу тільки Колі нічого не казати, бо він може «в обороні батька» глупств наробити... На запитання його з приводу мого листа (?) скажіть, що – привітання...

Від п'яти років отой вундеркінд проводить у нас розкладову роботу і з того ж часу Ст. розпочав свої систематичні зі мною «конфлікти». Спочатку і до липня ц.р. в розмовах зі мною Ст. опоганював усіх наших «провідників», пізніше розпочав атаки на мене, змінив навіть свій тон за очі (а навіть «помилково» і при мені) титулував мене не інакше, як «tenstary», а раз на два місяці «сварився», подавав на демісію і т.п. Бачив я відразу, що той вундеркінд випомпував у Ст. його ініціативу, та енергійну, але досить таки примітивну, дужу і напompував туди всякого свого стерва. Гадав я на початку, що вун-дом керує «агресивність» та своєрідність його вдачі, говорив йому щиро про його шкідництво, вважаючи останнє несвідомим і сподіваючись того хлопця якось виправдати. Може б і пощастило, коли б не сліпа закоханість у ньому Ст-го, і не брутальна аморальність «оскарженого». Тепер ми з С. і тією групою людей, що знають усе, переконані, що оскаржений є шкідником свідомо, а опріч того, злодієм, дефравдантом, фальшивником і т.п. Перед півроком радив я Ст. виправити того

хлопця «на науку» до Праги, визначивши йому маленьку стипендію, – тепер нічого радити не можу. – Бо бачите, Ст. уже від трьох майже місяців «розсердився» на мене і органічно не може мене бачити: ні особисто, ні службово, ні «телефонічно». Підстава «конфлікту» настільки обурююча, що вже й я не можу з Ст. нічого спільного мати, а навіть моя родина.

Це все б нічого, поки то я, то Ст. з В-ви виїздили, і «конфлікт» не кидався в очі людям стороннім. Тепер – гірше. Вже й чужі люде починають помічати, що у мене з Ст. «щось сталося», а не сьогодні-завтра дійде й до преси і до «карикатури». Тим паче, що про «конфлікт» знає всі подробиці «оскаржений», а значить знають ті чужі, кого такі речі цікавлять. І це – в той мент, коли Лот-кий розпочав відверту бор-бу проти «М-ва Кул-ри» і Ст-го, коли насунулись такі події, які вимагають постійного обміну думок між мною і членами Уряду. – Розпач, бо В. П-ч твердить, що Ст. робить на нього враження божевільного, і що з ним нічого вдіяти не можна. Кожного дня чекаємо «мішаної» конференції або у мене, або у Ст. І на тій конф-ції не буду я, коли вона буде у Ст., – не буде цей останній, коли – у мене...

А найгірше, що про останній шантаж «оскарженого» і ці різні його шахрайства вже починають говорити (бо ж П.І. З-в про все знає), а я сподівався, що Ст. приїде і видалить хлопця ще перед тим, як почнуть говорити. Про те «видалення» сам оскаржений мене просив, і я гадав, що «розлука» відбудеться лагідно, без зайвої особистої ворожнечі та помсти. Але Ст. приїхав, мене розуміється не бачив, на аргументи В. П-ча жадної уваги не звернув, а до «оскарженого» ставиться з найбільшою любов'ю, посилаючи його навіть з докладом до мене.

Подумайте тільки, яка буде компрометація і для Центру і для Ст., коли ворожа преса почне розписувати про вчинки вундеркінда?! – Ця справа далеко гірша, ніж «Св. Юр» і Ник-юк у кубі!.. – Як бачите, розкладова праця ворога має успіхи: від атентатів фізичних перейшли до моральних. – «Ділають» не на Мін-ів, безпосередньо, а на їх с-ів!?...

А Ст-му ніколи не вибачу: це після моєї тяжкої грипи, коли лікар вимагав довгого відпочинку для нервів і серця. Ст. почав ме-

не цькувати, і смерть батька, і його останні слова, не вплинули, бо він уже не має волі, а є рабом того «загадкового» хлопця. Ваш А. Лівницький.

208

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Листи Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича.

№ 105

**Листівка Андрія Лівницького
до Володимира Сальського**

27 вересня 1938 року

На офіц. блянку.

До П. Міністра Справ Військових,
генерал-хорунжого В. Сальського.

Пане Міністре.

Сьогодні, о годині 13-й Ви переказали мені з слів п. Міністра Смаль-Стоцького, слідуюче. Полковник П. запросив п. Смаль-Стоцького на вечерю до ресторації, у відповідь п. Міністр запитав п. полковника, чи не буде при тому потрібний і «А.М.»? Уважаю, що ні один Міністр УНР не сміє накидати Президента, як якусь ляльку на вечерю навіть у короля. П П-к навчив М-ра СС-го чемності перед «своїм» През-том, відповідаючи, що «Пр-та не сміє фатичувати».

Дивує мене до обурення, що п. М-р СС-кий одмовився бувати у мене, ні з службовими докладами, ані на урядових нарадах, і одночасно вважає потрібним і можливим бути разом зі мною у чужинців.

²⁰⁸

Примітка на полі листа: «Для чого про це все Вам розписав? Знаю, що й Ви нічого допомогти не можете. Може Сал. матиме з Ст. рішаючу розмову, яка скінчиться або бійкою або... повною капітуляцією Р. С-ча. За ці п'ять років Ст. навив багато особистих ворогів, а все всі наші люди молоді включно, того бідного Ст., м'яко кажучи, не люблять».

Оминаючи стосунки особисті, вважаю ігнорування особи Пр-ента з боку Міністра за свідомий чи несвідомий саботаж і з соромом чекаю на час, коли той саботаж дійде до відома людей сторонніх. «Відпустки» чи навіть демісії не допоможуть: враження непослуху і розкладу залишиться. Особливо в сучасних обставинах, коли міжнародна ситуація так напружена, коли перед нами такі прикрі справи, як конфлікт з Директором Н. Інст-ту та тяжка негайна справа П. Крижанівського, і коли кожного дня треба чекати мішаної конференції з їхньої ініціативи. Попереджую, що в жадній конференції брати участі не буду, доки не побачу у себе п. М-ра СС з службовим докладом або на нашій урядовій нараді..

Дивує мене також, що Ви Пане Міністре, так «спокійно» обсервуєте, як один з Ваших товаришів по Уряду, з відома молодика, що провадив відоме Вам життя і поповнив відомі Вам учинки, вже не ігнорує, а зневажає «Вашого» Президента. Коли це – одкритий «бунт» Міністрів, то з огляду на наші традиційні стосунки, мусіли б Ви мене принаймні попередити. Коли, як бачу, П. М-р СС не може мені хоч формально підпорядкуватись, а інші члени Уряду вважають це нормальним, то – витягаю консеквенції, про що, одночасно пишу до Прем'єр-Міністра. Більшовики випадково не знищили мене фізично, – то «свої люде» змусять до самознищення політичного... Не дивуйтеся такому рішенню. Обсервуючи «агресивність» Смаль-Стоцького, що від кількох уже літ межувала з ворожістю до мене, а також Вашу байдужість, що недалеко втекла від саботажу, я вже давно мав такі наміри. Ваш «телефон» тільки прискорив їх реалізацію. Коли ж додати розчарування і в своїх людях і особливо в «союзниках», то Ви мене зрозумієте.

27/IX.38.

Підпис.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Лист Андрія Лівницького до Володимира Сальського.

№ 106

**Листівка Андрія Лівіцького
до В'ячеслава Прокоповича**

28 вересня 1938 року

28.IX.38

Дорогого В'ячеслава Костянтиновича сердечно вітаємо з днем Патрона і щиро бажаємо успіхів і щастя родинного. Пани Прем'єровій прошу передати наші якнайліпші побажання. В імені моєї Родини.

А. Лівіцький.

Прощу надіслати текст Вашої телеграми до «фюрерів».

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 107

**Лист Андрія Лівіцького
до Миколи Ковальського**

18 січня 1939 року

Дорогий Куме. З приводу Вашої блискучої статті за 8/І вітаю Вас і сердечно дякую. Сиджу ще тут, а К. поїхав на кілька днів до Б-на. Сьогодні ВК висилає остаточний текст декларації для негайного друку. Прошу Вас дуже два примірника «Тризуба» з декларацією, а також один примірник з Вашою статтею вислати по такій інтимній адресі: Мюнхен (гол. Пошта) Nicolaus Liwitsky. Poste restante. Звідси з К. разом їдемо до Ж., а вже звідти – до Парижа. – Le jour de gloire ще не est arrive, але... наближається з швидкістю навіть несподіваною... На вказану адресу можете й писати, коли буде потреба.

Були тут «загальні збори» тов-ва вояків. Проїшли вони не зле, але головою знову вибрали бездіяльного і дезорієнтованого П-ка. Хоч більшість настроєна добре.

Приїду, почуєте цікаві новини. Коля дуже цікаві спостереження зробив по К. У-ні. Багатьох людей я бачив, і всі, навіть ніби вороги, зустріли мене д. добре. Всього найліпшого.

А. Лівіцький

...

Monsieur N. Kovalsky
41-bis rue du Val de Grace.
Paris 5. France.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівіцького
Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.**

№ 108

**Лист Андрія Лівіцького
до Управи Товариства бувших вояків Армії УНР**

17 січня 1940 року

Високій Управі Товариства щиро дякую за привітання і побажання.

Завтра їду на захід і сподіваюсь за кілька тижнів бути в Парижі. Хочу там мати нараду не тільки з Управою, а й з видатнішими членами Т-ва з провінції.

Прикладаю проект статті нашого видатного економіста і прошу подбати про видрукування в чужоземній пресі.

До скорого побачення.

А. Лівіцький
17/I.40.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівіцького
Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.**

№ 109

**Листівка Андрія Лівичського
до В'ячеслава і Єлизавети Прокоповичів**

19 березня 1940 року

19/III.40.
Mousiène
I. Rudicev
41, rue de la Tour
d' Auvergne
Paris 9.
France

Високоповажних і дорогих П. Прем'єрову і В'ячеслава К-ча щиро вітаю і прошу прийняти моє сердечне співчуття в їхньому тяжкому горі...

Сиджу тут, маю дрібненькі побачення і з нетерпінням чекаю Вашого приїзду, або принаймні телегр. повідомлення на ім'я Нестора. Мрію, що таки побачимось. Тим часом, дай Бог всього найліпшого.

Ваш А. Лівичський

Exp. Smal-Stockyу. Viale Vignola. 3 Roma.

Телеграфував зразу О. Бр., пізніше Р-ву.

Старого земляка і всіх – цілую.

Вся моя родина почувається досить добре...

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Матеріали В'ячеслава Прокоповича.

№ 110
Лист Андрія Лівницького
до Івана Огієнка

8–11 січня 1942 року

Високопреосвященніший Владико!

З великим зворушенням перечитав я лист Ваш од 31 грудня минулого року. Вірю глибоко, що святі молитви Ваші дійдуть до престолу Всевишнього, і що Господь Бог дасть нам давно ждане щастя ще в цьому році. Сподіваюсь також, що Ваша мрія перебувати в осередку українського життя зреалізується, бо його бажає також репрезентація вірних на Київщині.

Прикладаю також при цьому копію листа Київ[ської] Церковної Ради, з приводу якого я вживав певних заходів. Трагедія з бідним Севрюком²⁰⁹ ті заходи припинила: він їхав до Варшави з тим, щоб завітати і до Вас, але нещаслива доля перекреслила його наміри. – Тепер треба починати з початку, та справа вже – на добрій дорозі...

Вважаю за свій мирний обов'язок привітати Вас з 60-ю річницею народження і побажати Вам довгого віку для невтомної праці на благо нашої змученої України. За Ваші щирі особисті побажання прошу прийняти мою найсердечніше подяку.

В надії на незмінні молитви Вашого Високопреосвященства

Андрій Лівницький

8/I [19]42 [року]. Цими днями до Холма мають приїхати певні особи з Берліна, про що знатиме місцевий Провідник. Певно, вони схотять завітати до Вас.

З щирою повагою Лівницький

11/I [19]42 [року].

Опубліковано в кн.: Листи громадських діячів, представників української науки, культури і церкви до Івана Огієнка (митрополита Іларіона) 1910–1969 / Упор.: І. Преловська та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2011. – С. 267.

²⁰⁹ **Севрюк Олександр** (1893–1941) – український громадсько-політичний діяч. У 1918–1919 рр. повноважний посланник у Бухаресті для підписання мирного договору з Румунією, дипломатичний представник у Німеччині, керівник української місії в Італії з питань повернення на батьківщину українців – полонених колишньої австро-угорської армії. Від 1920 р. – на еміграції у Франції, а згодом – в Німеччині.

№ 111

**Лист Андрея Шептицького, Миколи Величківського,
Андрія Лівіцького, Михайла Омеляновича-Павленка,
Андрія Мельника до Адольфа Гітлера**

14 січня 1942 року

Відпис.

До Його Ексцеленції Вождя і Райхсканцлера Німецького Райху
Адольфа Гітлера в Берліні.

Ексцеленціє!

Великі надії зв'язувала українська нація з розвоєм подій на сході Європи, які в половині минулого року набрали форм одвертої війни Німеччини з Совітами. Провідні кола українського народу були свідомі, що зудар націонал-соціалістичної Німеччини з більшовицькою Москвою є неминучим і що лише Німеччина під проводом В. Ексцеленції є в стані завдати смертельного удару більшовизмові. Поразка Росії мала уможливити включення України в європейську політичну систему.

Під впливом своїх провідних кол українські маси були цілком приязно наставлені супроти Райху, а тому вони зустріли німецькі війська з захопленням і помагали німецькому воякові чим і як могли. Українці з Червоної Армії переходили на німецьку сторону думаючи, що там існують українські військові формації та сподіваючись, що їм буде дана можливість взяти чинну участь в боротьбі за визволення їх Батьківщини та за відбудову Української Держави.

І велике було розчарування сих полонених, коли їх надії не справдились. А серед українського населення повсталала велика тривога, коли на звільнених від більшовиків теренах зайшли події, яких ми є свідками.

Свідомість нашого обов'язку перед власним народом та почуття нашої відповідальності перед історією примушують нас звернутись сею дорогою до В. Ексцеленції, що тримає в своїх руках долю цілої Європи, щоби звернути увагу на сучасний стан речей в Україні та на ті небезпеки, які він в собі криє. Хочемо вірити, що наші інтенції знайдуть у Вас признання і наше слово здобуде Ваше довір'я.

Недопущення Українців до участі в збройній боротьбі проти їх відвічного ворога попліч з німецькою та союзними арміями, позбавило протибільшовицький табір важливого морально-політичного чинника, який без сумніву полегшив би військовій завданню на українських теренах, а головно поміг би переможним військам закріпитись на здобутих землях. Великодушне звільнення Українців з полону ні в якій мірі не могло надолужити цієї втрати і то тим більше, що їх поворот додому відбувається в умовах, через які вони тисячами гинуть в дорозі. Їх могили лише збільшують жаль українського народу з приводу змарнованої людської сили та неузгляднення політично-військових можливостей.

Включення Зах. Укр. Земель в Генерал-губернаторство і віддання Одеси з її округою під адміністрацію Румунії, без залишення українському народові надії на злуку сих областей з матірним пнем, справило на Українців не менш тяжке враження. Обставини, серед яких це сталося і режим, запроваджений на цих українських територіях, дає до думання, що ходить про прилучення Галичини до Польщі і що Одеса має залишитись при Румунії. Подібна розв'язка знівечила би високий задум нового ладу в Європі.

На Східно-Укр. Землях місцевому населенню відбираються можливості культурно-національного розвою, роблячи труднощі патріотичній пресі, забороняючи традиційні культурно-освітні товариства, замикаючи школи, не дозволяючи урухомлення наукових установ та залишаючи професуру, цей мозок нації, без можливості наукової праці, ба навіть без засобів на життя. Такий стан речей викликає в українській суспільності велику тривогу за майбутнє національної культури.

Зненавиджений на Україні комуністичний режим знесено, але і дотепер не привернено право приватної власності, за яке український народ боровся уперто і з великим накладом жертв. Колективні господарства, що служили більшовикам засобом закріпачення українського хлібороба, залишено. Таке положення збуджує у місцевого населення велику настороженність, яка в ніякій мірі не сприяє організації праці та її видатності.

Українську провідні кола зараз же по заняттю німецькими військами столиці України поробили належні заходи в цілі налагодження співпраці з німецькими властями в сім краю. Вони подбали про

заложення в Києві Української Національної Ради і про виведення дозволу на її діяльність. В той спосіб малося на думці змобілізувати всі творчі сили краю для відбудови суспільного та господарського життя в Україні. Однак німецькі власті діяльність Української Національної Ради заборонили.

В цілій Україні в міру завоювання її теренів німецькими військами можливості співпраці з німецькими властями меншають. Натомість до голосу приходять протиукраїнські, ба навіть протинімецькі чинники, які були втратили свої позиції в сім краю внаслідок розгрому Польщі та Росії, але які зараз відзискують впливи. Ся обставина спричинює певне напруження у взаємовідносинах на Україні.

Ми добре здаємо собі справу, що умовини воєнного часу неминуче потягають за собою певні труднощі. Однак мусимо піднести, що український терен є надто виставлений на більшовицьку пропаганду, а тому вимагає спеціального підходу до себе. Український народ був би дуже відпорний на розкладові впливи Москви і готов перенести великий тягар, коли би він мав певність, що його право на життя та на національний розвій в питомих йому культурних, господарських та політичних формах є признано і буде пошановано.

На жаль сучасна дійсність тої певности йому не дає. Для того в масах і в провідних колах на Україні панує велике занепокоєння і обав за майбутнє нації. Наявна ситуація стоїть в гострій суперечності до історичних завдань України, які випливають з її географічного положення.

І наколи в минулому Версальська Європа допустилася великої помилки, перешкодивши через попертя ворогів України, Польщі та Росії, сповнювання її історичного завдання, то нова Європа, яка під проводом В. Ексцеленції, провадить на полях України велетенську боротьбу проти агресивної Росії, мала би признати за Україною право на самостійне існування.

Предкладаючи під розгляд В. Ексцеленції наявний стан речей в Україні просимо ласкаво усунути його негативні сторони та взяти під увагу ті позитивні моменти, які ми піднесли і які були застосовані до сучасної дійсності, значно поліпшили би ситуацію в нашій країні. Запевнюємо В. Ексцеленцію, що провідні кола в Україні готові до найтіснішої співпраці з Німеччиною, щоби з'єднаними силами німецько-

го і українського народів боротись проти спільного ворога і здійснювати новий лад на Україні та в цілій Східній Європі.

/-/ Проф. Величківський

Голова Укр. Національної Ради в Києві

/-/ Митрополит Андрій Шептицький

Голова Укр. Національної Ради у Львові

/-/ Президент Андрій Лівичький

Наступник Головного Отамана Симона Петлюри

/-/ Ген.-пор. Омелянович-Павленко

Бувший Командуючий Армією Укр. Нар. Республіки

/-/ Полк. Андрій Мельник

Провідник Організації Українських Націоналістів

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 132. – Арк. 19–19 зв.

Опубл. в кн: Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 722–724.

№ 112

**Лист Андрія Лівичького
до Івана Рудичіва**

19 січня 1942 року

Любий мій земляче.

Дякую сердечно за інформації про бідну Лесю і за її останню світлину. Для мене ця смерть була трагічною несподіванкою: чомусь я все сподівався, що наша Петлюрівна хворобу переможе. Дуже турбує мене доля О. А-ни, і чи погодиться вона на переїзд до Парижа, або навіть до Праги, щоби жити коло своїх кривих – родини Сірополків. Сам старий хоче їхати до неї, щоби запросити до своєї родини, а я вже вислав листа, в якому запрошую до своєї родини, на ранню весну. Справді, було б найліпше, щоби О. А-на була з нами, – разом біду бідували б, разом і на Україну вирушили б.

Маю трохи грошей для О.А. (350 п.м.), які лежать у Б-ні на коптосполк. Садовського. Пишу одночасно своєму Колі, щоб подбав про дозвіл на пересилку, – може від Вашого імені? І може на ім'я ген. Удка чи Іл. Ф-ча? В цій справі прошу бути в контакті з Колею, – він так обтяжений працею, що не матиме часу і взяти гроші з банку. Його адреса: Oranienstr. 17/1 в\Lange. Berlin-Chartoffenburg.

Прошу передати поштою оцього листа до Ол. Ів., – не знаю його сучасної адреси в П. Коли маєте контакт, то прошу вітати і Славка, і Іл. Ф., і всіх «земляків» з Франції, що працюють тепер у Берліні і околицях. Тут до мене заглядає часом інж. Малашко, що жив колись у П. Своєрідна він людина.

І взагалі, – нема чого журитися, – загляне сонце і в наше віконце, – бо інформації з України свідчать, що наш народ – з нами. Чи маєте відозву (нашу) «Петлюрівці ідуть»? Ваш А. Лівіцький.

210

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 171. – Арк. 91–91 зв.

№ 113

**Лист Андрія Лівіцького
до Івана Рудичіва**

14 лютого 1942 року

Дорогий Іване Оп-чу.

Сумний був Ваш лист од 1/І. Шкода мені і Ч-ва, який мав великі зв'язки і зі мною завжди був відвертий. Шкода і милого мого тезку Чего! І тут мруть потроху, але стара гвардія тримається і навіть збільшується напливом молодих. Але ці останні не мають нашого досвіду, і тому не «внуки» і не діти навіть досягнуть усього, а власне ми: у «молодших» нерви не так загартовані. – Хоч і «не сподобалась», але буде, і то скоро, – ще за нашого з Вами життя.

Вважайте, що Ви «все знаєте», бо й знали б, коли б побачились зі мною. Молодші настроєні занадто скептично. З М-ком часто бачився:

²¹⁰ Примітка на полі листа: «В Новому році Вам і «землякам» з П. (Солонар і інші) – мої найліпші побажання. 19/І. 42».

він-«мудрий», але – замолодий. Бр-на від мене вітайте, він потрібний і тут і далі на Сході, бо там дійсно Гр-кий до Москви тягне.

Чому нічого не чути про Славка? Чи дійсно він у П-щі і має приїхати до Б-на?

Мушу конче з ним бачитись, інакше й «старші» нерви захитаються... Та нічого не вдієш. Найновішу визвольну б-бу ми починали, мусимо й закінчити – Славою!

14/II. 42.

211

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 171. – Арк. 94–94 зв.

№ 114

**Лист Андрія Лівичького
до Івана Рудичіва**

22 березня 1942 року

Високоповажний та дорогий Іване Опанасовичу.

Турбуюся, не маючи вісток од Ольги Оп-ни, ані від В. К-ча. Прошу дуже повідомити мене, як себе почуває О. О-на морально й матеріально, зокрема, чи дістала вона з Познані (через Берлін) 500, а може й більше нім. марок. Які наміри у ВК? Чи сподівається він переїхати до Н-ни, і чи хоче зустрінутись зі мною в такій мірі, в якій я хочу?

Перед Вами – сотник Шевченко, якого прошу любити так, як я його віддавна полюбив. Перечитайте у нього мого «дискусійного листа», а коли вони передрукують його в кількох примірниках, то прошу переслати В. К-чу, повідомивши, що то мої цілком щирі погляди.

Весна «починається», хоч маємо 8°C морозу, але «може» й тепліє нарешті.

А тим часом будемо бадьоро дивитися в майбутнє: бувало й гірше, – за наших юнацьких літ...

Вітайте Колю Ков. і інших земляків з Парижа.

Всього найліпшого.

22/III. 42. Ваш А. Лівичький.

²¹¹ Примітка на полі листа: «Вітайте К. Ков., Лисян., Шевченка. Ваш А. Лівичький».

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 171. – Арк. 110–110 зв.

Опубл. в кн: **Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 738–739.**

№ 115

**Лист Андрія Лівіцького
до Єлизавети Прокопович**

4 липня 1942 року

Високоповажна і Дорога Єлизавета Олександрівна.

Тільки тепер цілком видужав і можу відновити запущене листування. Ользі Опанасівні писав ще за ліпших часів, себто тоді, коли поштові марки були у нас у десять разів дешевше. Тепер стало так тяжко, що мушу використовувати кожну нагоду для листування.

У нас усе добре, подробиці Вам розповість член нашого Уряду проф. Ветухів. Моя внучка має шанси дістати стипендію для студій в консерваторії, тоді нарешті її побачите. А може дасть Бог, що й наш Держ. центр зможе переїхати до Франції, тоді нарешті побачимось.

Велика трагедія для справи і для мене особисто, що так передчасно відійшли від нас і бідний В'ячеслав Костянтинович і ген. Сальський. Тепер не так легко знайти відповідних людей на відповідне місце.

Ользі Афанасієвні цілую руці: тільки мені одному вона дозволяла цю чемність.

З побажанням усього найліпшого.

Ваш А. Лівіцький.

4/VII.42.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі.
Фонд 8.2.1. Архів Єлизавети Прокопович. Листування з особами
на літери А-С.**

№ 116

**Лист Андрія Лівіцького
до Всеволода Петріва**

9 грудня 1942 року

Високоповажний пане генерале!

Чи Вас цікавлять питання, викладені в «Додатках»? Мусять цікавити, бо нас так стало мало, що мусимо особисто триматися тепер, коли наш час, здається таки наближається. Як себе почуваєте фізично і морально? Чи могли б, у разі особливої потреби, доставши телеграму (і перепустку), приїхати негайно і зайняти у нас відповідальне становище? Може й нічого тим часом не буде, а може бути все.

Нам тут теж нелегко живеться, але мені доводиться працювати більш, ніж навіть перед війною, бо... помічників стало менше. Маю зв'язок постійний з нашим вояцтвом і з громадянством ріжною...²¹², до галичан включно.

Помер генерал В. Куш, але він був значно старіший од нас з Вами. Від мене аж на 200 (!) днів, а від Вас – на кілька років. Прошу і Вас купчити коло себе наше вояцтво, що обертається у Ваших околицях. «Балкани» (крім Сербії) з нами в контакті.

Всього найліпшого.

(А. Лівіцький)

9.XII.42

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 130. – Арк. 39–39 зв.

Опубл. в кн: Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 752.

²¹² У тексті нерозбірливе слово.

№ 117

**Лист Андрія Лівіцького
до Всеволода Петріва**

26 січня 1943 року

Високоповажний пане генерале!

Ваші засадничі позиції якраз такі, які мусять бути у генерала, що обіймав (і буде займати) відповідальніші становища в нашій Державі. Ваші практичні побажання на сьогодні цілком відповідають тим директивам, які я подав нашим військовикам і громадянам, що вже віддавна працюють на Сході...

Тільки Ваші інформації не цілком відповідають дійсності, яка зовсім не є такою сумною. По-перше, вже самі вони прийшли до висновку, що «чужий колектив» нашою масою командувати не може, і на це маю дуже цікаві документовані дані. По-друге, «сварки» між «окремими групами» на еміграції залишились тільки в низах. Та й то не всюди. Самі господарі досягли мимо своєї волі того, що вже фактично (тим часом) маємо національне єднання всіх, за винятком психопатів, що й досі вважають себе прихильниками Скоропадського.

Шкода Гомзина²¹³, одного з дуже небагатьох українців, що тримаються ще коло того пана – бо решта коло нього – або москалі, або малороси з орієнтацією на Москву.

Всі ті люди не можуть належати до єдиного нац[іонального] фронту вначалі, а особливо з того часу, коли «спільний меморандум», підписаний Києвом і Львовом, та мною з Мірошником, не дали для підпису тому «традиційному» московському прибічникові. До речі, чи маєте копію того спільного меморандуму, коли – ні, то можу надіслати. А не дали для підпису власне тому, що його підпис зробив би одіозними всіх нас по всій Україні: зрадили, мовляв, заповіт Симона Петлюри! А тому, запевняю Вас, що «інформатори» Гомзина або провокатори, або звичайні брехуни.

²¹³ **Гомзин Борис** (1887–1965) – український військовий та громадсько-політичний діяч, письменник, полковник Армії УНР. З 1921 р. – на еміграції в Чехословаччині, згодом Німеччині. Закінчив Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова. Активний учасник гетьманського і націоналістичного рухів.

Не «марні» наші «скарги», що «не хочуть визнати», бо ж і Ваше шляхетне відмовлення від дурної авантюри Геройчика було фактично теж «скаргою». А такі «скарги», часом цілком реальні (в Україні), вже змушують господарів задуматись, а навіть зондувати...

Не можна всього викласти на папері, але маю враження, що Ви не цілком мене зрозуміли і потрактували моє попередження майже так, як колись пропозицію Геройчика! Дуже добре, що Ви «заручились словом перед вояцтвом», а я подібним словом давно заручився перед усім укр[аїнським] світом. Розуміється, тільки – у поважній державно-закроєній акції і навіть тільки при умові «вигнання».

Ви ніби легковажите мої інформації, але коли б я міг пересказати Вам усе те, про що довідався взагалі і, в цьому році особливо, то Ви помолодшали б років на 20.

А з вояцтвом маємо постійний зв'язок (і з тим боком), на доказ чого прикладаю копії привітань, і від «своїх», і навіть од «чужих». А більша копія листа – це від найвірнішого сотника, котрий колись був у Вас добровільним ад'ютантом.

Цікаві речі відбуваються на Сході, і шкода велика, що не можу мати особистого контакту з Вами і Вам подібними. А тим часом – гуртуйте і надалі наше вояцтво під нашими традиційними гаслами.

З щирою повагою
(А. Лівіцький)

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 130. – Арк. 41–41 зв.

Опубл. в кн: Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кенгій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 753–754.

№ 118

Лист Андрія Лівичського
до рейхсмаршала Германа Герінга

20 лютого 1943 року

Відпис листа А.М. до найвищих достойників Німеччини.

В час, коли боротьба на Сході проти більшовизму досягає свого найбільшого напруження, я вважаю за свій обов'язок звернути Вашу увагу на меморандум, який у місяці січні минулого року з мого доручення було предложено Вам, а одночасно також райхсміністрам І. Фон-Рібентропові²¹⁴ і А. Розенбергові²¹⁵.

На мою думку, сучасний момент вимагає тотального притягнення всіх сил української нації до боротьби з московським імперіалізмом. Практично це мало б виявитись так:

1. Організація української національної армії для боротьби на фронті.

2. Заспокоєння гінтерлянду і створення нормального стану на території України, отже усунення партизанської небезпеки в заплілі німецько-більшовицького фронту.

3. Піднесення господарських можливостей через притягнення українських селян і робітництва до активної участі в боротьбі за нову Європу під проводом Німеччини.

Реалізація цих завдань можлива тільки в тому випадкові, коли українські національні сили будуть керовані власним національним Проводом, а саме – традиційним Урядом Української Народної Республіки. Тому я вважаю, що саме тепер настав слухний час для відновлення української самостійної держави в формі традиційній і популярній з часів визвольної війни України проти Москви та для уможливлення Урядові УНР перебрати владу в Україні.

В зв'язку з цим я маю честь довести до Вашого відома, що Уряд Української Народної Республіки як давніш, так і тепер, готовий розпочати співпрацю з Німеччиною на підставі засад, наведених у ви-

²¹⁴ **Йоахім фон Рібентроп** (1893–1946) – німецький нацистський діяч, міністр закордонних справ Німеччини у 1938–1945 рр., радник Адольфа Гітлера з зовнішньої політики.

²¹⁵ **Розенберг Альфред** (1893–1946) – німецький нацистський діяч, один з ідеологів Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини. У 1941–1945 рр. очолював Міністерство окупованих східних територій.

щезгаданому меморандумі, відписа якого прикладається при цьому наново.

Подробиці практичного переведення в життя нашої співпраці мали б, розуміється, бути предметом окремого обговорення поміж українською і німецькою стороною.

Я прошу Вашу Ексцеленцію довести зміст цього листа і прикладеного відписа меморандума до відома Його Ексцеленції Фюрера і Райхсканцлера Великонімецьчини і залишаюся з правдивою повагою.

20 лютого 1943 року.

/підпис/²¹⁶

²¹⁷Не до селянства й робітництва і не до інтелігенції української звертаємось ми тепер. Звертаємось до народу українського, бо всіх громадян України зрівняла однакова недоля й неволя.

З найдавніших часів українські землі були солодкою принадою для різних народів, що з далекої Азії сунули в Європу грабувати нашу багату батьківщину. Здавалося часом, що весь безборонний український люд знищено тими дикими збройними ордами, що нема вже людей на нашій не своїй землі.

Та будуть світлі перерви, коли після страшної руїни українці виходили знов з лісів і гір на свої широкі простори. І знов багатили наші люди, знов панували на наших землях добробут і культура.

Тільки не надовго. Після страшного татарського лихоліття «полюбили» Україну, вже багату й культурну, наші найближчі «родичі» – москалі й поляки, і знов полилась українська кров в обороні волі й державної незалежності.

До краю, до розпуки доборолися наші пращури. Опинилась Україна під ярмом Московщини та Польщі, які століттями намагалися знищити українську націю і обернути українців у безбатченків, москалів та поляків другого, безправного сорту.

Та гордий, відважний український народ не складав рук у боротьбі за рідну культуру, за вільну волю, за державну незалежність. Через Великого Богдана, Івана Мазепу, Запорізьку Січ, геніального Шевчен-

²¹⁶ Цього листа А. Лівичький направив на 7 адрес. Від шести адресатів отримав відповідь про його отримання. Зокрема, першим відповів керівник штабу Райхсмаршала доктор Грітцбах.

²¹⁷ Додаток до листа – звернення Української Народної Ради до українського народу.

ка, молоду Революційну Українську Партію (Р.У.П.) доборолась Україна аж до бурхливого 1917 року.

Пригадайте собі ті незабутні часи, коли свідомо загомоніла приспана Україна, коли за місяць повсталася своя рідна влада – Центральна Рада, а Галичина кривавилась у лицарській боротьбі проти заборчої Польщі. А ті молодші, що самі не пам'ятають, хай запитають своїх батьків та старших братів, як наші лицарі – Армія Української Народної Республіки та численні повстанчі загони – віддавали своє життя в боротьбі проти Росії червоної й білої. Про Польщу вже не згадуємо, бо не Польща стоїть зараз проти нас. Перед нами червона заборча Москва, підсилена ордами півдиких азійських народів.

Не хотіли ми тієї війни, що вибухнула в червні 1941 року, хоч і мріяли про визволення з московського ярма, яке скувало всю Україну кайданами найстрашнішої неволі. Знаємо чи самі, чи від наших старших родичів, як червона Москва підступно знищила наші повстання, як створила Радянську Україну, щоб певніше приборкати наших патріотів, як пізніше зліквідувала боротьбистів та українську комуністичну партію. Не забудемо, як наші люди, рятуючи по-своєму Україну, йшли на співпрацю з московськими більшовиками, щиро переймались комуністичними ідеями, мріючи про братерство московсько-українське в боротьбі за найвищі соціалістичні ідеали.

Ніколи не забудемо ідейного борця Шумського, не будемо осуджувати Скрипника й Любченка і завжди будемо хилити свої голови перед тисячами борців, що згинули в зв'язку з процесом Спілки Визволення України (С.В.У.).

Кат московський скаженів далі ще з більшою люттю, не маскує уже високими ідеалами. Мало було московським чекістам мученицької крові Вождя Нації Симона Петлюри, мало було крові сотень тисяч українців, що згинули в підвалах чрезвычайки. Вони задумали знищити весь український народ. Мільйонами засилали українців на каторжні роботи і до далекого Сибіру, а тих, що лишались дома, винищували голодом, забираючи все до своєї Московії, засуджуючи наших людей на голодну смерть.

Усі ці муки витримала Україна, сподіваючись у майбутньому, хоч може й далекому, повного визволення, мріючи про помсту за смерть наших батьків, за руїну нашої батьківщини.

Не хотіли ми війни нашого ворога з його сусідами, бо знали, що війна буде жорстокою, знали, що воювати будуть на наших знеси-
лених землях, що війна потягне за собою нову страшну руїну нашої
України. Та змучена довголітнім московським пеклом українська
людність з радістю зустрічала чужоземне військо, мріючи про повне
визволення рідного краю, про вільне, щасливе життя в своїй хаті.

Пізніше побачили, як військові події зруйнували українські міста,
як горіли цілі села, як знову гинули українці під тягарем військових об-
ставин. Не легко було українцям зрозуміти військові домагання, тяжко
було порозуміватись із новою владою, що не знала української душі і
часом поводитись занадто безоглядно. Чужоземна сила, що прийшла
на наші землі на зміну московського ката, не оглядалась на наші злидні,
на слушні наші домагання, бо всі свої зусилля спрямувала на допомогу
своєму війську, що провадило тяжку боротьбу з нашим ворогом.

І почались нарікання на тягар війни, почались розчарування, по-
чали забувати про московське пекло, до якого молодші встигли якось
пристосуватись. Під впливом невтомної червоної пропаганди окремі
голоси кричали навіть, ніби «тоді» було ліпше, бо принаймні був спо-
кій, до якого вже звикли.

Так, був мертвий спокій раба, що звик цілувати руки свого па-
на, був спокій мертвого краю, в якому знищили мозок нації, з якого
витягли всіх тих, що могли думати, кричати й боротись за визволен-
ня. Забули наші наймолодші, вихованці вже совітського режиму, про
трагічну долю старшого й середнього покоління, забули про помсту
й боротьбу, а навіть про зруйновану батьківщину. Злякались наші
орлянта обставин воєнної завірюхи, перестали думати про викори-
стання сучасної війни для нашої справи, відкинули навіть думку про
оборону України проти нової московської навали, про самооборону
проти повороту червоних танків, гармат і літаків.

Що ж нам робити тепер? Що робити не спокійним міщухам, а
тим українцям, що мають розум і серце, що не забули колишньої сла-
ви? Невже скапітулювати так, як капітулюють zdeгенеровані народи
перед найменшою небезпекою? Невже повірити новим залицянням
московського ката?

Чи скапітулював Богдан під Берестечком, чи Мазепа під Полта-
вою? Чи капітулювали наші лицарі в збройній боротьбі 1917–1922 ро-

ків?! Чи скапітулювали Армія Української Народної Республіки і наш Уряд, коли відходили на чужину перед переважаючими силами червоної й білої Москви?!

Ні, Українці не капітулюють! Українці мусять боротись до останку навіть без надії на перемогу. Широкі народні маси самі винні в тому, що аж так «розчарувались». Занадто вже і безпідставно сподівались, що чужоземна сила нас визволить і відразу запровадить рай на нашій землі. А чужоземна сила мовчала, бо дбала лише про свої інтереси, про своє «запілля».

Наш традиційний Провід, що ніколи не складав зброї перед заборчою Москвою, завжди закликав до боротьби власними силами українського народу. Хай же тепер, у цю трагічну для України хвилину, коли ніхто нас не «визнав», коли на Правобережжі злидні, розпука й руїна, а за Дніпром червоний кат знову стукає в наші двері, – хай хоч тепер усі українці будуть єдиної думки, єдиної волі. Будьмо одnodумні, об'єднаймося нарешті під боевим гаслом незалежної соборної державності, під гаслом боротьби власними силами українського народу. Не наша вина, що ми неорганізовані, що ми не узброєні, та все ж мусимо боротися всіма силами проти наступаючого ворога, що несе з собою остаточну загибель нашому народові.

Мусимо відкинути всякі порухунки між нашими угрупованнями, мусимо забути наші жалі до тих чи інших чужинців, мусимо знайти способи для оборони, мусимо використати все, що нашій обороні допоможе. І не сміємо ми відкидати допомогу чужинців тільки тому, що наша гордість не терпить на нашій землі чужоземної сили. Не мали ми змоги боронитися тільки власними силами – мусимо прийняти ту допомогу, яку нам послала доля. Перед лицем смерті особистої й національної не сміємо вагатись. Якщо будемо мудрі й одnodумні, відкинемо далеко червоні орди за межі України, а потім дамо собі раду з усякими обставинами. Коли нарешті переможемо московського ворога, то весь світ змушений буде визнати право незломного українського народу на вільне державне існування.

І тільки тоді почуємо дійсну Славу, Славу Україні Вільній, Могутній, Незалежній!

Українська Народна Рада.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 132. – Арк. 20-22.

№ 119

**Лист Андрія Лівичького
до Юрія Колларда**

25 липня 1943 року

Високоповажний і дорогий Юріє Жерардовичу.

Давненько ми не листувалися, але весь час чую про Вас од нашого спільного приятеля Віктора, якого часом і бачу. Використовую нагоду, щоби представити Вам нашого штандарового полковника Бориса Барвінського²¹⁸, мого особистого приятеля. Він належить до того нашого вояцтва, що задовго до революції були вже свідомими україн. патріотами. Прошу поставитись і до нього, і до його інформацій з повним довір'ям. Прикладаю одну з наших відозв.

Цілую рущі Пані Міністрової і «прошу ласки до «молодого» полковника; він і петлюрівець і «лівичьковець».

Ваш А. Лівичький.

25/VII. 43.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 83. – Арк. 75-75 зв.

№ 120

**Лист Андрія Лівичького
до Всеволода Петріва**

4 серпня 1944 року

Високоповажний пане генерале!

Чи думали ми дожити до такої біди?... Не вірив я в успіхи большевиків і тому сидів у В[арша]ві аж до остаточного менту. Та й мусів сидіти, щоб мати різні контакти.

²¹⁸ **Барвінський Борис** (1888–1980) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР (генерал-хорунжий в еміграції). З 1920 р. – помічник начальника охорони Головного отамана С. Петлюри. Після поразки Армії УНР був інтернований у табір м. Каліш (Польща). З 1926 р. – підполковник 2-го відділу штабу військового міністра УНР в екзилі, відповідав за зв'язок із Наддніпрянською Україною. З 1928 р. служив старшиною за контрактом в Польській армії. З серпня 1943 р. – в.о. командира 30-го полку 14-ї дивізії військ СС «Галичина» у ранзі сотника. З 1947 р. – жив в США.

І ось виїхав з родиною та необхідними речами з самого пекла в автотом і сижу коло Каліша, сподіваючись пізніше проїхати аж до Відня. Хотів трафити до Чехословаччини, та туди не пускають, а до Австрії вже пообіцяли.

Цікавий був би знати Вашу думку про сучасну ситуацію і Ваші прогнози на майбутнє? Не думаю, щоб большевизм залив усю Європу, бо у них в запіллю такий розклад, що довго не витримають і партизанка там далеко поважніша, ніж була на цьому боці...

Пишу для того, щоб Ви й інші однокумці знали, куди мене доля закинула. Часова моя адреса така: «Andreas Liwytzkyi. Puste restante. Lask Wartheland». Адреса пізніша і «зв'язкова» взагалі така: «Andry Zuk. Josefstadterstr. 79/18. Wien 8». Звідти листи пересилатимуть туди, де я опинюся.

Шкода велика, що з тієї візити молодих людей нічого не вийшло. Перешкодили пізніші події, а пляни були цілком поважні.

Коли б і Вам довелося виїхати, шукайте мене по вказаній зв'язковій адресі. Покищо зі мною сидять полковники Садовський та Вишнівський, які просять вас вітати. Будемо сидіти тут, поки ворог не дуже наближається.

Усього найліпшого
(А. Лівницький)
4/VIII.44

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 130. – Арк. 116.

Опубл. в кн: Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 788–789.

№ 121

Лист Андрія Лівницького
до Всеволода Петріва

21 серпня 1944 року

Високоповажний пане генерале!

На Сході ніби трохи устabilізувалося, і тому я до цього часу в цьому малому місті. Дуже нудно і сумно себе почуваю, бо мушу бути цілком безчинним і не можу знати, на що чекати далі. Якась ідіотична та безглузда ситуація створилася, а ми мусимо тільки чекати на нашу невиразну долю.

Добре, що тут є чимало наших людей, а то з нудьги і захворіти можна. Довелось навіть «оказати високу честь» одному українському буржуеві тим, що погодився бути хрещеним батьком у його малого сина. Хрестини були досить урочисті з традиційними промовами, а я навіть одповідати не міг, до того коти скребли на серці! Хоч би вже нарешті був якийсь кінець цьому безглуздю.

Захопив з собою свій архів, тут його впорядковую і знайшов усякої писанини по кілька примірників. Прикладаю й для Вас копію старого листа.

Чи часом і до Вас не заїхали якісь наші втікачі? Може щось чули про холмську кооперацію на чолі з директором] Лютим?

Коли хтось питатиме про мене, прошу дати мою сучасну адресу. Вітайте старого інженера Коллярда, коли він ще живе на світі.

З щирою повагою

(А. Лівницький)

21.VIII.44

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 130. – Арк. 118-118 зв.

Опубл. в кн: Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 790.

№ 122

**Лист Андрія Лівичського
до Всеволода Петріва**

10 вересня 1944 року

Високоповажний п[ане] генерале!

Чи знаєте Ви про «козачу» організаційну працю і чи читаєте «Казачий Вестник»?

Зверніть увагу, що всі козаки й ті, що були єдинонеделімцями та україно..., раптом (з наказу очевидно) зробились самостійниками і ненависниками Росії.

Стараються навіть у Віснику натякати, що не тільки мусить повстати «Козача Держава», але й Україна також. Коли знаєте про цю історію, прошу мене повідомити. Обставини склалися так, що я з родиною певно переїду кудись в околиці Праги – і тоді вже напевно побачимось. Тижні два ще тут посиджу, коли не наженуть зі Сходу...

Багато тут побачив цікавих людей і не жалкую, що так довго тут затримався. Порядкую свої архіви, познаходив давні комунікати, один прикладаю для Вас.

Цікаво, чи й до Вас не прийдуть «гості» зі Сходу, і чи радите Ви мені осісти на зиму в околицях Праги?

Чекаю все на «розклад» б[ільшови]ків і на «нову війну» Англо-Америки з большевиками?

Сподіваюся в кожному разі, що нам з Вами доведеться ще співпрацювати!?

Всього найліпшого,

Ваш

(А. Лівичський)

10.IX.44

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 130. – Арк. 123–123 зв.

Опубл. в кн: Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали / Упоряд. В.С. Лозицький (керівн.), О.В. Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 792.

№ 123

Листи Андрія Лівіцького
до Миколи Ковальського та Олександра Шульгина

11 серпня – 1 вересня 1947 року

Дописано олівцем: «Вибачте, мій дорогий Куме, що до Вас пишу олівцем, але хочу додати оцю копію моєї відповіді на лист Ш-на про зміст якого я писав до Гр. Дан-ча Листа до генерала прошу перечитати і дати до перечитання Іл. Фе., Гр. Дан. і Ів. Опан., а також і копію моєї відповіді. Я не хотів до нього писати по істоті його запитань і аргументів, щоб не читали мого листа «непокликані» люде. Але з моєї відповіді побачите, оскільки Ш. загальмувався...

А з моїм Миколою якась фантазмагорія. Вже й Паньківський²¹⁹ візу має, а до нього нічого не прийшло. Правда, мені тяжко буде відпускати його від себе, але цього вимагає справа. Ви, лежачи, а він з моєю Кумою стрибаючи, могли б чудес у Парижі натворити... Справді, глибоку подяку заслужила моя молода Кума за ту велику працю, яку вона переводить.

З сумом довідався я про смерть моєї старшої Куми і прошу Пані Анжелю і вас прийняти вирази мого щирого співчуття. Хрещеницю прошу цілувати від мене, а Вам дай Боже терпляче переслати хоробу і остаточно видужати. Всього найліпшого.

Ваш А. Лівіцький.

1/IX.47.

220

Високоповажний і Дорогий Олександр Яковичу.

Ваші листи від 24.5 і від 5.6 дістав тільки 12 серпня і тому не міг одповісти Вам «ще перед 1 липня». В майбутньому прошу Вас писати до мене тільки поштою. Листи йдуть коло десяти днів і не переходять

²¹⁹ **Паньківський Кость** (1897–1973) – український політичний діяч, правник, публіцист. У 1929–1939 рр. – адвокат у Львові, захисник на політичних процесах над членами УВО та ОУН. З 5 липня 1941 р. – заступник міністра внутрішніх справ Українського державного правління, з 30 липня 1941 р. – генеральний секретар Української національної ради у Львові. У 1945–1948 рр. – голова уряду ДЦ УНР на еміграції. Із 1949 р. – мешкав в США, був одним з організаторів та головою Союзу українських націонал-демократів.

²²⁰ Примітки на полі листа: «Листа до Созонтова прошу законвертувати і передати. Невже: правда, що коло Вас знову крутиться Фед. Крушинський».

через різні «інстанції», не завжди бажані. Просите заховати зміст Ваших листів у таємниці, але не може бути таємниці, коли листи так довго йшли і переходили через різні руки... Я не відповів Вам негайно, бо був поважно хорий і до цього часу сижу в санаторії, ще й досі не цілком видужав. Проте цього листа дістанете дуже скоро, бо син нашого Владики виїздить просто до Парижа.

Наразі не можу дати «засадничої» відповіді по змісту Ваших розмов з поляками і Ваших плянів взагалі. Зараз у нас ідуть поважні наради про загально-національну консолідацію. Угрупування демократичні і соціалістичні вже порозумілися між собою і всі разом пертрактують з іншими угрупованнями. В ближчому часі повстане «Національна Рада» з участю або всіх угруповань, або принаймні соціалістичних і демократичних. Одним з завдань Нац. Ради буде реорганізація нашого Уряду, і сподіваюся, що це завдання буде зреалізоване ще в цьому місяці. Тільки майбутній коаліційний Уряд зможе прийняти й засадничі рішення, яких домагаєтеся у своїх листах. Можливо також, що Уряд буде «діловий», але за ним стоятиме авторитетна Н. Рада.

Мене тільки дивує, чому поляки вимагають, щоб умову з їхнім Урядом підписав не тільки наш Уряд, а й різні «угруповання» від УГВР починаючи. Правда, у нас нема повної національної єдності, але й польський в Лондоні не має підтримки всього польського громадянства, проте ми не шукаємо їхніх «угруповань». Не подобається мені й той факт, що вони домагаються формальної умови «Межмор'я»²²¹ відразу, як колись самі плянували.

Папроцькому я дійсно довгенько не відписував, бо тим часом не міг пристати на його пораду. Він доводив мені в своєму листі, що в інтересах «нашої спільної справи» конче потрібно, щоби Ви повернули на той Уряд, з якого демісіювали. Але ж трудно мені відповісти, коли не знаю ані Ваших намірів, ані плянів того Прем'єр-міністра, який прийде внаслідок консолідації, і від якого залежатиме персональний склад нашого Уряду. Така вже наша конструкція, і демократична традиція...

В листі до Гр. Дан. я передав статтю польс. публіциста «Єжи Бельські» і вирізку з «бандерівського органу» «Час» про «тяжкі» бої «УПА» – прошу перечитати. Коли вже самі бандерівці публікують, що

²²¹ Примітка в тексті листа: «Лише з нами, а не з усіма народами».

УПА проводить боротьбу за «відродження» УНР, то хіба нам з вами не випадає цьому не вірити.

Поляки приспішують підписання угоди, бо передбачають конечність і близькість війни? Гадаю, що маємо ще час і на консолідацію, і на ті формальні трактати, на які погодиться Уряд, і які запропонує наше громадянство.

З щирою повагою А.Л.

11/VIII.47 р.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівіцького Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.

№ 124

**Лист Андрія Лівіцького
до Іларіона Косенка**

27 вересня 1947 року

Високоповажний і Дорогий Іларіоне Федоровичу.

Перед 1 ½ місяцями я вислав на ім'я Гр. Дан-ча два довгих листа, та й досі не знаю, чи він їх дістав. Тому писатиму більше до Вас, хоч і Ви скупенький на листування. Не буду повторювати того, про що писав Гр. Д., поінформую тільки про останні новини.

Наша політична еміграція, хоч здебільшого сидить у злиднях та таборах, але нарешті організовано виявила своє обличчя. Існує вже другий рік цілком наша велика організація «Укр. Нац.-Державний Союз», який поширено на зони: амер., англ. і Австрію, і який складається з незмінних петлюрівців, плюс помірковані східняки і ті галичани, що колись були «липінчаками», паліївцями або навіть ОУН. Лідером тепер обрано проф. Олексієва – східняка, а заступниками – мій Микола і галичанин. Існує також «Укр. революц. демократична партія», яка переважно складається з лівіших східняків, але з участю декого з галичан і нашого Тараса Бульби. Органами Союзу є «На чужині», «Проблеми» і почасти «Неділя», а органом УР.Д.П. – «Укр. Вісти», що виходять тричі на тиждень. Об'єдналися нарешті всі соціа-

лісти, від празьких есерів починаючи і на галицьких радикал-соц-тах кінчаючи. Це буде вже єдина партія, що прийняла спільну назву «Укр. Трудове об'єднання». Термін (не зміст!) – соціалісти остільки скомпрометували б-ки в Україні, що наші соц-ти пішли слідом англійських. Поволі відходять вони від Марксової абракадабри, а також од есеровської «соціалізації землі», тому й зливаються. УНДО (галичани) ніяк не могло змобілізуватися через саботаж Мудрого, який недвозначно накладав з банд-цями. Але тепер цю справу взяв у свої руки наш Степан Баран²²² і УНДО приєдналося до перерахованих демократ. і соціал. організації. Всі вони вирішили створити «Укр. Нац. Раду» – Передпарламент, перед яким буде відповідальним наш Уряд, що буде реконструйований. На бажання тих партій я вже підписав декрет про скликання Нац. Ради, яка збереться десь у кінці жовтня. Головою Нац. Ради буде певно наш проф. Іваницький²²³, а прем'єр-міністром невмирущий Мазепа. «Голова Директорії» по тому декрету фіксується як невідповідальна одноособова зверхня влада, але я, розуміється, складу свої повноваження перед Н. Радою. І тоді нарешті на 21-му році мого «заступництва – нині відпускаєши раба твого, буду мати певність, що насліддя СВ-ча – в добрих руках і що нарешті майже всі ті, що були пасивно-нейтральні (есдеки і УНДО) або навіть ворожі до УНР (як празькі есери і галичани взагалі) стали нарешті під наші прапори.

Не було щастя, так нещастя допомогло нашій консолідації. ОУН обох одламів (б. і м-ці) також визнає наш державний центр, тільки хотіли б у ньому запанувати і лише називатися «УНР», але з своїм невмирущим тоталістичним змістом. Розмовляли з ними всі перераховані організації, зверталися до мене особисто і б., і м., але на їхні

²²² **Баран Степан** (1879–1953) – український громадсько-політичний діяч, правник, публіцист. У 1918–1919 р. – член Української національної ради ЗУНР і секретар земельних справ та опіки у Державному секретарстві ЗУНР. У 1928–1939 рр. – депутат Варшавського сейму. Упродовж багатьох років був адвокатом на судових процесах, де обстоював права українців. Із 1944 жив у Німеччині. У 1951–1953 – голова виконкому Української національної ради. Публікувався в газетах «Діло», «Свобода» та ін.

²²³ **Іваницький Борис** (1878–1953) – український громадський діяч, науковець. У 1919–1920 рр. – викладач Кам'янець-Подільського університету. Із 1921 р. – на еміграції в Польщі, згодом Чехословаччині. У 1926–1927 рр. – професор і декан, у 1926–1935 рр. – ректор Української господарської академії в Подебрадах. Із 1944 р. – в Німеччині, професор, ректор Українського технічно-господарського інституту в Регенсбурзі. Активний учасник українського громадського життя, з 1948 р. – голова Української національної ради.

домагання ніхто не міг погодитись. Та й впливові чужинці попереджають нас, що наша консолідація з ОУН лише пошкодила б нам перед усім демократичним світом, те саме пишуть і з Америки. Занадто вони і в Європі, і в Америці, демонстрували і свій «вождизм» і своє германофільство, ще задовго до війни. Натомість, не виключено, що гетьманці ввійдуть до Нац. Ради, як праве консервативне крило. Хоч вони у нас слабенькі, але яко своєрідна (анахронічна) ідея – можуть мати своє значення, хоч би для «Черчіля» Д. Дорошенко²²⁴ вже був і погодився, але недавно виїхав до спасенної Канади.

Хоч би мене Н.Р. і «звільнила» від моїх сучасних обов'язків, але до Канади не хочу їхати. Писав тоді п. Крат²²⁵ і до Вас, і до мене, і пачку навіть мені прислав (здається також і Вам та Рудичеві), але після того замовк, як риба, хоч я до нього й пишу. Боїться, очевидно, щоб я справді не приїхав йому на шию. З «пачками» теж зле. Галичани дістають од католиків, наші євангелики від протестантів, а «православним» Бог дає не більше, як птахам небесним. А тут прикрутило так, що сало і масло по ночах сняться, а дим од папіроси здається фіміамом; куримо «самосійку».

Прикладую при цьому вирізку з бандерівського органу і прошу її передати Ол. Як-чу. Він усе пише до мене про необхідність скласти з п-ками формальну умову мало не про федерацію і запевняє, що і УГВР годиться. Він і досі не вірить, що УГВР – це неіснуюча банд. фікція, хоч тут це всі бачуть. Хай прочитає, якої думки про ту справу б-ці.

Шкода мені Ол. Я-ча. Хоч у році 1936 ми й розійшлися формально, але завжди були з ним у контакті. Тепер він так захоплений б-цями, а почасти й п-ками, що наше демократичне громадянство від нього відвернулося... Цей лист д. довірочний, але прошу його перечитати Гр. Дан, Ів. Оп., Олекс. Івановичу і Мик. Ков.

²²⁴ **Дорошенко Дмитро** (1882–1951) – український державний і громадський діяч, історик. В гетьманському уряді П. Скоропадського 1918 р. – міністр закордонних справ. У 1919 р. професор Кам'янець-Подільського державного українського університету, у 1921–1951 рр. – професор Українського вільного університету (у Відні, Празі, й Мюнхені), директор Українського наукового інституту в Берліні (1926–1931), професор Варшавського університету (1936–1939).

²²⁵ **Крат Павло** (1882–1952) – український громадський та церковний діяч, письменник. Із 1907 р. – на еміграції в Канаді. Із 1917 р. – пастор, засновник і викладач Українського народного університету ім. М. Павлика (1918–1919 рр.), основоположник Української самостійної євангельської церкви (1919 р) і видавець журналу «Віра та знання» у Торонто (1923–1924 рр.). У 1924–1939 рр. заснував у Галичині громади Євангельсько-реформаторської церкви, служив священником у м. Коломиї.

Прошу вітати Вашу милу Родину, всіх однодумців, а також ма-
ло мені відомого Симона Вас-ча С-ва. Листа можна перечитати Ользі
Опан., Елиз. Олекс. і цілувати їм руці.

Всього найліпшого. Ваш А. Лівіцький. Я довгенько хорував, але
вже брикаю. Ще поживемо трохи.

27/IX. 47

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Ко-
сенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.**

№ 125

**Лист Андрія Лівіцького
до Ольги Петлюри**

22 жовтня 1947 року

22/X

**Високоповажна
і Дорога Ольга Афанасієвна.**

«Чекаєте гарних вісток?». Маю досить гарні. По-перше, з Вашо-
го наказу старатимусь Вас пережити, хоч Ви значно молодші від ме-
не. По-друге, був нарешті у мене отой повільний Ісаак. Був, як демо-
кратичний Муссоліні, що колись робив марш на Рим, домагаючись
прем'єрства. Тільки М-ні вирушив до Риму з військом, а Ісаак приїз-
див сам, навіть без ад'ютанта. Я йому навіть не пропонував «прем'єр-
ства», а він сам, під «моральним тиском обставин», мусів був розмову
починати. Він таки «воскрес» і зробив на мене враження молодого
Ісаака. Ми про все умовилися, не було навіть спірних точок. Тільки
знову затримується скликання Нац. Ради, бо й ті «угруповання», що
були в резерві, пхаються до Нац. Ради. Порозуміння з ними я пере-
дав «Порозумівавчій комісії» на чолі якої стоїть Ісаак. В кожному разі
Нац. Рада збереться ще в цьому році, і Іс. буде і прем'єром, і м-ром.
Іс. – того сам бажає.

Заворушилися і наші військовики. Оце відбулася сесія «Вищ. В. Ради», до якої належать і ген. Ом.-Павленко, Петрів²²⁶, Вовк, Садовський і всякі полковники. Багато й мені довелося попрацювати, але приємно було бачити нашу непохитну «стару гвардію». Прийняли до генералітету і полковників-галичан – Стефанова²²⁷ і Романа Дашкевича²²⁸.

Між іншим, Іс. ще гіршої думки про «кузенів», як ми з Вами, але трапляються блискучі винятки.

Мій нещасливий (в особисто-родинному житті) Колюня так закрутився в політичній роботі, що ми його мало бачимо, – ходить по різних таборах з рефератами і має успіх. Вже він навіть не Коля, а «Микола Андрієвич», так його «титулюють», – 40 років минуло. Дружина – здорова бабстя – цілий день топчеться, готуючи для нас усіх усяку вегетар'янщину (з давньої симпатії до Вин-ка). Дочка цілий день учителює в таборівій школі і гімназії, та дбає про те, щоб десь добувати харчові «додатки», а наша кохана внучка весь час учиться грати (у світ. слави професора). Багато у неї «женихів», але й досі нікого «не любить так, щоб погодилась вийти заміж». Велику маю втіху, що вся родина коло мене, крім унука в Швейцарії. Йому вже 8-й рік, росте, як швайц. патріот, але моя колишня невістка так об'єктивно його виховує, що маю

²²⁶ **Петрів Всеволод** (1883–1948) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. У 1919 р. – начальник Житомирської юнацької військової школи, командувач Волинської групи, військовий міністр УНР. У 1920 р. – помічник військового міністра, інспектор піхоти Армії УНР. Наприкінці 1920 р. інтернований у польських таборах. У 1921–1922 рр. деякий час виконував обов'язки начальника Генштабу Армії УНР. З 1923 р. – на еміграції в Чехословаччині. Працював викладачем в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова у Празі, співзасновник Українського військово-наукового товариства в Празі та спортивного товариства «Січ» у Подебрадах. Після Другої світової війни переїхав до Німеччини.

²²⁷ **Стефанів Гнат** (1886–1949) – український військовий діяч, полковник УГА і Армії УНР. Учасник «листопадового повстання» 1918 р., брав участь у встановленні української влади в Золочеві. У листопаді – грудні 1918 р. – начальний командант УГА. Влітку-восени 1919 р. – командир запасного куреня 3-ї Залізної дивізії Армії УНР. Учасник Першого Зимового походу Армії УНР, командир 3-го Окремого кінного полку. У 1920 р. – на військово-дипломатичній службі уряду ЗУНР. Певний час жив в Ужгороді, де опікувався робітничими громадами з українських вояків, згодом емігрував до Німеччини.

²²⁸ **Дашкевич Роман** (1892–1975) – український військовий та громадський діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, правник. У 1919 р. – командир гарматної бригади Січових стрільців. Із 1920 р. – на еміграції в Чехословаччині та Австрії, співорганізатор Української військової організації. У 1921 р. повернувся до Львова, закінчив Львівський університет, здобув ступінь доктора права. Брав участь у організації товариства «Січ» у Галичині, очолював товариство «Луг». Із 1943 р. – жив у Австрії, активний учасник громадсько-політичного життя.

про нього від старого Бачинського добрі реляції. Він хоче «визволити Україну» і каже, що коли його *grosrater – schefder Ukraine* не визволить, то визволить він. Коля може б і «помирився» з жінкою, але має амбіцію, бо вона – заможна міщанка, а він – ідейний «успі». А вона теж має свою жіночу амбіцію. З нами вона листується, але рідко і стримано.

Дружина просить дякувати Вам за листа, але зараз не має часу: миє підлогу. Життя наше не таке вже й «прикре» – тільки з тютюном бувають кризи. Вся моя родина вітає Вас найсердечніше, а я, по старому дозволу, цілую руці. Ваш А. Лівичський.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Фонд 8.2.1. Архів Єлизавети Прокопович. Листування з особами на літери А-С.

№ 126

**Уривок з листа Андрія Лівичського
до Єлизавети Прокопович**

30 жовтня 1947 року

...Часом маємо реальні надії на поліпшення і нашої справи, і нашої долі, а пізніше знову надходять розчарування...

Адреси п. Безручко не знаю, але можна писати близькій мені людині, полковнику Кузьмінському, який десь близько живе коло них, – Галя з чоловіком, разом з п. генераловою. Адреса: Aleksander Kuzminskyj²²⁹. D.P. Lager. Landeck, Austria». Цей Куз. недавно приїздив до мене. В Австрії живуть і ген. Загородський²³⁰, і такі наші

²²⁹ **Кузьмінський Олександр** (1884–1975) – український військовий діяч, підполковник Армії УНР (генерал-хорунжий в еміграції). У 1919 р. – помічник начальника оперативного відділу штабу Армії УНР. У 1920 р. – начальник розвідного відділу Генеральною штабу УНР. З лютого 1921 р. – співробітник Партизансько-повстанського штабу Ю. Тютюнника. З кінця 1921 р. – головноуповноважений Українського центрального комітету в Галичині. Із 1939 р. – жив у Австрії, згодом – Канаді.

²³⁰ **Загородський Олександр** (1889–1968) – український військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. З травня 1919 р. – командир 6-ї Запорізької дивізії, згодом помічник командувача Запорізької групи. З вересня 1919 р. – командувач Волинської групи. Учасник Першого Зимового походу Армії УНР, командир Волинської дивізії. З травня 1920 р. – командир 2-ї Волинської дивізії. Інтернований разом з військами УНР у польських таборах. На еміграції жив в Польщі. Під час Другої світової війни виїхав до Австрії, з 1949 р. – у США.

галичани, як полк. Дашкевич і відомий літератор Кедрин²³¹, і Ковалевський²³².

Шкода, що не дістаєте всіх тутешніх органів преси. Побачили, як жваво нуртує тут у нас громадсько-політична думка, без огляду на тяжку сучасність і невідому майбутність. Такі органи, як «Неділя», «На чужині», «Наше життя», «Укр. Вісті», «Проблеми» – є цілком «уенерівськими». Зворушилися і наші військовики, – zorganizували «Союз Укр. ветеранів», до якого належить уже більше двох тисяч, в тому числі є й «советчики» і галичани.

Виїхав до Франції «східняк» Микола Рудь з родиною. Я йому дав адреси Ковальського, Рудичева і Довженка. Він конче хоче побувати на могилі Гол. Отамана. Прошу при нагоді їх попередити. Написав я Довженкові давненько аж два довгих листа і чомусь досі не маю відповіді... Прошу прийняти від усєї моєї родини найщиріші привітання.

Ваш А. Лівіцький

30/X 47.

Напис на полі листа: «Скаржились мені наші військові, що ген. Удовиченко не відповідає на листи. Прошу при нагоді йому переказати».

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі.
Фонд 8.2.1. Архів Єлизавети Прокопович. Листування з особами
на літери А-С.**

²³¹ **Кедрин-Рудницький Іван** (1896–1995) – український політичний діяч, журналіст, публіцист. Під час Української революції 1917–1921 рр. працював у освітніх установах Києва, служив у Армії УНР. У 1922–1939 – співредактор газети «Діло» у Львові. У 1925–1931 рр. – пресовий референт Української парламентської репрезентації у Варшаві. Активний член УНДО. У 1939 р. переїхав до Кракова, згодом – до Австрії, США.

²³² **Ковалевський Микола** (1892–1957) – український державний і політичний діяч, кооператор, публіцист. За Директорії УНР – міністр земельних справ в урядах С. Остапенка, Б. Мартоса, І. Мазепи. Із 1920 р. – на еміграції мешкав у Польщі, Румунії, Австрії, співпрацював з багатьма часописами та інформаційними агенціями.

№ 127

Із листа Андрія Ливицького
до невідомого респондента

Не раніше 16 липня 1948 року

Вас, очевидно, цікавлять подробиці відкриття і перебігу 1-ї сесії Нац. Ради. Напередодні відкриття всі фракції побували у мене з метою з'ясувати кандидатуру на голову Ради і на Прем'єра. Не з'явилися тільки бандерівці, і стало відомо, ніби в їхній верхівці великі тертя, і може вони зовсім не ввійдуть до Ради. Тільки 16 липня рано з'явилися у мене вся б-ська фракція і заявила, що в Президії Ради братимуть участь, але не в Уряді. Головою Ради вибрали Б.Ю. Іваницького 30 голосами і 6 голосів подано за кандидата б-ців Вовчука («східняка»), який пізніше пройшов у заступники голови. Заля була гарно улаштована з портретом Г.о. Петлюри, гербами, килимами і т.п. Головував на початку старший віком (Б.Ю.І.), після того я оголосив сесію відкритою і запросив його до головування. Після того я виголосив свою декларацію, якої не надрукували, бо зміст був «занадто державницький і войовничий». Може пізніше видрукують з певними корективами. Далі присягнув я, присягнули всі члени Ради і почалася ділова частина сесії. Вибрано президію в складі Іваницького (УНДО) і заступників Вітвіцького²³³ (УНДО), Денисенка (есер), Бойдунника²³⁴ (мел-ць), Вовчука²³⁵ (б-ць) і Степаненка²³⁶ (УРДП). По згоді між фрак-

²³³ **Витвицький Степан** (1884–1965) – український громадсько-політичний діяч, правник. У листопаді 1919 р. – заступник голови дипломатичної місії УНР у Варшаві, вийшов з її складу протестуючи проти Варшавського договору. У 1935–1939 рр. – посол до польського Сейму, 1938 р. – заступник голови УНДО та Української парламентської репрезентації. Один з організаторів, заступник голови Центрального представництва української еміграції в Німеччині. Член президії Української Національної Ради, з 1949 р. – заступник голови її виконавчого органу. З 1954 р. – президент УНР на еміграції.

²³⁴ **Бойдунник Осип** (1895–1966) – український політичний діяч, журналіст. Старшина УГА й Армії УНР, один з засновників Української військової організації. У 1930–1931 рр. – член Крайової ексекютиви ОУН на західноукраїнських землях. У 1939–1940 рр. працював в Українському центральному комітеті в Кракові, з 1941 р. – член Проводу українських націоналістів (ПУН). У 1948 р. – один з ініціаторів створення Української Національної Ради, з 1954 р. – її голова.

²³⁵ **Вовчук Іван** (1903–1979) – український громадський і політичний діяч, віце-президент Української головної визвольної ради, член Проводу ОУН на еміграції.

²³⁶ **Степаненко Микола** (1918–1993) – український громадсько-політичний діяч, історик, письменник. У повоєнний час жив у Західній Німеччині: викладав українську мову і літературу в гімназії, входив до об'єднання українських письменників і митців, друкувався в пресі, член Української революційно-демократичної партії.

ціями я призначив Прем'єр-міністром і М-ром зак. спр. – І. Мазепу, а по згоді з ним такий склад Уряду: Віце-прем'єр В. Мудрий, М-р війс. справ ген. Капустянський²³⁷, М-р фінансів Л. Макарушка²³⁸, М-р пропаганди Багрянний²³⁹ (УРДП), а також Ветухів²⁴⁰, Паньківський, Соловій, Шлемкевич²⁴¹ (всі 4 – УНДО), Бойко²⁴² (мел-вєць – східняк), Феденко (с.д.) і Довгаль²⁴³ (с.р.). Були різні законопроекти і досить жваві дискусії з приводу декларації Н. Ради. Була тенденція зовсім не згадувати в декларації імені С.В. Петлюри. Після запальних промов мого

²³⁷ **Капустянський Микола** (1881–1969) – український військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. З травня 1920 р. – генерал-квартирмейстер Генштабу Армії УНР. Із листопада 1920 р. – на еміграції в Польщі, згодом Франції. Активний учасник українського громадського життя. Учасник I конгресу українських націоналістів, на якому обраний заступником голови Проводу українських націоналістів та військовим референтом ПУНу. Організатор і голова Українського народного союзу у Франції (1932 р.). Учасник II Великого збору Організації українських націоналістів (серпень 1939 р.). Після розколу ОУН належав до ОУН(м). Під час Другої світової війни – заступник голови Української національної ради у Києві. У 1948–1954 рр. міністр військових справ Уряду УНР в екзилі.

²³⁸ **Макарушка Любомир** (1899–1986) – український громадський і політичний діяч. Із 1926 р. – член, згодом генеральний секретар УНДО. У 1930–1935 рр. – посол до польського сейму. У 1943–1944 рр. – майор дивізії СС «Галичина». У 1948–1951 рр. – член виконавчого органу Української національної ради.

²³⁹ **Багрянний Іван** (справ. прізви. – Лозов'ягін) (1906–1963) – український публіцист, письменник, політичний діяч. У 1943 виїхав до Галичини, взяв участь у створенні Української головної визвольної ради. Емігрував до Словаччини, Австрії, Німеччини. На еміграції займався громадсько-політичною та журналістською діяльністю. Один з засновників Української революційно-демократичної партії, заступник і голова Української національної ради, один із організаторів Об'єднання демократичної української молоді та об'єднання українських письменників «Мистецький український рух».

²⁴⁰ **Ветухів Михайло** (1902–1959) – український біолог, громадсько-політичний діяч. У 1941–1943 рр. – голова Харківської земської управи, викладач і ректор Харківського університету. У 1943 р. емігрував до Німеччини, співзасновник Української вільної академії наук. У 1945 р. – міністр внутрішніх справ уряду УНР в екзилі. У 1945–1949 – заступник голови Центрального представництва української еміграції в Німеччині. Із 1949 р. – у США.

²⁴¹ **Шлемкевич Микола** (1894–1966) – філософ, громадський і політичний діяч. На початку 1930-х рр. – ідеолог Фронту національної єдності, редактор низки часописів. У роки Другої світової війни – співробітник Українського центрального комітету. Після війни – в Австрії, Німеччині. Брав участь у створенні Української національної ради, роботі літературного об'єднання «Мур», співпрацював з НТШ і УВАН. Із 1949 р. – у США.

²⁴² **Бойко-Блохин Юрій** (1909–2002) – український літературознавець, театрознавець, педагог. У 1931 р. – закінчив Одеський інститут професійної освіти, у 1933 р. – вступив до аспірантури Харківського інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка ВУАН. Із 1945 жив у Мюнхені. У 1950 р. – дійсний член НТШ, професор УВУ, з 1962 р. – професор Мюнхенського університету.

²⁴³ **Довгаль Спиридон** (1896–1975) – український політичний і військовий діяч, підполковник Армії УНР, журналіст. Із 1920 р. – на еміграції в Чехословаччині. Закінчив Українську господарську академію в Подєбрадах (1930 р.), згодом викладав економіку. Був редактором цілої низки українських часописів. З 1950 р. – член ЦК Української соціалістичної партії за кордоном, у 1972–1975 – голова Української національної ради.

Миколи і Бойдунника (!) пощастило «врятувати» Петлюру для декларації. Взагалі мій Микола робив вражіння досвідченого парламентариста і доброго промовця. Потім був спільний банкет з промовами, фотографувались, були на молебнях в обох церквах з багатьма Президентів, Урядові і Нац. Раді і т.п.

Тепер усе залежатиме від того, чи вдасться нашому М-ву фінансів здобути гроші для переїзду «на вільну сто-ну», але не далі Франції. Президія УВАН зробила для мене окреме прийняття. Бачився з багатьма давніми знайомими.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі.
Фонд 8.2.1. Архів Єлизавети Прокопович. Листування з особами
на літери А-С.**

№ 128

**Лист Андрія Лівіцького
до Ольги Петлюри**

17 липня 1948 року

Високоповажна і Дорога Ольго Афанасевна.

Вітаю Вас найщиріше з Вашим Днем, днем Ваших іменин. Трохи спізнився, але закрутився з підготовкою до відкриття Нац. Ради. Цього листа до Вас пишу під час «ділового» засідання Нац. Ради. «Посли» дискутують, а я маю час поділитися з Вами своїми інформаціями. Вчора, 16/VII, відбулося перше урочисте засідання Нац. Ради, яке відкрив я і передав головування Б.Ю. Іваницькому, як найстаршому віком. Потім я виголосив «державно-правну декларацію», яку всі присутні прийняли цілком добре. Пізніше вибрали головою НРади Б. Іваницького (мого кандидата). Він пройшов майже одноголосно. Тепер ідуть досить добре розмови між фракціями про склад Уряду. Прем'єром буде таки Мазепа, а віце-прем'єром галичанин В. Мудрий. Сижу тепер у Авгсбурзі і певно доведеться ще з тиждень тут сидіти. Заля нарад гарно удекорована, я сижу під тим портретом Симона Васильовича, який нам надіслав Мстислав²⁴⁴.

²⁴⁴ Мстислав (Скрипник) (1898–1993) – архієпископ УГПЦ, митрополит УПЦ в США і Єв-

Під час горячкової праці і нервового напруження останнього місяця я поздоровшав остільки, що забув про всі свої хвороби. Певне, це «видужання» часове, і пізніше доведеться те напруження видихати, але зараз почуваю себе добре. Може тому, що дійсно моя «декларація» мала великий успіх. Між іншим, коли я тільки згадав ім'я «незабутнього» Гол. От. Пе-ри, то всі присутні без винятку відразу встали і стояли до кінця моєї промови.

Внучка моя дуже добре склала іспит до консерваторії, але весь час мріє про конс-ю в Парижі. Дружина й дочка почувають себе досить добре, а син мучиться разом зі мною, бо є членом Нац. Ради. Вітаю Єлиз. Ол-ну, а Вам, на підставі давнього дозвілу, цілую руці.

Ваш А. Лівіцький.

17/VII 48.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів
О. Петлюри. Лист А. Лівіцького до О. Петлюри 17 липня 1948 р.**

№ 129

**Листівка Андрія Лівіцького
до Миколи Ковальського**

21 серпня 1948 року

21/VIII

Дорогий мій Куме.

Прошу передати Созонтову прикладеного листа, а також прикладену «деклярацію», яку я виголосив при відкритті Нац. Ради. Правду кажучи, ми далеко не були певні, що будемо мати такий колосальний успіх. Наші «унде-и» припускали навіть, що б-ці і мел-ці зустрінуть мене свистом, і готові були зробити мене хворим з тим, щоб наш

ропі, Св. Патріарх Київський і всієї України (1990–993). У 1917–1921 рр. – служив в Армії УНР. У 1930–1939 рр. – посол до варшавського Сейму. У травні 1942 р. хіротонізований на єпископа Переяславського. У 1944–1946 рр. – єпископ УАПЦ у Німеччині. З 1950 р. – архієпископ головної Консисторії і заступник митрополита православної церкви у США, згодом – митрополит УПЦ в США. На Соборі УАПЦ в Києві 5–6 червня 1919 р. заочно обраний патріархом

прем'єр Паньківський зачитав декларацію. Але мені «ризикувати» не перший раз (вже 52-й рік минає, як мене посадили до в'язниці), і я виступив. Тиша була на салі, дуже гарно удекорованій. Час од часу я поглядав на «п. послів». Хоч я й сам своїм декретом (чи маєте закон про Нац. Раду?) скликав цю «ріжношерстну кампанію», але подумайте перед ким я виступав як Голова Директорії. М-ці і бан-ці, які здавна ставились вороже і до УНР, і до мене особисто, так само, як празькі есери і галицькі рдик-соціалісти. Есдеки, які не визнавали потреби існування Д.Ц. УНДО, серед яких я мав особистих приятелів, але які формально нас ігнорували. До того ж їхній сучасний лідер Мудрий є приятелем Стоцького і Шульгина. Тільки УНР і східняки (урдп) – разом 9 назв. послів, – «наші люди».

І ось, коли я дійшов до імені св. пам. Гол. От. Петлюри – всі встали і стояли до кінця моєї промови. В кінці визнали факт скасування Директорії і зафіксували Вашого А.М. яко Президента УНР і Г.О. Але були ... дискусії. Не хотіли наприклад згадати в декларації про Петлюру і привели всякі ідіотські аргументи. Мій Колюня виступав..., але б його компетентність не допомогла б, коли б не старий батько. До мене в окрему кімнату прийшли есдеки (!) і почали переконувати, щоб не було Петлюри в декларації. Тільки тоді, коли я загрозив їм інтерв'ю в газетах і почав махати правим кулаком, вони погодились на компроміс: згадали, та не так урочисто, як треба було. Відповідаючи тим панам, я сказав, що для чужинців Україна не менш... як Петлюра, то може у декларації і про Україну не згадувати.

Та все склалося майже цілком добре. Есери (празькі) поведуть себе, як стопроцентові уенерівці (особливо Довгаль, який став м-м все таки, і в кінці наступила повна гармонія. І фотографування і банкет був на прощання. За чаркою були відповідні тости, навіть з боку бан-ців. Поцілуйте Ол. Ів-ча і перекажіть йому, що геройчик – у повному порядку. Зразу підійшов до мене і запевнив, що без моїх директив кроку не ступить. «Якось то буде». Цього листа прошу перечитати «Слушним людям», до Іларіона Федоровича включно, а також зачитати їм декларацію. Коли захочете, можете її й видрукувати.

Маю родинну біду. Моя внучка в тутешній консерваторії проявила особливі таланти на піаніно. І ось наша влада має визначити

їй стипендію до консерваторії в Парижі. Це добре, бо може і наш державний центр до Франції переїде, але не так скоро. І як та бідна дитина знайде собі кімнату, як не знаючи Парижа, вирушить з двірця до міста, і де пересижуватиме, поки кімнату знайде. Сподіваюсь, що її прийняла б Єлизавета Олекс-на, але внучка каже, ніби в консерв-ї така інтензивна праця, що треба мешкати в самому місті. Чи нема у моєї куми таких добрих знайомих, які могли б дати кімнату моїй внучці? Цілую руді і Кумі і Хрещениці. Кажуть, що доросла і гарненька. Вітайте Гр. Дан., Ів. Оп., Іл. Фед., Олекс. Ів. і «комісара Качуру».

Ваш Андрій Лівіцький.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівіцького
Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.**

№ 130

**Лист Андрія Лівіцького
до Ольги Петлюри та Єлизавети Прокопович**

17 вересня 1948 року

**Високоповажні і Дорогі Ольга Афанасієвна
і Єлизавета Олекс-на.**

Хоч Ви часом і забуваєте про моє існування, але «боюся», що згадаєте, і тому подаю свою нову адресу. Наш табір ліквідують і нас перевозять, зараз пакуємось, а це ціла трагедія. Нова адреса така: «Andrij Katschun fur A.L. DP Lager. Ettlingen bei Karlsruhe. U.S.A. zone». Така вже наша доля...

І мені, і майже всім нашим однодумцям, не цілком подобається початок діяльності Мазепи, який ніби цілком підпав впливу віце-прем'єра В. Мудрого. Він забув про те, що перед Ісааком був Авраам, себто були і С. В-ч і В. К-ч, і А.Л. грішний. В своїй праці замовчує не тільки діяльність, а й саме існування Уряду УНР. Не хоче зрозуміти того, що навіть галичани вже давно зрозуміли. Сподіваюся якимось з ним порозумітися, бо тепер буду жити ближче від нього і від інших

членів Уряду. В Америці і Канаді в укр. пресі з'являються статті цілком унерівського змісту. Допіру сьогодні дістав «Укр. Голос» з Вінніпегу з статтею «незабутнього» В. Кедровського про Нац. Раду, за 1 вересня. В Парижі напевно дістають «Укр. Голос», хай Вам передадуть число за 1 вересня. Кедровський уже 25 років сидить в Америці, набув там громадянство і міг «про все забути», як роблять інші, особливо галичани. Навпаки, зміст статті нагадує все те, про що ми кричали за всі довгі роки еміграції. В далекій Америці Кедровський не відійшов од нас так, як сидючи в Празі, на жаль, одійшов Мазепа. Вже Президія Нац. Ради (на чолі з нашим Б.Ю. Іваницьким) задумується над тим, ким стане замінити Мазепу, але я буду вперто боронити його, хоч би навіть він не звертав уваги на мої поради... Пише й мій Коля до україн. преси в Америці (до «Свободи» під псевдонімом «Богдан Войнарович»). Виписався на непоганого журналіста, тільки прізвище занадто «петлюрівське».

Багато дістаю привітань, копію одного прикладаю. Мріємо, що десь на весну переїдемо до Франції. Певно, тоді будемо мати гроші. Цілую руці. Незмінно відданий. А. Лівичський.

17/IX.48.

Примітка на полі листа: «Хочу в Парижі жити для того, щоб принаймні поховали десь коло С.В. і В.К.».

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Єлизавети Прокопович. Листування з особами на літери А-С.

№ 131

Лист Андрія Лівичького
до Дмитра Андрієвського²⁴⁵

2 листопада 1948 року

**Високоповажний Пане Інженере
і Дорогий Земляче.**

Дякую щиро за Вашу невтомну діяльність за океаном, а на доказ того, що ми Вас тут не забуваємо, хочу привітати Вас з днем Вашого Патрона. Сподіваюсь, що цей мій лист прийде ще перед 8/XI, себто перед «Дмитром». Читав і Вашого листа до безнадійної Америки і про Ваш змістовний виступ на маніфестації в Нью-Йорку і радію з того, що заокеанські «пасивісти» почули нарешті наше слово.

Тільки не могу погодитись ані з Вашими міркуваннями в листі до мого Миколи, ані з думками Вашими в справі «виконний орган» – Уряд. Жалкую дуже, що Ви просили мого сина передати зміст Вашого листа до «Комісії зовнішніх справ», але не дискутуватиму з Вами до вирішення справи Комісією. Не дивуйтесь, що і я не могу погодитись з Вами. В році 1920, крім тих самих мотивів, які висуваєте тепер Ви, була конечність продовжувати нашу активну визвольну боротьбу і необхідність урятувати нашу армію з Зимового походу. Це було можливо тільки в союзі з Польщею, а що зміст «варшав. умови» був такий, а не інший, то – лише тому, що Польща вже окупувала Галичину. Берестейський трактат теж залишав Галичину за межами Укр. Держави з тих самих причин. Плюсом «варш. умови» було визнання Польщею «права українського народу на державну незалежність (себто і «галицької» вітки), а мінусом – наша спільна поразка, і пізніші конфлікти між «петлюрівцями» і галичанами. Коли б ми тоді знали поляків так, як знаємо тепер, то на ту «умову» не погодились би.

Нас не задовольняє й лінія Керзона, бо вона залишає за межами України і Карп. Україну, і Холм і Перемишль.

²⁴⁵ **Андрієвський Дмитро** (1893–1976) – український політичний діяч, ідеолог українського націоналізму, публіцист. У 1919–1920 рр. – співробітник дипломатичної місії у Швеції, у 1921 – консул УНР у Швейцарії. Із 1922 р. – у Бельгії, очолював Українську національну раду у Бельгії. Член Проводу українських націоналістів. У 1929 р. – учасник установчого конгресу ОУН, очільник політичної референтури ПУН, референт зовнішньої політики ОУН. Після 1940 р. – один із лідерів ОУН(м). Із 1948 – член Української національної ради та її виконавчого органу.

Я в курсі сучасної польс. преси і літератури і запевняю Вас, що договір «федерації» їм потрібний тільки для того, щоб заманіфестувати перед альянтами згоду з нами, і на тій підставі домогатися «передвоєнних кордонів». Почнуть з федерації, а кінчатимуть паціфікацією. Не може бути мови і про якусь «заплату за їхню поміч», бо та поміч ніколи не буде щирою... Шкода, що перед виїздом Ви не розмовляли зі мною на цю тему. Ваші парт. односторонні солідарні з висловленими тут думками і в польс. справі, і в справі Уряду Сен. Сміт, що часто згадує про мене, цікавився не Польщею (в розмові зі мною), а «чорноморським районом» і Зеленою Україною. Розмовляючи зі мною, як з «Президентом», він жалкував, що Америка і досі не визнала нашого «екзильного Уряду».

Чи правда, що ще маєте бути в Аргентині, як пише нам Онацький?
З щирою повагою А. Лівіцький.

Не знаю, на яку адресу до Вас писати, тому адресую на п. Коена.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Дмитра Андрієвського. Лист А. Лівіцького до Д. Андрієвського 2 листопада 1948 р.

№ 132

**Лист Андрія Лівіцького
до Дмитра Андрієвського**

24 листопада 1948 року

24/XI 48.

Високоповажний пане После.

Спішуся відповісти на Вашого листа від 15/XI, поки ще Ви не вїхали з Америки. Був у мене проф. М-па, і ми узгіднили засади нашої зовніш. політики. Зрештою, ці засади установив ще «Старий Уряд» в році 1945, коли прийняв ухвалу, що лінія Керзона нас кривдить, що будемо домогатися етнограф. кордонів, а на ту лінію можемо погодитись лише під примусом світових потуг. Почасти внаслідок такої ухвали від нас одійшло кілька видатних людей, що настоювали на

«реальній політиці». Але коли в 1920 році реальна політика вимагала порозуміння з поляками для продовження б-би проти Москви і для врятування решток нашої армії і нашої інтелігенції, що лишалась ще в Україні, то тепер обставини кардинально змінилися. Нема польс. держави, і майже всі наші землі – під окупацією московською. Не виключено розуміється, що поляки можуть досягти того, що світові потуги боронитимуть їхні кордони 39 року на сході, але коли б ми з ними «порозумілися», то вони власне таке порозуміння дисконтували б перед альянтами для тієї своєї мети – передвоєнних кордонів. Брак порозуміння нашого з поляками може й утруднить наше становище, але... така вже наша доля.

Розумію, що в своєму листі до Миколи Ви тільки висловили певні думки, і коли б Ви не писали до своїх «політичних приятелів» усе було б добре. І я, і Мазепа, і ті політичні діячі, з якими я бачився до Миколи включно, розуміємо Ваші добрі інтенції, цілком Вам довіряємо і дякуємо за Вашу невтомну працю в Америці. Більше того, ми з М-поєю хочемо, щоб Ви не поспішали з поворотом, а залишились довше в Америці, яко наш уповноважений. Не журіться з приводу опінії того «приятеля» з Франції. «Висилали» Вас ми і маємо до Вас і довіря і повагу.

Мені писали, ніби Ви й до Аргентини поїдете? Коли так, то майте на увазі, що в році 1923 (!) Ар-на нас формально визнала. Я весь час був в курсі польс. преси, а також мав контакт з представниками польс. уряду в Лондоні, маю навіть до сьогодні їхні пропагандові таємні матеріяли, обіжники і т.п. І категорично запевняю Вас, що жадне порозуміння з ними виключене і неможливе. Треба покладатися лише на свої сили та на співчуття тих народів, що опинилися під владою Совітів, зокрема на чехів. Більше того, поляки зговорилися з румунами і мадярами (!) і спільно працюють над тим, щоб Галичина – до Польщі, Буковина – до Румунії, а Карпат. Україна – до Угорщини. Шукають вони навіть союзника серед рос. еміграції і можуть знайти. Тяжко, але витримати мусимо, бо тепер головна наша сила – не в «полтавцях», а таки... в галичанах!

Розуміється, не треба «боятися поляків» і треба «орієнтуватися» на Захід, але одночасно мусимо агітувати за знищення колиш. Росії і збудити у всіх поневолених нею народів нац.-державну свідомість.

Маю вражіння, між іншим і з польсь. преси, що їхні шанси у альянтів падають, а наші підіймаються, особливо в зв'язку з нафтовими багатствами на Близькому Сході (... Кавк., Турк-ан).

З незмінною повагою і земляцькою приязню А. Лівичийкий.

Наша концепція коротка: знищення Рос. імперії і союз самостійних, дотепер поневолених Москвою народів, од Балтики до Касп. і Чорного морів. Коли поляки визнають засади етнограф., то зможуть приєднатися до того союзу. Але говорити треба з усім світом і в першу чергу з найближчими сусідами на Заході. Чехи можуть організувати інтриги пол., рум. і мадярів. Треба працювати з чех. і говорити з Миколайчиком²⁴⁶.

Читаю постійно укр. пресу з Америки. Єдиний пристойний орган – Наш клич (Арг-на). Решта – «просвітянсько-потребницькі» органи. Нескоро наші «заокеан. брати» переймуться нашим розумінням визвольної боротьби. Боятися не тільки «Уряду», а навіть «Викон. Органу». Визнають тільки Нац. Раду, яко якусь просвітянсько-доброчинну, а не державницьку установу. Особливо дурна стаття Чубатого в Свободі! Мусите, разом з Олесіюком²⁴⁷, розворушити їхні бізнесові мізки...²⁴⁸

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів Дмитра Андрієвського. Лист А. Лівичийкого до Д. Андрієвського 24 листопада 1948 р.

²⁴⁶ **Миколайчик Станіслав** (1901–1966) – польський державний і політичний діяч. Із 1943 р. – прем'єр-міністр польського еміграційного уряду в Лондоні. У 1945 р. повернувся до Польщі, 2-й заступник прем'єр-міністра і міністр землеробства в Тимчасовому уряді національної єдності, засновник політичної партії «Польське сторонництво людове». Із 1947 р. – на еміграції в США.

²⁴⁷ **Олесіюк Тиміш** (1895–1978) – український громадський і політичний діяч. У 1918–1919 – заступник холмського губернського комісара освіти. З жовтня 1919 р. – аташе української дипломатичної місії у Варшаві, у 1920 р. спостерігач від УНР на радянсько-польських переговорах у Ризі. У 1930–1940 рр. працював лікарем на Підляшші. Впродовж 1920–1948 рр. репрезентував українців Холмщини в ДЦ УНР в екзилі. Після Другої світової війни жив в Німеччині, згодом США. У 1950 один з організаторів, заступник голови Союзу українських націонал-демократів.

²⁴⁸ Примітки на полях листа: «Прикладаю вирізку, так пише білорус, а їхнє становище гірше навіть Д. нашого!», «Мазепа обіцяв мені, що проситиме Вас не спішитися з поворотом».

№ 133

**Лист Андрія Лівіцького
до Єлизавети Прокопович**

9 березня 1949 року

**Високоповажна Пані Прем'єрові,
Дорога Єлизавета Олександрівна.**

Дякую, що в своїх клопотаннях, не забуваєте і про мене. Побачимось не скоро, бо щось п. Созантів не дуже налягає на нашому перезді до Франції. А тим часом наші люди поволі втікають за океан і нас туди тягнуть. Та ми рішили сидіти тут аж до остаточної ліквідації таборів, а пізніше хочемо таки до Франції.

Маю нові клопоти. Моїй внучці визнали стипендію, хоч і не вистачаючу для життя в Парижі, але вона мріє виїхати, щоб студіювати в паризькій консерваторії. Не уявляю собі, як вона, не знаючи зовсім життя взагалі, приїде на двірць, і куди зразу подінеться? Ніхто її зустріти не може, бо ніхто крім Шульгина, її не знає. А потім, як з кімнатою, а їй ще треба, щоб і піаніно було для постійної вправи.

Була у нас моя кума п. Ковальська. Вона працює в ІРО зовсім близько від нас. Хоче на літо спровадити і свою родину. Коли внучку викличуть тільки на осінній семестр, то ми з Ковальським надумаємо, як її влаштувати.

Тим часом якось тримаємось. Дружина господарює, дочка вчителює в гімназії, внучка грає, а Микола в постійних роз'їздах.

Дай Вам Боже видержати оте шато з ворожих рук. Прошу вітати О. Аф., Вашу сестру, п. Созонтова і всю нашу стару гвардію.

Ваш А. Лівіцький
9/III. 49.

Пишу на стару адресу, бо нової не знаю.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі.
Фонд 8.2.1. Архів Єлизавети Прокопович. Листування з особами
на літери А-С.**

№ 134

**Лист Андрія Лівичського
до Єлизавети Прокопович**

22 листопада 1950 року

22/XI.50.

Високоповажна і Дорога Єлизавета Олександрівна.

Хоч ми ще не цілком улаштувалися на новому місці, але хочу подати Вам свою нову адресу, яка мало різниться від старої, а саме: Jakiw Dziabenko (A.L.). Postlagernd. Hauptpost. Karlsruhe. Наш табір спішно зліквідували, а нас перекинули на приватні помешкання. Інші табори теж розсіяні, бо приходить до нас військо.

Загальної війни ми не сподіваємось, але на всякий випадок добре було б мати франц. візу. Тоді, коли б було найгірше, то разом з Вами і Ольгою Афанасіївною тікали б аж до нарешті легалізованої Іспанії. О.А. ще з часів Камбо знає всі переходи через Піреней. Візи потрібні для мене, моєї дружини, мого сина Миколи, моєї внучки Леоніди Харини, її чоловіка Михайла Харини, та його матері Теклі Харини. Внучка з своєю новою родиною цілком забезпечені, бо систематично дістають поміч з Америки від чотирьох братів, які вже давно там і добре влаштувались. Ми з дружиною і сином теж не будемо бідні, коли б опинились навіть в Іспанії. Мій новий внук Харина – д. милий хлопець і нас уже полюбив, як рідний.

Пишу про візи до Вас, бо знаю, що до Вас дуже добре ставиться інж. Созонтів і зробить цю справу по Вашій протекції. Писатиму і до нього безпосередньо.

При цій нагоді прошу Вас якось передати долученого листа ген. Ом.-Павленку. Не знаю й досі його адреси, а хочу привітати його з минулими вже іменинами. Цілую руці Ольги Аф-ни і Ваші. Вас обох вітає сердечно моя дружина.

Ваш А. Лівичський.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі.
Фонд 8.2.1. Архів Єлизавети Прокопович. Листування з особами
на літери А-С.**

№ 135

**Лист Андрія Лівіцького
до Миколи Ковальського**

22 січня 1951 року

Дорогий Миколо Олександровичу.

Ваш лист надійшов саме в той час, як я був на нарадах в Авгсбурзі.

Тільки сьогодні повернув і спішно складаю те привітання, про яке пишете.

Не маю зараз часу, завтра писатиму більше. Наш Д.Ц. схиляється вже до того, щоб переїхати не до Англії, а до Франції, очевидно по приватних візах. Що Ви на це скажете?

Цілую руці Пані і вітаю всю родину.

Ваш Андрій Лівіцький.

22/I.51.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівіцького
Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.**

№ 136

**Лист Андрія Лівіцького
до Миколи Ковальського**

8 грудня 1951 року

Дорогий Миколо Олександровичу.

Поспішаю переслати Вам листа моєї Натусі, яка матиме виклад про «Ми», і то в ВАН. «Спішність» потрібна тому, що виклад призначений на 15/XII, але вона сподівається відтягнути його до 21-го. Коли Ви ще з П-жа не виїхали, то прошу Вас одразу переслати їй ці інформації. Наколи ж не встигнете, то можна вислати по повероті, але не пізніше 15, або хоч 16-го – летунською поштою.

Помиляється Натуся, що називає Вас «молодим». Ви постарілись з дня смерти Вяч. К-ча, який завжди називав Вас «юношею».

З привітанням для Вас і Вашої Родини.
Ваш Андрій Лівичський.
8/ХІІ.51.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр.
18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівичського Андрія,
Президента УНР 1936–1953 рр.**

№ 137
**Лист Андрія Лівичського
до Ольги Петлюри**

9 січня 1952 року²⁴⁹

9/І.52.

Високоповажна і Дорога Ольга Афанасевна.

Ми з дружиною і майже з усією родиною найсердечніше вітаємо Вас з нашими Святами і Новим Роком і бажаємо побачити ще нашу незабутню Україну. Пишу «майже», бо тільки дочка з зятем за океаном. Була вона певна, що до неї скоро приїде все її потомство, але моєї внучки і досі не пускають через стан здоров'я. «Внучатий» зять, «хоч» і галичанин, але дуже милий, а правнук Андрійко – найкоханіша дитина. Приємно нам, що вони з нами, але шкода дочки Натусі, яка дуже тужить і за ними, і за нами. Наша і нашого Миколи, така вже доля, що мусимо на фронті сидіти, але шкода, що родина розірвалася...

Бідний Мазепа остаточно здемісіонував через лихий стан здоров'я. Нерви і серце не витримали тієї атмосфери, в якій доводиться працювати. Подумайте тільки, яка широка коаліція: від соціалістів до націоналістів включно. Тепер прем'єром буде поміркований демократ галичанин Ст. Баран, якого Ви певно пам'ятаєте з преси. Старенький він уже (від мене старший на півроку), але дуже авторитетний серед галичан і бездоганно-порядна людина. Мазепа залишається в складі Уряду, як «міністр безпеки», – фактично буде відпочивати і лікуватися.

В Америці вже маємо нашого уповноваженого д-ра С. Вітвичького, який має там поважний успіх. Багато йому допомагає наш не-

²⁴⁹ Лист написаний на офіційному бланку Президента Української Народної Республіки.

забутній Арнольд Давидович, мій приятель ще з студентських часів. Шкода тільки, що й він уже «не молоденький», бо трохи старший за мене, але ж молодший за Черчилля!... Наш милий Панас Феденко в Англії має теж успіх і серед громадянства і серед англ. соціалістів. Має він талановитого сина Богдана, який працює коло нас. «Петлюрівська партія» – У.Н.Д.С., фактичним лідером якої є мій Микола, весь час підтримує Мазепу і соц.-стів взагалі.

Прошу вітати друзів наших спільних, а Єлизаветі Ол-ні писатиму окремо. З щирою відданістю Ваш А. Лівичький.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів
О. Петлюри. Лист А. Лівичького до О. Петлюри 9 січня 1952 р.**

№ 138

**Лист Андрія Лівичького
до Ольги Петлюри**

24 липня 1952 року

**Високоповажна Пані Отаманова,
Дорога Ольго Афанасевна.**

Прошу прийняти від мене і всієї нашої Родини найщиріші привітання з Днем Вашої Святої Патронки. Бажаємо Вам спокійно дочекатися щасливого повороту на наші рідні землі.

Давненько я вже не писав до Вас, бо все сподівався переїхати до Франції. Тепер обставини склалися так, що мусимо сидіти в Нім-ні, і я переїду до Мюнхену, де тепер осідок нашого Д.Ц-ру. Хочу принаймні на короткий час приїхати до Парижа, хотів навіть бути на відкритті «надгробка», разом з нашим Миколою, але візи нам і досі не дали. Д-р Баран дістав візу через католицьку місію, з якою франц. урядові чинники найбільше рахуються. Ви, певно, вже бачились з ним. Хоч уже старенький (трохи старший за мене), але це наша людина: ще з року 1919-го він уже був петлюрівцем. Хотів вислати Вам «Збірник УНДС», та дістав од нашого Колюні листа, що він уже вислав. Перше, ніж переїдемо до М-ну, хочу таки побувати у Вас.

Маю біду з дружиною. Вона пролежала в шпиталі 6 тижнів, ніби поправилась, а тепер ще гірше почала хворіти і навіть часом про свою смерть згадує. Знову ми її лікуємо, бо прожили ми разом більше 50 років, то вже й помирати разом будемо. І досі не можу переболіти смерти бідного Мазепа. Не завжди він був цілком нашим, але протягом останніх років він був державником і багато працював. Зійшовся він цілком зі мною і полюбив мого Миколу. Таке вже «щастя» мого одинака: любив його В'ячеслав Кост-вич, полюбив і Мазепа, і обидва передчасно загинули. Таке й моє «щастя». Лишився «старий» Феденко, який добре працює в Лондоні. Чи бачили «Наше Слово», яке він видає? Коли – ні, то надішлю для Вас. Пише саму правду, але вже занадто гостро: таку вдачу має. А чи вже був у Вас син Феденка Богдан? Коли бажаєте, «пришлю» до Вас. Мазепа, незадовго до смерти, казав: «яка шкода, що у Вас і у Феденка тільки по одному сину, не зашкодило б, щоб було хоч по п'ять таких синів». А бідна моя дочка сидить у Н.Й. і не може дочекатись своєї дочки, а особливо свого «незнаного» внука. До речі, вона була делегаткою на Конгресі від жінок і вже написала нам про свої враження. Нашого Витвицького Конгрес прийняв оваційно, а представникові «УГВР» Лебедеві не давали говорити! Прошу прийняти від нас найліпші побажання для Вас і для Єлизавети Олександрівни. З незмінною та щирою повагою Ваш А. Лівіцький.

11-24/VII 52.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів О. Петлюри. Лист А. Лівіцького до О. Петлюри 24 липня 1952 р.

№ 139

**Супровідний лист Андрія Лівіцького
до Миколи Чеботаріва**

Дата не встановлена

Миколо Юхимовичу, прикладаю листа Ол. О-ни, який надійшов в одному конверті з листом до мене. Чому ніколи не заходите?

А. Лівіцький

250

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів О. Петлюри. Лист А. Лівіцького до М. Чеботаріва (без дати) та лист О. Петлюри до М. Чеботаріва.

№ 140

**Лист Андрія Лівіцького
до Миколи Ковальського**

24 лютого 1953 року

Дорогий Миколо Олександровичу.

Прошу передати генералові цю мою офіційну подяку, а пізніше надішлю для Вас і для інж. Созонтова канадійський календар на 1953 рік, якого Ви певно ще не бачили. Там є дуже цікава стаття галичанина Комара про наш Державний Центр.

Мою промову з приводу річниці нашої державности (яку поміг мені складати мій Микола), яку я виголосив по радіо в Римі, надрукувала «Свобода» 23 січня. Взагалі «Свобода» з другої половини січня ц.р. стала іншою і виразно наближається до наших позицій.

Прошу щиро вітати Симона Васильовича і тих грузинів, які були у нас, а також усю Вашу Родину. Ваш Андрій Лівіцький.

²⁵⁰ Додатком є лист О. Петлюри до М. Чеботаріва: «Добрий день, Пане Миколо. Не гнівайтесь і не дивуйтеся, що не відповідаю. Я Вас всіх маю в серці далеко більше, як раніш, бо Ваше становище особливе, але писати... одвикла. Раніш не було цілковито вільного часу. Тепер у нас безробіття, але лиш писати залишилася може назавжди. Хочу думати, що гуртом там якось надумається, щоб вибresti з того стану, в якому Ви є, але щось мені сумно. Вітаю Вас. Дай Боже Вам «вибresti». О. Петлюра».

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівницького
Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.**

№ 141

**Лист Андрія Лівницького
до Миколи Ковальського**

25 березня 1953 року

Дорогий Миколо Олександровичу.

Прошу Вас негайно передати мого листа моєму Миколі. Вони пишуть до мене з Парижа, але не подали своєї адреси. Листа не запечатую, бо не маю від Вас таємниць, але прошу Вас заліпити і передати або Миколі, або Довгалеві.

Цілую руки Вашої милої Дружини і Сина, а також прошу поцілувати мого любого Олександра Івановича. Коли будете писати моїй хрещениці, прошу й від мене привітати.

Для Вас – мої «кондоленції». З приводу смерти Сталіна і Готвальда.
Ваш Андрій Лівницький.

25/ІІІ.53.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівницького
Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.**

№ 142

**Листівка Андрія Лівичького
до Миколи Ковальського**

12 травня 1953 року

J. Dziabenko (A.L.)
Hauptpostlagernd.
Karlsruhe.
12/V.53.

Monsieur
Roman Holian
13 rue Taine.
Paris 12
Frankreich.

Високоповажний Пане Раднику.

Вчора писав до п. Созонтова, та забув про головне. Прошу зложити на могилу Гол. Отамана вінок з таким написом: «Великому Лицареві України – Андрій Лівичький».

Дякую Вам сердечно за клопотання про візу для мене, яку я вже дістав. Просив я і про візу для мого Миколи, але для нього ще віза не надійшла... Тому дуже Вас прошу подбати і про візу для Миколи, бо без нього я не можу по стану свого здоров'я їхати. Про день приїзду повідомлю окремо.

З щирою повагою Андрій Лівичький.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівичького
Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.**

№ 143

**Листівка Андрія Лівіцького
до Миколи Ковальського**

15 травня 1953 року

Дорогий Миколо Олександровичу.

Дякую за миле запрошення. Ще не знаю, чи зможу приїхати, бо моєму Миколі і досі не надіслали візи, а без нього не ризикую їхати. Тому вже тепер вітаю Вас з днем Вашого Патрона і бажаю всього найліпшого. Я так був певен, що приїду, що навіть подав Вашу адресу Натусі для листів до мене.

Вашій Дружині цілую руці, а малого Ксаверія і генерала Олександра Івановича – бузі. Жалкуватиму дуже, коли не вдасться приїхати.

З щирою повагою Ваш Андрій Лівіцький.

15/V.53.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівіцького
Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.**

РОЗДІЛ 2

ЛИСТИ ДО АНДРІЯ ЛІВИЦЬКОГО

№ 144

Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівницького

30 жовтня 1919 року

**Голові Надзвичайної Дипломатичної Місії
у Польщі А.М. Лівницькому
На Ваш лист от 23/X 1919 р. з Варшави**

Маючи Ваше повідомлення про прихильне відношення начальника держави Польської Пілсудського до справи польсько-українських переговорів, чекаю листа Вашого з більш докладними відомостями про аудієнцію у нього і можливо детальніший переказ того, що при тій аудієнції було сказано. Коли би ситуація переговорів складалась добре, чому порукою є власне позиція п. Пілсудського і наша віра та повага до Вас як голови Місії, я доручаю Вам слідуєчі питання порушити і добитись реальних наслідків:

а) Повороту наших полонених, в Польщі перебуваючих. Становище їх тяжке, а часом просто неможливе. Маємо од них ряд листів. Закордонна преса вже реагує на неймовірні факти з перебуванням наших полонених. Навіть польський «Robotnik» примушений був тих полонених взяти під свою оборону. Текст статті «Robotніка» мені відомий з Науєнського радіо, перехопленого нашою радіостанцією. Нам полонені дуже потрібні, однаково старшини, урядовці і

козаки. Домагайтесь виконання нашого домагання в цій справі якнайскорше.

б) Звороту нам військового і санітарного майна та іншого, захопленого поляками під час офензиви – оскільки це можливо – з огляду на обставини.

в) Допомоги нам амуніцією (рушниць та набоїв до них) в обмін на хліб чи цукор, чи в продаж за гроші. Коли би Ви впевнились, що в цій справі говорити можна, то конкретно фіксуйте число: 20000 рушниць (російських) з набоями до них (5-10 мільйонів). Капітан Чарноцький²⁵¹ говорив про можливість такої комбінації: зброя в обмін на хліб, але по спеціальному адресу направляється з таким роцотом, щоб п. Пілсудський мав наш хліб в своїй розпорядимости (Денікін, мовляв, хто зна ще, чи дасть Польщі хліб, на що сподіваються «ендеки», а У.Н.Республіка вже дала!). Справа амуніції для нас має величезне значіння, і Ви вжійте всіх сил і хисту, на який ми покладаємо великі надії, щоб нашій армії допомогти в цій справі. Кожен день тут має велике значіння.

г) Здійснення скорійшого торговельного договору з Польщею (конкретна умова Міністер. Нар. Господарства). Одержання нами річей, замовлених в Польщі, має державне значіння в цю пору.

д) Виконання умови про Демаркаційну лінію. Ця умова польською стороною завжди порушується, завдаючи великі клопоти та проби нашому такту і почуттю обов'язка, впливаючого з акту підписання нами умови тої.

в) В разі зав'язання Вами більш реальних зв'язків з представниками Латвії – Литви, – прошу використати їх для нашої армії (постачання зброї і ріжної муніції) і для наших торговельних інтересів.

В зв'язку з Вашими увагами про значіння увільнення з-під арешту поляків, мушу Вас повідомити, що д-ром Є. Петрушевичем вже дано належні розпорядження про увільнення таких осіб. Я ще буду інтервенювати його з цього приводу.

З приводу інших Ваших уваг, дотичних до більшого успіху переведення переговорів, повинен зазначити:

²⁵¹ Чарноцький В. – польський військовий, капітан, співробітники польського Генштабу, спецреферент з українських справ.

а) Концесії. Дивлячись які? Потрібно мати конкретні пропозиції та умови. Обговоримо, вяснимо. Взагалі не дуже бажано: польський капітал мало культурний, і нам од нього вигоди мало.

б) Транзит до Одеси. Прийдеться вяснити. Провізорично кажучи: в разі крайньому транзит, на мою думку, можливий при умові також транзиту нашого через Польщу або до Німеччини, або до інших держав. «Сервітутне користування», як Ви пишете, нашими залізницями ледве чи можливе.

в) Кандидата на посла до Латвії вясняємо, підшукуючи такого. Коли отримаємо листа од Вас з більш докладними інформаціями і вясненням умов – перспектив, – такий посол буде посланий.

Майте на увазі, що Ваша хвороба тимчасова по приїзді до Варшави справила на Бельведер таке вражіння, що мовляв, Ви, а за Вами і Уряд Республіки затягає з переговорами. Взагалі стан Вашого здоров'я дуже зв'язаний з інтересами Республіки, а тому ціла Республіка наша хотіла би, аби воно було якнайкращим. В кожному разі од'їздити Вам з Варшави ні в якому разі неможливо, бо се потягло би для нашої справи дуже лихі наслідки.

Тим часом загальний стан нашої Республіки вимагає якнайскорішого полагодження польсько-українських відносин і забезпечення неможливості альянсу поміж Польщею та «Росією Денікіна». В зв'язку зі становищем нашої армії гостру потребу ми відчуваємо в амуніції, і проф. Мацієвич звертає увагу на необхідність використати Польщу в тому напрямку, в якому працює отаман Дельвіг²⁵² в Румунії. Я з цим гожусь і прошу Вас з свого боку поспробувати щось зробити для цього і то негайно. Можете дати запевнення п. Пілсудському од мого ймення, що та зброя буде звернена виключно проти Денікіна. Завтра (31/X. ц. р.) міністри Шадлун та Мартос від'їздять до Букурешту. Мета подорожі: поглибити наші торговельно-комерційні стосунки. Коли поляки будуть «ревнувати», – можете заспокоїти їх, що – за Вашою згодою ми,

²⁵² Дельвіг **Сергій** (1866–1944) – український військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. На поч. 1919 р. – інспектор гарматних частин Армії УНР. Очолював військову делегацію УНР на переговорах з поляками про укладення перемир'я у червні 1919 р. У 1919–1920 рр. – голова української військової місії в Румунії. У жовтні 1921 р. уряд УСРР вимагав від румунського уряду вислання з території Румунії низки українських діячів, у тому числі ген. С. Дельвіга. Емігрував до Африки.

звичайно, – до Варшави можемо послати для тої ж мети належних наших заступників.

Щоб покінчити з відповіддю на Вашого першого листа, я повинен сказати, що праця місії, на чолі якої стоїте Ви, повинна провадитись якнайшвидшим темпом. Певного швидкого темпу в цій праці вимагають і інтереси нашої Республіки. Я глибоко впевнений, що Ваша любов до справи і зручності допоможуть нам заладити польсько-українську суперечку і довести Вашу тяжку та складну працю до щасливого для України кінця.

Ніколи не забувайте, що Велика Росія, та ще така чорна на масть, як Денікінська, для нас неприємлема, і ми повинні шукати спільників нашої позиції щодо Денікіна. В зв'язку з цим комбінація союзу проти Росії: Польща-Україна-Латвія-Литва-Естонія цілком приємлема для нас. Коли за допомогою Польщі ми дістанемо зброю і щастя військове тоді перейде на наш бік, а се наблизить можливість вступу до такого союзу Кубані, Грузії і Азербайджана, реалізувавши таким чином систему коаліції Балтійсько-Чорноморських держав. Для здійснення заключення мирного договору між Україною та Польщею в разі потреби можна йти на поступки, зважаючи на наше тяжке становище.

Зверніть увагу, кого слід, через підлеглих Вам членів делегації, що польське військо порушує демаркаційну лінію і тим викликає сумніви з нашого боку щодо додержання поляками умов.

В повітах Волині були селянські розрухи проти поляків, представник Польського Гол. Командування Чарноцький в розмові (29/X.) з нашим прем'єром приписував ці розрухи ініціативі та керівництву нашого Повстанського Комітету, що категорично заперечував Мазепа, пояснюючи їх утисками та безтактичністю в поведженню польського війська на Волині. До пояснень прем'єра я нічого додати не можу. Наша розвідка встановляє енергійну діяльність «Комітету на Русі та Україні», який провадить великопольські та разом імперіалістичні цілі на Україні. Це для Вашого відома, а в разі можливості і на предмет уваги кого слід, що це річ не бажана для встановлення справжніх добросусідських відносин.

З Д-ром Є. Петрушевичем у мене цілком добрі відносини. Сьогодні булиємо разом з Прем'єром Мазепою у нього в ріжних дер-

жавних справах. Поголоски про денікінський настрій Галицької армії не відповідають дійсності. 27-29/X разом з Петрушевичем були в Галицькій Начальній Команді для скріплення духа армії і штабу в напрямку проти Деникінському.

Бажаючи Вам сердешно успіху в Вашій відповідальній праці з глибокою повагою та певною надією на щасливе для нашої Республіки переведення переговорів в спосіб, достойний нашої національної самоваги, остаюсь прихильний до Вас

30/X.1919. Петлюра.

Кам'янець на Поділля.

Опубліковано в кн.: Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською... – С. 48–52.

№ 145

Лист Симона Петлюри до Андрія Лівичького

11 листопада 1919 року

П. Міністру А. Лівичькому

Дуже жалкую, що не маю од Вас повідомлень про Вашу розмову з нач. панства Пілсудським. Се зв'язує мене в дачі Вам належних дальших директив.

Мушу освятити подію, яка, певне, вже відома в Польщі, а саме справа заключення миру Галицькою Командою з Добр. Армією. Зроблена вона на власну руку названої Команди і мною та Петрушевичем несанкціонована і відкинена. Зараз нова галицька команда (замість Шаманска-Ціріу, теж німець, хоч він говорить, що угорський українець, а замість Тарнавського Микитка²⁵³) заключила перемир'я на два дні з метою добитись такого перемир'я і для наддніпрянської армії.

²⁵³ **Микитка Осип** (1871–1920) – український військовий діяч, генерал-четар УГА. З січня 1919 р. – командир 1-го Галицького корпусу. У листопаді 1919 р. – лютому 1920 р. – Начальний вождь УГА. Заарештований Начальним ревкомом ЧУГА та виданий більшовикам в лютому 1920 р. Після тривалого ув'язнення був розстріляний.

Робиться це для того, щоби знайти вихід з тяжкої ситуації, в яку поставила нас авантюра галичан.

Я дивлюсь на неї так, що в ній є навіть добрі риси. Один з наслідків її є той, що Петрушевич з диктатурою звернувся з проханням виправити для нього закордонні паспорти. Коли він виїде, то мусить передати мені фактичне керування галицькою армією. Це дасть можливість використати її як слід, коли до того моменту, звичайно, галицькі політикани-старшини остаточно не розвалять її. Завтра у мене і Мазепи має бути остаточно розмова з Петрушевичем у цій справі. – Для вашого відома подаю, що справа з поведженням Галицької Команди за останній місяць справляла таке вражіння, що вона щось недобре робить. Коли б вона виконувала мої накази і мого штабу, то добровольці давно б уже були побиті, але саботаж і зрада дали тоже. Моя задача і усилля полягають у тому, щоби, переборовши внутрішні труднощі, довести справу до спасення галицької армії і використання її для цілей Соборної України.

Знаю, що дурний акт Галицької Команди утруднює Ваше становище. Капітан Чарноцький Мазепою повідомлений про ситуацію; отож треба вжити всіх сил, щоби ми могли посідати Волинь. Условія перемир'я з поляками по 19/XI я одержав. Вони є тяжкі, як досі. Впевніть, що в разі звільнення нами Волині ми хлібні зобов'язання для Польщі можемо виконати. Взагалі ситуація невесела, але я пригадую наші комбінації і надії в Дичкові і сподіваюсь, що спільними силами ми ще зможемо врятуватись. На мою думку, добровольці обкрутили галичан через те, що їм тяжче і тяжче приходиться на большевицькому фронті. Сьогодні, напр., я отримав повідомлення, що добровольці взяли деякі свої частини, що стояли проти галичан, і перекидають їх на большевиків. А большевики тим часом взяли Чернігів, Сновськ і натискають з боку на Курськ та Харків.

Судячи на підставі даних останніх, Денікіну стає гірше. В цей час наша акція могла би докінчити його. На жаль, наше постачання не може всього, як слід, постачити. Правда, ми напружуємо всі сили, але чи вистарчить їх, я не певен. 5000 тисяч пар чобіт і шинелей, 5000 рушниць з набоями нас могли би врятувати! – В цей полагодження наших стосунків з Польщею могло би нас врятувати – дати нам базу деяку, зносини з світом і перспективи. Дуже жалко, що ми цих пере-

говорів не почали раніше: може б мали більш сприяючі для нас обставини для заключення договору з Польщею. Я не знаю, чи рахуються в Польщі з перспективами завтрашнього дня, чи тільки використовують Status quo. Коли ви маєте діло тільки з останнім, то це для нас зле, і кінчиться для Польщі теж недобре, хоч і не зараз. Може статися така ситуація, що більшовики стануть панамі всієї ситуації і тут ніяка Антанта вдіяти нічого не зможе.

Для нас велике значіння має одержати з Берліна хоч би частину наших грошей. Правда, Шадлун повідомляє з Букаресту, що Румунія начебто згоджується оддати нам гроші (327 міл. гривень) з того літа, що спустився в Хотині, але це нас не врятує. Потреба в грошах є велика, хоч експедиція наша почала краще працювати і випускати більшу суму грошей. Так само реалізація торговельного договору з Польщею могла би допомогти нам (надто сукно, гас, смари). Але і тут щось рвалось досі і гальмувалось. По можливості потисніть в цьому напрямку. Тоді ми можемо мати вигляди на будуче: піддержувати хоч якось господарче життя краю, якийсь хоч товарообмін відновити, і цим викликати повагу до нас з боку населення. Решту передасть Вам персонально післанець.

З повагою сердешною Петлюра.

11/XI.1919 р.

Кам'янець.

Опубліковано в кн.: Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською... – С. 59–61.

№ 146

Лист Ярослава Олесницького²⁵⁴
до Андрія Лівичського

листопад 1919 року

Лондон, листопад 1919

Англійська преса звертає тепер далеко більшу увагу на українські справи, чим півроку тому назад, і в залежності від загально-політичного характеру преси можна відрізнити три напрямки:

1) Консервативна преса відноситься до української справи цілком вороже. Сильна рука лорда [Viscount'a] Northcliffe'a, вплив War Office, шеф котрого [Winston] Churchill²⁵⁵, – є під впливом росіян, інтриги російських емігрантів і поляків – спричиняються всі разом до того, щоби оклеветати український національний рух. Такі органи, як «Morning Post» і «Times» до цієї пори трактують українську справу тенденційно. «Times» до останнього часу навіть не поміщав бюлетенів Reuters'a про події на Україні і про діяльність нашої Місії в Лондоні.

Доперва в числі від 23 жовтня с[ього] р[оку] появилсь обширний зміст нашої ноти до Foreign Office, котрий був розісланий бюрою Reuters'a до всіх часописів. Між тим «Times» і «Morning Post» друкують постійно кореспонденції з Варшави, повні клевет на український нарід і його провідників. Правительственный орган «Daily Chronicle» явно висказує свою неприхильність до нас. В цій часописі ніколи не появляється відомостей про Україну, поданих в бюлетенях Reuters'a або других агентств. Це майже єдиний столичний орган, де замовчується про Україну або освітлюється з російського погляду. Кореспондент цієї часописі [Harold] Williams, котрий знаходиться в штабі [Антон] Денікіна, присилає від часу до часу ворожі для нас статті. «Daily Chronicle» в останнім часі дуже симпатично дивилась на са-

²⁵⁴ **Олесницький Ярослав** (1875–1933) – український політичний і громадський діяч, дипломат. З червня 1919 р. – заступник голови дипломатичної місії УНР у Великій Британії. У 1921–1922 рр. викладав у Львівському таємному українському університеті, займався адвокатською практикою. З 1923 р. – член Союзу українських адвокатів. У 1930 р. – член польського сейму від УНДО, активно виступав проти репресивної політики Польщі проти західноукраїнського населення.

²⁵⁵ **Черчілль Вінстон Леонард Спенсер** (1874–1965) – визначний британський державний та політичний діяч, публіцист. У 1918–1921 рр. – військовий міністр і міністр авіації Великобританії. У 1924–1929 рр. – міністр фінансів Великобританії у 1924–1929 рр. У 1940–1945, 1951–1955 рр. – прем'єр-міністр Великобританії.

мостійність існування балтійських республік, але ніколи не згадувала про Україну, котру, очевидно, лічила частиною «єдиної неділимої Росії». Сильно розповсюджена часопись «Daily Telegraph» за останній час все частіше поміщає дописи і телеграми про Україну і, здається, відноситься до нас не так вороже, як «Times», «Morning Post» і «Daily Chronicle».

«Daily Telegraph» – єдина з правих часописів, у котрій було згадано, що дуже жаль, що дійшло до війни поміж [Симоном] Петлюрою і [Антоном] Денікіним. Провінційальна консервативна преса взагалі звертає мало уваги на зовнішню політику. Однак деякі часописи, як «Liverpool Courier» і «Glasgow Herald» (дуже впливова часопись у Шотландії) в останнім часі почали цікавитись міжнародним становищем України. Вони висловлювались навіть, що Україна нарівні з балтійськими республіками має право на самостійність. В передових артикулах було сказано, що паризька Мiroва конференція повинна задовольнити бажання цих нових держав.

2) Ліберальні і радикальні органи «Daily News», «Westminster Gazette» і «Manchester Guardian» чимраз більше ставляться на прихильніше до нас відношення. Особливо це симпатичне відношення до України помічається в часописі «Manchester Guardian» і «Westminster Gazette». Звертаєм особливу увагу на статтю «Petljura and Denikin» в «Westminster Gazette» від 7.XI, де категорично вимагається полагодження конфлікту поміж [Симоном] Петлюрою [Антоном] Денікіним. Тижневик «The Nation» і «New Statesman» цілком визнають слушність наших бажань.

3) Робітничий орган «Daily Herald» підтримує бажання самостійності нових республік, а в тім числі і України. Хоч ця часопись, так, як і другі соціалістичні органи, підтримує большевизм і Советську Владу, але під впливом нашої пропаганди почали в останньому часі все більше підкреслювати, що необхідно визнати і советське правительство, і правительства всіх нових республік.

Д[окто]р Яр[ослав] Олесницький,
в[иконуючий] о[бов'язки] голови Місії
Д[окто]р М[арко] Вішніцер²⁵⁶,
секретарь Місії

²⁵⁶ **Вішніцер Марко** (1878–1955) – виконувач обов'язків голови дипломатичної місії УНР у Великій Британії (квітень 1920 – травень 1920 рр.).

Опубліковано в кн.: **Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упоряд.: В. Кавунник. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. – С. 454–455.**

№ 147

**Лист Арнольда Марголіна
до Андрія Лівичського**

10 березня 1920 року

Лондон, 10 березня 1920

Вельмишановний Андрію Миколайовичу.

Моя остання розмова з головним радником тутешнього Прем'єра по закордонній політиці дає мені можливість зробити твердий висновок (определенное заключение), що єдиний шлях до успіху нашої справи – це зацікавлення фінансових і промислово-торговельних кол. Знов мені казали: «у Вас нема території, як же Вас визнати», – але все ж, в кінці кінців, додали, що мені треба буде цими днями бачитися з представником М[іністерст]ва продовольчих справ, котрий звернеться до мене, згідно вказівці «з гори»... Це значить, що вони цікавляться нашим хлібом.

Зроблено багацько заходів щодо питань будування залізниць, регулювання рік і т[ак] д[алі], а також щодо займа.

Взагалі цілком згідно з листом п[ана] Президента С[имона] В[асильовича] Петлюри й Вашим до мене все робиться, що тільки є можливим. Але може бути, що скоро прийде час, коли від загальних розмов треба буде переходити до більш детальних питань щодо концесій – для цього дуже був би бажаним приїзд сюди Міністра господарства п[ана] [Миколи] Шадлуна. Коли б справа була зовсім налагодженою, тоді, натурально, треба буде кінчати та й підписувати там, де буде в той час С[имон] В[асильович] Петлюра, Прем'єр та й Уряд. Тільки – знов мушу повторити – через зацікавлення фінансових та торговельних кол можемо мати надію на тутешню допомогу в політичному смислі.

З другого боку, все робиться для того, щоб вплинути на большевиків (Совітську Росію) щодо визнання України. Про це писав вже, про це пише також сьогодні д[окто]р [Ярослав] Олесницький.

Сидимо весь час без грошей, за лютий не видано навіть платню членам Місії. Обіцяють, що п[ан] [Григорій] Супрун²⁵⁷ пришле гроші, але тільки на 2 місяця (себто за «прошлое») – та й по новим скороченим штатам... Я не маю навіть можливості взяти в готелю помешкання, в котрому міг би робити прийом... Це дуже фатально, що в найбільш рішучий мент нашої напруженої боротьби, якраз в Англії, Місія є в такому скрутному становищу. Починаємо обережно делікатну справу про 400 000 000 марок боргу... Це зв'язуємо з питанням займа і т[ак] д[алі], але на все це треба багато часу і терпіння, бо за два-три тижні цього не «склеїш». Маю надію, що мої листи та й інформаційні відчити доходять до Вас. Хоч би на фронті трошки поліпшало, хоч би взяли весною Одесу... З дійсною пошаною й товариським привітанням.

Ваш А. Марголін

Опубліковано в кн.: Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення / В. Сергійчук. – 2-е видання, доповнене. – К.: ПП Сергійчук М., 2012. – С. 325–326.

№ 148

**Лист Арнольда Марголіна
до Андрія Лівіцького**

28 квітня 1920 року

Сан Ремо, 28 квітня 1920

Наша ситуація в С[ан]-Ремо. Приїхав в С[ан]-Ремо 25-го ц[ього] м[ісяця], застав тут гр[афа] [Михайла] Тишкевича, [Дмитра] Антоно-

²⁵⁷

Супрун Григорій – український державний діяч, фінансист. У 1918 р. – директор Кредитової канцелярії Народного міністерства фінансів УНР, член Комісії по товарообміну з Центральними державами при Раді Народних Міністрів УНР. У 1919 р. – голова Фінансової агентури УНР в Берліні.

вича, [Василя] Мазуренка²⁵⁸, [Артема] Галіпа²⁵⁹ та й [Степана] Перепелицю²⁶⁰. [Дмитро] Антонович на другий день ранком (26-го) поїхав чи в Відень, чи в Варшаву, як це мені сказали [Артем] Галіп і [Степан] Перепелиця. На жаль, він не міг – або не найшов потрібним – побачитись зі мною – 25-го я його не застав, але залишив йому картку й адресу, на що жодної відповіді не одержав. Позаяк я з [Дмитром] Антоновичем навіть не знайомий, то думаю, що це – якийсь непорозуміння, бо не можу собі уявити причини для якогось злого умислу з боку п[ана] [Дмитра] Антоновича.

В першу чергу я звернувся, зараз по приїзді, до гр[афа] [Михайла] Тишкевича, котрому з'ясував мету мого приїзду. Граф прочитав протокол наради міністрів і послів в Гаазі (від 16 квітня) – щодо спільної праці в С[ан]-Ремо голов наших Місій у Франції, Англії та й Італії, й заявив мені, що він є не голова Місії, а голова Делегації, й що він підлягає не Урядові, а тільки Директорії. На це я йому сказав, що не маю нічого й проти такої концепції, але прошу його інформувати мене й голову нашої Місії в Італії про все, що він тут робить, та й, взагалі, працювати спільно з нами. Далі, я обіцяв йому з свого боку не робити жодних офіційних кроків або декларацій без порозуміння з ним. На жаль, ця моя лояльність відносно гр[афа] [Михайла] Тишкевича була односторонньою, бо він мені навіть не показав тої декларації, котру він подав тут в С[ан]-Ремо, конференції прем'єрів. Він тільки обіцяв показати цю декларацію, але до цього менту я ні його, ні декларації, не бачив – обмежився тільки тим, що прислав мені учора свою візитну картку.

При таких умовах я міг працювати тут тільки приватно, бо неможливо було показати пред чужинцями таке наше внутрішнє безладдя та й скомпрометувати графа. Мої побачення тут з [Albert'ом]

²⁵⁸ **Мазуренко Василь** (1877–1937) – український політичний і громадський діяч, економіст. За Директорії УНР – міністр фінансів УНР, радник дипломатичних місій УНР в Італії та Австрії (1919–1921 рр.). У 1922 р. повернувся в УСРР, працював професором Харківського технологічного інституту та завідувачим сектором Комітету стандартів. У 1931 р. заарештований ГПУ за приналежність до так званого «Українського національного центру».

²⁵⁹ **Галіп Артем** (1887 – ?) – український державний і політичний діяч. За Гетьманату 1918 р. – товариш міністра закордонних справ. У 1919 р. – член української делегації на Паризькій мирній конференції. На еміграції мешкав у Франції, перейшов на радянські позиції.

²⁶⁰ **Перепелиця Степан** (1884–1932) – український державний діяч, економіст. У 1918 р. – міністр фінансів УНР.

Kammerer'ом²⁶¹, нашим другом [Eleftherios'ом] Venizelos'ом²⁶², Phil[ip'ом] Kerr'ом²⁶³ та й [Vittorio] Scialoja²⁶⁴ дають підставу для таких висновків:

1) Бажання італійського Уряду визнати хоч би de facto СРСР Росію викликали тут різку і рішучу опозицію Франції, до котрої приєдналась на цей раз і Англія. [Albert] Kammerer та й [Philip] Kerr підкреслювали в розмовах зі мною (перший – з великим «злорадством»), що «з большевиками ми, себто – Антанта, не можемо навіть вступати в переговори», й що «тільки може бути розмова про товарообмін з комісією СРСР в Копенгазі».

2) Щодо нашого питання, то його тут зовсім не ставили на конференції. Найбільш характерно те, що мені сказав [Philip] Kerr на моє питання, чому Антанта не може примусити СРСР Росію визнати самостійність України, він мені дав таку софістичну відповідь: «Та ми ж не визнаємо СРСР Росію, як же ми можемо з нею взагалі балакати в політичних питаннях»? На моє прохання дати нам допомогу зброєю він каже: «ми тепер вже визнали помилковість нашої тактики допомоги [Антону] Денікіну – й не хочемо більш нікому допомагати, себто не хочемо втручатися. Ми маємо до Вашого руху симпатії, але треба, щоб тепер сам народ доказав своє бажання бути самостійним та й завоював територію». В реляції наших генералів щодо успіхів нашої армії він не вірить та й каже, що у них (себто англійців) є «друга інформація», згідно з котрою наш Уряд не має впливу, й що «більшість території України – в руках большевиків».

3) Натурально, в моїх розмовах я дуже ясно поставив питання щодо наших відношень з Польщею. Мушу з задоволенням констатувати, що в цьому напрямку моя праця в Лондоні дає найкращі наслідки: вони всі дуже добре розуміють трагічне становище С[имона] В[асильовича] та й тих міністрів, котрі знаходяться на території контрагента... Я знов, як і в Лондоні, пропонував [Philip'у] Kerr'у та й [Vittorio] Scialoja запросити С[имона] В[асильовича] та й [Józef'a] Piłsudsk'ого в Прагу або друге місто, де можливо було б вільно вирішити питання про наші взаємовідносини, але відповіді вони мені на це не дали й

²⁶¹ Kammerer Albert – французький дипломат.

²⁶² Venizelos Eleftherios – голова уряду Греції (червень 1917 – листопад 1920 рр.).

²⁶³ Kerr Philip – радник голови уряду Великої Британії.

²⁶⁴ Scialoja Vittorio – міністр закордонних справ Італії (вересень 1919 – червень 1920 рр.).

тільки обіцяли передати це своїм прем'єрам. Щодо принципіально-го відношення до цього питання, то можу констатувати, що Англія й Італія є цілком проти ідеї імперіяліст[ичної], великої Польщі за рахунок України. Англ[ійський] та й італійсь[кий] уряди мають зараз симпатії до визнання самост[ійної] України, але хочать переконатись в силі та й авторитеті нашого Уряду у народа. Дуже погане вражіння роблять на них наші внутрішні інтриги та й «самооплеывание» в нашій пресі, відсутність солідарности та й єдиного фронту.

У французів, як і раніш, три течії: 1) орієнтація на єдину Росію, 2) орієнтація на велику Польщу, за рахунок всіх сусідів, 3) дуже маленька й маловпливова група наших приятелів.

Моя подорож до Риму. Сьогодні я їду в Рим, зі спеціальною метою побачитись там з [Luigi] Luzzatti²⁶⁵ (м[ініст]р фінансів) та й іншими представниками італійського єврейства. Їде сьогодні також Посол [Василь] Мазуренко, з котрим у мене повний контакт і порозуміння щодо моїх побачень в Римі.

7-го травня рахую бути в Баден-Бадені, де мешкає моя родина; моє здоровля вимагає, щоб я хоч тиждень відпочив в Б[аден]-Бадені. Після цього, залежно від фінансов[ого] становища Місії в Англії, треба буде або їхати для продовження праці до Лондону, або зліквідувати нашу Місію в Англії.

А[рнольд] Марголін

Опубліковано в кн.: Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упоряд.: В. Кавунник. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. – С. 445–447.

²⁶⁵ **Luzzatti Luigi** – міністр фінансів Італії (травень 1892 р.), голова уряду Італії (березень 1910 – березень 1911 рр.).

№ 149

Лист Марка Вішніцера
до Андрія Лівницького

27 травня 1920 року

Лондон 27 травня 1920

1) Засідання Парляменту 20-го сього місяця. 20-го с[ього] м[ісяця] перед перервою засідань з приводу Зелених Свят мали місця в Парляменті широкі дебати по польському питанню. Політика англійського Уряду розкритиковувалась лордом Robert'ом Cecil'ем²⁶⁶, який вимагав негайного і енергійного втручання Ліги Націй в справу русо-польської війни, і сером Donald'ом Maclean'ом²⁶⁷, одним з найкращих ліберальних промовців Парляменту і [John'ом] Clynes'ом²⁶⁸, лідером Робітничої партії. Сі дебати справили на мене вражіння атаки на загальну політику англійського уряду, і що питання Польщі опозиція використала лише як привід для такої атаки. Bonar Law²⁶⁹ захищав політику уряду. Між іншим він цитував протокол конференції [David'a] Lloyd George'a²⁷⁰ з [Stanisław'ом] Patek'ом²⁷¹, польським Міністром закордонних справ, що відбулася в січні біжучого року. Прем'єр-міністр заявив офіційно Міністру [Stanisław'у] Patek'у, що наколи не є справа Великої Британії бути дорадником Польщі, котра мусить взяти на себе всю відповідальність за вибір війни чи миру, то звичайно англійський Уряд не міг радити і війни. Він також зазначив, що він хотів з'ясувати польському Урядові, що англійський Уряд найменш хотів під'южувати Польщу на ведення політики в напрямку війни, бо інакше англійський Уряд взяв би відповідальність не по його силам.

Він пішов далі і заявив, що, на його погляд, найголовнішою труднощию є той факт, що польські армії посунулись поза свої межі на те-

²⁶⁶ **Cecil Robert** – англійський державний і політичний діяч, лорд. Віце-міністр закордонних справ Великої Британії, один з ініціаторів створення Ліги Націй.

²⁶⁷ **Maclean Donald** – англійський державний і політичний діяч, депутат парламенту Великої Британії.

²⁶⁸ **Clynes John** – англійський державний і політичний діяч, один з лідерів Робочої партії.

²⁶⁹ **Law Bonar** – англійський політик.

²⁷⁰ **Lloyd George David** – англійський державний і політичний діяч, голова уряду Великої Британії (грудень 1916 – жовтень 1922 рр.).

²⁷¹ **Patek Stanisław** – польський державний і політичний діяч, міністр закордонних справ Польщі (грудень 1919 – червень 1920 рр.), голова польської делегації на Мирну конференцію у Спа (липень 1920 р.).

риторію, переважна більшість населення якої – росіяне. Прем'єр-Міністр заявив, що наколи б Польща дійсно та щиро прагнула і вживала заходів до миру з більшовиками, і наколи б ці останні цей мир відкинули і не згодились на нього, Велика Британія вважала б своїм обов'язком допомогти Польщі всіма своїми силами. Він був певним, що наколи б Польща на вигідних умовах і щиро запропонувала більшовикам мир, а більшовики, відкинувши цю пропозицію пішли б на Польщу, англійському та французькому урядам вдалось би закликати свій нарід на нові жертви, не дивлячись на втому за час сеї п'ятилітньої війни. При кінці він заявив, що Англія щиро і дружньо відноситься до Польщі і що власне це дружнє відношення примушує англійський Уряд одверто висловлюватись по цьому питанню. Відвічальність же за вибір між війною і миром мусить цілковито впасти на польський Уряд.

Україна була згадана лише в промові Кенворсі²⁷². Він між иншим заявив: «Я дуже співчуваю українським націоналістам. Я говорив про них торік, але здобув невеликі симпатії з боку англійського Уряду, бо ми в той час допомагали генералу [Антону] Денікіну. Я гадаю, що не помиляюсь, кажучи, що совітський Уряд вже готовий визнать автономію України з одною умовою, що буде вільний транзит до Одеси і вільна торгівля між багатою харчами та мінералами Україною і Росією. Кожний прихильник Росії, будь то лівий чи правий політик, може виправдати таке змагання. Я переконаний, що Україна може здобути волю не зброєю, але через переговори, і ці власне про це переговори я зараз прошу».

Польську політику захищали лише два члена Парляменту: полковник [Walter] Guinness²⁷³ і сеп [Halford] Mackinder²⁷⁴. Останній був торік на чолі англійської Місії при [Антоні] Денікіні. Він, правда, критикував всю політику [Антоня] Денікіна, особливо його нерозуміння змагань тих держав, що повстали на території колишньої Росії, але рівночасно про Україну та її прагнення до самостійности він не згадав.

На тому ж засіданні було поставлено запитання Прем'єру членом Парляменту [Walter'ом] Forrest'ом²⁷⁵, який належить до коаліційних

²⁷² Ймовірно йдеться про полковника Кенворті.

²⁷³ **Guinness Walter** – англійський військовий діяч, полковник.

²⁷⁴ **Mackinder Halford** – англійський геополітик, очолював англійську місію до російського генерала Антона Денікіна.

²⁷⁵ **Forrest Walter** – англійський державний і політичний діяч, депутат парламенту Англії.

лібералів, себто до партії більшості: «Які відносини між Антантою і Україною, чи розглядалось питання про визнання України і якщо ні, то коли прийде до остаточного порозуміння»? Bonar Law відповів: «Що торкається перших двох пунктів запитання, то становище на Україні досі не було певним і не гарантувало визнання якого б не було уряду, існуючого там, головними Союзними Державами. Зараз ще неможливо сказати, коли це питання буде розв'язане».

2) Преса. Ворожий настрій лівої преси продовжується. Доводиться кожний орган зокрема переконувати в істотності українського руху. Нам вдалося заставити надрукувати в «Westminster Gazette» статтю «Петлюра і Україна», примірник якої я до сього долучаю. Долучаю також копію телеграми, поміщеної в «Times» від 21-го травня, яка була надіслана з Житомира і написана для нас в досить неприхильному тоні. Наслідком сеї шкідливої кореспонденції було передовиця в «Daily News» від 22-го травня під заголовком «Польща і Петлюра», копію котрої я також до сього долучаю. Дуже приємне вражіння справляє лист одного члена Робітничої партії, п[ана] [Fred'a] Gorle'я²⁷⁶, поміщений в «Times» від 21-го травня. Брошура п[ана] [Edward'a] Bagnall-Bull²⁷⁷ викликала рух в пресі. Так, наприклад в провінційальній часописі «Yorkshire Herald» була поміщена сими днями передовиця з приводу сеї брошури. Другі часописі також звертають увагу суспільности на цю цікаву і повну інформацій брошуру. Для ілюстрації долучаю замітку, поміщену в «Daily Telegraph» 24-го травня.

3) Відношення Міністерства справ закордонних. Вважаю симптоматичним, що 21-го с[ього] м[ісяця] явився до Місії з доручення головного референта по справам держав, що повстали на території Росії призначений до Варшави кореспондент «Times» п[ан] [Leo] Kennedy²⁷⁸, аби дістати від нас інформації про стан річей на Україні. Я звернув його увагу на вищезазначену шкідливу і неправдиву кореспонденцію і порадив йому звертатись за інформаціями до українців, які можуть дати об'єктивні дані і з'ясувати фактичний стан річей в нашій країні, а не до ворожих нам елементів. Я йому дав також рекомендаційного листа до нашого Посольства в Варшаві.

²⁷⁶ **Gorle Fred** – член англійської Робітничої партії.

²⁷⁷ **Bagnall-Bull Edward** – англійський письменник.

²⁷⁸ **Kennedy Leo** – кореспондент впливової британської газети «Times» в Варшаві.

4) Ліга Націй і Україна. На останньому засіданні Ліги Націй в Римі була внесена Генеральним Секретарем Ліги Націй наша декларація від березня щодо прийняття Української Народної Республіки в склад членів Ліги Націй. Постановили передати сю заяву на розгляд загальних зборів Ліги Націй. В офіційному звіті про зазначене засідання поміщена в «Times» від 22-го с[ього] м[ісяця] слідуєча резолюція, яка має для нас велику вагу: «Під час дискусії про склад комісії по озброєнню держав згідно з арт[икулом] 9 статута Ліги Націй було сказано, що Рада доручила постійній інформаційній комісії випрацьовати правила щодо озброєння держав, котрі прохали бути прийнятими в склад Ліги Націй; се є: Естонія, Грузія, Люксембург, Сан-Марино і Україна.

Д[окто]р М[арко] Вішніцер

Опубліковано в кн.: Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упоряд.: В. Кавунник. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. – С. 471–473.

№ 150

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

10 липня 1920 року

Шановний Андрій Миколайович!

В додаток до листа мого від 4–7.VII ц. р., переданого через Олексюка, поспішаю подати Вам кілька уваг та інформацій в зв'язку з тим status quo, яке утворилось під зглядом стратегічним і політичним. Польська армія на нашому відтинку одержала наказ відійти на Збруч. Чи вона вирішила битися на цьому рубежі – невідомо. В зв'язку з наказом і наша армія відтоді (щоб не бути оточеною і обрізаною) може залишити територію нашу, так само перейшовши Збруч. Укладається скопмлікована ситуація в Галичині. Я маю вражіння, що польська адміністрація панічно залишає її. Прихід сюди нашого війська очіку-

ється населенням Українським. Державні інтереси наші вимагають, щоби Україна не рвала з Польщею і щоби в Галичині не прийшло до вибуху проти поляків, що могло би статися, коли б спільно не вжили належних засобів.

Я мав розмови з командним складом нашої армії, і він цілковито поділяє мою думку: армія ні в якому разі не повинна бути втягнута в горячочні і необмірковані пляни декого з галицьких елементів. Отже, щоб упорядити, з одного боку, авантюристичні заходи, а разом з тим з честю вийти зі становища, – я післав до Варшави Славека²⁷⁹ як довіреного чоловіка Пілсудського з слідуючими моїми і Уряду побажаннями:

1) Польський Уряд повинен негайно видати акт в якому засвідчує про зміну курсу в Галичині і то радикально-очевидно в напрямку здійснення національно-державних інтересів українського населення Галичини. Одночасно повинні початися перетрактації з українцями в цій справі. Гадаю, що через Вас, як офіційного представника Уряду.

2) Польський Уряд не повинен заважати вступу галичан до нашої армії, яка в останніх боях понесла великі втрати – не могла поповнитись, бо польська влада до останнього дня затримала свою згоду на мобілізацію. А зараз повинна бути поповнена, бо інакше буде дуже незначною по своїй кількості і через це небоєздатною. Очевидно, що ми повинні мати право, чи перевести мобілізацію, чи широкий вступ одкрити для охотників. Цим способом я хотів би попередити деякі ускладнення, які катастрофічно могли би відбитися на долі нашої державности.

Прошу мати на увазі мій погляд на справу. Коли б одчайдушні елементи штовхнули українське населення Галичини на повстання проти поляків, це цілковито б дискредитувало нас перед цілим світом, одрізало б всяку можливість одержати зброю для армії і тільки зміцнило б становище большевиків.

Я чесно хочу виконати свої обов'язки перед Пілсудським і Польщею і вживаю разом з Урядом всіх мір, щоб не використалось тяжке становище Польщі, а навпаки, щоб в цей момент знайдено було спіль-

²⁷⁹ **Валери Ян Славек** – польський військовий і державний діяч, у 1920 р. капітан, командир польсько-українського добровольчого загону, довірена особа Ю. Пілсудського, згодом прем'єр-міністр польського уряду, маршал Сейму.

ну мову і можливість спільних акцій проти Москви. Для цього Польща повинна одмовитись від імперіалістичної політики, а зокрема дати можливість Галичині приєднатись до України.

В обсягу наших відносин з галичанами я вважаю необхідним зауважити: а) Ідею окремішньої Галицької Державности, незалежної чи федеративної з Наддніпрянською Україною, вважаю надзвичайно шкідливою і ірреальною. Двох урядів не повинно бути. Мусить бути один, в даний момент скомбінований шляхом вступу кількох галичан до нинішнього Кабінету Міністрів.

б) Зав'язання контакту супроти поляків з більшовиками вважаю недопустимим, а по наслідкам своїм катастрофічним для нашої Державности.

Отже, Ви повинні на підставі вище виложеного, увійти в належні переговори з а) галицькими впливовими кругами, повідомивши їх про ті заходи, яких я вже вжив в цій справі, б) з польськими кругами і начальником держави Пілсудським.

Висловлену мною концепцію я вважаю за єдину вірну, а реалізація її, на мій погляд, спасе і Польщу, і Україну. Повстання на Україні йдуть, не припиняючись; через якийсь час (короткий) через моїх представників, посланих в запілля більшовицької армії, повстання повинні поширитись. Поповнена галичанами негайно наша армія може спасти положення і дати можливість Польській армії вихорувати від того розкладу, який помічається в ній завдяки відходу. Треба цю думку поширити серед поляків і галицьких українців і за всяку ціну утримати останніх від провокацій та необміркованих кроків. Майте на увазі, що в цьому дусі Прокопович і Ніковський провадять розмову з Макухом²⁸⁰ та Ст. Бараном і в цілому солідаризуються. Я певен, що моя концепція співпадає з Вашою і тому тільки прошу розвинути належну акцію серед громадянства і в пресі як польській, так і українській.

Уряд переїхав в Окопи (проти Івана Пустого), а далі, певно, на Чортків має переходити. Зрештою, місто осідку – в залежності від

²⁸⁰ **Макух Іван** (1872–1946) – український громадський і політичний діяч, правник. У листопаді 1918 р. – державний секретар публічних робіт в уряді ЗУНР, у 1919 р. – державний секретар внутрішніх справ. У 1920 р. – заступник народного міністра внутрішніх справ УНР. З 1921 р. мешкав у Товмачі, вів адвокатську практику і займався громадсько-політичною діяльністю. У 1928–1935 рр. – сенатор Польщі.

ситуації. Прошу поінформувати про зміст мого листа Мазепу і обох Ганкевичів.

Сердечно стискаю Вашу руку, Петлюра

10/VII.1920 р.

Скала.

Опубліковано в кн.: Надія і розчарування українства. До 90-річчя підписання Варшавського договору між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою Польською... – С. 152–153.

№ 151

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівичького**

24 липня 1920 року

**Заступнику Голови Ради Народних Міністрів У.Н.Р.
А.М. Лівичькому**

Ситуація в зв'язку з стратегічним становищем ускладнюється. Я маю враження, що мій лист на ім'я Пілсудського своєчасно Вами не вручено Начальнику Панства. З посередніх повідомлень одержав відомості, що на 11/VII Рада Оборони Панства з власної ініціативи мала викликати Михайлова²⁸¹ для розмов в галицькій справі. Вважаю неодповідаючим нашим державним інтересам зазначене запізнення вручення листа. З одержаних зі Львова часописів я бачу, що польська преса умістила певні уступи з листа, але про долю останнього і про наслідки не знаю нічого. Це ускладняє моє становище і зв'язує руки. В кожному разі вважаю необхідним поінформували Вас про ті заходи, які я намітив вчинити.

²⁸¹ **Михайлів Леонід** (1884-?) – український державний діяч, дипломат. У грудні 1918-лютому 1919 рр. – в.о. міністра праці в уряді В. Чеховського. У жовтні 1919 – жовтні 1920 рр. – заступник голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Польщі, у жовтні 1920 – березні 1921 рр. – виконувач обов'язків голови. Із 1922 р. працював в луцькому «Українбанку». У 1939 р. репресований, подальша доля невідома.

Отже:

а) По повороті В. Прокоповича з штабу нашої армії (25/VII) я матиму з ним нараду і укладу текст телеграми чи листа на ім'я Пілсудського; в цьому звертанні я запитаю про долю мого листа, мотивуючи це тяжким стратегічним становищем і необхідністю ясності плянів на майбутнє. В такому становищі, як зараз, армія не може довго бути: поляки не дають ні заосмотрення, ні постачання, а разом нашу ініціативу в цьому напрямі зв'язують різними приписами, в яких бачу неоправдане недовір'я та запідозрення. До цього часу з моменту переходу р. Збруч, армія нічого од поляків не отримала. Коли так тягтись буде, армія буде самовільно брати; ексцеси і зловживання неминучі.

б) Якщо на протязі певного числа днів я не отримаю відповіді, буду вважати себе вільним од контактних обов'язків супроти польського командування, і якщо большевики прорвуть фронт, а поляки підуть на неможливі для нас умовини перемир'я чи миру, то спасаючи і нашу армію, і нашу державність, примушений буду поступити так, як того вимагають інтереси української державности.

в) У зв'язку з § б) я вважаю необхідним перетягти нашу шосту дивізію Безручка з Полісся до нашої армії.

г) Всі ланьцуцькі поповнення необхідним вважаю переправити до дійової нашої армії, бо остання, терплячи втрати, не має жодних поповнень і стає менш боєздатною. Прошу зауважити ген. Зелінському, що поповнення з Ланьцуту і з інших міст повинно негайно переправити до нашої армії через Чортків і що всяке загаювання цієї справи для нас приносить найтяжчі наслідки. Ще в Замості я давав в цій справі категоричні накази ген. Зелінському – вимагаю точного виконання і то в дусі точного виконання моїх наказів. Щодня йдуть на Збручі тяжкі бої, в яких гинуть наші люди, а поповнень немає. Так довго ми витримати не можемо. В цілях скорішого перетранспортування поповнень з Ланьцуту я, на домагання армії, висилаю туди кількох старшин з дійової армії.

З докладними відомостями та інструкціями пропонуватиму В. Прокоповичу від'їхати на день-два до Вас у Варшаву.

24. VII. 1920 р.

З повагою Петлюра

Пост-скріптур. До Букарешту прибув ген. Кірей²⁸² од Врангеля в справі встановлення військового контакту з нами. Він веде переговори з Мацієвичем. Вчора у мене був французький капітан, повідомив про Кірея і Врангеля і запитав про мій погляд на це. Я одповів, що не маю заперечень проти переговорів в справі військового контакту. Приватні відомості говорять, що в тилу Врангеля до праці приступають українські комісари за згодою Врангеля. В. Прокоповича чекаю з армії сьогодні. По повороті він від'їде назад до уряду і, певно, до Вас на день-два.

24. VII. 1920 р.

Опубліковано в кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Том II / Українська вільна академія наук у США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі / Ред. кол.: Л. Дражевська, П. Йосипишин, Н. Лівницька-Холодна, С. Ріпецький. – Нью-Йорк, 1979. – С. 366–367.

№ 152

Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького

28 листопада 1920 року

У зв'язку з переходом нашої армії через границю Польської Речі Посполитої, перед Урядом УНР повстають нові відповідальні завдання.

Правильне розуміння їх, рівнож як і їх переведення в життя, залежить у першу чергу від безсторонньої оцінки тих військових подій, що розгорталися на терені УНР, починаючи з вересня ц.р. і закінчилися нашою військовою невдачею.

Відхід нашої армії в липні ц.р. через ріку Збруч і далі на лінію ріки Дністер відбувся по пропозиції Польського Головного Командування, яке під натиском ворожих сил примушене було відводити своє військо в глибину Польщі. Під час цього відступу наша армія не тільки не була розбита, але схоронила свою боєздатність і в дечому збільшила її (пр.

²⁸² **Кирій Василь** (1879–1942) – український військовий діяч, генеральний хорунжий Української Держави. У січні-лютому 1918 р. – помічник командира Гайдамацького коша Слобідської України. Влітку 1918 р. – перейшов до Добровольчої армії, начальник артилерійського постачання. У 1920 р. – начальник Військово-технічного управління Російської армії П. Врангеля, радник останнього з українських питань.

гарматні частини, кількість кулеметів, організація штабів, технічних частин і т.п.), одночасно привівши себе, завдяки допомозі Польщі, в кращий зовнішній вигляд (одежа, взуття, тощо). Армія залишилась вірною тій умові, яку мав наш Уряд з Урядом Польської Речі Посполитої, і, не дивлячись на те, що перебування нашого війська на території Галичини мало сприяло утриманню його в моральному доброму стані, все ж воно той стан заховало. Маючи в особі нашої армії хоч і нечисленного, але вірного і боездатного спільника, польське військо, після перших боїв із перемінним успіхом врешті здобуло перевагу над противником і викинуло його з території Польщі. Певна і відповідальна роль в цій справі належить і нашому війську. Спільний наступ польських і українських військ в глибину Правобережної України при такому стані, в якому перебували російсько-комуністичні ворожі сили, після опанування нами лінії Збруча, міг би кінчитися повним погромом противника, а в зв'язку з цим і перспективи на відбудування нашої державности могли б бути світлішими та мати всі ознаки реальної справи.

На великий жаль, польський уряд не використав того вдячного стратегічного становища, в якому перебувало спільне, польське і наше, військо, і під впливом внутрішніх обставин почав у Ризі переговори – спочатку про перемир'я, а потім і про заключення сталого миру, і, хоча шеф Польського Генер. Штабу повідомляв мене в свій час про те, що спільне командування візьме на увагу інтереси української армії при мирових переговорах, а наше дипломатичне представництво в Варшаві мало аналогічні запевнення од польського Міністерства Справ Закордонних щодо підтримки з його боку інтересів УНР у згаданих переговорах, – але вже до моменту самого початку форсування нашою армією лінії річки Дністра, наше командування було напівофіційно повідомлене про те, що, після опанування нами лінії річки Збруча, а польським військом лінії Кременець-Дубно-Рівне українському війську доведеться одному і без спільника провадити дальшу боротьбу з ворогом. Правительству відомо, що наша дипломатія не була в силі перебороти покойових настроїв у Польщі і уберегти уряд її од дальших кроків його, зв'язаних із ходом мирових переговорів у Ризі та добитися дальшого спільного провадження боротьби з метою опанування Правобережною Україною. Завдяки цьому, наша армія повинна була опинитись в ізольованому становищі,

а через заключення польсько-більшевицького перемир'я, яке давало можливість ворогові вільного пересування військ, і перед значно переважаючими силами противника. Поява на лівому крилі нашої армії російських частин (з армії ген. Перемикіна²⁸³) не могла компенсувати відсутності на цьому крилі польських військ з одного боку через те, що ті війська були нечисленні, а з другого і через те, що вони були технічно незаосмотрені.

Та хоч як тяжкими не виглядали наші стратегічні перспективи до моменту переходу нашої армії річки Збруча, ми не могли спинити свого наступу й прийняти інше рішення, ніж те, що було прийняте мною в порозумінні з Урядом. Підстави для цього рішення Урядом відомі і спинятись на них я не буду. Згадане рішення полягало в тому, щоб, після зфорсування річки Збруча, швидким наступом на ворога опанувати лінію річки Буга і, зупинившись тимчасово на цій лінії, дати армії відпочити, прийнявши одночасно всі міри до поповнення її всестороннього заосмотрення. Оперативний план, вироблений в зв'язку з цим рішенням по моїй пропозиції нашим Командуванням був у головних рисах здійснений. Цілковитій реалізації його шкодило заключення Польським Головним Командуванням перемир'я з ворогом. Правда, це перемир'я давало деякі позитивні можливості та вигоди нашій армії. На протязі його спільними заходами пощастило значно збільшити нашу армію (кіньми, людьми) і в деякій мірі заосмотрити її харчами і, за допомогою польського уряду, одягом та взуттям. Завдяки цьому ж перемир'ю урядові апарати наші могли розпочати свою працю на звільненій від ворога території для запровадження ладу та порядку влади УНР. Коли б правительтво через свої дипломатичні представництва за кордоном мало сили перебороти ті труднощі, які все стояли перешкодою на шляху успішної боротьби за нашу державність, коли б – кажучи конкретно – ми могли до кінця польсько-більшевицького перемир'я одержати від зацікавлених у висліді нашої боротьби з більшовиками держав відповідну кількість амуніції військової і деякі технічні та матеріальні засоби для закріплення нашого запілля, то справа з вислідом нашої вже самостійної

²⁸³ **Перемикін Борис** (1890–1971) – російський військовий діяч, генерал-лейтенант. Наприкінці 1919 р. – командувач 5-ю дивізією в Північно-Західній армії генерала М. Юденича. 3 серпня 1920 р. – командувач білогвардійської 3-ї Російської армії, що формувалась у Польщі. Емігрував до Польщі.

боротьби з ворогом могла б виглядати більш щасливою для нас. На жаль, таке не сталося. Брак грошей, брак темпа в праці і реальних методів її у наших уповноважених репрезентантів за кордоном не дав з цього боку бажаних наслідків. Фактично до моменту початку наших самостійних операцій наша армія не мала досить набойів, і коли б навіть перші кроки сутичок із большевиками були для нас щасливими, все одно дальший вислід боротьби з ворогом, значно перевищуючим нашу армію, був би для нас лихим.

Коли припустити, що держави Європи зацікавлені були в припиненні тієї навали, якою загрожує їй комуністична Росія, то відповідальність за те, що сталося з переходом нашої армії границь Польщі, в значній мірі падає на ці держави. Цим я не хочу сказати, що повна відповідальність не падає на нас і на тих, кому доручено було мною і Урядом дбати про заосмотрения нашої армії.

І коли предметом спеціального вищого розслідування буде виявлення всесторонніх причин нашої військової невдачі з впливаючими звідси висновками відповідальности, то так само правительство повинно вияснити, оскільки справді репрезентанти не тільки в Польщі і Румунії, і не тільки військового міністерства чи міністерства справ закордонних, а і уповноважені інших міністерств, як напр. міністерства народного господарства та фінансів, не могли виконати покладених на них завдань в справі закупу за кордоном військового майна.

Оцінюючи безсторонньо змісл військових подій, що закінчилися нашою невдачею, я кваліфікую їх не як ліквідацію нашої державности, не ліквідацію наших державних зусиль, а як ліквідацію однієї з мілітарних спроб з окупантською владою України. Хоч як не тяжке це становище, в якому опинився Уряд, його апарати та армія по переході на територію Польщі, але, на підставі перебування нашої армії на терені, звільненому від ворога, всякий громадянин Республіки міг переконатись в противному. Можна з певністю сказати, що ніколи на протязі нашої боротьби з російською окупантською владою на Україні, ми не мали такого сприятливого, державно-освідомленого і активно допоміжного відношення з боку населення України, як за останній наш прихід до неї. І ідейно, і психологічно не тільки наше українське населення, але й національні меншини були з нами. Наша армія проходила наперед в глибину нашої території серед сприятливої та

освіжаючої атмосфери, довір'я і допомоги. Не було ексцесів. Деякі з державного боку мудрі розпорядження правительства (оголошення вільного торгу) давали населенню можливість відновлення зруйнованого з економічного боку життя України і налагодження нормального товарообміну, так потрібного для задоволення елементарних потреб населення. Почуття законности та відповідальности перед Державою та її владою ясно обозначались у всіх колах населення, і воно спокійно, з повним розумінням ваги справи, виконувало завдання правительства і Головного Командування в справі мобілізації, кінської та хлібної повинности.

Об'єктивно і на підставі трилітнього досвіду кажучи, ніколи наш нарід не був таким близьким до нас, ніколи він так вірно не розумів нас. І, хоч під примусом військових обставин, під переважаючою силою ворога, щоб зберегти нашу армію для майбутньої успішної для нас боротьби, ми перейшли на чужу територію, влада якої дала нам тимчасовий захист і приют, наш нарід залишився з нами, а ми з ним. Він буде тужити за нами і чекати нас. Бо він вірити буде, що пішли тимчасово, що од нього одірвалися найкращі сини його, сини великої самопосвяти та самопожертви. І як торік він чекав приходу нашого війська, як свого спасителя, так і тепер та сама глибока віра в наш поворот на рідну землю ще більш поглибитися і дасть йому моральні сили, щоб перенести і цей новий терор большевизму і нову руїну нашого краю під чужою владою, і все те тяжке лихоліття, що обрушилося на його бідолашну голову.

Маючи на увазі головне, що є базою для будівлі нашої державности і стимулом у нашій державній і мілітарній боротьбі, а саме настрої населення України і його стремління для створення Української Державности, його вороже відношення до большевиків, правительство, в новому розумінні тієї відповідальности, яка падає на нього, як на Уряд, який іменем Республіки і Народу працює для поліпшення його долі в майбутньому, повинно напружити всі свої сили, увесь свій державний розум і енергію, щоб та віра народу в нас, як носителів державности, його не обмілила, а, навпаки, якнайскорше дала доказ обґрунтованости тієї віри.

Опинившись в умовах перебування на чужій території, правительство не повинно ліквідувати ні себе, ні своєї державної роботи,

а, навпаки, вжити всіх заходів до скріплення свого становища і зміцнення тих кроків, яких воно повинно вжити в інтересах майбутнього відновлення праці на теренах України. Ці завдання поділив би на дві категорії. До першої відношу комплекс певних заходів політично-дипломатичного характеру, що мають своєю метою зацікавити долею УНР рішальні світові чинники. До другої категорії відношу: 1. міри, направлені до схоронення нашої армії, що перейшла на терен Польщі – її реорганізацію; 2. реорганізацію самого Уряду в цілях пристосовлення його до потреб майбутньої боротьби і 3. консолідацію всіх сил громадянських в суцільне і одно лите ціле, перейняте однаковим розумінням державних потреб і почуттям обов'язку перед Державою.

Уважаю необхідним висловити деякі уваги з приводу зформульованих мною завдань, які стоять перед Урядом.

Треба вважати, що уряд Советської Росії зручно використав мирні настрої деяких кругів Речі Посполитої і нині, зліквідувавши армію Врангеля в Криму і примусивши нашу армію відійти на терен Польщі, він усе зробив для того, щоб утруднити внутрішнє становище Речі Посполитої Польської.

Не виключена можливість нової швидкої навали большевизму як на Польщу, так і на Румунію. Правительству повинно поводити належну працю в напрямку інформації урядів згаданих держав і встановлення належного контакту з ними в разі відновлення большевицької офензиви. Праця правительства в цьому напрямку не повинна обмежуватись лише згаданими державами. Межі дипломатичної праці повинні бути поширені на рішальні круги Європи, діловий язик з якими мусить бути найдений за всяку ціну. Правительству повинно дати й самому собі й нашому війську точну і недвозначну відповідь на запитання: чи лежить в інтересі європейських держав активна допомога в тій чи іншій формі антибольшевицьким силам.

Ця відповідь повинна бути віднайдена якнайскорше, бо від своєчасного отримання її залежати буде і доля нашого війська, яке перейшло на терен Польщі, і характер тих мір та заходів, які повинен Уряд вжити до нього. У зв'язку з цим я вважаю потрібним, щоб Уряд через Міністерство Зак. Справ дав точні директиви нашим представництвам за кордоном, дав повноту точних інформацій в цій справі і – що найважливіше – взяв би працю цих представництв під повний і

систематичний контроль. Належна робота в Міністерстві Зак. Справ повинна бути точно опрацьована, а переведення програми повинно відбутися з належною інтенсивністю і енергією, що відповідає інтересам держави. І коли Уряд буде певний, що відповідь на згадане запитання, таке важне для дальшої долі нашої державности, буде мати позитивний характер, то воно повинно точно уяснити питому вагу УНР в цій справі і зробити без ілюзії і перебільшень чи зменшень і належні консеквенції з цього.

Я маю на увазі вироблення ясної лінії, яку Правительство УНР має запровадити в своїй політичній роботі за кордоном, вступивши в найбільш сприятливі стосунки з тією чи іншою державою в інтересах УНР. Треба признатись, що ми ніколи ще не мали ясного в цій справі погляду, і що такої лінії не було в нас. Дуже часто наші закордонні представництва вели політику на власну руку, не рахуючись ні з реальним відношенням сил на Україні, ні з державними інтересами її, оскільки вони залежать від міжнародних відносин, і підпадаючи впливу тих держав, при яких вони акредитовані.

Ясна річ, що дружні відносини з урядом Речі Посполитої Польської, не дивлячись на те, що переговорами в Ризі і нанесено великий удар нашим державним інтересам, мусять бути заховані і поглиблені в спосіб, що відповідає інтересам УНР. Так само треба реалізувати і далі підтримувати постанову Уряду від 19 листопада ц.р. про ратифікацію Ризької конференції прибалтицьких держав. Порушуючи наші змагання до закріплення позицій УНР в міжнародних авспіціях, ми повинні найти можливість безпосереднього і актуального зношення з державами Європи, зацікавивши їх долею УНР і тією цілком реальною вигодою, яку вони можуть мати від цього.

Змагання кожної з новітніх держав, що стремлять до самостійного життя, маючи в своїй основі великі ідеалістичні мотиви об'єктивної цільности, переконливі в справедливості цих змагань кожного, – ніколи ще, як учить історичний досвід, не могли найти підтримки і допомоги з боку інших держав без реального зацікавлення останніх в долі новітніх держав і народів. Таким, може тяжким і тернистим шляхом, що може і вимагає жертв, будувались у минулому Румунія, Сербія, а за наших часів Польща, Югославія, Грузія, Латвія. Таким єдиним можливим шляхом повинні і ми піти в своїй праці по збудуванню нашої держави.

На свої тільки власні сили, як про це говорили і говорять деякі круги нашого громадянства, ми покладатись не можемо, – як не можемо ми збудувати держави, додержуючись вимог територіального максималізму, – як не можемо добитись державної незалежності без певних матеріальних жертв в обсязі економічного життя краю. Ці жертви, як учить той же історичний досвід уже повсталих держав, сторицею окупаються працею повсталих на ній і то в найближчому часі.

Відношення до державних формувань Чорноморського басейну

Одночасно з формульованими нижче завданнями, правительство повинно не забувати і про ту роль, яка випадає Україні в системі державних образвань Чорноморського басейну. Україна повинна стати центром уваги для таких державних образвань, як Кубань, Дон, бо вона повинна підтримувати федеральні течії Терського, Донського козацтва та союзу гірських народів, перетворивши їх у конфедералістичні, не забуваючи разом із тим про останнє звено в ланцюзі Чорноморського басейну – дружню нам Грузію, яка, хоч і віддалена від нас далекими просторами, але при нормальному стані речей може представляти реальний інтерес для нашої державности. Вже нині треба розпочати підготовчу роботу серед згаданих державних образвань у тому напрямі, який привів держави Балтицького басейну до ухвал Ризької конференції, санкціонованих і нашим Урядом, постановою якого в тій справі ратифікована мною.

Я розумію відповідальність і складність цієї праці, яка стоїть перед Урядом УНР. Не зважаючи на наше тяжке фінансове становище, для цієї мети мусять бути знайдені необхідні засоби. Ті засоби мусять бути предоставлені правительством п. міністрові зак. справ, щоб він міг виконати поставлені йому завдання, аби він, маючи загальну лінію, вироблену правительством, міг мати, – під його контролем, – вільну руку виконання поставленої йому задачі.

Для мене зрозуміло, що це завдання, яке ставиться п. міністрові зак. справ не може бути досягнене лише силами цього міністерства. До участі в цій роботі правительство повинно використати відповідних представників і інших міністерств, як от народнього господарства та фінансів, але ні в якому разі не допускаючи до сепаратних командировок і безконтрольної праці представників окремих міністерств. Повин-

но бути економними в людях і до згаданої такої відповідальної праці притягати лише тих, хто має відповідний стаж, знання і інші відповідні дані. З тими т. зв. місяями, які посилаються на певний термін, а свою працю протягають на строки, значно довші, не можучи, чи не вмючи закінчити її своєчасно, в цілях економії треба покінчити негайно.

Належні заходи в цій справі кожний міністер повинен вжити своєчасно і під контролем п. прем'єра міністра перевести, доложивши мені про вжиті міри.

...

...Консолідація сил нації для однієї великої цілі збудування самостійної Народньої Республіки мусить бути, з огляду на вищесказане, одною з чергових і невідкладних задач правительства.

Воно повинно притягти до участі в цій великій справі різні групи нашого громадянства, використавши всі творчі сили, які мають серед нього. Хоч умови перебування на чужій території Уряду, громадянства і війська не дають можливості скликання передпарламенту, як про це було заповіджено, але разом з тим, я б хотів, щоб правительство в своїй роботі на чужій території так бажаний контакт із громадянськими кругами схороняло і поглибило в формі влаштування нарад, конференцій і переговорів. Зокрема правительству необхідно звернути увагу на нашу закордонну еміграцію, прищепивши їй дух здорового державного інтересу до чергових завдань державного будівництва і почуття національно-державної дисципліни. Слід завжди пам'ятати правительству про ту розкладову роботу, яку провадять підступним та хитрим способом вороги нашої демократичної республіки, уміло використовуючи наші невдачі, помилки і вносячи розбрат в наші національні демократичні круги.

Ці вороги, розпоряджаючи часто великими грішми, ведуть провокаційну роботу серед нашої армії, підкопують серед неї довір'я до правительства і роблять усе, щоб розбити нашу єдність, щоб знести почуття національної дисципліни та поваги до тих, хто стоїть на чолі нашого державного життя і серед неймовірних труднощів, про які часто і не знають ширші круги громадянства, провадить із великою самопосвятою покладену на нього відповідальну працю. На це треба звернути особливо пильну увагу в даний мент після нашої невдачі, коли свідомі і несвідомі вороги нашої державности будуть усе

робити для поглиблення своєї гадючої роботи. Все зазначене в моєму листі при пляномірному і інтенсивному переведенні в життя приведе нас до здійснення поставлених перед нами великих завдань і дасть нам можливість по повероті на рідну землю дальше керування державними справами Республіки передати в руки правомочного господаря її – Парламенту.

Прошу Вас, Пане Прем'єре, ознайомити з моїм листом Раду Міністрів, зміст його на нараді панів міністрів докладно обговорити і в порозумінні зі мною в життя перевести.

З правдивою пошаною Петлюра (в.р.)

28 листопада 1920 року.

Опубліковано в кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи / Видано Українською вільною академією наук у США / Ред. кол.: Л. Дражевська, Н. Лівичька-Холодна, Л. Чикаленко та ін. – Нью-Йорк, 1956. – С. 391–398.

№ 153

Лист Симона Петлюри до Андрія Лівичького

12 січня 1922 року

Прем'єр-міністру
А. Лівичькому

П. Прем'єре,

Покликавши Вас до відповідальної праці державної, я керувався інтересами справи і тими спеціальними вимогами, що випливають з нинішнього стану нашої боротьби. Маю надію, що ці вимоги Ви – разом з новою Радою Міністрів зрозумієте так само, як і я і однаковий зміст зумієте вкласти до тих обов'язків, що падають на наш Державний Центр.

Перш за все я покладаю на Вас обов'язок притягти до співучасті в державній відповідальній праці певну групу діячів наших, що своєю незаплямованою чесністю, почуттям обов'язку перед Батьківщиною,

громадянськими чеснотами і певною відповідальністю що до знання тієї чи іншої галузі державного життя та енергією в праці могли би дати наочний доказ і для наших кругів громадянських і для населення України поруку морального авторитету Уряду і його здатності пристосовуватись до скомплікованих обставин нашої державності та уміння знайти вихід належний з них. Разом з тим, уряд своїм персональним складом повинен дати і гарантію ширшому громадянству, що ніякі обставини, якими б несприятливими вони не були для нас, ніколи не приневолять його відступитись від основного постулату наших змагань – державної самостійності України. Вкупі з тим персональний склад Уряду, незалежно від річево-державних вимог до нього, повинен також задовольнити і вимоги громадянських угруповань, які стоять непохитно на концепції нанишній У.Н.Р. і мають як обов'язок так і бажання брати відповідальну участь в державній роботі.

Мої персональні обставини життя не дають змоги звиклим і традиційним шляхом полагодити справу реконструкції Уряду. Але відчувачучи настрої громадянства та знаючи його побажання в цій справі – з одного боку, – і сподіваючись, що мої персональні вимоги, продиктовані розумінням державних потреб, знайдуть у громадянських угруповань відповідний і правдиво-гармонійний відгук, – з другого, я, з огляду також і на невідкладність справи, прокламував би такий список членів Ради Міністрів.

На Уряд Прем'єра
Міністра внутрішніх справ
«» Закордонних справ
«» Військового
«» Фінансів
«» Народного господарства
«» Народної освіти
«» Ісповідань
«» Шляхів

А. Лівіцький
С. Тимошенка
О. Лотоцького
Ген.-хор Вовка
П. Чижевського
В. Коваля
В. Прокоповича
І. Огієнка
Шовгеніва²⁸⁴

²⁸⁴ **Шовгенів Іван** (1874–1943) – український державний і громадський діяч, гідротехнік і меліоратор. У 1918–1918 рр. – професор Київського політехнічного інституту. На еміграції жив у Чехословаччині та Польщі. У 1921–1922 р. – директор департаменту водяних і шосейних шляхів, товариш міністра шляхів, керуючий міністерством пошт і телеграфів УНР. У 1922–1928 рр. – професор і ректор Української господарської академії в Подебрадах, співпрацював з Українським науковим інститутом.

«» Праці	В. Садовського
«» Юстиції	
«» Єврейських справ	П. Красного ²⁸⁵
«» Державного секретаря	Шиянова ²⁸⁶
«» Державного контролера	Кабачкова

З огляду на спеціальні обставини нашого перебування в умовах еміграції та інтернування в Польщі, а також на необхідність широкої праці за кордоном, а зокрема, на Балканах, де маєтся без державного заопікування кілька десятків тисяч українських вояків та громадян, а також для рівноваги політичної праці уряду, певна група міністрів повинна перебувати поза межами Польщі.

Найбільш доцільним з погляду державного я уважав би, аби Міністри: 1) Закордонних справ О. Лотоцький, 2) Народного господ. В. Коваль і 3) Мін. Фінансів Чижевський, утворюючи всі три вкупі бюро чи експозитуру Уряду перебували за кордоном, маючи своїми заступниками при Уряді Віце-Міністрів, а зокрема, В. Приходька на уряді по Міністерству фінансів, а Токаржевського-Карашевича на Уряді по Міністерству Закордонних справ.

За необхідність такого поділу промовляють поважні державні міркування, які я висловлював уже кілька місяців (більше 8) тому, але, які, на жаль, не були переведені в життя, тим самим велику шкоду заподіявши нашій справі. Я буду вимагати од Вас точного і невідкладного виконання цього мого побажання. В цілях зміцнення нашої праці в Варшаві вважав доцільним перебування тут міністра В. Садовського.

Міністерство Преси і Пропаганди повинно з мого погляду бути перетворене в департамент при Міністерстві внутрішніх справ чи п. Прем'єрові, а на чолі департаменту найбільш доцільним вважав би поставити М. Літвіцького.

Міністр народної освіти менше всього повинен перебувати стало в місці осідку Уряду. З огляду на великі завдання, що стоять перед ним

²⁸⁵ **Красний Пінхас** (1881–1939) – єврейський громадський діяч. У квітні 1919 – липні 1923 рр. – міністр з єврейських справ УНР. У 1920 р. – входив до декількох комісій при уряді УНР з розробки різних законопроектів. У 1920 р. залишився в УСРР, згодом репресований.

²⁸⁶ **Шиянов Григорій** – український громадський діяч, юрист. Директор канцелярії Української господарської академії в Подєбрадах, викладач права.

в справі перетранспортування книжок на Україну, друкування підручників для шкіл і взагалі організації української лектури, а також в допомозі культурно-освітній праці для інтернованого війська, – він повинен перебувати там, де в даний момент його присутність буде вимагатись обставинами праці.

Так само на обов'язку Міністра внутрішніх справ є якнайчастіше подорожі до осередків розташування нашої організації в Польщі в цілях утримання зв'язку та контакту з нею та можливого за опікування її потребами. То саме треба сказати і про Міністра єврейських справ з огляду на велику кількість єврейської еміграції з України, в Польщі перебуваючої.

Я не спиняюсь на програмових вказівках, що до діяльності нового Уряду. Належні директиви в цій справі з'ясовані й умотивовані в листах моїх на ім'я Вашого попередника, з якими прошу докладно ознайомитись і вжити всіх сил до переведення їх в життя. Так само в окремих листах на ім'я окремих міністрів я дав більш менш докладні вказівки, щодо їх діяльності і коли б хоч половина тих, висловлених мною побажань, була здійснена, то я вважав би існування уряду при нинішніх обставинах оправданим. Особливу увагу звертаю на листи мої, перераховані в *Post scriptum* до цього листа.

Вважаю лише необхідним спинитись на одному моменті в діяльності Уряду, якому надаю велику вагу і який, на жаль, не досить ясно уявляли Ваші попередники, і взагалі всі уряди починаючи з 28 листопаду 1920 р., це – нерозуміння обставин і моменту, в якому доля судила нам підтримувати ідею нашої державності і боротьби за неї з моменту нашого інтернування. Здобувши в минулій боротьбі нашої певну конфігурацію нашої державності, певні атрибути її, уряди наші, після переходу через р. Збруч, не могли ніяк приспособитись до нових обставин і модифікувати свою працю відповідно до останніх. Сила інерції, брак ініціативи, відданість урядовим етикетам і формулам убили «душу живу», приспали рухливість і звели на становище якогось анабіозу почуття і потребу нових шляхів і шукань, нових методів державної і громадської праці. Завдяки цьому і громадянські круги в розумінню своїх завдань переплутувались з урядовими заходами, одне одному заважаючи, створюючи неможливу для продуктивної праці обстановку. Замість того, щоб схороняти

ідею нашої державності, – всю силу і енергію віддати на створення корективів до дотеперішньої праці і методів її, уряди навпаки форми останньої поставили над усе, а про новий зміст її, про потребу темпу в праці цілковито забули, накоївши цим великого лиха нашим державним інтересам.

Далі цього не повинно бути. Мусимо, схороняючи здобуті форми державності, піти в своїй праці новими шляхами, рахуватись з обставинами, до них приспособлятись, вносити корективи до дотеперішньої практики урядової.

Я маю надію, що ця сумна практика повинна була дечому навчити наших відповідальних громадян і показати їм всю шкоду од неї для інтересів державних. А тому й сподіваюсь, що зваживши на це, Ви необхідний вжиток з неї для кращої і продуктивної діяльності Ради Міністрів зумієте зробити. Тим більше до уваги висловлені трактування треба взяти, що об'єктивні обставини можуть примусити уряд остільки модулювати свою державну працю і форми її, що він приневолений буде вживати тих методів праці, які більше походять на методи загально-національного комітету якогось, ніж на прийоми міністерської праці. Коли б Уряд нового складу все засідав в своєму осередку, скажімо в Тарнові, то ціна його праці була б незначною і виробилася б в певні форми гіпертрофії та власного самообману. Я уявляю собі, що в певному центральному осередку уряду постійно перебувати повинна лише експозитура уряду, – решта ж міністрів постійно повинна бути в роз'їздах, виконуючи ті чи інші завдання і лише в певні терміни, мовляв би на сесії, повинна з'їздитись, щоб устаткувати підсумки спільної праці, дати звіт в виконанню покладених доручень і намітити нові завдання, відповідно до вимог та обставин. Також по своїм формам і методам уявляю я собі і працю закордонної експозитури уряду, з якою центральний осередок повинен утримувати перманентний зв'язок і координацію. Цього я домагався од попередніх урядів, але занадто сильною є інерція наших діячів, щоб вони могли зрозуміти ті необчислені негативні наслідки, які з подібної нерухливості випливають, для справи державної. Як ілюстрацію до цього можна навести «халатне» відношення до війська, до студентства – постійного персонального зв'язку з котрим уряд мало підтримував, даючи вдячний матеріал для обвинувачення згаданими

елементами нашої еміграції в байдужості до їхніх потреб і в бракові заопікування урядового ними.

З цим треба покінчити, особливо коли до уваги взяти ту скомпліковану ситуацію, в яку попадаємо завдяки тенденції рішаючи країв Європи що до совітських урядів. Ця ситуація вимагає од нас надзвичайного напруження наших сил, такту і уміння орієнтування в складних обставинах міжнародних відносин, з одного боку, і настроїв на Україні, з другого, бо тільки при додержанні цих вимог можемо скласти іспит в нашій державній зрілості і в непохитності нашої національно-державної віри в ідеал Самостійної України. Якщо зуміємо засвоїти оці вимоги, то тоді зуміємо перебороти і розкладові елементи нашої еміграції з її антидержавною недисциплінованістю, гуртнівством і розгардіяшем, що так настирливо підсилюється нашими ворогами, які, затрачуючи величезні кошти на наш розклад, давно б уже перейшли до порядку денного над концепцією УНР, коли б odporна сила, яку маємо, як носителі і репрезентанти цієї концепції, кров'ю, жертвами і легендою національною освяченою²⁸⁷, не була б занадто цементуючою нас і уберігаючою здоровіші елементи од остаточного морального підупаду. Думаю, що Уряд дав би собі врешті раду з різними ворожими таборами, коли б висловлені вище міркування мої зреалізував та змістом живим-живого діла і праці – напоїв. І тоді б ідея об'єднання громадського само собою перейшла б з площини потуг безсильних на поле реальної конкретної праці, правдиве розуміння якої устаткувало б і межі можливості її і ті формально-юридичні права та обов'язки, що їх такому об'єднанню можна б було в інтересах справи державної надати.

На цьому я і скінчив би свої уваги що до ближчих завдань в діяльності нового Уряду та тих методів, якими він на мою думку повинен послуговуватись в цій діяльності. Намічаючи персональний склад Ради Міністрів, я гадаю, що якісь корективи до нього можна б було зробити, коли б після нашого порозуміння з громадянськими угрупованнями, відчувалась в тому потреба. Ясна річ, що корективи такі можуть бути допущені тільки тоді, коли нові кандидати на міністрів будуть висовуватись не з мотивів дати сінекуку тому чи іншому угрупованню, хоча б кандидат останнього був абсолютно невідповідним, а при

²⁸⁷ А цих елементів ніяка інша концепція Української Державності не має.

додержанню таким кандидатом тих вимог, що їх сформульовано було мною вище.

12/І. 1922 р.б. Підписано Петлюра.

P.S. Мої листи на ім'я п. Прем'єра: 1) од 5/ХІІ-1921 р., 5/ХІІ-1921 р., 5/ХІІ-1921 р., 6/ХІІ, 23/ХІІ-1921 р. (копія листа на ім'я М.З.Спр.).

З оригіналом згідно: О. Данильчук, полковник.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 193. – Арк. 7–9.

№ 154

**Пам'ятна записка Українського Центрального Комітету
в Польщі надіслана на ім'я Андрія Лівичського**

Не раніше лютого 1922 року

До його ексцеленції Голови
Ради Народних Міністрів У.Н.Р.

Пам'ятна записка.

20 лютого ц.р. Укр. Диплом. Місія в Польщі звернулася з доповідями до Пана Голови Ради Міністрів У.Н.Р. про те, що для вирятуння з рук польської влади українських самоходів: «Покард» ч. 77.060, «Дельоне-Бельвіль» м.ч. 3771, «Бенц» м.ч. 20.632, «Фірс-Арау» м.ч. 35.549 потрібно конче такі документи:

- 1) Посвідчення, що кожне з цих авто належить Уряду УНР.
- 2) Посвідчення, що кожне з цих авто передане було до 26-го квітня 1921 р. Урядом УНР тій чи іншій приватній особі. Це посвідчення повинно мати дату пізнішу, ніж перше.

Про кожне авто має бути видане окреме посвідчення. Зміст і форма посвідчень детально наведені в зазначених вище доповідях.

Посвідчення ці досі не одержані і жодної відповіді від Уряду УНР по цій справі нема, через це справа визволення українських самоходів залишається без жодного руху. Задержка на такий довгий час в видачі цих посвідчень гальмує справу і зменшує шанси на позитивне її вирішення.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 152–152 зв.

№ 155

**Витримки з листа Христофора Барановського
до Андрія Лівіцького**

4 березня 1922 року

Копія виписки з листа Барановського
№703 од 4 березня 1922 року.

... Ми, українські кооператори, повинні всі наші зусилля направити на те, щоб, при першій можливості, відновити обслуговування населення України. Для цього ми повинні зберегти всі ті кошти, які маютьесь в нашому розпорядженні, а також підготовляти ґрунт для того, щоб справу обслуговування нашого населення поставити якнайкраще, зв'язавшись з відповідними колами закордонної промисловості і торгівлі. Це ми по мірі наших сил і робимо і чекаємо моменту, коли можна буде зреалізувати нашу роботу. Що торкається тієї частини Волині, котра тепер перебуває під владою Польщі, то ми повинні, ми мусимо ставитись до неї як до закордону, заселеного рідним нам населенням. Раніш ми мали в такому становищі Галичину, Буковину, Угорську Україну. Не дивлячись на те, що ми тоді були багатші, ми не могли собі тоді дозволити розкоші працювати для цих країн, а обмежувалися лише обслуговуванням того населення, яке перебувало в одних з нами державних кордонах.

Чому ж тепер, коли ми бідніші, ми повинні змінити свою лінію поведінки?

Я розумію, що треба не забувати рідного нам населення і треба допомагати йому чим можна, захищати його національні інтереси, але це не є прямий обов'язок кооперації і цей обов'язок вона мусить однести на другий план...

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 12. – Арк. 86.

№ 156

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

27 березня 1922 року

П. Прем'єр-міністру.

Копії: Міністру фінансів, 2) Міністру закордонних справ.

Пане Прем'єре.

Представлений мені для ознайомлення п. Міністром фінансів доклад від 20/III-ц.р., Ч. 231 про розрахунки з українськими центральними кооперативними об'єднаннями справляє на мене найтяжче вражіння: а) злочинним стосунком цих об'єднань до прийнятих на себе перед Державою зобов'язань і б) бездіяльністю уряду в справі виконання розрахунків між Державою та українською кооперацією.

Ви повинні знати, що головним мотивом, яким керувалася державна влада в фінансуванні української кооперації на протязі існування української державності було бажання не тільки допомогти кооперативному рухові українському, але зміцнити економічну базу української державності. Тепер можна сказати, що діячі української кооперації не тільки не виконали цього завдання, але навпаки велику шкоду заподіяли нашій державній справі. Взявши на себе по договору з урядом цілий ряд зобов'язань державного характеру, представники кооперації їх не виконали і тим самим поставили нашу справу в невимовно тяжке становище. Як Ви знаєте, громадське сумління збурене діяльністю тих кооперативних діячів, що, перебуваючи з державними коштами за кордоном, менш всього думали і дбали про виконання доручених їм обов'язків, намагаючись всякими викрутками уникнути відповідальності перед Державою. Діяльність окремих кооперативних діячів безумовно має риси злочину і підлягає судовому розслідуванню, яке повинно буде колись дати заспокоєння схвильованому обуренню громадянства. Та в цілій епопеї взаємовідносин між державною владою і українською кооперацією я не можу не відмітити певної бездіяльності уряду, а зокрема Міністерства фінансів, яке тільки тепер, не дивлячись на мої офіційні нагадування і вимоги, закінчило провізоричне усталення тих сум, що їх було видано органам укра-

їнської кооперації. З моменту видачі сум аж дотепер Міністерство фінансів, як свідчить доклад, не робило заходів, щоб контрагенти Держави виконували ті пакти договорів, які вони з Державою підписали.

Не маючи певності, що політика уряду до укр. кооперації в грошових справах зміниться і стане на реальний ґрунт, я, п. Прем'єре, категорично прошу всі висновки, впливаючи з докладу Міністра фінансів Ч. 231 обміркувати в Раді Міністрів і з приводу них прийняти певні рішення.

Гадаючи, що цифра 19 188 782 300 польських марок показана в докладі, як заборгованість Державі з боку кооперації не є відповідною дійсності і de-facto є більшою, я вважав би необхідним, аби Міністерство закордонних справ і фінансів – кожне по приналежності – поробили заходи в цілях вияснення тих видач та інших операцій, які мали місце в різних наших посольствах за кордоном у відношенню до українських кооперативних установ. Одночасно вчинити певні кроки в напрямку виконання представниками центральних кооперативних об'єднань тих зобов'язань, які вони повинні здійснити згідно з договорами з Урядом.

Згадані міри вважаю невідкладними і що до інших, то Уряд повинен пильно простудіювати договори та постанови Ради Міністрів, дотичні договорів і ретельно взятись за переведення їх в життя.

Петлюра /р.в./
27/III-1922 р.б.

З оригіналом згідно: [Підпис]

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1.

№ 157

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

4 квітня 1922 року

П. Прем'єр-міністру

П. Прем'єре

Воєнмін докладно поінформує Вас про наслідки амнестійної компанії большевиків в наших таборах. Варто підкреслити тенден-

ційну діяльність членів комісії поляків – майора Штобріна і поручн. Садовського, котрі агітували за поворот на Україну серед наших козаків і таким чином не дотримали вимог об'єктивності та безсторонності. Прошу копію рапорта в цій справі Воєнміна післати до відома наших послів через Мін. Зак. Спр.

Під час перебування в Каліші офіцера з польського Генер. Штабу була невелика нарада його з вищими нашими начальниками. Виявилось, що Пол. Генер. Штаб рахується з можливістю заворушень на кресах і війни з більшовиками. В зв'язку з цим Пол. Генер. Штабові ходить о схоронення наших таборів.

Далі, Пол. Генер. Штабові відомо, що ніби Франція організує протибільшовицький фронт. З цього фронту ніби виключено Україну, ніби Польщу примушують йти разом з Врангелем, який по тим же відомостям отримав нібито 1000 гармат, і заінтересований в отриманню певного підпису од нас на договорі. Ця підпись дасть, мовляв, Польщі підставу нас підтримувати, бо без Польщі ми нічого не можемо зробити. На декого з слухачів цього офіцера його повідомлення зробило таке вражіння, що мандат для походу на Україну Польща вже має і тільки вясняє, на яких умовах з нами його вона може використати. Такі в головному інформації з другорядного джерела, вони підлягають перевірці.

В кожному разі я вважав би необхідним, аби МЗСпр дав належне зарядження О. Шульгину, бо очевидно мається певна тенденція у певних кругів і Антанти і Польщі втягти нас в авантюру з Врангелем і обкрутити нас складною сіткою одірваности та браком у нас певних інформацій в цій справі.

Я прошу копію мого листа при Вашій подорожі за кордон передати, незалежно од М.З.Спр. і послу О. Шульгину.

4/IV 1922 р. Петлюра С.В.

З оригіналом згідно: [підпис]

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 4.

№ 158

Лист Валентина Садовського
до Андрія Лівіцького

20 квітня 1922 року

20/IV

Дорогий Андрію Миколаєвичу!

Дуже радий, що маю можливість передати тобі листа і поділитись тими самими інформаціями, які є у мене і які для мене дають матеріал для висновків, що про їх мова нижче.

На перше, Прага. Застав листа Антон.²⁸⁸ і одержаний тут лист Омельченко (песики Феденка). Ант. пише: стало гірше, достати візу до Чехії майже неможливо. Омельченко, яка приїхала туди недавно, дуже скаржилася на галичан: відносини й заздрість всім, що мають хоч якийсь заробіток, сидючи тут. Тотожні інформації надають галичане. Думаю, що при цих обставинах від можливих там комбінацій в наших колах, переїзд Д.Ц. до Чехії стає остільки складною справою, що здійснити її нам не вдасться.

На друге: ситуація в Галичині. Провал Петрушевича мав на галичан дуже гарний вплив. Йде зараз серед них підготовча робота по повному перегляду позицій. Зараз вона не закінчена й остаточно буде оформлена в початку травня. Мається на увазі: 1) ліквідувати уряд Пет.; 2) осудити його тактику щодо большевиків; 3) ліквідувати домагання окремої галицької державності; 4) зайняти соборницькі позиції; 5) для репрезентації української справи (в соборницькому значенні) утворити закордонний комітет, зложений як з нас, так і з галичан. Все це знаходиться в сфері обміркування й розробки. Можливі певні зміни, але загальний напрям ми бачим. Забув ще додати, що буде переведене організаційне об'єднання з Вол. і Холм. З майбутнього загально нац. об'єднання мається на увазі виключити елементи, що стоять на радянській платформі.

Ця ситуація в зв'язку з тим, що перед нами, здається, як реальні, стоять невеселі перспективи.

²⁸⁸ Очевидно, йдеться про Марка Антоновича.

[Це] настроює мене зараз в той спосіб, що думаю, нам слід поставити питання про ліквідацію. Той головний аргумент, який був у мене про ліквідацію – відсутність тих, кому би ми могли передати спадщину, тепер зникає – її би прийняв майбутній комітет. Оскільки справа зараз ще не вирішена, можна було би на це вирішення впливати. В цих цілях бажаний був би приїзд В'ячеслава – до нього поставились би тут з великим довір'ям, оскільки я зондував ґрунт.

Я думаю 28 і 29 (суботу і неділю) бути у Вар. і буду про це говорити з С. Коли би ти туди приїхав, було би гарно. Коли вирішиш це зробити, виклич туди Прокоповича.

Коли у тебе не буде настрою до переведення цієї комбінації, а ти рішиш, не розв'язуючи по суті питання, одійти й подати до демісії, то проти цього твого кроку я нічого не буду мати. Компрометувати себе ... ні в якому разі не варто. Тим паче, що при теперішніх настроях тут, я з великою дозою певності можу сказати, що все, що було у тебе, ще не закриває перед тобою політичних можливостей. Не треба отже компрометуватись ... Але хотілося би втягувати С; ліквідація, переведена тепер, могла би це зробити. Всі ці інформації подаю тобі абсолютно довірено. Зараз очікувати їх в жадний спосіб не можна. Хотів би в кожному разі мати твою таку чи иньшу відповідь до свого виїзду до В. Ти пишеш про приїзд мій і П.І. до Т. Це абсолютно неможливо для мене як через те, що зараз треба бути тут, так й через службові моменти. Що до П.І., то переказати нашу до Мик. Твою пропозицію мені трудно; та думаю, що це й безрезультатно – він цілком одійшов од політичних справ.

Мої особисті справи стоять невесело. Шукаю квартири, якої нема. Здоров'я Л.І. скверно. Щиро вітаю тебе. Передавай моє привітання М. Вар., стискаю твою руку. Твій В.С.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 116–118 зв.

№ 159

**Копія листа Андрія Вовка
до Андрія Лівіцького**

2 травня 1922 року

Перевод с украинского.

Лично.

УНР

И.о. Воен. мин.

и коман. армии

2 мая 1922 г.

№128 т

Многоуважаемый господин премьер-министр.

В такое тяжелое время, как в ноябре месяце прошлого 1921 г., приказом Главной команды войск УНР №71 мне было поручено управление армией УНР, которая находится в эмиграции.

Зная хорошо и лично пострадавших в лагерях, эти нечеловеческие, тяжелые обстоятельства интернированных, зная хорошо все потребности души и тела рыцаря – воина, и принимая во внимание это невнимание к армии, какое всегда существовало в правительства центра, я никогда не находил возможным отказываться от этой непомерной тяжелой обязанности. С должным пониманием ситуации, я пошел в центр с намерением пробить невнимание в центре, разбудить чувство обязанности к армии и, насколько возможно, облегчить существование армии материально и морально. И в ноябре, без предварительного соглашения со мной, меня назначили на должность военного министра УНР. Оно понятно, что этим на меня возложена обязанность и ответственность за большую работу организации армии, составление всякого рода законов, положений, статутов, инструкций и др., регулирующих жизнь армии, подготовку, учение и прочее.

Эту большую работу, в то время только начатую, можно было провести только при полном содействии правительственного центра, при его помощи, как материальной, так и моральной. Но, как этого, так и другого не было. Правительственный центр всеми мыслями был очень далек от армии. В продолжении всего времени борьбы за

освобождение, он был занят своими политическими, государственными и домашними, партийными делами. Не имел даже времени поинтересоваться этими живыми снарядами борьбы за существование Украины и здесь на чужбине, в Тарнове, все время истратил на углубление классового самопонимания. Довольно было ожидать для армии моральной помощи и соучастия от центра.

А дело с материальной помощью было сложнее. Тех ресурсов государственного казначейства, которые остались еще с Украины не хватало даже на содержание центра правительства, который еще в ноябре месяце имел в своем составе на много больше лиц, чем этого требовало дело. Для меня не политика, – война была не ясна, что сокращение количества лиц в центре до минимума даст возможность упорядочить центр и увеличить помощь для армии. Для удовлетворения всех минимальных нужд армии нужно было искать материальных средств. Дальше нужно было исправить систему в Тарновском хозяйстве. Вопрос финансирования, или по крайней мере, раздела денег между министерствами. Не доставало еще кое-чего в центре и эти вопросы ставились на очередь дня. Правительство п. Пилипчука, понявшее всю важность и вес этих вопросов, сделало первые шаги для урегулирования всего, но с половины января по неопределенным обстоятельствам, должно было уступить.

Перед армией, которая ждала помощи из Центра Правительства появился кризис правительства, который продолжался целый месяц, в самое тяжелое время, суровой зимы и в самое роковое время для интернированных.

В результате, после тяжелых трудов, пан премьер, Вам удалось составить кабинет, на который так все надеялись и на который так много возлагалось надежды. В состав Вашего кабинета, без предварительного соглашения, назначили и меня на должность в.о. военмина. Не приходится обращать внимания на те традиционные особенности назначения – все время мною велась работа спасения армии, дело облегчения материального и морального ее положения, организационной и административной работе. При первой встрече моей с Вами, пане премьере, я имел возможность докладом Вас проинформировать о составе армии, о нужных средствах для спасения и облегчения этого состава. От Вас я услышал только слова сожаления

и всякого рода обещания, но от ваших обещаний армии не было легче, а потому сейчас, после доклада, я Вам рапортом своим от 3/II-№55 донес, что нужно информировать пана премьерера и весь совет министров, а также просил целый ряд конкретных советов, обратил в особенности, внимание не порядок финансирования, требовал на армию доли средств в каждом случае из Государственного казначейства. Но и этот доклад реальных последствий не дал.

Раздел денег проводился для Тарнова традиционным образом. Никакая система не заведена до сегодня, несмотря на то, что этого требовал весь Совет Министров. Правда, поставлена была комиссия, но комиссия эта находила нужным выдавать крупные купюры на всякого рода расходы Тарнова и по приказу пана Премьера, выдавала десятки тысяч поль[ских] марок панам статским советникам Императорской Военно-Медицинской Академии. Одна из таких подписей имеется в документе. После получения денег 25/IV-22 г., а в это время армии нужно было очень мало денег и при последней уплате денег в 2 500 000 польских марок, Армия осталась недовольна. И так обстояло все дело с материальной помощью армии. На много хуже было с вопросом о проведении военных законопроектов. Все, что присылалось государственной канцелярией для рассмотрения в Совете Министров с большим трудом продвигалось дальше, а законопроекты, связанные с денежными расходами, в финансовых комиссиях задерживались до шести с лишним месяцев. Такой участи подвергся законопроект чрезвычайной важности о выдаче жалованья армии и о штатах военного духовенства, какие несмотря на все мои личные старания и просьбы, даже на Ваше, пан Премьер, имя все таки до настоящего времени, не продвинулись дальше из финансовой комиссии. Вот и краткие картины, какие ясно характеризуют всю систему деятельности Вашего Кабинета и что относится к армии, но над системой могу задержаться побольше. Вся деятельность моя, как военного министра в Вашем, пан Премьер, кабинете, тесно связана с деятельностью целого кабинета, с его политикой и системой.

Как того, так и другого – не было. Я бы сказал больше – не было и самого кабинета, была только коллегия, составленная Вами искусственно, какая не имела общей руководящей мысли, даже в самых серьезных вопросах политики и за три с половиной месяца, Вы, пан

премьер, в этом направлении ничего не сделали и даже не старались сделать, хотя этот вопрос поднимался несколько раз отдельными п. министра и сам собой напрашивался.

Со времени принятия Вами управления Государственным центром УНР перед центром появилось очень много серьезных вопросов: 1. Вопрос армии, содержание ее и опеки над ней. 2. Финансовый вопрос, его упорядочение и изымание средств. 3. Вопрос эмиграции, его объединение. 4. Дела внутренней жизни на Украине, связь с нею и соответствующая работа. 5. Дела внешней политики: Генуя, Врангель и др.

Ни для одного из вышеозначенных вопросов Вами не было дано распоряжения о заседании Совета Министров, а когда даже кое-что и обдумывали, то только случайно и несвоевременно, так, как и все заседания Совета Министров – велись только случайно, без системы и несвоевременно. Во всей деятельности Вашего кабинета, пан Премьер, бросается в глаза абсолютное отсутствие системы организации. Вместе с этим красной нитью проходит во всем систематическая работа руины самого государственного центра и концепции УНР, начиная с военных вопросов и кончая общественно-важными и мало-важными – Вы везде вносили дезорганизацию.

1. Ваши непосредственные связи с отдельными командирами частей в лагерях, Ваши однообразные, односторонние информации войскам, без соглашения с военным министром, о деятельности правительства и отдельных его чиновников, состоялись негативно на организацию армии и целого дела.

2. Ваши непосредственные старания налаживая связи с военными кругами Врангеля... без соглашения с военным министром и министром иностранных дел – вредны для дела.

3. Ваши соглашения деятельности отдельных министров с несоответствующими и не ответственными за дело, лидерами политических группировок Тарнова: составили вредное мнение в центре, нездоровую атмосферу и отражались на государственной работе отдельных министерств.

4. Ваша готовность представлять собой УНР на всякого рода конференциях с представителями всякого рода Тарновских, партийных, политических группировок, а также совершенное отсутствие руко-

водящей мысли в государственной работе и центральной политике – привели центр к полному распаду. Все, что было способного в государственной работе, оставило центр и отошло от работы.

В своей дескредитационной работе, Вы, пан премьер-министр, были последовательны с первого дня до сегодня, что зафиксировано в вашем письме от 28/IV-22 г. на имя ...Левченко, одного из лидеров партии Хлеборобов, в каком-то письме вы разрешили себе, неслыханным образом торговать портфелем Военного министра и обижать одного из порядочных, с незапятнанным добрым именем, активных борцов за Волю Украины.

Это последний ваш шаг. Ваше письмо, меня, вашего молодого товарища по кабинету, довольно убедило в том, что Вы, пан премьер-министр, с начала до конца, вполне сознательно и нарочно вели разрушающую работу в центре УНР и этим вы достигли максимального успеха, и что сегодня центр УНР на пороге распада и гибели.

Все вышеозначенное обязывает меня сказать Вам эти несколько слов правды в глаза.

Вместе с этим, с сегодняшнего дня, нахожу невозможным продолжать какую бы то ни было работу в Вашем, пан премьер-министр, кабинете.

И для того с сегодняшнего дня слагаю с себя обязанность И.О. военмина, для чего прошу Вас выдать соответствующее распоряжение.

Не исполнил бы я своего гражданского долга, если бы в этот момент не предупредил Вас, пан премьер-министр, в том, что дальнейшее пребывание Ваше во главе правительства УНР решительно приведет до развала всей УНР, а потому: когда Вы являетесь верным сыном Украины, должны немедленно уступить.

Одновременно с этим рапортом, на имя п. Головного атамана, прошу об увольнении меня от обязанностей командующего армией.

Копию настоящего представляю п. Головному атаману и Вашему заместителю в кабинете для доклада в Совете министров.

С искренним к Вам уважением Андрей Вовк.

Генерал-хорунжий.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 93–95.

№ 160

**Лист невідомого респондента
до Андрія Лівіцького**

9 травня 1922 року

Високоповажний Андрій Миколаєвич!

Події у Варшаві з якихось джерел стали відомими у Тарнові.

Я ніде не показуюсь.

Настрої страшні без майбутнього.

Компромісів не може бути, бо вони будуть початком розвалу і Вашої повної дискредитації.

Г.о. більш нічого не докладу, бо це даремна робота, а Вас прошу ще раз підкреслити йому бажані моменти.

Називають уже навіть кандидатури на прем'єра – Ніковського, ..., Дмитрієва і Сірополка.

В разі чогось – резолюції готові проти центра, а це ж кінець нашому існуванню.

Мене есери змішують з гряззю. Говорять, що я вже давно вигнаний Г.о., і, що зараз Ви можете мене помирити з... все направлено до Вашого повалення. Я вірю, що все буде добре, але і тоді я вважаю, що для заспокоєння мас і уможливлення Вашої роботи навіть у Відні, Ви повинні хоть на один день заскочити у Тарнів.

Як п. Г.о. не розуміє, що повстання проти Вас є катастрофою для нього...

Вітаю...

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 115–115 зв.

№ 161

**Заява Альфреда Марцінчика
написана на ім'я Андрія Лівіцького**

10 травня 1922 року

До Пана Голови
Ради Міністрів У.Н.Р.

Бувшого начальника відділу закордонних закупок Головної Управи Постачання – Альфреда Марцінчика, мешкаючого в Варшаві – готель Саський, кімната №60.

Заява.

Внаслідок, поданої мною на ім'я п. Голови Центрального Комітету в Варшаві заяви, якою я просив вжити заходи до виплати мені належних за службу грошей, в українській валюті, як це зроблено багатьом старшинам, котрі вийшли в відставку, п. Секретарем Комітету Зайцевим²⁸⁹ була мені нині прочитана відповідь Військового Міністра, якою п. Міністр, висловивши свої моралі по моїй адресі, все-ж таки виплатити гроші відмовився. Не буду вже говорити про те, що, мабуть, краще було б якби п. Військовий Міністр сховав ті моралі та нотації для тих, хто йому ще має честь підлягати, а не звертав їх до мене – людини вже цілком приватної, але все ж таки, такого легковажного відношення до моєї просьби – не доводити яких до дуже прикрої і небажаної необхідності користуватись правом звичайного кредитора пошукувати свою належність з майна должника, звернувши свій іск до тих, хто наразі тим майном користується (конкретно скажу: іск до Центрального Комітету, який користується майном У.Н.Р. на «Алеї Руж», що, я гадаю, не відмовляється підтвердити на суді ті чинники бувшої Дипломатичної Місії, котрі і нині працюють в тих же самих кімнатах, сидючи на тих же самих стільцях та канапах, так депешуються тими самими пишущими машинками) не докласти Вам не можу.

²⁸⁹ **Зайцев Павло** (1886–1965) – український громадський і культурний діяч. У 1919–1920 рр. – голова культурно-освітнього відділу Армії УНР. На еміграції жив у Польщі, згодом Німеччині. У 1920–1921 рр. – головноуправляючий справами мистецтва і національної культури в уряді УНР. У 1922–1924 рр. – секретар Українського Центрального комітету, створеного для допомоги українським емігрантам.

Це не є погроза, це не є бажання зробити пакість, бо коли б так, то я б це зробив вже давно, а навпаки, прошу вірити в мою коректність і доброзичливість. Відмовленням п. Міністра Вовка на моєму проханні видати мені карбованці та гривні, на якому проханні, все ж таки, може й не обережно, поставлено штампель «Військове міністерство У.Н.Р.» і нотаціями п. генерала Галкіна²⁹⁰ я страшенно ображений, а тим більше, що почуваю в цьому тенденції помсти за те, що служу в Союзі Хліборобів. Чим я гірший від мого колеги Вітеля, інженера, полковника Годило-Годлевського²⁹¹, та багатьох інших, що звільнилися після мене, а вони одержали чималу суму карбованців і радіють, що будуть мати змогу повернутись на Україну з капіталом, бо з моменту самостійності України ці ж гроші будуть мати вартість. Тожбо, з огляду на все вищезгадане, підтверджуючи ще раз, що мені зовсім не бажано користуватись засобами рішучими – судовими, маю за шану покірно просити Вашого ласкавого розпорядження до негайного розрахунку зі мною.

Докладаю при цьому, що маю замір з Варшави виїхати, а позаяк хотів би, та і мушу в силу обставин, цю справу зліквідувати тут, осмілюсь просити прискорити мою справу.

Альфред Марцінчик

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 149–150.

²⁹⁰ **Галкін (Галкин) Олексій** (1866–1939) – український військовий діяч, генерал-полковник Армії УНР. У 1919 р. – начальник канцелярії військового міністерства УНР. З вересня 1920 р. – військовий міністр УНР. Емігрувавши, оселився на Галичині. Член Вищої військової ради УНР. У 1939 р. репресований радянською владою, страчений у львівській в'язниці «Бригідки».

²⁹¹ **Годило-Годлевський Олександр** (1880–?) – український військовий діяч, полковник Армії УНР. З березня 1919 р. – начальник постачання Запорізького корпусу, з квітня – начальник постачання Східного фронту Армії УНР. У 1919–1920 рр. – служив у Корпусі кордонної охорони УНР. З кінця липня 1920 р. – в штабі 3-ї Залізної стрілецької дивізії.

№ 162

**Лист Павла Чижевського
до Андрія Лівіцького**

11 травня 1922 року

Paul Tchijewski
Vien XV. Hacken ...
11/V-1922.

Herrn Liwitzky
Warschawa-Polen
Alea Roza (Roz), 6

Високоповажний Андрію Миколаєвичу!

Ми ще тут три тижні ждали Вас і нарешті почали роз'їжджатись. П. Токаржевський поїхав. Мені вже конче потрібно їхати до Тарнова і т.д. Та Ви й самі добре розумієте, що нам треба якнайшвидше побачитись, обміняти думками і сконцентрувати наші зусилля для досягнення спільної мети. То ото повідомляю Вас, що напевне я пробуду тут ще тиждень, а то вже буду рушати до Польщі. Коли б схотіли затримати мене – телеграфуйте.

Ваш П. Чижевський.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 112–112 зв.

№ 163

**Лист Отто Ейхельмана²⁹²
до Андрія Лівіцького**

12 травня 1922 року

До пана голови Ради Народних Міністрів УНР.

Ваша Висока Ексцеленціє!

Маю за честь поштивійше докласти Вашій Ексцеленції, що я 4 травня бїж. р. призначен на посаду звичайного (ординарного) про-

²⁹² **Ейхельман Отто** (1854–1943) – український громадський та політичний діяч, правознавець. За часів Директорії УНР – товариш міністра, в.о. міністра закордонних справ УНР. Автор проекту Статуту МЗС, проекту Конституції УНР. З 1922 р. – професор, декан правничого факультету Українського вільного університету в Празі, Української господарської академії в Подєбрадах.

фесора Вільного українського університету в Празі, де я повинен розпочати виклад лекцій у літньому триместрі б.р., з другої половини бїж. травня місяця.

Зазначене становище речей примушує мене просити Високий уряд про звільнення мене з займаної посади товариша міністра закордонних справ й з т. керування міністерством закордонних справ й міністерством юстиції. Тому прошу Вашу Високу Ексцеленцію прийняти це моє прохання про звільнення мене з зазначених посад і керувань.

З Вашого ласкавого дозволу, маю за честь пояснити з приводу цього прохання, що зважившись прийняти зазначену посаду професора у Празі та вернутися до моєї звичної з давніх часів праці, я зовсім не маю на меті розійтися з українськими національними, культурними і політичними справами, які завжди залишаться дорогими моему серцю і котрі я у Празі буду інтенсивно продовжувати. Навіть, як я гадаю, з більшою користю для Батьківщини, чим це можливо для мене нині у Тарнові.

В якості професора адміністративного права я буду мати всі можливості підготовлювати молодих українців для майбутньої законодавчої і виконавчої праці на визволеній Україні, ознайомлюючи їх з найліпшими зразками адміністраційних мір Західної Європи.

В якості старого ученого дипломата, я надіюсь знаходити повільні шляхи для зав'язування знайомств в дипломатичному світі в Празі, на користь найширшої популяризації української справи й по змозі інтенсивно зацікавити цей світ з нашою національною ціллю, нашим культурним, економічним й політичним значенням на своїй природній Батьківщині і для всього цивілізованого світу. Зрозуміла річ, що ця моя приватна праця на користь Держави, не буде втручатися в роботу українського офіційного представника в Празі.

Крім цього, я у Празі, в вільні від академічної та наукової праці часи, буду мати можливість підтримувати активний зв'язок з закордонною пресою (журналістикою), інформаціями й вчасними статтями у часописах.

Всі ці впливи на користь української національної справи, у всіх її відношеннях, я, – надіюсь на це, – буду мати можливість здійснювати особисто, в якості цілковито вільного від службових підлегло-

стей українського патріота й людини з науковим положенням. І це є найліпша форма для моєї політичної праці за кордоном на користь української справи.

Живу надією, що Ви, пане прем'єр-міністре, і високий Уряд УНР не відмовитесь ласкаво признати докладність і повну рацію зазначених мотивів перенесення моєї української патріотичної діяльності в Прагу. Формальне, з зовнішнього боку, припинення мого службового стану в уряді УНР і неодержання утримання від нього ні у чому, не збавить й не скоротить кількості і якості моєї праці, присвяченої нині виключно на користь української справи.

Викладені вище пояснення можуть й не бути якоюсь службовою таємницею. У кожному разі, я бажаю і зі свого боку вживаю всі міри з тою метою, щоб мій переїзд до Праги не був ворожим уряду станом, використаний у небажаному йому вигляді.

Маю за честь бути Вашої Високої Ексцеленції. Щиро відданий і завжди вірний слуга.

О. Ейхельман

Тарнів. 12 травня 1922 р.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 12. – Арк. 84–85.

№ 164

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівіцького**

13 травня 1922 року

Перевод с украинского.
Письмо к Левицкому от Токаржевского.

Ваша Ексцеленция.

Простите, за то, что в этом письме должен поместить и мою личную благодарность за Ваше последнее письмо, присланное мне и моей жене, в котором Вы выражаете желание и удовлетворение наших просьб относительно уведомления Вашей эксцеленции о государственных делах.

Не отвечал я Вам так долго, и вообще не писал, только потому, что до сегодня я ожидал Вашего приезда в Вену. Хорошо было бы если бы мы могли лично переговорить о всех делах, о которых нельзя писать. Так невозможно, как мы это должны проделать и потому я ожидал Вас с нетерпением, а также и по этой причине не писал Вам совсем, несмотря на то, что я знал, что Вы этим недовольны. Опасно это для меня, т.к. знаю, что со дня моего отъезда Ваша экселенция имеет ко мне «зуб», о котором Вы даже писали к моей жене. Знаю также, что в Тарнове всякого рода элементы, прилагают все усилия, дабы мы поссорились. Имею надежду, что мы оба являемся очень спокойными людьми, чтобы таким влиянием и «зубам» поддаваться и верю, что Ваша экселенция удостоверилась в моем к Вам уважении и желании всего хорошего. Также знаете и мои мысли о нашей общей работе. Не понимаю, почему просьба пана О.Л. может вызвать кризис кабинета. Принуждать и насиловать никого нельзя, тем более это важно сейчас, и, по моему, совсем не нужно, когда портфель Иностраннных дел можно вручить В.П. Я буду очень рад работать, руководствуясь вашими инструкциями, технической силой при Вас. В конце концов, я буду очень доволен, что я потеряю мою поддельную роль – управляющего министерством, висящем в воздухе с другим управляющим в Тарнове и не зная – когда придет действительный министр. Пана О.Л. я уверить не мог, а в конце перестал уверять. Еще раз прошу это дело взять всецело на себя, и я буду очень рад, когда вместо писем буду к Вам посылать рапорты и доклады.

Ваша экселенция, Вы приветствуете меня с успехом в Берлине – это совсем не успех, т.к. я должен был на раздел согласится, а в действительности это не так – как мы думали. Меня очень удивили слухи, какие кто то распространяет в Тарнове, что я здесь занимался «операциями» с наших денег, а также, что я получил 230 тысяч германских марок на «Царьгородские Посольства». Операциями не занимался никакими только, не находя нужным, пересылать эти деньги с Берлина в Тарнов, я их перевел чеком в Вену и переслал в кронах. Операцией был только обмен по курсу дня, с большой прибылью, сравнительно с днем получения их и уплатой налогов за перевозку. Относительно 230 тысяч, которые я оставил себе, Вашей экселенции хорошо известно, как обстоит дело еще с наших разговоров в Варшаве в присутствии пана Голлового атамана. Я их взял себе и только себе на всю дорогу, как часть

из несколько десятков миллионов польских марок, которые я израсходовал на Царьгородское посольство из собственного кармана. С них платить долги посольства я не могу и не имею намерения. Тот факт, что эти деньги числятся взятыми на Царьгородское посольство – делают их только «безотчетными» в моих руках.

Моя большая просьба – выяснить это заинтересованным чиновникам – если это нужно. Думаю, что Ваша экселенция хорошо помнит все наши разговоры по вышеизложенному вопросу и признает меня правым, мои счета тогда в Варшаве были далеко не полные, т.к. я не считал, что марка польская и крона падают, но что же делать – сказал так, пусть и остается.

Относительно дел, которые нас сейчас интересуют.

1. Генуя – дала следующий результат, как я предвидел и говорил в Варшаве. Действительного признания Советской России, кроме как у немцев, большевики Генуи не привезут. Условия перед сентябрем составлены не будут. Французы думают только о германских деньгах, а поляки в Генуе предлагают нам условия, говоря о оккупации правого берега, будто бы с согласия некоторых украинских групп. Поэтому мною направленные Шульгин и Смаль-Стоцкий были как раз ответственны тому, что бы ни с кем не видевшись и ничего не сделать, выехать обратно. В этой роли я в Геную не нахожу нужным ехать и поеду только сейчас и то приготовивши себе кое что такое, чего вначале конференции нельзя было иметь. В Риме увижу итальянских политиков. В Ватикане переговорю с кем следует и только тогда поеду. В поездке в Париж надежд у меня на какие-нибудь результаты [мало], а потому и малыми перспективами не люблю себя кормить, но думаю, что наш голос и то в авторитетной форме должны слышать и главным образом итальянцы, в каких имеют странных адвокатов. В связи с переездом буду иметь возможность что-либо конкретно рассказать только после Парижа и после того, когда буду в Праге и Будапеште. Вопрос экспозитуры зависит от того, кто будет министром иностранных дел и когда будет решено, что случится с министром финансов, какого необходимо будет увидеть поближе, а потому сейчас не пишу о том, но нахожу, что Вам, многоуважаемый пан премьер, хватит часового разговора, чтобы увидеть всю опасность тех финансовых дебрей, в какие мы забираемся и с которых мы все берем деньги, в том числе и я. Вопросы, связанные с послом

Василько нужно нам переговорить с ним лично и между собой, т.к. мне прислана копия одного письма, пану Головному атаману, которое наводит меня на целый ряд очень серьезных размышлений. Берлинскому посольству грозит то, что случилось уже в Вене и что с трудом как то [можно] исправить. Стоцким я не очень доволен, Онацкого в Риме нахожу не соответствующим. Политика ведется как то персонально, что видно даже с денег, которые посылаются доктору Кочерганову.

В Берлине видел я английского посла, лорда Абернона²⁹³, бельгийского графа – Де-ля-Рауль, французского графа – Де-Ценкантен, германского директора департамента – п. Фон-Блюхера и некоторых из киевских финансистов. В Вене видел канцлера Шобера²⁹⁴, все министерство иностранных дел, испанского посла Де-Авилла, французского посла и консула, аргентинского посла Переца, все, чтобы выяснить настроение и перспективы. Нахожу, что нам необходимо будет освободить себя от нежеланной опеки, а также думаю, что мы сейчас имеем возможность в Румынии и Париже, чтобы испробовать освобождение себя от опеки. Сомневаюсь, хватит ли мне денег на дальнейшее пребывание в Париже, но несмотря на то, я хочу видеть всех (кого нужно) и имею уже надежды, что это мне удастся. Наши послы мало ориентируются. Они привыкли к политике на властную руку и с трудом дают себя привести в порядок. Мой адрес в Париже «Отель Сериба-Париж». Очень прошу ответить и объяснить, хотя бы приблизительно, что делается в Польше и у нас. Очень тяжело работать за кордоном, не имея никаких известий с центра, тем более в такой странной работе как моя, это все требует экспозитуры и ясного выявления работы.

Кончая, исполняю поручения моей супруги и пересылаю Вашей Экселенции привет от нее и прошу принять от нас обоих уверения в глубоком уважении. Прошу верить моей преданности и всегда искренне доверять мне.

Токаревский-Карашевич.

Рим. 13 мая 1922 г.

Его экселенции пану премьер-министру.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 99–100.

²⁹³ Д'Абернон Едгар (1857–1947) – англійський політичний діяч, дипломат. У 1920 р. – одним з очільників англо-французької військово-політичної місії у Варшаві. У 1920–1926 рр. – посол Великобританії в Німеччині.

²⁹⁴ Шобер Йоган (1874–1932) – австрійський державний діяч, Федеральний канцлер Австрії.

№ 165

**Копія листа Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

26 травня 1922 року

Перевод с украинского
Премьер-министру Левицкому

г. Премьер

Последние известия с Украины обрисовывают ее состояние в отношении голода, просто катастрофическим. На основании данных №22 голодает пять миллионов, но в действительности, число голодающих значительно больше, ибо организации Нансеновского Комитета оперируют данными, взятыми в органах Рабочей Инспекции Советской власти, далеких от действительности, не охватывающих значительного процента крестьянского населения, категории голодающих принадлежат. В апреле месяце каждый день умирало на Украине до десяти тысяч человек. В связи с расширением голода это число имеет тенденцию увеличиваться. Отдельно голод уничтожает Запорожье, где по данным того же комитета и по деревенским регистрациям, каждый день умирало семь-восемь процентов населения. Население в отчаянии. Из-за куска хлеба решается на всякого рода эксцессы и нарушения элементарных правил общей жизни и обыкновенной моральности. Проституция, воровство, никого не удивляет. Зарегистрированы случаи каннибальства и некрофилии, при чем, эти случаи ни коим образом не должны называться единственными. Некоторые места на Украине – как Херсон – представляют из себя буквально вымирающие местности. К этому надо прибавить, что ящур уничтожил скот наполовину, а сап – лошадей, холера тоже начинает расширяться среди населения. Вообще, все данные, полученные из Украины – говорят, что она переживает такие месяцы и часы, каких не знала в продолжении целой своей истории.

Едва ли Международная филантропическая помощь (организации Ф. Нансена) будет в силах задержать этот страшный процесс вымирания нашего края, который неумолимо продолжается и должен закончиться новой страшной руиной, но еще больше как предыдущее, перевернувшее наш край, действительное дикое поле.

Для нас должно быть ясно, что страшное несчастье, какое выпало на долю Украины, есть результат не неурожая, а преступной деятельности оккупационного правительства. Его бездействия и неспособности предотвратить беду. Неурожай может иметь место везде, в каждом государстве – голод – там, где есть соответствующие для него социальные предпосылки. И очевидным есть то, что моральными виновниками голода на Украине – является та «власть», которая вывезла с нашего края запасы хлеба, бросивши беззащитный народ в объятия голодной смерти.

Эту истину мы должны показать всему миру и наново, на новом поприще начать борьбу с оккупационной властью Украины, доказать влиятельным чиновникам мира, что голод какой сегодня уничтожает наш край – завтра может угрожать Европе и может принести эти самые несчастья, которые сейчас несет Украина. Нахожу необходимым использовать эту Европейскую ситуацию, которая существует после Генуэзской конференции и какую я не нахожу совсем для нас удобной и принимая во внимание моральную компрометацию, какую допустили представители Советской власти. И, хотя моральные требования не являются сейчас целью политических отношений, и не могут убедительно влиять на европейских политиков, но я думаю, что нашей святой обязанностью перед нашим Святым Народом есть то, чтобы громогласно заявить наново о необходимости приостановления деятельности оккупационной власти на Украине, как виновной в голоде. Так как этим локализовано будет несчастье голода с его вечными спутниками – болезнями, эпидемиями, эпизотиями и руинами государственного порядка.

Эту акцию надо начать немедленно и энергично, т.к. каждый день промедления влечет за собой увеличение числа умирающих на Украине и углубление руины, а также хозяйственной жизни. Не прибавляя сил правительству, хотя и требую от него непосредственно максимального напряжения в этом направлении. Большое значение придаю инициативе и энергии граждан, до наименьшего его сгруппирования. Правительство должно скоординировать эту энергию, дать ей прямое направление и своевременность выступления. С моего взгляда, каждая гражданская установка должна выступать с мемориалом о состоянии на Украине, о причинах его, о способах урегулирования (сказанное выше) значит – что в противном случае голод завтра же уничтожит соседние с Украиной государства, а также будет угрожать другим. Эти

меморіали нужно перевести на несколько европейских языков (обязательно на три главные – французский, английский, итальянский) и выслать их не только в Лигу Наций, а и другим видным организациям и группировкам, например – политические партии, культурные организации, аналогичные им земские организации и к европейским магистрам и т.д. В связи с тем, Правительство должно немедленно приступить к переговорам, хотя бы с такими группировками и нашими организациями: 1. Союз Парламентеров. 2. Политические партии и их объединения. 3. Земский союз. 4. Союз инвалидов. 5. Союз Украинских женщин. 6. Управляющее общество. 7. Союз академической молодежи. 8. Братство Святой Покровы и Кирило-Мефодиевское. 9. Союз железнодорожников. 10. Эмиграционные комитеты и Общество, как например «Союз Спасения Украины» в Царьгороде. Еврейские комитеты беженцев с Украины, Комитет поляков с Украины. Все эти группировки и организации должны немедленно приступить к исполнению полученного задания и через наших послов должны найти вход к известным лицам мировых группировок и организаций, в целях информации и организации влияния через них на политические действия Европы и Америки. Очевидно, что каждый представитель Правительства за кордоном должен по этому делу связаться тесно с местными Украинскими организациями, согласно директив Правительства – для того, чтобы каждого гражданина Украины, безразличия национальности, можно мобилизовать для исполнения им своего долга перед отчиной.

Мы за всякую цену должны приложить максимум энергии к этому делу и добиться громкого имени в мире. Это задание сейчас перед лицом страшной катастрофы, какую переживает Украина, есть для нас историческая миссия и первая обязанность. Пусть же на этот раз Правительство проявит решение своего положения и не откладывая дела, немедленно приступит к означенному направлению его исполнения, конкретизируя свою деятельность и представлять из себя специальный аппарат для присмотра и своевременного исполнения настоящего, тяжелого задания.

Петлюра
26/V-22 г.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 7-7 зв.

№ 166

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівичського**

27 травня 1922 року

Секретно

п. Прем'єру,

Посилаю Вам проект уповноваження для міністра Василька. Пояснення до цього проекту дасть посол д-р Смаль-Стоцький. Розглянувши цю справу, я гадаю, що в цілях єдності нашої закордонної праці, не можна поставити заперечень проти підписання цих уповноважень, маючи на увазі міркування, які Вам має викласти посол Смаль-Стоцький. Взагалі наша закордонна акція вимагає концентрації діяльності і акції.

Прошу розглянути цей проект уповноваження і майте на увазі, що я не бачу ніяких заперечень проти підпису такого проекту.

27/V. 22 р.б.

[Підпис] Симон Петлюра

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 11.

№ 167

**Лист Андрія Лукашевича
до Андрія Лівичського**

2 червня 1922 року

2.VI. 1922

Високоповажний Андрію Миколайовичу

Справу Кирило-Методієвського братства можна буде залагодити тільки по повороті Митрополита з Почаєва, куди він від'їхав на Єпископський Собор і має повернутися після 6-го червня. Гроші, які маємо і про які Ви мені писали – призначено виключно на студентські потреби, по просьбі УЦК. Ми мусимо в них відчитатися. Отже сума потрібна для переїзду студентства до Праги буде внаслідок УЦК-м по одержанню від Вас поіменного списку студентів з визначенням кому скільки треба внаслідок грошей. Було б бажано, щоби при

списку було прикладено їхнє колективне прохання до Центрального К-ту і щоби приїхав з цими документами якийсь їх уповноважений для одержання грошей. Що торкається відомих Вам французів, то д-р Маріян каже, що акція ця провадиться, але невідомо коли вона закінчиться. Інших фінансових комбінацій покищо нема.

Вчора був доклад Познера в «Пржимежу» – про Генуйську конференцію, де він був представником польської преси. Нічого особливого він не розповів такого, чого б ми не знали з газет.

Недавно були у мене розмови в Мін. Вн. Справ з приводу улаштування работ для наших таборових. Вирішено улаштувати на 100–120 чол. майстерню Шевсько-Кравецько-Римарську в Щипйорно. Ведеться праця в справах улаштування підприємства сухої перегонки дерева і організації кооперативу для купівлі і експльоатації друкарні. Але обидві ці комбінації знаходяться ще в початковій фазі і тому нічого певного сказати не можна. Автоколонна квота – замерзла. Роблю заходи. Справа Завізіон-Зайцев ускладнюється. Словом все – досить погано виглядає. Прошу привітати сердешно Вашу дружину і родину.

Глибоко і щиро Ваш поважаючий Андрій Лукашевич.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 109–109 зв.

№ 168

**Лист невідомого респондента²⁹⁵
до Андрія Лівіцького**

4 червня 1922 року

Табор Каліш.
4/VI-1922 р.

Дорогий Андрію!

Використовую листи приїздів пп. Міністрів до табору і пишу тобі листа.

Вітаю тебе й родину з Зеленими Святками і бажаю всього доброго. Твій лист затримавсь в дорозі довгенько та й туди днів 3–4. Ти пишеш,

²⁹⁵ На ім'я Василь.

що треба терпіти – хіба ж не терпим? Але ж треба цей час терпіння чим-небудь заповнити, чи працюю, чи ще чим іншим. Учитись – трохи старий, а може ще й прийдеться. Щиро дякую за бажання допомогти мені, но я поки що великої потреби в грошах не відчуваю, – заробляю трохи цигарками, навчивсь пиляти дошки і шукаю праці в цій галузі – оплачується добре, так що й мені розробтки не страшні.

Весь табір відчуває велику потребу і бажання в праці, з метою хоть трохи розважитись і заробити трохи грошей на чорний день.

Погляд більшості і мій, що зараз поки що ми вільні, було б добре пристроїть частини на роботу, зв'язавши їх між собою. Кожен з нас добре бачить, що все наше на Україні, а не десь в другому місті... було багато випадків, коли тікали з табору на працю і повернулись в момент виїзду на ... Це добрий показатель.

Паспорт допоможе за ту саму працю одержати більше грошей.

Адреса стара (жінки одного з наших старшин, Каліш, ул. Waska 3 m 4 M. Antaszczuk для мене.

Будь здоров.

Цілую тебе з родиною.

Твій Василь.

P.S. Пересилаю картку.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 110–111 зв.

№ 169

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

14 червня 1922 року

Копія

Копія з копії

П. Прем'єр-Міністру А.М. Лівіцькому.

Вашим завданням в зв'язку з подорожжю за кордон, є полагання цілого ряду справ, що стоять перед Урядом висунутими як

міжнародною ситуацією, так і обставинами боротьби нашого народу на території України.

Згідно з інформаціями офіційного польського телеграфного агентства, меморандум нашого уряду вручений президії Генуїської конференції не був розглянутий відповідною комісією конференції через те, що вона визнала себе не компетентною в тій справі. Близчі і докладніші інформації, що до заходів наших делегацій в Генуї ще не наспіли і для того не можна ще з'ясувати докладно, остільки успішною була праця наших делегатів. На підставі листа посла Шульгіна і докладу посла Смаль-Стоцького я бачу, що обоє зробили все, що в їх силах лежало. Коли заходи наших представників в Генуї не дали максимальних наслідків, то це не їх вина, – бо цілий комплекс обставин міжнародного характеру не відповідає ще сьогодні інтересам нашої державності.

Напрямок діяльності наших представників в Генуї я вважаю доцільним і вірним.

Вже тепер можна певно говорити про банкрутство самої ідеї Генуїської конференції. Європа після цього банкрутства попаде в черговий період політичної блуканини та економічної прострації, як довго тягтиметься він – сказати тяжко. А про те явним стає для нас обов'язок використати його для наших цілей державних. Вся праця як нашого центрального урядового апарату, так і представників уряду за кордоном повинна бути об'єднана і координована. За кордоном в зв'язку з цим ви повинні зробити все, щоб цей контакт і координація праці були довершені. Наряду пп. послів за Вашою та п. Керуючого Міністерством Закордонних справ участ[і] вважав доцільною і невідкладною. Протоколи цієї наради (секретні) прошу мені представити, аби потім я, в порозумінню з Урядом, міг дати остаточні директиви для дальшої праці наших закордонних представників. Проте вже під час Ваших переговорів з послами треба звернути увагу на такі чергові завдання:

а) пп. Посли повинні розвинути енергійну діяльність проти того методу розв'язання міжнародних справ, який засвоїла собі за останні три роки дипломатія європейських держав. А власне: метод розв'язання цих справ шляхом розгляду їх на широких конференціях слід визнати взагалі не річе, а спеціально для нашої справи шкідливим.

Успіх наш лежить на лінії реальних переговорів з окремими державами чи окремими групами держав... Я ясно уявляю собі наші потенції в цій справі, але, не перебільшуючи їх, все ж гадаю, що лише працею в зазначеному мною напрямку можна більш осягти наслідків.

б) пп. Посли повинні докладно з'ясувати собі, що найбільшою перешкодою для визнання суверенності України є гіпноз самого імені Росія. Цей гіпноз треба розвіяти, особливо в Америці (Північні Штати) та Франції. Справу поділу Росії треба поставити як справу покою цілого світу, як справу європейської рівноваги та реально-матеріальної вигоди держав, в тій конфігурації їх, що уклалась після Версальського трактату. Праця наша в означеному напрямку повинна провадитись шляхом: 1) обґрунтування цілої ідеї в європейській пресі та журналістиці; 2) переговорів з окремими урядами та фінансово-промисловими угрупованнями чужоземних держав, які, або вже заінтересовані в Україні або які можна зробити заінтересованими в ній. Деякі конкретні уваги, дотично цієї справи, я висловив в листі своєму на Ваше ім'я від 10 мая ц.р. Зміст цього листа доводить до відома пп. Послів. Нам треба зрозуміти, що після того як на поверх політичних переговорів конференції виплила нафта, одними «меморандумами» чи «нотами» наші дипломати не в силі будуть виконувати ті тяжкі завдання, які уряд на них покладає в справі признання нашої державності, а тому, мовляв би, матеріалізація нашої дипломатичної праці за кордоном є «кондіціо сіне ква нон» її реальних наслідків. Не може, звичайно, вона провадитись розбіжно, а, навпаки, по певному плану, зарання урядом опрацьованому.

в) Так само пп. Посли повинні звернути увагу на необхідність нав'язання певних інформаційних стосунків з тими угрупованнями чужоземними, які, не знаючи дійсного стану речей на Україні чи в Росії пануючого, часом впливають на свій уряд в неприхильному до нас відношенні. Ілюстрацією може служити хоча би позиція що до Совітів Лойд Джорджа²⁹⁶, яку треба пояснити, як про це свідчать газетні дані, не тільки певними матеріальними інтересами деяких англійських кругів в Росії, але і вимогою до нього професіональних англійських

²⁹⁶ Ллойд Джордж Девід (1863–1945) – англійський державний та політичний діяч. Лідер Ліберальної партії. У 1916–1922 рр. – прем'єр-міністр Великобританії. Учасник Паризької мирної конференції 1919–1920 рр., член Вищої Ради Антанти, Ради чотирьох. Після відставки (1922 р.) відійшов від активного політичного життя.

союзів і комітету робітничої партії про визнання Східної Росії. Інформувати подібні кола про дійсний стан речей на Україні і Росії – це наш обов'язок і в ретельному виконанні його полягає успіх наших заходів перед світом. Ясною річчю є використання для подібної праці відповідних наших політичних угруповань і партій про діяльність котрих, на жаль, в цьому напрямку... що в ніяким разі не можна без скорегування діяльності наших угруповань на шлях, більш відповідаючий інтересам нації і держави, особливо ж в такі переломові періоди як той, що його нині переживаємо. Певні директиви п.п. Послам в цій справі треба ясні і конкретні подати.

г) Коли б деякі держави визнали уряд Східних, а зокрема ті, де ми маємо свої офіційні представництва, – ні в якому разі не треба допускати останніх до розв'язання останніх. Всіма засобами треба боротись за утримання їх, і тільки в разі випробування всіх можливостей, замість посольств чи місій оснувати відповідні громадські комітети, уряди і статути котрих повинно так укласти, щоб елементи державні – У.Н.Р. були в них забезпечені, щоб ці комітети не стали іграшкою в руках недисципліновано-державних осіб. В зв'язку з згаданою можливістю п.п. послы повинні з'ясувати паспортні моменти і умовини перебування за кордоном наших громадян, аби в цьому відношенні не допустити їх під юрисдикцію російських закордонних установ, які здається в цьому напрямку розвивають уже певну ініціативу.

Справа ця остільки велику вагу має, що її треба поставати перед Лігою Націй, а належні директиви, дотичні їй, треба дати п. Міністру послу О. Шульгину. Заздалегідь нагадую Вам про це і Уряду, вимагаючи певних кроків для полагодження порушеної справи.

д) Для більш успішного здійснення завдання в «б» зазначеного, вважаю необхідним: 1) установлення тіснішого контакту з державами, однаково в поділу Росії заінтересованими, як от Грузія, Азербайджан, Вірменія, Кубань, а також, 2) шукання підтримки у таких, як Фінляндія, Польща, Латвія, Естонія, Румунія. Деякі з цих держав як от Польща, мають невияснене становище в цій справі, а в тому все треба робити, аби вона на нашу позицію перейшла.

Все, вище висловлене, торкається загальних підстав і напряду нашої політики за кордоном. Зокрема визначено поодиночні завдання: 1) З огляду на те, що до 1000 нашої молоді перебуває в Чехії, отримувати

ючи науку там, вважаю потрібним за всяку ціну утримати там нашу місію, не допускаючи її до розв'язання. І інші державні мотиви для Вас зрозумілі, вимагають затримання нашого представництва в цій державі. З огляду на те, що Чехія і Юго-Славія суто найбільш москвофільськими країнами – певна праця в «б» зазначена, тут є особливо потрібною.

2) Командіровку посла Смаль-Стоцького хоч на деякий час до Англії (з огляду на матеріальні моменти), вважаю конче потрібною. Було би доцільним, аби в купі з ним виїхав туди і п. Нентський, як комерційний радник. Допускаючи можливість демісії Ллойд Джорджа, тим більше вважаю потребу праці в Англії, беручи на увагу, що з новим Британським Урядом легше буде працювати нашому там представникові.

3) В цілях поглиблення нашої праці в Італії вважав доцільним командіровку туди на певний час п. Посла полковника Сікевича якому постійно в Угорщині нема чого сидіти, а діяльність котрого можна б було більш доцільно використати в Римі. Позиція Італії в справі Совітів вимагає контракції, а з огляду на те, що при занепаді більшовицької влади на Україні морська дорога для зносин з Європою – в цілях торговельних – набуває особливої ваги, полк. Сікевич, на мою думку, найбільш відповідав би найближчим майбутнім нашим інтересам – в Італії, завдяки тому, що він міг би там полагодити і деякі військові інтереси (постачання зброї), з яким нам прийдеється мати до діла вже заранні, на передодні – занепаду більшовицької влади.

4) Беручи на увагу невиясненість позиції держав Малої Антанти в національних справах Росії, зокрема москвофільський настрій Юго-Славії, а до певної міри і Чехії, я поставив би спеціальне домагання до проф. Мацієвича та М. Славінського: нейтралізувати ті впливи російські, які могла би мати Югославія на учасників Малої Антанти в справі утримання Великої Росії і доказати необхідність поділу її в інтересах рівноваги Європи і більш забезпеченого існування згаданих держав. В зв'язку з цим, слід:

а) вияснити підстави чуток про міфічний договір Юго-Славії і, навіть Румунії з армією Врангеля і уgruntувати застереження наші проти такої евентуальності і б) доручити нашому представнику в

Софії п. Драгомیرهцькому²⁹⁷ і полковнику Філоновичу²⁹⁸, розвитку оскільки то можливо, діяльність по розкладу Врангелівської армії і організації в ній українських елементів, пристосовуючись до місцевих обставин і, беручи на увагу спеціальні стосунки, які планують серед еміграції, розташованої в Болгарії. Еміграція ця вимагала би спеціальних заходів в напрямку повернення її до нашої державної концепції та нейтралізації серед неї шкідливих для нашої державної справи федеративних течій.

Переходячи далі до інших завдань, які слід би було порушити на нараді з послами, я в першу чергу висунув би справу відшукання грошових засобів для: 1) опікування цілою нашою еміграцією взагалі, а нашою армією зокрема, і 2) для більш успішної праці Уряду за кордоном. Справа ця не вимагає широких пояснень, бо і без того зрозуміла. Здається мені, що після Генуезької конференції і її невдалих спроб «рятування Росії» певні проби в цьому напрямку могли би дати реальні результати. В зв'язку з цим, вважав би своєчасною постановку питання про фінансування нашого уряду в тій чи іншій формі перед такими урядами як Франція і Бельгія, або Чехія (валюта). Ділом такта і зручності наших послів – досягти реалізації поставленого завдання.

Поруч з цим завданням повинно стояти об'єднання цілої нашої еміграції за кордоном біля нашого державного центра, прищеплення їй державних інтенцій і координована праця для блага держави. В зв'язку з цим, я вважав би доцільною таку міру, як реєстрація цілої нашої еміграції за кордоном по певному розробленому плану і запровадження ряду засобів до державного послушення її направлених. Звертаю при цьому увагу на те, що така реєстрація дала би Уряду цінні дані про характер і склад еміграції; ці дані можна би було використати для потреб наших, особливо справах фахових та консультативних, себто там, де наш державний центр найбільшу часом недостачу відчуває. Не раз я підкреслював потребу такої реєстрації. Думаю, що перед обличчям нових подій на Україні ця

²⁹⁷ Драгомیرهцький Василь – український громадсько-політичний діяч, дипломат. У 1919–1921 рр. – керуючий посольством УНР у Болгарії, дипломатичний агент УНР у Софії.

²⁹⁸ Філонович (Філонович) Василь (1890–1987) – український військовий діяч, генерал-поручник Армії УНР. У 1919 р. – командир Окремого Сумського куреня. Потрапив у полон до денікінців (1920 р.), згодом втік до Грузії. З 1921 р. жив у Болгарії, голова Української громади та військової організації «Січ». У 1922 р. прибув у розпорядження Армії УНР, підвищений до звання полковника. З 1923 р. – жив у Чехословаччині.

потреба відчута буде Урядом і його інтегральною частиною: нашим посольським корпусом...

Рекомендуючи Вам вжити всіх сил для об'єднання нашої еміграції, для скупчення її біля нашого центру, бо іншого вона не здатна утворити, для здобуття з неї максимуму енергії і планової діяльності я одночасно вимагаю би од Вас і прийняти певних засобів в стосункові до шкідливих елементів нашої еміграції, чи навіть злочинних.

Зокрема, а) треба врешті покінчити з злочинною діяльністю панів Андрієвського²⁹⁹, Швеця³⁰⁰ і Макаренка, вживши для паралізування її організованої опінії нашого громадянства, поінформувавши його, очевидно, в окремих фактах цієї діяльності, повагу, добре ім'я і честь нашу державну плямуючих; б) так само і діяльність певних представників української кооперації, безчесне поводження котрих з державним майном і взятими на себе перед урядом і нацією зобов'язань повинно знайти відповідну оцінку і ряд мір, за допомогою котрих дальші злочинні дії цих добродіїв могли би бути припинені. (Я дивуюсь, чому пп. послі виявили в стосункові до цих добродіїв таку «поблажливість»); в) не повинно також ігнорувати і такого недопустимого явища, що цілий ряд наших громадян, державно недисциплінованих і дезорієнтованих, користуються паспортами У.Н.Р., а одночасно дозволяє собі провадити певну гадючу працю? До уряду У.Н.Р. направлену пп. Послі не повинні в стосункові до таких елементів виявляти недбальство, коли певних державно-педагогічних мір такі елементи не слухаються, то, для поваги нашої і честі буде більш відповідним ізоляція їх од нас, хоча би йшли вони після цього в табір ворогів. Чим скорше закінчиться процес одсіювання непевних елементів нашої державності, тим ближче ми підійдемо до позитивних наслідків сконцентрованої енергії морально і державно здорових елементів нашого громадянства, тим скоріше і праця державного центру – Уряду – дійде до позиточного skutku.

²⁹⁹ **Андрієвський Опанас** (1878–1955) – український громадсько-політичний діяч, правник. З 14 листопада 1918 р. – член Директорії УНР. Наприкінці квітня 1919 р. підтримав спробу державного перевороту отамана В. Оскілка. Після ліквідації заклоту вийшов зі складу Директорії. Емігрував до Чехословаччини, професор Українського вільного університету в Празі, член Всеукраїнської національної ради.

³⁰⁰ **Швець Федір** (1882–1940) – український державний та громадсько-політичний діяч. З 14 листопада 1918 р. – член Директорії УНР. У листопаді 1919 р. виїхав з дипломатичним дорученням за кордон, склавши повноваження члена Директорії. На еміграції жив у Чехословаччині, викладач Українського вільного університету та Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі.

Кінчаючи формулювання тих завдань, які стоять перед Вами, як перед Головою Уряду в нарадах Ваших з пп. послами і представниками еміграційного громадянства, я хотів би висловити надію, що Ви передасте їм і мою певність в нашу святую справу і мою незломну волю в справі провадження більшої боротьби за нашу Державність, яку я вважаю доцільною і потрібною перед обличчям незаперечно-го розкладу совітської системи на окупованій Україні, а, значить, і світлих перспектив для тих, хто, ні на що незважаючи, переніс і зберіг ідею нашої державності і кров'ю та великими жертвами свячені традиції У.Н.Р.

Петлюра (вл. п.)
14/VI. 1922 р.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 15–22.

№ 170

**Копія листа Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

28 червня 1922 року

Перевод с украинского.
Письмо Петлюры
к премьер-министру Левицкому.

1. Нахожу необходимым чтобы министр Чижевский не задерживался долго в Тарнове, а потому прошу представить все дела для ликвидации связанных с его отъездом.

В связи с тем прошу передать министру Чижевскому, чтобы наиболее серьезные листы его переписки с фирмой Бабиско прислал в копиях к моему сведению, установленным путём.

2. Необходимо не отвлекать с реализацией постановлений Совета Министров, какие имели место во время моего присутствия на заседаниях Совета Министра. Отдельно обращаю Ваше внимание на эту работу, которая имеет вестись под председательством г. Министра Садовского.

3. В зависимости от склада Нового Польского Кабинета Министров, следует обновить наши интервенции относительно финансовых вопросов.

4. По делу уполномочий для Посла Василька следует Вашим персональным местам смотивировать приемлимость их для него.

5. Необходимо, чтобы министр Токаржевский доложил письменным докладом о своей дороге. Это нужно вводить в практику.

6. Напоминаю Вам о делах в Румынии. Можно своевременно было наладить их профессору Мациевичу.

7. Ведомости с моего разговора с Мазепой передаст Вам господин Миронович³⁰¹.

Петлюра.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 24.

№ 171

**Лист Івана Шовгеніва
до Андрія Лівичького**

2 липня 1922 року

2/VII.22 р. Ceskoslovensko
Podebrady Hotel «Krale Jircho».

Високоповажний Андріє Миколаєвичу,

Листа Вашого відносно п. Білого Гната я одержав і пропозицію про зарахування п. Білого стипендіаром при Академії вніс в Сенат, який поставився до цього прийнятно. Але біда в тому, що матеріальне становище Академії, поки що, дуже ще слабе, і ми не маємо змоги робити так, як бажаємо, і як потрібно було б на користь справи. Ми не можемо закликати всі ті сили, які мусили б викладати по нормативному плану навчання, а тим більше не можемо організувати зараз інститут стипендіарів. В кожному разі питання про це ми знову піднімаєм – і як тільки буде можливість – поставимо кандидатури й Білого в першу чергу. Праці зараз у мене і у всіх моїх співробітників така

³⁰¹ Миронович Микола – український державний діяч, керуючий справами Директорії УНР.

сила, що не маємо вільного часу ні в будні, ні в свята. Приходиться організувати все з нічого при самих несприятливих умовах, коли немає грошей, немає помешкань, немає ученого приладдя; тільки віра в діло та надія на дальший розвиток його. Підтримують нас... А наплив прохань до нас страшний. Уже подано більш 700 заяв – і ще кінця не видно. Потреба в освіті надзвичайна, а засобів мало.

Шановний Андріє Миколаєвичу, цими днями до Тарнова після 2-х літніх страждань добилася моя дружина з двома дітьми, добра-лася абсолютно без грошей. Ще перед тим я на їх рятування вислав в Польщу мої останні ресурси, але вони десь плутаються там і до рук моєї Ольги не попали. Прошу Вас дуже видайте дружині моїй хоч частину залежностей моїх, а головне, допоможіть їм отримати польські паспорти на виїзд в Чехію. Візи їм послані на Краків. Поможіть, бо вони так настраждались з-за мене, що вони не мають більше сили. Гадаю, що я заслужив того, щоб моїй сім'ї наш уряд допоміг в міру найбільшої можливості.

З щирою пошаною до Вас,

І. Шовгенів.

Юлія Степанівна Шовгеніва живе зараз в Тарнові, Gumniska, 10.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 119–120 зв.

№ 172

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

21 липня 1922 року

До Пана Голови Ради Міністрів
та Міністра юстиції А.М. Лівіцького
Голова Директорії
Української Народньої Республіки.
Липня 21/дня 1922 р.
Ч. 269.

Ознайомившись з надісланим Вами мені листом до Вас представника ОЦУКСА Горбаня з приводу заборжености кооперації урядові,

а також з ухвалою Ради Міністрів від 7 липня б. р. з дорученням цієї справи міністрові фінансів П. Чижевському, я знаходжу необхідним, аби в державних інтересах Рада Міністрів прийняла більш конкретну і рішучу постанову, визначивши певну особу для конкретних розрахунків з кооперативами і поставивши останнім стислий термін, до которого вони мають вирівняти свої заборження до уряду.

Одноразово з цим, повідомляю Вас, що в справі грошових взаємовідносин між урядом та кооперативами я неодноразово звертався листовно до нашого посла п. Василька, який найбільше має знання з представниками кооперативів п.п. Барановським, Горбанем і Ковалем на предмет впливу на кооперативи в поладженні цієї справи.

З останнього листа п. Коваля до п. посла Василька від 29 червня б.р. (копія якого при цьому Вам надсилається), я вбачаю, що пануючі в колах ОЦУКСА взаємовідносини дають нам дуже мало гарантій на виконання кооперативами своїх до уряду взаємовідносин.

Звертаючи на це Вашу увагу, Пане Прем'єре, я разом з тим рахую необхідним, аби Ви, яко генерал, прокурор, зібрали увесь маючийся у нас матеріал в цій справі, з'ясувавши всі моменти в взаємовідносинах кооперативів до уряду на предмет притягнення їх в майбутньому до судової відповідальності і на предмет прийняття зараз всіх необхідних заходів, які зазначені в листі пана голови правління Централу Коваля, аби заздалегідь запобігти й надалі тій компромітуючій діяльності представників кооперації за кордоном, яка шкодить нашій державній справі.

Про Ваші заходи в цій справі прошу мене своєчасно повідомити.

Петлюра

Посвідчую: Керуючий Справами Директорії Миронович.

Опубліковано в кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Том II / Українська вільна академія наук у США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі / Ред. кол.: Л. Дражевська, П. Йосипшин, Н. Лівіцька-Холодна, С. Ріпецький. – Нью-Йорк, 1979. – С. 521–522.

№ 173

**Лист Олександра Пителя
до Андрія Лівичького**

2 серпня 1922 року³⁰²

Laruc-Podebrady,
ul. Vostalifova
villa Tanusse
Polsko
Tarnow
ul. Hlowackiego 618
У.Н.Р.
Andrzej Liwicki

Не писав досі, бо абсолютно було ніколи, зараз дуже мало часу. Як тільки стане вільніше, напишу повнішого листа, якого обіцяв. Жаль дуже, що вечером перед від'їздом не міг побачитись з Вами, сподіваюсь побачитись в Празі, як будете їхати повідомте.

Низький поклін Вашій дружині.

З глибокою повагою,

Ол. Питель

Високошановний Андріє Миколаєвичу,

Прибув на третій день виїзду до Праги, подорож була дуже втомляюча, але вже прийшов до себе, впрочім не такий вовк страшний, як це здавалося, сидячи в Тарнові. Життя тут дороге, але на стипендію можна цілком добре жити, живучи скромно, можна мати гроші і на книжки, котрі тут шалено дорогі. За кімнату зі світлом, кавою ранком і вечером, всією постіллю, плачу 120 к.ч., обіди (поганенькі) по 6 к.ч. Якщо будуть гроші, будь ласка, дайте розпорядження про видачу мені там тих 12 чи щось тисяч Добрил. або Данил. для купівлі мені там книжок, буду дуже вдячний. Стипендію для Вашої дочки обіцяли дати, якби була тут, могла би поступити в чеський університет і мати стипендію, як це зробила Жарко.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 121–121 зв.

³⁰² Лист датований за поштовим штампом на конверті.

№ 174

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівницького**

3 серпня 1922 року

П. Прем'єр-Міністру

П. Прем'єре,

Посилаю для Вашого відома копію мого листа О. Шульгіна, якого я інформую в цілях скасування його зносин з Ашкеназі³⁰³, як представником польським при Лізі Націй. Взагалі ми мало уваги звертаємо на це і я гадаю, що панові Токаржевському в цьому напрямку треба більше активної ініціативи виявити. З польської і української преси бачу, що галичане розвивають величезну акцію в закордонній пресі. З приводу галицької справи були інтерпеляції в італійському і англійському парламентах – а ми сном мертвим спимо. Хоч би пєс дєсь гавкнув про нашу справу. Пояснення, як я чув, що, мовляв, для нашої акції в європейській пресі потрібні гроші, вважаю за оправдання або бездіяльності або нерухливості.

Я нічого не маю проти оголошення мого листа до Шульгіна в Раді Міністрів, – звичайно без початкових уступів, що стосуються тільки Вас.

Сьогодні А.В. доложив мені, що збір пожертв для ваших інтернованих поляки дозволили перевести в Володимир-Волинському повіті.

Симон Петлюра
3/VIII. 1922 р.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 25.

³⁰³ **Ашкеназі Симон** – член польської делегації до Ліги Націй (Женева) (15 листопада – 18 грудня 1920 р.).

№ 175

**Лист Миколи Юнакова
до Андрія Лівіцького**

28 серпня 1922 року

28.08.1922

Високоповажний Андрію Миколайовичу

Пані Іваненко була у мене вже 4-й раз, при чому заявила, що коли сьогодні ж їй не будуть внесені гроші, то почнеться суд, при чому запитала мене: чи приємно було б мені виступати на суді.

Звичайно, що я дав їй вільну руку не тільки притягати мене до суду, але і забути мене, бо коли нема грошей, то і я не можу бути для неї корисним. Тоді вона зазначила, що буде скаржитися Головному отаманові. Таким чином, почались вже не [нерозбірливо одне слово – **Я.Ф.**], а загрози, що дає мені право більше з нею не говорити.

Отже, повідомляючи Вас про це, прошу Вас взяти на увагу, що всі прохання п. Іваненко, а також листи від Вас (коли вони ще будуть) будуть прийматися мною не безпосередньо, а через відповідного старшину, що збирає листування Комісії по розподілу грошей.

З великою повагою до Вас,

М. Юнаків

Неслухняний Голова комісії по розподілу коштів.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 12. – Арк. 81.

№ 176

**Лист Симона Петлюри
до Миколи Юнакова**

28 серпня 1922 року

п. Військовому Міністру

Ген-Пор. Юнакову

Таємно.

п. Генерале

В тутешніх військових, високо-одповідальних, кругах з найбільшим напруженням стежать за вислідом політичної боротьби між

Англиєю і Францією, результати якої можуть кардинально змінити дотеперішню ситуацію. З хода переговорів і дискусій на Генуезькій і Гаазькій конференціях можна було вже бачити таємничість та неясність мотивів, що спонукували згадані конференції устряти на мертвих точках нежиттьових ухвал. Лише під кінець обох конференцій вилізло шило з мішків і преса протилежних таборів вивела на чисту воду темні моменти тої боротьби, що мала місце на конференціях та й тепер ще не закінчилась. Оскільки Англія, разом з Італією, змагались допровадити до порозуміння з Совітською владою, остільки Франція-Бельгія саботували це порозуміння. Кісткою незгоди була суперечка про Бакинську та Закавказьку нафту і Туркестанську бавовну. Англія готова була взяти на себе відбудову залізниць Петроград-Москва-Петровськ-Баку, щоби, таким чином, мати в своїх руках дорогу для вивоза нафти і підсунутись ближче до дороги Красноводськ-Башкент в цілях посідання тамошньою бавовною. Ці плани, завдяки таємній допомозі Америки для Франції-Бельгії, не здійснились. Боротьба між конкурентами провадиться далі. На підставі деяких, ще не перевірених даних, актуальним чинником цієї боротьби є Туреччина, згідно уряд Кемалья-Паші³⁰⁴. Бажаючи за всяку ціну добитись одміни Севрського трактату, Ангорський уряд, як Вам відомо, проводив боротьбу з Греками і вступив в дружні договори з Совітськими урядами Росії та України, підписавши навіть ніби військові конвенції з ними. Ще в початку цього року відомий Енвер-Паша³⁰⁵ маніфестував цю дружбу персональним перебуванням в Москві.

Нині Енвер-Паша опинився в ролі головнокомандуючого проти-большовицькими силами Середньої Азії і на чолі мусульманського руху тамошнього. Згідно з отриманими мною інформаціями – неперевіреними – справа дальшого ходу подій має виглядати так. Після опанування Енвер-Пашею цілого Туркестану, мало б наступити опанування військами Кемалья-Паші Закавказзя і районів з нафтовими джерелами – Баку-Грозне. Що до останнього – то воно може здійснитись або – а) дорогою місцевого повстання; б) або одвертого зірвання Ангорського уряду з Москвою і утворення фронту на Кавка-

³⁰⁴ **Мустафа Кемаль Ататюрк** (1881–1938) – турецький генерал, лідер боротьби за незалежність Туреччини, перший президент Туреччини.

³⁰⁵ **Ізмаїл Енвер** (1881–1922) – турецький політичний і військовий діяч, лідер антибільшовицького повстання 1922 р.

зі. В останньому разі Кемаль-Паша сподівається шляхом мобілізації магометан на Кавказі здобути для своєї армії не менше 500.000 людей, придатних для боєвих завдань. – Але треба мати на увазі, що вся ця комбінація матиме реальні шанси на здійснення тільки тоді, коли Кемаль-Паша отримає гарантії (од Франції) в постачанню зброї, якої йому бракує. В разі позитивному на Кавказі має бути оголошений «Хазават» – «свята війна». Так виглядають інформації, отримані мною. – Оскільки вони певні – сьогодні не можу сказати. Деякі – дотичні посередньо цієї можливості – дані знаходять підтвердження своє в підготовчій організаційній праці проти більшовиків в Грузії. Під час моїх і п. прем'єра розмов з грузинським міністром Рамішвілі³⁰⁶ виявилось, що протибільшовицьке повстання грузини можуть підняти тільки тоді, коли матимуть належне запевнення од Франції, що кемалісти їм не зашкодять. – В кожному разі справа конфлікту Сов. Росії з Туреччиною на Кавказькому ґрунті розглядається, як справа можлива. Для мене ясно, що утворення Кавказького фронту не може дати гарантій за перемогу турками Совітської Росії без одночасного утворення інших фронтів в цілях одтягнення більшовицьких сил, які тоді будуть кинені виключно проти турків. Будуть прийняті засоби для перевірки отриманих інформацій.

Прошу довести про це до відома п. Прем'єра і Міністра Закордонних Справ, останньому запропонуйте вяснити у наших Царгородських представників, як виглядає сучасний стан фронту між Кемалістами і Греками, а також і які там маються інформації в поданій вище справі³⁰⁷.

28/VIII. 1922 р.б.

Симон Петлюра

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 29–31.

³⁰⁶ **Рамішвілі Ной** (1881–1930) – грузинський державний та політичний діяч, перший прем'єр-міністр Грузії після проголошення її незалежності у 1918 р. У 1920 рр. – лідер грузинського національно-визвольного руху.

³⁰⁷ На першій сторінці листа мається напис: «П. Голові Ради Народних Міністрів УНР. 3.п. Юнаков. 1.IX. 1922».

№ 177

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

30 серпня 1922 року

п. Прем'єр-Міністру А. Лівіцькому

п. Прем'єре,

Вся підготовча праця А. Лукашевича закінчена і Вам треба негайно сюди приїхати, щоб поставити реальні точки. Дуже жалко, що Ви не додержуєте свого слова і в умовлений день не приїхали.

Я маю вражіння, що цифри опрацьованого Вами бюджету не пройдуть і прийдеться обмежитись значно меншими. Для установлення їх і остаточних розмов треба негайно виїхати. Прошу мати на увазі, що прийдеться скоротити ще кількість людей при Центрі, а що головніше, перестроїти організацію для праці, бо так як досі було – ми далі нічого зробити для справи своєї не зможемо. Отже, візьміть це на увагу і підготовте план перестройки. Остаточо його зреалізувати можемо після мого приїзду до Тарнова, що я й маю зробити після Вашого перебування в Варшаві, звідки разом з Вами на кілька день я виїду до уряду для невідкладних переговорів. Стемповський³⁰⁸ і Лукашевичу уже говорив про Волинь та Галичину в тому ж дусі, як і з Вами. В розмові Лукашевича з Нарутовичем³⁰⁹ останній запитував, як ми ставимось до галицької справи. Згідно з моєю директивою А.В. одповів: «Як це зазначено в умові 1920 р.». Той на це нічого не одповів. З різних джерел бачу, що цього їм мало і вони хотіли б од нас більшого – себто неможливого. Ми не можемо бути циганами і політичними авантюристами! Отже, в зв'язку з такою нашою позицією треба свідомо знати наперед, що й розмір допомоги буде менший. А з огляду на це ми повинні інакше себе зреконструювати, щоб мати можливість

³⁰⁸ **Стемповський Станіслав** (1870–1952) – український державний і громадсько-політичний діяч. З квітня 1920 р. – міністр сільського господарства в Уряді УНР, а з 29 травня 1920 р. – міністр здоров'я та соціальної опіки. Незабаром переїхав до Польщі. У 1920–1921 рр. – надавав у себе в будинку притулок С. Петлюрі. З 1924 р. – директор бібліотеки міністерства сільського господарства УНР.

³⁰⁹ **Нарутович Габріель** (1865–1922) – польський державний і політичний діяч. 9 грудня 1922 р. обраний президентом II Речі Посполитої. 16 грудня 1922 р. убитий у Варшаві фанатиком-ендеком.

працювати, а не витратити своєї енергії на «ходження по польським мукам» та підтримання непотрібних сьогодні для праці людей, тоді як солідних робітників не маємо, завдяки цьому, з чого утримувати. Треба перебороти інерцію нашої нерухливості і зуміти навіть при мінімальних засобах максимум енергії виявити.

Свій план я маю.

Провести його можна буде після закінчення Варшавських переговорів, кінець яким мусите безпроволочно зробити Ви.

Телеграма Вам вчора послана про необхідність негайного виїзду до Варшави.

Цього листа пишу для підтвердження її.

Симон Петлюра

30/VIII. 1922 р.б.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 38–39.

№ 178

**Лист Станіслава Стемповського
до Андрія Лівіцького**

30 серпня 1922 року

Вельмишановний і дорогий Андрію Миколайовичу,

Листа Вашого від 28.VIII одержав і спішу переслати Вам відповідь цим же шляхом.

Розумію, що листа Ви писали не тільки до мене, бо про усе, що в нім сказано, ми з Вами не раз говорили. Тому перекладу його на польську мову і передам куди слід. Але ж при кінці Ви ставите питання: «чи ми помилялись?» І просите моєї «широї поради».

Отже, на питання відповім коротко: не помилялись, бо це є єдиний шлях і другого бути не може ще довгі літа. Всі відскоки від цього шляху, починаючи ще становищем української політичної думки, коли в рос. Думі проводилась російськими націоналістами Холмська губернія (що польська опінія оцінила як четвертий розділ Польщі), потім Берестейським миром, плутанням з галичанами, яке завело замість до Одеси під Львів, а кінчаючи злополучним галицьким експе-

риментом «Укр. трибуни» – були, на мою думку, помилками, які ще й досі відбиваються на сучаснім положенню укр. справи в Польщі і викликають оце «органічне непорозуміння», про яке Ви пишете. Правда, ми на це усе відповідаємо фактами за останні два роки, які приводите у своєму листі, відповідаємо текстом конвенції 22 квітня 1920 року, відповідаємо непохитною геніальністю п. Головного Отамана, його уряду й війська. Але ж в сучасних демократіях великі повороти в політич. думках і орієнтацій творяться не підписанням конвенцій поміж урядами. Вони є продукт тяжких змагань і праці громад. думки на протязі інколи десятків літ. А що ж каже реальний політик про конвенцію, підписану групою притиснутих тяжкими обставинами бездомної еміграції? Він питає, чи за цією групою стоїть на Україні громадська опінія, чи справді її підпирає навіть уся еміграція, словом, питає про силу, яку ця група репрезентує морально й динамічно.

Як пробний камінь цієї сили для поляків являються питання, які – як ми могли переконатись близько, спостерігаючи за два роки політ. життя Польщі – являються для них питаннями життєвими: це Галичина і Волинь. Правда, ясна відповідь на оці питання знаходяться у конвенції. Але чи в політичній свідомості не тільки укр. громадянства, але навіть еміграційних кіл у Польщі оця відповідь конвенції існує, чи зроблені з неї логічні висновки? Не тільки я, але й Ви, Андрію Миколайовичу, думаєте, що ні. А що ж думають поляки, які бачать, що немає одного українця, який би мовчки не чекав на радісний момент, коли якийсь Ллойд-Джордж чи інший високий протектор відірве від Польщі галицьку нафту для всесвітнього капіталу (а може майбутній Росії)? Або коли бачать, як українці Волині та Холмщини творять з німцями, жидами і москалями. Ми биток ненависти, що має розсадити державу? Що ж, я може й не дивуюся цьому, але не можу цього назвати тверезою політикою, виникаючою з якої-небудь дальнорозорі орієнтації. Це є політика рефлексів, дуже зрозумілих, але нерозумних.

За це вже платить в першу чергу і зараз укр. еміграція, якої не допоможе «нейтральна» позиція. Оця стіна «мішаних територій», як Ви пишете, яку підпирають з одного боку українці, котрі в найкращому разі локально мовчать і покликаються на еміграційну нейтральність, а з другого боку поляки, які оцим мовчанням занепокоєні і не довіряють, не дозволяє вповні використати сприятливу кон'юнктуру,

яка зараз складається, себто: 1) всезростаюче погіршення відносин з Світською Україною; 2) більш прихильний для нас склад урядових чинників і 3) вибори, які ставлять на чергу справи, котрі побічно виликають інтерес до укр. еміграції.

Я може дуже яскраво висловив Вам свої спостереження, які Ви зрештою знали, щоб показати, що аргументи Вашого листа, хоча зовсім слушні, являються зараз не дуже переконуючими, як музика далекої майбутності і реальна політика, перед яким стоять зараз пекучі завдання моменту не задовольнять. А зробив я це тому, щоб Вам сказати: як маєте Ви і Ваші товариші мужність і силу, таку саму як в момент підписування конвенції, щоб витягнути з неї усі консеквенції і поставити всі крапки над і, то Ваш приїзд може дати якісь реальні наслідки. Як ні, то буде надалі «ходженіє по мукам». Таке моє вражіння. Пробував я на цю тему балакати з Андр. Васил. і В'ячес. Іванов., але розуміння не знайшов і замовчав.

На утішення одно Вам можу сказати: положення в таборах буде рішуче змінено на краще.

З щирою до Вас пошаною С. Стемповський.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 130–135.

№ 179

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

2 вересня 1922 року

п. Прем'єр-Міністру

п. Прем'єре

Я отримав персонального листа від О. Шульгина з Вісбадена, копію якого Вам довірочно посилаю. Прошу не показувати цієї копії Токаржевському для того, щоб уникнути зайвих комплікацій в зносінах його з Шульгиним. Тими інформаціями, які подає Шульгин, слід тільки Вам – персонально – скористуватись, аби справу полагодити.

Коли Шульгин пише правду, що Токаржевський персонально звернувся до Перетті де ля Рока³¹⁰ в справі паспортів, минуючи О. Шульгина, то я вважаю такий крок неправильним і нетактовним в стосункові до Шульгина.

Прошу це в'яснити і в залежності од результатів такого в'яснення прийняти ті чи інші кроки, щоб справу поладити.

Дуже неприємно зазначати подібні факти, коли зовсім не вони повинні відбирати нашу увагу і інтерес.

Симон Петлюра

2/IX. 1922 р.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 43.

№ 180

**Лист Якіма Грабчука
до Андрія Лівіцького**

4 вересня 1922 року

4/IX.22 р.

m. Makow n. Orzyscem

Poste-restante

Високошановний Андрію Миколаєвичу

І с/м. Марко, в листі до панни Наталі та п. Колі, подав першу частину вступу листа до кремінчан, а я далі, для повноти картини, подаю і другу. Ось вона:

«... Ех Ви друзі Кремінчане, брати найщиріші!

Беріть пери сталевії – ножі найгостріші.

І мудрії пишіть листи цілому повіту,

А ворогів найлютіших женіть з сього світу.

Хай за муки – тяжкі страти найменшого брата

Життям платять дурисвіти морального ката.

Це-ж вже тут, в лядській неволі, помірають не будем

Будем чекать на ту поміч, що не якимсь чудом,

³¹⁰ Peretti de la Rocca Emmanuel – французький дипломат.

А силою друзів наших, на свободі сущих.
Вирве з польського Сибіру людей невсипущих.
Помста наша за Велику Волинську Руїну
Кидатиме ворогів всіх в одну домовину
Не журіться-ж, брати любі, волинськії люде,
бо мине все теє лихо, а Україна буде!».

Так ото з такими вступами ми пишемо листи з Польського Сибіру. Як бачите, і тут не сидимо, борюємося. Правда, труденько тут нам, та що робити. Покладали (як ще й зараз дехто з наших поклада) великі надії на наш Центральний Комітет у Варшаві. До сього часу не тільки не звільнено нас з заслання – не спромоглися навіть перевести нас до Тарнова, меж своїх, де все ж і життя трохи дешевше.

Конферуючи оце з Марком, прийшли ми до вирішення написати повторні листи всім, всім, всім. Моменти ріжні. Одним нагадували про громадські обов'язки, другим – про солідарність, а деяким просто писали. Коли наслідки будуть дотеперішні, то прийдеться перейти до поступовань. Персонально я не думаю зупинятись і над крайностями.

Не так давно – днів 10 – написав я п. Танашевичу, щоби вистарався він карту ідентичности. Обіцяв зробити. Отож, коли це можливо, вплиньте і Ви. Видатки поверну, як повернув вже і попередні.

При нагоді нажміть ще наш комітет і коли нічого не можна зробити, то нехай просять поки буде справа в'яснена, щоби дозволило нам міністерство виїхати до Тарнова.

Особливо це необхідно для проф. Біднова³¹¹, який не може боротись з життям в таких умовах. Він виглядає зараз безпомічною дитиною.

Що нового чути у Вас і які надії? Пишіть. Вітайте Ваших!
З щирим побажанням.
Ваш Яким Грабчук.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 122–123.

³¹¹ **Біднов Василь** (1874–1935) – український освітній і громадський діяч. У 1918–1922 рр. викладач Українського університету в Кам'янці-Подільському. Емігрував до Тарнова. З 1922 р. – професор Українського вільного університету (в Празі), Української господарської академії в Подєбрадах. Член-засновник Українського історико-філологічного товариства у Празі, член НТШ, діяльний співробітник Українського наукового інституту у Берліні.

№ 181

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

5 вересня 1922 року

п. Прем'єр-Міністру

Я не бачив А.В. Лукашевича сьогодні, отже не знаю результатів другого побачення його з Стемповським, яке мало одбутись після побачення останнього з Кнолем³¹², а тому не можу нічого додати до тих інформацій, які очевидно з цього приводу подав Вам Лукашевич. Поки що я після наради з А.В. вирішив персонально з Стемповським не говорити, аби не ускладняти справи. Думаю, що справа мусить вияснитись в рамках моїх персональних розмов. Моє вражіння таке, що Стемповський певним аргументам із Вашого листа і з розмови з А.В. піддається. До речі, я довідався, що Стемповський вступає офіційно до «Визволення» і ставить свою кандидатуру на Сенатора од одного з повітів Волині. При цьому він не думає одходити од співпраці з нашим комітетом.

В залежності од тих інформацій, що їх мені подасть А.В. в справі переговорів з Стемповським, я або виїду до Тарнова або ще якийсь час тут затримаюсь до приїзда Юзефського³¹³, бо, на мій погляд, він більш реальніша людина в нашій скомплікованій справі, як «старий» Стемповський.

Симон Петлюра

P.S. Од Яковлева на жаль нічого не маю, навіть підтвердження про отримання посланого йому уповноваження.

5/IX. 1922 р.б.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 58.

³¹² Кноль Роман – польський дипломат.

³¹³ Юзефський Генрік (1892–1981) – польський державний діяч. У квітні 1920 – березні 1921 р. – товариш міністра внутрішніх справ УНР. У 1928–1938 рр. – волинський воевода. У 1929–1930 рр. – міністр внутрішніх справ Польщі.

№ 182

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівницького**

6 вересня 1922 року

п. Прем'єр-Міністру

п. Прем'єре,

Після наради з А.В. Лукашевичем я гадаю, що Вам треба безпроблемно приїхати до Варшави в зв'язку з тим докладом А.В., що був пересланий Вам через п. Ковальського. Тільки Ваша персональна участь може далі зрушити справу з мертвої точки. По словам Степковського ніяких декларацій нових не прийдеться нам видавати, а лише він стоїть за видання органу. Думаю, що з цієї ситуації ми можемо вийти.

Головна ж справа – грошова, доти буде уткнутою в мертву точку, доки Ви не приїдете і не дасте їй руху. Такий мій висновок, такої ж думки і А.В.

Отже, щоб не проволочити справи і не моритись голодом в Тарнові, а почати хоч якусь працю, необхідно перш за все Вам вирушити з Тарнова, бо в противному разі нічого не вийде.

На жодні уступки йти не будемо, так що боятись того, що припускає В.В. Садовський, – нема чого. А тим часом я бачу, що Ваш лист до Ст. Губ. – своє діло зробив до певної міри. Щоб далі дійти до бажаних нам наслідків необхідний Ваш персональний приїзд.

Прошу передати ген. Юнакову, щоб він негайно приїхав до мене. В таборах є неприємності, які тільки він може полагодити. Отже хай негайно виїздить.

Симон Петлюра
6/IX. 1922 р.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 62.

№ 183

Лист Миколи Добриловського³¹⁴
до Андрія Лівіцького

7 вересня 1922 року

Високоповажний Андрій Миколайович!

Балакав я з Б.Й. Матюшенком відносно того, щоби послати Вашим дітям від Громадського комітету допомогу на переїзд до Чехії. Він сьогодні мав розмову про це в Комітеті і там обіцяли це зробити, коли буде подана відповідна заява. Отже, нехай Ваші діти негайно надсилають таку заяву на ім'я комітету, а адресують Матюшенкові, щоб він зразу ж міг дати їй рух.

Особливу енергію в цій справі проявила Марія Григорович, яка спочатку страшно здивувалась, що у Прем'єра УНР нема яких-небудь двохсот корон на відправку дітей, а ще більш була здивована, коли я сказав, що 200 корон, – це двохмісячний прем'єрський оклад.

Обоє просили вітати Вас, їхнього «друга і ворога», як каже Марія Григорович.

Життя тутешньої новітньої еміграції, якої набралось всіма шляхами велика сила, йде без порівняння ліпше, як в Польщі, як з боку фізичного, так і духовного. Нема голодних і всі працюють.

Але помічається дивне явище. Я ще сам не відчуваю цього, бо недавно приїхав, ті ж, що тут оселилися, чують себе значно більш одірваними від батьківщини, ніж в Польщі. На мій запит, чим це пояснюється, один с-р сказав буквально так: «там сидить отаман Петлюра і з кілька тисяч таборових мучеників, які все таки уявляють з себе рештки нашої держави, тут же нічого подібного нема». Взагалі всі почувають себе тут справжніми емігрантами і кажуть, що «Тарнів з далеку значно ліпшим здається, як зблизька».

Приємне вражіння справляє те, що з Чехії відкритий шлях по всій Європі. Нема того зачарованого кола, що облягало нас в Польщі. Звідси без жодних труднощів можна добути візу і до Берліну і до Відня і скрізь. Навіть студенти їздять, наприклад, вдягатися до Берліну, де все сильно дешевше.

³¹⁴ Добриловський Микола, член делегації УНР на конференцію Балтійських держав у Ризи (серпень-грудень 1920 р.).

Як себе почуваєте, Андрію Миколайовичу? Чи вже видужали?
Що доброго у Вас чути? Чи є які перспективи?

Прошу передати мій сердечний привіт Вашій сім'ї і всім добрим
знайомим. Вітають Вас Комарецький, Михайловський і всі.

З цілковитою пошаною до Вас Микола Добриловський.³¹⁵

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 128–129.

№ 184

**Лист Міністерства закордонних справ УНР
до Андрія Лівницького**

12 вересня 1922 року

У.Н.Р.

Міністерство закордонних справ,

Департамент чужоземних зносин

12 вересня 1922 р., ч. 257/944

До пана голови Ради Міністрів УНР

Міністерство має за честь переслати при цьому витяги з докладів полк. Сікевича³¹⁶, голови Місії УНР в Угорщині за час з 16 до 31 липня і з 1 до 15 серпня 1922 р. для відома.

Керуючий міністерством закордонних справ (підпис)

Директор Департаменту чужоземних зносин (підпис)

Витяг з докладу полк. Сікевича, голови Місії УНР в Угорщині з 16 до 31 липня б/р.

«...Генерал Омелянович-Павленко виїхав до Відня.

Російські монархічні кола розбиваються. З їх «об'єднання» виступив лідер партії Малама. Взагалі до партії «об'єднання» в Будапешті всі російські та козацькі групи ставляться з недовір'ям. Діло доходить

³¹⁵ На листі примітка зроблена Андрієм Лівницьким: «Підготувати три копії, відповідь 26/IX».

³¹⁶ **Сікевич Володимир** (1870–1952) – український військовий і політичний діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. З 1919 р. – очолював репатріаційну комісію та формував із вояків колишньої російської армії підрозділи для війська УНР. У 1920 р. виконував обов'язки посла УНР в Угорщині. З 1924 р. проживав у Канаді, де був організатором і керівником управ ветеранських організацій вояків Армії УНР, головою Ради Хреста С. Петлюри.

навіть до сутичок, а на вечірці, яку впорядив російський офіцерський союз з добродійною метою – старшини клубу «об'єднання» побились з козаками».

Витяг з доповіді за час з 1 до 15 серпня б/р.

«...Російські кола на Угорщині отримали в великій кількості примірники маніфесту Кирила до російського народу і до війська. З того приводу скрізь на Угорщині були серед росіян великі дебати, які закінчилися розпадом монархічної групи («Об'єднання»), при чому з неї виступило багато членів, в тому числі Малама, Строганов та вся військова врангелівська організація, які не згодні визнати Кирила заступником царського престолу. Між іншим, суперечки на цю тему мали наслідком поєдинок між головою організації «Об'єднання» Казаньком та полковником Строгановим (партії Миколи Миколаєвича). Дуелянти помінялись лише пострілами в манежі в присутності мадярських гусарських офіцерів.

Відомий провокатор (партії «Об'єднання») Зелений, який отримав багато грошей від монархічної організації на те, щоб розбити козацькі організації на Угорщині (імені Краснова) та перетягти їх на бік організацій монархічних, досяг лишень того, що завербував до свого табору лишень 15 чоловік наймолодших козаків, за що старі козаки побили пану Зеленому пику. А старшинський суд чести позбавив його офіцерської ранги.

Цими днями приїхав до Будапешту представник Врангеля полковник Лямпе, який заявив, що Врангель і його армія підтримувати Кирила не будуть.

З оригіналом згідно:

В.о. начальника Дипломатичного відділу.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 12. – Арк. 94–95.

№ 185

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Ніковського³¹⁷**

19 вересня 1922 року

п. Керуючому Міністерством Закордонних Справ
Дуже таємно

Пане Міністре!³¹⁸

Після мого останнього листа до Вас, де я згадував про становище на Балканах, останнє під зглядом міжнародним стає ще більше заплутаним. Можна установити тенденцію з боку Франції, а почасті і Італії, ізолювати до певної міри Британію в її боротьбі з турками і не допустити до оружного конфлікту в якому взяли б участь Румунія та Югославія, як найбільш заінтересовані в сьогодняшньому status quo на Балканах. А проте з газетних джерел видно, що британський уряд готується до певних подій і поважно рахується з можливістю війни, як єдиного засобу розв'язати претензії турків на Фракію та Дарданели. Сьогодні маємо вже з газетних джерел такі відомості дотичні справи: а) Англія мілітарно готується до війни з турками; б) Англія проводить підготовчі міри для збільшення своєї армії...; в) Англія провадить дипломатичну працю перед урядами Югославії та Румунії в напрямку привернення їх на свій бік і чинного співділення їх армій на балканському терені; г) Англія змагається використати авторитет Ліги Націй для паралізування претензій турків і руху їх армій.

З другого боку турки незалежно од мілітарних кроків зміцнюють і політичну акцію, при чому можна сьогодні зазначити вже певну ініціативу з боку совітсько-московського уряду, сприяючу туркам і кидаючу певне світло на можливий розвиток подій. Можна припустити: а) допомогу совітсько-чорноморської флоти в перепровадженню турецького десанту через Дарданели; б) в разі участі румунської армії в мілітарних подіях на Балканах – цілком природним буде ускладнення стосунків між совітами і Румунією в районі

³¹⁷ Копія листа була надіслана Андрію Лівичькому.

³¹⁸ На листі примітка: «Копія: Прем'єр-міністру».

р. Дністра, що в) може потягти за собою допомогу з боку Польщі союзниці Румунії.

При таких умовах будемо мати комплікації ширших розмірів, – хіба, що Франція за ціну німецьких репарацій локалізує пожежу і примусить Туреччину обмежитись більш скромними «домаганнями».

В кожному разі нам треба бути чуйними і передбачати різні можливості.

Коли припустити ту з них, що я раніше окреслив, то вона вимагає од нас ясного звіту і передбачення. В світлі останнього, цілком природним буде бажання українського народу скористуватись тими ускладненнями, що повстануть на окупованому совітською владою нашому терені і поспробувати скинути з себе московське панування.

Беручи на увагу цей настрій нашого народу на Україні я гадаю, що певна мілітарна допомога йому з нашого боку в формі висилки в запілля ворога організованих відділів була би доцільною і при певних умовах, – про які я згадував вище, – не опинилась би ця акція в суперечності з інтересами Англії і Польщі.

В кожному разі позиція дотеперішня британського уряду, після того як совітські армії та флот, почнуть співділати туркам, мусить змінитися, а одночасно з цим таку ситуацію ми для своїх цілей повинні якнайширше використати. В зв'язку з цим, я вважав необхідним і своєчасним певну – обережно переведену – акцію з боку МЗС. З мого погляду ні в якому разі вона не повинна прибрати форму вручення вербальних нот урядам, де маються наші представники, а обмежитись тимчасово строго довірочними переговорами декого з наших представників з англійськими послами, яким слід натякнути про ті можливості, що можуть нами використатись в разі мобілізації більшовицької армії та її руху до кордонів Румунії. Ясна річ, що при цих умовах ми повинні мати певну реальну допомогу з боку тих, хто буде заінтересований в ослабленню мілітарної сили більшовиків, виступаючої проти Румунії. Персонально я гадаю, що найбільш доцільним буде коли такі поведуть п. М. Славінський і п. М. Василько з англійськими послами в Празі та Берліні. Було б може доцільним, коли б одночасно їх провів би і К. Мацієвич в Бухаресті, але до нього тяжче дістатись.

Цю акцію я вважав би не своєчасним ставити на обговорення цілої Ради Міністрів. Досить буде, при сучасних умовах, установити лише єдність лінії для наміченої акції. З п. Прем'єром, або після порозуміння з ним в політичному комітеті міністрів (без участі міністра Красного).

Петлюра (в.р.)

19-IX. 1922 р.

P.S. Про Ваші заходи безпроводочно мене повідомити.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 66–68.

№ 186

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

23 вересня 1922 року

п. Прем'єр-Міністру

Коп. Міністру Закорд. Справ.

п. Прем'єре,

В міжнародних політичних стосунках певну вагу і актуальність набирає Туреччина, а тому я вважав би за доцільний і своєчасний з нашого боку певний крок для установлення зв'язків з представниками Ангорського уряду.

Зокрема, з огляду на запроєктовану конференцію, де буде розглядатись справа Дарданелл я вважав би не зайвим заявити і наші претензії в формі хоча би якоїсь ноти. З зазначенням неправності уряду Советської України брати участь в цій конференції, як того хоче Кемаль-Паша. З того погляду текст ноти повинен бути зрадагований остільки тактовно, щоб не наражати інтересів турецьких чи робити якісь прикrostі туркам. Навпаки, повинні ноту так укласти, аби українські моменти виразно заманіфестувати, почеркнувши неправність уряду Раковського в цій справі, як уряду окупантському, недовговічному, в цій справі виступати.

В кожному разі в тій чи іншій формі наша акція в зазначеному напрямку потрібна. Отже прошу цю справу з Мін. зак. справ обговорити і не відкладати з перепроводженням її.

С. Петлюра
23/IX. 1922 р.б.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 75.

№ 187

Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівичького

25 вересня 1922 року

п. Прем'єр-Міністру
Довірно

п. Прем'єре,

1) В зв'язку з присилкою телеграми Смаль-Стоцьким про його поворот з Румунії та про його готовність приїхати для докладу, я вважав доцільним дати йому повідомлення про бажаність його приїзду, тим більше, що Стоцький виявляє також бажання і в табори проїхати.

Я сподіваюсь, що через Стоцького можна буде передати певні доручення Шувльгину то що для праці, та й вияснити, чи не слід самого Стоцького хоч на якийсь час до Лондону послати хоча би для розвідки та вияснення ситуації. Я знаю, що п. Токаржевський неприхильно успособлений проти Стоцького, я про те вважав би недоцільним одсовувати од праці людей, що вже кілька років працюють з нами, а навпаки якнайширше їх використати. Прошу свої міркування в цій справі подати.

2) п. Лукашевич повідомляв Вас про останні свої переговори з Lukasiewiczem. Не спиняючись над ними, гадаю, що треба намітити дальші скорочення, щоб можна було залишити лише тих, кого в силах будемо фінансово утримувати і певну суму для нашої праці виділити.

3) Хвилюють мене результати виборів. В разі зміцнення н-деків може утворитись для нас дуже скомплікована ситуація, з якої сьогодні вже слід шукати дороги якоїсь.

4) Прошу звернути увагу на конгрес соціологів. Добре би було, коли б Лотоцький цьому Конгресу передав і той меморандум, що його випрацювало Мін. Осв. до Міжнародної комісії Ліги Націй і проти тексту якого я нічого не маю. Текст цей повертаю.

Симон Петлюра.

25/IX. 1922 р.б.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 79.

№ 188

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівницького**

25 вересня 1922 року

п. Прем'єр-Міністру

Копії: 1) Міністру освіти і 2) Мін. Зак. Спр.

п. Прем'єре,

В перших числах жовтня відбудеться з'їзд міжнародний соціологів. З тих секцій, що на них поділено буде з'їзд, для нас реальний інтерес представляють: перша – про права і обов'язки народів, становище меншостей національних і шоста – боротьба проти вирождення нації, а також і п'ята – становище жінок. Крім того, на з'їзді буде розглядатись також і справа полагодження революцій.

Вважаю доцільним участь наших учених в цьому з'їзді. В зв'язку з цим прошу невідкладно переговорити з П.І. Холодним і І. Токаржевським, щоб обоє по приналежності негайно звернулись до проф. Ейхельмана, С. Русової³¹⁹ та інших з пропозицією виступити на зга-

³¹⁹ **Русова Софія** (1856–1940) – українська громадська діячка, педагог, активна учасниця міжнародного жіночого руху. У серпні 1917 – лютому 1919 рр. – директор департаменту дошкільної та позашкільної освіти Генерального секретаріату та Міністерства освіти України. У 1920 р. – викладач Кам'янець-Подільського державного університету. З 1922 р. – живе на еміграції в Польщі, згодом в Чехословаччині. Професор Українського педагогічного інституту в Празі, голова Української національної жіночої ради.

даному конгресі в імені українських учених і представляти там нашу науку.

З'їзд відбудеться у Відні. З огляду на те, що часу до його скликання залишилось небагато, слід аби листи було понаписувано п. Русовій та п. Ейхельману якнайшвидше.

Може б можна було заінтересувати в цій справі і О. Лотоцького.

Симон Петлюра

25/IX. 1922 р.б.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 83.

№ 189

**Лист Павла Чижевського
до Андрія Лівіцького**

25 вересня 1922 року

Тарнів, отель Зольдінгер, 31/X-1922

П. Чижевський

Відень

**Високоповажний Дорогий
Андрію Миколаєвичу!**

Гроші так-сяк поділили, видавши утримання тільки за півмісяця та рештки за червень. Дуже ремствували, що Огієнку були видані по-дорожні і утримання. На табори дали 600.000.

Цього листа привезе до Вас Мик. ... Миронович. Він також привезе уповноваження на ім'я італійського Комерційного банку на одержання грошей за літаки від Італійського військового міністерства. Те уповноваження повинно бути підписане, крім мене і державного секретаря – яких підписи вже мають, – ще Вами та Токаржевським. Потім те уповноваження треба відправити Славінському, аби він посвідчив наші підписи. Підпис Славінського повинен засвідчити чеський уряд – власне, міністерство закордонних справ, а цей останній підпис – італійське консульство, або консулярний відділ італійського посольства.

Детальну інструкцію Славінському я написав і передаю М.Д. Написав навіть адресу на конверті. А далі – вже як знайдете зручніш, чи посилати безпосередньо Славінському, чи мені перешлете.

Грошей від пошт. марок ще й досі нема. З цього приводу я написав громоносного листа до Слюсаренка – 5 день тому, і сьогодні вже одержав відповідь. Пише, що задержка сталася від того, що покупеців не пощастило перевести гроші через Германію, бо там вимагають виплати за переводну операцію якогось колосального державного податку. Так він повинен був у минулу суботу спробувати зробити перевод через Відень. Коли й тут на перешкоді стане державний податок, так гроші будуть внесені на моє ім'я у мій віденський банк, а я вже тут з допомогою чеків через Малопольський банк зроблю всі операції з мінімальними витратами. Шкодную, що відповідного розпорядження не дав одразу.

Вітайте всіх.

З великим поважанням та приязню.

Ваш П. Чижевський.

Лист Славінському прочитаю.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 89.

№ 190

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівницького**

4 жовтня 1922 року

Пану Прем'єр-міністру

Пане Прем'єре!

З чергових справ, звертаю Вашу увагу на ненормальності, що я їх убачаю в стосунках між Міністерством Закордонних Справ і нашими закордонними представництвами. Ці стосунки випадкові і малоавторитетні для обох сторін. Посольства скаржаться, що вони майже нічого од свого Міністерства не отримують, особливо ж інформаційного матеріалу про становище на Україні. З копії листа посла Яковлева, яку пересилаю Вам, побачите, що на цьому ґрунті нам загрожує велика не-

безпека, послі не мають ніякого матеріялу, що ним могли б оперувати в своїй діяльності. Я кілька разів звертав на це увагу уряду (особливо коли був в Тарнові), але, на жаль, не бачу результатів. Ні Міністерство Внутрішніх Справ, ні Міністерство Народнього Господарства не дають даних, маюючих стан на Україні. Коли й далі так пасивно ставитись будемо до зазначеної справи, то наслідки нашого перебування в сучасній конфігурації будуть катастрофічними для нас.

Пане Прем'єре, коли Ви читаєте переписку між послами [т]а міністрами, то побачите, що зміст її вичерпується «взаємною пікіровою» та формальними «передрягами». Міністер Чижевський оспорує, прим., видачу грошей Сапіцькому (його ж урядовцеві) послом Васильком тоді, як цей урядовець без копійки сидить. Врешті треба з'ясувати собі, що посол є не тільки урядовець Мін[істерства] Зак[ордонних] Справ, а представник уряду в цілому і повинен керуватись його інтересами – суперечного міжвідомственного характеру.

Зокрема зверніть увагу міністра Морозовського³²⁰ на те, що його департамент політичний не дає матеріялу, так потрібного для нас, в справі сучасного становища на Україні. Звертаю Вашу увагу також і на те, що наші представництва закордонні не присилають своєму міністерству докладів про життя місцевих українських колоній, а ми довідуємось про це з випадкових джерел – од персональних знайомих. Завжди поясненням малої поінформованости уряду в становищі на Україні було посилення на брак грошей. Може тепер це пояснення вже одпаде.

До речі, чи працює Мурський³²¹? Я нічого досі не бачив з його бюлетенів чи інформацій. З копії листа Стрижевського бачити можна, що збори пожертв на наших інтернованих йдуть добре. Селяни волинські, і вони розцінюють акцію по-своєму: вони гадають, що це «Україна будується», і тому жертвують більш щедро, маючи свої міркування і надії, зв'язані з цією справою. Долучаю копію листа посла Яковлева і Стрижевського до мене.

Петлюра
4/X-1922 р.

³²⁰ **Морозовський Олександр** (рр. життя невід.) – український військовий діяч, генерал Армії УНР, керівник ресорту Міністерства військових справ УНР.

³²¹ **Мурський Володимир** (1888–1935) – український громадсько-політичний діяч, публіцист. У 1917–1918 рр. працював на уряд Центральної Ради в Одесі та Києві. Згодом – на еміграції в Австрії, Польщі й Туреччині, де був представником екзильного Уряду УНР.

З оригіналом згідно: Директор канцелярії голови Ради Народніх Міністрів [підпис неясний]

Опубліковано в кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Том II / Українська вільна академія наук у США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі / Ред. кол.: Л. Дражевська, П. Йосипишин, Н. Лівичька-Холодна, С. Ріпецький. – Нью-Йорк, 1979. – С. 526–527.

№ 191

Заява

**уповноваженого Головної управи Українського Товариства
Червоного Хреста Григорія Довженка до уряду УНР**

13 жовтня 1922 року

До Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки.
Уповноваженого Головної Управи
Українського Т-ва Червоного Хреста
Григорія Довженка

Заява

Дня тринадцятого б.м. я, зайшовши в помешкання Головної Управи Українського Червоного Хреста був надзвичайно здивований тим, що в ньому не було речей і обстановки червоно хресної, а натомість нагромаджено було багато чужих речей, серед яких урядували пп. Савлучинський і Тернавський. На моє запитання як дісталися вони до чужого помешкання і де дівалося Червоно хресне майно, п. Савлучинський одповів, що керуючий міністерством фінансів п. В. Приходько наказав перенести сюди канцелярію міністерства. Протестуючи з усією рішучістю проти акта захоплення помешкання і майна п. В. Приходьком, яко представником уряду, я в імені Головної Управи Українського Т-ва Червоного Хреста прошу Раду Народних Міністрів привернути порушені закони УНР, що забезпечують громадянам недоторканість помешкань і особи і вільного існування та функціонування громадських організацій і зробити розпорядження про повернення майна і помешкання Українського Т-ва Червоного Хреста по належності.

Разом з тим, я знімаю з себе всяку відповідальність за майно, як і за припинення функцій Червоного Хреста, перекладаючи її на Уряд УНР.

Факт самовільного захоплення п. Приходьком помешкання і майна Укр. Черв. Хреста спричиняється до зачинення місцевої і др. амбулаторій, закриття нашого конто в Аптеці на видачу безкоштовних ліків емігрантам і т.д.

Наколи б Рада Народних Міністрів не найшла засобу задоволення моїх законних вимог – я примушений буду звернутися за захистом від самоуправства [до] відповідних органів влади.

Копія цієї заяви одночасно надсилається Головній Управі Українського Т-ва Червоного Хреста, Державному Контролю і Головному Отаману військ УНР.

Отже, прошу ласкаво Раду Народних Міністрів не одмовити в повідомленні мене про відношення її до порушеної справи.

До накресленого не зайвим буде додати, що Головна Управа і склади її майна містяться в тому самому помешканні ще з осені 1920 року, де вона й займала 2 окремих кімнати, підвали, кухню. В інших двох кімнатах містилося Міністерство шляхів. До 12 квітня б.р. Червоний Хрест і Мін. шляхів мали окремі контракти і зокрема платили. Під час звуження апарату Мін. Шляхів я протягом 2 місяців і багато разів ходив до п. Приходька, пана Державного контролера і др. осіб з пропозиціями взяти для урядових потреб ту частину помешкання, що залишає Міністерство шляхів. Коли зрештою п. Приходько прислав своїх представників п. Савлучинського і Мельника для підписання контракту, домовласник поставив умову, щоб я поручився за нових локаторів і, щоб там не мешкало нікого, крім тих, що вже мешкали (себто, Черв. Хрест і п. Савлучинський, як контрагент. Тут же ми порозумілися, що недоцільно складати два окремих контракти і тому було написано один контракт на ім'я Савлучинського, в якому я, звичайно, не міг підозрювати конкурента на помешкання.

Під час переходу Міністерства шляхів в згаданий будинок, Червоний Хрест, як і раніш, лишався в двох кімнатах і т.д.

В дальшому, щось через пару місяців, йдучи назустріч державним потребам, Головна управа погодилася відступити ці кімнати п. Приходькові, яко Міністерству фінансів, сама ж звузилася в одній кімнаті, що її зараз захоплено п. Приходьком. Отже, і по праву давності, і по

праву локатора, Головна Управа вимагає повернення її належних помешкань, майна і прав.

Григорій Довженко

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Колекція документів з історії Директорії УНР.

№ 192

Заява

уповноваженого Головної управи Українського Т-ва Червоного Хреста Григорія Довженка написана на ім'я Андрія Лівіцького³²²

16 жовтня 1922 року

До пана Голови Ради Народних Міністрів.
Уповноваженого Головної управи Українського Червоного Хреста Гриця Довженка

Заява.

Сим маю за шану повідомити Вас, пане Голово, що помешкання і майно Українського Червоного Хреста захоплені самоуправно п. керуючим Міністерством фінансів п. В. Приходьком і до цього часу не повернуті по належності. На мою заяву в сій справі від 13 жовтня жодної відповіді од Вас я так само не одержав. Отже, ще раз прошу Вас зробити відповідні зарядження і про наступне повідомити мене для доповіді Головній Управі.³²³

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Колекція документів з історії Директорії УНР.

³²² На першій сторінці документа примітка зроблена А. Лівіцьким: «16/Х.22 р. Оригінал одержав. 16/Х.22 р. (Підпис).

³²³ Як свідчать документи, конфлікт навколо захоплення приміщень Українського Червоного Хреста поступово набрав обертів. В одному з них йдеться: «Загальні збори членів Всеукраїнської Спілки діячів місцевих народних самоврядувань, констатувавши факт свавільного заняття помешкання Червоного Хреста установою Міністерства фінансів, протестують проти цього вчинку і вимагають повернення попереднього становища. Одночасно загальні збори висловлюють своє здивування, що ця справа не полагоджена до цього часу відповідними чинниками. Голова зборів (підпис), секретар зборів (підпис). 22/Х-22 р.».

№ 193

**Лист Григорія Довженка
до Андрія Лівіцького**

20 жовтня 1922 року

До пана Голови Ради Народних Міністрів Андрія Лівіцького.

Вельмишановний пане Голово.

Двічі я вже звертався до Вас особисто і в писаній формі в справі свавільного захоплення членом уряду В. Приходьком помешкання і майна Червоного Хреста. Звертався також до Ради Народних Міністрів з проханням про повернення потоптаних представником уряду законів про недоторканість помешкання і майна громадян Української Народної Республіки. Вже минуло 20 день з часу вчинення представником уряду насильства і сваволі над громадською установою, але й досі жадної відповіді уряду я не маю. Отже, вважаю, що Рада Народних Міністрів солідаризується з В. Приходьком, не має наміру повернути законність і повернути по належності захоплене помешкання і майно громадської установи і тому примушений вжити останнього «легального» заходу до оборони себе і Червоного Хреста од сваволі представників уряду: себто звертаюся до громадянства УНР через пресу з апеляцією на ... сваволю. Далі – коли б і се не вплинуло на гнобителів законності, муситиму вживати вже засобів «нелегальних», себто муситиму з біллю в серці і з краскою сорому на обличчі звернутися за обороною до чужого й ворожого нашій державності суду.

З гірким почуттям національної образи пишу оцю заяву пане Голово і сподіваюся, що розуміння інтересів державності і повага до тяжких жертв українського народу переможуть над темними силами, що присмокталися до державного центру і підточують його як шашіль.

Уповноважений Головної управи Українського т-ва Червоного Хреста на терені Польщі.

30/X.1922 року.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Колекція документів з історії Директорії УНР.

№ 194

**Лист Андрія Лукашевича
до Андрія Лівіцького**

3 листопада 1922 року

Голова
Дипломатичної місії
і дирекції Українського
Центрального Комітету
в Р.П.П.
3 листопада 1922 р.
№653/а.

До Високоповажного Пана Міністра Закордонних Справ.
Копія: до В.п. Голови Директорії і до В.п. Голови Ради Міністрів.

З різних джерел мені відомо, що в Тарнові, Ченстохові і ще може в деяких мені невідомих пунктах, – переходується медично-санітарне майно, яке залишилося в розпорядженні Українського Червоного Хреста, чи якихсь інших організацій і інституцій. Майно це, а в тому числі і медикаменти, як кажуть інформувачі мене особи, – уявляє собою досить велику цінність. Хто за нього несе відповідальність і перед ким – невідомо, бо центри тих організацій чи інституцій – які числяться власниками майна – юридично в Р.П.П. не можуть існувати з причин політичних, про які Вам відомо. Охорона і утримання в цілості цього майна, а особливо – медикаментів – ледве чи може бути добре організована в тих умовах, в яких наш Держ. Центр перебуває в Польщі. Ліквідаційної Комісії, яка могла б бути законним офіційним розпорядником цього майна – в свій час утворено не було.

Отже, постає тепер питання: чи належить залишити цю справу на якийсь довший час і невідомий термін, в тому ж непевному стані, в якому вона зараз перебуває і годиться з тим, що частина цього майна завдяки ненормальним умовам схованки може загинути і зіпсуватися, чи належить вжити якихсь конкретних заходів до ліквідації цього майна.

Подаючи це питання на розгляд і розвагу Уряду, я маю за честь додати, що про цю справу була розмова серед членів Дирекції УЦК, але Дирекція жадних заходів вжити в даному разі не може, бо не являється

юридичним власником майна і не має відповідних уповноважень і розпоряджень від Уряду УНР. Це особливо утрудняє справу з майном, яке належить Українському Червоному Хресту, котрий, як відомо, з причин політичних не може сам офіційно виступати в РПП, але разом з тим, він не передав своїх юридичних прав власності – Дирекції УЦК, котра, як установа офіційна могла б цим майном розпоряджатись.

Поки що, було б бажано, принаймні – доручити окремим розпорядженням від Уряду на ім'я Дирекції УЦК – виявити все це майно, здобути списки його, з'ясувати де воно переховується, в яких умовах, кому воно належить і тоді вже, обміркувавши справу всебічно, подати до Уряду свою думку про умови і способи його ліквідації, чи дальшого переховування.

Прошу відповідних розпоряджень.

Голова Дипл. Місії і

Дирекції Укр. Центр. Комітету Лукашевич

За секретаря – Сікора

З оригіналом згідно.

Секретар Сікора

З копією згідно.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Колекція документів з історії Директорії УНР.

№ 195

**Уривок з листа Юрія Тютюнника
до Андрія Лівницького**

11 грудня 1922 року

ч[исло] 97

11.12.1922 р[оку]

Дорогий Андрій Миколаєвич!

Сердечно дякую за лист, бо лист в неволі найкращий подарунок. Тільки думаю, Андрій Миколаєвич, що приписки про евентуальні можливості мене радувати не можуть хоть би тому, що не вірю по перше в сьогоднішню їх можливість, а подруге в те, що можуть дати вони нам будь що доброго.

На Варшавську місію незадоволений і маю рацію. Радив би Вам пока єсть час прогнать шелехвоста Зайцева, тоді б може щось було. [...]

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 8.

№ 196

**Лист Юрія Тютюнника
до Андрія Лівницького**

19 грудня 1922 року

Львів 19.12. 1922 р[оку]

Вельмишановний Пане Міністре!

Сердечно дякую за відповідь і гроші. На жаль одержав я Вашого листа тільки пізно увечері 16/VII і не міг передати свого листа через п[ана] Мурського (не знаю чи поїхав він до Тарнова).

Те «що тільки 15.000 м[арок]» байдуже, бо гірше, як зовсім без «квоти» сидиш. Можливо, що через місяців два я поправлю свій матеріальний стан: пишу про «Зімовий похід» 1919–20 рр. і гадаю, що хтось за те заплатить.

Тепер інформації, поскільки їх можна подати в листі. Незважаючи на те, що ми нібито притихли, червоні Росіяни бояться нас: ми для їх, здається однаково, що Ганнібал для Риму, а може й гірше. Зараз вони обсадили Румунську границю кавалерією і уперто чекають прорива «Тютюнниковських банд». Часом дивно буває, що вони нас бояться, то, мабуть, відносно наші сили не такі вже малі.

Правда «хлопці» літом шарпають таки добре різні «совхози», «колхози», пункти кінського запасу, а часом і невеличкі частини «советской армії». При всій своїй любові до ризику, я не хотів би бути на місці провінціального совітського адміністратора.

В центрах, так сказати, в самій фортеці «мірової революції» – Москві видно теж не все спокійно. Такий висновок я роблю з того, що зараз бойовим кличем є: «все за разстрел контрреволюционной партії есеров», і то не якихось там осіб, а цілої партії. Мушу зазначити великий просто артистичний хист червоної Москви вибрати точку для удару і

перти туди всі сили божевільних і небожевільних послідовників комуни. Газети, журнали, листівки, плакати, мітінги, демонстрації – все кричить: «разстрілять есеров!»». Розуміється, що кричать щиро одні «правовірні», та ще ті, котрим цікаво, щоби комуніст бив «есера», а «есер» комуніста. Юрба йде тому, що всі йдуть: не підеш – в Чека попадеш. Але єсть і активна опозиція, в більшості серед робітників, а буває і серед селян.

Єсть в газетах дещо і про наші табори. Виходить, що всі би повернулись до дому, признавши совіцьку владу та Петлюра не пускає. Самі каторжні муки придумані для тих, що хотіли би повернутись в лоно комуни...

На українських селян наложений «одноразовий» податок грішми, який ніби то йде виключно на голодних, хорих і т.п. Коли би цей налог зібрати, то все зло зникло би. Але «українській куркуль і здесь не всю исполнил...». Термін скінчився 1 липня, а «Кам'янецькі Вісти» від 6/VII плачуть, тужать: «село і не начало вносить налог».

Вже в червні розіслано «расписаніє» нового продналога. Дядько чухається і крекче – побачимо, що він буде робити.

В боротьбі за розстріл «есеров» принімає участь сам «Льова» Троцький³²⁴. Його статтю я передаю Вам. Він, правда, більше теорією захоплюється, але поміж рядками: «розстрілять есеров!»». Та диму без вогню не буває. Славний мій П[алі]й збирається подивитися на Вкраїну далеку і яко Хома невірний за ребра полапати червоних. Має до того засоби, хоч і мізерні. Я дав йому фотографічний апарат, щоб він дещо зафіксував і послав нам. У всякім разі не всидить людина – нехай погуляє...

Я все чекаю, що можна буде на «союзній» території провозити матеріали в оригіналах. Тоді, я думаю уряд зможе їх використати.

Ще раз дякую і бажаю всього кращого.

З найщирішою повагою

Ю. Тютюнник

Адреса: Пекарська 15. Проф[есору] Шендрику для Полозова.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 32. – К. 3. – Арк. 3–5.

³²⁴ Троцький (Бронштейн) Лев (1879–1940) – радянський політичний і державний діяч, публіцист. У 1919–1920 рр. – голова Реввійськради більшовицької Росії. У 1920 рр., лідер «лівової опозиції» і один з головних претендентів на владу.

№ 197

Уривок з листа невідомого респондента
до Андрія Лівницького

1922 рік

Зроблю Вам одну пропозицію, якщо Ви її приймете, то це прокладе Вам шлях до симпатій «zde vladnoucich» (Управи Гр. К-ту) і дасть де-яку матеріальну користь Тарнівській еміграції. Я маю на увазі університетську бібліотеку, що цілком непродуктивно перебуває в Тарнові, де вона нікому не потрібна (не до книжок зараз тарнівцям, як це Ви самі добре знаєте), і де її потроху розтягають (не знаю, як зараз, а при мені факти недостачі книжок, пропажі їх, бували нерідко). Між тим, ця бібліотека тут, в Празі, була б надзвичайно корисною для всієї тутешньої української еміграції. Особливо цікаво було б її примістити до Педаг. Інституту, що в скорому часі почне функціонувати, який бажано було б відразу поставити на рівень європейських інституцій цього роду, а без книжки цього не зробиш. Отже, було б дуже добре, якби цю бібліотеку Уряд УНР передав (звичайно за гроші) Гром. Ком-ві для Педаг. Ін-ту. Я знаю, що на перешкоді цій передачі стане головним чином «дядько Степан», але, мені здається, треба цього дядька нарешті прибрати до рук, а по друге, в подяку за таку патріотичну послугу можна було б тут виклопотати для нього наукову стипендію, яка дала б йому змогу безтурботно продовжувати свою надзвичайно корисну працю по освіті темного українського народу і виявити в повній мірі свій талант.

В справі передачі цієї бібліотеки Ви могли б звертатися до Ком-ту (це було б гарною офіційною нагодою для нав'язання зносин з Комітетом, що, при теперішній констеляції, не так-то легко.

Отже, був би Вам дуже вдячний, коли б Ви мені якнайшвидше відповіли (на мою адресу), чи може вийти що-небудь із моєї пропозиції, чи ні, бо в противному разі Ком-т муситиме виписувати книжки для Ін-т-ту і діставати їх з інших джерел.

А Вас я чекаю і буду радий бачити Вас у себе на квартирі.

Щиро вітаю Вашу дружину, яку я також сподіваюсь бачити у себе.

Щиро Вам відданий [підпис нерозбірливо]

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 138 зв. – 139.

№ 198

**Лист Панаса Андрієвського
до Андрія Лівичського**

25 січня 1923 року

Високоповажний Андрій Миколаєвич!

Я довгий час думав, що Ви, де небудь на печі спите, а ж дізнавсь, що Ви відозви і маніфести з приводу 5 років ... розсилаєте, а може щось і більше робите. В добрий час, щастя Боже! Лише дозволю собі, на підставі нашого знайомства, по щирості і чистій совісті дати деякі поради, бо справа торкається власне всіх нас. Мої поради виникають з власного досвіду, оскільки я по весь час приглядаюся до життя нашої еміграції в Польщі і поза Польщею.

1) Я розумію Вас: коли б якась завірюха сталась, Ви не можете бути іншим, як були і є; ціль ясна, а засоби, Бог відає, які найліпші; політика є одним з засобів; при теперішніх обставинах сам чорт ноги поламає і не розбереться, що веде до цілі, а що ні, через те, по совісті, ніхто, не попрікне Вас, за роботу; хто його знає, коли б Ви нічого не робили, чи не сказали б, що то гріх з Вашого боку. Все залежить від Вашого уміння, такту, сумління, головним чином.

Коли Ви йдете проти більшовиків, поможи Боже, а далі, думайте, гадайте і робіть так, щоб було добре.

2) Повідомте Ви від себе оту есерівську і енерівську наволоч – нехай йде в писарі, а не міністри. Повірте, що С.В.П. не викликає ніякої ненависти тут за кордоном, як чоловік; але ота Ваша наволоч просто тут на дибі піднімає наших пристойних людей. Пригадаю Вам такий факт. Тут с.ф. хотіли мати контакт з хліборобами, а голова Л. сказав, я сам чув на власні вуха: нехай нас Бог боронить від с.ф.; вони і нас розкладуть і самі загинуть; ліпше нам вже з більшовиками спілку мати, чим з с.ф. (це останні, звичайно, люди. Павленкові не надякуються, що він там у Вас побив якогось міністра, а тепер не надякуються хліборобові Б., що в Празі побив чи Микиту Ш. чи якогось Паливоду. Найліпше без всяких міністерств: простісінька диктатура хоч би з трьох осіб, коли нема одного. Зробіть який-небудь апарат з таких імен, як Тимошенко, Архипенка і Господа Бога, повикидайте оту наволоч; бо, по-перше, Ви з нею завалитесь, як вже не раз було; вона до державної роботи нездатна;

по-друге, Ви викличете страшенну ненависть у еміграції: є деякі прихильники отої наволочі і тут за кордоном, всі їх знають і всі ненавидять. Ось маленька дрібничка з приводу святкування. Що галичане зробили в своєму прапорі з цього приводу скандал: це зрозуміло, але, що багато і наших поводитись, чорт знає як, то причина в тому, що не ті люди взяли за справу, яким слід. Зробіть зрештою ревізію. Викиньте думку, що у нас єсть яєсь громадянство, партії. Нічого у нас нема. Під видом партій і громадянства є лише справжні шахраї, спекулянти Україною, від яких, як від собак, не одіб'єшся. Для нас ніякий парламент, ніякі ради – лише диктатура чесних патріотів. Зверніть увагу Гол. Отамана – нехай з боку стоїть, ніхто не скаже, що він нечесний чоловік, але в державній роботі йому не щастить. Він мусить це зробити, бо не може ж бути так, щоб лише один чоловік казав правду, а всі помилялися³²⁵.

а) Щодо галичан, то навіть якби сам Бог зліз з неба і казав, що ви – галичане зле робите, вони все одно не послушали б. Це українська психологія: або все, або нічого. З чортом скоріше галичане пішли б, ніж з поляками. Повірте мені: галичан не зачіпайте, нехай ідуть своєю дорогою. Компромісів вони не знають, бути з ними в спілці, це їх тягти. Коли Ви хочь маленьке проти, – Ви зрадник і таке інше. Це є психологія галицького народу, витворена в завзятій боротьбі з поляками, нічого тут ніхто не вдіє.

3) Нашої еміграції не зачіпайте, не дратуйте її. Ліпші люде власне всі попристроювались, та ще й добре. Наприклад, самостійників нема вже давно ні одного в Відні, всі попристроювались, то в Берліні, то в Чехії і великі гроші одержують. Отже, тих, що пристроїлись, трудно чим-небудь зоманити, трудно і студентів перетягти з Чехії. Але я Вам скажу по совісті, що якби Ваша робота мала хочь маленький реальний успіх, всі підуть служити на Україну, бо тяга до своєї землі, до дому – страшенна. Я переписуюсь з багатьма людьми, і власне в кожному листі бачу ту тугу за рідною землею, бажання служити вдома. Кликати до роботи людей тепер нема сенсу, вони всеодно не послухають, лише будуть сперечатися про орієнтацію. Слава Богу, що нема преси, принаймні нема де лаятися.

4) Я читав, що Ви думаєте газету видавати. Заради Бога, покиньте цю затію. Газета під редагуванням Саліковського³²⁶ або кого іншого

³²⁵ Цей абзац, що містить критику діячів-«есерів» закреслений автором листа.

³²⁶ **Саліковський Олександр** (1866–1925) – український державний і громадсько-політичний діяч, публіцист. У 1918–1919 рр. – редактор щоденника «Трибуна». Посол УНР у Ризі, 20 травня – 15 жовтня 1920 р. – міністр внутрішніх справ УНР. З 14 жовтня 1920 р. – за-

лише буде сварити людей та плодити ненависть, злобу. Науки тепер ніхто не потребує, всі політику добре знають. Цікаво було б, якби видавали лише об'єктивний, без коментарів, бюлетень про Україну (пресове бюро, і то без розхвалювання окремих осіб).

5) Запевняю Вас, що в роботі Вашій проти більшовиків ніхто шкодити не буде з українців. Більшовики всім надійли. Отже, працюйте, пам'ятаючи головну нашу ціль.

6) Що у Вас там не солодко живеться, тут знають. Передаю Вам листа, копію якого мені прислали мої знайомі, але я одрізав початок і кінець, бо немав право видавати автора листа, лист писаний в таборі у Вас десь коло Каліша, але не лякайтесь, працюйте,³²⁷ до кінця, той спасен буде.

7) ... Павленко казав мені, що на зібранні генералів С.В. казав, що нібито є розписка моя в одержанні мною від поляків грошей. Прошу Вас, скажіть С.В., що це не обережно так казати, о.я. з свого боку головою ручаюсь, коли я хоть крейцер узяв у поляків за політику. Історія з Грековим³²⁸, яку я знаю досконально, переконала мене, що серед вищих польських кіл багато провокаторів. Як опублікую свої спомини, довідаєтесь про правду. До Грекова ми не пристали, в нагороду за це мені поляки візи не дали, хоть я і хотів торік поїхати на Волинь. Згадав я про себе для того, щоб остаточно розвіяти всяку думку про те, що ті групи людей, до яких і я належав, мають зносини з польськими групами. До поляків вороже не ставляться, але і спілки з ними ніякої нема. Нехай з поляками той працює, хто їм вірить і кому вони вірять.

Всього Вам найкращого, з правдивою повагою Ваш Панас Андрієвський.

Wien, 8, Josefsfader Strasse 51/86
25/1. 1923

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 126–127 зв.

ступник голови Ради Міністрів УНР. З 11 лютого 1921 р. – член Вищої військової ради. У 1921–1922 рр. – редактор щоденника «Українська трибуна» у Варшаві, місячника – «Трибуна України» (1922–1923) та тижневика «Українська справа».

³²⁷ Одне слово нерозбірливо. Із контексту – «Хто бореться».

³²⁸ **Греков Олександр** (1875–1958) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. З лютого 1919 р. – Наказний отаман Армії УНР. З квітня 1919 р. – в Українській Галицькій Армії, з червня 1919 р. – Начальний вождь УГА. У 1921 р. – член Всеукраїнської національної ради, створеної правими українськими політичними колами на протипагу урядові УНР. Після 1921 р. усунувся від активної громадсько-політичної діяльності, співпрацював з російськими білоемігрантами.

№ 199

**Лист Володимира Кедровського
до Андрія Лівіцького**

16 лютого 1923 року

Baden B/Wien
Braunn str. №21
16/II-923.

Високоповажний Андрію Миколаєвичу!

Вашингтонський уряд дозволив нашому товариству Ліги Націй прислати до Америки двох членів Головної Управи Т-ва для пропаганди ідей Т-ва. Тому в короткому часі виїздять туди: М. Залізник³²⁹ і І. Базяк³³⁰, які уже одержали американські візи.

Гадаю, що дуже корисно і бажано було б, аби перед виїздом до Америки один з них побував у Вас і С.В., щоб одержати всі потрібні відомості безпосередньо і виробити в головних рисах план нашої праці, який би відповідав інтересам і поглядам уряду УНР на становищі якого наше Т-во твердо стоїть.

Коли б Ви і С.В. вважали також бажаним таке порозуміння в справі спільности акцій Т-ва і уряду, то, будь ласка, виробіть візу для Ісаака Базяка (живе Wien XVIII B. Wahringer str. №113), який негайно виїде до Вас, а потім до Америки. Бажано, аби віза була вироблена можливо в короткому часі, бо з поїздкою ми поспішаємо.

Щиро здоровлю Вас і бажаю повного успіху. Прошу переказати мої найщиріші побажання Г[оловному] О[таманові] скорше прийти до активного життя.

З повагою Володимир Кедровський.

P.S. Пан Каминський («Вернигора») ласкаво прохає Вас допомогти йому отримати візу в справах ...-торговельних, про що він уже просив Вас раніше.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 140–140 зв.

³²⁹ **Залізник Микола** – український політичний діяч, член УПСР. У жовтні 1919 – липні 1920 рр. – виконувач обов'язків посла УНР в Фінляндії.

³³⁰ **Базяк Ісаак** – український громадсько-політичний діяч, член УПСР. У 1917 р. – член Української Центральної Ради. У 1920 р. – емігрував до Австрії, Чехословаччини, США. Якийсь час жив у Франції, один із найбільш наближених діячів до Симона Петлюри.

№ 200

Лист Миколи Юнакова
до Андрія Лівіцького

24 лютого 1923 року

24.02. 1923.

Високоповажний Андрію Миколаєвичу.

Вчора, в п'ятницю, Ваші колеги висловлювали свій жаль, що я не маю від Вас жадних повідомлень. Було б, на їх погляд, дуже бажаним, щоб Ви писали мені хоч би 2 рази на тиждень (евентуально перед понеділком і п'ятницею). Зокрема, виявилася зацікавленість справою нашого переїзду до Варшави, про що мене і просили Вас повідомити. Т.-К. з нами не бачився.

Справи з утриманням розв'язались так, що сьогодні має бути видано $\frac{1}{4}$ утримання по новим ставкам в рахунок тої різниці між старими і новими ставками за січень. Коли б для такого зарахування виявились перешкоди, то воно має бути зараховано на інший термін.

Нога моя трохи одходить і я вже мав надію в неділю або в понеділок виїхати до Вас, але вчора був лаконічно повідомлений П.І., що мій приїзд не потрібен. Шкода працювати в сліпую, не розуміючи якими мотивами викликається певна акція. Коли буде можливо, то повідомте мене в чому справа і якими міркуваннями викликана ця одміна: Вашим приїздом до Варшави, або тим, що справа була терміновою або іншими причинами.

З родинними моїми справами один жах: моїй бідній племенниці мало того, що загрожує туберкульоз, але, і це головніше, лікарі не можуть визволити її від неупорядкованих болей, які вона відчуває зараз же, як тільки піднімається з ліжка. Такий стан позбавляє її працездатності, безкінечно руйнує нервову систему і загрожує великою драмою. Що ж до мене, то я мушу виконувати обов'язки брата милосердя і коли це ще продовжиться або загостриться ще більше, то буду певно примушений одійти зовсім від тої праці, до якої зараз притягнутий. Засіб для існування поки що один – видужання, а оскільки воно може бути притінено в наших умовах – то Ви і самі це розумієте. Як мені не тяжко, але я не бачу іншого виходу як звернутися при посередництві П.І. Зайцева до

центрального комітету, а Вас прошу в свою чергу допомогти мені в цій справі по міркуванням не гуманітарним, а практичним, коли Ви хочете зберегти мене як співробітника. Листа до П.І. Зайцева пришлю завтра.

Бажаю Вам всього найліпшого, а головнішим чином скорішого повороту до нас переможцем.

З правдивою повагою

М. Юнаків

Tarnow, Seminarska 15, m. Beinfussowoi, M. Junakowu

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 104–105.

№ 201

**Лист Миколи Мироновича
до Андрія Лівіцького**

8 березня 1923 року

8 березоля 1923 р.

Високоповажаний Андрій Миколаєвичу,

Маю за честь доповісти Вам про слідуюче. Повернувши сюди, я поінформував всіх членів Уряду про справу нового місця осідку. Засідань Р.М. не було, бо немає кворума.

Маю таке вражіння, що під час Вашої і моєї відсутності дехто з членів уряду злякався переїзду в інше місце, не знаючи, що їх чекає на новому місці. Тим пояснюється виїзд спішний до Варшави п.п. М. і М., які мають завданням од с.п. союза з'ясувати, спільно з Вами, в керуючих польських кругах, наші політичні і матеріальні перспективи.

Дехто з членів уряду, ярих прихильників негайного переїзду, як п.п. П. і К., заслухавши моїх інформацій, що до помешкань в Воломіні, забажали від мене, аби я дав негайно директиви своєму чоловікові в Воломіні, аби він негайно зняв ще п'ять, шість кімнат, не рахуючись з їх високим чиншом. Ці чл. Ур. думають, що від'їзд мусить відбутися після 15/ІІІ і не пізніш 25/ІІІ.

З огляду на те, що в цім відношенні єдиної думки у всіх не маєть-ся, а з другого боку, невідомі наші найближчі матеріальні ресурси, від

яких більш усього буде залежати справа технічної зміни місця осідку, я поки що не знайшов можливим давати такі директиви п. Суровціву і вирішив написати спочатку Вам, високоповажний Андрію Миколаєвичу, аби вже Ви, маючи, в порозумінню з п. Професором детальний план щодо кількості осіб, які мають переїхати, так і щодо речінця переїзду, а також, знаючи наші ресурси, могли самі дати листовні доручення п. Суровціву наняти спішно ту чи іншу кількість помешкань.

Натурально, щодо цін на помешкання в Воломіні, то дехто знаходить їх дуже високими, а дехто цілком нормальними, маючи на увазі вартість пол. марки.

Може на цьому тижневі збереться хоч яка нарада з чл. Уряду. Тоді я зроблю відповідний доклад і зажадаю директив дальших, аби я міг дати відповідні доручення п. Суровціву.

З Праги, від Лашенка, не має жадних нових повідомлень. Наші правники, які готувалися до виїзду туди (п.п. Ш., С. І. і К.) тратять надію на можливість улаштування свого там.

Матеріальний стан тут розпачливий. Не заплачено за скарбові помешкання і коли б до неділі не було грошей, то могли б бути на тім ґрунті непорозуміння з власниками будинків, крім того, натурально свято Шевченківське пройшло б дуже сумно.

Але всі палають вірою, що цього не станеться, і що, завдяки Вашим зв'язкам і Вашим енергійним заходам та авторитету в відповідних пол. колах, Вам вдасться добитися всього, на що Ви надієтеся і підбадьорити нашу тутешню терпеливу і дисципліновану публіку, яка мужньо несе тяжкий хрест.

Дружина Ваша здорова і нетерпляче чекає Вашого приїзду.

Певне в цих днях буде тут В.В. Садовський, який приїздить до сім'ї, яка вся хвора.

Дозвольте побажати Вам успіху і повождення в Вашій тяжкій акції і просити Вас ще раз дати од себе доручення п. Суровціву, коли б були з'ясовані наші ресурси і інші моменти щодо переїзду.

З найщирішою до Вас пошаною і відданістю М. Миронович³³¹.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 136–137 зв.

³³¹ Керуючий справами Директорії.

№ 202

Лист невідомого респондента³³²
до Андрія Лівіцького

11 березня 1923 року

Baden, 11.III.23.

Дорогий Андрію Миколаєвичу!

Щось листування наше йде дуже туго і я не знаю чим це пояснити. Не знаю, що Вам і писати, бо не знаю чим саме зацікавилися. Дуже давно чекаю від Вас листа, котрий би дозволив мені з певністю відповідати на численні запитання, котрі сиплються на мене з різних боків з приводу чуток, котрі ходять про становище у Вас, але, на жаль, мушу констатувати, що знаю не більше моїх кореспондентів.

Зараз користуюся певною нагодою – подорожжю мого доброго знайомого п. Д. Донцова, щоби просити його доручити листа безпосередньо Вам і таким чином бути певному, що Ви дістали його.

При цьому прошу Вас не відмовити переговорити з п. Д., котрого я знаю і котрий може бути дуже корисним елементом. Становище в котрому він є найкраще говорить про його моральні дані.

Я так і досі не дістав від Ваших відповіді з Подебрад і не знаю як і що у Вас (персонально) робиться. Як живете, як пані Ваша, як здоров'я? Хто ще лишився з мого там близько Вас. За всякі відомості про себе і приятелів буду Вам дуже вдячний.

Сам я поволі, але б.м. певне вибираюся зі своїх сумних обставин і сподіваюся цю весну зустрінути з більшою певністю, ніж попередню. Навіть здоров'я дружини, ніби то, не гіршає, а це вже є великим щастям. Одне погано, що ми ще не разом і це дуже зле впливає на наше матеріальне становище. Але маю певну надію, що скоро переїдемо всі до чехів.

Не виключено, що скоро переїду у Прагу, а тоді, певне, зможу по trochu приступити і до організ.-гром. праці.

До речі, дуже дякую Вам за посвідч., котре вислали Т.К., але при цьому мушу Вам зауважити, що перше, вважаю його цілком задовольняючим, а друге, клопотався я про нього лише обстоюючи права пра-

³³² На ім'я Михайло.

восудія про котре колись Вам писав, а також авторитет уряду. Що-ж особисто, до Т.К., то вважаю, що більшого він вимагати не може, а до того я раджу Вам не писати йому особистих листів, бо це особа, котра з самого певного листа може зробити самий несподіваний вжиток. Нехай це Вас не дивує, бо я всякому (а особливо Т.) готов допомогти в справедливих вимогах, але особисто з цією особою маю мало спільного. За браком часу не можу описати Вам трагікомедію Берл. посольства, але прошу п. Д. поінформувати Вас словесно.

Цілую ручки Вашій пані і щиро вітаю Вас і приятелів.
Ваш Мих.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 113–114 зв.

№ 203

**Лист Миколи Юнакова
до Андрія Лівіцького**

17 березня 1923 року

17.III. 1923

ч. 4.

Високоповажний Андрію Миколаєвичу.

Ваші колеги знов сьогодні висловили свій жаль, що Ви не тримаєте з нами тривалого зв'язку, зокрема, що Ви не звернули увагу на моє прохання до Вас: надсилати листи перед кожним понеділком і п'ятницею. Ми вважаємо, що ситуація сьогоднішнього дня вимагає від Вас всіх заходів аби добитися побачення з С. і з П., а також з відповідними вищими керівниками по справах закордонних і внутрішніх. Цим побаченням надається тепер велике значення, що навіть залагодження матеріальної справи не повинно відірвати Вас від цього першорядного завдання.

Т.-К. видужав і ми вже бачимо його серед нас, але обговорювання справ по фаху Івана Максимовича зараз не проводиться, бо він захворів на інфлуенцу і не виходить з хати.

З жалем довідався я від Олени Порфирівни, що тієї моєї приватної справи перед членами Центрального комітету не порушено. А я то

думав, що наша спільна діяльність зміцнила і наші персональні відносини настільки, що я можу сподіватися на Вашу дружню допомогу в важку хвилю життя. Втішаю себе тим, що цілком несподівана для мене допомога прийшла з боку Марії Варфоломійвни, що лиш і дало мені можливість так чи сяк уникнути на певний час великої загрози. Ми тут добре одсвяткували Свято Шевченка, а останні дні були сильно вражені нещастям в родині Садовських. Вал. Васильович вже з тиждень перебуває в Тарнові, але я з ним не бачився, бо до нас він не заходив, і не вдалося навіть його бачити тоді, коли я заходив до його хати, щоб бути присутнім при виносі його покійної дочки.

Шлю Вам привітання від імені всіх Ваших колег і бажаю скорішого повороту до нас, але – переможцем.

Ваш М. Юнаків.

Хворість моєї племінниці дуже ускладнює для мене справу переїзду, принаймні до того часу, доки не стане тепло (до 1-2 квітня), бо з туберкульозом (а це вже встановлено) жартувати не можна. Подаю це до Вашого відома, щоб Ви взяли це на увагу, коли будете обмірковувати справу організації праці в новому місці перебування, особливо в разі Вашого від'їзду до П.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 106-107.

№ 204

**Лист Миколи Юнакова
до Андрія Лівіцького**

20 березня 1923 року

20.III. 1923

ч. 5.

Високоповажний Андрію Миколаєвичу.

Вчора ми обговорили справу нових штатів Дипломатичної місії і з'єднання її з Ліквідаційною комісією. Пройшла справа досить гладко (без скорочень, оклади збільшимо з 16 січня), але умовно з тим, щоб до 15-го квітня, Т.К. в порозумінню з Вами подав проект скорочення.

Боюся, щоб це з'єднання не налякало Професора, прошу Вас повідомити його, що назовні Ліквідаційна комісія буде існувати і надалі, про що відповідним чином буде дана осібна директива.

Дуже схвилювало мене повідомлення Олександра Івановича У. про рішучі заходи, що вжиті ним проти Миколи Єфимовича.

Вам необхідно втрутитися в цю справу і переговорити як з обома цими особами, так і з В.К. П-чем і з Професором. Бо коли Професор виступить проти цілком справедливих домагань У., то знов буде заколот. З того це міркування виявилось, що У. взявся і за справу санітарного майна, про що офіційно докладав в листовній формі Професору. Повідомляю Вас про це на всякий випадок, бо думаю, що в цій справі Вам нарешті не обійтися без В.К.П.: йому добре знайомі всі стосунки між певними особами, він зможе в разі потреби і внести певне заспокоєння. Во всякім разі для мене ясно, що в цій справі зроблено багато помилок, котрі зараз треба як-небудь виправити. Звичайно, коли б ця справа провадилася в порозумінню зі мною, то я запропонував би не той шлях, що був обраний.

З правдивою повагою до Вас
Микола Юнаків.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 108–108 зв.

№ 205

**Лист Софії Русової
до Андрія Лівіцького**

Не пізніше травня 1923 р.

Дорогий і щирошановний Андрій Миколаєвич

Написала Вашій жінці листа, але він мабуть загубився. Добре, що гроші здобули. Але прохаю Марію Варфолом'євну зараз прислати мені розписку і як вони ці гроші розподілять. Це бачите норвежські жінки прислали мені 200 нор. крон на запомогу укр. жінкам. Ми вирішили, що добру частину цієї запомоги треба передати до Тарнова, де особливо бідують наші любі жінки і прохаємо Тарновську жіночу організацію поділитися з жінками в Ченстохові, бо нам казали, що

там дуже тяжке становище. То мені треба знати як ці гроші поділяться, щоб дати справоздання в Норвегію. Розписку адресуйте мені, як голові Національної Ради українських жінок – під таким титулом знають мене норвезькі жінки. Оце закликають мене італійські жінки на конгрес в Рим в маю місяці, але абсолютно нема грошей на ці поїздки. Може тарновська жіноча спілка послала б яку делегатку – це конгрес присвячений питанню родинного виховання.

Як живете, дорогі мої пан і пані Лівіцькі – чи ще є в серці золоті мрії і надії. Я дуже засумувала, гнітить мене еміграційне життя. Якби не єдина моя втіха – мій Юрко – не знаю, що з собою поробила б, така тут атмосфера інтриг, злословія, що не хочеться в жадній громадській справі приймати участь.

Щиро вітаю Вас обох, бажаю Вам усього найкращого.

Ваша С. Русова.

Натуся молодець, багато вчиться і не губить гарного підвищеного настрою, за що усі її так любимо. П. Коля виглядає дуже добре.

ГДА СЗР України. – Ф. 11012. – Т. 16. – Арк. 124–125 зв.

№ 206

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького**

4 січня 1924 року

Вельмишановний Андрію Миколаєвичу!

Поки що я можу дуже мало подати про себе, бо ще не розташувалася і не маю помешкання, якого шукають. Проїздом я був у Відні і двічі був у П.І. Чижевського. Справив він на мене тяжке враження: він хворий і сидить без грошей. Його комбінації з марками та грошовими колекціями видаються мені непевними, навіть небезпечними. Докладніше Вам про це оповість В.К, як поверне, тим часом не майте ілюзій щодо цього джерела. Ген. Сікевич справляє пристойне враження і уміє тут підтримувати своє політичне становище, хоч і у нього грошей немає, і він, бідолаха, перебивається з хліба на квас. Як приїде сюди М. Василько, я буду говорити з ним про поліпшення становища

тутешньої місії, бо інакше і моя праця буде ускладнена. Щодо Вашого листа, врученого мені на двірці, то постараюсь зробити все, що зможу в розмові з М. Васильком, щоб полагодити Ваші тяжкі злидні, які я розумію, звичайно, дуже добре і дати Вашому синові можливість поправити своє здоров'я. Скорочене інтерв'ю Сікевич розішле місцевим амбасадорам як інформаційний матеріал. Прошу передати М.Ч. про виконання ним обіцянок: прислати інформаційний матеріал про становище на Україні. Вони мені дуже потрібні, бо Сікевич має зв'язки з тутешньою пресою і телеграфним агентством. Я йому поставив завдання знайти зв'язки з представниками европ. газет – отже будемо пробувати можливостей використання їх для пропаганди нашої справи. Чекатиму Ваших ширших інформацій про різні справи. Прошу передати мій привіт і побажання успіху в праці Вашим співробітникам по праці. Перекажіть М.Ч., щоб він направив інтерв'ю «на той бік», як було умовлено. Розташувавшись та зорієнтувавшись докладніш, я поділюсь ширшими міркуваннями та плянами з приводу дальшої нашої праці. Всього кращого.

З повагою,
П.
4.1.1924 р.

Опубліковано в кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Том II / Українська вільна академія наук у США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі / Ред. кол.: Л. Дражевська, П. Йосипишин, Н. Лівницька-Холодна, С. Ріпецький. – Нью-Йорк, 1979. – С. 547–548.

№ 207

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівницького**

21 лютого 1924 року

Вельмишановний Андрію Миколаєвичу!

В.К. Пр[окопович], певно, переказував Вам на словах, чому я не відважувався листовно звертатись до М. В[асилька] в тій справі, про яку Ви мене прохали теж листовно. М.В. затримувався трохи з сво-

їм приїздом сюди по різних поважних справах. Нарешті він приїхав сюди 20.2. Спеціально у Вашій справі я мав з ним розмову, прохаючи з свого боку допомогти Вашому синові. М.В. охоче на це пішов і заявив мені, що як тільки Ваш син виїде в санаторію, він надасть до його розпорядимості в Швейцарії одну тисячу швейцарських франків, себто 250 американських доларів. Очевидно в цій справі, що вимагає персональних Ваших зносин з ним, Ви будете йому писати.

Отже Ваше персональне до мене прохання в Вашій родинній справі я виконав і дуже радий, що Вашому милому хлопцеві пощастить полікуватись. Тепер, коли наближається весна, якраз час до цього. Сподіваюсь, що лікування поставить його на ноги, чому би я був радий.

Цим і обмежуюсь в своєму листі, бо писати про різні інші родинні справи я не можу аж до того часу, поки не отримаю від Вас доповіді про всі справи, залишені Вам. Дуже мені неприємно зазначити, що ні Ви, ні хто інший з Варшави не уважали своїм обов'язком поінформувати на протязі майже 2-х місяців мене про ці справи, не дивлячись і на обіцянку, і на обов'язок.

У мене є дещо цікавого, але про це напишу тільки тоді, коли отримаю від Вас підтвердження, що цього мого листа Ви одержали.

Прошу передати мій привіт Вашій шановній дружині.

З повагою,

П.

21.ІІ. 1924 р.

Опубліковано в кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Том II / Українська вільна академія наук у США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі / Ред. кол.: Л. Дражевська, П. Йосипишин, Н. Лівіцька-Холодна, С. Ріпецький. – Нью-Йорк, 1979. – С. 548–549.

№ 208

**Лист Іоана Тедоровича
до Андрія Лівіцького**

11 липня 1924 року

Копія.

Архієпископ Української Автокефальної Православної
Церкви в Америці

Іоанн Хведорович

11 липня 1924 року.

Ч. 155.

Вельмишановному Голові Ради Міністрів

Української Народної Республіки

Пану Андрію Лівіцькому.

Вельмишановний пане.

Глибоко зворушили мене Ваші вітання, які Ви складаєте в ім'єні нашого Уряду. Особливо дорогі ці вітання, бо вони од Тих, до рук Кого наш нарід в теперішній, такий тяжкий і сумний час, після трагічно покінченої боротьби за незалежність і волю, доручив свою долю, свої невмирущі надії на світле майбутнє, свою жадобу нового, ясного, радісного життя. Покінчений є лише черговий акт тієї боротьби, але сама боротьба, непохитно віримо, скінчиться лише, коли наш нарід зможе жити вільним на вільній землі. Особливо дорогі Ваші слова, що складаєте Ви свою зброю, тільки перед вільною Нацією Українською, в цих словах велика, неземна сила віри, сила достойна того високого положення і довір'я, яким нарід наш Вас обдарував.

Молитви Церкви і її благословіння завжди з Вами в Вашій святій роботі в ім'я визволення і майбутнього щастя нашого народу.

Молю Бога, аби завжди Ви перебували під охороною Його ласки, аби Рука Божа безперестанно направляла Вас в Вашому тяжкому служінню Рідному Народові на правдиву путь.

З глибокою шанобою до Вашої Особи.

Архієпископ Іоанн Хведорович (в.р.)

Секретар Свящ. Іван Гундяк (в.р.)

(М.П.)

П.С. Ви знаєте в яких обставинах Рідня Церква на Україні під пануванням сучасних господарів, Ви звичайно знаєте, що кожна наша необережність тут тяжко відіб'ється там, на Україні: там ні перед чим не зупиняються, отже тому прошу в часописах не поміщати моїх безпосередніх зносин з Вами. Вірю, що Ви цілком мене розумієте і приписки цієї не поставите в вину.

Архиепископ Іоанн Хведорович (в.р.)

Примітка рукою Андрія Лівичького: «Хведоровича призначено до Америки в цьому році совітською владою згідно домаганню Церковної Української Ради (вищий орган автокефальної Україн. Церкви).

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Колекція документів з історії Директорії УНР. Листування міністерств, статuti. Док-ти А. Лівичького, В. Прокоповича, І. Феценка-Чопівського та ін.

№ 209

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівичького**

23 липня 1924 року

В-Шановний Андрію Миколаєвичу!

Прислані при Вашому листі від 15.7. накази – мною підписані – при цьому додаю. Прошу передати їх ген. В. Сальському. В справі фінансової допомоги останньому від М. В[асилька] буде більш доцільно персонально з М.В. говорити, а не писати.

У Вашому листі немає відповідей на деякі питання, поставлені мною. Чекаю їх. – За прислані журнали дуже дякую.

Пороблені тут заходи дають можливість уміщення відомостей і статей про те, що робиться на Україні. На жаль, ми не маємо для цього матеріалу свіжого і фактичного. Він дуже потрібний. Чи на Вас і Ч. можна в цій справі покладатись? Чи не могли б Ви побачитись з Певним і попрохати його висилати сюди «Свободу» – по можливості безплатно, а в крайньому разі з оплатою витрат на персилку? Одержання цієї газети було б бажаним для здійснення

намічених тут заходів в справі інформаційної праці про становище на Україні.

Чекаю від Вас ширшого листа і бажаю всього кращого

П.

23.VII. 1924 р.

Опубліковано в кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Том II / Українська вільна академія наук у США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі / Ред. кол.: Л. Дражевська, П. Йосипишин, Н. Лівичка-Холодна, С. Ріпецький. – Нью-Йорк, 1979. – С. 555.

№ 210

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівичського**

7 серпня 1924 року

Вельмишановний Андрію Миколаєвичу!

Приїздив сюди Курбас, секретар місії, щоб з'ясувати становище і отримати директиви, що робити далі в зв'язку з смертю М. Василька. Результати цих розмов подаю до Вашого відома і Токаржевського.

1) Курбас жив тільки на ті гроші, що отримував від Василька. Ніяких власних засобів не має. Може персонально протриматись тільки два тижні, після чого зостається абсолютно без всяких засобів. 2) Помешкання місії оплачено Васильком за кілька днів до смерті – до першого листопада. 3) Консульські функції місії майже припинились і на це джерело абсолютно ніяких надій не можна покладати. 4) Курбас боїться, що смерть МВ. може притягти за собою закриття місії тутешнім урядом (на це може мати вплив тільки результат лондонської конференції з большевиками). 5) Тим часом він завтра, себто 8.8. згідно з правилами, мусить повідомити тутешній політичний департамент (себто Мін. Зак. Справ) офіційно про смерть МВ. і чекатиме, як буде реагувати на це департамент. В своєму повідомленні він нічого не буде писати про те, хто буде заступником МВ., щоб не давати цим поводом для можливих кроків з боку департаменту в напрямку зачнення місії. Приватно він вивідає пляни департаменту. 6) Дуже

заплутані відносини були між МВ. і нашим консулом Куоні. Вся мейбель місії і навіть машинки для писання належать Куоні. Хто знає, як ще цей купець з фаху буде реагувати на смерть МВ., бо була якась умова, згідно з якою уряд наш йому винен 12,000 шв. фр. – В зв'язку з поданими інформаціями варто б було, щоб Токаржевський на всякий випадок заготовив папери про наступника МВ. (коли, звичайно, будуть відповідні умовини, щоб їх можна було пред'явити), і вислав їх Курбасові. І мені і ВК. здається, що якби секретареві місії офіційно було доручено нашим Мін. Зак. Справ виконувати обов'язки chargé d'affaires, то може б взагалі справа з дальшим функціонуванням місії пройшла найбільш легко, не викликаючи комплікацій з боку тутешніх відповідальних чинників. З розмови з Курбасом вияснилось, що якби він мав 300 фр. на місяць, та зняв би одну кімнату (зараз місія має 3 маленькі, як я вже зазначив, оплачені до 1 листопада) і в ній і сам би жив, і «місію» умістив. Взагалі цей чоловік – таке наше враження – на всі жертви пішов би, щоб бути корисним для справи, але він, бідолаха, не має ні шеляга за душею. Це – гарний урядовець, але не людина з «нюхом комерційним». Кінець кінцем я не знаю, чи пощастить нам зберегти останню нашу дипломатичну місію.

Подаю Вам для відома характерну рису для вдови небіжчика М. Василька. 4.8. вона доручила своїй секретарці написати Курбасові листа, що ніяких фінансових зобов'язань він до неї не може мати і що помешкання місії з 1.8. мусить бути ліквідоване (вона, очевидно, не знала, що МВ. перед смертю 28.7 заплатив за помешкання до 1 листопада). З цього видно, що вдова В. голови не загубила, хоч чоловіка загубила за два дні перед цим, а саме 2.8. (Я невірно писав Вам, що Василько помер 4.8., в цей день його вже поховано. Мене вона так само не сповістила телеграмою і я з газет довідався про це тільки вчора (6.8.))

Завтра вранці ВК. виїздить до Женеві, щоб вияснити, що з П.І. Чиж. і інші справи. – Може буде бачитись і з д-ром Б. (нашим електро-магнетистом-гіпнотизатором).

Де Стоцький? Які у Вас відомості про нього?

Ще одна подробиця для передсмертних годин МВ.: вранці того дня, як він помер, а це сталося о 7.30 годин вечора, він хотів сідати в потяг і їхати до мене. Але стався випадок астми, від якого він уже не спасся.

Не знаю, чи викрутимось ми тут із становища, яке не тільки гірше від «губернаторського», але гірше й від г.[оловно] о[таман]ського.

Стискаю Вам руку

П.

7.8.1924 р.

Опубліковано в кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи / Видано Українською вільною академією наук у США / Ред. кол.: Л. Дражевська, Н. Лівіцька-Холодна, Л. Чикаленко та ін. – Нью-Йорк, 1956. – С. 423–425.

№ 211

**Лист Миколи Ковальського
до Андрія Лівіцького**

25 вересня 1924 року

Копія.

25.IX.24 р. Париж.

Дорогий Андрію Миколайовичу.

Оце пишу Вам по довгій перерві. Причин тут багато, більше особистих, але про них пізніше. Спочатку справа.

В Кнютанжу, як писав я Вам, одбувся таки підготовчий з'їзд. Я був делегатом від Паризької Громади, але з голосом дорадчим (причини поводження Паризької Громади в такий спосіб поясню нижче). Були там представники 6 громад, а саме: Кнютанж, Омекур, Оден-летіш, Вільрю, Люксембург і Шалет, не рахуючи себе, як представника сьомої. Загальна кількість голосів, що представляли ці представники, перевищувала 300 чол., все наші люде в Польщі. Почався з'їзд о 9-ій раню в неділю 21-го і перерва від 1-3, і кінчився в 6-й. Зачитано було привітання від Г.О. і дано йому відповідь. Текст якої прикладаю тут. Я привітав од Паризької Громади і тому що не було прислано привітання від УЦК привітав від УЦК. Взяв це на себе, бо це було потрібно. Потім почалася робота. Кнютанжська робота показала себе в дуже серйозний спосіб, на повній височині громадської роботи. Вона

підготувала все, розібрала і детально обробила. Щоби не ображати Паризької Громади, яка ніби перша думку про з'їзд підійняла, з'їзд в Кнютанжу зробили підготовчим, аби зговоритись між собою.

Обговоривши справу ваги такого з'їзду, який потрібен: а) яко вияв нашого національного егоїзму в дальшій роботі за незалежність, б) яко засіб для об'єднання всіх партій, всіх угруповань укр. на ґрунті соборності, державності і народоправства, в) яко засіб для організації спаяності й однодумства щодо захисту прав наших громадян, на теренах Франції суших, прав, як юридично-правних, так і матеріальних, для чого і потрібно обібрати Центр. орган всіх громад, що й переводив би в життя зазначені вище засади.

Детально не піднімалися питання про кандидатів до Центру тощо, але обмірковано, що потрібно кількох людей в Центрі утримувати на власні кошти. Місце з'їзду в Парижі, час рівно два місяці – себто 21-го листопада.

В біжучих справах рішено послати привітання грузинському міністру з приводу повстання в Грузії, яке я і послав.

Закінчили співом гімну «Ще не вмерла».

Президія склалася з Голови ген. Башинського (Оден-ле-Тіш), заступника (Кнютанж) і секретаря Бацуци (Шалет). З'їздом запрошено мене до Президії, яко Секретаря, але технічного, з того приводу, що не мав я повного мандата, хоч піднімалося питання про те, щоби надати право голосу мені, але я одхилив. Пізніше про це писатиму.

З гостей запрошених особисто була пані Мишківська і Гончаренко...

Щодо вражінь, то дійсно надзвичайно. Перед з'їздом в суботу зібралися делегати, аби обговорити, так би мовити попередньо, програму з'їзду і обмінятися думками. Повторюю, що Кнютанжська громада зробила багато. Стала на широкий громадський шлях, обережно і ґрунтовно до деталей розібрала потребу і значення великого з'їзду, обговорила і підготувала матеріал щодо матеріальних потреб наших робітників і т.д. Це дуже заїмпонувало всім делегатам.

Делегатами від Кнютанжа були: Добровольський, Гудзій, Орел-Орленко, Систосердів, Ткаченко, Віденко, Татаруля, Гончарів, Спаській і ще 3 особи, яких я прізвищ не пам'ятаю.

Від Омекура – Васильїв.

Від Оден-ле-Тіша – ген. Башинський.

Від Вільрю – Крушинський.

Від Люксембурга – Білінський (галичанин) і Антонечко.

Від Шалет – Бацуца.

У мене з Добровольським, з Орленком, Гончарівим, та ще з людьми з Кнютанжа налагодились дуже милі приятельські стосунки, що дозволяє щиро балакати.

Перед з'їздом я сказав Добровольському, що може було б треба, аби я виступив з маленькою промовою в такому дусі: Україна – держава – під окупацією; ми – громадяне – політичні емігранти; коротенько докази: 22.I.1918 р. акт I-й визнання державами України і т.д. Паралель в стосунку до російської еміграції: там боротьба соціальна, тут національна, там емігранти, тут громадяне і т.д. Далі – 22.I.1918 р. акт оголошення війни Росії і миру не було, отже війна йде далі з Росією у всіх її формах.

Організованість на державних підставах тут – цим самим допомога розвитку національних процесів на Україні.

На це мені Добровольський відповів: «Дуже добре, але не раджу на з'їзді з цим виступати». «Чому?». Каже: «У мене була подібною промова перед тим і мені сказали – зачинай знов «од печки» – ці речі відомі, пережиті і осознані». Отже, щоби не вийшло вражіння, ніби говориш більше для самовпевнення. Звідси державні позиції Вам стануть ясні.

Я питаю про те, які їх відношення до УНР, до Г.О. Щодо Г.О., то мови бути не може, – всі за. Щодо УНР, то є жалі, подекуди і правдиві, але ототожнюють положення наше з положенням Бельгії під час війни. Сам Добровольський, особисто проти УНР, бо має свої жалі, але сказав: «Я вийшов з нею з теренів України, з нею і повернуся, а в своїй хаті розберемося. Зараз не час і не місце».

Я запитав, як же вони ставляться до Місії УНР в Парижу. Відповідь ясна. Підтримуємо всіма силами, цю юридичну ознаку нашої державності, а коли би мали матеріальну змогу, то послали би і гроші.

На цьому я припинив балачку на цю тему. Подобалися мені ті широкі громадські підстави, на яких вони будують свою роботу, поза амбіцією, поза своїми особистими інтересами і т.д.

На з'їзді цьому обрано Комісію по скликанню з'їзду, в яку увійшли: Добровольський, Орленко і Гудзій (з місцем осідку в Кнютанжу) і Галяфре та Ковальський (з місцем осідку у Парижу).

Робота закипіла, йде швидким темпом.

Контакт з ними тримаю постійний, на що у мене виходять бішені гроші по кореспонденції.

Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. Колекція документів з історії Директорії УНР. Листування міністерств, статути. Док-ти А. Лівницького, В. Прокоповича, І. Феценка-Чопівського та ін.

№ 212

**Лист Симона Петлюри
до Андрія Лівницького**

23 грудня 1924 року

Цілком довірено. Копія.

Вельмишановний Андрію Миколаєвичу!

В додаток до мого вчорашнього листа щодо нашої тактики на Україні в зв'язку з плянами Грузії, повідомляю Вас, що мене одвідав 22.XI Чхенкелі³³³ – грузинський міністер закордонних справ. Перед цим у нього з візитом був В. Прокопович. Побачення відбулось за посередництвом М. Шумицького з Парижу, який в цій справі вів переговори з тамошніми відповідальними грузинськими діячами.

Чхенкелі в більше як двогодинній розмові докладно поінформував мене і В.К. Пр[окоповича] про початок повстань і сьгоднішню ситуацію, прохаючи поінформувати його про становище на Україні. Належних інформацій йому я уділив.

В дальшій розмові грузинський міністер обережно поставив запитання, чи може Грузія зокрема і Кавказ взагалі сподіватись, що Україна підтримає тамошні розрухи? Я йому одповів на це, що сьгодні відповіді нашої дати не можна. Наша робота організаційна розрахована на довгий час і не передбачала таких моментів, як повстання в Грузії. Головною перепоною в організації широких розрухів на Україні є для нас брак зброї і неможливість дістати її в потрібному числі через пацифістичні настрої в Європі. Викликати штучно розрухи ми

³³³ Чхенкелі Акакій – посол Грузії у Франції.

не можемо, бо в свій час здобули багато сумного досвіду. Допускаю я, що коли розрухи на Кавказі, а не тільки в Грузії, будуть триматись довше, то се може створити більш напружені настрої на Україні, до яких прийдеться поставитись з більшою увагою і які, може б, можна було використати для організованих виступів, але й тут для нас рішачуче значення має питання про зброю, за допомогою якої ми могли б зміцнити розрухи і дати народові дійсні технічні знаряддя боротьби. З приводу моїх зауважень, Чхенкелі подав такі інформації: по даних, які він має, повстання перекинулось на Азербайджан. Неофіційно турки своїм одновірцям допомагають зброєю, хоч офіційно тримають нейтралітет. Пожежа в Баку 25 нафтових джерел виникла не через «випадок», а завдяки підпалові їх з боку робітників. Він допускає, що почнуться розрухи і серед горців різних назв і має від свого уряду з Парижу відомості, що коли така ситуація непевности і захитаности совітської влади на Кавказі протягнеться тижнів 2–3, то тоді вони, грузини, мають надію на речеві розмови в Лондоні з певними промисловими кругами, що всупереч уряду дадуть певну суму і грошей, і зброї для продовження дальшої боротьби. В кожному разі, зауважив Чхенкелі, можна буде поважно говорити з ними. З дальших уваг його, я виніс враження, що грузинам багато залежить на розрухах на Україні, бо й самі оті розмови можуть мати успіх, коли ці події на Україні матимуть місце щораз, а по-друге, коли й наші представники візьмуть у них участь. Чхенкелі питав, хто від нашого уряду постійно сидить у Лондоні. Я відповів йому, що в разі потреби туди для цих переговорів міг би виїхати М. Шумицький, беручи на увагу, що він увесь час проводить справу з грузинами і поінформований про їхні стосунки з майбутніми контрагентами. Крім того, можна було б використати для цього і Токаржевського, який виїздить до Парижу і якого грузини знають з Царгороду. Наприкінці нашої розмови я зауважив, що чекаю більше докладних інформацій з України (мав на увазі подорож М.Ч.) і тоді зможу подати Чхенкелі, або через М. Шумицького Жорданії дещо нового, коли інформації будуть відповідними. Подаю це до Вашого відома і прошу надіслання докладного звіту М.Ч. про його спостереження та враження, а також і Ваших міркувань з приводу цілої справи. Копію цього листа я посилаю М. Шумицькому для відома і замість директиви, щоб він знав, як йому далі поводитись.

З деяких побічних уваг Чхенкелі встановити можна такі цікаві для нас новини: 1) Сучасний турецький уряд охоче прийняв би нашого представника. Взагалі турецькі діячі цікавляться Україною. 2) Певний інтерес до українських справ виявляють як французи, так і англійці. Велике враження справляє на них большевицька «українізація»; в їхніх очах це доказ українського руху і його сили. 3) В Америці кристалізується настрій про необхідність поділу Росії, як джерела постійної галабурди, що не дає покою світу. На думку Чхенкелі, той факт, що ми й вони досі не мали контакту в праці, до певної міри пояснюється тим, що рідкоодповідальні діячі обох сторін зустрічаються, а через це і не можуть як слід з'ясувати спільних точок діяльності. 4) Повстання в Грузії виникло не так по наказу уряду, як під впливом місцевих комітетів, які хоч ідейно та організаційно близько стоять до уряду, але мали «автономію». Я бачу в останньому дефект повстання, бо в рішучу хвилину центральна організація примушена була загубити керуючу свою роллю і змагатись за опанування подіями, що, на мою думку, їм не пощастило.

Очевидно від нашого уряду В.К. Пр[окопович] офіційно передав привітання грузинському народові, його уряду – братський привіт і побажання успіху в боротьбі, а Чхенкелі, зворушений цим, заявив, що грузини почувають потребу постійного братерського єднання з українцями, бо тільки тоді, коли буде Україна, і Грузія існуватиме.

Чекаю Ваших інформацій. Всього кращого. П.

Див. P.S. окремо

23/12 1924 р.

Опубліковано в кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи. Том II / Українська вільна академія наук у США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі / Ред. кол.: Л. Дращевська, П. Йосипишин, Н. Лівіцька-Холодна, С. Ріпецький. – Нью-Йорк, 1979. – С. 564–566.

№ 213

**Лист Миколи Ковальського
до Андрія Лівіцького**

20 січня 1925 року

20. I. 25 р.
Париж.

Дорогий Андріє Миколайовичу.

Вибачте, що так довго не писав, потім причини подам, хоч вони ясні й без причин. А зараз так багато нового сталося в нашому тутешньому житті, що використовую на роботі вільний час, по скінченню я пишу Вам.

З'їзд: Підготовча робота велася жваво. Комісія по скликанню його, яка складалася з Добровольського, Гудвіля, і Орленка та Галяфре і мене перевела все, що вдалося. Перші троє перебували в Кнютанжу і звідти робили організаційну роботу. Як і Галяфре виробили проєкт Статуту майбутнього (а тепер вже існуючого) Союзу. Та частина нав'язала контакт з провінцією і тут виявилися настрої груп наших емігрантів, що розсіяні по Франції. Є частини зорганізовані, а є зовсім не організовані, а є одиночки. В деяких більш менш скупчених містах, як Номесоврт colombelle і це деь панують настрої досить неприємні. Номесбурт зрозуміло, там мішана публіка, причому такі люде як Зубок-Мокієвський не дають людям зорганізуватися, а. навпаки. Частина омеркурівців вступила до якогось місцевого синдикатного французького Союзу і уважаючи всяку справу до організації – шкідливою для себе, бояться (!) навіть голосно заявити себе Громадою. Так там досі й порядної Громади не має. Вони навіть підготовчий з'їзд трактували, як якусь політичну акцію і тому убоялися взяти участь в цьому з'їзді. Добровольський оповідав, що спеціально приїздив до Омекура, аби поговорити з людьми, але хтось зірвав Збори, явилось кілька чоловік. Оказалось Зубок скликав нарочито збори свого синдикату, аби зірвати збори Громади і добився свого. Невеличка група, з якою удалось Добровольському поговорити, обіцяла вислати хоч одного делегата, але очевидно матеріальні труднощі стали на перешкоді. Так і не було представників Омекура на З'їзді. Вражіння таке, що вони насто-

рожили вуха і чекають, що воно буде з цього. Ніби вони й заявили, що побачимо, який центр, і що робити буде.

В Коломбкю, де люде розсіяні по фермам і положення яких матеріально тяжке – одмовилися од участі в З'їзді, 1) зовсім не зорганізовані в Громаду, 2) лають УЦК за те, ніби УЦК здирав з них гроші, а тому як тут вимагалось гроші на З'їзд – то вони говорили, що й тут те саме буде, що в Польщі. Ці люде їхали через Познаньське бюро. Там зараз погано, отже настрої і виявляються в такий спосіб. Із Смагаржевським налагодив контакт, пише, що організувати дуже тяжко, бо і людей не має, і розсіяні занадто. Але їх зорганізувати – це вже завдання Центру.

Але помимо цих фактів укр. еміграція заворушилася і зацікавилася. І Центрові предстоїть багато роботи в справі організації дрібних груп, яким ще до того заважають зорганізуватися росіяне. Так, наприклад, багато українців з армії Врангеля перейдуть на явно український шлях до об'єднання, коли вже буде укр. осередок тут і коли вони побачать якусь силу з сторони Центру, як Бюро праці, охорона правних інтересів, культурна робота тощо. Бо поки ними правлять росіяне і погрожують видалити до Совдепії, як вони підуть з мазепинцями.

Великі труднощі стали перед Комісією ще й матеріальні. Згідно з постановою підготовчого з'їзду кожний член організації мав дати 8 фр. за два місяці. Але всі гроші внесли тільки такі громади: Оден-ле-Тіш, Вілерю, Шалет та частина Ромба (гурток самі козаки – хороші хлопці), Кнютанж (там багато витратила громада грошей на похорони: Миколаєнка, Константинова – роздушений потягом – та на ялинку, клуб тощо) і Паризька (пізніше напишу про нашу громаду). Отже, як казав Добровольський, коли би од Вас не було грошей, то не було би з'їзду. А чекати далі грошей і одкладати з'їзд не було вже змоги. Отже, 3-4 Січня з'їзд одбувся.

Протокол з'їзду надішлю згодом, а поки подам те, що чув і бачив.

З'їхалось так: Кнютанж – 4 чоловіка (Добровольський, Орел-Орленко, Гудвіль і Гончаренко), Шалет (Бацуца, Вержбицький і Левіцький), Оден-ле-Тіш і Вільрю – ген. Башинський, Ромба – Гончарук, наша громада дала 10-ть чоловік (Прокопович, Мишківська, Галяфре, Капустянський, Гловацький, Батирь, я, Шумицький, Дзиковський³³⁴ і Юськевич.

³³⁴ Дзиковський Михайло (рр. життя невід.) – поручник Армії УНР. На поч. 1920 рр. жив у Польщі. Був арештований поліцією за антипольську діяльність і вісім місяців провів

З самого початку стався інцидент. Большевики на чолі з Галіпом і Борщак³³⁵ ще перед з'їздом почали акцію в нашій громаді і загітували – на визнання фактичного стану на Україні – Дзиковського (це ад'ютант Тютюнника, галичанин, ніби січовий стрілець) і Юськевича (українець з армії Врангеля – великий дурень). Крім того, вони мали членом громади такого Шекуна, лівого есера і кількох галичан. Оця братія зорганізована Галіпом і Борщак³³⁵ наспіх мала би виступити на з'їзді й зробити заколот. Дзиковський й Юськевич проскочили в делегати від громади завдяки тому, що наша публіка не звертала увагу взагалі на громаду і багато народу не явилось на збори, які обирали делегатів. Отже й проскочили двоє большевики, все ж виступати одверто не рішилися, а тому від так званого «Дієвого Комітету» Галіповського вони не послали делегатів, а утворила перед самим з'їздом дві невеликі організації: «Гурток Українознавства» і «Кружок Українських Січових Стрільців». Тому то периферія й не зрозуміла спочатку. Від «Гуртка укр.» делегували Шекуна, а від січ. стр. – Волошина, галичанина, типового агента, який просився до громади, але а яко секретар, відтягав справу прийняття і до громади прийнятий не був. Я попередив делегатів в провінції, але тому, що виступили вони масковано, то тяжко було з ними боротися. Вани явилися впрост на з'їзд, почала говорити і тут появилися в їхніх словах сумніви, що до їхніх позицій, бо вони почали протестувати проти назви «Емігрантський

у в'язниці. Втік з в'язниці 30 червня 1923 р. У серпні 1923 р. виїхав до Чехословаччини і жив у Празі. Навчався в Українській господарській академії. 25 вересня 1923 р. Ю. Тютюнник повідомив Дзиковського, що він в УСРР і працює в ВВР. Погодився на пропозицію Ю. Тютюнника співпрацювати з радянськими органами держбезпеки. Збирав і передавав до УСРР інформацію про українську еміграцію в Чехословаччині, ставлення емігрантів до радянської влади, можливість залучення українських емігрантів до антипольської боротьби. У серпні 1924 р. Дзиковський, як громадянин Другої Речі Посполитої переїхав до Франції. Певний час жив з підробленими документами. Звертався до радянського консульства в Парижі про оформлення громадянства УСРР. Працював на автомобільному заводі «Рено». Продовжував співпрацю з радянськими органами держбезпеки. Був одним із засновників та секретарем прорадянського Союзу українських громадян у Франції. Документи МЗС Франції свідчать, що М. Дзиковський стежив за С. Петлюрою. За даними німецької розвідки, саме член Союзу, Галіп передав терористу С. Шварцбарду розпорядження вбити С. Петлюру.

³³⁵ **Борщак Льво** (1892–1959) – український громадський діяч, історик та публіцист. У 1918–1919 рр. – старшина Армії УНР. У 1919 р. – член місії УНР у США, згодом – секретар української делегації на Паризькій мирній конференції (1919–1920 рр.). На еміграції жив у Франції. Один із засновників прорадянського Союзу українських громадян у Франції (1923–1932 рр.).

з'їзд». Довго говорили і врешті рішили запитати їх, чи вони стоять на ґрунті Самост. і Соборн. України і чи визнають себе емігрантами. Мандатна комісія їх запитала і вони визнали себе емігрантами аби пролізти на з'їзд. Положення це тим ускладнилося, що наколи би їх не прийняти на тій підставі, що в їхніх мандатах не написано і що вони делегуються на Емігрантський, а просто на «Укр. з'їзд», то треба було не прийняти козака Гончарука (з Ромба) у якого на мандаті стояло «на Укр. з'їзд», козаки таких деталей не знали, і так само не прийняти Клименка делегата від Релігійно-Наукового Комітету. Не прийняття Гончарука, що приїхав до Парижу здалека (400 кілометрів), це був би удар для периферії і було би погано. Цю позицію створив член Мандатної Комісії Батирь, який підозріло себе повів. Отже найшли вихід запитати. Ті визнали себе емігрантами і їх допустили на з'їзд.

Головою з'їзду був Добровольський, заступниками: Башинський і Капустянський, секретарями Бацуца і я. Робота йшла добра. Статут за невеликими поправками пройшов увесь.

Перед тим, як розпочати з'їзд, делегати з периферії бачилися з п. Г.О., потім самі з В.К. обмірковували положення і намічали до Центру – головою Добровольського, членами Галяфре (репутація якого стоїть найсильніше на периферії), секретарем мене.

Але в статуті частина нашої делегації (Гловацький та большевики) добилися того, що термін повновласти першої Ради має бути півроку, а не рік, як настоювала решта. Отже Добровольський категорично відмовився тоді, бо не хотів йти на півроку і публіка почала шукати виходу. Єдине, що було це Капустянський (якого ніби наша Громада висовувала) і Шумицький, якого знайшли в останню хвилину. Рішили голосувати за нього, бо він дав згоду. Отже, обраний Головою – Шумицький, членами Башинський (Оден ле Тіш), Галяфре (Париж), секретарем я і скарбником Бацуца (Шалет).

Большевики порівнюючи сиділи тихо, але коли почалися доклади з місць, то тут рішили вони виступити. Дзиковський почав щось читати, вроді «ісповіді» як він дійшов до визнання Рад. України, але читання його припинили, почав галасувати Волошин, аби дали йому слово. Довго говорив він на тему, що таке Самост. і що таке соборність, аж врешті заявив «годі бути емігрантами, як панове ви дивитеся на Рад. Україну» на нього зацикали, піднявся галас. І Доброволь-

ський рішив закрити з'їзд. Так цими номерами обмежилася широко намічена робота.

Загальне ж враження таке. Периферія хоч і не вповні настроєна по державницькі, себто голосно не вимовляє себе УНР, але хоче серйозної творчої роботи, яку тут можна дати, бо у Франції всяку діяльність можна ширше повести, ніж в Польщі, навіть при незначних матеріальних засобах.

Периферія сама постановила оплачувати Центр, в першу чергу трьох – голову, шефа Бюро праці і секретаря. Поки певно зведеться до оплати секретаря та канцелярії. Мають ніби дати мені 500 фр. на місяць, але поки що сидимо без грошей й чекаємо від 1-го їх мати.

Настрої ж периферії такого роду. Утримуються од політичних виступів, хоч цю «антиполітичну» лінію ведуть елементи небажані. Позиція Омекура буде розбита, коли Центр розів'є акцію а і коли «воздержіваючіся» елементи побачать роботу і в першу чергу роботу. Бо гра на тому, що заводиться «Петлюрівщина» і тут, довго втриматися не зможе, оскільки такі елементи під цим словом розуміють руйнацькі тенденції, а не созидаючі. На цьому грають і большевики, але їхня робота така незначна, що про неї говорити не багато. Елементи ж співзвучні з нами, які стоять на чолі громад, що взяли участь в з'їзді, замаскувалися ідеями Незалежності і Соборності, але явно висловилися у визнанню емігранськості, що виявилось і на з'їзді. Серед провінції вони являються власне творчим елементом і тому вже довго тримаються «у власті» на місцях і мають впливи. Тут грає правда велику роль момент дисципліни, яка ще досі є [добра] і з ними працювати легко й навіть приємно. Почувається оздоровлення психології, що вже виявилось в тому, що престиж Галяфре так високо стоїть на периферії, що думали його обрати навіть головою Центру, знаючи і підтримуючи (на жаль, тільки морально) його, яко шефа Місії УНР. Звичайно ще треба дуже багато такту, уважності, а головне широко розвиненої громадської організаційної діяльності.

Громада в Парижу. Значно гірше справа з нашою Громадою. Я писав вже Вам про її склад, про манери Капуст. тощо. При всій повноті політичних поглядів, які вона мала в собі, там була велика різниця в звичайному розвиткові, в освіті, в вихованню. Генерал, тримаючись лінії всім і вся, нічого не уявляв з себе, як корок, що мотався по

хвилям. Цей напрям він подавав і Раді. Спочатку мене це хвилювало й сердило, але потім рішив я методично провадити певну лінію. Ви знаєте, що вдалося мені ініціативу скликання цього з'їзду передати до Кнютанжа, вдалося укоськати централістичні тенденції Гловацького. Утворивши все ж організовану більшість в Раді (Мешковська, я, Лотоцький, Топольський, бунчужний з охорони Гол. От., а подекуди й Стоцький, брат д-ра, все ж ми щось робили, як в громадському, так і в політичному значінню. Так вдалося провести таку постанову: «Рада Укр. Громади в Парижу підтримує морально, а по можливості й матеріально Місію УНР в Парижу, яко ознаку Соборної української державности, свою ж діяльність Рада уважає цілком окремою, яко суто-громадську. Виступаюча на зборах, генерал ніколи не показував свого обличчя, чим у молоді, наприклад, викликає не тільки обурення, але й огиду. І все ж доводиться тримати його на чолі Громади.

Недовго перед з'їздом Галіп і Борщак повели акцію, і як вам відомо осягли певних результатів, але на щастя часових.

Я чекав, що генерал на такі вже вибрики піде рішучо, але тут почав він крутити дуже «м'яко», отже треба було рішучих кроків. Ще за місяць перед з'їздом вдалося мені зорганізувати «черносотенну», звичайно «петлюровську» групу (але без старшого покоління – молоді і кілька з «народу»). Мав кілька засідань – подавав відомости про Україну (по Вашим матеріалам) і «закликав до боротьби». До з'їзду не встигли ми опанувати більшістю в Громаді, але факти, що були на з'їзді вже дали ґрунт під ноги солідний. І на перших же зборах по з'їзді розігралась така сцена. Мушу ще забігти назад і сказати, що перед з'їздом, коли хотіли ми змінити назву Громади на Емігрантську, то не було більшости.

В Раді пішов я гостро проти большевиків і генерал м'яко виступив ніби зо мною. Але це деталь.

Вертаюся до загальних зборів перших по з'їзді. До нас хотів вступити той самий Волошин, але я настояв його не прийняти. Отже рада винесла справу на Заг. Збори. Большевики почали кричати за прийняття, ніхто не говорив проти. Поставили на голосування – 12 за (7 большевиків, ще пара незнаних і причому голосувала за прийом дружина Капустян., не знаю з яких причин, чи «платонічно», чи може тому, що я і інші голосували проти), а коли 22 проти. Отже не

прийняли. Большевики демонстративно вийшли. Тоді почали обговорювати цю справу і тут як по нотах «чорносотенці» виклали все. Це створило в Громаді такий настрій, що підсунута нами резолюція виключити цих 7 чоловік пройшла майже одногосно, крім 3 чи 4 осіб «утримавшихся» в тому числі Гловацького, Капустян. (який не хоче палити всі кораблі) і ще пара.

Збори за пізним часом перенесено на другу суботу. Отже, я тому й не писав, що хотів подати результат зборів 17 січня. Перед цими зборами мав збори «чоросотенців» і тут одностайність була надзвичайна. Рішили провести таку резолюцію: «заслухавши доклад про З'їзд, що відбувся в Парижу 3-4 січня цього року і вступивши в Союз Укр. Емігр. Організацій у Франції та прийнявши статут цього Союзу, Укр. Громада в Парижу, підтверджує ті ідеологічні підстави, на яких скликано було З'їзд, а саме – незалежність Держави Української та Соборність земель її – і визнає себе емігрантською організацією.

Що ж до інцидентів, які мали місце на З'їзді, спровоковані большевицько-сміновіховською групою, то Укр. Громада в Парижу підтверджує, що в своєму гурті толерує всі напрямки укр. політичної думки, крім большевицько-зміновіховської, яку уважає в широко національному розумінні розкладовою, а в чисто громадському – шкідливою».

Цю резолюцію було проведено переважаючою більшістю голосів, була остаточна перемога наша в Громаді.

Большевицька група показала себе дійсно поганими агентами, робила багато чисто тактичних помилок. Перше їм треба було дати на прийомі Волошина, а на докладі про З'їзд, де ширше поле і де могли би грати «Петлюровством», «продажею Галичини» і т.д. По-друге, не зробили скандала, як обіцяли. І зараз вражіння таке, ніби вони розбиті на голову. Ясно, що такі як Юськевич, Дзиковський – це жертви в руках Галіпа і Борщака, яких Борщак дурить масонством та якоюсь «укр. мафією», що має силу ніби на Україні, як організація, і яка послала на Україну Тютюнника, Лисенка та ще когось. Це все порозповідав мені сам Юськевич.

В Раді Громади сталися зміни. Мешківська, я, Лотоцький, Топольський подалися до демісії. Стоцький виїхав до Німеччини. Отже, обрано нову Раду з 5 членів: Капустянський – голова, Романів-Гло-

вацький – заступник, Петренко – секретар, Золотаренко (старший студент наш) і Сердюк (звичайний козак, антибольшевик) членами.

Утворилася Студентська Громада. Пропонували бути Головою, але я одмовився. Головою Петренко, секретарем Лотоцький, членом Золотаренко.

Я лишив собі тільки секретарство в Генеральній Раді та місце в «народі». Робота в Ген. Раді ще не налагоджена, хоч теоретично розроблена. Грошей поки не має, а я не покину своєї роботи, аж поки не буде запевнено мені утримання. Бо я і так при своєму заробіткові вже місяці 2 пробиваюся «радістю холостяка» чайком, а як і це покину. То й цього не буде. Таким чином, при повній свідомості нових своїх обов'язків і роботи, яку треба вести – уважаю, що мінімум повинен бути, бо інакше й толку не буде.

Сьогодні одбулося у нас свято 22 Січня. Виступили з дуже хорошими промовами Прокопович, Токарі, Шумицький і з «народу». Тепла, щира атмосфера. Виступив один звичайний козак – кубанець, який простими словами висловив свої бажання, і головне з тим, щоб через 2 місяці вже можна було б йти в бій за Україну.

Викинувши большевиків, атмосферу очищено. Краще й легше працювати. Тепер всі сили кинуті на зміцнення внутрішнього життя Громади. В ту суботу – свято в честь Крут, як бачите, починаємо жити.

Поки що, зичу Вам, дорогий Андрію Миколаєвичу, всього кращого. Думаю і вірю, що Ви й мене не забули й пришлете нові інформації, які потрібні мені для роботи в «народі».

336

Певно, Ви не могли не звернути уваги на замітку в «Ділі», а також в чужоземній пресі про відношення Сполучених Штатів Америки до справи української. Коли ту замітку прочитали, то певно здивувалися і запитали себе, – звідки взялося у американців розуміння нашої справи. Чи це, мовляв, не наслідки подорожей до Америки Шаповала, Коновальця і т.п. Уряд, мовляв, УНР сидить мовчки і навіть не розуміє, що саме в тій Америці робиться: далі, мовляв, свого носа та «Польщі» нічого не хоче й бачити...

Перед кількома роками, дійсно, здавалося нашим політичним діячам, – ніби Америці найтяжче буде зрозуміти нашу справу. Здавало-

³³⁶ В цьому місці рукою Лівичького зроблена примітка: «Вірно. А. Лівичький».

ся, що після спроби Вільсона Америка втратила інтерес до Європи, а тим менше може цікавитись такими «дрібницями», як поділ Сходу останньої, себто, поділом теренів б. Росії. Наші люде вважали, що Англія, не дивлячись на свій уславлений консерватизм, в слушному часі підтримає нашу боротьбу проти Росії, своєї постійної непримиренної конкурентки в справах близького і дальшого Сходу. Того самого треба було сподіватися від Італії з огляду її інтереси на Балканах і в Туреччині, яким завжди загрожувала Росія. Ослаблення, себто поділ останньої, є майже питанням життя чи смерті для великодержавної політики цих двох великих держав. Здавалося натомість, що Америка, маючи за головного ворога Японію, захоче шахувати останню сильною майбутньою Росією, а тому буде противитись поділу останньої. Здавалося також, що американський капітал волітиме мати до діла з великими просторами колишньої Росії, а не розпилятися між «дрібними» державами майбутнього Сходу Європи.

Не дивлячись на такі міркування, урядові чинники УНР вживали всіх зусиль, щоб проламати стіну в настроях американських політиків. Не було матеріальної можливості мати в Сполучених Штатах свого постійного відпоручника, тяжко було навіть одбувати подорожі до Ваш-ну, але завжди і скрізь наші відпоручники були в постійному контакті з американськими посольствами в Парижі, Варшаві, Римі, Букарешті, а також мали зустрічі і політичні розмови з тими американськими панами, що часто відвідують Європу. Не мало було відповідних побачень на терені Женевському у пана Міністра Шульгіна, з участю Романа Смаль-Стоцького та інших. Одночасно провадилась енергійна пропаганда в пресі європейській і американській. Не треба легковажити також перебування в Америці таких наших однодумців, як генерал Сікевич та Арнольд Марголін. Не треба забувати також про подорожі до Америки окремих українців, котрі не належачи до нашої «концепції», несвідомо може для себе, фактично підтримували нашу загальну пропаганду. Певне значіння мали також патріотичні настрої численної української еміграції в Америці... Але всі ці обставини не дали б позитивних наслідків, коли б не добра поінформованість Америки про політичну ситуацію в СРСР взагалі, і на Україні зокрема, про визвольну боротьбу українського народу проти окупантів. Незалежно вже від того, чи іншого відношення до проблеми Схо-

ду Європи, незалежно від традиційних сентиментів, реальна Америка починає рахуватись з неминучістю повстання самостійних держав на півдні б. Росії і заздалегідь до такої неминучої кон'юнктури пристосуватися. Ось чому на весні цього року всю пресу облетіла звістка про визнання в Комісії Америк. Сенату Грузії та інших республік Кавказу, ось чому на порядку денному стоїть нині справа визнання «самостійності України і Уряду УНР»...

В жовтні місяці група американських сенаторів представила Сенатові законопроект про визнання самостійності України і делегування представника Сполучених Штатів Америки при Уряді Української Народної Республіки, перебуваючого в Парижі. Законопроект аргументований згідно вказівкам наших урядових чинників. Цей «біл» було зачитано в пленумі Сенату, який ухвалив передати його на розгляд комісії закордонних справ, спільно з білом про Грузію та інші р-ки Кавказу. Комісія розглядатиме проект білу десь в березні місяці, коли присутність нашого відпоручника буде конечною. Не відомо тільки, чи спроможемось добути належні кошти на цю конечну подоріж...

Як бачите, ота нещаслива УНР не завжди дивиться на широкий світ «через польські окуляри»...

Яка-б не була доля того «білу» в майбутньому, але стіну в далекій Америці проломлено, і маленьке моральне задоволення за всю нашу невдячну працю маємо...

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Колекція документів з історії Директорії УНР. Листування міністерств, статути. Док-ти А. Лівіцького, В. Прокоповича, І. Фещенка-Чопівського та ін.

№ 214

Лист Миколи Чеботаріва
до Андрія Лівичського³³⁷

20 січня 1925 року

Поважні завдання перед укр. політич. еміграцією стоять в зв'язку з останніми заходами рос. емігр. кіл. Рос. демократія, с. р-и і почасті кадети Милюковської групи, орієнтуються на скору еволюцію політич. влади в С.С.С.Р. при допомозі Троцького і його прихильників, які мають впливи, як в армії, так і серед компартії. Мріють про переходову комуністично-соціалістичну владу на чолі з Троцьким, Черновим³³⁸ і с.д.-меншовиками. Тут розійшлися навіть чутки про утворення в близькому майбутньому ліво-соціалістичної «Директорії Третньої Росії», яка мала б урятувати Росію від неминучої реакції і реставрації. Маємо з України інформації, які свідчать про те, що послідовна «українізація» пояснюється не тільки натиском національної боротьби на Україні і на еміграції, але й іншими причинами. Більшовики вважають, що в боротьбі проти реакції найпевніше буде опертися на демократичну укр. націю, серед якої нема монархічних традицій, що починають дошкуляти сучасним володарям Росії. Останніх не страшить акція рос. демократії, яку вони навіть сподіваються використати, як то зробили в 17 році. Зараз вони поважно рахуються з акцією Н.Н.³³⁹, яка прийняла в останні часи виключно інтенсивний характер.

Останній місяць пройшов під знаком постійних тривожних інформацій, як про діяльність агентів Н.Н. на Україні і в Росії, так і про підготовчу акцію Н. Н-ча на еміграції. Старшини російські, і навіть деякі старшини нашої армії тут в П-щі одержали повідомлення про

³³⁷ На листі міститься підпис і примітка «Вірно», зроблена Андрієм Лівичським. Ймовірно лист йому переслав Микола Чеботарів для інформування про становище в УСРР. Не виключено, що аналогічні листи контррозвідник надіслав й іншим адресатам. Копія листа до сотника Володимира Шевченка опублікована в книзі «Визвольні змагання очима контррозвідника. (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва)». – К., 2003. – С. 199–203.

³³⁸ **Чернов Віктор** (1876–1952) – російський політичний діяч. У 1917 р. – міністр землеробства в першому і другому коаліційному Тимчасовому уряді, голова Установчих зборів. Із 1920 р. – на еміграції в Франції, Чехословаччині. Виступав проти радянської влади.

³³⁹ **Романов Микола** (1856–1929) – російський державний і військовий діяч (син великого князя Миколи Миколайовича). У 1914–1915 рр. – верховний головнокомандувач російської армії. У 1919 р. емігрував в Італію, потім – у Францію. В російських еміграційних колах вважався одним із претендентів на російський престол.

необхідність стати до війни по першому наказу. Рос. кола тут в П-щі повели енергійну агітацію серед укр. еміграції за приєднання до активної боротьби Н. Н-ча проти б-в. Останній ніби погодився визнати сучасні кордони Польщі і Румунії за ціну допомоги йому в боротьбі проти більшовиків, під вищим керівництвом Англії. З Румунії ще не маю інформацій, але в П-щі Н. Н-ч викликав велике занепокоєння. Н-деція готова порозумітися з Н.Н., уважаючи більшовиків страшнішим ворогом, але польська демократія цілком щиро вважає Н. Н-ча більш небезпечним ворогом, ніж більшовиків з якими вже можна не рахуватись. Особливу тривогу викликають інформації з б. Росії про роботу агентів Н. Н-ча. Перед святами в Києві, Харкові, Москві та інших містах було вивішено плакати з портретом Н.Н. і підписом: «вот кто спасет Росію». З джерел, які не викликають сумнівів, відомо, що агенти Н. Н-ча таємно працюють в різних установах С.С.С.Р., займаючи часом високі посади, а прихильники Троцького в армії суть (стануть – **Я.Ф.**) одночасно прихильниками Н. Н-ча. Дуже небезпечним для нас є те, що Н.Н. найбільше своїх агентів тримає на Україні, яка має бути першим тереном військових подій. Ці агенти постійно бувають в Польщі для зв'язку з місцевими монархічними організаціями. З поважних п. політичних кіл відомо, ніби Н.Н. сподівається розпочати боротьбу на відтинку Тираспіль-Одеса.

Взагалі треба констатувати, що насувають хмари, з яких піде хоч злий холодний дощ, хоч тихий теплий весняний, якого з таким нетерпінням чекає наша незабутня батьківщина. Про «хмари» Н. Н-ча, у Вас певно також маються інформації, якими прошу ділитись зі мною. В зв'язку з цими «контрреволюційними» чутками, які давно кружляють по Україні, там утворюється нервова напружена атмосфера.

Українська комуністична інтелігенція, що з давнього часу працює активно в Сов. установах, – взагалі більш українська, ніж «комуністична», за винятком не багатьох одиниць. Ця група вважає, що сучасний «лад» на Україні можна використати в інтересах поглиблення і зміцнення національної свідомості. Ця група ніколи не ставилась цілком вороже до україн. народної влади взагалі і до УНР, зокрема. Вона завжди вперто і послідовно вимагала від рос. комуністів розумної націон. політики на Україні, себто тієї «українізації», яка тепер так сприяє піднесенню свідомості укр. нац. мас. В своїх домаганнях укр.

комун. інтелігенція посилалась як на повстану акцію 21 і 22 років, так і на невпинну роботу «Петлюрівської» еміграції. Це ті самі укр. «комуністи», які завжди вважали, що державний центр УНР є конче необхідним для їхньої боротьби проти русифікаторських замірів московських совітських центрів. Ця група вважає рос. еміграцію не тільки ворогом сов. влади, а в першу чергу ворогом укр. нац. справи, і тому буде боротись проти всякої рос. інтервенції може навіть щиріше, ніж комуністи московські.

Від позицій укр. комуністів в цій справі не дуже відрізняються настрої більш численної групи укр. безпартійної інтелігенції, що легалізувалась і фактично працює в різних совіт. установах. До цієї групи треба віднести кооператорів, церковників, діячів шкільної освіти, літераторів і т.п. Це той мозок української нації, який розпочав боротьбу за незалежність разом з нами, ніколи не зміняв наших прапорів і не йшов в більшовицьку Каносу навіть тоді, коли від «панської» ласки залежало його існування. Це – люде, які з радістю зустрічали нашу владу в 20 році, і які не могли залишити батьківщину з великої любови до неї. Про настрої цієї інтелігенції, до якої треба додати ще молодь, що виросла за останні роки, можна сказати лише, що вона душею цілком з нами. У них нема тої розбіжності, яка помічається на еміграції, вони рахуються з сучасним ладом, як тимчасовим, і чекають менту для рішучої боротьби за незалежність. Вони дивляться на політичну еміграцію і на державний центр УНР, як на своїх провідників і оборонців ідеї незалежності перед народами Світу. Це цілком наші люде, яким не дурно не довіряє сучасна влада, вважаючи їх «петлюрівцями». Тепер ця суто-українська інтелігенція має можливість існувати і працювати з огляду на необхідність мати освічених фахівців в українізованих установах.

До речі, українізація є доконаним фактом, якого не можна заперечувати, а тим більше – легковажити. Не тільки більшість преси виходить у мові українській, не тільки вкраїнська мова панує в шкільництві, а навіть установи совітські мусили перейти на українську мову. Найбільш консервативні в цьому відношенні установи судові запровадили у себе укр. мову навіть у великих містах. Ця вимушена нашою боротьбою політика більшовиків має вже великі наслідки. Міжнародні чинники, до приглядаються до політичного життя в

Совдепії, починають поважно рахуватись з боротьбою українського народу. З другого боку нова нац. політика на Україні допомогла піднесенню націонал. свідомості до тих розмірів, при яких не може бути і мови про реставрацію «Єдиної-Неділимої», про занепад боротьби за незалежність. Коли повернемо до дому, побачимо національно-культурне життя на Україні майже таким, про яке ми мріяли задовго до революції. Велике моральне задоволення викликає свідомість того, що навіть в умовах совітського режиму національно-культурне життя нашої батьківщини не завмерло, а дало пишні паростки, які продовжують приваблювати до себе менш послідовних політичних емігрантів наших. Ці останні забувають, що коли б не наша боротьба, коли б не національна впертість нашої еміграції, не пощастило б українській нації досягти зміни русифікаторського режиму московських окупантів. Забувають вони, що національно-культурний розвій в майбутньому не можна вважати забезпеченим без певних політичних гарантій, – без досягнення державної незалежності. Забувають врешті, що і діяльність національно-культурна на Україні можлива тільки для тих, хто користується хоч мінімальним довір'ям сучасної влади і виключена для громадян «скомпрометованих», в першу чергу для реемігрантів. Тому то в урядових установах на Україні до останнього часу величезний відсоток чужинців, які примушені були взятись за укр. граматику. Коли сучасна політика б-в на Україні придбала назву «українізація», то цей термін торкається нації української, а тих «відповідальних робітників», що сидять шиї укр. народу і мусили «українізуватись», щоб легше і певніше викачувати з укр. земель все те, що потрібно для москов. центрів.

З огляду на певний розвій нац.-культурного життя на Україні поширюється думка, що ще не настав час для визволення, що потрібно два-три роки для того, щоб укр. народ мав час загартувати себе для майбутньої боротьби проти тих московськ. чинників, які намагаються прийти на зміну сучасній владі. Але це розуміється помилково точка погляду. Поруч зі зростом нац. свідомості при сучасній владі Україна остільки руйнується економічно і остільки визискується зруйнованою Москвою, що було би злочином не дбати про негайне визволення і усунення окупантів. Можна розуміється припускати, що на якийсь короткий час на зміну сучасної прийде нова рос. влада

іншого гатунку, але вісім років боротьби остільки змінили настрої нашого народу, що не може бути і думки про покірливість перед новим завойовником. За ці бурхливі криваві роки досить було наочного навчання з боку різних московських концепцій на Україні, для того, щоб ми могли сміливо чекати майбутніх подій і вірити в державно-національний розум нашої нації. Нема сумнівів, що коли різні московські концепції знову стануть до боротьби за політичну владу в б Росії, свідоме громадянство на Україні в повному контакті з укр. політичною еміграцією напружить всі сили нації для остаточного визволення і утворення незалежної Української Держави.

Про настрої селянства і робітництва на Україні Вам відомо з моїх попередніх листів. Свідоме в національному, але інертне в політичному відношенню, селянство на перших часах може прийняти пасивно всяку владу, яка знищить зненавиджений більшовицький режим. Але серед селянства, далеко від постійного поліційного догляду, утворилась нова свідома інтелігенція, за якою з радістю підуть на нові жертви народні маси. Нема села, де б не було кілька десятків свідомих провідників, нема району, де б не було організовано місцевих «штабів» «Союзу боротьби за самостійність України». Організація ця остільки законспірована, що місцеві «штаби» часто виникають самочинно і працюють сепаратно, не маючи можливості зв'язатись з Централю. Діяльність цієї організації прийняла характер, добре знайомий старим укр. революціонерам. Відпоручники Централі розвозять по місцевим «штабам» інструкції і «нелегальну літературу», що передається з рук до рук, з хати до хати. Дуже часто відозви читають прилюдно на ярмарках, на всяких зборах, при чому такий приїжджий агітатор негайно зникає для того, щоб продовжувати працю в інших районах. Трапляється часто, що після зачитання відозви імпровізується короткий мітинг з промовами, піснями, закличками до організаційної боротьби... Під впливом «Союзу» на Правобережній Україні припинено стихійну партизанську боротьбу, допускається лише організована помста проти окремих урядових осіб, відомих своєю особливою жорстокістю. Менше впливів має «Союз» на Україні Лівобережній, і лише цим можна пояснити, що там непланомірна стихійна повстанча акція продовжується до останнього часу, особливо в централ. Повітах Полтавщини. Відозви «Союзу» скупо доходять

за кордон, з огляду на «технічні» перешкоди. Зі змісту тих відозв, що доходили (Є. Чик-ко, Галяфре) можна бачити, оскільки Союз стоїть твердо на ґрунті української державності, і яке велике значення надає політичній еміграції взагалі і УНР зокрема. Нема сумнівів, що коли в СРСР почнеться активна боротьба за політичну владу і настане час для України виступити в обороні своїх державних інтересів, місцева людність на чолі з своїми провідниками не прийме відповідальних рішень без порозуміння стислого з активною політичною еміграцією. Мусимо стояти на варті, мусимо бути поінформовані про підготовчі заходи наших ворогів, щоби в рішучий мент бути для нашого народу мудрими порадиниками. Ворогами ж нашими с[тан]уть і рос. більшовики і в не меншій мірі рос. Еміграція різноманітних ґатунків. Не с[тан]уть нашими приятелями і всі ті держави Світу, які нічому не навчилися і вперто заплющують свої короткозорі очі на боротьбу українського народу. Розумію інформації з різних осередків нашої еміграції про нервовий «оптимістичний» настрій нашого активного громадянства. Не можна заховувати спокій, коли вороги кують нові кайдани для нашого народу, злочинно бути байдужим, коли з залізною послідовністю насувається давно жданий час боротьби, яка скінчиться, або повною перемогою, або... стане святим заповітом для наших нащадків.

340

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Колекція документів з історії Директорії УНР.

³⁴⁰ В цьому місці рукою А. Лівіцького зроблена примітка: «Вірно. А. Лівіцький».

№ 215

Уривок з листа Симона Петлюри
до Андрія Лівіцького

5 червня 1925 року

Нам персонально треба обговорити й справу формального характеру – дальшого існування Державного Центру на випадок моєї смерти. Очевидна річ, що із своєї волі умирати не хочу, але всі ми під Богом ходимо. Сидоренко³⁴¹, Василько, Чижевський пішли в далеку дорогу, не полагаючись, як слід, своїх «земних» справ, в тому числі й державних. Цей «прецедент» примушує мене подумати про несподіванки, що не залежать од нашої волі, і спільно з відповідальними людьми оформити правні моменти існування Державного Центру на різні випадки. Вам в першу чергу слід все це на увагу взяти і, як державному мужу, відповідні форми та артикули запропонувати, щоб, боронь Боже, на ґрунті неполагоджености нашої справи не повстало яких ускладнень для неї в майбутньому. Пишу про це, свідомий відповідальности перед справою і історією. Ви маєте змогу, коли захочете, приїхати аби тільки усвідомили, що ця подорож конче потрібна для справи.

5.VI. 1925 р.

Опубліковано в кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи / Видано Українською вільною академією наук у США / Ред. кол.: Л. Дражевська, Н. Лівіцька-Холодна, Л. Чикаленко та ін. – Нью-Йорк, 1956. – С. 439.

³⁴¹ Сидоренко Григорій (1874–1924) український політичний діяч, дипломат, голова делегації УНР на Мирній конференції в Парижі (січень-серпень 1919 р.), згодом – виконуючий обов'язків посла УНР в Австрії.

№ 216

**Лист Управи Воєнно-історичного товариства
до Андрія Лівіцького**

12 вересня 1925 року

Воєнно-історичне товариство

Вересня 12 дня, р. 1925.

Ч. 166.

Адреса: М. Sadowski. Kalisz. Gorna 15, 5.

**До Високого Уряду
Української Народної Республіки
на руки Голови Ради Народних Міністрів
Андрія Лівіцького.**

Вісім років минуло з хвили, коли Український Нарід підняв стяг боротьби за Волю-Незалежність.

Навколо стягу об'єдналися кращі сили Землі Української свідомі своїх національно-державних обов'язків, що створили собою перші формації Війська Українського. В найтяжчих умовах активні борці за Волю, гідно несли прапор Української Державности, в нерівній боротьбі крок за кроком боронили землі українські від хижаків-чужинців.

Тисячі кращих борців за ідею наклали головою. Кров'ю отих борців-лицарів Військо Українське вписало золоті томи до історії Української Державности.

Та, на жаль, ще й донині на дев'ятому році великих змагань останньої доби, не пощастило борцям-лицарям надати певної форми отим кривавим сторінкам історії, як рівно ж не пощастило й гідно вшанувати пам'ять тих борців-лицарів, що життя своє склали в боротьбі за Державність. Ще й донині Військо Українське не має скомпонованої та надрукованої ані новітньої своєї історії, ані тих багатих дорогоцінних матеріалів, документів і пам'яток, що безсторонне могли би довести як цілому світові культурному, так і наступним поколінням Народу Українського про великанські збройні чини Війська Українського, а в молодших наших поколіннях разом з тим могли би будити й підтримувати традицію збройного чину, аж доти, доки не буде досягнуто нашого ідеалу, не збудовано Української Державности.

Це прогалина на широкій ниві праці всіх активних борців за Державність. Українська справа вимагає аби цю прогалину було найшвидше заповнено. Поважна широка справа чекає на поважний чин.

Навколо цієї справи заходився певний колектив осіб, якому колективові ця справа найближча до серця. З метою найдоцільнішого доконання повищої справи зав'язано Товариство Воєнно-Історичне, яке з початком цього 1925 року і розпочало свою працю в двох кернах: перший – збірка, систематизація та видання друком всіляких матеріалів щодо визвольних змагань та збройних чинів Війська Українського, другий – гідне вшанування лицарів, що полягли в боротьбі, але не зрадили України.

В широко заміреній праці Воєнно-історичне товариство зустрінуло звідусіль з боку найширших кіл Українського громадянства й активних борців визвольних змагань співучасть та бажання стати активно до співпраці. Нині Воєнно-Історичне Товариство посідає в своїй розпорядимості дорогоцінні матеріали, готові до друку. Повищі матеріали малося друкувати в журналі В.-І. Т-ва «За державність». В розпочатій праці Товариство зробило максимум. Та злиденні умови перебування на чужині не дають змоги перебороти всі труднощі матеріального порядку.

На видання журналу «За Державність» потрібна значна квота, якої Товариство ще й донині не посідає.

Маючи переконання, що нині є найвищий час, коли необхідно вже розпочати друком «За Державність», Воєнно-Історичне Товариство має честь оцим звернутися до Високого Уряду Української Народньої Республіки з проханням о матеріальну допомогу Товариству в повищій праці. Допомога конкретно мала би виявитися в уділенні позички Товариству одної тисячі злотих на видання друком журналу «За Державність». Зазначену позику В.-І. Т-во має повернути Високому Урядові при першій можливості.

Проситься ласкаво не відмовити в оцій допомозі, як рівно ж про наслідки рішення в повищій справі завідомити Управу В.-І. Товариства.

До цього маємо шану долучити примірник статуту В.-І. Т-ва і програм журналу «За Державність».

Андрій Вовк, генерал-хорунжий, голова Т-ва.

Всеволод Змієнко, Генштабу генерал-хор., заступник голови.

Кедровський, полковник, скарбник Т-ва.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Колекція документів з історії Директорії УНР. Листування міністерств, статуту. Док-ти А. Лівницького, В. Прокоповича, І. Фещенка-Чопівського та ін.

№ 217

**Уривок з листа Симона Петлюри
до Андрія Лівницького**

16 травня 1926 року

...«Петлюру», коли ходить не про особу, не так легко знищити, як думають росіяни, і спинити природній розвиток національної свідомості провокаційними заходами федерації ледве чи пощастить росіянам. Як реальний політик, я знаю, що в остаточному моменті справа федерації чи «самостійности» України вирішуватись буде підрахунком організованих сил нашої нації, як політичних, так і військових. Коли це питання буде вирішуватися за мого життя і за мою чинною участю, то я все робитиму, щоб к цьому моменту українська армія мала десятки тисяч гармат і сотні тисяч рушниць. Маючи це знаряддя в руках, навіть українські соціалісти інакше розмовлятимуть з своїми «дорогими братами» – росіянами із II Інтернаціоналу. Коли ж у проводирів українського народу в рішаючий момент не буде технічних засобів, тоді як такими володітимуть росіяни, то в цих умовах, звичайно, Україну можуть силою зфедералізувати».

Опубліковано в кн.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи / Видано Українською вільною академією наук у США / Ред. кол.: Л. Дражевська, Н. Лівницька-Холодна, Л. Чикаленко та ін. – Нью-Йорк, 1956. – С. 454–455.

№ 218

**Лист Філіалу Союзу горців Кавказу в ЧСР (м. Брно)
до Андрія Лівичького**

1929 рік

UNION DES MONTAGNARDS DU CAUCASE
TCHECOSLOVAQUIE
SECTION DE BRNO.
SVAZ HORCU KAVKAZU V C.S.R.
FILIAL BRNO
1929. № 295
Brno 1. Mundiho s. 5, dv. 11.
A-9. Kulatti.

**Пану Головному Атаману
Войск У.Н.Р. А. Лівичьком.**

Правление Брненского Филиала Союза Горцев Кавказа в «CSR» почитает за честь приветствовать Пана Головного Атамана с пятидесятилетним юбилеем.

Шлем свои искреннейшие пожелания полного благополучия благородному борцу за Независимость и счастье Славной Украинской Нации.

Мы твердо верим, что общность исторических судеб всех подневольных народов СССР внедрило то, взаимное понимание и ту солидарность меж ними, которые являют залог успеха общего дела.

Мы верим также, что и потом после завоевания самостоятельности, эта солидарность создаст непоколебимую традицию наших взаимоотношений. Тогда не напрасны будут слова Вашего гениального поэта Т. Шевченко, чуть ли ни сто лет назад прорицавшего единый идеал и у Вас и у Нас. Да здравствует У.Н.Р.!

Да здравствует Пан Головной Атаман!

Председатель (підпис)

Отв. секретарь (підпис)

Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі. Колекція документів з історії Директорії УНР. Листування міністерств, статути. Док-ти А. Лівичького, В. Прокоповича, І. Феценка-Чопівського та ін.

№ 219

**Лист Миколи Шумицького
до Андрія Лівичького**

20 лютого 1935 року

Вельми Шановний Пане Головний Отамане,

Пишу Вам як бувший член влади УНР. Дуже мене непокоїть справа скликання Конгресу. З великою рішучістю протестую проти засад політичних, на підставі яких має Конгрес зібратись і винести свої постанови.

Цілий уклад Конгресу такий, що починаючи з його чинністю ліквідується влада УНР і традиція УНР. Має повстати щось нове, що по моїй думці абсолютно не буде жинездатне, замість консолідації викличе цілковите замішання, замість створення центра, послужить тільки знищенню або знівелюванню досьогочасного центра, а тоді виринуть і наберуть і перед світом і перед громадянством великої ваги ті центри, яких завсігди далось досі уникати, себто Скоропадський і Коновалець.

Вже самий склад міжпартійної «консолідації» має в собі і мусить мати не консолідацію, а неморальні інтриги та цілі. Есери та католики йдуть з тим, щоби нарешті добити УНР. Ердеки і УНДО йдуть з тим, щоби і в такій ситуації урятувати, що дасться урятувати. А есдеки, як завсіди, як той осел, між двома купами сіна, і з одної купи смикають і з другої. А це має бути консолідація.

Майте на увазі ще й той факт, що «міжнародне скоординування», чи то пак «скоординування акції на міжнародному терені» не дасться перевести вибраним проводом, що має заступити не тільки інтереси України, але й інтереси чи погляди на міжнародню ситуацію українського населення чотирьох територій з ріжними державними владами і української еміграції, яка живе по цілому світі і керується поглядами на міжнародню ситуацію свого оточення і своерідних впливів в тій країні світу, де живе...

Величезним прогріхом зі сторони есдеків є ще те, що вони кидаються стрімголов в авантюру, маючи перед собою хоч і невдячне, але дуже важливе завдання в інтернаціоналі. Кидати це є безглуздя, не кажучи вже про те, що в інтернаціоналі при мудрому заступництві

мусять числитися і з 3-ма українськими еседеками, але в «консолідації» знайдуть скоро їм місце, себто на задвірках.

Конгрес має доценту вбити дотеперішні впливи УНР в міжнародній політиці і дотеперішнє становище УСДРП в інтернаціоналі, а що він принесе?

Я залишаю ще й на боці ту мудру думку в політиці «окремо марширувати, разом бити». Але коли ми всі об'єднаємось і всі на купу дістанемо по голові, то що відтак зістане? – порожнє місце.

Чи не найдуться українські патріоти зі совістю, щоби забороняли всім страшним наслідкам такої базарної політики?

Я проголошую Вам, Вельми Шановний Пане Отамане, що я стаю до боротьби проти Конгресу, хоч як це тепер непопулярно. Роблю так, бо совість так каже. Будучність буде за мною. З ким має відтак йти наше військо?»

20.II.1935 р.

Категорично тверджу, що абсолютно неможливо нині органічно зв'язати загально-українську державно-визвольницьку акцію, яку провадить нині Уряд УНР і придніпряньська еміграція з партикулярною політикою українців в Польщі, в Румунії, в Чехословаччині. Люде живуть розумом лише в невеликій частині, а рушієм єсть почуття – головною ненависти до тих, які спричиняють безпосередньо біль. Москвофільство ідейне галичан і їм подібних це лише розумова надбудова на фундаменті ненависти до кого іншого... Тож яким чином ув'язати почуття, що веде в одну сторону, з розумом холодним, що логічно вимагає акції в другий бік? На терені локальному в його конкретних життєвих проявах, нема місця для співпраці УНР і «галичан». Коли вони до Вас, або Ви до них починаєте робити очно, то почуваючи тривогу. Очевидно, думаю, або щось в УНР неблагополучно, або «галичане» хочуть зробити чергову рутенську підлість на загально-українському полі. Рівно ж недопустимо допускати вибрикування ріжних партикулярних «асів» на загально-українські теми на міжнародній арені. Обшім, оскільки йде про партикулярні інтереси, то нехай собі Д. Левицькі граються в Талейрани, де собі хочуть. Але як лише захочуть заграти на загально-українську «нуту», то негайно мусять дістати по носі...

Приймання їх в загально-українській акції за рівнорядний чинник, я вважаю за фатальну помилку. На такому «загально-українсько-

му» конгресі «галичане» не зможуть нічого розумнішого дати, як яке будь чергове ідіотичне «фільство» – совітофільство, скоропадофільство, гетлерофільство, полонофільство і т.д. Уряд УНР в своїй акції не повинен в будь якій мірі узалежнюватися від партикулярної політики. Він може її використовувати, а не підлягати в жадному разі. З того, що партикуляристи будуть зизом дивитися на представників загально-української правдивої політики, – прийде час, коли вони рожами устилатимуть сліди кожного українського бунчужного, що твердим голосом закомандує їм стати на своє місце. Ви можете мені сказати, що не всі ж поза укр. політ. еміграцією є партикуляристи, єсть же люде, що думають загально-національними категоріями... Я категорично тверджу, що коли і єсть такі між «галичанами» одиниці, що так думають, то нема поміж ними нікого, хто б по загально-українськи почував. От ніже первий єсмь аз. Зв'язок з конкретним тереном, конкретні переживання, переможно формулюють почуття та волю, а інтелект десь там блукається... де у п'яниці добра охота не пити горілки... Для загально-національного чину Пілсудського непотрібна була апробата реальних політиків австро-польських, чи російсько-польських. Був він і були ентузіясти біля нього, так як був Наполеон, були Гарібальді, Кошут, Петлюра, єсть Мусоліні, Гітлер.

Десяток міцно зв'язаних загально-національною ідеєю людей більше, на мою думку, зроблять для реалізації укр. державності, як міліони партикуляристів, в політичному чині яких має загально-національне значіння лише те, що зберігає їх фізичне та національне існування.

З такого основного мого погляду походить моє різко негативне устосунковання до різних загально-українських антреприз, в яких перші скрипки хотіли б заграти партикуляристи. Нема про що з ними договорюватися, нема кого агітувати та приєднувати до себе... Люде, котрі не можуть відчутти загально-національного значіння Уряду УНР та еміграції, не можуть бути тими, від кого треба добиватися «пляцет»... через їх словесні декларації. Так, що мені дивним видається запобігання Ваше про те, щоб та чи інша галицька група політична чи кинула свою гетьманську орієнтацію, чи стала на ґрунт «УНР»... Что он і что ему Гекуба? На мою думку акція центру УНР на партикулярних теренах мусить обмежитися лише на популяризації ідей національно-державного визволення, на правильному освітленні акції

Уряду та української еміграції, та на популяризації людей. Від подій, які висунули українську справу наверх, минуло вже п'ятнадцять літ... Наросло вже і вступило в життя нове покоління, яке про ці події може чути лише з чужих уст. Треба, щоб ці уста були розумні та правдиві. Ми, активні діячі минулих подій, здається не помічаємо, що час летить... і легковажимо собі оповідання нашим нащадкам про минулі події. Ростуть нащадки без традиції, без розумного уйняття завдань сучасного для потреб майбутності...

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. Архів М. Шумицького. Лист М. Шумицького до А. Лівичського від 20 лютого 1935 р.

№ 220

**Лист Іларіона Косенка
до Андрія Лівичського**

10 липня 1936 року

10/VII.1936

Високоповажний Пане Президенте,

Передаючи Вам протокол внутрішнього слідства, переведеного комісією в складі Голови Місії і її радника³⁴², я дозволяю собі піднести певні загальні, правні моменти, які можуть вказати нам, як в наших обставинах цю справу слід розрішити.

В 1917–18 роках, в тих випадках, коли не знаходилося закону, виданого законодавчою владою УНР, наш уряд завжди робив рецепцію тих законів, які були діючими на теренах України до проголошення її незалежності.

В зв'язку з конфліктом в справі так зв. «Св. Юра», обвинувачення супроти моїх співробітників і зокрема супроти п. Никитюка, мене цікавили закони і практики встановлені поміж міністерствами в таких випадках.

³⁴² Авторська примітка під текстом листа: «Від поширення складу комісії, з мотивів дискретності, примушений був зріктися».

В зв'язку з цим дуже цінною для мене було авторитетне І.М. Кабачківа, знавця цих відносин за російських часів. Отже практика міжвідомствена була така: коли висувалось відповідною судовою владою обвинувачення проти чинного урядовця, що є по службі в одному з міністерств, то матеріяли попереднього обвинувачення передавались до нашого Міністра і він призначав внутрішнє слідство, завішуючи своєю владою на час слідства підлеглого йому урядовця.

Після переведення слідства, шеф останнього, Міністр Н. давав відповідь судовій владі: коли з обвинуваченням не погоджувався, справа просто припинялася. Без згоди вищого свого шефа чинний урядовець не міг таким чином попасти під загальне судове вже слідство і тим більше під суд.

Отже, цієї практики я цілковито додержуюсь: на підставі одержаних мною відомостей, я нарядив внутрішнє слідство (навіть два слідства: в жовтні 1935 р. і в травні 1936 р.) і замість того, щоби завішувати в правах якого одного урядовця, фактично припинив діяльність цілої місії протягом не менш десяти день, доки переводив слідство і не переконався в безпідставності обвинувачення.

Висліди внутрішнього слідства для моїх співробітників були цілком позитивні, отже, під загальне слідство я їх не віддаю, справу припиняю, але не бажаючи, щоби будь-хто мені закинув, що я хочу щось заховати, я дуже охоче відгукуюсь на постанову Р.М. що до передачі матеріалів слідства в.о. Міністра юстиції проф. Яковліву.

Отже Р.М. не має вже судити моїх співробітників, справу яких вважаю закінченою, натомість може судити в повній мірі все моє поступовання в цій справі, яке з усіма деталями я подаю у своїм докладі і за яке беру на себе персонально всю відповідальність.

З глибокою повагою.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівницького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 221

**Лист Іларіона Косенка
до Андрія Лівичського**

1 жовтня 1936 року

Париж, 1-го жовтня 1936 року.

**Високодостойний Пане Президенте
Андріє Миколайовичу!**

Вашого ласкавого листа з 23.IX одержав 26. IX, але, на жаль, затримався з відповіддю, бо я тепер тут функціуюю один, як перст, – за всі «департаменти», а крім того ще в додаток підскочила смерть Бориса Лазаревського³⁴³ і доконала мене остаточно: треба було витримати цілий бій з-за похорону з русами і організувати цей похорон в останній момент. Аж тепер, лише по похороні, можу сісти і одповісти на Вашого листа і Ваші ласкаві запити.

Отож, як Ви самі зволили підтвердити, я не втручався і не втручаюся у всі Миргородські сварки, які тут у нас, на жаль, вибухли. Волю краще робити те діло, яке ще можна робити. Зайняв таку позицію не через те, що не маю своєї думки, а через те, що бачив, що люди дійшли до такого стану, що мої поради їм не допоможуть, нічого не змінять і нічого не покращають. Як це все склалося, розбере потім історія: думаю, що це сталося б навіть, якби я і не розійшовся з Шумицьким, бо однаково він свої коники закидав би й далі.

Не хтів би Вам бути неприємним, але мушу сказати, що якраз я дуже радий, що розійшовся з Шумицьким, бо за роки співробітництва добре взнав хто він і що він. Не бажаючи йому ніякого зла, думаю, що для нашої справи він є фатально-шкідливим чоловіком. До того ж треба не забувати, що він є всього на всього мартовський українець, який і в вузькому і широкому замислі слова й досі говорить «дякую» і «ненька Україна». З любови до громадської справи і до діла, я довший час підпірав цю декорацію, але, коли ця декорація виявила себе ще й невдячною і зрадливою, то ...

³⁴³ Лазаревський Борис (1871–1936) – правознавець, письменник. З лютого 1919 р. – при українському головному морському штабу в Севастополі, член спеціальної портової комісії по Миколаєву та Херсону. На еміграції жив у Стамбулі, Берліні, Празі, Парижі. У 1930 рр. – редактор журналу «Тризуб».

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 222

**Лист Іларіона Косенка
до Андрія Лівіцького**

22 грудня 1936 року

Париж, 22 грудня 1936 р.

**Високодостойний Пане Президенте,
Андріє Миколайовичу,**

Вашого ласкавого листа з 17/XII і перед тим телеграму одержав, але на жаль «Тризуб» вже вийшов перед одержанням телеграми і п. Нечай, який складав число, я попередити не міг. У французькому перекладі помилка виправлена і він вже переданий п. Кастаньє для остаточної шліфовки. «Прометей» умістить промову на відповідному місці з короткою передмовою від редакції, яка підкреслить важливість документу.

Про відхід О.Я. вже знаю, і хоч він тепер не в моді, його жалкую, як жалкував би вихід всякого з наших видатніших людей, що щось робили і довший час жили нашою справою.

Про поїздку п. Бочковського³⁴⁴ мав з Америки дуже добрі відомості. Один з листів про це передав В.П.

В справі постачання матеріалу для «Прометея» писав в минулому році кілька разів Миколі Андрієвичу, але він був тоді зайнятий і одповів, що буде писати згодом. Цими днями звернусь до нього в різних справах і напишу, між іншим, і про співробітництво в «Прометеї».

Прошу прийняти, Пане Президенте, подяку за добрі побажання моїй родині і в свою чергу побажати Вам і Вашій родині всього доброго і веселих Різдвяних свят.

³⁴⁴ **Бочковський Ольгерд** (1884–1939) – україно-чеський громадський діяч, соціолог, політолог, педагог, публіцист. У 1918–1923 рр. – член і відповідальний секретар дипломатичної місії УНР у Празі. У 1922–1936 рр. викладав соціологію й націологію в Українській господарській академії в Подєбрадах. У 1936–1939 рр. – професор Українського технічно-господарського інституту в Празі.

З високою до Вас, Пане Президенте, повагою.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Ко-
сенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.**

№ 223

**Лист Іларіона Косенка
до Андрія Лівіцького**

7 січня 1937 року

Париж, 7 січня 1937 року.

Високоповажний Пане Президенте,

Справа мого приїзду все затягається і я вважаю за потрібне написати Вам в головних рисах мої вражіння з Лондону, щоб вони не зовсім ще застаріли. Ви знаєте, що ідея моєї подорожі виникла ще в Женеві під час моїх розмов з моїм приятелем Д-ом. Думав я, що ця справа затягнеться, але в середині листопада він заїхав до мене в Париж і заявив, що пробуде в Лондоні тільки місяць, а потім виїде на південь і коли я хочу, щоб він спробував щось зробити, треба дати йому негайно всі данні для того, щоб він міг поговорити з своїми приятелями. План його полягав в тому, щоб зацікавити людей практичних, дати нам нові знайомства. Коли це вдасться, говорив він, то в свій час легше буде зацікавити й урядові кола. Тоді в Парижі я одначе ніяк не міг дати йому жадних конкретних економічних міркувань. Натомість, дав йому картину політичну. Він пропрохав мене по можливості все це написати для нього самого, для пам'яті, для ясности і точности. Я на це погодився під умовою, що без моєї спеціальної згоди, тої записки він нікому показувати не буде. Записку йому дав і пообіцяв, що поїду до Праги і привезу йому інші міркування – економічного характеру. Все це я й проробив, в Празі на нараді наших спеціалістів, в якій в кінцевому засіданні взяв участь і В.К. Прокопович, накреслено було короткий план: встановлено було по-перше, що основою майбутньої економічної політики є встановлення приватної власности,

але в деяких галузях цей процес має бути переведеним ступенево, в деяких, як індустрія на оборону, залізниці, націоналізація мусить залишатись. Передбачаючи великі завдання, які повстануть перед урядом при відновленню самостійності України, експерти зупинились особливо на справі фінансовій. В цьому відношенні, оскільки вдалось налагодити відповідні стосунки в Англії, могли б особливо допомогти нам банкіри Сіті. Так само запропоновано було мені звернути увагу англійських приятелів на необхідність упорядкувати морські порти та улаштувати свій національний український морський транспорт: ці дві річі очевидно могли б допомогти нам зробити англійці, коли б сталося на цьому тлі якась згода. В кожній конкретній справі, фаховці, в разі потреби, готові приготувати відповідні мемуари.

Ці міркування й передав я Дж. Коли я приїхав до Лондону, криза зв'язана з абдікцією короля Едуарда VIII, щойно кінчалась. За ці два тижні, Дж. нічого не міг зробити, бо вся Англія була захоплена виключно кризою, яку англійці брали дуже близько до серця. Зато наступний тиждень був використаний, як Дж., так й мною, дуже активно.

Одначе відразу помітив я, що Дж. розчарований, після перших своїх розмов з приятелями. Загально настрої в колах Сіті такі: жадних симпатій до большевиків, але переконання, що вони міцно сидять на своїх місцях, що хоч може і зле населенню, але воно нічого не зробить, хіба що прийде якась зовнішня катастрофа. Коли я зауважив, що хочемо ми того чи ні, але ця катастрофа все ж може статись, на це п. Д. мені одповів, що й до можливої війни на сході ставляться в Лондоні скептично. Дві сили виступають, одна проти другої: фашизм і комунізм. В Англії не мають ні до тої, ні до другої жадної симпатії. До того, чи може фашизм, себто Німеччина чи Італія воювати: в Англії люде практичні в це не вірять, бо у фашистівських країн немає ні грошей, ні всіх потрібних сирових матеріалів для ведення війни. ССРСР останні, принаймні, має, але в силу війська совітського, здається, там не дуже вірять. Хто має все потрібне для війни, це Японія, але її наміри невідомі.

Я просив Д. звернути увагу на те, що в Німеччині існують два плани: план а – розподіл Росії, незалежність України, Кавказу і Туркестану, і план б – центральний переворот, встановлення націонал-соціалістичного російського уряду, союзника Німеччини.

Така перспектива зробила вражіння і на Д. і, очевидно, на його приятелів. В принципі, вони не одкидають можливості створення англо-українського економічно-фінансового комітету, який би практично студював проблему. Д. познайомив мене з своїми приятелями, але прізвища їх мене просили ніколи не називати. Розмова з п. Х. була особливо цікава. Він був поінформований про справи і все ж поставив мені, що до України і ССРС силу досить цікавих питань, на які не завжди легко було навіть одповісти. Так він запитав, чи має право наш уряд говорити про майбутні економічні плани і багацтва, які нині так твердо посідають більшовики. Зрештою урядові все це не належить і хто знає, як піде історія далі. На це я відповів, що наскільки немає віри в успіх нашої справи, то нема чого й розмовляти: ризика звичайно є, але існують і певні запоруки, що ми виграємо справу. Уряд складається з діячів, які мали поважне і відповідальне становище на Україні і мають широкі зв'язки за кордоном. Уряд об'єднує навколо себе широкі кола укр. громадянства. На цьому пункті, мій співбесідник особливо уважно зупинився. Дещо знав і через те вимагав точної відповіді. Д. попередив мене, що хоч сам він йому не говорив жадних наших секретів, але що цього пана він дуже добре знає, і я можу бути з ним цілком одвертим. Говорив я йому про наші стосунки до УНДО, до Буковини, про Луги. Все це його цікавило, але він вимагав формальних доказів єдності: чи існує якась така об'єднана установа? Далі, він запитав про Макогона і запитав про наші відносини до нього. Я оповів, що ці відношення є дуже добрі, але, що акція М. носить характер цілком приватний, і він ніколи не хотів увійти в наші кадри. Це не заважає нам встановити коректні стосунки. Такі роз'яснення абсолютно не задовольнили співбесідника: він не розуміє, як уряд, коли він порозумівся з усіма, не може скласти якоїсь установи, яка б про цю єдність формально свідчила. На це я відповів, що правне становище нас, емігрантів, і, напр. галичан, є цілком інше, що через це їм трудно брати участь формально в наших установах. В душі ж ще більше переконався в доцільності моєї ідеї про створення Дер. Ради, до якої б, принаймні, в якості гостей, запрошено б було і Галичан, і Буковинців, і Канадійців. Тільки така установа могла б заїмпонувати практичним чужинцям. Особливо ж, співбесідник настоював на необхідності координації прямої співпраці з... Макогоном. Мушу

констатувати, що останній має дійсно великі знайомства в парляментарських і особливо в фінансових колах в Англії. Моя пропозиція створення англо-українського комітету економічних студій, який би міг відограти таку велику роль в нашому національному життю, наткнулася на питання про цю співпрацю. Вже є голосна акція Коростовця³⁴⁵, існує Укр. Бюро, яке – про це нижче – працює досить мляво, але за ним є Макогін. Починати третю акцію, таємно від останнього, неможливо: це говорили і мої співбесідники – та я й сам це міг, після моєї детальної анкети, в цьому переконатись.

Мені поставлено було ще кілька досить гострих питань, але загалом закінчено розмову тим, що план мій може бути здійснений, але тільки при умові, що я дам докази єдності українців і що Макогін буде введений в цю справу. До того вони обіцяли зберегати цю справу в повній таємниці, так само, як і я обіцяв тримати справу до того в секреті і зовсім не називати прivity.

Вже раніше, з огляду на мої приїзди до Лондону в 1934 (двічі), і в 1936 роках, я був досить в курсі тамтешніх українських справ, але на цей раз, з огляду на ці поважні розмови, перевів я свою анкету з особливою увагою. Перш за все розпитував за Коростовця. Він і зараз переводить в певних колах дуже активну працю, їздить по цілій Англії і читає в невеликих закритих засіданнях, в консервативних колах, доклади про Україну. Людина, в добрій волі й прихильності до нас не може бути сумнівів, людина особисто мені добре відома і прихильна здавна, подаючи мені ці інформації, захоплена здібностями Коростовця і його природним пропагандистичним хистом. Ця людина характеризує К., як великого націоналіста, якого росіяне в Англії ненавидять і весь час говорять між собою про те, як би його знищити. Коростовець, по інформаціям цього пана, живе скромно, у свого брата-інженіра. Англіїці вже довідалися, що з Німеччини грошей він не отримує. За Скоропадського, про якого мій співбесідник зовсім не високої думки (світська людина, приємна в обходженню, але наївна і нікчемна в політиці), Коростовець тепер говорить значно менше і,

³⁴⁵ **Коростовець Володимир** (1888–1953) – український громадський діяч, дипломат, журналіст. Із 1919 р. – жив на еміграції в Польщі, Німеччині, Великобританії. Брав участь у заснуванні Українського наукового інституту в Берліні. Згодом переїхав до Великої Британії, де представляв інтереси П. Скоропадського. 1930 взяв участь у створенні прогетманського Англо-українського комітету. У 1932–1934 рр. – редактор часопису «The Investigator».

на думку мого приятеля, легко міг би перейти і на наш бік. Він мені радив з ним поговорити, від чого я, з огляду на своє сучасне особисте становище, рішуче відмовився.

Але інші приятелі дали мені цілком протилежну характеристику Коростовця. Це правда, говорили вони, що проти Коростовця виступають росіяне назовні, але він все ж зв'язаний з певною групою росіян і вони його використовують, буцімто, для дискредитації української справи. Він начебто виступає проти Росії, але разом з тим дотримується тої думки, щоб через Україну – на початку самостійну – відновити єдину і неділиму Росію. Головне ж, його фінансові справи не в порядку: він набрав у англійців до 30 тисяч фунтів, щоб виправдати себе, видав кілька номерів Інвестигатора, але більшість грошей витратив на балерин і про це маються документи. Це підтвердив мені і такий поважаний чоловік, як Сімон Ватсон, який сказав, що ці документи бачив. Це саме твердять і в колах Укр. Бюра, у якого з Коростовцем смертельна ворожнеча і ненависть. Всі ці кола думають опублікувати компрометуючі документи і очистити, таким чином, ґрунт для української справи в Лондоні.

З другого боку, Коростовець веде уперту контратаку проти Укр. Бюра і особливо проти полковника Малона, який дуже тісно зв'язаний з бюро, постійно там буває і є властиво душою його. Малон був товаришем міністра в травайістському кабінеті, був депутатом, тепер майже цілковито віддав себе нашій справі. Його дружина є членом муніципальної ради і займає становище віце-президентки комісії опіки бідними Лондона. В будникові муніципалітету має свій великий кабінет, де я був, коли панство Малонів запрошувало нас з сином на снідання у клубі при муніципалітеті. Малон дуже багато працює, і та праця, яку я спотеріг нічого злого не уявляє, навпаки, явно корисна для нас і шкідлива для большевиків безперечно.

Це не заважає Коростовцю, користуючись тим, що якийсь час Малон симпатизував большевикам, зв'язувати й нині його діяльність з останніми, таємним агентом яких він, буцім-то, є і зараз. Той, хто мені все це переказував, сам оговорюється, що в це не вірить. На моє запитання, яку ж користь може уявляти для большевиків його українська діяльність, Коростовець вказує на мапу України, яка охоплює і західні землі: отже цим Бюро залякує, буцім-то, громадську опінію англійську, що

мовляв Україна – це війна з низкою держав, це бешкет в Європі. Але я бачив ці мапи: там виразно написано, що це етнографічні мапи, отже з такою оговоркою нічого страшного в ній абсолютно немає.

Існують буцім-то деякі англійці, які ставляться до Малона, й тим самим і до Бюра, з певним застереженням, але все ж коло Бюра згуртовано чимало людей: досить згадати хоч би той Англо-український Комітет, який вже два роки, як засновано. Сімон Ватсон, якому можна цілковито вірити, говорив мені, що довіряє Малону і певен, що його колишня цікавість до большевиків змінилась на різке негативне до них ставлення. Польщу, останні роки, вони не атакують, а Малон пробував зблизитись з польською амбасадю і був якось у графа Рачінського. Ще літом, коли я був в червні в Лондоні, я запитував секретаря польської амбасаді, п. Билінського і він тоді сказав мені, що Малону можна цілком довіряти. Коли я йому тепер нагадав це і перепитав, як він до нього ставиться, п. Б. був трохи здивований, що мені так категорично тоді сказав, бо сам його мало знає, і говорив певно зі слів п., який знає добре Малона. Я прохав п. Билінського звернути більшу увагу на цих англійських діячів, бо зрештою в цьому питанні зацікавлена не тільки українська, але й польська сторона, а між тим ми не маємо можливості в Лондоні глибше розвідати ці суто персональні справи.

Був я у графа Рачінського, з яким мав давню розмову про сучасне політичне становище, про настрої англійців, про різні плани німецькі і про необхідність посилити в Лондоні українську акцію.

Що до Бюра, то воно все ж не досить енергійно працює. Причина – брак українців. П. Кісілевський приємна людина, старається щось зробити, буває досить часто на всяких прийняттях, часом навіть офіційного характеру, але сам він не імпує англійцям: це тип секретаря, доброго урядовця. Ближчі до Бюра люде – англійці звертали мою увагу на необхідність прислати до Лондону людину, яка б більше імпувала, а також дуже радили мені до їх частіше над'їздити.

В Лондоні тепер виходить журнал _____, який видає пан Ланселот Литон, дуже симпатична фігура, відомий і добрий журналіст, фаховий економіст, але пише і на загально-політичні теми. Справи СРСР і України знає перфектно і завдяки особливо дружині (не то українка, може жидівка, але з України) людині дуже симпатичній і щиро нам

відданий. В першому номері уміщено статтю проф. Р. Смаль-Стоцького, – текст лекції, що він читав в англо-українському комітеті, в червні минулого року; на далі вони допомагають співробітництва і деякий матеріал я їм вже надіслав. Цей журнал, не дивлячись на свою назву (або може саме з огляду на цю нейтральну що до нас назву) може принести нам велику користь.

Бачився я ще з одним депутатом, Маркусом Самуелем. Це кращий знавець в Парламенті становища в ССРСР, дуже багата людина: він належить до тої родини, яка посідає велику кількість акцій в товаристві Шель. Він є автором дуже доброї книжки – Великий експеримент, де на підставі офіційних совітських даних писаних в англійських їх виданнях, він чудесно розшифровує всю систему большевиків. Шкода, що такої книжки немає на французькій мові. Ми з ним говорили більше сорока хвилин. Він певний, що доброго нічого не може дати цей режим, бо самий принцип його злий, але доки не прийде якийсь удар зовні, режим може ще довго триматись. Я вже з Парижу надіслав йому листи і книжку свою, за які одержав вже від нього подяку. З огляду на те, що наступали Різдв'яні свята і я мусив виїздити, декого не встиг побачити. Обмінявся тільки листами (з Лондону, а потім з Парижу) з лордом Фелимаром, поважною в Лондоні фігурою і з моїм старим приятелем лордом Ділінсоном, який так само, як і його дружина дуже сердечно до мене завжди ставились. Конче хотів бачитись з Сімоном Ватсоном, відомим професором, спеціалістом по слов'янській і центрально-європейській історії, з яким рахуються і в Форейн-Офісі. Він наш декларований приятель, член-фундатор англо-українського Комітету. Після мого викладу в 1934 році, в Королівському Інституті, він прямо заявив в дебатах, що він вірить в незалежність України і хоче її.

Мені відомо й те, що Сімон Ватсон є друг Масарика і Бенеша. Політика Ч.С.Р. за останні роки, зробила з нього, як мене повідомили, певне вражіння і трохи охолодили начеб-то до нашої справи. Тим більше цікаво було мені його зустрінути. Напередодні від'їзду, мав я з ним в його клубі двохгодинну розмову. Сімон Ватсон в жовтні був в Югославії і потім заїздив до Праги, де мав чотирьохгодинну розмову з Бенешем, трьохгодинну з Гадкою, потім з і т.д. Виявилось, що він дійсно думає буцімто певне поліпшення існує в ССРСР (це я гаряче спростував йому),

але й тепер до більшовиків ставиться рішуче негативно. Зближення Румунії і Ч.С.Р. з ССРСР вважає оправданим. В Румунії існують вагання, на які він так реагував: або порозумійтеся, коли можете з німцями, або ж спірайтесь на Москву. На мої зауваження що до можливості в майбутньому тісного союзу між Німеччиною Гітлера і диктаторіальним націонал-соціалістичним урядом в Москві, він сказав, що таку перспективу – натурально дуже для всіх небезпечно, – вважав цілком можливою. До того ж в Празі навіть побоюються зближення Берліну з сучасною Москвою Сталіна. Я одповів йому, що в це не вірю з ріжних міркувань. Загалом же С.В. зовсім об'єктивно дивиться на справи і дуже прохав мене й надалі співпрацювати в журналі Славонік Рев'ю.

Був я, як завжди, і в Ліг оф Нешен Уніон (Тов. для Ліги Націй). Там зайшли зміни, мого найближчого приятеля вже немає – пішов, а другий близький мені чоловік хоче піти. Пояснюється це тим, що в самій Лізі, з боку особливо молодших елементів, є поважна опозиція проти крайнього пасіфізма лорда Сесіля, який став навіть на чолі «Народнього зібрання для мира», організації з явно комуністичною закваскою. Престіж Ліги і самого Сесіля значно впав в Англії за останній час. Щодо загальної характеристики настроїв в Англії, то до того, що сказано вище, можу додати, що англійці хотіли б зблизитися з Німеччиною, але політика останньої, своїми незручними кроками, драгує англійську спільноту. Хотіли б дати позику, але це трудно. В самому уряді домінує тенденція на тісне зближення і співпрацю Францією. В одному пункті немає згоди. В той час, як Іден стоїть на тому, що всяка німецька експансія, чи то на захід, чи то на схід, недопустима і їй треба активно противитись, друга партія в Раді Міністрів, на чолі з Самуелем, гадає, що роблючи рішучий опір агресії на захід, Англія мусить дати більш вільну руку Німеччині на Сході. В Англії вважають, що найбільш загроженою тепер, з боку Німеччини, є Чехословаків. Що до Польщі, то, після візиту Міністра Бека, в Англії утворилося вражіння, що в контроверсі німецько-російській, Польща хоче займати цілковитий нейтралітет.

Оце резюме дуже численних розмов, які я, на протязі тижня, мав в Англії. Сподіваюся, що ці відомости зацікавлять, як Вас, Пане Президенте, так і Ваш Уряд.

З правдивою до Вас пошаною, відданий Вам.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Ко-
сенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 224

Лист невідомого респондента
до Андрія Лівіцького

5 березня 1937 року

З 5 березня 1937 року в Парижі.

«Герої» з хати

Наші листи розійшлися вельмишановний і дорогий Андрію Ми-
колаєвичу: Ви певно вже маєте мій експрес з 3.III, а я сьогодні Ваш
лист з того ж числа.

На всякий випадок стверджую написане в ньому. Коли берете у
Варшаву – гаразд. Але утримання не за паризький рахунок. Зберіга-
ти паризький титул, на мою думку, не слід. Нарешті при закінченні
розмов треба оформити справу з його демісією з різних посад. Все
повинно бути ясно. А компроміси, що всім у печінках сидять, тільки
на шкоду виходять.

Одповідаю на Ваш лист:

- 1) Що до номінального титулу – ні.
- 2) Що Ви маєте розшифрувати, не розумію.
- 3) Чи житиме А.Я. в Парижі (при умові, що з тутешніх сум ми не
маємо йому платити) чи в іншому місці, проти цього нічого мати не
можу. Але звісно тут ні в якому офіційному характері.
- 4) Що до Унії Т-в Ліги Націй, і Комітету Дружби, то звідти ж він і
не виходив. І коли бажає працювати в порозумінні звісно з Романом
Степановичем і другими, хто при тому стоїть, то хай працює. Я про це
й в попередньому листі писав.
- 5) Що до любові й т ін., то Господи поможи моєму невір'ю.
- 6) По моєму миритися нам нема чого, бо ж ми персонально не
сварилися, а лише розійшлися глибоко сьогодні по принципіальним і
практичним питанням.

7) Приїзд мій річ не реальна і візи нема і до понеділка й розпочати нічого не можу, і грошей (як вам писав: скорочення на 3180 вр.) та й мені видається таке хапане весілля і не таким потрібним. Але коли Ви вважаєте необхідним, кину печене й варене й дбатиму про візу.

8) В понеділок ввечері, коли це Ви визнаєте за потрібне й доцільне, можете викликати мене по телефону.

9) Мені шкода, як я писав, що генерал дав негативну відповідь, та цю справу обміркуємо при побаченні. Зараз нагальність минулася.

10) Що до передовиці, яка вас занепокоїла, то 1) вона якраз одповідає програмі праці Мін. Зак. Справ, ствердженому і Рад. М. і Вами і 2) являється розвитком меморіалу «Прометея», який всі визнають (за винятком деяких кавказців) за влучний; 3) порушує питання чисто теоретичної та 4) тільки часом збіглася з потаємним побаченням, з яким ніякого зв'язку не має. II) Про побачення те мені переказано через І.Ф. До цього підприємства поважно не ставлюся (Це не значить, що я виключаю далеко сягаючі впливи Москви). Ініціатор – живий мрець.

Поки-що будьте здорові і богу милі. Поспішаю на двірць, щоб вкинути експрес до варшавського потягу.

Привіт од дружини й мене шановній Марії Варфоломійвні Вам і всьому домові Вашому.

Коли Ви берете до себе у Варшаву адвоката, – хай Вам Бог помагає. Якщо справді можна улаштувати його в Науковому Інституті, вітаю це. Цілком з Вами згоден, що його слід забезпечити від тих впливів, які сильніші від його самого, і які й далі можуть шкодити. Та певно й йому, після всього пережитого, легше й приємніше буде на новому місці, на новому становищі, з новими людьми.

Звістки в «Тризубі», як то було умовлено на ост. нараді в Празі, про його демісію не подав, бо не мав од його прохання про демісію з посади – а) голови місії, б) делегата при Лізі Націй. Чому він і досі того не зробив, – не знаю: певно мав на те свої міркування, як можна вивести з деяких кроків і заходів чужих людей в цій справі. Взагалі він до мене не озивався: не сповістив про наслідки Лондону, не підтвердив одержання листа, яким я його, на Ваше запрошення, кликав їхати до Варшави.

А про те деякі ознаки життя від нього доходили й до мене: через Іл. Ф. передано мені було франц. листок, з правилами виплати

звільненим урядовцям Ліги Націй (10 год. служби – рік платні), без жодних пояснень; певно відповідь на постанову Ради про сплату 3 місяців. Далі, мав розмову зі мною малий на тему, яка шкода, як би залагодити висловив думку, що добре було б, коли він і я поїхали до Вас і там разом з ними обміркували, який можливий компроміс (вища інстанція). Знаю лист до Вас Чхенкелі (чи Ви одповіли і що?) в його обороні. В Женеві застав ґрунт – серед своїх і серед чужих відповідно ним підготований (що ж буде з справою без нього? Довелося на ту тему говорити «його» особистими приятелями-чужинцями, у яких були вже що до нового порядку застереження, і маю від них заяву, що для них існують не особи, а справа, і вони готові й далі співпрацювати з урядом. Про те, що в Румунії де-хто вважає, що з відходом адвоката від справ кризи не розв'язано, а вона допіру починається, – Ви знаєте. Далі виявлялася відома мені діяльність адвоката в його заходах коло організації нового місячника (вже й редактора договорено було), в подачі нового меморіалу приятелям (після 20 грудня), і нарешті, можна припустити в оживленні діяльності «української Хати» (Никитюк і К, диві окремий додаток).

Питаєте, чого не їхав. Свого часу послав йому про це листа, просив в тому допомогти малого. На запити останнього, мав відповідь не виразу, хоч він підкреслював свою готовність допомогти. Тепер виявилось, що адв. дожидав приїзду гостей од вас і тому одклав свій од'їзд. Вони бачилися, про що мене коректно попередили. Мали й ми з ним розмову на цю тему, для мене неприємну, але треба відмітити з усією можливою делікатністю й застереженнями, що вони ніяк до внутрішніх справ не вміщуються, а хочять тільки в'яснити мій погляд і чи не можна як залагодити. При тім зазначили, що для адв. справа Юра, яка була неначе причиною всього, вже не існує, отже ніби, для нас, на жаль, в Парижі вона не існує: диві про «Укр. Хату». Я зазначив коротко, що та справа, на погляд дрібна, призвела до принципового розходження між усіма і одним, до демісії Ради М. після чого запропоновано було мною адв., ввійти до неї на певних умовах. Він на них не одповів, а поставив свої, які ми всі не прийняли. На тому й край. А зараз – брак взаємного довір'я робить неможливою співпрацю. Як використати, поза Радою Мін. активність і здатності його – це річ пана президента.

Отже, коли Ви хочете і можете, його примістити у Варшаві, нічого проти того мати не можу й буду радий, якщо він працюватиме в Науковому Інституті. Що ж до надання чи збереження за ним титулу номінального голови місії, то мої застереження такі. Суть в тому браку взаємного довір'я, який з такою силою виявився і який знайшов собі підтвердження в вище наведених фактах останніх місяців. У мене нема певності, що й прийнявши звісні умови.

Формально за згодою всіх товаришів з Ради М. я написав – брак довір'я, який робить сьогодні неможливою співпрацю в якості міністра чи на якому іншому становищі. Отже не випадало б сьогодні Вам, на мою думку, не брати того на увагу: тобто вирішення цієї справи мало б залежати від Ради, яка б вам на затвердження подала своє рішення. А для цього треба, щоб адвокат подав прохання на ім'я голови Р.М., що не може виконувати обов'язків Голови місії, просить довготермінової відпустки без утримання. З формального погляду це можливо. Але мені видається не доцільним. Я особисто не йму вже віри, що й й раз прийняті умови будуть дотримані. Зберігаючи титул той, хоч і номінально, не зможе він утриматися від змішування в тутешні справи (історія з «укр. хатою» на це показує, а з того вийдуть тільки нові комплікації й утруднене становище і так нелегку для І.Ф. Мені здається, що можна думати про приулачування адв. (при неодмін. умові, що це буде не за рахунок сум, які йдуть на Париж), але поки що питання про урядове для нього становище, хоч би й номінальне, не можна ставити на чергу дня. Наука, громадська діяльність (з тими позиціями, які він зберігає: Гол. Рада, Унія то для Л.Н., Ком. Друж.) – широке поле для його енергії.

Як загальмував вирішення справи – компроміс, який він привіз в червні з Праги. Скільки нам коштувала спроба компромісу, яке на настояння придрузів'я прийняв у Відні, зробивши спробу знову притягти його. Перечитав те ще раз його лист з листопаду до Вас. Він виключає сьогодні можливість і потребу нового компромісу. А коли ходить про титул, то на це для заслужених осіб існує доживотній титул просто міністра титулярного.

Од всієї душі бажаю Вам скінчити всі ці розмови, які Вам тяжкі, з найбільшою користю для справи. Тільки її інтереси продиктували мені і вищенаведені рідки.

Додаток про «Укр. Хату» в наступному листі. Але справа ще даватиметься нам, власне через позиції адв., які він зайняв всупереч моїм порадам ще торік, ще й ще в знаки.

Коли недоброї години заходився А.Я. іменем місії фундувати тут т.з. «Укр. Хату» і справа стала, з ініціативи і за грошовою допомогою місії на реальний ґрунт, я попереджав його, що не можна доручати цього діла і ставити на чолі його п. Никитюка, про якого вже розпочато було слідство і це може потягти за собою ускладнення при розрішенні справи. У відповідь отримав словесну і листовну істерику. Я вказав панові міністрові, що вважаю за свій обов'язок попередити його, а коли він як голова місії все ж робить по-своєму, то бере тим самим на себе відповідальність за наслідки.

Тепер ті наслідки й маємо. Ник. звільнено з служби, але він опався на зарання заготовлених, з благословення свого шефа, позиціях – в отій Хаті.

На пропозицію І.В. здати хату, той пан заявив, що він ніби й готовий був те зробити, але і тому, що від нього того не вимагали, то він уже передав Хату... Паризькій Громаді, де він головою, тобто самому собі. Тому, що формально Місія не являється власником Хати – останню було лише засновано з ініціативи місії, нібито громада місія склопотала у Пана грошеву допомогу, яка йшла через неї, що контракт на помешкання написано на ім'я Ник., що на його ж ім'я заявлено в Трибуналь де Комерс це «підприємство», що як юридична особа перед франц. законом Відділ опікування Місії не існує, що ми не вважали можливим сперечатися з якоюсь ніби громадськ. Організацією (Пар. Гром. З'їздом завішена в Правах), – не можна було розпочати позовів у суді і, за порадою адвоката (справжнього) довелося від того відмовитися.

Тоді було вміщено в «Тр» оповістку, що така Хата, заснована з ініціативи Місії, являється нині підприємством приватним, що не має нічого спільного з нашим відділом опікування. Про те ж, що місія не бере далі за цю «установу» жодної відповідальності було повідомлено Пана (предст. Офісу Нанесена). Паризька Гром. повідомила місію, що вона дякує їй за опіку над Хатою, а надалі гроші вже отримуватиме сама. І справді в січні вже гроші для Хати до Місії не приходили. Разом з тим, Ник. здобув, за рекомендацією Пана (хто в останнього про

це хлопотався, мені не відомо) в Женеві 2000 шв. фран. на нове підприємство під тою адресою. Що робиться в тій Хаті, розпитайте хоч би генерала. Тим займатися не хочу.

Тим часом виявилось, що Никитюк в кампанії з своєю жінкою і таким Сушицьким зареєстрували в префектурі під адресою «Укр. Хати» асоціацію, яка засвоїла собі французьку назву Відділу опікування Сервіс де реФюж'є юкраїніен ан Франс. Звільнений з служби урядовець присвоює назву установи, де він доти служив. Ще одна деталь: статут зареєстровано 2 вересня, коли цей пан знав вже про своє звільнення, але звісно розпочато ту справу раніше, заздалегідь.

В результаті нова пересторога Місії в «Тр» і лист до пана з попередженням, що це за асоціація. Коли я передав «Журналь Офісієль» з цією реєстрацією Іл. В. ВЕ фед., останній пішов до А.Я. в надії, що й належно поставиться до цієї авантюри свого бувшого урядовця і заявить це перед паном. Але отримав відповідь од А.Я., що він не думає, щоб при цьому у Никитюка була лиха воля, що він сам справу розслідує, а поки що попросив ніяких кроків не робити. Звісно, такого ставлення ми розділити не могли. А тому пересторога в «Тр» і новий лист до Пана. Сього разу була відповідь од останнього, для нього названа асоціація цілком правильна, бо мовляв зареєстрована, а де і коли зареєстровано Сервіс Місії?

Тепер ідучи до Пана разом Косенко (від Місії), Шумицький (від Ген. Ради), Удовиченко (від В-го Т-ва), щоб спільним фронтом урядовим і громадським зазначити йому єдність думки усіх і поспробувати поговорити по-людському. Що вийде – побачимо. Прикро й гидко в цьому бавитися, але що ж робити маємо, ті наслідки персональної політики адвоката, перед якими я його по-товариськи попереджав тому рік. Він одійшов. Але та болячка, яку тією Хатою прищеплено укр.. організаціям в Парижі існує, драгує й непокоїть лояльне громадянство і має собі високих протекторів навіть в особі чужинців, які б ніби повинні бути більше безсторонніми.

Українська бібліотека ім. С. Петлюри в Парижі. Колекція документів з історії Директорії УНР. Листування міністерств, статути. Док-ти А. Лівичького, В. Прокоповича, І. Фещенка-Чопівського та ін.

№ 225

**Лист Іларіона Косенка
до Андрія Лівіцького**

Квітень 1937 року

Париж, квітня 1937 р.

Високоповажний та дорогий Андріє Миколайовичу,

Передумавши всі ті розмови, які мав з Вами з приводу мого вихіду з уряду, хочу цим листом з'ясувати деякі такі прикрі для мене непорозуміння.

Я мусив Вам вияснити, що лист В'ячеслава Костянтиновича від 4 грудня, яким покладено було край моїм офіційним стосункам з урядом, глибоко мене вразив тим, що В.К. і мої бувші многолітні товариші по урядовій праці в такий спосіб розійшлися зі мною, не знайшовши навіть потрібним наперед перебалакати. На ці мої зауваження Ви звернули мою увагу на те, що в моєму листі до Вас від 20 листопаду, маються також вирази, які могли образити В.К., інших членів уряду і навіть Вас самого. Гадаю, що і такі моменти можна було легко з'ясувати при товариській розмові, яка на жаль не відбулася. Мушу Вас запевнити, що не дивлючись на дуже гіркі почуття, цілком зрозумілі після таких тяжких для мене розмов, що відбулися у Відню, не мав я на увазі когось ображати. І коли б я не писав, а говорив те, що міститься у моєму листі, мій притиск був би безперечно зроблений на тих моментах мого листа до Вас, що «справу ставлю вище моїх особистих амбіцій», що «руку, яку мені щиро простягають, я так само щиро стискаю» і т.д. Коли писав я свої «Умови», то мав на увазі не дратування когось, а по щирості осягнути ліпшої організації та найбільш активної праці уряду. Невже ті, що так довго знають мене, бачили всю мою діяльність і цілковиту безоглядну відданість справі, могли хоч на мить подумати, що мною могли керувати якісь інші мотиви, крім тих, які я тут зазначаю?

З деяких розмов я бачив так само, що й «категоричність» моїх умов була зле зрозумілою. По-перше, щодо принципів справ, я тільки домагався їх поставити на обміркування, що ж до дрібниць, які мене особисто торкалися, то хоч я і ставив їх більш категорично, але виразно зазначав, що вони могли бути полагождені «в тій чи іншій

формі». Отже і тут категоричність не була вже такою страшною. Всі ці моменти при особистих розмовах могли бути легко полагождені. До того дуже лагідний тон розмови зі мною в кінці жовтня 1936 р. В.К. не давав мені жадних підстав думати, що мої «умови» викличуть такий різкий опір, як з боку В.К., так і з боку членів уряду.

Те, що сталося – сталося. Не з легкою душею одійшов я від справи, якій віддав всі свої сили. Але й відійшовши, я не можу не боліти тими самими болями, не можу байдуже ставитись до справ, якими я займався останні двадцять літ. Не можу легко помиритись з думкою, що могло статись у мене таке різке розходження з людьми, з якими мене зв'язують ці роки тяжкої праці і старі добрі спогади.

Через це й пишу Вам цього листа, щоб виразно сказати, що критика моя, но з повагою, що знаючи досконально і В.К. і всіх членів уряду, знаю не тільки їх хиби, але й високі якості і не в інтересах діла є, щоб вони думали, що я хтів їх образити.

Бажаючи в своїх громадських якостях працювати хоч би й в іншій масштабі назовні, гадаю, що без вияснення цих особистих моментів така праця мала б різні непотрібні утруднення.

Все те, що перейшло, розчарувало мене в праці серед еміграції і, перебуваючи в Парижі, я цілком усунувся від неї і від ближчих стосунків з нашим місцевим громадянством, натомість вважаю, що продовження праці серед кавказців і на зовні серед різних міжнародніх кол, з якими мав нині до діла, могло би бути корисним.

Праця чисто громадянська на зовнішньому форумі може мати і певні плюси: вона дає можливість вільніше освітлювати певні справи.

Закінчуючи цього листа, висловлюю щире моє побажання Вам особисто, Високоповажний Андріє Миколайовичу, одстоювати з повною енергією й надалі нашу справу і сподіваюся, що Ви приймете під увагу ті мої загальні «умови», які тепер лишаються тільки моїми порадами, і які на моє глибоке переконання необхідно перевести в життя для піднесення авторитету і продуктивності в праці уряду.

З щирою до Вас повагою Відданий Вам.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 16.1. Архів Іларіона Косенка. Листи Лівіцького Андрія до Косенка І. 7 вересня 1928 р. – 27 вересня 1947 р. Оригінали. Рукописи.

№ 226

**Лист Миколи Ковальського
до Андрія Лівичського**

11 вересня 1937 року

Париж, 11 вересня 1937 р.

Вельмишановний і дорогий Пане Президенте,

Листа вашого з додатками і карткою отримав. Листа і додатки дав перечитати п. ген.

1. Що до голови укр. репрез. П.М., то все, як на мою думку, було дуже добре. Про покладання ним вінка на могилі С.П. довідається з «Тризуба», який виходить. Там є два кліше. Це історичний факт дуже великої ваги. Не знаю чи бачив він О.Я., але наші людей його бачили багато і довго (В.К., А. Яков., ген., я). Було у ВК і прийняття на його честь, проводжали його на двірці наші і т.д. Чоловік дуже розумний, і дуже шкода, що про нього таке виводять на місцях. Мені д-р Студинський, з яким у мене знову нав'язалися стосунки, розказував багато цікавого. У бридж не заграли, бо п. М. просто сказав, що не грає. У мене вражіння, що з побачень і розмов з нашими людьми він задоволений, але своїми справами і клопотами певно не дуже.

2. Що-до листа, якого ви отримали з Парижа і коперту якого прислали, то по всьому видно, що писано його галичанином чи галичанкою. В тому районі, де кинено листа з наших ніхто не живе. Одначе трудно по почерку щось пізнати, п. ген. зайнявся цією справою. Що-до змісту, то незрозумілим є фраза «сповнити наше давнє «приречення». Як щось дізнаємося, то повідомимо. Одначе і без цього листа само собою треба вам дуже вважати на безпеку. Часи тепер рішучі.

3. Бачився я і говорив з Онацьким³⁴⁶, який був в Парижі з Риму. Розповідав дуже цікаві речі, які я вам передам коротко:

а. кн. Т. продовжує свою діяльність політичну направлену, як проти УНР, так і проти Онац. Має контакт тісний з амбасадю наших «приятелів». Онац. робить припущення, що він безпосереднє звідти черпає засо-

³⁴⁶ **Онацький Євген** (1894–1979) – український громадський діяч, журналіст і науковець. Голова прес-бюро у дипломатичному представництві УНР у Римі. Співробітник періодичних видань США та Канади. Із 1929 р. – один з найближчих соратників Є. Коновальця, представник ОУН в Італії. Співробітник націоналістичного журналу «Розбудова нації». У 1936–1940 рр. – викладач Вищого Східного інституту в Неаполі, а з 1940 р. – в Римському університеті. У вересні 1943 р. заарештований та ув'язнений нацистами. Після Другої світової війни емігрував до Аргентини.

би. Про Юра в Італії зацікавилися, бо ніби кн. надав титул графа якомусь Французу (правому). Той з новим титулом був прийнятий наслідним принцем Умберто і отримав від останнього фото з написом: «графу такому то». Ця фотогр. з статтею того ж француза про те, що він «був прийнятий високим достойником «константиновського» ордену св. Юра» кн. Т. була уміщена у Франції. Другі французи почали гвалт і написали до приятелів-італійців, а ті вже звернулися до Онац., мовляв, що таке виробляє твій компатріот. Номер і назву газети Онац. обіцяв прислати. Як буду мати, то дістану і перешлю. Онац. Установив певний контакт з Єр., Донц. і Вишив. Останній у Відні говорив в одному Т-ві про те, що у нього є в Римі люде, які успішно працюють. Що то за «праця» – не знати.

б. Онац. в повному курсі наших внутрішніх справ. Навіть до того, що наш «приятель» виїздить і мають прислати другого, який мовляв підтягне наших чинників і т.д. Говорив, що ми віддали вже Крим і цього не маємо права робити і т.д. Він спеціально про це статтю писав, вимагаючи спростовання, але ніякого спростовання не було. Говорив про те, чому він пристав до наці: він свого часу писав О.Я. просючі інструкцій для Риму, але дістав відповідь: сидіть тихо і чекайте. Він чекав три роки і нарешті пішов працювати, зв'язавшись з наці. Говорив про шкідливість концепції УНР. Дещо висловлював наївне, а в дечому мав і рацію. Мав рацію у нашому непрогресовому консерватизмі і в траченню ритму в роботі. Що-ж до самої шкідливості, то я примусив його глибше вдивитися й він побачив, що не так воно виглядає, як у «них» представлено, і стосунки з нашими «приятелями», і організаційна робота і т.д. Врешті він признався, що наці справді хибно взяли таке психологічне наставлення що-до нас і це треба виправити. Особливо в стосунку звичайної роботи громадської. Не знаю, чи говорив він з «своїми», чи ні, і чи не «вздули» вони його за ці переговори. Але я буду тримати контакт з Онац. може що й вийде з цих розмов, принаймні в розумінню ділового контакту, щоб вони менше нам шкодили. Так само він говорив, що в Італії наша концепція мала б дуже великий успіх, якби не мали ми інших «союзників», бо мовляв Італія хоче мати Велику Україну, що замінила б їм Росію.

4. Приступаємо до видання збірника «Вояка». Од вас чекаємо і привітання і дозволу на ваш портрет, тільки який? Напишіть нам про це.

5. Одночасно тут пишу листа до Петруся по своїм справам. Прошу ласкаво йому передати.

б. 18 виїжджає до Парижа Ю. Липа³⁴⁷, про це отримав картку. Коли щось маєте передати, то тоді через нього.

Щире вам привітання від всієї родини.

Щиро відданий вам.

О.Я. був у ВК на прийомі. Змiнiвся зовнiшнє жахливо i почуває себе прибитим. Була з ним i тьотя Паша, яка спочатку не здоровалася нi з ким. Дивна компанiя.

Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівницького Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.

№ 227

**Лист лицарів Хреста ім. Симона Петлюри
до Андрія Лівницького**

1 березня 1942 року

Високоповажний Пан Президент,
Заступник Головного Отамана
Д-р Андрій Лівницький
Варшава

Лицарі Хреста ім. Головного Отамана С. Петлюри вітають Вас, Пане Президенте, в дні перших організаційних зборів і просять о ласкаве прийняття Вашого Патронату над І-шою Дружиною лицарів Хреста ім. С. Петлюри при філії У.Н.О. в Позен. Посилаємо лицарський привіт.

Слава Україні!

Позен, 1/ІІІ. 42 р.

Далі йде 27 підписів.

ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 2. – Спр. 171. – Арк. 100.

³⁴⁷ **Липа Юрій** (1900–1944) – український письменник і публіцист, лікар за фахом. Із 1920 р. – на еміграції жив у Польщі, згодом в Галичині. Був пов'язаний з українським націоналістичним рухом.

№ 228

**Лист Мілени Рудницької³⁴⁸
до Андрія Лівницького**

1 серпня 1948 року

Копія.

Женева, 1 серпня 1948.

Мілена Рудницька

Case Five 290

Senere

Високодостойний Пан

Андрій Миколайович Лівницький

Президент Української Народної Республіки

Вісбаден

Високодостойний Пане Президенте.

В хвилині тріумфу репрезентованої Вами Ідеї, коли все, що в українському громадянстві живе і здорове, об'єдналося довкола Вашої Особи, як найвищого носія національно-державної традиції та визвольної боротьби Українського Народу, – прошу Вас, Високодостойний Пане Президенте, прийняти вислови моєї глибокої поваги і відданости. Нехай Господь Бог дозволить Вам завершити розпочате діло до щасливого кінця, поки наша Батьківщина засяде в народів вільних колі й українські вигнанці повернуть під Вашим проводом на Рідну Землю.

Дозвольте мені одночасно передати Вам також особисті найсердечніші побажання всього добра, а передусім сил і здоров'я на многі літа.

Мілена Рудницька

**Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 8.2.1. Архів Є. Прокопович. Листування з особами на літери
А-С. Листи Лівницького Андрія до Прокопович Є. 1931; 1948 р.; б.д.
Додаток: окремі рукописні та машинописні документи, надіслані
А. Лівницьким Є. Прокопович.**

³⁴⁸ **Рудницька Мілена** (1892–1976) – українська громадсько-політична діячка, журналістка, письменниця. У 1921–1928 рр. – викладач на Вищих педагогічних курсах у Львові. 1920–1930 рр. – одна з ідеологів і лідерів українського жіночого руху Західної України – голова Союзу Українок, Українського жіночого конгресу в Станиславові, Світового Союзу Українок. Активна діячка УНДО, посол до польського сейму (1928–1935 рр.). Відстоювала в Лізі Націй українські петиції щодо пацифікацій та голоду в радянській Україні.

№ 229

**Лист Української Центральної Репрезентації Аргентини,
Парагваю та Уругваю до Андрія Лівіцького**

1948 рік

Копія.

Буенос Айрес, року Божого 1948

На руки Його Ексцеленції Пана Президента

Української Народної Республіки Андрія Лівіцького.

Ваша Ексцеленція!

З огляду на довершення так важного історичного акту, Українська Центральна Репрезентація Аргентини, Парагваю та Уругваю, бажає Вашій Ексцеленції, разом з нововибраним урядом та Українській Національній Раді, витривалості і повного успіху Ваших національних завдань.

Просимо Всевишнього, щоб Вам допоміг досягнути ті ідеали, за які боролися наші предки, хай Господь Милосердний дасть Вам всіх сил, щоби Ви могли виконати те велике діло.

Українська Центральна Репрезентація Аргентини, Парагваю та Уругваю віддається цілковито до Ваших послуг та розпорядків, щоб своєю скромною допомогою по можності могла також прислужитись до відбудови Української Держави.

Хай живе Ваша Ексцеленція Пан Президент.

Хай живе Український уряд.

Хай живе Українська Національна Рада.

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава.

За Українську Центральну Репрезентацію Аргентини, Парагваю й Уругваю.

Генеральний секретар (-) Григоращук Іван

Голова (-) Володимир Савич

Печатка.

Українська бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. – Спр. 8.2.1. Архів Є. Прокопович. Листування з особами на літери А-С. Листи Лівіцького Андрія до Прокопович Є. 1931; 1948 р.; б.д. Додаток: окремі рукописні та машинописні документи, надіслані А. Лівіцьким Є. Прокопович.

№ 230

**Лист Миколи Ковальського
до Андрія Лівіцького**

23 лютого 1952 року

Париж, 23.2.52

В. Шановний і дорогий Пане Президенте,

Сьогодні отримав листа від п. полк. Шраменка³⁴⁹, що пише до мене з доручення Миколи Андрієвича. Виходить, що за роботу Созонтова при моїй допомозі нас «криють», бо там є така фраза: «на жаль, найбільше треба ствердити, що поступовання Панів пішло в розріз з цими постановами, а найгірніше те, що отже номінально «виломалися» з загальної лінії, наслідки чого можуть бути навіть негативні, – «виломалися» якраз представники УНДС».

В чому річ? Де це Мик. Андр і полк. Шраменко вчитали, що ми «виломалися»? І копія листа Соз. до прем'єра Барана? Хто і які давав зобов'язання? Хто говорив з росіянами? Що це за фантазії? Була лише розвідка з явною метою затримати грузин, щоб грузини не «виломалися» із загального нашого фронту поневолених народів. Ця місія інж. Созонтову вдалася. І це називає Мик. Андр. і полк. Шраменко – «виламанням»?

Думаю, що, давши до відома листа полк. Шраменка до відома інж. Созонтова – для останнього буде це «холодним душем» і можливо навіть з такими «негативними» наслідками, як його демісія з поста представника ВО УНРади. Знаю його «вспильчивий» характер.

На жаль, констатую, що всі ці справи являються наслідком:

1) утворення в Аутсбурзі-Мюнхені гіршої атмосфери, як була у покійному Тарнові.

2) зміни відношення Мик. Андрієвича до моєї особи (посилаю вам копію мого листа до Мик. Андр.).

³⁴⁹ **Шраменко Микола** (1891–1974) – полковник (генерал-хорунжий на еміграції) Армії УНР. З вересня 1919 р. – т.в.о. командира 2-го Залізничного полку Армії УНР. Учасник Першого та Другого Зимових походів Армії УНР. У 1922 р. – командир 4-го Збірного куреня 4-ї Київської стрілецької дивізії Армії УНР. У 1920-1930 рр. – жив на еміграції в Польщі, з 1944 р. – в Німеччині, заступник голови Союзу українських вояків.

3) інтригами п Голіяна³⁵⁰, який є особистим приятелем ст. Барана і у якого стосунки з Соз. не дуже добрі. Голіян, після поїздки до Німеччини, день десять не з'являвся до Соз. і його не інформував про свою подорож, а головне їздив діставати, ніби, гроші для своєї газети «Соборна Україна» без відома Созонт. І лише на виклик Соз. з'явився й почав оправдовуватися. Голіян дістав від Нац. Ради – 200.000 фр., як позики для своєї газети, ще винен в друкарню до 100.000 фр. і газети не пускає, а грошей не має. Мел-ці і бан-ці це все давно знають, що він дістав для себе гроші з фондів Нац. Ради. Крім того, йому не подобається, що я помагаю зараз в роботі Созонтову, очевидно думаючи, що я хочу грати якусь роллю. А я лише чекаю, що зачеплюся на роботу у французькому якомусь підприємстві і з приємністю чекаю закінчення моєї «політичної» кар'єри.

Добре, що є ваші листи до Соз. Коли б їх не було, а був лише лист полк. Шраменка (вартість якого я тепер вже пізнав), то думаю, треба було б ВО думати про те, хто буде робити роботу в Парижі. В кожному разі, у мене вже менше охоти до роботи.

Маємо вже реальні деякі здобутки, а тут не тільки сумніви в нашій національній чесності, а ще й «нагинки».

Тим часом кінчаю листа і зичу всього найкращого.

Щиро ваш М.К.

P.S. Наш ген. О.У. участі в процесі не приймає, бо працює фізично й одійшов од активного чину. Та у нього стосунки з Соз. теж не дуже. То довга історія оповідати.

**Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі. –
Спр. 18.1. Архів Миколи Ковальського. Листування Лівіцького
Андрія, Президента УНР 1936–1953 рр.**

³⁵⁰ **Голіян Роман** (1899–1966) – український військовий і громадсько-політичний діяч, журналіст. Старшина УГА та Армії УНР. Активний учасник УНДО, від якого був обраний членом Президії Української національної ради.

РОЗДІЛ 3
**КОПІЇ ЛИСТІВ АНДРІЯ ЛІВИЦЬКОГО
ЗРОБЛЕНІ РАДЯНСЬКИМИ СПЕЦСЛУЖБАМИ**

№ 231

**Копія листа В'ячеслава Липинського
до Андрія Лівницького**

7 березня 1925 року

Иностранное Отделение
Г.П.У. Украины
Из сводки № ____
Материал № 1600
От ИНО ОГПУ
Первоисточник из Берлина
Степень достовер. ____
Когда отослан матер. ____
Когда получен ____
Копии переданы:
1) д. №7
2) СО
3) 5 гр. КРО
4)
№ дела 2а стран ____
Пом. Нач. КРО [Підпис]
Упол. ИНО [Підпис]
4/VI 1926 г.
№ 443/ИНО

Письмо Липинского Левицкому.

Высокоуважаемый господин Левицкий.

Я чрезвычайно доволен, что попытки, которые предприняла наша партия еще в минувшем году по вопросу соглашения с правительством УНР наконец принимают реальный характер.

Я должен признать, что демократия УНР, понимая огромное значение идеи национально объединения, отнеслась к этой попытке и ее существованию чрезвычайно серьезно, исходя из соображений реальной политики и осознала необходимость выхода из того тяжелого положения, в котором очутилось Украинское государство. Победило осознание национальных интересов украинского народа. Мы преследуем одну общую цель освобождения Украины от Московской оккупации и восстановления единого могущественного, свободного Украинского Государства. (Несколько слов не поддаются прочтению)... до настоящего момента наши пути были запутаны, но они сольются в один широкий путь к нашей общей окончательной цели: независимого Украинского государства.

В настоящее время уже нужно обсудить кто должен встать во главе свободного Украинского государства. Это должен решить сам народ.

Сейчас для нас основной и реальной политической задачей является изгнание большевиков из Украины. Эта задача будет служить стимулом для объединения всех активных национальных украинских элементов, как на Украине, так и в эмиграции.

Для изгнания с нашей родины врагов украинского народа и всего культурного мира необходимо считаться с реальной политической действительностью и всеми силами проводить в жизнь план наших общих действий на Украине.

Для меня будет особенно радостным день, когда наконец украинцы, независимо от своих политических убеждений, объединятся под общим знаменем и поведут борьбу за освобождение родной страны.

Мы должны быть благодарны Вам за то, что Вы сумели, благодаря своему влиянию устранить те противоречия, разделявшие нас от демократических элементов УНР и мы наконец пришли к сближению. Пусть в совместной братской работе выковывается единение нашего великого народа и это объединение даст нам возможность

освободить нашу родину от большевистских оккупантов, приведет к порядку на нашей земле в целях восстановления правового самостоятельного независимого государства.

Прошу принять уверения в моем искреннем к Вам уважении.

Вячеслав Липинский.

Райхенау 7/III-25 года.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 220.

№ 232

**Копія листа Андрія Лівницького
до Яна Токаржевського-Карашевича**

16 жовтня 1925 року

М.Ш. 5/XI-7.

ИНО ОГПУ

24476/п от 6/XI

т.т. Менж.³⁵¹, Ягоде³⁵²,

Литвинову³⁵³

³⁵¹ **Менжинський Вячеслав** (1874–1934) – радянський державний і партійний діяч, один з керівників органів державної безпеки СРСР. З грудня 1918 р. – член колегії Народного комісаріату закордонних справ РСФРР. З 17 травня 1919 р. – заступник, згодом – народний комісар робітничо-селянської інспекції УСРР, член колегії ВУЧК. З вересня 1919 р. – уповноважений Особливого відділу ВЧК та член президії ВЧК. У лютому-липні 1920 р. – заступник начальника, у липні 1920 – липні 1922 рр. – начальник Особливого, Секретно-політичного відділів ВЧК. З вересня 1923 р. – 1-й заступник голови ОДПУ СРСР. У 1926 р. очолив ОДПУ СРСР. З 1927 р. – член ЦК ВКП(б).

³⁵² **Ягода Генріх** (1891–1938) – радянський державний і партійний діяч, один з керівників органів державної безпеки СРСР. З листопада 1919 р. – завідувач справами Особливого відділу ВЧК, член колегії ВЧК. З 1923 р. – начальник Особливого відділу ГПУ, з вересня 1923 р. – другий заступник голови ОГПУ, водночас начальник Особливого, згодом Секретно-оперативного відділу ОГПУ. З жовтня 1929 р. – перший заступник голови ОГПУ, з липня 1934 р. – нарком внутрішніх справ СРСР, в 1935 р. – генеральний секретар державної безпеки.

³⁵³ **Литвинов Максим** (1876–1951) – радянський державний і партійний діяч. З 1918 р. – член колегії Народного комісаріату закордонних справ РСФРР, дипломатичний представник РСФРР у Великій Британії. У 1920 р. – уповноважений представник і торговий представник РСФРР в Естонії. З травня 1921 р. – заступник народного комісара закордонних справ, уповноважений РНК РСФРР з валютних операцій. У 1922 р. – заступник голови радянської делегації на Генуезькій конференції, голова радянської делегації на Гаазькій конференції. З 1928 р. фактично очолював Наркомат закордонних справ, з 1930 р. – нарком закордонних справ СРСР. З 1934 р. – член ЦК ВКП(б).

т. Балицкому³⁵⁴

Ю.

Б.

к делу...

Начино: [Підпис]

Особоуполном.: [Підпис]

Совершенно Секретно.

Перевод с украинского.

У.Н.Р.

Министерство Иностр. Дел

Деп. Иностранных Снош.

№322

16 октября 1925 года.

г. Варшава

Письмо А. Левицкого – Токаржевскому.

Вопрос политического сближения Речи Посполитой Польской и Советов и приезд Чичерина³⁵⁵ в Варшаву вынудил коллегия министров УНР ближе рассмотреть эту проблему. Заслушав доклад г. министра А. Левицкого о конференции его с премьер-министром г. Грабским³⁵⁶ Коллегия министров УНР приняла к сведению, что вопрос польско-советского сближения отнюдь не угрожает продолжению деятельности УНР на территории Польши. Визит Чичерина в Варшаву

³⁵⁴ **Балицкий Всеволод** (1892–1937) – радянський державний і партійний діяч, один з керівників органів державної безпеки СРСР та УСРР. Із грудня 1919 р. – голова Київської губчека та повноважний представник ВЧК на Правобережній Україні. З квітня 1920 р. – заступник голови центрального управління ЧК, у квітні 1921 – березні 1922 рр. – заступник голови, а також командувач військами ВУЧК. З березня 1922 р. – заступник голови ДПУ, у 1923–1931 рр. – голова ДПУ УСРР і повноважний представник ОДПУ по УСРР. У 1923–1934 рр. – член Колегії ОДПУ СРСР. У 1930–1934 рр. – заступник голови ОДПУ СРСР, впродовж листопада 1932 – лютого 1933 рр. – особливоуповноважений ОДПУ по Україні.

³⁵⁵ **Чичерін Георгій** (1872–1936) – радянський державний і партійний діяч, дипломат. У 1918–1923 рр. – народний комісар закордонних справ РСФРР. У 1923–1930 рр. – народний комісар закордонних справ СРСР.

³⁵⁶ **Грабський Владислав** (1874–1938) – польський державний і політичний діяч. У 1920 та 1923–1925 рр. – прем'єр-міністр і міністр фінансів Польщі. У 1923–1938 рр. – завідувач кафедри економічної політики, водночас 1926–1928 рр. – ректор Головної школи сільського господа у Варшаві.

ве и предполагаемый ответный визит Скшинского³⁵⁷ в Москву имеют политический характер, так как Польша и Советы хотят совместно бороться против гарантийного пакта. Само собой разумеется, что сейчас политическое положение и экономический кризис в Польше не разрешают правительству Речи Посполитой Польской продолжать его... политику. Он вынужден на некоторое время принять меры к установлению мирных сношений с Советами. Однако, это не значит, что Польша войдет в Союз с большевиками.

Правительство Речи Посполитой Польской, получив гарантию для своих восточных границ, хочет прежде всего поправить свои финансы и только после этого обсудить вопрос политической ориентации на восток или на запад.

Сообщение о том, что Польша идет в союзе с большевиками по существу является тенденциозным. Если-бы даже кто-либо (из членов теперешнего правительства Польши и стремился к союзу с советами, он не найдет большинство за свою идею ни в Сейме, ни в общественном мнении. Политическое и экономическое положение Польши не разрешает ей ни в коем случае связаться с большевиками. Следовательно, и для УНР нет никакой опасности. Наоборот, сейчас Польскому правительству угрожает кризис, предвидится приход к власти сторонников украинско-польского союза, что улучшит условия для политики У.Н.Р.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 34–35.

№ 233

**Копія листа Андрія Лівницького
до Яна Токаржевського-Карашевича**

21 жовтня 1925 року

С.Щ.-9, 21/Х-25
ИНО ОГПУ
23424/П от 21/Х
1) Литвинову

³⁵⁷ **Скшинський Александр** (1882–1931) – польський громадсько-політичний діяч, дипломат. З 1919 р. – представник Польщі в Румунії. У 1922–1926 рр. – із перервами обіймав пост міністра закордонних справ Другої Речі Посполитої. У листопаді 1925 – травні 1926 рр. – прем'єр-міністр Польщі.

- 2) Мен., Ягоде
 - 3) Балицкому
 - 4) Б
 - 5) Ђ
 - 6) В
 - 7) Ю
 - 8) Т
 - 9) к делу
- Начино Особоуп.

Сов. Секретно

Перевод с украинского.

Письмо А. Левицкого – Токаржевскому (директивное)
о возобновлении связи с Германией в Париж.

Письмо от 2 сентября с.г. было нами получено и обсуждалось на заседании здесь присутствующих министров и некоторых доверенных политических деятелей.

Наибольшее внимание было обращено на вопрос о возобновлении связи с Германией и заинтересовании ее в возрождении украинского государства. Выслушав соображения наших политиков и ознакомившись с современным политическим положением, а также учтя взгляды ответственных политических деятелей польской Речи Посполитой, мы убедились, что нам необходимо обратиться к Германии за поддержкой, для УНР. Затем нами обсуждался вопрос о форме, в которой эта поддержка нами может быть принята.

Прошлое свидетельствует о непопулярности немцев на Украине и поэтому их появление могло бы больше укрепить большевиков, чем повредить им. Зато их появление в России – это иное дело. И поэтому мы считаем, что помощь немцев Украине может вылиться в форму политической, финансовой и технической поддержки.

Сведения о связи Скоропадского с немцами и о его политической деятельности и планах были нами переданы г. Хотько, в подробном докладе из самого центра гетманцев.

Так как эти сведения чрезвычайно интересны и могут пригодиться в Вашей закордонной деятельности важно, чтобы в основном Вы о них узнали.

«В Берлине, в сентябре м-це, состоялись совещания гетманцев с участием Скоропадского. На этих совещаниях обсуждалось возобновление деятельности хлеборобских организаций за границей и возобновление связи с Украиной. Было решено организовать в Германии, Франции, Чехословакии, Польше, Венгрии и Румынии «Украинские Хлеборобные Комитеты», на которые возложить задание завязать сношения с хлеборобскими организациями указанных государств и заинтересовать их в реставрации гетманства на Украине.

Сам Скоропадский продолжает поддерживать связи с Германией и рассчитывает на поддержку с ее стороны. Он не только измышляет разные планы похода на Украину, но и серьезно задумывает реализовать их, при помощи немцев. Дальше – он все время находится в тесном контакте с русскими монархистами группы Кириллы, которую поддерживают влиятельные немецкие круги, Кирилловцы признают гетмана на Украине, но под протекторатом России, на что Скоропадский согласен. Как гетманцы, так и кирилловцы рассчитывают на изменение отношения Западной Европы к Советам и на то, что Германия получит мандат на ликвидацию большевистской власти и установление порядка на Украине и в России.

Поэтому Скоропадский, располагая значительными фондами, полученными из Америки, развернул работу не только политическую, но и военную. С немецкими военными, своими приятелями, он разрабатывает военный план похода на Украину. Правда, пока еще это только планы, но нам надо считаться с ними, а также с тем, что влияние Скоропадского в Германии довольно солидно, так что если Германия согласится на английский план против Советов, то гетманцы могут рассчитывать на восстановление гетманата на Украине.

«Центральной Управой объединенных украинских хлеборобских организаций» было выпущено воззвание, указывающее, что большевистская власть клонится к упадку и призывающее украинский народ к борьбе за гетманат, подчеркивая, что власть гетмана признают и галичане».

Эти новые попытки Скоропадского хотя и серьезны, всё-таки не представляют из себя опасности, которой мы не могли бы побороть. Но на всякий случай нам необходимо иметь за собой немецкие демократические круги и поэтому вы должны непременно позаботиться о возобновлении связи с немцами.

№ 234

**Копія листа Андрія Лівіцького
до Яна Токаржевського-Карашевича**

25 листопада 1925 року

Иностранное отделение
Г.П.У. Украины
Из сводки №____
Материал №38265
От ИНО ОГПУ
Первоисточник____
Степень достовер.____
Когда отослан матер.16/XII
Когда получен 18/XII
Копии переданы:
1)
2) В д №7
3)
4)
№ дела 2 стран____
Нач. Ино
24/XII 1925 г.
№315

Перевод с украинского фотоснимка.
Министерство Иностранных Дел
Департамент Иностранных Сношений
№330, 25-го ноября 1925 года.
гор. Варшава
Г-ну министру Иностранных Дел в Париже.

Ваше письмо от 12-го ноября с.г. мы получили. Извещение о признании кредитов является в настоящий момент для нашей будущей борьбы важным фактором и серьезным показателем, что воссоздания УНР является для запада фактом...

Между прочим, сообщаем, что из Украины мы получили письмо где просят о пересылке им на необходимые расходы 5 тысяч долларов.

...

Для Вас будет интересно узнать, как обстоит дело с кризисом правительстве Польской Республики. Основные причины кризиса находятся в финансово-хозяйственной политике. К этому прибавился еще и другой вопрос, с политической стороны необычайного значения, ибо он касается вопроса в чьих руках будет находиться власть над польской армией. Кризис принял острую форму, главным образом потому, что маршал Пилсудский остро поставил вопрос о смене министра военных дел. Напряжение дошло до того, что каждому из нас казалось, что со дня на день произойдет военный переворот. Решительность маршала Пилсудского, за которым стали все левые политические группировки, просто заставило его противников принять его предложение. Они сводили к двум пунктам, а именно: 1) пост министра Военных Дел будет занят лицом, на которое маршал Пилсудский даст свое согласие, 2) правительство оставит политику кокетничания с Советской Россией. После принятия этих предложений граф Скшинский сформировал новое правительство, в котором он сам принял поста премьер-министра и Иностранных Дел. Пост министра Военных Дел займет один из генералов сторонников маршала Пилсудского, вероятно генерал Желиговский³⁵⁸. В кабинете имеется два социал-демократа – один из них Морачевский, большой приятель Пилсудского и бывший премьер-министра Польши – так что в общем кабинет является более или менее лево-коалиционным. Судя по разговорам, которые я вел с видными польскими политиками и партийными лидерами, представленными в кабинете, политика нынешнего правительства будет больше соответствовать интересам УНР, чем политика бывшего правительства Грабского.

По нашему мнению Польская Республика сейчас переживает большой финансово-экономический кризис, чем в 1923 году и нужно считаться еще с тем, что кризис примет еще более острые

³⁵⁸ Йдеться про генерала Луціяна Желіговського (1865–1947), який у жовтні 1920 р. за ініціативою Ю. Пилсудського на чолі Литовсько-Білоруської дивізії здобув Вільно, утворивши т.зв. Центральну Литву.

формы. Если польские финансы не получают теперь из-за границы необходимые для оздоровления кредиты, то нужно серьезно считаться с внутренними волнениями, которые в конечном счете приведут к провозглашению военной диктатуры.

Председатель Совета Министров (подпись)
Левіцький.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 72–72 зв.

№ 235

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівіцького**

2 лютого 1926 року

Иностранное отделение

Г.П.У. Украины

Из сводки №___

Материал №834

От ИНО ОГПУ

Первоисточник Берлин

Степень достовер. ___

Когда отослан матер. 24/II

Когда получен ___

Копии переданы:

1) д №7

2) V гр.

3) С.О.

4)___

№ дела 2 стран___

Нач. Ино:

Пом. Нач. Ино [Підпис]

9/3 1926 г.

№110

Письмо Токаржевского к А. Левицкому
от 2/II-26 года.
Бюро министра
Иност. Дел УНР
Париж II/II-26 г.

Г-ну Пред. Совета Министров УНР.

В связи с нашим совещанием с английским послом Лордом Кров, о котором я Вам писал в письме от 18/1-26 г. напоминаю Вам еще раз, что г-н посол просил нас прийти на другое свидание. На этом втором свидании он заявил, что получил от своего правительства поручение войти в более близкие отношения с делегацией УНР в Париже. Затем он заявил, что английское правительство интересуется вопросом, какими силами политическими и военными, в случае надобности, правительство УНР может располагать на Украине. Он просил нас, чтобы правительство УНР дало ему по возможности подробную информацию по этому вопросу, а также обзор нашей деятельности на Украине.

Делегация УНР считает необходимым дать англичанам подробную информацию о нашей деятельности на Украине и о силах, которыми располагает правительство УНР, чтобы таким путем больше заинтересовать англичан вопросом об Украине. Нам следует иметь в виду, что английское правительство, хоть и неофициально, но все же очень интересуется вопросом Грузии. Поэтому и нам необходимо поставить вопрос так, чтобы Украина в английской политической орбите стала впереди Грузии...

Для изготовления необходимого доклада нам необходимы последние сведения из Украины и материалы о деятельности правительства на Украине. Поэтому прошу Вас по возможности немедленно переслать их через курьера польского посольства в Париже.

Мин Индел УНР: Токаржевский.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 118.

№ 236

**Копія листа Андрія Лівичського
до Симона Петлюри**

10 лютого 1926 року

МЧ 10/III-26 г.
ИНО ОГПУ
№ 1053 от 10/III.
т.т. Балицкому
Менж-Ягоде,
Артузову³⁵⁹
Б
к делу

Начино: [Підпис]
Уполномоч.: [Підпис]

Перевод с украинского.
Письмо Левичского к Петлюре от
10/II-26 г.

У.Н.Р.
Мин. Ин. Дел
Департамент Ин. Сношений
№7
10/II-1926 г.

Г-ну Головному атаману С.В. Петлюре.

Коллегия Совета Народных Министров, считаясь с возможностью перемен на командных постах в польской армии, что будет иметь влияние на ход иностранной политики правительства польской республики, которое в этом случае примет новую политическую ориентацию, считаясь также с изменениями в отношении Польши к Советам и при-

³⁵⁹ **Артузов Артур** (1891–1937) – радянський державний і партійний діяч, один з керівників органів державної безпеки СРСР. У 1919–1920 рр. – особливоуповноважений, завідувач оперативним відділенням Особливого відділу ВЧК. З 1921 р. – заступник начальника Особливого відділу ВЧК – ОДПУ РСФРР. У 1922–1927 рр. – начальник Контррозвідувального відділу ОДПУ СРСР. У 1927–1929 рр. – другий помічник начальника Секретно-оперативного управління ОДПУ СРСР. З січня 1930 р. – заступник начальника, з серпня 1931 р. – начальник Іноземного відділу ОДПУ СРСР. У 1931–1934 рр. – член Колегії ОДПУ СРСР.

нимая во внимание нынешнюю политическую ситуацию внутри самой Польши, – решило все эти вопросы основательно просмотреть на заседании от 6/Ис.г. и довести до Вашего сведения свои взгляды.

Вопрос о том, кто станет главнокомандующим и начальником генштаба польской армии до сегодняшнего дня окончательно не решен. По этому вопросу между правыми и левыми группировками Сейма идет борьба за лица. Ситуация такова, что сейчас трудно поставить прогноз. Противники маршала Пилсудского не отстраняются от борьбы и думают довести ее до конца. Мы все-таки считаем, что победа будет за Пилсудским, поэтому нами своевременно были предприняты шаги для установления тесного контакта нашего центра с группой маршала Пилсудского. Господин министр А. Левицкий имел свидание с министром Морачевским, главным политическим советником Пилсудского, – на котором были затронуты ряд вопросов принципиального характера, касающихся главным образом отношения Пилсудчиков к державному центру УНР. Тут следует принять во внимание, что как маршал Пилсудский, так и его единомышленники стоят за независимость украинской народной республики и за договор польской республики с УНР.

Коллегия Совета Народных Министров получила заверения, что с приходом к власти Пилсудского позиция нынешнего кабинета графа Скшинского будет значительно ослаблена. Его нынешняя ориентация, опирающаяся исключительно на Францию и обращенная главным образом против Германии потерпит поражение и уступит место ориентации на Англию, обращенной против Советов.

Политика графа Скшинского, в которой он был инициатором, касающаяся взаимного сближения польской республики с советской Россией, хотя по существу не принесла Польше никакой пользы, но все-таки имеются кое какие круги, которые за нее стоят и добиваются дальнейшего продолжения этой политики. Но с приходом маршала Пилсудского курс этой политики не удержится. Правительство польской республики приняв тезисы Пилсудского придет на помощь в борьбе за освобождение Украины, и обеспечит ей государственную независимость. Вместе с тем и курс внутренней политики по отношению к украинскому населению на территории Польши получит форму соглашения, что даст снова возможность нашему правительству

объединить около себя галичан и получить их помощь при организации военного похода на Украину.

Председатель Совета Народных Министров А. Левицкий
Директор Департамента
подпись печать.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 127–128.

№ 237

**Копія листа Андрія Лівичського
до Олександра Шульгина**

Березень 1926 року

Иностранное Отделение
Г.П.У. Украины
Из сводки № ____
Материал №1187
От ИНО ОГПУ
Первоисточник Берлин
Степень достовер. ____
Когда отослан матер. 16/XII
Когда получен 24/III
Копии переданы:
1) д. №7
2) СО
3) V гр. КРО
4)
№ дела 2 стран ____
Пом. Нач. КРО
31/III 1926 г.
№212/ИНО

Перевод с украинского фотоснимка.
Письмо Левицкого к Шульгину,
бывш. представителю У.Н.Р. в Париже,
ныне в Праге.

У.Н.Р.
Мин. Ин. Дел
Департ. Ин. Сношений
№10
Варшава.

Высокоуважаемый господин Посол.

Правительство У.Н.Р. получило сведения о создании в Праге «Комитета Объединенных укр. нац. партий», целью которого является объединение всех политических наиболее активных украинских групп. Он создан на платформе борьбы за украинскую государственность, причем не определяется форма государственной власти.

В этом комитете группируются видные политич. деятели, частью по своим убеждениям истинно демократические, частью имеются лица также из гетманского лагеря, и что наиболее важно в нем (в комитете) имеются представители военных организаций У.Н.Р.

Сейчас нельзя точно определить будет ли этот комитет в борьбе против московской оккупации поддерживать Державный Центр У.Н.Р. или он захочет пойти собственными путями. У нас имеются сведения, что некоторое члены комитета хотят перетянуть его на сторону гетманцев.

Если бы это так случилось, то их дело уже с самого начала обречено на неудачу. Дабы не разбивать сил, в интересах освобождения укр. народа является соглашение со всеми политическими группировками и борьба общим фронтом за освобождение Украины.

От себя прошу Вас высокоуважаемый господин посол начать переговоры с Комитетом по вопросу о поддержке Державного центра У.Н.Р. на платформе общей борьбы за освобождение Украины.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 158.

№ 238

**Копія листа Андрія Лівіцького
до Яна Токаржевського-Карашевича**

Травень 1926 року

Иностранное Отделение

Г.П.У. Украины

Из сводки № 1597

Материал № ____

От ИНО ОГПУ

Первоисточник Берлин

Степень достовер. ____

Когда отослан матер. ____

Когда получен ____

Копии переданы:

1) д. №7

2) 5 гр.

3) СО.

4)

№ дела 2а стран ____

Нач. ИНО [Підпис]

Пом. НАЧ. ИНО [Підпис]

26/5 1926 г.

№ 407/ИНО

Совершенно секретно.

Перевод с украинского.

Письмо Левицкого Токаржевскому.

Г-н Министру Индел Укр. в Париже.

Согласно В письма от 3 марта текущего года Коллегия Совета Нар. Министров после обстоятельного обсуждения приняла представленный Вами план созыва конференции политических деятелей УНР, при чем отмечаем, что наиболее подходящим местом для созыва этой конференций явится Париж. По нашему мнению эта конференция должна остановиться также на вопросе о необходимости реконструкции нашего Пр-ва.

Через несколько дней выеду. По дороге заеду в Прагу, чтобы обсудить с нашими политическими деятелями вопросы, связанные с конференцией.

Что касается расходов на делегации из Польши, Чехословакии и Румынии, то эти расходы будут нами покрыты У меня на руках имеются чрезвычайные фонды в размере двадцати тысяч польских злотых, из которых смогу шесть тысяч злот. ассигновать для этой цели.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 216.

№ 239

**Копія листа Андрія Лівницького
до Яна Токаржевського-Карашевича**

14 травня 1926 року

Иностранное Отделение

Г.П.У. Украины

Из сводки № ____

Материал № 2304

От ИНО ОГПУ

Первоисточник Берлин

Степень достовер. ____

Когда отослан матер. 23/VI

Когда получен ____

Копии переданы:

1) д. №7

2) СО

3) 5 гр. КРО

4)

№ дела 2а стран. ____

Нач. ИНО:

Пом. НАЧ. ИНО

8/VII 1926 г.

№ 523

Письмо Левицкого Токаржевскому в Париж.
14-го мая 1926 года.

Следуя нашему решению при возвращении из Варшавы, заехал я в Прагу, чтобы устроить совещание с некоторыми нашими политиками. Совещание происходило с группами, признающими платформу правительства УНР и объединенными в Комитет Украинских национальных партий, т.е. с с-ф, хлеборобами, группой Павленко и группой с-д.

Вообще говоря, почти вся эмиграция в ЧСР, включая с-р, хотя они и против нас высказывается против возвращения на Украину; она требует продолжения борьбы и сохранения наших позиций до момента окончательной ликвидации московско-большевистской власти на Украине. Сейчас для эмиграции в ЧСР не важно кто сидит во главе державного центра УНР и какова их партпринадлежность, зато чрезвычайно интересуются их деятельностью. Создание национальных обязанностей среди этой эмиграции очень большое и национальные интересы они ставят выше партийных обязанностей. Даже часть нашей эмиграции, объединенная вокруг Шаповала и Григорьева и даже некоторые наши коммунисты в ЧСР стоят на национальной платформе и хотели бы видеть национальную власть на Украине, чем власть московских интернационалистов. Интересно, что только эмигранты – галичане, представляющие из себя национально сознательный элемент, сейчас сделались упорными большевиками. Это можно объяснить тем, что их не пускают в Галицию. Полагая, что галичане чрезвычайно активны и что в решающий момент для нас они могут чрезвычайно пригодиться, я решил с некоторыми галицийскими по политиками обратиться к маршалу Пилсудскому с просьбой разрешить им возвратиться в Галицию.

В результате переговоров с Лотоцким, Шульгиным, ген. Павленко, Славинским, Мазепой, Старосельским и др. мы пришли к таким решениям – они считают необходимым в первую очередь объединить все партии и группы, стоящие на национальной платформе. Борьба за освобождение Украины должна продолжаться с помощью иностранцев. Линию правительства УНР, хотя и не в полной мере признают правильной. Ориентацию на Англию и принятые меры у английскому правительству считают весьма целесообразными и одним из наи-

лучших шагов пр-ва УНР. Относительно Державного Центра УНР все согласно высказались за его поддержку.

Примечание ИНО: По имеющимся данным из другого источника Польский Мининдел предписал Берлинскому посольству беспрепятственно выдавать визы украинцам, желающим вернуться в Польшу, обещая не преследовать их.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 250–250 зв.

№ 240

**Копія листа Андрія Лівницького
до Яна Токаржевського-Карашевича**

25 травня 1926 року

Иностранное Отделение

Г.П.У. Украины

Из сводки №__

Материал № 2303

От ИНО ОГПУ

Первоисточник Берлин

Степень достовер. __

Когда отослан матер. 23/6

Когда получен __

Копии переданы:

1) д. №7

2) СО

3) 5 гр.

4)

№ дела 2а стран__

Нач. ИНО [Підпис]

Пом. НАЧ. ИНО [Підпис]

8/VII 1926 г.

№ 522/ИНО

Письмо Левицкого Токаржевскому в Париж
от 25 мая 1926 года.

По установлении нормальных отношений я и г-н ген. Сальский посетили начальника французской военной миссии генерала Дюпон³⁶⁰. Целью нашего визита было устроить через генерала Дюпон свидания с английским послом.

В беседе мы сообщили ген. Дюпон, что по нашей информации с Украины в военном совете красной армии рассматривался вопрос вооруженного конфликта с Польшей. Большевики полагают, что такой конфликт неминуем, поэтому сразу после Варшавского переворота поставили этот вопрос в военном совете.

Сейчас в этом направлении идет большая подготовка. Правительство УНР с своей стороны приняло меры для противодействия акции большевиков. По мнению генерала Дюпона, большевики не устоят против силы польской армии. Он верит в то, что как Франция возлагает свои надежды на своего наилучшего союзника Польшу и считает Пилсудского своим большим приятелем, так и Украина может быть уверенной в помощи Польши и Франции в своих стремлениях к самостоятельности.

На свидании у английского посла г. Молера мы подняли вопрос помощи Англии для Украины в борьбе против большевиков. Он заявил, что по этому вопросу у него есть инструкции правительства, и что он будет поддерживать контакт с нашим центром. В данный момент однако политическое положение требует его усиленного внимания, но сейчас же после урегулирования взаимоотношений он сможет посвятить больше внимания украинским делам...

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 16. – Арк. 249.

³⁶⁰ Дюпон Едуард – очільник французької військової розвідки, керівник Другого бюро в часи Першої світової війни, голова французької військової місії в Польщі.

№ 241

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівичького**

23 липня 1926 року

Сов. Секретно.
Перевод с немецкого.

Газета «Абенд» от 18/III и 19/III-27 г.
«У.Н.Р.» (Украинская Нар. Республика)
Мининдел
№ 369

Сов. Секретно.
Париж 23/VII-26 г

Г-ну Председателю Директории УНР.

С целью точного осведомления Вас о предпринятых нашей делегацией у англичан шагах, я должен сообщить, что переговоры в ближайшем будущем приведут к конкретному результату.

Мы получаем теперь материальную поддержку в размере 1000 фунтов стерлингов. Намечается поддержка нашей эмиграции и содействие антибольшевистской пропаганде.

В настоящее время обсуждается вопрос о нашей деятельности на Украине. С этой целью будут предоставлены крупные суммы, которые, однако, к сожалению, не поступят в ближайшем времени в наше распоряжение. По мнению англичан, активное выступление с нашей стороны на Украине возможно только тогда, когда Англия и союзные державы будут надлежащим образом подготовлены и лишь тогда, когда подойдет подходящий момент. Государства, заинтересованные в антибольшевистском выступлении, переживают экономический и финансовый кризис, ввиду чего приходится на некоторое время отложить осуществление планов Англии и Франции. Последние глубоко убеждены в том, что СССР угрожает тяжелый финансовый и экономический кризис. Такой именно момент будет подходящим в смысле использования в целях антибольшевистской пропаганды.

На соглашение между Францией и СССР рассчитывать не приходится. Раковский уехал в Москву и возможно, что он больше не

вернется. В настоящее время в Париже собрались представители английских, американских и германских финансовых кругов.

Это совещание имеет целью устранить финансовый кризис во Франции и, главным образом, стабилизацию французской валюты. Интересно отметить, что английские и американские финансисты обсуждают также вопрос о предоставлении кредитов СССР.

Упомянутые придерживаются той точки зрения, что государства, предоставляющие кредит СССР не могут рассчитывать на получение такового от правительств Англии и Америки.

Согласно сообщения из достоверных источников, одновременно с принятием мер с целью стабилизации европейской валюты, английские и американские финансисты готовят финансовую и экономическую блокаду против СССР.

Мининдел УНР Токаржевский (подпись).

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 130–130 зв.

№ 242

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівіцького**

29 грудня 1926 року

Газета «Абенд» от 19.3-27 г.

УНР Мининдел № 393

Париж 29/ХІІ-26 г.

Г-ну Председателю Директории УНР

В связи с нашими переговорами с англичанами состоялось совещание нашей делегации, на котором г-н Минвоендел ген. Сальский сообщил о совещании с английскими военными представителями.

В своем докладе г-н Минвоендел указал, что англичан интересует прежде всего вопрос о силах, которыми УНР располагает на Украине, и главным образом, в области Черноморского побережья. Согласно их требования, пр-во УНР должно сконцентрировать все свои силы на юге (России) Украины и создать там базис для оперативных

выступлений. Поддержка со стороны Англии, в случае необходимости, по мнению упомянутых представителей, может прийти только со стороны Черного моря. Поэтому правительство УНР должно создать там соответствующий базис.

Пока что совещание имеет, главным образом, принципиальный и пояснительный характер. Конкретных и обязывающих переговоров еще не было. По мнению генерала Сальского, настоящее совещание является вступлением к обязывающим переговорам. Кроме того, он сообщает, что Англии более желательно образование партизанских отрядов на Украине, чем военная организация правительства УНР за границей. Следует считаться с тем, что Англия окажет поддержку только партизанской организации пр-ва УНР на Украине.

Г-н Военмин ген. Сальский будет продолжать переговоры.
Мининдел УНР Токаржевский (подпись).

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 131.

№ 243

**Копія листа Никифора Григорієва
до Андрія Лівичького**

Не пізніше 19 січня 1927 року

Иностранное Отделение
Контр-Разведывательного Отдела
Г.П.У. У.С.С.Р.

№ 1989/ИНО от 20/І 1927 г.

Источник ИНО ОГПУ

Степень достов. _____

Когда получен материал 19/І

Копии переданы:

- 1 д. 7.
- 2) С.О.
- 3) 5 гр.
- 4)
- 5)

№ дела 2-а № матер. 25020
Нач. КРО. [Підпис]
Нач. ИНО [Підпис]

Сов. Секретно.
Перевод с украинского.
Письмо С-Р Григорьева – А. Левицкому.

На основании наших разговоров в Варшаве, затронутые Вами вопросы и в частности, Ваши предложения, я предложил на обсуждение Закорд. Комитету.

Обсудив все эти вопросы, Закордонный Комитет пришел к заключению, что он не может принять участия в создании единого политического фронта украинских партий, организуемого центром УНР. Закордонный Комитет УПСР считает, что теперешний политический центр УНР не является выразителем мнения всей украинской эмиграции и не есть законно оформленным представителем власти на Украине.

Участие Закордонного Комитета УПСР в создании указанного объединения зависит от изменения позиции центра УНР по вопросу представительственного права, а именно: Закордонный Комитет УПСР требует, чтобы государственный центр УНР был организован по принципу партий и их полезности.

От изменения позиции Вашей группы в этом принципиальном вопросе будет зависеть форма поддержки Закордон. Комитетом УПСР акции Вашей группы.

По вопросу культурного сотрудничества и взаимной материальной поддержки эмиграции Закордонный Комитет УПСР считает необходимым продолжать это дело совместно с Украинским Центральным комитетом в Варшаве, согласно постановления нашей общей конференции, состоявшейся в августе месяце 1926 года в Праге.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 34.

№ 244

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівницького**

5 лютого 1927 року

Иностранное Отделение
Контр-Разведывательного Отдела
Г.П.У. У.С.С.Р.

№ 2737/ИНО от 13/III 1927 г.

Источник ИНО ОГПУ

Степень достов.....

Когда получен материал 8/III

Копии переданы:

1) д. 7.

2) С.О.

3) 3 от.

4)

5)

№ дела 2-а № матер. 25883

Нач. КРО. [Підпис]

Нач. ИНО [Підпис]

Сов. Секретно.

Перевод с украинского.

Письмо МИД УНР Токаржевского – Андрею Лівницькому.

Бюро Министра Индел УНР

Париж 5 февраля 27 г.

Г-ну Председателю Директории У.Н.Р.

Пользуясь случаем, я познакомился с советником посольства г-ном Форстером, который сейчас от имени Германии принимает участие в переговорах с Советом Послов.

В беседе мы коснулись вопроса отношения Германии к борьбе украинского народа за независимую Украину. По словам г-на Форстера, теперешнее немецкое пр-во считает Украину самостоятельным государством, а ее внешне политический характер и внутреннюю политическую систему делом самого украинского народа. Недоволь-

ство украинского народа современным правительством Украины и его стремление к свержению этого правительства – это дело тоже внутренней политики украинского народа. Немецкое правительство не интересуется тем обстоятельством, что Украину представляет в настоящее время, с нашей точки зрения, оккупационная власть. Для него важно, чтобы украинский и немецкий народы находились в дружеских взаимоотношениях. В вопросах международной политики Германия будет поддерживать украинский народ.

В беседе я коснулся целого ряда вопросов отношения и политики Германии к Украине в прошлом и будущем. Впечатление от этого разговора таково, что экономические и политические интересы Германии принуждают ее вести лояльную политику по отношению к Союзу Советских Республик. К борьбе Украины против большевиков теперешнее немецкое правительство относится нейтрально. В этой борьбе Украина не может рассчитывать на его поддержку.

Хотя точка зрения г-на Форстера не имеет официального характера, но она является характерной в отношении мнения немецких официальных кругов о пр-ве УНР.

Мининдел УНР – Токаржевский.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 106–106 зв.

№ 245

**Копія листа Андрія Лівницького
до Яна Токаржевського-Карашевича**

21 лютого 1927 року

Иностранное Отделение
Контр-Разведывательного Отдела
Г.П.У. У.С.С.Р.
№ 2676/ИНО от 9/III 1927 г.
Источник ИНО ОГПУ
Степень достов.....
Когда получен материал 8/III

Копии переданы:

- 1 д. 7.
- 2) С.О.
- 3) 3 от.
- 4)
- 5)

№ дела 2-а № матер. 25968

Нач. КРО. [Підпис]

Нач. ИНО [Підпис]

Сов. Секретно.

Письмо Андрея Левицкого Токаржевскому.

21/II-27 года.

С целью информировать Вас передаю сведения, касающиеся закордонной политики польского правительства.

В закордонной политике Речи Посполитой Польской произошли серьезные изменения. Прежде всего, отмечается изменение ориентации в сторону Англии. Польша считает, что французско-немецкое сближение ослабляет ее союз с Францией. А так, как польская восточная политика больше совпадает с восточной политикой Англии, чему благоприятствуют причины экономические – в настоящее время Польша идет с Англией. Англия гарантировала Польше содействие против Германии и СССР. Такая позиция Англии имеет большое значение не только для Речи Посполитой Польской, но и в первую очередь для нас.

Дальше, польское правительство в своей закордонной политике стремится к заключению польско-итальянского союза. При этом принимает меры также в направлении достижения соглашения с Литвой. В отношении к Германии польская закордонная политика направлена к тому, чтобы добиться гарантий западных границ Речи Посполитой Польской, без всяких уступок в этом отношении. Прежде Польша за гарантии ее западных границ готова была идти на уступки не только политического характера, но и территориальные. В настоящее время, когда Англия стала поддерживать Польшу, Польское правительство изменило свою позицию к Германии и не думает ценою уступок идти на соглашение с ней.

Что касается СССР, то позиция польского правительства для нас совершенно ясна и понятна. Здесь нельзя говорить о каком-ли-

бо соглашения и сближения. Однако, обстоятельства требуют, чтобы польское правительство не прерывало сношений с большевиками.

Предложения Москвы заключить договор о неагрессивности остаются... и взаимоотношения СССР с Польшей следует считать весьма неустойчивыми. Маршал Пилсудский и его правительство несколько не изменили своей точки зрения в отношении польской политики на Востоке.

Сейчас в Варшаве между представителями Англии, Франции, Италии, Румынии и Польши ведутся переговоры по вопросу общей их акции в Лиге Наций против СССР.

В настоящее время украинским вопросом интересуются почти все европейские государства. Я виделся с ... (фамилия неразборчиво) послом Италии, г-ном Миллером, послом Англии, затем с д-ром Гирсой³⁶¹, послом ЧСР. В общем, для УНР перспективы улучшаются. Украинский вопрос стал проблемой европейской политики. Все ясно видят, что на востоке без помощи Украины мира не будет.

(подпись) Лівіцький

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 105–105 зв.

№ 246

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівіцького**

21 лютого 1927 року

Иностранное Отделение
Контр-Разведывательного Отдела
Г.П.У. У.С.С.Р.
№ 2547/ИНО от 24/III 1927 г.
Источник ИНО ОГПУ
Степень достов. _____
Когда получен материал 23/III

³⁶¹ **Гирса Вацлав** (1875–1954) – чеський громадський і політичний діяч. У 1921 р. – голова комісії з допомоги голодуючим у Росії. У 1921–1927 рр. – заступник міністра закордонних справ Чехословацької Республіки, допомагав українським емігрантам у Чехословаччині. У 1927–1937 рр. – посол Чехословацької Республіки у Польщі (водночас у 1927–1934 рр. – у Фінляндії), у 1935–1938 рр. – в Югославії.

Копии переданы:

- 1 д. 7.
- 2) С.О.
- 3) 3 отд.
- 4)
- 5)

№ дела 2-а № матер. 25969

Нач. КРО. [Підпис]

Нач. ИНО [Підпис]

Сов. Секретно.

Письмо Мининдела УНР Токаржевского
Андрею Левичкому от 21-го февраля 27 года.

Сегодня из Лондона я получил весьма интересное для нас известие, что нашему военному представителю удалось закончить переговоры с успешным результатом.

По сведениям англ. посла г-на Кроф. во время теперешней сессии Лиги Наций в Женеве будут происходить отдельные совещания заинтересованных государств по советскому вопросу. Это значит, что в акции против Советов примет участие и Лига Наций.

В частности, извещаю Вас, что наши делегаты получили 2000 фунт. стерлингов. Из них 1.000 ф.ст. переведено на Ваше konto в Варшаве.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 87.

№ 247

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівичького**

4 березня 1927 року

Иностранное Отделение
Контр-Разведывательного Отдела
Г.П.У. У.С.С.Р.
№ 2790/ИНО от 18/III 1927 г.
Источник ИНО ОГПУ

Степень достов.....

Когда получен материал 16/III

Копии переданы:

1) д. 7.

2) С.О.

3) 3 от.

4)

5)

№ дела 2-а № матер. 26675

Нач. КРО [Підпис]

Нач. ИНО [Підпис]

Сов. Секретно.

Перевод с украинского.

Письмо МИД УНР Токаржевского –
Председателю Директории УНР Левицкому от 4/III-27 г.

В Парижских дипломатических кругах оживленно обсуждаются англо-китайский и англо-советский конфликты, предполагаемые к разбирательству в Женеве.

Все убеждены, что вопрос изоляции СССР в международной политике будет решен в Женеве положительно. Никто не верит в близость вооруженного конфликта Англии с Советами просто потому, что Англия его не желает. Однако, этот конфликт неизбежен, но наступит он только после ликвидации англо-китайского конфликта.

Этим можно объяснить то обстоятельство, что англичане в переговорах с нами по вопросам активного выступления весьма сдержаны, замечая, что активное выступление зависит от степени подготовки внутри России.

Меня посетил г-н Гирса, сообщивший о взаимоотношениях его группы с английским правительством. Николаевцы не удовлетворены направлением англо-польской политики. Вопрос в Украине. Англия больше склоняется в сторону польской политики в украинском вопросе, николаевцам же это не с руки. Они хотят вопрос об Украине связать с вопросом будущей России. По этому вопросу николаевцы стремятся начать переговоры с нами. Они считают, что против большевиков целесообразнее выступить единым фронтом, а

не разобщено. Таким образом помощь иностранных государств для противобольшевистской агрессии можно лучше реализовать.

Со слов Гирсы можно заключить, что николаевцы не надеются на поддержку их в самой России и поэтому стремятся вопросы об Украине и России объединить, чтобы таким образом на Украине найти поддержку для их борьбы за Россию.

Не приняв на себя никаких обязательств, я заявил г-ну Гирсе, что после согласования этого вопроса с нашим Державным Центром, я сообщу г-ну Гирсе позицию нашего правительства.

С моей точки зрения политическая ситуация не разрешает нам связывать вопрос об Украине с вопросом о России.

Подпись.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 113–113 зв.

№ 248

**Копія листа Андрія Лівницького
до Яна Токаржевського-Карашевича**

10 березня 1927 року

Иностранное Отделение
Контр-Разведывательного Отдела
Г.П.У. У.С.С.Р.

№ 2549/ИНО от 24/III 1927 г.

Источник ИНО ОГПУ

Степень достов. 1

Когда получен материал 23/III

Копии переданы:

1 д. 7.

2) С.О.

3) 3 от.

4)

5)

№ дела 2-а № матер. 25971

Нач. КРО. [Підпис]

Нач. ИНО [Підпис]

Сов. Секретно.

Письмо Андрея Левицкого Токаржевскому.
УНР. Министерство Индел Департамент Ин. Сношений №12
10. 3. 27 года.

Г-ну Министру УНР Ин. Дел в Париже.

Вероятно из прессы Вам уже известно, что наш приятель г-н Голувко назначен Нач. Восточного Департамента Мин. Ин. Дел. Это назначение для нас и вообще для дела Украины имеет огромное значение. Свидетельствует о том, что политика теперешнего пр-ва Речи Посполитой Польской, а в частности гр-на маршала Пилсудского в отношении Украины, направлена путем реализации условий, положенных в основание нашего договора с Польшей.

Непосредственно после своего назначения г-н Голувко сделал мне визит. Мы обсудили все вопросы, касающиеся наших взаимоотношений с Польшей и в частности – планы Польши относительно Украины.

По словам г-на Голувко политика Польши в отношении Украины направлена к возрождению УНР. О каком-либо сближении или соглашении Польши с Москвой не может быть и речи. Польша в своей закордонной политике по украинскому вопросу приняла меры в Лондоне, Париже и Риме с целью выяснить отношения западных государств к Украине. В своей восточной политике пр-во Речи Посполитой Польской в настоящее время ставит себе целью в первую очередь добиться соглашения с галичанами и в этом направлении приняты соответствующие меры.

На днях г-н д-р Гжебовский созывает собрание доверенных людей г-на маршала Пилсудского, на котором будут обсуждаться наши дела. На это собрание приглашены, кроме меня, генерал Сальский и посол Лукашевич.

Подпись: Исп. Об. Пред. Директории УНР Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 89.

№ 249

**Копія листа Миколи Троцького³⁶²
до Андрія Лівичького**

Не раніше 16 березня 1927 року

Иностранное Отделение
Контр-Разведывательного Отдела
Г.П.У. У.С.С.Р.

№ 2849/ИНО от 20/IV 1927 г.

Источник ИНО КРО

Степень достов.....

Когда получен материал 20/IV

Копии переданы:

1) д. 7.

2) С.О.

3) 3 отд.

4)

5)

№ дела 2-а № матер. 26277

Нач. КРО [Підпис]

Нач. ИНО [Підпис]

Сов. Секретно.

Перевод с украинского.

Письмо быв. секретаря Посольства УНР
в Вене Троицкого Председателю
Директории У.Н.Р.

К сегодняшнему письму прилагаю № Венского «Винер Альгемайне Цайтунг» от 16 марта, в котором была помещена статья о последних политических событиях на Украине. Эта статья вызвала в Вене большой интерес и прежде всего среди украинской колонии, незначительной по количеству, но преданной украинскому делу. Надежды на скорое «освобождение» Украины из-под власти красной России умер-

³⁶² **Троцький Микола** (1883–1971) – український журналіст і публіцист. У 1914–1918 р. – член Союзу визволення України, співробітник його друкованих органів. У 1918–1922 рр. – секретар посольства УНР у Відні. Згодом співробітник Українського інформаційного бюро в Женеві.

ли. В кружках емігрантів тепер обговорюється можливість і форми державного перевороту на Україні, положення європейських держав, діяльність уряду Української Народної Республіки і, нарешті, необхідність активного участя української еміграції в очікуваних подіях на Україні. Загалом зауважується зміна настрою кращого серед нашої еміграції, душевний її підйом і віра, що наближається час активної боротьби за звільнення України від окупантів.

Згадана стаття привертала до себе увагу також і австрійських політичних кіл, і місцевих іноземних представств. Вони дуже зацікавилися сучасним станом України, причому недвозначно виявляють свою зацікавленість к українським питанням. Від австрійського Міністерства Ін. Дел зверталися до мене за інформацією про стан на Україні. Я повідомив відповідні дані, причому зауважив, що наведені в статті дані про Україну в основному відповідають дійсності. Особливо я підкреслював, що український народ ніколи не переставав боротьби з московським ворогом, що на Україні вона безперервно продовжується в підпіллі, що український народ не віддасть в рабство своє батьківщину, що непримиримість наших народних мас к московським окупантам і більшовизму є основою, яка дасть нам можливість перемогти ворога, і що весь український народ в недалекому майбутньому виступить проти московського ворога єдинодушно і поставити весь світ перед завершеним фактом звільнення України, як це було вже зроблено в 1918 р. при ліквідації гетьманщини.

Вважаю необхідним відзначити ставлення Австрії к Україні і Росії, в частині к більшовикам. Це ставлення продиктовано її міжнародним і внутрішнім економічним станом. Австрія переживає важкий економічний кризис. Головною причиною кризи є промисловість, яка переживає цей кризис. Про це говорять 200.000 безробітних, обмеження виробництва через зниження експорту і внутрішнього споживання, невпевненість міжнародної торгівлі і т. д. Виходом з цього економічного кризису з точки зору Австрії є зміцнення економічних зв'язків з Сходом, преж-

де всего с Украиной, в которой Австрия надеется найти новый рынок сбыта для своих товаров. Это является основой, на которой Австрия строит свое отношение к Украине и России, с которыми она хочет жить в дружеских взаимоотношениях, независимо от формы управления, существующей там. Все же австрийские политические круги убеждены, что теперешний государственный строй в Советском Союзе не имеет твердых оснований. Они не верят, что большевистская власть в России, и прежде всего на Украине, – может долго удержаться.

Теперь в Австрии существует небольшая украинская колония. Как известно огромное большинство эмиграции выехало в Чехо-Словакию, Германию, Францию, Югославию и Польшу. Здесь осталось почти то количество, которое проживало здесь прежде, плюс незначительная группа студенческой молодежи и политических эмигрантов с Украины и Галиции. Материальное положение этой эмиграции заставляет ее главное свое внимание обратить на добывание какого-нибудь заработка для обеспечения прожиточного минимума. Этим можно объяснить известно политическое безразличие большинства здешней эмиграции. В настоящее время, однако, положение изменилось. Последние события в международной политике, а также события на Украине, обратили внимание нашей эмиграции на дело освобождения Украины. Эмигранты с Украины твердо верят в развал большевиков, уверены в победе Украинской Народной Республики и готовятся к переезду в Польшу или Румынию, чтобы в нужную минуту быть в распоряжении правительства. Галичане, правда, не разделяют этого оптимизма, но и они ведь интересуются ходом событий на Украине. Можно смело сказать, что в настоящий момент они не откажутся активно помочь Украинской Народной Республике.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 119–120.

№ 250

Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівичського

13 липня 1927 року

Иностранное Отделение
Контр-Разведывательного Отдела
Г.П.У. У.С.С.Р.
№ 4295/ИНО от 22/VIII 1927 г.
Источник ИНО ОГПУ
Степень достов...
Когда получен материал 18/VIII 27
Копии переданы:
1) д. №7.
2) Западному³⁶³
3) Леплевскому³⁶⁴
4) Абугову³⁶⁵
5) Кагановичу³⁶⁶
6) Чубарю³⁶⁷
№ дела... № матер. 28131
Нач. КРО [Підпис]

³⁶³ **Западный Семен** (1899–1937) – радянський державний і партійний діяч, один з керівників органів державної безпеки УСРР/УРСР. Із 1919 р. – в органах ВУЧК – секретар та член колегії Одеської губчека. У 1920 рр. працював в Київській губчека, Волинській губчека, Катеринославській транспортній ЧК, Харківській губчека. З 1925 р. – начальник Київського окрввідділу ГПУ. З 1928 р. – начальник ОІУ та член колегії ГПУ УСРР.

³⁶⁴ **Леплевський Ізраїль** (1894–1938) – радянський державний і партійний діяч, один з керівників органів державної безпеки УСРР та СРСР. Із 1918 р. – в органах ВЧК – помічник та заступник завідувача секретно-оперативного відділу Самарської губчека. У 1920 рр. працював в Катеринославській губчека/губвідділу ГПУ, Подільського губвідділу ГПУ. З 1925 р. – начальник Одеського окружного відділу ГПУ та 26-го прикордонного загону. З 1929 р. – начальник секретно-оперативного управління ГПУ УСРР

³⁶⁵ **Абугов Ошер** (1899–1938) – радянський державний і партійний діяч, співробітник органів державної безпеки УСРР/УРСР. У 1920 рр. – помічник начальника секретного відділу ГПУ УСРР.

³⁶⁶ **Каганович Лазар** (1893–1991) – радянський партійний і державний діяч. У 1925–1928 рр. – генеральний секретар ЦК КП(б)У. З 1926 р. – кандидат у члени, з 1930 р. – член політбюро ЦК ВКП(б). З 1928 р. – секретар ЦК ВКП(б).

³⁶⁷ **Чубар Влас** (1891–1939) – радянський партійний і державний діяч. У 1919–1934 рр. – голова Організаційного бюро для відбудови промисловості України. З 1920 р. – голова Української ради народного господарства. З 1923 р. – голова Ради Народних Комісарів УСРР. У 1934 р. – заступник голови Раднарком, а з 1937 р. – нарком фінансів СРСР.

Нач. ИНО [Підпис]

По ознакомленію подлежит немедленному возвращению.

Сов. Секретно.

Перевод с украинского.

Письмо МИД УНР Токаржевского Голове Директории Левицкому.

Бюро Министра Ин. Дел

Укр. Нар. Респ.

Париж, 13 июля 27 г.

Г-ну Предс. Директории УНР.

На днях навестит Вас д-р Лонгин Цегельский³⁶⁸, приехавший по политическим делам из Америки в Европу. На несколько дней он задержался в Париже.

12-го с.м. д-р Цегельский нанес мне визит. После общих взаимных информаций о политическом положении д-р Цегельский заявил, что приехал в Европу по политическим делам с согласия Секретаря Министерства Иностранных Дел Соединенных Штатов. Его задачей является установление контакта с украинскими партиями, ведущими активную борьбу с большевиками. Дело в том, что американское правительство под влиянием Лиги борьбы с коммунизмом ассигновало значительные фонды для борьбы с большевизмом, которыми могли бы воспользоваться и украинские партии.

Кроме того, д-р Цегельский заявил, что Парижское правительство кардинально изменило свое отношение к украинскому вопросу в нашу пользу. Он говорит, что американские капиталисты очень заинтересованы Украиной; они опасаются в будущем германско-промышленной экспансии на Украину и поэтому не взирая на враждебность к большевикам, установили с ними торговые взаимоотношения.

Американские капиталисты охотно согласились бы на власть УНР на Украине и обеспечили бы ей признание со стороны американского правительства. По этому вопросу д-р Цегельский вел переговоры

³⁶⁸ **Цегельський Льонгин** (1875–1950) – український політичний і громадський діяч, адвокат. У 1918–1919 рр. – член Української національної ради ЗУНР, державний секретар внутрішніх справ ЗУНР, керівник секретаріату зовнішніх справ ЗО ЗУНР і заступник міністра закордонних справ УНР. 1 грудня 1918 р. був одним із підписантів вступного договору з Директорією про маючу наступити злуку ЗУНР і УНР. У 1920–1921 рр. – представник ЗУНР у США. Активний учасник суспільно-політичного життя української еміграції в США, активно друкувався в діаспорній періодиці.

с выдающимися американскими политическими деятелями – промышленниками и капиталистами, которые уверили его, что Украина может рассчитывать на поддержку со стороны Америки. Кроме того, он утверждает, что американская церковь тоже вся заинтересована Украиной, хотя лишь со стороны религиозной. Ее представители имеют большое влияние на американское правительство. Этим влиянием можно широко воспользоваться и употребить его в пользу Украины. Для этого нужно только гарантировать американской церкви право свободной религиозной пропаганды на Украине.

Для нас представляет интерес то обстоятельство, что по мнению д-ра Цегельского, американское правительство готово дать разрешение на организацию в Соединенных Штатах украинской лиги борьбы с большевиками, как это было сделано с польским легионом ген. Галлера³⁶⁹.

С моей стороны д-ру Цегельскому не было сделано никаких предложений и не принято никаких обстоятельств, оставляя на Вашу компетенцию решение этих вопросов.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 306–306 зв.

№ 251

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівницького**

20 серпня 1927 року

Иностранное Отделение
Контр-Разведывательного Отдела
Г.П.У. У.С.С.Р.
№ 4543/ИНО от 19/IX 1927 г.
Источник ИНО ОГПУ
Степень достов.....
Когда получен материал 17/IX

³⁶⁹ Галлер Юзеф Владислав (1873–1960) – польський військовий діяч. З жовтня 1918 р. – командувач польської армії у Франції, разом з якою взяв участь в боях на українському фронті у травні 1919 р. Командувач Галицького, Південно-Західного, Південного, Поморського фронтів. Влітку 1920 р. – генеральний інспектор Добровольчої армії і член ради оборони держави. У 1921–1926 рр. – генеральний інспектор артилерії Війська Польського.

Копии переданы:

- 1) д. 7.
- 2) С.О.
- 3) 3 от.
- 4).....
- 5).....

№ дела 2-а № матер. 28455

Нач. КРО [Підпис]

Нач. ИНО [Підпис]

Сов. Секретно.

Письмо Токаржевского к Левицкому
от 20 августа 1927 г.

Бюро Министра Ин. Дел
Украинск. Нар. Республ.
Париж 20 авг. 1927 г.

Г-ну Председателю Директории УНР.

По информации, полученным из местных дипломатических кругов, в особенности французских, становится господствующим убеждение, что польское правительство серьезно относится к вопросу заключения договора о нейтралитете с Советами. Хотя здешние дипломатические круги не придают этому большого значения, все же нам нужно считаться с тем, что, если такой договор будет заключен, нам он повредит в первую очередь.

Англичане совершенно не считаются с этим вопросом, они вообще не придают ему никакого значения, считая, что заключение договора между Речью Посполитой и Советами ни в какой мере не изменит отношений Англии к СССР и вообще не повлияет на ход английской политики на Востоке. Нам было официально заявлено англичанами, что наши опасения возможности ликвидации Польшей Центра УНР под давление Москвы лишены оснований. Это доказывает, что Польша ведет переговоры с Советами с ведома Англии.

Однако было бы очень уместно с Вашей стороны принять меры для выяснения как будет реагировать польское правительство на требования Москвы, касающиеся нашего центра. В здешних советских кругах упорно распространяются сведения, что польский посол в

Москве г-н Патек дал Чичерину обязательство о ликвидации учрежденый УНР.

Кстати хочу Вас поинформировать о положении переговоров и о взаимоотношениях между Парижем и Москвой. К франко-советским переговорам во французских официальных кругах отношение пессимистическое. Французы еще раз убедились, что с большевиками не только нельзя разговаривать, но с ними раз навсегда надо покончить. Г-н де Монзи разочаровался в своих планах о соглашении с Советами и теперь говорит, что Франции придется поступить с Москвой так, как теперь поступает Англия. К этому приводят и другие причины, а именно с некоторых пор агенты Москвы ведут очень интенсивную пропаганду во французской армии. Военный министр г-н Пенлеве, вероятно, первый поставит вопрос о разрыве дипломатических отношений с Советами.

Министр Иностр. Дел УНР (подпись).

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 328–328 зв.

№ 252

**Копія листа Андрія Лівіцького
до Яна Токаржевського-Карашевича.**

7 вересня 1927 року

Иностранное Отделение
Контр-Разведывательного Отдела
Г.П.У. У.С.С.Р.

№ 5016 от 26/X 1927 г.

Источник ИНО ОГПУ

Степень достов.....

Когда получен материал 25/X

Копии переданы:

- 1) д. 7.
- 2) СО.
- 3) 3 от.
- 4).....

5).....

№ дела 2-а № матер. 288/9

Нач. КРО [Підпис]

Нач. ИНО [Підпис]

Сов. Секретно.

Перевод с украинского.

Письмо Левицкого к Токаржевскому.

Заместителю Председателя

Директории и Главн. Атаман войск УНР.

7-го сентября 1927 г.

Г-ну министру Иностр. Дел УНР в Париже.

Ввиду важности конференций государств, заинтересованных восточным вопросом, которые будут происходить во время совещания Лиги Наций, а также в связи с тем, что в этих конференциях будет принимать участие и Финляндия, Коллегия Совета Народных Министров высказалась за необходимость войти в более близкие сношения с финляндским пр-ством. После предварительных переговоров с финляндским послом я выехал в Гельсингфорс.

Что касается совещаний, устроенных мною там с ответственными политическими деятелями, скажу лишь, что г. Ойма, с которым мне больше всего приходится говорить, заверил меня, что Финляндия в международной политике будет поддерживать УНР, не считаясь с СССР. Финляндское правительство стоит на платформе самостоятельности Украины и друг. народов бывшей России.

Финляндия в восточной политике выступает согласованно с Англией, с которой заключила договор о взаимном сотрудничестве против Москвы. Основываясь на англо-финляндском договоре, финляндские политические деятели убеждены, что акция Англии против СССР теперь имеет международное значение и что этот вопрос будет обсуждаться в Женеве.

Они придают огромное значение Германии, которая по их мнению, сыграет большую роль в антисоветской акции. Кажется финляндцы ведут переговоры с Англией о переходе к Финляндии некоторой части территории России за вооруженное выступление Финляндии против СССР.

В Женеву отправился д-р Лукашевич. От него я получил телеграмму, чтобы я также приехал туда. Сейчас я собираюсь туда выехать, задержусь только в Данциге, где сейчас происходит конференция представителей организаций, признающих УНР.

Зам. Пред. Директории УНР Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 365–365 зв.

№ 253

**Копія листа Олександра Маритчака
до Андрія Лівіцького.**

Не раніше 14 вересня 1927 року

Иностранное Отделение
Контр-Разведывательного Отдела
Г.П.У. У.С.С.Р.

№ 5224 от 10/XI 1927 г.

Источник ИНО ОГПУ

Степень достов.....

Когда получен материал 9/XI

Копии переданы:

1) д. 7.

2) СО.

3) 3 от.

4).....

5).....

№ дела 2-а № матер. 288/8

Нач. КРО [Підпис]

Нач. ИНО [Підпис]

Сов. Секретно.

Письмо Маритчака к Андрею Левицкому.

Уважаемому г-ну Андрею Левицкому в Варшаве.

По поручению Президиума Партии разрешаю себе известить Вас, высокоуважаемый, что коммуникат Президиума, помещенный в

«Деле» от 14-го сентября с.г. опубликован только по тактическим соображениям. Президиум партии полагает, что этот тактический шаг не повредит нам в дальнейших переговорах.

Поэтому Президиум просит Вас выяснить этот вопрос соответствующим инстанциям.

Львов 14 сентября 1927 г.

Д-р Александр Маритчак.

Примечание: Письмо написано по поручению Президиума УНДО в связи с опубликованием опровержения по поводу заявления некоторой части членов УНДО о лояльности к польвласти.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 14. – Арк. 382.

№ 254

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівичького**

3 грудня 1928 року

10640-4/1 9
ИНО ОГПУ
Секр. Отделу
3 Отделению
Дело №7

Письмо Токаржевского Левицкому о переговорах
Шульгина с Залесским.

Бюро Мин. Ин. Дел
Укр. Нар. Респ.
Париж 3/XII-28 г.

35187.

Г-ну Председателю Директории УНР

На днях приезжал к нам г-н министр Шульгин. Он осведомил нас о положении в Лиге Наций и особенно о деле опекунства Лиги Наций над украинской эмиграцией. Г-ну министру Шульгину приходится

вести большую борьбу с Комитетом Нансена за размежевание вопроса об украинской эмиграции от эмиграции русской. Русские принимают все меры для того, чтобы не допустить такого размежевания.

Г-н министр Шульгин условился с г-ном министром Залесским, являющимся в Лиге Наций рефрентом по беженским делам, что на заседании комиссии г-н министр Залесский позаботился о том, чтобы украинская эмиграция получила особое представительство на таких же самых условиях, как и русская. Можно надеяться, что в скором времени такое право будет за нами признано.

Если Комиссией Лиги Наций будет утвержден проект предложенный нами, нам нужно будет заблаговременно обсудить кандидатуры на посты представителей украинской эмиграции, которые будут учреждены в государствах, где размещена украинская эмиграция.

Подпись Токаржевский-Карашевич.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 4.

№ 255

**Копія листа Миколи Галагана³⁷⁰
до Андрія Лівичського**

Не пізніше 4 січня 1929 року

Г-ну Андрею Левицкому заместителю председателя
Директории Украинской Народной Республики.

После нашего разговора в Париже я основательно обдумал вопрос и пришел к заключению, что возобновление связей правительства УНР с Венгрией в настоящее время может принести большую пользу Украине. Я убежден в том, что после освобождения территории Украины от московской оккупации, Украине придется ликви-

³⁷⁰ **Галаган Микола** (1882-?) – український політичний і громадський діяч, публіцист. У 1919 р. – голова дипломатичної місії УНР у Будапешті. На еміграції жив в Австрії і Чехословаччині. Активний учасник Празької групи УСДРП, очолював Український громадський видавничий фонд, голова Української громади в Чехословаччині, член Українського національного об'єднання в Протектораті Чехії та Моравії. В травні 1945 р. заарештований НКВС і засуджений на десять років ув'язнення.

ровать конфликты, большего или меньшего значения, которые, безусловно, возникнут с ближайшими соседями, а главным образом, с Румынией. Конфликты с этим государством в будущем – неизбежны. Оно будет претендовать на нашу территорию, поэтому нам нужно искать таких союзников, интересы которых противоположны интересам Румынии. С моей точки зрения реальная жизнь Украины требует союза с Венгрией. Принимая во внимание взаимоотношения в Венгрии и ее общественный и государственный строй, следует отметить, что они не отвечают демократическим требованиям Украины, но государственные интересы украинского народа требуют союза с Венгрией.

Своевременно во время моего пребывания на посту представителя УНР в Будапеште я поднимал вопрос этот в украинских дипломатических кругах и делал об этом специальный доклад нашему тогдашнему правительству. Правда, в то время этот вопрос не был таким актуальным, как теперь, кроме того, когда политическая ситуация в Европе и на Украине для нас с каждым днем ухудшалась, но теперь дело обстоит иначе. Все говорит за то, что недалеко время, когда Украина будет иметь голос в европейской политике. Нам на эмиграции нужно создать такие условия, чтобы нашей дипломатии в будущем легко было бы добиться украинско-венгерского союза. Наши связи с некоторыми венгерскими дипломатами я поддерживаю до сих пор. Предложений со своей стороны делать не могу – оставляю это на Ваше усмотрение.

С уваж. Галаган.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 2 зв.

№ 256

**Копія листа Олександра Удовиченка
до Андрія Лівіцького**

19 січня 1929 року

11056-18/П 9
ИНО ОГПУ.
СО,
3 Отделению,
д. №7.

Письмо Удовиченко к А. Левицкому от 19/I-29 года.

Париж, 19 января 1929 г.

Г-ну заместителю председателя Директории и
Главному атаману А.Н. Левицкому.

2-а. 583.

Г-н Главный Атаман разрешите Вам сообщить, что правление О-ва б. военных УНР в Париже на совещании 10-го января с.г. обсуждало вопрос о необходимости созыва съезда эмигрантов-б. военных Армии УНР.

Потребность в таком съезде объясняется различными причинами. Уже в самом начале, когда было приступлено к организации О-ва б. военных армии УНР выяснилось, что и политические партии принимали в этом участие. Ясно, что при этом партийная принадлежность некоторых членов или групп разлагающе влияла на работу и цели О-ва и в значительной степени ослабляла военную дисциплину среди членов О-ва. В некоторых случаях расхождения были так велики, что часто нельзя было понять, идет ли дело о беспартийной организации б. военных армии УНР или о какой нибудь партийной группе. Так далеко отходили от своей цели некоторые общества. В течение прошлого года нам удалось установить контакт со всеми обществами, окончательно ликвидировать партийные влияния и установить военную дисциплину. После этого вопрос о созыве съезда б. военных стал актуальным.

Наше правление получило от военных организаций в Румынии, Чехословакии и Польши письма о необходимости созыва военного съезда, отмечая при этом, что имеются важные вопросы, требующие

общего обсуждения. Например, вопрос о внутренней организации О-ва б. военных армии УНР. Это относится к централизации всей деятельности этих обществ и созданию единого исполнительного органа, который руководил бы всеми обществами. Второй вопрос, также чрезвычайной важности, это вопрос о принципе построения обществ б. военных армии УНР. До сих пор практиковались различные принципы. В некоторых организациях введена система казачьей жизни, главным образом, среди тех групп, которые прежде служили в кавалерийских частях. В некоторых были введены просто товарищеские обычаи. Существуют также организации, где был принят распорядок по образцу военной организации и дисциплины.

Все эти вопросы требуют детального обсуждения и разрешения. Большинство обществ стоит за то, чтобы всюду была введена система военной организаций и военной дисциплины. В настоящее время, когда приближается момент выступления военных организаций УНР, Правление О-ва считает необходимым для разрешения этих вопросов созвать Съезд представителей обществ б. военных армии УНР.

Правление О-ва б. военных армии УНР в Париже просит Вас, г-н Главный Атаман, рассмотреть этот вопрос и издать соответствующее распоряжение.

Ген. Штаба Ген. Хорунжий Председатель Удовиченко.
Секретарь /подпись/.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 30.

№ 257

**Копія листа Костя Мацієвича
до Андрія Лівичького**

20 січня 1929 року

11053 18/II 9
Секр. Отделу,
3 Отделению
Дело №7.
2-а 584.

Перевод с украинского.

Письмо из Подебрад к Левицкому о конференции УСДРП.

Подебрады 20 января 1929 г.

**Г-ну Председателю Директории Украинской
Народной Республики.**

13–14 сего месяца, состоялась конференция Закордонной Делегации УСДРП. Я узнал, что на этой конференции обсуждалась резолюция об отношении УСДРП к нашему правительству. Узнав об этом, я сейчас же посетил г-на Мазепу, чтобы с ним обсудить этот вопрос. Г-н Мазепа заявил, что в партии имеются течения против теперешней политики правительства УНР. Часто раздаются упреки, что члены ЦК УСДРП поддерживают связь с нашим правительством. Для этого, чтобы выяснить этот вопрос, постановлено поднять его на конференции и вынести соответствующее постановление.

Вопрос этот, предложенный конференции, после продолжительной дискуссии (почти весь день) большинством был решен в духе позиции г. Мазепы и принята предложенная им резолюция. По существу эта резолюция не направлена против нашего правительства.

После конференции я снова посетил г-на Мазепу. Мы обсуждали возможность официального вступления УСДРП в нашу коалицию и принятия активного участия в государственной работе. Г-н Мазепа заявил мне, что хотя конференция не вынесла постановления против теперешней политики правительства УНР, все же Зак. Дел. УСДРП считает теперешний момент несоответствующим для официального участия УСДРП в работе правительства УНР. УСДРП и дальше будет придерживаться своей платформы и тактики в отношении нашего правительства.

В дальнейшем мы можем рассчитывать только на неофициальное сотрудничество УСДРП в работе нашего правительства. Я слышал, что УСДРП предполагает войти в коалицию с галицкими социал-демократами, которые сейчас возобновили свою работу. Если эта коалиция состоится, нам надо будет считаться с тем, что галичане до некоторой степени будут иметь влияние на деятельность УСДРП.

Мациевич.

Конференция УСДРП.

В Подебрадах состоялась конференция УСДРП с участием Мазепы, Феденко, Беспалко, Бочковского и др.

На конференції обговорювались, между прочим, вопросы о сотрудничестве с УНР в борьбе за освобождение Украины. Обсуждался также вопрос о координации работы с возрожденной галицкой УСД.

Краткое содержание принятых революций следующее:

1) Твердо придерживаясь постановлений VI-го конгресса партии в вопросе о борьбе за народоправство – украинская социал-демократия должна и в дальнейшем бороться за восстановление Украинской Независимой Демократической Республики.

2) Принимая во внимание большой важности задания, стоящие перед украинскими рабочими, украинская социал-демократия в своей деятельности должна обращать особое внимание на организацию трудящихся масс на Украине под знаменем УСДРП для завоевания политических и социальных прав демократической Украины.

3) Принимая во внимание особые социально-политические условия на Украине, в частности возрастающую активность украинского крестьянства, украинская социал-демократия в зависимости от обстоятельств может в каждом отдельном случае на основании специального постановления Центрального Комитета партии или Закард. Делегации с согласия ЦК принимать участие в сотрудничестве с другими украинскими социалистическими и демократическими партиями и группами для защиты социальных и политических интересов украинских рабочих и крестьян и всего украинского народа.

4) Высказываясь против вторжения чужих империалистических сил во внутренние дела Украины, украинская социал-демократия должна и в дальнейшем усиленно информировать социалистические и рабочие организации мира о действительном положении на Украине, а с другой стороны вести украинские массы к организации своих сил с целью создания действительной основы для своего независимого существования.

5) Конференция высказывается за вхождение в контакт с УСДРП в координацию работы как на западных землях украинских так и на самой Украине.

Эту координацию надо понимать так, что УСДРП подготавливает в Галиции базу для работы на Украине. Предполагается организация типографии, издание газеты, воззваний и т.п. и переправлять их на Украину. Вообще в этом году УСДРП при содействии УНР хочет поставить активную работу на Украине. Деньги на это дело должно дать правительство УНР.

Уже давно между Мазепой и Левицкий ведутся переговоры о создании повстанческих организаций среди железнодорожников на Украине. Соглашение еще не достигнуто, так как Мазепа не соглашается на контроль над этими организациями со стороны штаба армии УНР.

По отношению к УНР делегаты высказались за сотрудничество с нею, не принимая, однако, официального участия в правительстве.

Конференцией выбрана Закордонная Делегация УСДРП в составе: П. Феденко, О. Козлевского, И. Мазепы и К. Нищенченко.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 4. – Арк. 25–26 зв.

№ 258

**Копія листа Андрія Лівіцького
до Костя Мацієвича**

1 лютого 1929 року

11092-21/П 9
ИНО ОГПУ
Секр. Отделу,
3 Отделению
Дело №7.

Письмо Левицкого Мацеевичу от 1/II-29 г.

2-а 749.

Замест. Предс. Директории и Главн. Атаман Войск УНР

№....

1-го февраля 1929 года.

Ставка.

Г-ну Полномочному министру К. Мацеевичу.

Письмо Ваше от 21 января 1929 г. получил. Конференция УСДРП в своих постановлениях по отношению к нашему правительству заняла весьма лояльную позицию. Я лично и члены правительства удовлетворены позицией УСДРП. Полагаю, что в скором времени положение изменится так, что УСДРП официально примет участие в работе правительства.

Что касается коалиции галицких с-д с УСДРП – она для нас была бы полезна. С того времени как галицкие с-д стояли на позиции Москвы, многое изменилось. Сейчас они против Москвы. Для нас важно то, что их политикой будут руководить известные лица, бывшие наши министры, которые в национальной политике занимают такое же положение, как и УСДРП.

Как раз сегодня был у меня начальник Генштаба и, докладывая о работе на Украине, указал на необходимость активного выступления со стороны рабочих организаций. Поэтому делу несколько раз мне приходилось говорить с г-ном Мазепой, но мы никак не могли договориться. Попробуйте, г-н министр этот вопрос снова поставить. Было бы желательно чтобы г-н Мазепа приехал по этому делу в Варшаву.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 35.

№ 259

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівичького**

2 лютого 1929 року

11155 27/II 9
ИНО ОГПУ
3 Отделению
Дело №7.

Письмо Токаржевского к Левицкому от 2/II-29 г.

Бюро министра иностранных дел
Укр. Нар. Республ.
Париж, 2 февраля 1929 г.

2а 865.

Г-ну председателю Директории УНР.

Я получил сведения, что в Париж приехал Министр финансов Королевства Румынии г-н Попович. Посоветовавшись с г-ном Пред-

седателем Совета Министров, я решил войти с ним в контакт. Позавчера я имел с ним свидание.

Основной темой нашего собеседования были два вопроса: первый – это отношение теперешнего румынского правительства к расчетам, которые правительство УНР прежде всего начало с правительством Братяну³⁷¹; второй вопрос – вопрос о паспортах для наших эмигрантов.

Г-н министр Попович заявил, что теперешнее правительство вопросом о расчетах еще не занималось, но оно приняло все обязательства предыдущего правительства. По его сведениям, некоторые военные материалы, оставленные нашей армией на территории Бессарабии, Военное министерство решило вернуть нашему правительству. Что же касается расчетов вообще, г-н министр Попович заявил мне, что Министерство финансов по возможности еще в этом месяце приступит к ликвидации этого дела.

Относительно паспортов для наших эмигрантов г-н Министр Попович заявил мне, что Совет Министров рассматривал этот вопрос и принял постановление, что эмигрантам Украины будут выданы паспорта, назначенные миссией по опеке над беженцами с территории быв. России. То, что наши эмигранты получают паспорта, надо приписать деятельности господина министра Шульгина.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 39.

³⁷¹ **Братяну Йон** (1864–1927) – румунський державний і політичний діяч. У 1908–1910, 1914–1919 (з короткою перервою 1918), 1922–1926 і 1927 рр. – голова Ради Міністрів Румунії. В останні роки життя – фактичний диктатор Румунії.

№ 260

**Копія листа Андрія Лівичького
до Олександра Удовиченка**

7 лютого 1929 року

11153-27/II 9
ИНО ОГПУ
Секр. Отделу
3 Отделению
Дело №7.

Письмо Левицького к ген. Удовиченко от 7/II-29 г.

2-а 866.

Заместитель Предс.
Директории и Главн. атаман войск УНР.
№...
7/II-1929 г.
Ставка.

Г-ну ген.-хорунжему А. Удовиченко.

В ответ на письмо от 19/1-29 г. сообщаю Вам, что затронутые Вами вопросы меня очень заинтересовали. Вопрос о созыве военных армии УНР весьма важен и интересует не только меня персонально, но также и военное министерство и другие военные учреждения. Этим вопросом занималась и коллегия Совета Народных Министров.

Принципиально, так сказать, против этого съезда никто не высказывается; однако с практической стороны, принимая во внимание теперешнюю политическую ситуацию, такой съезд в настоящее время мог бы нам много повредить в нашей работе за кордоном.

Г-н генерал, Вы, вероятно, не учитывали, что наши враги, большевики, следят за нашей деятельностью и всюду пытаются повредить. Вот, например, мы давно уже собираемся созвать всеукраинский съезд политической эмиграции, однако, причины, благодаря которым, созыв такого съезда неудобен, так велики, что съезд снова решено отложить. Подумайте о том, что если большевики узнают о таком съезде, к тому же съезде военных армии УНР, сейчас поднимут крик, потребовав от государства, в котором будет созван такой съезд, чтобы его запретить и потребуют высылки известных наших эмигрантов.

С моей точки зрения такой с-езд лучше всего было бы созвать одновременно со съездом политической эмиграции. Этот вопрос поручил г-ну военному министру обсудить с Вами и, если Вы согласны с моим предложением, необходимо немедленно приступить к его подготовке. Мы предполагаем, что летом с.г. будет созван съезд нашей эмиграции. До этого срока есть возможность провести соответствующую подготовку к съезду, который Вы предлагаете.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 38–38 зв.

№ 261

**Копія листа Андрія Лівіцького
до В'ячеслава Прокоповича**

20 лютого 1929 року

Перевод с украинского

Заместитель Председателя Директории
и Главный Атаман войск УНР.

№ _____

20 февраля 1929 года. Ставка.

Г-ну Председателю Совета Министров УНР
Вячеславу Прокоповичу.

Прошу Вас обратиться к ген.-хорунжему А. Удовиченко и предложить ему по возможности немедленно приехать в Варшаву. Расходы на дорогу прошу ассигновать из средств Военного Министерства.

Для Вашей информации сообщаю следующее: в связи с совещаниями Ген. штабов Королевства Румынии и Речи Посполитой Польской, состоявшимися в свое время в Румынии и в которых от имени нашего правительства принимал участие г. ген.-полк. Николай Юнаков, состоятся сейчас совещания наших военных специалистов. Я решил вызвать также и г. ген. Удовиченко. Желательно, чтобы не позже 1-го марта г. ген. Удовиченко приехал в Варшаву. Совещание, вероятно, состоится 2-го марта.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 46–46 зв.

№ 262

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівницького**

18 березня 1929 року

11595 11/IV 9
ИНО ОГПУ
Секр. Отделу
3 Отделению
Дело №7

Перевод с украинского.
Письмо Токаржевского Левицкому.

2-а 1528.

Бюро Министр. Иностр. Дел
Укр. Нар. Республики
Париж, 18 марта 1929 г.

Г-ну Председателю Директории УНР.

Согласно Вашему поручению от 1-го марта с.г. наша Миссия окончательно прекратила переговоры, которые при посредничестве Комитета «Франс-Ориан» вела с русской группой в.к. Кирилла.

Из-за сношений Комитета с группой в.к. Кирилла члены-украинцы Комитета «Франс-Ориан» были вынуждены вернуть свои мандаты и отказаться от работы в Комитете. До сих пор участие наших членов в Комитете было только формально прекращено, но фактически они принимали участие в совещаниях и продолжали переговоры. С 5-го марта с.г. наши члены Комитета согласно Вашему приказанию не являются больше членами Комитета.

Наша Миссия и в дальнейшем поддерживает связь с Комитетом «Франс-Ориан» и стремится к закреплению отношений.

Для противодействия затеям группы в.к. Кирилла состоится совместное заседание представителей Украины, Грузии, Азербайджана и Северного Кавказа для обсуждения совместного выступления против вел. кн. Кирилла.

Токаржевский-Карашевич.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 61.

№ 263

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівіцького**

20 березня 1929 року

11613 15/IV 9
ИНО ОГПУ
3 Отделению
Секр. Отделу
Дело №7.

Перевод с украинского.
Документально.

Письмо Токаржевского Левицкому от 20/III-29 г.
о съезде укр. эмиграции.

2-а 1527.

Бюро Министра Ин. Дел
Укр. Народ. Респ.
Париж, 20/III-29 г.

Г-ну Председателю Директории УНР.

Прочтя Ваше письмо от 9 марта с.г. и обсудив вопрос о съезде нашей эмиграции, который Вы сейчас предлагаете созвать я пришел к убеждению, что имеются аргументы и за и против созыва такого съезда.

С одной стороны ясна необходимость созыва съезда представителей нашей эмиграции, но с другой стороны необходимо рассмотреть вопрос, согласятся ли политические организации принимающие участие в эмигрантских организациях, стоящих на платформе правительства УНР на то, чтобы на съезде разбирались политические вопросы без участия представителей данной партии. Может получиться такой курьез, что например, от Республиканско-Демократического Клуба будут делегированы два представителя, по партийной принадлежности с-д и с-ф, но Клуб объединяет и другие политические партии. Совершенно ясно, что на съезде в политических прениях представитель эс-деков не будет отстаивать интересы эс-эров. И именно на этой почве могут создаться конфликты, которые в результате могут привести к нарушению солидарности наших эмигрантских организаций.

Я полагаю, что прежде всего вопрос созыва эмигрантского съезда нам нужно основательно обсудить с активными представителями поддерживающих нас партий. Поэтому я предлагаю созвать неофициальное совещание представителей партий, которые принимают участие в наших эмигрантских центрах во Франции, Польше, Чехии и Румынии. Только после постановления этого совещания организовать общий съезд нашей политической эмиграции.

В Париже состоятся совещания представителей наших четырех эмигрантских организаций, которые приняты в члены Советательного Комитета Высокого Комиссариата Лиги Наций. А так как в этом совещании будут принимать участие лица, с которыми нам нужно обсудить вопрос всеобщего съезда нашей эмиграции, нужно воспользоваться их пребыванием в Париже и обсудить это дело.

Если Вы согласны с моим предложением, желательно было бы, чтобы на время, когда состоятся эти совещания, Вы приехали в Париж. Об этом я писал также г. Мациевичу и Геродоту.
Токаржевский-Карашевич.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 69–69 зв.

№ 264

**Копія листа Миколи Забелло
до Андрія Лівіцького**

1 квітня 1929 року

11738-23/IV 9
Одесского О\О
3 Отделению
Дело №7.

Петлюровцы.
Письмо Забелло Левицкому.
ВШП А. Левицкому – г-ну Президенту УНР,
через г. М. Ковальского в Париже.
1/IV-29 г.
№62-218.

400/ИНО.

Ваше Превосходительство, многоуважаемый г-н Президент.

Долго не получая ответов на ряд моих писем к Вам, в которых я подробно ответил на все вопросы из первого Вашего письма от февраля, беспокоюсь мыслями, что, может быть, и теперь от Вас письма не доходят, как это было в 1927 году.

Я Вам писал за №№34, 35, 41, 46, кроме того послал Вам еще заказной бандеролью (на имя, как Вы просили, г. Сулятицкого в Варшаве), новый Азербайджанский журнал «Одлу-Юрт» № 1 и кое какие местные газеты. От Вас же, кроме того письма от февраля, еще получил в бандероли, вместе с журналом-бюллетенем «Франс-Ориан», коротенькое письмо. Между прочим, судя по долгому времени в дороге (шло оно почему-то 11 суток, против обычных 4-5) и новой упаковке, думаю, что эту бандероль где-то в дороге и кто-то рассматривал. В этом коротком письме Вы пишете о выезде в Константинополь г. Президента Крыма г. Сайдамета³⁷² и о том, что в апреле должен прибыть в Константинополь для охраны наших интересов неизвестный здесь никому г. Владимир Мурский. К г. Сайдамету загляну на этих днях и кое о чем с ним посоветуюсь. А относительно Владимира Мурского считаю долгом написать откровенно о том впечатлении, полученном некоторыми гражданами после объявления этой новой информации. Большинство считает плохим то, что г-на Мурского никто не знает, а кроме того, некоторые еще говорят: «Почему же из Варшавы не присылали Представителя раньше, когда висела угроза принужденного выселения и когда центры других украинских группировок, как напр., хотя бы и сам Гетман, обращались письменно к г-ну Президенту Турции, или – зачем бросали нас в 1923 г. не оставив никого, хотя бы для моральной поддержки...» и т.д. и т.д. Я лично, конечно, буду рад этому приезду, особенно если турецкие власти признают его и если он поможет нам вообще во всех вопросах. Меня интересует, удастся ли добиться в Турции признания украинцев, как отдельной национальности и выделения украинцев из числа «без рус» (белые русские), которых все время ждет угроза выселения и о которых все местные газеты вспоминают трижды в год, говоря о том, что «без-рус» должны такого-то числа покинуть границы Турции. Это один из

³⁷² **Джафер Сейдамет Киример** (1889–1960) – кримськотатарський письменник, громадський діяч, один з лідерів національного руху кримських татар. У 1917 р. – військовий міністр і міністр закордонних справ Кримської Народної Республіки. Із листопада 1918 р. – жив на еміграції в Туреччині, Швейцарії, один із лідерів прометеївського руху.

наших больных вопросов. Что касается другого, то об этом тогда, когда буду уверен, что письма мои до Вас, г-н Головной Атаман, доходят. В Париже от проф. Ал. Шульгина и от г. Косенко получите последние информации о нашей жизни. Будьте же здоровы, счастливы и благополучны. Приветствуйте в Париже всех и непременно, когда будет время, напишите (по новому адресу на книжный магазин), что получено Вами из моей почты.

Глубокоуважающий и готовый к услугам Н. Забелло.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 73.

№ 265

**Копія листа Олександра Удовиченка
до Андрія Лівичького**

3 квітня 1929 року

№11927 15 мая 9

300.

СО,

3 Отделение,

Д № 7.

1967.

Перевод с украинского.

Письмо Удовиченко к Левицкому
о подтверждении получения 1200 долларов.

Париж 3-го апреля 1929 года.

Г-ну заместителю Председателя Директории и
Главному Атаману войск УНР А.Н. Левицкому.

Г-н Головной Атаман. Отвечая на Ваше письмо от 15 марта с.г. имею честь подтвердить, что сегодня, 3-го апреля получил тысячу двести ам. долларов, назначенных на организационную работу. Согласно Вашего распоряжения Г-н председатель Совета Народных Министров В. Прокопович назначил М. Шумицкого контролером по расходованию этого фонда.

Ген. Штаба Ген.-хорунжий О. Удовиченко.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 91.

№ 266

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівіцького**

3 квітня 1929 року

11932 16/7 9

300

Вр. ИНО ОГПУ

Секр. Отделу

3 Отделению

Дело №7.

2-а 2076.

Перевод с украинского.

Письмо Токаржевского Левицкому о переговорах с Миронеску³⁷³.

Бюро Министра иностранных дел

Украинск. Нар. Республики.

Париж 3-го апреля 1929 г.

Г-ну Председателю Директории УНР.

При моем свидании с министром Иностранных Дел Королевства Румынии г-ном Миронеску, я затронул, главным образом те вопросы, которые на совещании с г-ном Министром финансов Поповичем у меня не было возможности выяснить.

В первую очередь мы основательно обсудили вопрос финансовой помощи. Обращаясь к практике финансирования нашей Миссии в Бухаресте прежним правительством Румынии и опираясь на наш договор с Румынией, я заявил г-ну Миронеску, что в настоящее время в связи с расширением деятельности нашей Миссии в Бухаресте значительно увеличилось ее содержание, – поэтому правительство УНР изъявило желание обратиться к правительству Королевства Румынии с просьбой принять это во внимание.

Вторым, затронутым мною вопросом является вопрос помощи нашим эмигрантам, переезжающим из Франции, Чехословакии и Югославии в Румынию. Я требовал, чтобы Румынское правитель-

³⁷³ **Миронеску Георге** – румунський державний і політичний діяч. У 1929 р. – міністр закордонних справ Румунії, у 1930–1930 рр. – прем'єр-міністр.

ство выдало бесплатно визы для этих эмигрантов и предоставило им бесплатный переезд по румынской жел. дороге.

После продолжительного обсуждения мы решили, что Правительство Румынского Королевства вопрос о финансовой помощи миссии в Бухаресте будет рассматривать только формально, – фактически же Министерство Иностранных дел принимает на себя обязательство финансировать расходы Миссии согласно представленному бюджету.

В вопросе о чрезвычайных расходах Миссии, превышающих нормальный бюджет Миссии почти на 500%, мы условились, что правительство УНР по этому вопросу составит особую декларацию, в которой такие расходы были бы определены, как кредит подлежащий возвращению со стороны УНР Румынскому правительству после утверждения власти УНР на Украине.

По этому вопросу мы согласились на том, что г-н Миронеску предложит румынскому кабинету резолюцию, согласно наших требований.

С целью подробного обсуждения затронутых вопросов и проведения всех формальностей, связанных с ассигновкой суммы на чрезвычайную работу нашей Миссии в Бухаресте, необходима поездка в Бухарест г-на министра Мациевича, о чем я уже известил его отдельным письмом.

Токаржевский-Карашевич.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 92.

№ 267

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівіцького**

10 квітня 1929 року

12199 1/6 9
300.
ИНО ОГПУ
Секр. Отделу.
3 Отделению.
Дело №7.
2-а 2207.

Перевод с украинского.

Письмо Токаржевского к Левицкому от 10 апреля 1929 г.
Бюро Министра иностранных дел
Украинск. Народн. Респ.
Париж, 10-го апреля 1929 г.

Г-ну Председателю Директории УНР.

Принимая во внимание, что приезд в Париж румынского министра иностранных дел Миронеску и последующий его отъезд в Лондон, стоят в тесной связи с вопросами восточной политики держав Антанты, я принял меры к тому, чтобы информироваться, какие именно вопросы обсуждались на совещаниях с его участием в Париже. Воспользовавшись моими знакомствами во французских дипломатических кругах, я узнал, что министр Миронеску приехал в Париж по желанию французского правительства для обсуждения вопроса об антисоветском блоке, который в настоящее время по инициативе Англии создается между Польшей, Румынией и Венгрией.

Между Румынией и Венгрией существуют большие несогласия, благодаря которым сейчас еще нельзя говорить о возможности скорого соглашения и в результате о заключении союзного договора между двумя государствами. Несогласия так велики, что после первой пробы со стороны Речи Посполитой инициатива румынско-польского сближения перешла в руки Франции и Англии. Первые неофициальные переговоры велись в Бухаресте под руководством английского посла. Во время этих переговоров выяснилось, что между Румынией

и Польшей существует много вопросов от разрешения которых будет зависеть участие Венгрии в антисоветском блоке.

Точка зрения румынского правительства такова, что посредничество Англии и Франции в спорных между Румынией и Польшей вопросах не принесет желаемого успеха до тех пор, пока венгерское правительство не изменит своей основной политики по отношению к Румынии и перестанет носиться с мыслью ревизии Трианонского договора. Когда румынское правительство не убедится в этом и не получит доказательств того, что политика Венгрии не идет вразрез с интересами Румынии, до тех пор невозможно говорить о союзе Венгрии-Румынии.

Румыния не отказывается от участия в антисоветском блоке, но участие ее не может выразиться в той форме, как до сих пор это предлагалось. Румынское правительство предлагает, чтобы антисоветский союз создавался независимо от соглашения Румынии с Венгрией. Венгрия находясь в союзе с Речью Посполитой Польской будет занимать одинаковое положение с остальными участниками блока. Акция против советов покрывается интересами всего культурного мира, таким образом, Венгрия свое участие в этой акции не может ставить в зависимость от компенсаций за счет Румынии и ее союзников.

Эта точка зрения Румынии не нашла себе сторонников во французских дипломатических сферах. Франция принимает меры, чтобы действительно привести к соглашению между Венгрией и Румынией и при этом ослабить влияние Рима в Будапеште. В этом вопросе Париж и Лондон действуют согласованно.

Совещание министра Миронеску в Париже по существу имели чисто информационный характер. Возможно, что после его совещаний в Лондоне румынское правительство изменит свое мнение. С точки зрения дипломатических кругов соглашение между Румынией и Венгрией будет достигнуто.

Токаржевский-Карашевич.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 104–105.

№ 268

**Копія листа Андрія Лівіцького
до В'ячеслава Прокоповича**

8 травня 1929 року

12213 3/6 9
3000.
ИНО ОГПУ
Секр. Отделу.
3 Отделению.
Дело №7.
2236.

Перевод с украинского.
Письмо Левицького Прокоповичу.
Предс. Директории и Гл. Атаман войск УНР
№ 8 мая 1929 года.
Ставка.

**Г-ну Вячеславу Прокоповичу,
Предс. Совета Министров УНР.**

Прошу иметь ввиду, что в скором времени г-н ген. Удовиченко будет вызван в Варшаву на важные военные совещания. Поэтому необходимо приготовить ему заблаговременно необходимые визы, чтобы по получении телеграммы г-н Удовиченко мог немедленно выехать.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 109.

№ 269

**Копія листа Андрія Лівичького
до Яна Токаржевського-Карашевича**

10 травня 1929 року

12210 3/6 9

300.

ИНО ОГПУ

Секр. Отделу.

3 Отделению.

Дело №7.

2238.

Письмо Левицкого Министру иностранных дел.
Замест. Пред. Директории и Главн. Атаман Войск УНР
№ ____ 10-го мая 1929 года

Г-ну Министру ин. дел УНР.

Коллегия Совета Народных Министров получила письмо от бывшего посла правительства Петрушевича в Австрии г-на Сингалевича³⁷⁴, который до сих пор находится в Вене. Копию этого письма в виде приложения посылаю вместе с настоящим письмом.

В связи с этим письмом Коллегия Совета Министров Народных на заседании от 9-го мая предложила назначить г-на Сингалевича представителем Правительства УНР на Австрию.

На основании этого постановления я утверждаю г-на Сингалевича нашим представителем в Австрии.

Что касается его штатов, полномочий и инструкций в этом вопросе слово за Вами.

С моей точки зрения г-н Сингалевич является очень подходящим лицом на этот пост. Относительно него я случайно имел разговор с полномочным министром Речи Посполитой польской г-ном Тарнов-

³⁷⁴ **Сингалевич Володимир** (187–1945) – український громадський і політичний діяч, правник. У 1918–1919 рр. – член Української національної ради ЗУНР. З квітня 1919 р. – дипломатичний представник ЗОУНР у Відні. З 1 серпня 1920 р. – уповноважений диктатора ЗУНР Є. Петрушевича у справах фінансів, торгівлі й промислу, а 1922 р. – уповноважений для внутрішніх справ. У 1930–1939 рр. – директор Земельного банку у Львові.

ским³⁷⁵, который его персонально знает. Он отметил, что г-н Сингалевич имеет много друзей и приверженцев в польских политических кругах и что назначение его нашим представителем будет встречено польскими официальными кругами очень доброжелательно.

А. Левицкий.

Письмо Сингалевича Правительству УНР (без адреса).

Высокоуважаемый г-н Министр.

В течении ряда месяцев я с удовлетворением констатирую развивающуюся политически-дипломатическую деятельность правительства УНР на международной арене, а именно во всех важнейших политических центрах Европы, но и необходимость расширения своей деятельности в политически менее значительных центрах которые, однако, для Украины теперь, а еще более в будущем, могут иметь большое значение.

Здесь, в первую очередь, имею ввиду теперешнюю Австрию, которая в будущем станет значительным рынком сбыта украинской сельско-хозяйственной продукции и в хозяйственном балансе Украины будет занимать активную позицию. Конечно, теперешняя Австрия с политической стороны не представляет для Украины большого интереса, уже хотя бы потому, что она, ведя борьбу с экономическим кризисом и внутренними трудностями, искусственно заостряемыми, радикально-социалистической дезорганизаторской деятельностью не занимается, так наз. высокой политикой и не играет никакой роли в международной политике; но все же хотя бы из внимания к экономическим интересам Украины, Австрия заслуживает внимания Правительства УНР.

Политика теперешней Австрии обращена исключительно на изжитие постоянного экономического кризиса, а вместе с тем на поддержание добрососедских взаимоотношений со всеми державами. Отношение Австрии к СССР ничем не отличается от ее отношения к другим государствам Австрия, как таковая, является промышленной страной, но в результате войны в меньшей или большей мере стала зависима от своих соседей и тем самым лишилась своих рынков

³⁷⁵ Ймовірно йдеться про Тарновського Адама (1892–1956) – польського державного діяча, дипломата. У 1930–1941 р. – надзвичайний і повноважний посол Польщі в Болгарії.

сбыта для изделий промышленности. Только тем, что австрийская индустрия в большой степени зависит от советских заказов, объясняется теперешнее лояльное отношение австрийского правительства к СССР. Напоминаю, что большинство австрийских фабрик работает за счет советских заказов. Хотя официально отношение австрийского правительства к правительству СССР лояльное, фактически австрийское правительство относится к СССР недружелюбно и даже враждебно. Могу заявить откровенно, что часто в частных разговорах со мной теперешние руководители австрийской политики и вообще известные политические деятели совершенно не скрывают своего отрицательного отношения к СССР.

Если при этом учесть заинтересованность австрийского правительства в освобождении Украины и кроме того те экономические возможности, тесное хозяйственное сотрудничество Украины и Австрии, в будущем, причем Австрия, кроме того, может быть использована как транзитная территория для торговли Украины, – всего этого достаточно для того, чтобы правительство УНР вошло в тесную, хотя и неофициальную связь с австрийским правительством и здешним политическим миром. А если прибавить к этому еще и то, что Австрия является весьма благодарной почвой для пропаганды на пользу Украины вообще, а в частности среди аккредитованных здесь дипломатических представителей иностранных государств, то с моей точки зрения учреждение в Австрии неофициального представительства УНР является необходимым.

Что касается меня, то отмечаю, что ко мне, известному здесь в качестве представителя З.У.Н.Р., очень часто обращаются из Министерства Иностранных Дел за информацией по украинскому вопросу и проч. По этому же вопросу меня приглашали к итальянскому, венгерскому и другим послам. Однако, я не имея никаких полномочий от компетентных украинских инстанций, а именно от правительства УНР, никаких информации не мог представить. Так же обстоит дело и с г-ном..., б. 1-го секретаря Посольства УНР в Вене, который также не имел никаких полномочий.

Представив подробно необходимость создания неофициального представительства УНР в Вене, я разрешу себе обратить Ваше внимание, что враги правительства УНР, возродившие Директорию,

придают такое большое значение пропаганде на австрийское почве, что прислали в Вену своего представителя. Этот факт наглядно показывает насколько необходимо создание представительства УНР в Австрии.

Г-н министр.

Сообщаю Вам это для сведения, остаюсь с глубоким уважением,
Сингалевич.

Вена, 4-го мая 1929 года.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 107-108.

№ 270

**Копія листа Андрія Лівичського
до Яна Токаржевського-Карашевича**

20 травня 1929 року

12360 12/6 9

300.

ИНО ОГПУ

Секр. Отделу.

3 Отделению.

Дело №7.

2427.

Перевод с украинского

Письмо Левицкого – Мининделу УНР

о своих переговорах в Будапеште.

Зам. Пред. Директории и Глав. Атаман Войск УНР.

№ ____ 20 мая 1929 г.

Г-ну Министру Иност. дел УНР.

Настоящим информирую Вас о моих других совещаниях в Будапеште, которые независимо от переговоров с г. Гранди, я имел с венгерскими дипломатами.

Венгерский посол в Варшаве Белицка познакомил меня с министром иностранных дел г-ном Валко, с военным министром графом Чакки и бароном Апор. Все они очень заинтересованы делом Украины.

Усиленно интересовались сообщенными мною информациями о теперешнем положении на Украине и перспективами украинско-венгерской политики в будущем.

Посол Белицка, который более-менее в курсе наших дел, представил венгерскому правительству дело Украины, как новый фактор для установления равновесия между Венгрией и ее соседями. Министр Валко заявил мне, что если украинский народ в своей освободительной борьбе будет просить помощи у Венгерского правительства, так Мадьярская Украина может оказать эту помощь.

Министр Валко интересовался нашими взаимоотношениями с другими государствами, особенно с Румынией и Чехословакией. Главное внимание оказал вопросу о Закарпатье. Он хотел иметь точные информации о нашем отношении к вопросу о государственной принадлежности этой территории, главным образом – признает ли наше правительство право ЧСР на эту территорию.

После нашего разговора по этому вопросу я убедился, что Венгрия рассчитывает отторгнуть Закарпатье от Чехословакии. В этом она ищет поддержки с нашей стороны. Г-н барон Апор с большой осторожностью и дипломатической тонкостью спросил меня согласилось ли бы наше правительство, принимая во внимание свои отношения с ЧСР, поддержать акцию Венгрии. Венгерское правительство считается с тем, что ревизия Трианонского договора состоится и в этом вопросе для Венгрии большое значение имеет отношение Закарпатской Украины и вообще украинского правительства. За помощь в присоединении Прикарпатской Украины к Венгрии, Венгерское правительство предлагает нам свою помощь в деле освобождения Украины.

Я со своей стороны к этому вопросу подошел очень осторожно. Предложил начать по этому вопросу конкретные переговоры, а что касается ответа, то заявил, что в настоящее время Закарпатье не находится в сфере политики нашего правительства. Нам нужно считаться с тем, что вскоре посол Белицка получит полномочия на переговоры с нашим правительством.

А. Левицкий.

№ 271

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівіцького**

25 травня 1929 року

12431 20/6 9
300.
Д. 2-а
Секр. Отделу.
3 Отделению.
Дело №7.
2563.

Перевод с украинского.
Письмо Токаржевского к Лівіцькому от 25/V-29 г.
Бюро Министра Ин. Дел
Укр. Народн. Республики.

Г-ну Председателю Директории УНР.

Во время сегодняшнего моего свидания с г. министром Тирел³⁷⁶, к которому я обратился с вопросом об ассигновке, он мне сообщил, что назначенные нам суммы уже исчерпаны. На этот раз я получил две тысячи фунтов стерлингов. Г-н Тирел заявил, что следующая ассигновка требует распоряжения Министерства Иностранных Дел и что по этому вопросу следует обратиться в Лондон.

Нам необходимо иметь ввиду, что финансовая помощь Англии прекратится с момента перемены власти. А что в Англии действительно произойдет смена власти – в этом убеждены также и французские дипломатические круги. Это должно принять во внимание наше правительство. Желательно было бы созвать заседание Совета Народных Министров в полном составе.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 127.

³⁷⁶ **Тирел Уільям** (1866–1947) – англійський державний діяч, дипломат, барон. У 1925–1928 рр. – постійний заступник міністра закордонних справ Великобританії. У 1928–1934 рр. – посол Великобританії у Франції.

№ 272

**Копія листа Андрія Лівіцького
до Ісаака Мазепи**

3 червня 1929 року

12581 1/7 9

300.

д. 2-а

Секр. Отделу.

3 Отделению.

Дело №7.

2665.

Перевод с украинского.
Письмо Левицкого к Мазепе.
Г-ну Исааку Мазепе

Председателю Загорд. делегации УСДРП в Подебрадах.

Предвидя возможность изменения ситуации в международной политике в результате последних выборов в Англии, вместе с тем изменение политики нового английского правительства по отношению к Украине и предвидя приход к власти Рабочей Партии, разрешаю себе обратиться Ваше внимание на следующее:

Между английским правительством и нашим был установлен постоянный контакт. Англичане оказывали помощь нашему правительству. В орбите английской восточной политики вопрос об Украине стоял на первом месте. Сейчас положение изменяется в том отношении, что власть в Англии перейдет, вероятно, в руки Рабочей партии, которая и прежде в своей закордонной политике благопритствовала большевикам. Правда, теперь ситуация несколько изменилась по сравнению с тем, что было 5 лет тому назад, но и сейчас все это может принять формы, неблагоприятные для тех успехов, которых нашему правительству удалось добиться на международной арене в пользу государственной независимости Украины.

Поэтому в интересах каждой украинской партии лежит защита этих достижений не только во внутренней политике, но как этого требуют обстоятельства и главным образом, в международной политике.

В данном случае на обязанности УСДРП, имеющей связи с социалистическими партиями за кордоном и твердое положение во II Интернационале, лежит принять все меры присоединения Английской Рабочей партии к политике УНР.

Для обсуждения этого вопроса я со своей стороны предлагаю Вам встретиться со мной. Через две недели я буду проезжать через Прагу. О дне моего прибытия извещу телеграфно.

С уважением и приветом. А. Ливицкий.

3/VI-29 г.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 147.

№ 273

**Копія листа Андрія Лівіцького
до Яна Токаржевського-Карашевича**

9 червня 1929 року

12729 10/7 9

300.

д. 2-а

Секр. Отделу.

3 Отделению.

Дело №7.

2808.

Перевод с украинского

Письмо Ливицкого к Токаржевскому.

от 9/VI-29 г.

Зам. Предс. Директории

и Главный атаман войск УНР №__

9-го июня 1929 года.

Ставка.

Г-ну Министру иностранных дел УНР.

Подтверждаю получение письма от 25/V с.г. Ваша беседа с послом Тиррелл подтверждает то, что я предвидел и ранее и о чем говорилось

на последнем заседании Совета Министров. С моментом прихода к власти Макдональда Англия становится более или менее пассивным фактором в нашей освободительной борьбе. Ясно, что вместе с этим всякая поддержка со стороны английского правительства будет прекращена. С моей точки зрения нам не стоит начинать переговоры с Макдональдом на такую тему, как материальная помощь. Единственно, что можно требовать от Макдональда – это сохранение нейтралитета в украинском вопросе.

Я со своей стороны обратился к г-ну Мазепе и с ним хочу войти в соглашение по этому вопросу. Г-н Мазепа персонально знаком с Гендерсоном³⁷⁷, который, вероятно, будет назначен министром иностранных дел. Гендерсон сам по себе не враг независимой Украины, но все же он больше друг большевиков.

Что касается вопроса о средствах, которые Вы, вероятно, посланный раз получили от Тирелля, то прошу распределить их согласно бюджету.

Имея в виду то обстоятельство, что со стороны Англии нельзя рассчитывать на дальнейшую материальную помощь я решил этот вопрос обсудить с г. Маршалом Пилсудским. И уже разрешили с пользой для нас. С его точки зрения смена правительства в Англии не может иметь влияния на вопрос об освобождении Украины. Хотя он и подчеркнул, что в международной политике голос Англии является решающим, но в деле освобождения Украины Англия не будет иметь влияния. При этом удачно сравнил факт оккупации Грузии, когда большевики поставили Англию перед совершившимся фактом По его мнению также будет обстоять дело и с освобождением Украины.

Что касается созыва заседания Совета Министров, то я дал распоряжение созвать таковое на 29 сего мая в Варшаве.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 156–156 зв.

³⁷⁷ **Гендерсон (Хендерсон) Артур** (1863–1935) – англійський державний і політичний діяч, дипломат, лідер Лейбористської партії Великобританії. У 1924 р. – міністр внутрішніх справ, у 1929–1931 рр. – міністр закордонних справ Великобританії. За його каденції у 1929 р. Великобританія відновила дипломатичні стосунки з СРСР, розірвані у 1927 р.

№ 274

**Копія листа Костя Мацієвича
до Андрія Лівіцького**

12 червня 1929 року

12730 10/7 9
300.
д. 2-а
Секр. Отделу.
3 Отделению.
Дело №7.
2809.

Перевод с украинского.
Письмо Мацієвича к Лівіцькому от 12/VI-29 года.
Прага, 12 июня 1929 г.

Г-ну Председателю Директории УНР.

Разрешите информировать Вас о том, что мой отъезд в Бухарест необходимо отложить на месяц. Из Бухареста я получил письмо, в котором мои приятели румыны сообщают мне, что вопросы, затронутые Вами на совещании с министром иностранных дел Королевства Румынии г. Миронеску, а также вопросы, которые обсуждались нашей миссией в Париже с румынским министром финансов г-ном Поповичем, только в июле месяце будут разбираться румынским кабинетом. Важно, чтобы именно в тот момент я был на месте. Именно по этим существенным причинам необходимо отложить на месяц мою поездку в Бухаресте.

Я посетил бывшего члена Директории г-на Швеца с целью ближе познакомиться с причинами создания Директории. От него узнал, что возрождение Директории требовали некоторые украинские группы, главным образом, для того, чтобы деятельность УНР отдать под контроль Директории. Контроль должен выразиться в том, что Директория созовет членов Трудового Конгресса, проживающих в настоящее время на эмиграции и перед этим коллективом Правительство УНР должно дать отчет в своей деятельности. Кроме того, в дальнейшем вся политическая деятельность правительства УНР должна прово-

диться под контролем Директории. Новоорганизованная Директория требует от правительства УНР признания ее компетенции, как высшей власти Украины, согласно постановлений Трудового Конгресса. А если это требование правительством УНР будет принято, то Директория согласна начать переговоры с правительством УНР и установить программу деятельности.

Мое свидание с г-ном Швецом убеждает меня в том, что возрождение Директории – это просто провокация единосудимцев, направленная против деятельности нашего правительства. Г. Швец и Макаренко в согласии с группой Шаповала и Чернова принимают все меры к дискредитации нашего правительства. Они информировали Чешское правительство, что правительство УНР завязывает отношения с Венгрией с целью поддержки мадьяр в их политике по отношению к Карпато-Украине. Такими провокационными поступками они хотят вредить той части эмиграции, которая поддерживает наше правительство.

Я полагаю, что с этой группой лиц наше правительство не должно вступать ни в какие переговоры, тем более, что они не представляют собой никакой серьезной общественной организации. Среди нашей эмиграции они имеют так мало сторонников, что с ними не стоит разговаривать.

Уважаемый Вас Мациевич.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 157–157 зв.

№ 275

**Копія листа Андрія Лівичського
до В'ячеслава Прокоповича**

17 червня 1929 року

12758 17/VII 9

300.

Секр. Отд.

3 Отделению.

д. №7.

2902.

Письмо Левицкого к Прокоповичу.
от 17/VI-29 г.

Зам. Председ. Директории
и Главный атаман войск УНР №...

17 июня 1929 года.

Ставка.

**Г-ну Председателю Совета Министров УНР
Вячеславу Прокоповичу.**

Смена власти в Англии кое в чем перечеркнула наши планы в вопросе подготовки освободительной акции. Мы утратили поддержку самого важного фактора мировой политики. В настоящее время Англия против нас, а против нее бороться невозможно. Даже наш могущественный союзник Речь Посполитая Польская, бессилена против затей Макдональда.

В совещаниях с ответственными руководителями Речи Посполитой, которые мне пришлось проводить в последние дни, я убедился, что между правительством Речи Посполитой и пр-вом Макдональда имеются большие расхождения в вопросе восточной политики. По докладам польского посла в Лондоне, министр Гендерсон заявил, что Англия решительным образом будет протестовать против восточной политики Польши и что обязательства, принятые правительством Болдуина³⁷⁸ по отношению к Польше и ее союзникам по вопросу про-

³⁷⁸ **Болдуїн Стенлі** (1867–1947) – англійський державний і політичний діяч, лідер Консервативної партії Великобританії. У 1923–1924, 1924–1929, 1935–1937 рр. – прем'єр-міністр

тивосоветской акции, теперешнее правительство Англии аннулирует. Из этого явствует, что всякая помощь со стороны Англии будет прекращена.

В некоторых кругах Речи Посполитой, главным образом в военных, укрепляется убеждение, что в результате изменения ориентации Англии вопрос освобождения Украины должен быть отложен на неопределенное время. Дело в том, что некоторые члены военного Совета Речи Посполитой настаивают на том, чтобы Польша на свою ответственность организовала акцию освобождения Украины не рассчитывая на помощь Англии. На этой точке зрения стоит также и г. маршал Пилсудский. Однако заместитель военного министра ген. Конаржевский высказывается против того, чтобы Польша на свою ответственность организовала акцию освобождения Украины, настаивая на отсрочке этой акции до того момента когда в Англии у власти станет правительство дружественное Польше.

Сейчас нельзя еще сказать определенно, какая точка зрения победит. Если же говорить о проектах, то первый из них, который поддерживается Пилсудским, имеет больше сторонников.

Разрешение этого вопроса будет зависеть от того, как сложатся обстоятельства в международной политике по отношению к Англии, а, главным образом от того, какой характер примут взаимоотношения между Лондоном и Москвой. В настоящее время правительство Речи Посполитой ограничивается только выяснением взаимоотношений между Лондоном и Москвой с одной стороны, и Лондона и Берлином – с другой стороны.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 164.

Великобританії. Уряд Болдуїна в 1924 р. відмовився від ратифікації англо-радянського договору, а в 1927 р. розірвав дипломатичні відносини з СРСР.

№ 276

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівичського**

25 червня 1929 року

30/7 9

300.

ИНО ОГПУ

С. О.

3 Отделению.

д. №7.

3068.

Письмо Токаржевского Левичскому о своей поездке в Лондон.
Бюро Министра Иностранных Дел
Укр. Народн. Республики.
Париж, 25/VI-29 г.

Г-ну Председателю Директории УНР.

Во время моего пребывания в Лондоне и из моих разговоров с видными политическими деятелями там, я пришел к убеждению, что английская политика теперь пойдет путем враждебным интересам УНР. В этом убедили меня все наши друзья, в том числе и сам Чемберлен³⁷⁹. Я хочу обратить внимание Ваше на мой разговор с Чемберленом. Он заявил, что партия Ллойд-Джорджа и партия Макдональда – против независимой Украины. Из его разговора мне стало ясно, что наши меры к установлению взаимоотношений с правительством Макдональда, хотя и венчаются успехом в том смысле, что будут установлены, но не будут успешными в смысле получения помощи со стороны правительства Макдональда в деле борьбы за освобождение Украины.

Вопрос о признании Советов со стороны Макдональда уже давно разрешен. Между Макдональдом и Ллойд-Джорджем с одной стороны и агентами Москвы – с другой стороны, еще до выборов велись переговоры по этому вопросу. Обе партии пришли к заключению, что через возобновление дипломатических и торговых сношений с Сов.

³⁷⁹ Ймовірно мається на увазі відомий британський державний і політичний діяч Остін Чемберлен (1863-1937).

властью будет изжит кризис безработицы, охвативший всю Англию, а вместе с тем будет повышена активность баланса английской индустрии. Благодаря этому им удастся закрепить свое партийное влияние среди английского населения.

С точки зрения Чемберлена, правительство Макдональда является результатом политического положения в Англии, а не результатом традиционной английской политики. Чемберлен уверяет меня, что Англия и в дальнейшем будет поддерживать наше правительство, хотя теперь эта помощь будет идти не от официальных кругов, которых представляет Макдональд, а от кругов неофициальных, которые представляет Болдуин. Он уверял меня, что его партия примет все меры, чтобы политика Макдональда по отношению к Украине, приняла характер, дружественный УНР. Хотя он и не надеется на изменение политики Макдональда, но возможно, Макдональд поймет значение и необходимость независимой Украины.

Помощь, на которую мы можем рассчитывать от партии английских консерваторов, будет иметь для нас большое значение. Чемберлен предложил нам все связи имеющиеся в его распоряжении за кордоном, кроме того, он обещал персонально заняться вопросом финансовой помощи со стороны английских кругов, заинтересованных украинским вопросом.

Подробные информации сообщу Вам устно.

Токаржевский-Карашевич.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 169–169 зв.

№ 277

**Копія листа Андрія Лівичського
до Пилипа Пилипчука**

Червень 1929 року

13012 30/7 9

300.

Москва

Секр. Отделу

Дело №7.

3069.

Письмо А. Левицького Пилипчику на Волинь.

**Г-ну Полномочному Министру УНР
П. Пилипчуку в Луцке на Волини.**

Подтверждаю получение Вашего письма от 30-го мая с.г. Обсудив Ваши замечания, я пришел к выводу, что чествование г-на Президента Речи Посполитой Польской украинским населением Волини должно быть как можно более торжественным.

Дело должно быть поставлено так, чтобы г-н Президент Мосцицкий³⁸⁰ на чествовании его украинским народом Волини чувствовал себя, как дома, чтобы он на Волини почувствовал искренность нашего народа и при этом, чтобы было ему ясно, что это чествование устраивает ему не Волинь, а весь украинский народ. Это необходимо для наших взаимоотношений с Речью Посполитой Польской и для всей нашей политической деятельности».

Вам, г-н министр, необходимо иметь в виду, что поездка на Волинь г-на президента Мосцицкого имеет политический характер, а именно – она касается наших союзных взаимоотношений. Г-н президент хочет лично убедиться, как наш народ относится к Речи Посполитой Польской. В частности необходимо будет разницу между Украиной и Галицией представить так, чтобы г-н Президент вынес впечатление, что украинский народ является верным союзником Речи Посполитой Польской. От того, как будет принят президент Речи Посполитой украинским население Волини, будет зависеть также и поддержка польского правительства в деле организации нашего центра на Волини.

³⁸⁰ **Мосціцький Ігнацій** (1867–1946) – визначний польський державний і політичний діяч, президент Польщі у 1926–1939 рр.

Поэтому прошу вас принять все меры, чтобы торжество приема г-на Президента Речи Посполитой Польской соответствовало высокой культуре украинского народа.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 171.

№ 278

**Копія листа Андрія Лівницького
до Вячеслава Прокоповича**

6 липня 1929 року

13408 31/8 29 г.

300.

ИНО ОГПУ

С.О.

3 Отд. КРО.

д. №7.

3474.

Письмо А. Левицкого – Прокоповичу от 6 июля 1929 г.
Заместитель Председателя Директории
и Главный Атаман Войск УНР
№... 6 июля 1929 г. Ставка.

**Г-ну Председателю Совета Народных Министров
Вячеславу Прокоповичу.**

Примечание: Просьба дать оценку по вопросу о состоявшихся восстаниях на Украине.

Только сегодня я получил доклад Начальника Генштаба, г. ген.-хорунжего М. Безручко об активных выступлениях наших оперативных отделов на Украине.

Генштаб отправил на Украину первую группу организаторов для подготовки восстаний. Первые попытки активного выступления имели там успех. То, чего мы больше всего боялись, а именно, пассивности нашего селянства, не подтвердилось.

Селянство нас поддерживает. Во всех случаях, когда наши организаторы обращались за помощью к крестьянам, последние нам помогали.

Рассматривая информации Генштаба в целом, я убедился в том, что, если все подготовить надлежащим образом, восстание безусловно удастся.

Прошу Президиум Украинского Высшего Информационного Совета немедленно прислать мне доклад о состоявшейся конференции украинской эмиграции в Праге.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 185.

№ 279

**Копія листа Андрія Лівницького
до Вячеслава Прокоповича**

20 липня 1929 року

13597 13/9 29 г.

300.

ИНО ОГПУ

С.О.

3 Отделению,

д. №7.

2-а

3684.

Письмо Ливницкого – Прокоповичу.

Зам. Пред. Директории и Головной

Атаман войск УНР.

20.VII.1929 г.

Ставка.

**Г-ну Председателю Совета Министров УНР
Вячеславу Прокоповичу.**

Подтверждаю получение письма от 14.VII. с.г. Я очень доволен результатами и постановкой Пражской конференции.

Что касается созыва Украинского Всеэмигрантского съезда, то я считаю необходимым подготовить его созыв в этом же году и в крайнем случае не позже весны 1930 года.

Подготовляя Всеэмигрантский съезд, необходимо принять мою точку зрения в том отношении, что на нем должны будут принимать участие лишь те эмигрантские организации, которые стоят за правительство УНР.

Пражская конференция показала, что мой взгляд является правильным. То, что закордонная делегация УСДРП подняла оппозицию против нашего пра-ва не может помешать подготовке Всеэмигрантского съезда. Что касается участия УСДРП во Всеэмигрантском съезде, нам сейчас с Мазепой об этом говорить не следует. Наша тактика в отношении УСДРП должна принять характер игнорирования. По этому вопросу после возвращения в Чехословакию г-на министра Мациевича, мною будет ему послано подробное письмо.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 196–196 зв.

№ 280

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівичького**

12 серпня 1929 року

13707 21/9 9

300.

Секр. Отделу,

3 Отделению,

Дело №7.

3685.

Письмо Токаржевского Левицкому.
Бюро Мин-ва Иностран. Дел УНР
Париж, 12.VIII.29 г.

Г-ну Председателю Директории УНР.

Выполняя постановление Совета Министров от 26-го июня с.г. в Праге, я 5 июля представил ноту румынскому послу, на которую сегодня наша миссия получила ответ.

В ноте румынского правительства сказано, что г-ну министру Титулеску³⁸¹, послу Румынии в Лондоне, поручено вести с нашей миссией переговоры.

Я уже вошел в контакт с г-ном министром Титулеску и договорился, что после окончания конференции в Гааге, он прибудет в Париж. Одновременно вызываю в Париж г-на министра Мациевича.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 203.

№ 281

**Копія листа Андрія Лівичського
до Костя Мацієвича**

21 вересня 1929 року

13861 9/X 9.

300. д-2а.

Секр. Отделу.

3 Отделению.

Дело №7.

4111.

Письмо А. Левицкого к Представителю УНР в Бухаресте.
Замест. Пред. Директории и Главн.
Атаман Войск УНР.
21-го сентября 1929 г.
Ставка.

Г-ну Министру Иностранных Дел УНР.

Сегодня я получил очень интересные информации о совещании нем. с.д. Брайтшайда³⁸² и английского секретаря ... Гендерсона по вопросу о ревизии границ Германии и Речи Посполитой Польской.

Интересно, что с этим вопросом они связали также вопрос об Украине. Германские и английские с-д, находящиеся в данное время у

³⁸¹ **Титулеску Николае** (1883–1941) – румынский державный діяч, дипломат. У 1922–1927 рр. – посол Румынии в Лондоні, у 1927–1928 рр. – міністр закордонних справ, у 1928–1932 – посол Румынии в Лондоні й представник Румынии в Лізі Націй, у 1932–1936 рр. – міністр закордонних справ Румынии.

³⁸² Ймовірно йдеться про відомого німецького політика, соціал-демократа, депутата Рейхстагу Рудольфа Брайтшайда (1874–1944).

власти предполагают поставить в порядок дня международной политики вопрос о восточном гарантийном пакте, связав его с вопросом ревизии немецко-польских границ. Англичане и немцы предполагают предложить правительству Речи Посполитой Польской гарантию доступа к Черному морю, если Речь Посполитая откажется от польского коридора.

Из английского посольства меня запросили официально, как наше правительство относится к этому вопросу. Я заявил, что за счет территории Украины, ни Англия, ни Германия не имеет права гарантировать другим государствам доступ к Черному морю. Это может гарантировать только сам украинский народ. Такова принципиальная точка зрения нашего правительства. Что касается Речи Посполитой Польской, т.е. союзника Украины, то ему доступ к Черному морю гарантирует сам украинский народ. Я решительно запротестовал против немецких комбинаций, нарушающих суверенные права украинского народа.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 216–216 зв.

№ 282

**Копія листа Андрія Лівницького
до Костя Мацієвича**

21 вересня 1929 року

13863 9/Х 9.

300. д-2а.

Секр. Отделу.

3 Отделению.

Дело №7.

4110.

Письмо Левицкого А. к Представителю УНР в Бухаресте.

Замест. Предс. Директории и Глав.

Атаман войск УНР.

№... 21-го сентября 1929 года.

Ставка.

**Г-ну Председателю Чрезвычайной Дипломатической миссии УНР
в Бухаресте.**

Прошу иметь в виду, что в скором времени в Бухарест приедет г-н военный министр. Его приезд и местопребывания должны быть сохранены в строгой тайне. В связи с этим его помещение должно быть устроено соответствующим образом.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 219.

№ 283

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівіцького**

19 вересня 1929 року

14040 22/X 9

300. д. 2-а

С.О.

3 Отделению.

д. №7.

Перевод с украинского.

Письмо Токаржевского к Левицкому от 19/IX-29 г.

Бюро Министра Иностр. Дел Укр. Народн. Республики

Париж, 19 сентября 1929 г.

Г-ну Председателю Директории УНР.

Перед отъездом в Лондон посетил меня наш большой друг г. Эммануил Евен³⁸³. Благодаря его влиянию и вмешательству вопрос о получении финансовой помощи от французского правительства разрешен окончательно. Помощь будет получена в размере полутора миллионов франков. Ассигновка будет сделана за счет эмиграции. Остаются еще

³⁸³ **Евен Емануїл** (1864–?) – політичний діяч Франції, депутат Парижа, депутат (1904, 1908 і 1912 рр.) та голова (1919) муніципальної ради столиці, адвокат за фахом. Займався дослідженням фінансово-економічних питань, зокрема, вивчав економічні доктрини та їх практичне використання, державні монополії на газ, електроенергію та транспорт. Прихильний до України та української еміграції, входив до товариства українознавства у Франції, очолював у ньому комітет.

некоторые вопросы формального характера, после разрешения которых деньги будут немедленно ассигнованы. Г. депутат Евен сообщил мне, кроме того, некоторые очень важные политические новости. Так, например, по его сообщению, французское правительство в комплексе вопросов восточной политики предполагает поставить также вопрос об Украине и Грузии. До сих пор этот вопрос ставился в общем смысле. Теперь же Франция хочет разрешить этот вопрос детально. Г. Евен говорит, что только теперь после положительных результатов Гаагской конференции Франция сможет активно поддержать наши требования. Токаржевский-Карашевич.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 227.

№ 284

**Копія листа Андрія Лівницького
до Володимира Мурського**

28 вересня 1929 року

14214 31/X 29
300.
С.О.
3 Отделению.
д. №7.
33550.

2 октября 1929 года.

Перевод с украинского.

Письмо А. Левицкого – представителю УНР в Турции.

Полученное 28/IX-1929 г.

Многоуважаемый Владимир Васильевич, благодарю за оба письма. Весьма содержательные и интересные. Неужели же наши новые «друзья» так фантастичны, что мечтают не только обо всем Кавказе (было написано К-з. Ист. всюду в копии сделал пояснения в скобках, здесь же в переводе будет писать прямо – по смыслу), с Грузией, а идут дальше на север? Что то подобное я начал замечать уже несколько лет,

но не думал чтобы дело зашло так далеко. Понятно, чем больше раздерут Россию, тем лучше для нас и не наше дело защищать интересы других народов. Да и нет непосредственной разницы, кто именно будет нашим соседом – сам ли Кавказ или Турция. Но если это поймут грузины, а они уже несколько лет соглашаются, то могут запутаться в борьбе и не имея выбора стать на сторону России еще теперь. Грузинские политдеятели имеют в Европе и в Америке такие связи и такой личный авторитет, что для нашего дела будет весьма плохо, если в эмиграции они из наших союзников станут врагами и нашими и Польши. К сожалению не все господа деятели это понимают и потому уже теперь у грузин начинается нежелательная «эволюция». Я еще мог бы понять экспансию Турции к Кавказу мусульманскому, но ведь Грузия же граничит с нашей Кубанью.

Наши общие дела идут скорее к худшему. В Лиге Наций были: Стоцкий, Шульгин и Шумицкий и ничего не достигли в деле нашего даже названия. Только тут, в Варшаве, на Международном инвалидном съезде Стоцкий с Чикаленко, благодаря поддержке немецких делегатов, добились симпатичной резолюции. Ничего конкретного не дала и поездка Стоцкого в Лондон во второй половине июля. Имел много интересных встреч, но советовали... ждать. Здесь тоже нет ничего доброго. Продолжается провокационная политика на Волыни Петей Певным при участии бывших орлов Пилипчука каб-та (источник не понимает что это значит). Только Ал. Ковалевский и Бажинович – в стороне. Почти остановили прием в Польшу наших окончивших чешские школы, а прием офицеров в армию (польскую) приостановили совсем. Не только не увеличивают помощи, а недвусмысленно уменьшают. И это все потому, что и у нас самих нет полной линии. Вот и сейчас имеем совещания и разные «позетикление». Есть две версии: по одной должен быть распущен Сейм и провозглашена форменная диктатура, по другой – будет соглашение «пилсудчиков» с левицей. Ввиду больших разногласий в лагере самих пилсудчиков и сближения части последних с ярко враждебной тенденцией (Н.Д.), надо желать, чтобы наступило примирение «бебе» (молодых пилсудчиков) с левицей. Тогда была бы уверенность в симпатичном к украинскому делу отношении со стороны нового правительства. Есть много шансов, что эта вторая версия победит. Утешительно, что наконец Ал. Як. (источник думает, что это

проф. Шульгин), по соглашению с итальянским послом в Париже, выехал вместе с Еремеевым в Рим и что здесь ген. Сальский (военный министр УНР) проводит весьма успешно переговоры с японцами. Может быть нам повезет наконец начать работу на Д. Востоке.

Не нравится мне «настырливость» Сайдамеда. Не для Турции ли он и Крым хочет взять? Во всяком случае, прошу убедить его что-бы он задержался со своей поездкой в Варшаву, по крайней мере, до конца октября, так как я и в октябре из Варшавы выеду, и Шульгин сможет в Варшаву приехать не ранее ноября.

Когда Ваша брошюра будет в Варшаве, то прошу устроить так, чтобы и я мог предварительно ее прочесть. Это касается вопроса материального (денег на издание), то об этом с Г. (Гавронским) можно говорить лишь в конце октября. Поэтому прошу вас написать мне об этом такое письмо, которое я мог бы перечитать Г-ви (?). Прошу свои требования обосновать так, чтобы легче можно было лавировать.

Был в Варшаве Марголин. Произвел на нас хорошее впечатление и весьма импонировал полякам. Он теперь сев. амер. г-н и официальн. адвокат в Нью-Йорке. Часто бывает в Вашингтоне и имеет связи с восточным департаментом Мин. Ин. Дел. Эволюционировал будто бы вполне к самостоятельным позициям. В Америке есть генерал Сикевич, но он сидит в Канаде. В Нью-Йорке есть Кедровский, но он всегда был чересчур «гибким», а теперь окончательно сошелся с Коновальцем. А вся «Розбудова нации» (Лига Укр. Национ.) есть фактически в руках большевистской Москвы. На это имеем не мало доказательств (?), Шаповал-Грич сходит на нет, а Гал-н (?) старается с нами «мириться». Мазепа сошел бы с ума, если бы было с чего сходить. До свидания.

А. Левичкий (Головной атаман УНР).

Мои портреты рассылало Военное Мин-ство. Получили-ли вы? При случае пришлю Вам мою фотографию для Вас лично. Пока что прошу приветствовать жену и детей. Очень хорошо, что Вы так заинтересовались делом связи с Украиной. Свяжитесь по этому поводу с Геродотом (Румыния-Бухарест), он имеет связи с Одессой. Там есть такая Галина Марченко, что была замужем за бывшим секретарем нашей Миссии в Копенгагене – Бузьком. Так вот она давно уже состоит агентшей ГПУ.

№ 285

**Копія листа Андрія Лівичського
до Володимира Мурського**

19 жовтня 1929 року

14426 4/XII 29

300/

С.О.

3 Отделению.

к. д.

д. №7.

Перевод с украинского.

Письмо А. Левицкого к Представителю УНР в Турции –

Мурскому.

19.X. 29 г.

Многоуважаемый Владимир Васильевич.

Познакомился ближе с г. Г., который передал Ваше письмо и очень хорошо о Вас отзывался в присутствии Т-ша. Теперь можно уже надеяться на желаемую для Вас прибавку, хотя этому препятствует общий хозяйственный кризис, который нам «боком выходит».

Очень хорошо, что продолжаете работу связи на У. Прошу только быть сугубо осторожным. Мы уже здесь привыкли к тем сложным провокациям к которым прибегают наши враги. Не исключено, что среди контрагентов Забелло окажутся их агенты. А присмотрелись ли Вы к самому З.? Никто из нас его лично не знает. Очень хорошо, что Вы сумели прибрать его к рукам, а то, когда он услышал о Вашей командировке, то был недоволен (в письмах). Присматривайтесь к нему на всякий случай. Ш-н (Шульгин) потому не балует Вас письмами, что не имеет успеха в Женеве, где он был со Ст. (Смаль-Стоцким), а потом вместе с Ер. (Еремеев) был в Риме, где имел интересные встречи и получил интересные обещания, но... ничего конкретного. Стоц еще прежде был в Л-не, где был принят высокими лицами, но и там его просили подождать. Во всяком случае с Р. (Римом) и Л. (Лондоном) разговоры у нас на ходу и, может быть, в ближайшее время услышим что-нибудь конкретное...

Вы вполне правы, что С. очень искренний и милый человек, но дело, которое он ведет, чересчур для нас тяжело, может быть еще тя-

желее, чем «коридор» для н. (немцев). К сожалению, С не идет навстречу нашим стремлениям обеспечить наши интересы в том вопросе, в первую очередь обладание теми областями, основная из которых начинается с той же буквы. Я лично остаюсь на тех же позициях, на которых стоял в разговорах с ним, но против этого протестуют почти все сотрудники. Меня интересует по данному вопросу Ваша точка зрения, а также последние соображения Сайдамеда. Мы условились с моим и Вашим приятелем, что только в декабре сюда приедут С. и Ш-н для окончательных переговоров.

Между прочим наш генералитет сделал большой ляпсус: напечатал в журнале «Табор» статью Сав.-Бельского³⁸⁴, которая приведет Вас в ужас. Заберите у З. все экземпляры этого журнала и спрячьте их или, по крайней мере вырвите несколько страниц из этой статьи. Здесь (поляки) желают, чтобы в Вашей книге было предисловие Сайдамеда или кого-нибудь из их (турецких) литераторов.

Ваш А. Левицкий.

Вашу книгу перепечатают в министерстве. Мне еще не давали.

К письму Левицкого Мурскому была приложена отпечатанная на машинке копия с припиской Л. наверху: «Копия письма Геродота. В контакте ли Вы с ним».

«После возвращения из Праги мною были сделаны доклады о ходе конференции в Бухаресте, а потом и в некоторых наших громадах, и провинции, а именно: в Журже, в ... и Бакеу.

В Журже и Бакеу одновременно со мной были также и полк. Пороховский³⁸⁵.

Всюду громады встретили с большим, удовлетворением факт объединения украинской эмиграции и вынесли постановления о самой активной поддержке Главного Эмигрантского Совета, подчерк-

³⁸⁴ **Савченко-Більський Володимир** (1867–1955) – український військовий діяч, контр-адмірал УНР. Із початком Української революції 1917–1921 рр. очолив Українську Чорноморську громаду, провів українізацію на Чорноморському флоті. У 1917 р. – директор департаменту морського міністерства УНР, з травня 1920 р. – командувач Чорноморського флоту і начальник военно-морської управи УНР. З 1920 р. – жив на еміграції в Польщі, згодом у Франції.

³⁸⁵ **Порохівський Гнат** (1888–1953) – український військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. У 1919–1920 рр. – командир 6-ї Запасної, 2-ї Кулеметної бригад. Із 1921 р. – перебував в таборах інтернованих в Польщі та Румунії. З 1922 р. – військовий аташе УНР в Румунії, один із засновників Комітету допомоги українським емігрантам ім. Симона Петлюри в Бухаресті.

нув одночасно і свою преданість нашому державному керівнику.

Ми і зараз ще продовжуємо забезпечувати наших людей посвідченнями (пасп. книжка). В Турцію приїжджали і виходили на береги з подібними посвідченнями національної належності. Між іншим, перед видачею цих посвідчень вимагається відповідна анкета. Після повернення з конференції я, надіслав анкети в Бакеу, додав такою запитання: «Яку чи які організації Ви вважаєте для себе вищою чи вищими». Баковці всі, як один, на це запитання відповіли: Уряд УНР, а з громадських – Головний Емігрантський рада (в Парижі).

Між іншим, в додання до тих бюлетенів преси, які отримуються з Парижа, тепер кожний тиждень випускають такі ж «Бюлетени Українського» і я (прим. іст.: видимо – Геродот ведає Українським). Успіх цього бюлетеня незвичайний. Всі випущені до сьогодні «Бюлетени» були надруковані в усіх газетах, які тільки виходять на території Румунії – і на всіх мовах, і всі в найкращому місці і великими літерами.

Не можу сказати, якою відгук мали ці дані в провінції, а в Бухаресті на них озвалася впливливий газета «Курентул», яку Ви ймовірно читали, т.к. її передрівав чернівський «Час». (прим. іст.: Час, укр. газета буковинців), правда, додав не зовсім підходящі коментарії (прим. іст.: тому що буковинці всі проти УНР). (См. «Час» №292 від 27 вересня).

Автор статті Вина, який уже вдруге виступає в тій же газеті по українському питанню, звертає увагу румунської державної думки на українську проблему, говорячи, що тільки одна Німеччина в 1928 р. в повній мірі оцінила значення українського питання і змогла з допомогою України ізолювати Росію, створивши її в південно-східній частині. – «Румунсько-польський союз, – говорить Вина, не змогли використати політику початку німцями (Німеччиною), яка сьогодні зайнята іншими діями».

Закінчується стаття питанням, де той Діоген, який б міг знайти в Румунії людину великої волі і енергії.

Сьогодні знову в усіх вечірніх газетах інформація про Україну.

Одновременно с этим письмом я Вам посылаю по две газеты с информацией последних двух бюллетеней. А в письме посылаю Вам также и по-украински последний бюллетень № 105. Если сегодня есть в вечерних газетах, то завтра об этом будут писать все утренние газеты. Вот опять два полных дня общественные круги Румынии будут читать об Украине, а через два дня будет помещена вторая часть «Бюллетеня» «Развал в коммунистических верхах и разруха в советском союзе».

Из разговора, который я имел с потусторонним человеком, для меня ясно, что большевиками готовится очередное кровопускание и что обращения, которые будто бы найдены (листочки) у арестованных, или по старому жандармскому способу, подброшены тем лицам, с кем «товарищи» решили расправиться.

Думаю, что большевики этим не ограничатся. Среди арестованных есть немало чекистов. Поэтому логично надо ожидать чего? А того, что кое-кому, если не до суда, то вероятно после суда и осуждения «не удастся» бежать за границу. Само собой понятно, что «убежит» агент ГПУ, но с ореолом мученика, что случайно спасся от смерти.

Поэтому, если такие фокусы будут, то надо очень хорошо прощупывать таких лиц и наводить о них справки всюду, где лишь возможно, а в том числе конечно и у нас в Румынии.

В ближайшие дни В. Трепке должен зайти в редакцию «Курентула» и познакомиться с автором статьи об Украине – Виня. Имеем целью пригласить его на чашку чая, во время которой можно будет ближе познакомиться с ним и положить основание более тесному контакту с ним, снабжая его систематичной литературой об Украине, которая будет попадать к нам на иностранных языках. На этих днях на мое имя пришло письмо от г. Кашинского из Вены. Его, между прочим, ожидали на конференцию Праге, но как и теперь вижу из его письма, он не приехал благодаря тому, что не получил визы. Письмо это ничем особенным не отличается, но оно весьма характерно, как доказательство определенного организационного оживления. Причиной этого оживления явилось эмиграционное объединение. Оно может быть в значительной мере явилось причиной оздоровления эмиграционной жизни и к скреплению творческой части эмиграции. Для этого лишь необходимо больше выпуклости и решительности – не бояться того, что та или иная группа может от него отойти. Такой

выход может настолько ударить по объединению, сколько по тем, кто сам себя изолирует от большинства. (Прим. ист-ка: Сбоку на полях этой копии есть еще приписка А. Левицкого: «А что запоет Румыния, когда в С-ле (Севастополе) увидит Г. Ф-ти?»).

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 270-270 зв.

№ 286

**Копія листа Андрія Лівичського
до Яна Токаржевського-Карашевича**

2 листопада 1929 року

14503 12/XII 9

300

Секр. Отделу

3 Отделению

Дело №7.

5054.

Письмо А. Левицкого Мининделу УНР.
Зам. Пред. Директории и Главн. Атаман войск УНР.
№... 2-го ноября 1929 г.
Ставка.

Г-ну Министру иностранных дел УНР.

Г-н военный министр уже возвратился из Бухареста. Переговоры с военным министром королевства Румынии еще не закончены, но, принимая во внимание их ход, можно сказать, что наши предложения будут приняты.

Что касается нашего договора, заключенного с Румынией, в Лондоне, г-н Министр Сальский сообщил на заседании Коллегии Совета Министров, что румынский военный министр Чигоски заверил его в том, что вскоре наш договор будет представлен Совету Министров на утверждение.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 258.

№ 287

**Копія листа Володимира Сікевича
до Андрія Лівичького**

10 листопада 1929 року

14838, 16/1 30

300

Секр. Отделу,

3 Отделению.

Дело №7.

5341.

Письмо Сикевича к Левицкому.

10 ноября 1929 г.

г. Виннипег.

**Г-ну Председателю Директории
Украинской Народной Республики.
Андрею Левицкому – в Варшаве.**

Разрешите мне, г-н Председатель Украинской Народной Республики доложить Вам о моей деятельности в Вашингтоне.

По приезде туда я прежде всего посетил г. посла Речи Посполитой Польской и с ним обсудил цель моего приезда. Мы определили основные пункты моей работы. На основании этого посол Цехановский познакомил меня с рядом видных политических деятелей Америки.

Мне удалось при помощи сенатора Копланда организовать группы американских политических деятелей и создать под его руководством Комитет защиты Украины. Этот комитет имеет три секции: первую – для пропаганды среди американских деятелей за освобождение Украины, вторую – по вопросу воздействия на американское правительство в отношении официального признания правительства УНР и немедленного установления дипломатических отношений, третью – финансовой помощи для освободительной борьбы нашего правительства.

Есть надежда, что длительность этого Комитета, даже если он не сможет полностью осуществить поставленные перед ним задания, принесет большую пользу Украине, а в частности даст возможность нашему правительству получить финансовую помощь.

Сейчас я не имею возможности подробно информировать Вас о ходе деятельности этого Комитета. Из переписки с сенатором Копландом известно, однако, что комитет уже начал свою деятельность. Уважающий Вас.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 23–23 зв.

№ 288

**Копія листа Андрія Лівичського
до Яна Токаржевського-Карашевича**

15 листопада 1929 року

14502 12/XII 9

300

Секр. Отделу

3 Отделению

Дело №7.

4966.

Письмо А. Левицкого Мининделу УНР.
Зам. Предс. Директории и Главн. Атаман Войск УНР.
15 ноября 1929 г.
Ставка.

Г-ну Министру иностранных дел УНР.

Подтверждаю получение письма от 6/XI – с.г.

Политический кризис, все более и более обостряющийся, создал такую политическую ситуацию, что в настоящее время правительство Речи Посполитой серьезно относится к вопросу о роспуске Сейма. Нас этот вопрос касается постолько, поскольку необходимо, чтобы выборы в новый Сейм дали кандидатов, поддерживающих политику г-на маршала Пилсудского и вместе с тем поддерживающих наш союз с Речью Посполитой Польской.

По этому вопросу я имел разговор с г. депутатом Славеком. Дело в том, что с нашей стороны должна быть подготовлена почва среди галичан и создана среди них группа, которая открыто стала бы на платформе нашего правительства.

С некоторыми галицкими политическими деятелями я уже обсуждал этот вопрос. Дело это я передал г-ну министру Стоцкому, который в данное время ведет переговоры с выдающимися членами УНДО.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 257.

№ 289

**Копія листа Володимира Целевича
до Андрія Лівичького**

22 листопада 1929 року

14774, 5/1 30

300

Секр. Отделу,

3 отделению.

Дело №7.

5219.

Письмо Целевича Владимира – Левицкому.

Президенту Украинской Народной Республики А.Н. Левицкому.

Многоуважаемый г-н Президент.

По поручению президиума Украинского Национально-Демократического Объединения имею честь сообщить Вам, многоуважаемый г-н Президент, что Президиум нашей партии на своем заседании от 22-го с.г. рассматривал Ваши предложения по вопросу о создании единого фронта всех национально-украинских партий для борьбы за освобождение Украины.

Президиум нашей партии признал, что создание объединенного фронта всех национально-украинских партий для борьбы за независимость Украины необходимо. Создание такого фронта в настоящее время является вопросом первостепенной важности, прежде всего в связи с ведением успешной пропаганды на международной арене, а также для одноцельной активной работы всех национально-украинских групп в общей освободительной акции.

С нашей точки зрения реальные возможности создания такого фронта теперь значительно больше, чем прежде. Между отдельными украинскими партиями в Польше замечается стремление к консолидации сил, существует тенденция к взаимному соглашению и координации деятельности на едином фронте. Ход дотеперешних междупартийных переговоров говорит за то, что создание общего украинского фронта на западно-украинских землях – это вопрос ближайшего времени. Активный объединенный украинский фронт найдет себе реальную опору также и во всевозрастающем враждебности всего украинского населения Польши по отношению к террористической власти теперешних оккупантов Украины.

Президиум Украинского Национально-Демократического Объединения придерживается той точки зрения, что между стремлениями украинского народа на этой и на той стороне Збруча нет никакой принципиальной разницы. Следует, однако, отметить, что взаимоотношения правительства Украинской Народной Республики с правительством польской Республики имеют известное влияние на ход политики украинского народа под Польшей. Однако, по мнению Провода Украинского Национально-Демократического Объединения в этом вопросе ... точек зрения руководителей политики украинского народа на западных землях Украины с одной стороны и Украинской Народной Республики с другой возможна: этот вопрос может принять форму, которая удовлетворяла бы и нас и Вас.

В случае, если Вы, Высокоуважаемый г-н Президент полагаете, что возможно полное невмешательство Украинской Народной Республики во внутренние отношения Украинского народа под Польшей, Ваши предложения могут иметь успех и создание общего фронта всех национально-украинских партий для борьбы за государственную независимость Украины станет реально возможным и даже необходимым.

Остаюсь с глубоким уважением Владимир Целевич.

Львов, 22 ноября 1929 г.

ГДА СЗР України – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 9–9 зв.

№ 290

**Копія листа Олександра Удовиченка
до Андрія Лівичького**

21 листопада 1929 року

14947, 30/1 30
300
Секр. Отделу,
3 Отделению.
Дело №7.
701141.

Письмо Удовиченко А. Левицкому.

Париж, 21 ноября 1929 г.

**Г-ну Заместителю Председателя Директории
и Главному атаману А.Н. Левицкому.**

Г-н Главный атаман, разрешите Вам доложить о подготовке съезда б. военных армии УНР во Франции, а в частности о подготовке военной конференции – согласно Вашему поручению.

По согласованию с г. ген. Вейган наши совещания состоятся одновременно со съездом б. военных Армии УНР в Париже. Г. ген. Вейган³⁸⁶ заверил меня, что в совещаниях примут участие представители Генштабов Франции, Италии, Польши и Румынии. Соответственно этому желательно было бы, чтобы и Вы г-н Атаман, приняли участие в этой конференции.

Съезд б. военных Армии УНР состоится 7–5 декабря с.г. Все организации уже избрали своих делегатов. Наши делегаты избраны в Польше, Румынии и ЧСР. Избраны делегации кроме того от военных организаций Грузии и Азербайджана.

Полагаю, что съезд будет иметь большое значение для нашей организованно-военной работы.

А. Удовиченко.

Ген. Штаба ген. хорунжий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 36.

³⁸⁶ **Вейган Максим** – французский генерал, голова військової місії Антанти в Польщі. У 1930–1935 рр. – начальник Генштабу, віце-президент Вищої військової ради.

№ 291

**Копія листа Андрія Лівіцького
до Яна Токаржевського-Карашевича**

25 листопада 1929 року

14639 26/ХІІ 9
300
3 Отделение КРО
СО ГПУ УССР
д №7.
5095.

Письмо А. Левицкого – Мининделу УНР.
Заместитель Председ. Директории и Головн. Атаман Войск УНР.
25 ноября 1929 г.
Ставка.

Г-ну Министру Иностр. дел УНР.

Для Вашего сведения сообщаю данные, полученные мною о приглашении Речи Посполитой Польск. с Германией и информирую Вас о том, что к этому вопросу польское правительство подходит весьма серьезно. Вы, г-н Министр, возможно не забыли совещания немецкого социал-демократа Брейтшейда с английскими Мининделом Гендерсоном, которое касалось вопроса пересмотра польско-немецких границ. После этого совещания польско-немецкие вопросы стали так актуальны и так назрели, что между Варшавой и Берлином начались непосредственные переговоры.

Я имел свидание с воеводой Юзефским. Обсудив с ним наши организационные вопросы на Волыни я коснулся также настоящих переговоров Польши с Германией. Воевода Юзефский сообщил мне, что при помощи Франции и Англии между Польшей и Германией идут серьезные переговоры.

Кроме торговых переговоров обсуждаются вопросы политического характера, которые в некоторых пунктах касаются также наших дел. Эти политические переговоры имеют целью своей совместные уточнения политики обеих держав. Со стороны Польши предлагается размежевание украинского вопроса и вопросов других националь-

ностей бывш. Российской империи. Польша добивается свободных рук в своей политике на Востоке во всем, что касается Украины. Воевода Юзефский, несмотря на то, что он не вполне в курсе дела считает, что в этом вопросе соглашение несомненно будет достигнуто.

Интересно то, что немцы требуют размежевания сферы экономического влияния на Украине и предлагая Польше сферу экономического влияния на Западной Украине они требуют для себя экономического влияния на Юге Украины.

Конкретно по этому вопросу больше прибавить сейчас не могу.

В ближайшие дни буду у Министра Залесского и тогда вновь постараюсь выяснить этот вопрос.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 2. – Арк. 294–294 зв.

№ 292

**Копія листа Андрія Лівницького
до В'ячеслава Прокоповича**

12 грудня 1929 року

14837, 16/1 30

300

Секр. Отделу,

3 Отделению.

Дело №7.

5340.

Письмо Левицкого к Прокоповичу от 12/ХІІ-29 г.

**Заместитель Председателя Директории
и Главный Атаман Войск У.Н.Р.**

№...

12/ХІІ-1929 г.

Ставка

Г-ну Председателю Совета Министров УНР

Вячеславу Прокоповичу.

Переговоры о создании единого Национального Объединения находятся на хорошем пути. Переговоры, которые я в данное время

веду с галичанами, т.е. с УНДО, приближаются к концу. Мы согласились на том, что вопрос урегулирования взаимоотношений между УНДО и польским правительством остается исключительно в ведении УНДО. Если со стороны УНДО не будет предъявлено каких-либо новых требований, соглашение в скором времени будет достигнуто. Я со своей стороны делаю все возможное, чтобы привлечь на нашу сторону галичан. Надеюсь, что мне это удастся.

Если при этом еще удастся добиться соглашения галичан с Речью Посполитой, наш фронт вдвое усилится. Вообще следует отметить, что сведения с Украины, получаемые наличными непосредственно, в значительной степени повлияли на отношение УНДО к нашему проекту создания Одноцельного Национального Объединения. События на Украине, хотя с одной стороны, уносят много жертв, – с другой влияют на укрепление национального фронта на этой и той стороне Збруча.

Это наилучшим образом выявилось в массовых демонстрациях протеста галичан, которые продолжают до сих пор, против оккупационной власти на Украине.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 26–26 зв.

№ 293

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівницького**

4 січня 1930 року

15077, 11/II 30

300

Секр. Отделу,

3 Отделению.

Дело №7.

701225.

Письмо Токаржевского – А. Левичкому.

Бюро Министра Иностр. Дел

Украинс. Народн. Респ.

Париж, 4 янв. 1930 г.

Г-ну Председателю Директории УНР.

Сегодня получил письмо за подписью г. Данильченко и ген. Сивевича по вопросу об американском займе. Они сообщают, что «Украинский Финансово-Торговый Союз» будет иметь возможность до известной степени финансировать работу нашего правительства, а главным образом, деятельность нашего правительства на Украине. Для этой цели уже выделены известные фонды.

Кроме того, они сообщают, что Союз находится в связи с американскими торговыми и промышленными кругами, интересующимися торговым рынком Украины и что от них можно будет получить также соответствующие фонды на деятельность нашего правительства.

Важно, чтобы наша работа на Украине имела реальный успех. Наконец, в письме сообщается, что один из членов Союза собирается к нам, чтобы здесь на месте обсудить этот вопрос.

Одновременно наша Миссия получила извещение о пересылке 10 тысяч долларов нашему правительству.

Токаржевский-Карашевич.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 53.

№ 294

**Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича
до Андрія Лівіцького**

12 березня 1930 року

16122, 29/IV 30
300.
С.О.
3 Отделению.
Дело №7.
701992.

Бюро
Министра Иностр. Дел
Украинск. Нар. Респуб.
Париж, 12-го марта 1930 года.

Г-ну Председателю Директории УНР.

Как Вам уже известно из моего письма от 12-го февраля с.г., англичане снова поднимают вопрос о разрыве с Москвой.

Г-н Болдуин, поставивший в свое время вопрос о создании единого антисоветского фронта, довел его до такой стадии, что сейчас вся Европа вступила в антисоветский блок, организуя единый моральный фронт против большевистской власти. Англичане, являющиеся инициаторами единого фронта, не ограничиваются только моральной блокадой большевизма, но поставили вопрос о ликвидации большевистской власти в порядок дня европейской политики. Если бы не перемена власти в Англии, то противосоветский блок, инициатором которого является г. Болдуин, уже приступили бы к ликвидации советов. Однако, сейчас положение несколько иное, – правительство Макдональда направляет свою политику вразрез с политикой Болдуина. Переговоры, которые велись между Францией, Англией, Польшей, Италией и Германией после перехода власти в руки Макдональда были прекращены. В настоящее время группа Болдуина вновь ставит вопрос о возобновлении переговоров, которые г. Болдуин в свое время начал как премьер-министр. Эти переговоры сейчас носят более-менее частный характер. Г-н Болдуин и его партия относятся к пр-ву Рабочей партии, как к явлению переходному, которое на общий

ход английской политики не будет иметь решающего влияния. В скором времени власть в Англии снова перейдет в руки консерваторов. Поэтому то г. Болдуин уже теперь снова возобновил переговоры по вопросу организации противосоветской интервенций.

Из моих разговоров с г. Болдуином, лордом Бредфордом, Черчилем и Джонсоном, Гиксоном, следует, что партия г. Болдуина еще в текущем году придет к власти. Существует план, согласно которому с момента возвращения к власти партии консерваторов немедленно будут сорваны дипломатические отношения с Москвой. Теперь англичане хотят поставить вопрос таким образом, чтобы другие государства сорвали отношения с Москвой одновременно. К этому уже идет подготовка. Дали свое согласие французы, поляки, итальянцы и немцы. Вопрос с немцами не совсем ясен постольку в Германии у власти находятся социал-демократы, колеблющиеся в вопросе политики и в частности в отношении к Москве. Несомненно, что в результате последнего активного наступления Коминтерна против Германии, они изменят свое отношение к Москве.

Моими информациями об Украине англичане были чрезвычайно заинтересованы. Много материалов было мною передано г. Болдуину, которыми он воспользуется в своей антисоветской деятельности.

Токаржевский-Карашевич.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 151–151 зв.

№ 295

**Наказ Андрія Лівницького
голові Вищої військової ради Миколі Юнакову**

15 березня 1930 року

Перевод с украинского.

16126 29/IV-30

300

Секр. Отделу,

3 отделению.

Дело №7.

701990.

Приказ Председателю Высшего военного совета
от Главного атамана А. Левицкого.

Г-ну председателю Высшего военного совета М. Юнакову.

Предлагаю Вам немедленно приехать ко мне.

Учитывая, что в скором времени будет разрешаться вопрос об освобождении Украины от большевистской оккупации и что нам в этом придется принять активное участие, нам нужно приготовить все немедленно, чтобы события не застали нас врасплох.

Предлагаю Вам созвать немедленно Высший Военный Совет. Для обсуждения этого вопроса вызываю Вас в Варшаву.

15/III-30 г. А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 152.

№ 296

**Наказ Андрія Лівіцького Військовому міністерству
та начальнику Генштабу УНР**

15 березня 1930 року

**Приказ Военному министерству и нач. Генштаба войск УНР
от Главнокомандующего военными
и морскими силами УНР Левицкого.**

15953 14/IV 0

300

3 отделению.

Дело №7.

701991.

Замест. Председ. Директории
и Главн. Атаман войск УНР №14
15 марта 1930 г.

Ставка.

Приказ №3

**Г-ну Военному министру и начальнику
Генерального Штаба УНР.**

Приказываю немедленно провести мобилизацию 6-й Стрелецкой Дивизии и частей Запорожского Корпуса.

Мобилизацию надлежит провести согласно мобилизационного плана Генштаба Армии УНР от 5-го марта 1930 г. за № 11.

Исполнение этого приказа поручаю провести г-ну Военному министру.

А. Левицкий.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 15. – Арк. 140.

№ 297

**Копія листа Андрія Лівіцького
до Володимира Мурського**

15 червня 1930 року

13195 16/VII 30
300.

ИНО ОГПУ
3 Отделению
Секр. Отделу
Дело №7.

Письмо Мурскому от Левицкого Андрея по авио-почте.

15/VI-30 г.
718565.

Многоуважаемый Владимир Васильевич.

Два месяца спасал я Петра Ивановича (при[м] – министра Холодного) от смерти и за это время забросил переписку. Боюсь, что мой ответ на Ваше письмо от 14/V уже запоздал, но фотографию свою передам через неделю, так как независимо от других причин ничего не имею против того, чтобы в Вашей книге отпечатать портреты с С.В. (прим. очевидно Симона Васильевича Петлюры), мой и Ал. Игча (прим. Лотоцкого), как последнего нашего посла. Тогда никто бы не обиделся.

Еще через неделю в Ц-д (Стамбул) заместитель Завр. (при[м]. Гайвранского) майор Дубич, очень милый и искренний человек. Не долго он работал в контакте с нами, но уже пользуется заслуженными симпатиями. Надеюсь, что Вы сразу же с ним сойдетесь. Он стопроцентный пил-чик (пилсудчик).

Читали уже вероятно статью в «Украинском Голосе». Это – глупая провокация от начала до конца. Не только не было намека на авантюру Сальского, но и отношение ко мне со стороны п. (польских) деятелей остается без всяких изменений. Если же материальное наше положение действительно немного стало хуже, то причиной этому тяжелый хозяйственный кризис в Польше. Сама статья не только не испортила, а сблизила к нам тех п. (польских) деятелей, которые были дальше, т.к. они считали своим долгом откликнуться, обратившись ко мне и к С. (прим. Сальскому) с соответствующими уверениями. Жаль только генерала, на которого ни за что, ни про что вылили столько грязи. Поэтому при случае прошу категорически эти все бредни опровергнуть.

В воздухе чувствуется приближение бури, но никаких «пропозиций» мы еще не слышали.

Всего наилучшего. Ваш Левицкий А.

Супругу Вашу сердечно приветствую. Прошу написать о В. сражении с Афона.

А.Л.

Примечание: К письму была приложена вырезка из газеты «Газета Варшавска» от 16/IV:

«В Женеве о Сов. Украине».

«Постановление конгресса общества друзей Лиги». (Женева 15/VI. А.Т.Е)

14-й конгресс обществ друзей Лиги Наций в Женеве постановил, между прочим, вынести резолюцию протеста против политических преследований на Украине и в других республиках Сов. Союза. Конгресс констатирует, что политические преследования в Сов. Союзе вызовет во всем мире чувство глубокого возмущения против действий Сов. правительства, которое применяет на Украине методы грубого террора и кровавых притеснений, которые противоречат элементарным понятиям свободы человека.

Собрание протестует против этих методов Сов. Союза, методов, которые осуждаются всем миром и которые противоречат мирным взаимоотношениям между народами. Эта резолюция была принята по предложению украинской делегации, в состав которой входили: ректор укр. университета в Праге проф. Яковлев, проф. универс. Смаль-Стоцкий и председатель Гл. совета укр. эмиграции проф. Шульгин».

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 1. – Арк. 8-8 зв.

№ 298

**Копія листа В'ячеслава Прокоповича
до Андрія Лівичького**

Не пізніше 24 липня 1930 року

Перевод с украинского документа.

7314 24/VII 30

300.

ИНО ОГПУ

3 Отделению

Секр. Отделу,

тов. Хейфецу³⁸⁷

дело №7.

Уважаемый и дорогой Андрей Николаевич.

Представляю себе, как тяжело переживаете Вы нашу великую утрату. Поразила и меня глубоко смерть незабвенного Петра Ивановича (прим. ИНО: бывшего министра Холодного) известие про которую настигло меня на берегу Мраморного моря. Царство ему небесное. Пусть почивает. На Афон мы не попали: сложилось к этому много причин, которые встретились здесь в международной и внутренней политике и, про которые расскажу при свидании. Достаточно сказать, что не мог туда поехать даже инициатор (прим. ИНО: поляк Цембаш) этого путе-

³⁸⁷

Ймовірно Хейфец Григорій – співробітник радянської зовнішньої розвідки. Із 1922 р. – в органах ДПУ. В 1924–1929 рр. – виконував спецзавдання Комінтерну в Китаї, Туреччині, Німеччині, Австрії, Франції, Латвії. Згодом – в ІНО ОДПУ – НКВС. З 1929 р. – під дипломатичним прикриттям у Франції, з 1932 р. – в США.

шествия. Но что центр тяжести работы я переношу сюда, то времени не потеряли. Через наших людей (необходимо отметить здесь ту же положительную работу и связи, которые сделали Мурский и Забелло³⁸⁸ все, после некоторых трудностей, устроилось. Приемом у патриарха доволен: говорили подробно про дела и подал ему 2 мемориала. Епископ тот, который приехал, был на другой день на аудиенции и говорит, что беседа патриарха с ним была продолжением того, что говорилось со мной. Главное – это принятие нашей эмиграции под юрисдикцию вселенского патриарха и подготовка дела автокефалии на Украине по возобновлении государственности. Они, якобы, встречают сочувственное отношение. Первое обещано разрешить так или иначе в скором времени. Очень хорошее впечатление произвел на меня простотой, симпатией к нам и пониманием дела – местный митрополит Болгарский. Это наш большой приятель и принимал меня чрезвычайно.

Патриарх дал благословение этой эмиграции.

Отношение сторонников наших здесь выше похвал: и приезжие и местные чем могли помогли. Я чрезвычайно благодарен советнику Стршембошеву (Чембошеву), с которым установил настоящий деловой контакт, и который стал для нас очень полезен.

Пребывание здесь Мурского чрезвычайно короткое: жалко только, что у него недостаточно денег для работы, не везде может бывать (ибо не так одет). Очень ценный человек и стоник Забелло, который ведет ответственную работу. Необходимо этих людей всеми силами поддерживать. Я рад, что повидался с местными общественниками – их немного, но местное общество имеет большое значение репрезентативное.

Тесное сотрудничество на конкретной почве с грузинами также дает удовлетворение: с кн. Накашидзе мы в отношении совместной работы сошлись и он увидел, что могут сделать украинцы: аудиенцию ему устроили у патриарха Забело и Мурский, которого патриарх называет «». Вообще Накашидзе очень милый и на него следует обратить внимание.

³⁸⁸ **Забілло (Забелло) Микола** – український військовий і громадський діяч. В Армії УНР був сотником. Після поразки національно-визвольного руху 1917–1921 рр. – на еміграції в Туреччині. В Стамбулі очолював Українське Сполучене земляцтво Поділля та Волині. З об'єднанням у 1928 році всіх українських округових земляцтв у Туреччині в Українську Громаду Туреччини став її генеральним писарем, а невдовзі й головою. За нашими даними, співпрацював з радянськими органами держбезпеки, передавав їм інформацію про українську еміграцію в Туреччині.

Виделся с Сайдамедом, с которым обменялся комплиментами и который очень помогает нашим в местных условиях. Неофициально встречался с азербайджанцами: я здесь в строгом инкогнито.

Сегодня двинусь дальше. Через неделю или немного позднее надеюсь быть у Вас.

Будьте здоровы и богу милы.

Привет Марии Варфоломеевне и всей Вашей милой семье.

Ваш (подпись)

Примечание: Письмо Прокоповича-Левецкому.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 1. – Арк. 26–26 зв.

№ 299

**Копія листа Андрія Лівницького
до Володимира Мурського**

30 липня 1931 року

Сов. секретно

**Письмо Левецкого Мурскому.
Полученное Мурским 2-го августа
по авиапочте из Варшавы.**

Иностранное отделение

Контр-разведывательного Отдела

№ 4252

26/IX.1931

100/К-поля

т. Карелину³⁸⁹

т. Кривцу

д. №7.

2393/23965

Нач. КГО

Нач. ИНО

Опер. Уполн.

³⁸⁹

Карелін Володимир (1897–?) – радянський партійний і державний діяч, співробітник органів держбезпеки УСРР/УРСР. В органах ВЧК з 1921 р. З 1925 р. – в ГПУ УСРР, до 1933 р. – заступник начальника Особливого відділу ГПУ УСРР.

Многоуважаемый Владимир Васильевич.

Последнее полугодие прошло у нас под знаком борьбы за нашу постройку в Царьграде. Это началось, если помните, еще со времени поездки Дибича, а с весны, в связи с тяжелым финансовым кризисом, стало угрожать вполне конкретно. Сайдамед искренне и хорошо к Вам относится и энергично «защищал» Вас перед соответствующими лицами. Но с другой стороны – его искренние информации о безнадежном советофильстве современной Турции расхолодили этих контр-агентов (прим. ист. т.е. поляков и Мининдел), – которые стали определенно утверждать, что в таких обстоятельствах работа наша в Царьграде не нужна. Я надеялся, однако, что до конца далеко, когда неожиданно Романа Степановича (проф. Смаль-Стоцкого) предупредили, что будто бы с 1-го сентября будут прекращены кредиты для вас. Прошу Вас использовать поддержку Сайдамеда и действовать среди Ваших господ знакомых, может, еще и удастся дело уладить. Мы все, по крайней мере, считаем Ваш отзыв из Царьграда весьма вредным для дела. Если бы другого выхода не было, постараемся и о средствах на возвращение и о другом назначении для Вас. Ввиду кризиса, теперь это очень трудно, но имеем надежду, что удастся поручить Вам интимную работу в галицкой прессе, с местом пребывания в г. Львове.

Тяжело мне Вам об этом все писать, но должен Вас заблаговременно предупредить. О дальнейшем ходе этого дела будет Вас уведомлять проф. Стоцкий, т.к. я должен выехать на пару недель к знакомым, в деревню. Трагедия большая, когда вся акция финансовая зависит не от нас. Придется, может быть, потерять постройку, на которую Вы положили так много труда и которая так нужна будет в будущем.

Мы продолжаем свою деятельность, хотя и здесь подошли различные тяжелые «редукции»... Есть надежда на соглашение галичан с правительственными деятелями и тогда откроется новое поле для подготовки работы в Галиции.

В связи с тем, и Ваше там пребывание будет желательным если уж придется оставить Турцию.

На Воьлини ничего хорошего нет. Если получаете «Укр. Ниву», то видите какая глупая там ведется линия. Жаль только, что Сергей Прокопович чересчур там все заангажировал...

Тут все время нервное настроение, в связи со слухами о возможности войны по инициативе друзей (поляков). Был в г. Софии и Варне генерал Сальский, думал и к Вам заскочить, да... денег не хватило.

Прошу писать мне по такому секретному адресу: Ян Платковский, ул. Дантишка, 16.

Всего лучшего, с искренним уважением Анд. Левицкий/
30/VII-31 г.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 8. – Арк. 30.

№ 300

**Копія листа Андрія Лівницького
до Володимира Мурського**

4 серпня 1931 року

Сов. секретно

Письмо Левицкого Мурскому.

Иностранное отделение

Контр-разведывательного Отдела ГПУ УССР.

№4253

26/IX. 1931 г.

100

г. Карелину

г. Кривцу

д. №7.

24107

Нач. КГО

Нач. ИНО

Опер. Уполн.

4/VIII-31 г.

Многоуважаемый Владимир Васильевич.

Наши письма разошлись. Из моего письма по авиапочте Вы уже, наверное, убедились, что причиной «долгого молчания» была не «пе-

ремена отношения», а что-то другое: был я в это в темя в положении психологической депрессии, в связи с неопределенными взаимоотношениями с нашими до теперешнего времени союзниками. Галицийские дела вызвали такое возмущение у близких даже к нам деятелей ко всему украинскому, что наша международная концепция переживала серьезный кризис, который и сейчас не совсем улажен. Мы бы не изменили, разумеется, своих политических позиций, но были бы лишены материальных основ для дальнейшей политической работы. С такими невеселыми перспективами я не хотел делиться с активными деятелями нашего центра, потому и... молчал. Так скверно не будет, но тот хозяйственный кризис, который переживает Польша, отражается на принужденной редукции нашей работы. Намерение приостановить кредиты на Ваше содержание объясняется преимущественно этим кризисом. Понимаю и чувствую, какое колоссальное значение имеет наша платформа в Стамбуле и по этому примеру вижу, как неприятно и печально для дела не иметь вполне независимых фондов...

Еще не совсем трачу надежды и потому прошу Вас обратиться к Гайвронскому и поделиться этой печальной вестью с Сайдаметом. У этого последнего вышла перепалка со Смаль-Стоцким на совещании в «Прометее», но не в этом лишь речь. Общее настроение нашей общественности, особенно военной, по вопросу Крыма соответствует вполне политической линии в статье Олесиюка, напечатанной в последнем номере «Тризуба». Если бы наше правительство пошло теперь навстречу желаниям Сайдамеда, то вызвало бы против себя всеобщее возмущение и дало бы основания нашим врагам для демагогической агитации. Хотел я обо всем этом поговорить с Сайдамедом откровенно, но... уже он не зашел попрощаться. Милый он очень человек и много хорошего для нас делал, но тяжело эти крымские дела уладить. Нашего с Вами доброго желания не хватит.

Поэтому принимайте меры, в обороне «платформы» и сообщайте. Имейте в виду, что отзываю Вас не мы и не я. За Вашу там работу от всех нас лишь сердечная благодарность и всесторонняя поддержка. Тут сенсационная новость: г. Пилипчук, что с 1925 г. является скоропадовцем, а с 1928 г. сотрудничает с группой Певного на Волыни, арестован за взяточничество.

Всего наилучшего. А. Левицкий.

Служил Пилипчук с 27 г. и в Жни-арх. г. Луцка.

В связи с арестом Пилипчука, газеты писали, к сожалению о его прошлом премьерстве.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 8. – Арк. 32.

№ 301

**Копія листа Андрія Лівичького
до Володимира Мурського**

8 серпня 1931 року

Иностранный отдел

5249

15 XI 31

100. ІК-пол.

г. Реденсу³⁹⁰.

г. Леонюку³⁹¹.

г. Добродицькому³⁹².

г. Кривцу.

д. №7.

(Перевод с украинского)

Копія письма Левицького к Мурскому.

Многоуважаемый Владимир Васильевич.

Ваше письмо отвечает нашим наисмелейшим надеждам, какие вызвал конфликт в Маньчжурии. Вижу и давно уже предсказываю, что нация японская сыграет провиденциальную роль в нашем деле,

³⁹⁰ **Реденс Станіслав** (1892–1940) – радянський партійний та державний діяч, один із керівників органів держбезпеки УСРР та СРСР. З 1918 р. – в органах ВЧК. У 1920 р. очолював Одеську, Харківську, Кримську губчека. У 1931–1933 рр. – голова ГПУ УСРР та повноважний представник ОГПУ по УСРР.

³⁹¹ **Леонюк Хома** (1892–1967) – радянський партійний та державний діяч, один із керівників органів держбезпеки УСРР та СРСР. З 1917 р. – в органах ВЧК. Заступник голови ГПУ УСРР. З 1933 р. – начальник Одеського облвідділу ГПУ.

³⁹² **Добродицький Микола** (1899–1942) – радянський партійний та державний діяч, один із керівників органів держбезпеки УСРР та СРСР. З 1918 р. – в органах ВЧК. У 1924–1930 рр. – начальник Контррозвідувального відділу ГПУ УСРР. З 1932 р. – заступник повпреда ОГПУ по Північнокавказькому краю.

а именно, уже начинает играть, начиная с 1904 г. Если бы не та война, которой Япония нанесла первый решительный удар «могуществу» России, то не было бы революции 1905 г., а вместе с тем не было бы и того развития украинского национального движения, которого мы были свидетелями в 1905–1917 гг. и которое послужило причиной создания независимой Укр. Державы в 17–20 гг. Таким было начало «взаимоотношений между нами и Японией». Ваши же информации предвещают хорошее продолжение. Если после 1905 года на левобережной Украине слагали песни о том, как японец побил враждебного москаля, будем надеяться, что эти песни станут историческими песнями укр. народа. На бывшую Дальне-Восточную Республику смотрим, как на интегральную часть Украинской Державы, по крайней мере, на значительную часть Дальнего Востока, до миллиона кв. км.: если же в той республике власть принадлежит не украинцам, то лишь благодаря... отсутствию (в то время) укр. интеллигенции, занятой тогда борьбой в Киеве. Я поручил, согласно Вашему письму, составить соответствующую записку и вышлю ее в готовом виде и за подписью Сальского дня через три. Тем временем прилагаю тут две старые ноты, которые свидетельствуют, что мы с давнего времени стучимся в японские двери; вышлю также копию мемориала на англ. языке от 21 года. Имеем сведения, что японцы ставят своей целью оккупацию всей Маньчжурии (с Харбином) и создания «буферной» Дальне-Восточной Республики, со столицей во Владивостоке, для прикрытия с севера и Маньчжурии и Кореи. Это прекрасная идея, но только при том условии, если та держава будет Украинской. Правительство УНР имеет всю власть от укр. народа, и потому может принять власть на той или другой части укр. земель, если только кто-либо поможет их освободить. А после занятия Харбина, Владивосток неминуемо будет эвакуирован русскими... Понимаете, какие перспективы. А пока что, конечно, нужна немедленная политико-военная миссия в Токио, а также посылка пары десятков наших офицеров для организации в Маньчжурии нашей военной эмиграции и для связи с украинцами на Дальнем Востоке, а также с украинскими элементами в Красной Армии, что стоит на границах Маньчжурии. Убедите Вы своего контрагента (примеч. ист.: полковника Иимуру), что если сейчас в Маньчжурии больше импонирует русская эмиграция, то это лишь потому, что

тамошние украинцы чересчур оторваны от наших центров, не имеют руководителей и организаторов на месте.

Поэтому и необходимо выслать для такой работы наших людей. Сколько на это надо денег, это будет зависеть от масштаба, т.к. в Маньчжурии необходима и ежедневная укр. газета, и школы, и укр. церкви и т.п. Но, если бы, для начала, японцы дали средства на посылку миссии в 6–7 душ, то эти люди имели бы и пропагандо-политическую работу в Японии начать, и позаботиться также об организации укр. эмиграции в Маньчжурии, о газете и и о связи с Д. Востоком. А если бы намерения Японии стали более яркими, то в каждую минуту можно перебросить на Д-Восток пару тысяч наших офицеров-эмигрантов. Если бы захват Владивостока стал на порядок дня, то этому городу можно сразу же придать определенный характер столицы Украины. Для того можно перебросить на Владивосток и укр. университет в Праге, и Укр. Политехникум в Подебрадах. Поэтому Япония не «оккупировала бы Русской территории», а только помогла бы Правительству УНР возвратиться на родную землю».

Видите, какие перспективы возможны, благодаря Вашей инициативе и энергии. Будете, может быть, спецом не в делах тур., а японских... Поэтому ждите материалов, а пока что, агитируйте. Всего наилучшего. Ваш А. Левицкий. 10/X-31 г. Почему не ответили на мои вопросы в Вашем личном деле.

Примечание: Письмо А. Левицкого является ответом на письмо Мурского (дипломат. Представитель УНР в Константинополе), который в связи с событиями в Маньчжурии связался с японским полковником Иимуру, проживающем в Константинополе).

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 8. – Арк. 181–183.

№ 302

**Копія листа Миколи Забелло
до Андрія Лівичського**

8 серпня 1931 року

Одесск. оперсектор ГПУ
К-поля
20/Х-31 г.
№24148
Д. №7.

Письмо Забелло к Левицкому.
Его Превосходительству, Г-ну Президенту УНР.
8/8-31 г.
№ 93-504.

**Ваше превосходительство,
Многоуважаемый Г-н Головной Атаман.**

Очень взволнованы были с женою, получив сейчас Вашу открытку, полную внимания. Благодарны от души и шлем Многоуважаемой супруге Вашей и Вам наш привет и пожелания: здоровья, сил и всякого благополучия.

Глубокоуважающий и всегда готовый к услугам Вам, Н.З., капитан.
Надписи на фотографиях, отправленных Левицкому.

1. Его Превосходительству Высокоуважаемому г-ну Головному Атаману на память от его капитана Н.З.

8.8.31 г.

2. Высокоуважаемому панству Левицких на память глубокоблагодарная за внимания К.З.

8 Августа 1931 г.

Турция.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 8. – Арк. 106.

№ 303

**Копія листа Андрія Лівичького
до Володимира Мурського**

12 серпня 1931 року

Сов. секретно

Письмо Левицкого к Мурскому.

Иностранное отделение

Контр-Разведывательного Отдела ГПУ УССР.

№4254

26/IX. 1931 г.

100

г. Карелину

г. Кривцу

д. №7.

24095

Нач. КГО

Нач. ИНО

Опер. Уполн.

12/VIII-31 г.

Многоуважаемый Владимир Васильевич.

Не понимаю, откуда могли взяться у Вас такие категорические заключения в Вашем деле, которые высказываете в письме от 7/VIII, о которых и я и Вы слышали от наших татарских друзей. Следствием этих интриг, возможно, и была та неприятная беседа Ваша с приезжим деятелем – X (х), о которой Вы мне докладывали. Но при чем здесь Смаль-Стоцкий. Уверяю Вас, что он всё время очень хорошо относился к Вам и весьма положительно расценивал Вашу деятельность в Стамбуле. О перенесении кредитов, на разъезды и его из г. Ш-на (хх) в Стамбул (ххх) первый раз слышу. Нам мотивировали совсем иначе, мол, «общий кризис» требует «сокращений» на всех фронтах. Если, как Вы пишете, Ваш кредит сохранен, мы будем категорически настаивать на оставлении Вас в Стамбуле. Боюсь только, что такие пояснения Вам дали скорее из какой-либо вежливости... Еще раз уверяю Вас, что Смаль-Стоцкий никогда не был против Вас, а наоборот.

Ошибаетесь тоже, допуская, будто кого-либо намечают на Ваше место, а Вас с семьей выбрасывают. По нервному тону Вашего письма вижу, что Вы не ориентируетесь в нашем положении вообще, а в настоящем, в частности. Еще перед выездом Вашим в Стамбул я дал Вам общие информации об основах Вашей деятельности, предупреждаю Вас, что эта «командировка» может быть постоянной, а может продолжаться и лишь год, просил Вас иметь это все в виду из-за семьи и т.п. Вы даже вначале колебались, брать ли с собой семью, а затем высказывали надежду, что в продолжение года сможете даже самостоятельно устроиться в Стамбуле. Тогда я не предвидел даже современного хозяйственного кризиса, но считал своим долгом предупредить Вас, как доброго своего знакомого. Позже, в связи с поездкой в Стамбул г. Дивича, я также писал Вам о «редукционных» проектах польских деятелей, предупреждал, что дело принимает тяжелый характер. Тогда же приблизительно и начали сокращать субсидии вообще, под угрозой и «Тризуб» и другие наши «платформы». По штемпелям видите (ж), что в это лето я не имею отдыха: причиной этому серьезная угроза всей нашей деятельности. Были моменты, когда надо было и мне думать о «семье» и те моменты не раз будут повторяться... Всего в письме не выскажешь, но Вы правы, что в такой обстановке работать нелегко. Мне все время так тяжело, что временами приходится задуматься если не над «сворачиванием знамен», то по крайней мере над фактической приостановкой активной работы. Поэтому прошу Вас очень не думать, что Ваше дело зависит от нас, или скажем, от кого-либо из наших деятелей. Это опять не значит, будто бы Вы на «чужой службе», это свидетельствует лишь о том, что мы не имеем собственных средств на нашу деятельность и потому, в отдельных случаях, должны, к сожалению, зависеть от наших контрагентов. Это тяжело, но имеем ли право не использовать и таких возможностей. Вы просите меня «глубже всмотреться в дело и найти выход», но уверяю же Вас, что Ваше дело наиболее мне было симпатичным все время. Вся трагедия, что до сих пор не возвратились из отпуска ни г. Г. (жж), ни другие мои личные друзья, которые могут на дело повлиять. Поэтому ни я, ни Смаль-Стоцкий, ни Николай Ковалевский до сего времени не могли ничего достичь. В 20-х числах этого месяца они возвратятся, а тем временем и некоторым из них пошли письма мои, собственноручные. Но

должны же и Вы налечь из Стамбула или даже подумать о каком-либо выходе из положения в случае, если бы там остаться не удалось. Если я писал Вам о работе во Львове, то совсем не имел в виду «роли Певного». Вы хорошо знаете, что [с] подобными ролями мы ничего общего не имеем. О содержании работы Вы получили бы директивы только от нас, имели бы средства на возвращение, соответствующее жалование здесь. Поэтому семья Ваша «не осталась бы на улице».

12/ VIII-31 г. Пока всего доброго. Ваш А. Левицкий.

Примечание источника: х) Думается, речь идет о майоре Дивиче. хх) проф. Шульгина.

xxx) Вероятно, здесь описка и надо было написать «из Стамбула». ж) г. Варшава.

жж/ Не знаю, о ком тут идет речь, но во всяком случае, не о Шульгине, вероятно, о каком-либо видном поляке, ведающем этими вопросами.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 8. – Арк. 32–32 зв.

№ 304

**Копія листа Андрія Лівичького
до Володимира Мурського**

10 вересня 1931 року

Письмо Левицкого к Мурскому.

5542 30/XI/1

100.

т. Реденсу.

т. Леонюку.

т. Добродицкому.

т. Кривцу.

т. Иванову³⁹³ – Киев.

д. №7.

2583

³⁹³

Іванов Василь (1894–1938) – радянський державний і партійний діяч, один з керівників органів державної безпеки УСРР/УРСР. В органах ВУЧК-ГПУ УСРР із 1922 р. З 1924 р. – т.в.о. начальника Секретно-оперативної частини ГПУ УСРР, з 1925 р. – начальник ОІЧ ГПУ УСРР. З 1930 р. – начальник Київського оперсектора ГПУ.

Многоуважаемый Владимир Васильевич.

«Интриги», конечно, были и об этом Вы знали с самого начала. Знал и я и С-Т (Сайдамет) и Викили. Знали все мы, кто именно интриговал и с какой целью, но С.-С. (Смаль-Стоцкий) же тут ни при чем. Наоборот, он высоко ценил Вашу работу и об этом говорил не раз. С тем господинчиком (Дивич – майор), который «интриговал», он совсем не близок (хотя вернее, тут речь идет о Базяке, т.к. то Мурский говорил, что сюда намечали Базяка. Когда же два года назад С. (См.-Стоцкий) делал Вам «афронты», то лишь по формальным, т.к. Вы не явились «по инстанции», то есть сначала к нему, а затем уже ко мне. Когда же он узнал о близких личных отношениях между нами, то и успокоился. Жаль, что во всех письмах Вы жалуетесь на него, это не дает мне возможности давать ему Ваши письма, как материал, для отстаивания нашей платформы в Стамбуле. Не может быть разговоров об оставлении кредитов на эту платформу, или о каких либо разъездах с лекциями (Мурский думал было дунуть по Балканам с лекциями... Теперь идут такие страшные сокращения, что члены У.Ц.К-та (Укр. Центр. К-та в Польше) получают по 200 злотых в месяц, а наши страшно в Польской Армии дрожат в ожидании «приостановления контрактов») в Польской Армии массы украинских петлюровских офицеров. А тут еще эта страшная смерть Голувко, которая может потянуть за собой наихудшие последствия и которая, между прочим, задержала это письмо. Мы начали акцию, чтобы приглушить взрывы польского шовинизма, который вызвал этот преступный акт. Во всех центрах эмиграции происходят траурные доклады, панихиды и т.п. Думаем даже издать отдельной книгой, в переводе на украинский язык, все статьи Голувко по поводу украинского национального дела. Для нас это страшно интересно. Прилагаю газетные вырезки и прошу Вас постараться также об известных действиях, возможно и доклад, панахида, ну и статья в турецкой прессе. О таких действиях прошу уведомлять Н.Н. Ковалевского для польской прессы, по адресу: ул. Варека, 11, кв. 6. Два дня назад было здесь большое торжественное собрание польской студенческой молодежи, на котором выступили представители-украинцев, грузин, мусульман. Мой сын огласил такую удачную речь, что ее отметила польская пресса.

В Вашем вопросе принимаем энергичные меры, последствия еще неизвестны. Помешала нам в этом эта страшная смерть.

Всего наилучшего. 10/IX-31 г. Ваш А. Левицкий.

Повторяю, что не от нас, к сожалению Ваше дело зависит. Возможно, Вам удастся добиться либо того, чтобы Вам выдали ликвидационные за три месяца, либо, чтобы Вас оставили до будущего года, но с содержанием в сто (не 400, как было до сих пор) долларов в месяц. Что для Вас лучше. Прошу уведомить. Тоже, собираетесь ли возвратиться в Польшу или действительно хотите остаться в Стамбуле. А. Левицкий.

На похоронах был я лично, приехал из Женевы (был в Женеве). Была наша колония, украинский флаг, говорил Н.Н. Ковалевский.

Эмигрантских венков было 10, а с Волыни от организаций 14. Говорил от Волыни П. Певный.

Вырезки: 1) «Экспресс Поранный» – 31/3-31, №241;

2) «Робітнік» – 31/8-31;

3) «Добри Вечор» – 31/8-31 г.

На конверте: аэропланом, г-ну В Мурскому, почт. Ящ. 224, Бей-Оглу, Стамбул, Константинополь, Турция.

На обороте: 1. Иножарский, ул. Вспольная, 65, кв. 5, Варшава.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 8. – Арк. 253.

№ 305

**Копія листа Андрія Лівницького
до Олександра Шульгина**

22 жовтня 1931 року

5506 27 XI1

100

г. Реденсу.

г. Леонюку.

г. Добродицкому.

Т. Кривцу.

д. №7

2758.

Письмо А. Левицкого к профессору Шульгину. 22/X-31 г.

Многоуважаемый и дорогой Александр Яковлевич.

Сердечно приветствую Вас с окончанием совещаний в Перудже, которые, благодаря Вашей тактичности, закончились резолюцией, что соответствует нашему национальному достоинству и нашим национальным интересам. В то время мы тут продолжаем личный контакт с выдающимися галицкими деятелями и мой освобожденный «тезка» Д. Левицкий становится нередким моим гостем, как был блаж. памяти Галущинский. Даже «Діло» начинает вспоминать о нашей работе, если не отрицательно, то хотя бы положительно. Прошу Вас обратить особое внимание на содержание письма Мурского, присланного Вам в копии.

Имейте в виду, что тот полковник Иммура, сам нашел нашего представителя и в разговоре с ним проявлял особый интерес к нашему делу. Те беседы приняли интимный характер, как раз потому, что ту державу, как не связанную с Европой, японцы считают наиболее соответствующей почвой для серьезных разговоров с нами.

Правительство Директории сделало большую ошибку, когда делегируя дипломатич. миссии даже в Голландию и Данию, не позаботилось совсем о дипломатических сношениях с Японией, еще 19-ом году. Правда, наши представители в различных столицах Европы старались исправить эту ошибку, связывая контакт с различными представителями Японии. Надо теперь разыскать в архивах наших миссий копии всевозможных нот и мемориалов, что представлялись нами послам Японии. Пока что, высылаем для Вас отдельные копии 2-х нот на французском языке и копию мемориала на английском языке. У нас специалистами составлена большая записка об украинском вопросе вообще, о нашей освободительной борьбе и о нашем отношении к Дальнему Востоку. Эту записку в десятке экземпляров высылаем Вам для высылки разным нашим людям, как указание для сношений с соответствующими японскими деятелями. Старые наши ноты японским послам с 20 по 23 гг. надо тоже передать теперь японцам и тем напомнить, что мы издавна обращали их внимание на наше дело.

Из этих разговоров, которые вели наши представители с японцами, особенно наши военные деятели, в продолжении последних лет, а также и из других источников, в том числе из аутентичных информа-

ций с Д. Востока, выясняется, что ничего случайного в событиях на Д. Востоке нет. Японцы издавна имеют свою «историческую миссию» – захватить всю Манчжурию, а для обеспечения своего положения нахождения в Корее и Манчжурии создают буферное государство на севере. Еще в 20 г. Японцы имели надежду на то, что дальне-восточная республика будет иметь украинский характер, т.к. лучше нас знали, что в селах украинцы имеют там преобладающее большинство.

К сожалению, за недостатком интеллигенции украинцы той республики значительной роли не играли и японцы в том предприятии разочаровались.

Им нужна лишь такая буферная держава, которая будет враждебна России.

Японцы не хотят Д. Востока для себя, им хватит Кореи и Манчжурии. Наоборот, они мечтают о том, чтобы не пришлось «аннексировать» Д. Восток, а лишь «освободить» из под враждебной оккупации. Они именно начинают искать кого-именно освободить и нашей задачей является доказать им наши права на Д. Восток.

В связи со своей встречей с приезжим из Харбина, я уже уведомил Вас, что «Зеленый Клин», территорию, которая охватывает миллион квадратных километров, называют уже Манчжурией, «Зеленой Украиной», что именно это название начинает импонировать иностранцам и японцам в первую очередь. Поэтому мы должны здесь, в Европе и в Америке, с которыми можно говорить, что ничего «искусственного» в том буферном государстве не было бы, что, наоборот, украинский народ борется за освобождение всюду, где находится, что «земля Украина – земля украинская» и что освобождение последней является для нас заданием, равносильным освобождению украинских земель, вообще. Когда в прошлом, власть на Д. Востоке была в руках москалей, то теперь должно быть иначе, т.к. украинская эмиграция в Европе может отрядить сотни и тысячи военных и политических деятелей – вначале для борьбы и подготовительной работы, а затем и для захвата власти на «зеленой Украине». Эта последняя сразу имела бы украинский характер, т.к. среди эмиграции нашей Европы и Америки нет недостатка в необходимых специальных силах. А наши высшие школы, особенно теперь, под угрозой ликвидации, охотно перенесли бы на Украину, хотя бы и «Зеленую».

Имеем сведения, что японцы к весне считаются с возможностью войны с Б. Россией и первым положением этого конфликта было бы занятие Харбина. Если заглянуть на карту, то убедитесь, что в такой обстановке будет под серьезной угрозой район Владивосток-Хабаровск, появление японской эскадры в водах Владивостока принудит большевику эвакуировать всю приморскую область. Если к тому времени мы приготовим в Маньчжурии минимальные военные кадры, то при помощи украинского крестьянства из района Никольск-Уссурийского сможем захватить власть во Владивостоке, а затем уже бороться за освобождение всего украинского Д. Востока.

Первым шагом к реализации этого плана является делегирование группы наших людей для работы на Д. Востоке. Давно мы уже стараемся убедить в необходимости этого наших западных контрагентов, через которых имеем постоянный контакт с Х. Там создан даже «Дальневосточный Украинский Национальный Комитет», представитель которого (тот самый Яхно), обратился формально ко мне, за указаниями Мурского. Вижу, однако, что интеллигентных и политически-обработанных сил там не достает и потому взываю перед «контрагентами», с целью добыть средства для постоянного пребывания в Харбине группы наших людей (хотя бы 2). Не знаю, удастся ли этого достигнуть и потому надо всюду, где только наши люди могут встречаться с японскими деятелями (Европа, Америка) – информировать последних о наших планах и добиваться, чтобы эти возможные восточные контр-агенты дали нам средства для отражения в Японию Манчжурию нашей военно-политической делегации в солидном составе (8–10 человек). О таких приемах нельзя кричать, т.к. Япония хотела бы свои планы (а значит и наши) реализовать в глубокой тайне от Европы и Америки. Вышеизложенный план мы обсудили и продискутировали и не видим в нем ничего фантастического. Европа в деле Востока либо спит, либо варится в собственном соку. Не странно, что Япония начинает использовать настоящую всемирную ситуацию для реализации «исторической миссии». Америка, возможно захочет помешать акции Японии, но что может иметь Америка против освобождения Д. Востока и создания из него независимой державы, хотя бы и украинской. Наконец, Америку можно уже теперь подготовить постепенно к этому нашему плану

через наших людей в Америке, через окружение сенатора Копленда. Америка может иметь свои интересы и свое влияние на «Зеленую Украину», влияние, которое в будущем может даже добавочно для нас нейтрализовать влияние Японии.

Разумеется, нелегко констатировать факт пассивности Европы в делах Востока и на некоторое время перенести значительную часть нашей деятельности «на край света». Не может быть такая уж наша доля, похожая, наконец, на судьбу других народов. Припомните путешествие чешских и отчасти польских легионеров через всю Сибирь. Это для них была далекая чужая сторона, а нам надо помнить, что «Зеленый клин» – наша вторая родина. Собственно, первый удар вековому могуществу нашего врага задала Япония в гг. 1904–1905... Если бы не этот удар, не было бы революции 1905 года, а значит и того распространения украинского национального движения, причиной которого была та первая революция. Без всего этого, украинская нация в 17–21 гг. не в силах была бы вести ту упорную борьбу, свидетелями которой мы с Вами были.

Вот же, после первого удара по царской России, который помог активизации украинского дела, не сможет ли Япония нанести последний удар по России современной, удар, что дает основы, для нашей конечной победы. Возможно, этот удар будет и не сейчас, но готовиться к нему должны. Возможно, надо сделать даже такой далекий разгон, чтобы скорее и вернее достичь земли обетованной.

Примечание: 1) На этом письмо обрывается, возможно А. Левицкий умышленно только эту часть своего черновика «через копиру» – выслал Мурскому, думаю, что это получено было через поляков, т.к. обычно А. Левицкий адресует письма на почтовый ящик №224. Во всяком случае, главное охвачено, а, возможно, еще будет и пережевывания на этот счет.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 8. – Арк. 230–235.

№ 306

Копія листа Андрія Лівичського
до Володимира Мурського

Червень 1932 року

Документально.

Копія письма А. Левицкого к Мурскому.

1/VII. 32

100.

г. Леонюку,

3 Отд. ОО УБО,

г. Кривцу³⁹⁴,

г. Розанову³⁹⁵,

дело №7.

4136.

Многоуважаемый Владимир Васильевич!

Весь месяц прошел под знаком тяжелых и неприятных разговоров по крымскому вопросу. С настоящими требованиями С-та (х) мы согласиться не можем, из соображений не столько принципиальных, сколько тактических, ввиду общественного мнения, как в эмиграции, так и особенно на Украине. Там даже украинские коммунисты мечтают о принадлежности Кр. (хх) Автономной республики не к РСФСР, а к УССР, – какое там будет впечатление и какое агитационное оружие против нас, если мы от того Крыма так недвусмысленно откажемся. Сайдамед недвусмысленно использует наши здешние взаимоотношения для того, чтобы через наших друзей (ххх) жать на нас в своих интересах. Это уже нехорошо с его стороны, так как его усилия могут послужить причиной к охлаждению наших отношений с традиционными друзьями, а этого мы ему никогда не забудем. Для официальных бесед с ним сюда приезжал на целый месяц А.Я. Ш-н (жж), но так ни до чего

³⁹⁴ **Кривець Юхим** (1897–1940) – радянський партійний і державний діяч, один із керівників органів держбезпеки УСРР/УРСР. У 1918–1923 рр. – працював у Брянській, Полтавській, Київській губчека. У 1923–1925 рр. – у контррозвідальному відділі ДПУ УСРР. У 1925–1930 – Київському, Одеському окрввідділах ДПУ УСРР. У 1931–1933 рр. – начальник секретно-політичного відділу ДПУ УРСР.

³⁹⁵ **Розанов Олександр** (1896–1937) – радянський партійний і державний діяч, один із керівників органів держбезпеки УСРР/УРСР. У 1919 р. – секретар, інспектор ВУЧК. З 1931 р. – начальник Київського оперсектора ДПУ, у 1932–1934 рр. – начальник Київського облвідділу ДПУ УРСР.

и не договорился, так как Сайдамед твердо стоит на своих позициях. Хотя я лично всегда хорошо относился к Сайдамеду, но все наши люди не простят ему хотя бы уже того, что он нам уже в продолжении месяца портит нервы. Стараемся быть с Сайдамедом более корректными, дабы он не портил Вашей, так ценной работы в Стамбуле. Надеюсь, что он выедет отсюда, хотя и разочарованным, но, по крайней мере, не возмущенным. Между нами говоря, если Турция недвусмысленно хочет в решительную минуту присоединить весь Кавказ, по крайней мере, мусульманский, то это ее дело, которое больше будет зависеть от воли народа, нежели от чего другого. Подобные стремления нас не страшат, но на Крым мы все-таки имеем больше прав, нежели кто-либо другой.

Г (жжж) уже приехал, но пока что не объявляется, так что даже не виделся с Ш. (з), который выехал вчера.

Тут должны произойти серьезные изменения. Кажется, премьером будет опять Бартель, возможно, что это к лучшему.

Ш-ин (зз) рассказывал о своем чрезвычайно интересном свидании и меня немало удивило, что тот Степан Степанович (ззз), буд-то бы больше интересовался нашей здешней работой. Хорошо и это разумеется; нехорошо будет, если они не поймут, наконец, что их историческую миссию нелегко будет провести без нашего непосредственного участия и поддержки. Боюсь даже, чтобы их намерения, если они будут опираться лишь на местных (а) людей (Свит и К-о), не провалились так, как в 1921 г. Хорошо, если реально сотрудничество начнется хотя бы и в том масштабе, о котором вспоминаете в письме к С. (аа), но надо все усилия приложить к тому, чтобы мы могли делегировать туда (ааа) соответствующих людей и начать там возможно скорее конкретную работу. Будет ли здесь завируха, это еще большой вопрос, а там завируха уже началась и мы не можем, не смеем потерять такой плацдарм. Если припоминаете, я лично сразу понял все значение для нас событий на Д. Востоке, еще задолго до создания «Манчжурской Державы», но не все наши люди так интересовались теми событиями, особенно скептически относились к этому в Праге и отчасти в Париже. Боялись «оттягивать так далеко наши силы», в частности не хотели отпускать из П. (о) генерала Уд-ко (бб).

Теперь сами события доказали правильность моей позиции и большую заслугу Вашу в этом направлении. Но не все еще наши люди

проявляют надлежащую энергию и желание к приобретению такого сокровища, как наша колония на Д. Востоке. Поэтому встреча С-на (ббб) с С. (в) является необходимой. Не исключено даже, что и я буду считать нужным с ним увидеться. Хорошо было бы делегировать туда Уд-ка (вв), но есть и другие кандидаты. Если бы, наконец, они «раскачались», можем выслать туда сотни наших... боевых офицеров для организации Украинского корпуса, при их (ввв) помощи. Для них было бы лучше, если бы само население Зеленого Клина, приготовленное агитацией, восстало на борьбу «против оккупантов». «Оттягивания сил» не боимся: лучше будет если наши офицеры будут работать «на краю света», под руководством наилучших в мире инструкторов, нежели будут тут разочаровываться, забывая не только о своей воинственности, а и теряя облик интеллигентного человека и патриота. Для иллюстрации того, насколько дело на Д. Востоке является горячим, прилагаю копию письма их Х-на (г) к Шешку, который в 1921 г. возвратился с Д. Востока, а сейчас находится в Праге. Как видите, этот Ков-кий (гг) – «наш» человек, хотя и не разбирается, может быть, в наших «концепциях».

Всего наилучшего. Приветствую Вашу семью с праздниками.

Ваш А. Левицкий.

Примечание источника:

х) Сайдамеда, хх) крымский, ххх) поляков, ж) поляками, жж) Александр Яковлевич Шульгин, жжж) Гавронский, з) Шульгиным, зз) Шульгин, ззз) полковник Иимура, а) на Д. Восток, б) Париж, бб) Удовиченко, ббб) полк. Иимура, в) Сальским, вв) ген. Удовиченко, ввв) японской, г) из Харбина, гг) М. Кобылянский.

Примечания ИНО:

1) Полк. Иимура – резидент японской разведки в Турции (Констле). Недавно посетил Варшаву и в целях конспирации ни с кем из представителей УНР не виделся.

2) Сайдамед – является представителем крымских татар-националистов, находящихся в эмиграции.

3) О разногласиях между Сайдамедом и пр-вом УНР см. и/сводку №1568 от 29/V-32 г.

4) Свит – молодой украинский деятель – см. и/№1563 от 28/V-32 г.

ГДА СЗР України. – Спр. 12617. – Т. 7. – Арк. 336–337.

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ ТА МАТЕРІАЛІВ

- № 1. Нота державам Антанти та всього світу за підписами голови Ради Народних Міністрів Ісаака Мазепи та керуючого Міністерством закордонних справ УНР Андрія Лівичького. *4 вересня 1919 р.*
- № 2. Обіжник по Міністерству закордонних справ УНР за підписами Андрія Лівичького та в.о. директора Департаменту чужоземних зносин Михайла Кочерги. *18 вересня 1919 р.*
- № 3. Нота державам Антанти та всього світу за підписами голови Ради Народних Міністрів Ісаака Мазепи та керуючого Міністерством закордонних справ УНР Андрія Лівичького. *7 жовтня 1919 р.*
- № 4. Обіжник по Міністерству закордонних справ за підписами Андрія Лівичького та в.о. директора Департаменту чужоземних зносин Миколи Багринівського. *22 грудня 1919 р.*
- № 5. Лист Андрія Лівичького до Івана Огієнка. *31 грудня 1919 р.*
- № 6. Лист Андрія Лівичького до Михайла Тишкевича. *7 січня 1920 р.*
- № 7. Лист Андрія Лівичького до Костя Мацієвича. *22 лютого 1920 р.*
- № 8. Телеграма Андрія Лівичького до послів і голів дипломатичних місій УНР. *24 лютого 1920 р.*
- № 9. Лист Андрія Лівичького до Івана Огієнка. *5 березня 1920 р.*
- № 10. Телеграма до послів і дипломатичних місій УНР за підписами Андрія Лівичького та в.о. директора Департаменту чужоземних зносин Миколи Багринівського. *10 березня 1920 р.*
- № 11. Лист Андрія Лівичького до Ісаака Мазепи. *16 березня 1920 р.*
- № 12. Лист Андрія Лівичького до Івана Огієнка. *Не раніше 18 березня 1920 р.*
- № 13. Уривок з листа Андрія Лівичького до Михайла Тишкевича. *18 березня 1920 р.*
- № 14. Лист Андрія Лівичького до Миколи Шадлуна. *27 березня 1920 р.*
- № 15. Лист Андрія Лівичького до Михайла Тишкевича. *30 березня 1920 р.*
- № 16. Лист Андрія Лівичького до Михайла Корчинського. *31 березня 1920 р.*
- № 17. Лист Андрія Лівичького до Івана Огієнка. *31 березня 1920 р.*
- № 18. Лист Андрія Лівичького до Володимира Сальського. *31 березня 1920 р.*
- № 19. Лист Андрія Лівичького до Івана Огієнка. *3 квітня 1920 р.*
- № 20. Лист Андрія Лівичького до Івана Огієнка. *5 квітня 1920 р.*
- № 21. Лист Андрія Лівичького до Ісаака Мазепи. *8 квітня 1920 р.*
- № 22. Лист Андрія Лівичького до Ісаака Мазепи. *12 квітня 1920 р.*

- № 23. Лист Андрія Лівницького до послів і голів дипломатичних місій УНР. *15 квітня 1920 р.*
- № 24. Лист Андрія Лівницького до Михайла Тишкевича. *27 квітня 1920 р.*
- № 25. Лист Андрія Лівницького до Симона Петлюри. *31 серпня 1920 р.*
- № 26. Лист Андрія Лівницького до керуючого Міністерством фінансів. *21 лютого 1922 р.*
- № 27. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *24 лютого 1922 р.*
- № 28. Лист Андрія Лівницького до Тимчасової управи Коопероцентру. *12 квітня 1922 р.*
- № 29. Лист Андрія Лівницького до Дмитра Антоновича. *18 серпня 1922 р.*
- № 30. Лист Андрія Лівницького до Дмитра Антоновича. *Ймовірно 26 серпня 1922 р.*
- № 31. Лист Андрія Лівницького до сотника Володимира Шевченка. *11 травня 1923 р.*
- № 32. Лист очільників уряду УНР до міністра закордонних справ Польщі. *1 листопада 1923 р.*
- № 33. Лист Андрія Лівницького до Симона Петлюри. *Ймовірно 1924 р.*
- № 34. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *8 грудня 1925 р.*
- № 35. Відкритий лист уряду Української Народної Республіки з приводу вбивства Симона Петлюри. *12 червня 1926 р.*
- № 36. Лист Андрія Лівницького до Олександра Шульгина. *2 червня 1928 р.*
- № 37. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *12 серпня 1928 р.*
- № 38. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *13 серпня 1928 р.*
- № 39. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *1 вересня 1928 р.*
- № 40. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *7 вересня 1928 р.*
- № 41. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *Ймовірно 7 січня 1929 р.*
- № 42. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *15 січня 1929 р.*
- № 43. Лист Андрія Лівницького до Ольги Петлюри. *24 липня 1929 р.*
- № 44. Вітальна листівка Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *28 вересня – 11 жовтня 1929 р.*
- № 45. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *19 грудня 1929 р.*
- № 46. Із листа Андрія Лівницького до невідомого респондента. *Ймовірно початок 1930 рр.*
- № 47. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *Не раніше 10 березня 1930 р.*
- № 48. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *12 квітня 1930 р.*
- № 49. Лист Андрія Лівницького до Костя Мацієвича. *19 червня 1930 р.*
- № 50. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *20 червня 1930 р.*
- № 51. Лист Андрія Лівницького до Костя Мацієвича. *24 червня 1930 р.*
- № 52. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *30 червня 1930 р.*
- № 53. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *14 липня 1930 р.*
- № 54. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *22 жовтня 1930 р.*

- № 55. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *22 жовтня 1930 р.*
- № 56. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *Не раніше 28 жовтня 1930 р.*
- № 57. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *Ймовірно грудень 1930 р.*
- № 58. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *23 січня 1931 р.*
- № 59. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *Ймовірно 24 січня 1931 р.*
- № 60. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *Ймовірно 4 лютого 1931 р.*
- № 61. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *7 лютого 1931 р.*
- № 62. Лист Андрія Лівницького до Костя Мацієвича. *22 червня 1931 р.*
- № 63. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *Ймовірно 27 червня 1931 р.*
- № 64. Лист Андрія Лівницького до Юрія Колларда. *25 серпня 1931 р.*
- № 65. Вітальна листівка Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *28 вересня 1931 р.*
- № 66. Лист Андрія Лівницького до Валентина Садовського. *Ймовірно 1931 р.*
- № 67. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *15 квітня 1932 р.*
- № 68. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *3 листопада 1932 р.*
- № 69. Лист Андрія Лівницького до Єлизавети Прокопович. *27 липня (рік не встановлений).*
- № 70. Вітальна листівка від відомих українських діячів для Єлизавети Прокопович. *18 листопада 1932 р.*
- № 71. Лист Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *25 травня 1933 р.*
- № 72. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *6 серпня 1933 р.*
- № 73. Лист Андрія Лівницького до Костя Мацієвича. *21 серпня 1933 р.*
- № 74. Лист Андрія Лівницького до Костя Мацієвича. *6 вересня 1933 р.*
- № 75. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *19 вересня 1933 р.*
- № 76. Лист Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *13 жовтня 1933 р.*
- № 77. Лист Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *21 листопада 1933 р.*
- № 78. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *11 січня 1934 р.*
- № 79. Лист Андрія Лівницького до Василя Проходи. *30 березня 1934 р.*
- № 80. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *Ймовірно 22 травня 1934 р.*
- № 81. Вітальна листівка Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *28 вересня 1934 р.*
- № 82. Листівка Андрія Лівницького до Миколи Шумицького. *Ймовірно кінець 1934 р.*
- № 83. Лист Андрія Лівницького до невідомого респондента. *Не раніше січня 1935 р.*
- № 84. Лист Андрія Лівницького до Миколи Шумицького. *1 березня 1935 р.*
- № 85. Лист Андрія Лівницького до Івана Кабачківа. *Ймовірно весна 1935 р.*
- № 86. Листівка Андрія Лівницького до Миколи Шумицького. *4 квітня 1935 р.*
- № 87. Лист Андрія Лівницького до Миколи Шумицького. *4 квітня 1935 р.*

- № 88. Лист Андрія Лівницького до Василя Филоновича. *7 травня 1935 р.*
- № 89. Лист Андрія Лівницького та Володимира Сальського до В'ячеслава Прокоповича. *Не раніше 12 травня 1935 р.*
- № 90. Лист Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *25 травня 1935 р.*
- № 91. Лист Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *23 червня 1935 р.*
- № 92. Лист Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *30 вересня (рік не встановлений).*
- № 93. Лист Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *11 жовтня 1935 р.*
- № 94. Лист Андрія Лівницького до Василя Проходи. *25 січня 1936 р.*
- № 95. Лист Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *11 серпня 1936 р.*
- № 96. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *23 вересня 1936 р.*
- № 97. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *4 жовтня 1936 р.*
- № 98. Лист Андрія Лівницького до Миколи Ковальського. *21 листопада 1936 р.*
- № 99. Лист Андрія Лівницького до Миколи Ковальського. *31 серпня 1937 р.*
- № 100. Листівка Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *18 жовтня 1937 р.*
- № 101. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *Ймовірно 1937 р.*
- № 102. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *16 січня 1938 р.*
- № 103. Лист Андрія Лівницького до редакції журналу «Гургуймося». *11 травня 1938 р.*
- № 104. Листівка Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *25 вересня 1938 р.*
- № 105. Листівка Андрія Лівницького до Володимира Сальського. *27 вересня 1938 р.*
- № 106. Листівка Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *28 вересня 1938 р.*
- № 107. Лист Андрія Лівницького до Миколи Ковальського. *18 січня 1939 р.*
- № 108. Лист Андрія Лівницького до Управи Товариства бувших вояків Армії УНР. *17 січня 1940 р.*
- № 109. Листівка Андрія Лівницького до В'ячеслава і Єлизавети Прокоповичів. *19 березня 1940 р.*
- № 110. Лист Андрія Лівницького до Івана Огієнка. *8-11 січня 1942 р.*
- № 111. Лист Андрея Шептицького, Миколи Величківського, Андрія Лівницького, Михайла Омеляновича-Павленка, Андрія Мельника до Адольфа Гітлера. *14 січня 1942 р.*
- № 112. Лист Андрія Лівницького до Івана Рудичіва. *19 січня 1942 р.*
- № 113. Лист Андрія Лівницького до Івана Рудичіва. *14 лютого 1942 р.*
- № 114. Лист Андрія Лівницького до Івана Рудичіва. *22 березня 1942 р.*
- № 115. Лист Андрія Лівницького до Єлизавети Прокопович. *4 липня 1942 р.*
- № 116. Лист Андрія Лівницького до Всеволода Петріва. *9 грудня 1942 р.*
- № 117. Лист Андрія Лівницького до Всеволода Петріва. *26 січня 1943 р.*
- № 118. Лист Андрія Лівницького до рейхсмаршала Германа Герінга. *20 лютого 1943 р.*
- № 119. Лист Андрія Лівницького до Юрія Колларда. *25 липня 1943 р.*
- № 120. Лист Андрія Лівницького до Всеволода Петріва. *4 серпня 1944 р.*
- № 121. Лист Андрія Лівницького до Всеволода Петріва. *21 серпня 1944 р.*

- № 122. Лист Андрія Лівницького до Всеволода Петріва. *10 вересня 1944 р.*
- № 123. Листи Андрія Лівницького до Миколи Ковальського та Олександра Шульгина. *11 серпня – 1 вересня 1947 р.*
- № 124. Лист Андрія Лівницького до Іларіона Косенка. *27 вересня 1947 р.*
- № 125. Лист Андрія Лівницького до Ольги Петлюри. *22 жовтня 1947 р.*
- № 126. Уривок з листа Андрія Лівницького до Єлизавети Прокопович. *30 жовтня 1947 р.*
- № 127. Із листа Андрія Лівницького до невідомого респондента. *Не раніше 16 липня 1948 р.*
- № 128. Лист Андрія Лівницького до Ольги Петлюри. *17 липня 1948 р.*
- № 129. Листівка Андрія Лівницького до Миколи Ковальського. *21 серпня 1948 р.*
- № 130. Лист Андрія Лівницького до Ольги Петлюри та Єлизавети Прокопович. *17 вересня 1948 р.*
- № 131. Лист Андрія Лівницького до Дмитра Андрієвського. *2 листопада 1948 р.*
- № 132. Лист Андрія Лівницького до Дмитра Андрієвського. *24 листопада 1948 р.*
- № 133. Лист Андрія Лівницького до Єлизавети Прокопович. *9 березня 1949 р.*
- № 134. Лист Андрія Лівницького до Єлизавети Прокопович. *22 листопада 1950 р.*
- № 135. Лист Андрія Лівницького до Миколи Ковальського. *22 січня 1951 р.*
- № 136. Лист Андрія Лівницького до Миколи Ковальського. *8 грудня 1951 р.*
- № 137. Лист Андрія Лівницького до Ольги Петлюри. *9 січня 1952 р.*
- № 138. Лист Андрія Лівницького до Ольги Петлюри. *24 липня 1952 р.*
- № 139. Супровідний лист Андрія Лівницького до Миколи Чеботаріва. *Дата не встановлена.*
- № 140. Лист Андрія Лівницького до Миколи Ковальського. *24 лютого 1953 р.*
- № 141. Лист Андрія Лівницького до Миколи Ковальського. *25 березня 1953 р.*
- № 142. Листівка Андрія Лівницького до Миколи Ковальського. *12 травня 1953 р.*
- № 143. Листівка Андрія Лівницького до Миколи Ковальського. *15 травня 1953 р.*
- № 144. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *30 жовтня 1919 р.*
- № 145. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *11 листопада 1919 р.*
- № 146. Лист Ярослава Олесницького до Андрія Лівницького. *Листопад 1919 р.*
- № 147. Лист Арнольда Марголіна до Андрія Лівницького. *10 березня 1920 р.*
- № 148. Лист Арнольда Марголіна до Андрія Лівницького. *28 квітня 1920 р.*
- № 149. Лист Марка Вішніцера до Андрія Лівницького. *27 травня 1920 р.*
- № 150. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *10 липня 1920 р.*
- № 151. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *24 липня 1920 р.*
- № 152. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *28 листопада 1920 р.*
- № 153. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *12 січня 1922 р.*
- № 154. Пам'ятна записка Українського Центрального Комітету в Польщі надіслана на ім'я Андрія Лівницького. *Не раніше лютого 1922 р.*
- № 155. Витримки з листа Христофора Барановського до Андрія Лівницького. *4 березня 1922 р.*
- № 156. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *27 березня 1922 р.*

- № 157. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *4 квітня 1922 р.*
- № 158. Лист Валентина Садовського до Андрія Лівіцького. *20 квітня 1922 р.*
- № 159. Копія листа Андрія Вовка до Андрія Лівіцького. *2 травня 1922 р.*
- № 160. Лист невідомого респондента до Андрія Лівіцького. *9 травня 1922 р.*
- № 161. Заява Альфреда Марцінчика написана на ім'я Андрія Лівіцького. *10 травня 1922 р.*
- № 162. Лист Павла Чижевського до Андрія Лівіцького. *11 травня 1922 р.*
- № 163. Лист Отто Ейхельмана до Андрія Лівіцького. *12 травня 1922 р.*
- № 164. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівіцького. *13 травня 1922 р.*
- № 165. Копія листа Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *26 травня 1922 р.*
- № 166. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *27 травня 1922 р.*
- № 167. Лист Андрія Лукашевича до Андрія Лівіцького. *2 червня 1922 р.*
- № 168. Лист невідомого респондента до Андрія Лівіцького. *4 червня 1922 р.*
- № 169. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *14 червня 1922 р.*
- № 170. Копія листа Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *28 червня 1922 р.*
- № 171. Лист Івана Шовгеніва до Андрія Лівіцького. *2 липня 1922 р.*
- № 172. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *21 липня 1922 р.*
- № 173. Лист Олександра Пителя до Андрія Лівіцького. *2 серпня 1922 р.*
- № 174. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *3 серпня 1922 р.*
- № 175. Лист Миколи Юнакова до Андрія Лівіцького. *28 серпня 1922 р.*
- № 176. Лист Симона Петлюри до Миколи Юнакова. *28 серпня 1922 р.*
- № 177. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *30 серпня 1922 р.*
- № 178. Лист Станіслава Стемповського до Андрія Лівіцького. *30 серпня 1922 р.*
- № 179. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *4 вересня 1922 р.*
- № 180. Лист Якима Грабчука до Андрія Лівіцького. *4 вересня 1922 р.*
- № 181. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *5 вересня 1922 р.*
- № 182. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *6 вересня 1922 р.*
- № 183. Лист Миколи Добриловського до Андрія Лівіцького. *7 вересня 1922 р.*
- № 184. Лист Міністерства закордонних справ УНР до Андрія Лівіцького. *12 вересня 1922 р.*
- № 185. Лист Симона Петлюри до Андрія Ніковського. *19 вересня 1922 р.*
- № 186. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *23 вересня 1922 р.*
- № 187. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *25 вересня 1922 р.*
- № 188. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *25 вересня 1922 р.*
- № 189. Лист Павла Чижевського до Андрія Лівіцького. *25 вересня 1922 р.*
- № 190. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівіцького. *4 жовтня 1922 р.*
- № 191. Заява уповноваженого Головної управи Українського Товариства Червоного Хреста Григорія Довженка до уряду УНР. *13 жовтня 1922 р.*
- № 192. Заява уповноваженого Головної управи Українського Т-ва Червоного Хреста Григорія Довженка написана на ім'я Андрія Лівіцького. *16 жовтня 1922 р.*

- № 193. Лист Григорія Довженка до Андрія Лівницького. *20 жовтня 1922 р.*
- № 194. Лист Андрія Лукашевича до Андрія Лівницького. *3 листопада 1922 р.*
- № 195. Уривок з листа Юрія Тютюнника до Андрія Лівницького. *11 грудня 1922 р.*
- № 196. Лист Юрія Тютюнника до Андрія Лівницького. *19 грудня 1922 р.*
- № 197. Уривок з листа невідомого респондента до Андрія Лівницького. *1922 р.*
- № 198. Лист Панаса Андрієвського до Андрія Лівницького. *25 січня 1923 р.*
- № 199. Лист Володимира Кедровського до Андрія Лівницького. *16 лютого 1923 р.*
- № 200. Лист Миколи Юнакова до Андрія Лівницького. *24 лютого 1923 р.*
- № 201. Лист Миколи Мироновича до Андрія Лівницького. *8 березня 1923 р.*
- № 202. Лист невідомого респондента до Андрія Лівницького. *11 березня 1923 р.*
- № 203. Лист Миколи Юнакова до Андрія Лівницького. *17 березня 1923 р.*
- № 204. Лист Миколи Юнакова до Андрія Лівницького. *20 березня 1923 р.*
- № 205. Лист Софії Русової до Андрія Лівницького. *Не пізніше травня 1923 р.*
- № 206. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *4 січня 1924 р.*
- № 207. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *21 лютого 1924 р.*
- № 208. Лист Іоана Тедоровича до Андрія Лівницького. *11 липня 1924 р.*
- № 209. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *23 липня 1924 р.*
- № 210. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *7 серпня 1924 р.*
- № 211. Лист Миколи Ковальського до Андрія Лівницького. *25 вересня 1924 р.*
- № 212. Лист Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *23 грудня 1924 р.*
- № 213. Лист Миколи Ковальського до Андрія Лівницького. *20 січня 1925 р.*
- № 214. Лист Миколи Чеботаріва до Андрія Лівницького. *20 січня 1925 р.*
- № 215. Уривок з листа Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *5 червня 1925 р.*
- № 216. Лист Управи Воєнно-історичного товариства до Андрія Лівницького. *12 вересня 1925 р.*
- № 217. Уривок з листа Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *16 травня 1926 р.*
- № 218. Лист Філіалу Союзу горців Кавказу в ЧСР (м. Брно) до Андрія Лівницького. *1929 р.*
- № 219. Лист Миколи Шумицького до Андрія Лівницького. *20 лютого 1935 р.*
- № 220. Лист Іларіона Косенка до Андрія Лівницького. *10 липня 1936 р.*
- № 221. Лист Іларіона Косенка до Андрія Лівницького. *1 жовтня 1936 р.*
- № 222. Лист Іларіона Косенка до Андрія Лівницького. *22 грудня 1936 р.*
- № 223. Лист Іларіона Косенка до Андрія Лівницького. *7 січня 1937 р.*
- № 224. Лист невідомого респондента до Андрія Лівницького. *5 березня 1937 р.*
- № 225. Лист Іларіона Косенка до Андрія Лівницького. *Квітень 1937 р.*
- № 226. Лист Миколи Ковальського до Андрія Лівницького. *11 вересня 1937 р.*
- № 227. Лист лицарів Хреста ім. Симона Петлюри до Андрія Лівницького. *1 березня 1942 р.*
- № 228. Лист Мілени Рудницької до Андрія Лівницького. *1 серпня 1948 р.*
- № 229. Лист Української Центральної Репрезентації Аргентини, Парагваю та Уругваю до Андрія Лівницького. *1948 р.*
- № 230. Лист Миколи Ковальського до Андрія Лівницького. *23 лютого 1952 р.*

- № 231. Копія листа В'ячеслава Липинського до Андрія Лівичського. *7 березня 1925 р.*
- № 232. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *16 жовтня 1925 р.*
- № 233. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *21 жовтня 1925 р.*
- № 234. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *25 листопада 1925 р.*
- № 235. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *2 лютого 1926 р.*
- № 236. Копія листа Андрія Лівичського до Симона Петлюри. *10 лютого 1926 р.*
- № 237. Копія листа Андрія Лівичського до Олександра Шульгина. *Березень 1926 р.*
- № 238. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *Травень 1926 р.*
- № 239. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *14 травня 1926 р.*
- № 240. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *25 травня 1926 р.*
- № 241. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *23 липня 1926 р.*
- № 242. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *29 грудня 1926 р.*
- № 243. Копія листа Никифора Григорієва до Андрія Лівичського. *Не пізніше 19 січня 1927 р.*
- № 244. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *5 лютого 1927 р.*
- № 245. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *21 лютого 1927 р.*
- № 246. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *21 лютого 1927 р.*
- № 247. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *4 березня 1927 р.*
- № 248. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *10 березня 1927 р.*
- № 249. Копія листа Миколи Троцького до Андрія Лівичського. *Не раніше 16 березня 1927 р.*
- № 250. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *13 липня 1927 р.*
- № 251. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *20 серпня 1927 р.*
- № 252. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *7 вересня 1927 р.*

- № 253. Копія листа Олександра Маритчака до Андрія Лівницького. *Не раніше 14 вересня 1927 р.*
- № 254. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівницького. *3 грудня 1928 р.*
- № 255. Копія листа Миколи Галагана до Андрія Лівницького. *Не пізніше 4 січня 1929 р.*
- № 256. Копія листа Олександра Удовиченка до Андрія Лівницького. *19 січня 1929 р.*
- № 257. Копія листа Костя Мацієвича до Андрія Лівницького. *20 січня 1929 р.*
- № 258. Копія листа Андрія Лівницького до Костя Мацієвича. *1 лютого 1929 р.*
- № 259. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівницького. *2 лютого 1929 р.*
- № 260. Копія листа Андрія Лівницького до Олександра Удовиченка. *7 лютого 1929 р.*
- № 261. Копія листа Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *20 лютого 1929 р.*
- № 262. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівницького. *18 березня 1929 р.*
- № 263. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівницького. *20 березня 1929 р.*
- № 264. Копія листа Миколи Забелло до Андрія Лівницького. *1 квітня 1929 р.*
- № 265. Копія листа Олександра Удовиченка до Андрія Лівницького. *3 квітня 1929 р.*
- № 266. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівницького. *3 квітня 1929 р.*
- № 267. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівницького. *10 квітня 1929 р.*
- № 268. Копія листа Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *8 травня 1929 р.*
- № 269. Копія листа Андрія Лівницького до Яна Токаржевського-Карашевича. *10 травня 1929 р.*
- № 270. Копія листа Андрія Лівницького до Яна Токаржевського-Карашевича. *20 травня 1929 р.*
- № 271. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівницького. *25 травня 1929 р.*
- № 272. Копія листа Андрія Лівницького до Ісаака Мазепи. *3 червня 1929 р.*
- № 273. Копія листа Андрія Лівницького до Яна Токаржевського-Карашевича. *9 червня 1929 р.*
- № 274. Копія листа Костя Мацієвича до Андрія Лівницького. *12 червня 1929 р.*
- № 275. Копія листа Андрія Лівницького до В'ячеслава Прокоповича. *17 червня 1929 р.*
- № 276. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівницького. *25 червня 1929 р.*

- № 277. Копія листа Андрія Лівичського до Пилипа Пилипчука. *Червень 1929 р.*
- № 278. Копія листа Андрія Лівичського до В'ячеслава Прокоповича. *6 липня 1929 р.*
- № 279. Копія листа Андрія Лівичського до В'ячеслава Прокоповича. *20 липня 1929 р.*
- № 280. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *12 серпня 1929 р.*
- № 281. Копія листа Андрія Лівичського до Костя Мацієвича. *21 вересня 1929 р.*
- № 282. Копія листа Андрія Лівичського до Костя Мацієвича. *12 вересня 1929 р.*
- № 283. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *19 вересня 1929 р.*
- № 284. Копія листа Андрія Лівичського до Володимира Мурського. *28 вересня 1929 р.*
- № 285. Копія листа Андрія Лівичського до Володимира Мурського. *19 жовтня 1929 р.*
- № 286. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *2 листопада 1929 р.*
- № 287. Копія листа Володимира Сікевича до Андрія Лівичського. *10 листопада 1929 р.*
- № 288. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *15 листопада 1929 р.*
- № 289. Копія листа Володимира Целевича до Андрія Лівичського. *22 листопада 1929 р.*
- № 290. Копія листа Олександра Удовиченка до Андрія Лівичського. *21 листопада 1929 р.*
- № 291. Копія листа Андрія Лівичського до Яна Токаржевського-Карашевича. *25 листопада 1929 р.*
- № 292. Копія листа Андрія Лівичського до В'ячеслава Прокоповича. *12 грудня 1929 р.*
- № 293. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *4 січня 1930 р.*
- № 294. Копія листа Яна Токаржевського-Карашевича до Андрія Лівичського. *12 березня 1930 р.*
- № 295. Наказ Андрія Лівичського голові Вищої військової ради Миколі Юнакову. *15 березня 1930 р.*
- № 296. Наказ Андрія Лівичського Військовому міністерству та начальнику Генштабу УНР. *15 березня 1930 р.*
- № 297. Копія листа Андрія Лівичського до Володимира Мурського. *15 червня 1930 р.*
- № 298. Копія листа В'ячеслава Прокоповича до Андрія Лівичського. *Не пізніше 24 липня 1930 р.*
- № 299. Копія листа Андрія Лівичського до Володимира Мурського. *30 липня 1931 р.*

Перелік документів та матеріалів

- № 300. Копія листа Андрія Лівницького до Володимира Мурського. *4 серпня 1931 р.*
- № 301. Копія листа Андрія Лівницького до Володимира Мурського. *8 серпня 1931 р.*
- № 302. Копія листа Миколи Забелло до Андрія Лівницького. *8 серпня 1931 р.*
- № 303. Копія листа Андрія Лівницького до Володимира Мурського. *12 серпня 1931 р.*
- № 304. Копія листа Андрія Лівницького до Володимира Мурського. *10 вересня 1931 р.*
- № 305. Копія листа Андрія Лівницького до Олександра Шульгина. *22 жовтня 1931 р.*
- № 306. Копія листа Андрія Лівницького до Володимира Мурського. *Червень 1932 р.*

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абугов Ошер 550
Акімов Федір 4
Анатоль де Монзі 554
Андрієвський Віктор 182, 183, 220
Андрієвський Дмитро 29, 319, 320, 322, 649
Андрієвський Опанас 402, 440, 442, 651
Анрі Пол Проспер 144
Антащик М. 396
Антонечко 460
Антонович Дмитро 6, 148, 159, 160, 343, 344, 646
Антонович Марко 375
Апор 582, 583
Артузов Артур 526
Архипенко Євген 118, 440
Арцішевський Томаш 85
Ашкеназі Шимон 408
Бабенко Л.Л. 11
Бабянський 47
Багринівський Микола 23, 112, 116, 125, 127, 129, 136, 148, 149, 170, 645
Багрянний Іван (Лозов'ягін) 93, 313
Бажан Ольга 33, 84, 87, 90, 99, 101, 162, 176, 221, 239, 253, 259, 276, 287, 290-293, 300-302
Бажинович 602
Базяк Ісаак 443, 636
Базильський Гаврило 168, 603
Балицький Всеволод 518, 520, 526
Барановський Христофор 156, 371, 406, 649
Баран Степан 306, 326, 327, 352, 513, 514
Барвінський Борис 299
Бартель Казимир 46, 643
Баталін 184
Батир 465, 467
Бацуца 38, 459, 460, 465, 467
Бачинський 56, 130, 310
Башинський Еспер 38, 459, 465, 467
Безкровний Кузьма 184
Безпалко Осип 22, 124, 144-146, 166, 215, 562
Безручко Марко 57, 69, 183, 310, 354, 595
Бек Юзеф 499
Бенеш Едвард 80, 269, 498
Беліцька 582, 583
Бельські Єжи 304
Біднов Василь 79, 417
Білецький 184
Білий Гнат 184, 212, 253, 404
Білінський (Билінський) 460, 497
Білон Петро 168
Бірчак Володимир 101
Блюм Андре Леон 269
Богомолець 247
Бойдуник Осип 312, 314
Бойко-Блохин Юрій 93, 313
Болдуїн Стенлі 590, 591, 593, 618, 619
Борковський 208
Борщак Ілько 39, 466, 469, 470
Борщевський 9
Бочковський Ольгердт 189, 223, 235, 491, 562
Брайтшайд Рудольф 598
Братіану Йон 566
Бредов Микола 103
Бредфорд 619
Бузько 603
Булба Тарас 305
Бутейко 205
Вайда 64
Вакар В. 134
Валери Ян Славек 27, 28, 57, 351, 610
Валійський Аркадій 85
Валко 582, 583
Василів 459
Василько Микола 148, 390, 394, 404, 406, 424, 430, 451-453, 456, 457, 430, 455-457, 480
Васнадзе 227
Ватсон Сімон 496-498
Вейган Максим 613
Величківський Микола 88, 284, 287, 648
Вержицький 465
Верстюк Владислав 7, 8, 10, 30, 101, 118
Ветухів Михайло 93, 290, 313
Винниченко Володимир б, 10, 148, 204, 269, 309
Виноградов 72
Витвицький Степан 16, 312, 326, 328
Вишиваний Василь (Вільгельм Габсбург) 207, 208, 243, 248, 509
Вишневецька К. 209
Вишнівський Олександр 11-13, 300
Віденко 459
Вільсон Томас Вудро 472
Вітель 384
Вітковський 216, 261, 273, 274
Вітос В. 134
Вішніцер Марко 341, 347, 350, 649
Власенко С.І. 33, 84, 87, 90, 99, 162, 176, 221, 239,

- 253, 259, 276, 287, 290-293, 300-302
 Власов Андрій 90
 Вовк Андрій 34, 167, 309, 365, 377, 381, 384, 482, 650
 Вовчук Іван 312
 Вождяєнко В.В. 11
 Волошин 39, 466, 467, 469, 470
 Вортновський-Сивошапка К. 139
 Врангель Петро 33, 103, 150, 151, 355, 360, 374, 380, 400, 422, 465, 466
 Вротновський-Сивошапка Кость 139
 В'ятрович Володимир 84, 86
 Гайвранський/Гайвронський/ 622, 628
 Галаган Микола 66, 558, 559, 653
 Галін 149
 Галіп Артем 39, 344, 466, 469, 470
 Галлер Юзеф Владислав 552
 Галкін (Галкин) Олекса 384
 Галушка 155
 Галушинський Михайло 80, 207, 638
 Галяфре Леонід 38, 460, 464-468, 479
 Гальчевський Яків 75
 Ганкевичі 353
 Ганкевич Микола 48, 138, 353
 Гарібальді Джузеппе 246, 487
 Гендерсон (Хендерсон) Артур 587, 590, 598, 614
 Герінг Герман 89, 294, 648
 Геродот Дмитро 64, 211, 231, 571, 603, 605, 606
 Гжебовський 546
 Гіксон 619
 Гірса Вацлав 542, 544, 545
 Гітлер Адольф 88, 246, 263, 284, 294, 487, 499, 648
 Гловацький 206, 465, 467, 469-471
 Годило-Годлевський Олександр 384
 Голіцинський Євген 6
 Голіян Роман 514
 Голубович Сидір 139, 140
 Голувко Тадеуш 47, 53, 57, 69, 215, 268, 546, 636
 Гомзін Борис 292
 Гончаренко 459, 465
 Гончарів 459, 460
 Гончарук 465, 467
 Горбань 405, 406
 Горбач 255
 Горбачевський Антін 16
 Горват С. 135
 Готвальд 330
 Граббе Михайло 252, 253
 Грабський Владислав 53, 518, 523
 Грабський Станіслав 31
 Грабчук Яким 416, 417, 650
 Гранді Діно 66, 582
 Греків Олександр 442
 Григорашук Іван 512
 Григорієв Никифор 269, 532, 537, 538, 652
 Григорович Марія 420
 Грітцбах 295
 Громенко С. 84, 86
 Грохольський Здзіслав 135
 Грошевич 155
 Гудвіль 464, 465
 Гудзій 459, 460
 Гулий-Гуленко Андрій 184
 Гуковський Ісидор 128
 Гундяк Іван 454
 Д'Абернон Едгар 390
 Даниленко В.М. 61
 Данильченко 617
 Данильчук Олександр 149, 370
 Дацків Ігор 32
 Дашинський Ігнацій 47, 134
 Дашкевич Роман 309, 311
 Дворянська Наталя (Мірза-Авакянц) 5
 Де-Авілл 390
 Де-ля-Рауль 390
 Де-Ценкантен 390
 Дельвіг Сергій 335
 Денікін Антон 15, 17, 33, 103-107, 109-112, 115, 119, 122, 128, 334-338, 340, 341, 345, 348
 Денисенко 312
 Джафер Сейдамет Киример 572, 603, 605, 625, 626, 628, 636, 642-644
 Джонсон 619
 Дзіковський Михайло 39, 465-467, 470
 Дивич (Дівіч) 626, 634-636
 Дишлевий Никифор 61
 Дідковський Максим 28
 Дідушок Петро 120
 Дідченко 258
 Ділінсон 498
 Дюген 606
 Дмитріїв 382
 Дмовський Роман 43
 Добриловський Микола 407, 420, 421, 650
 Добровольський 39, 459, 460, 464, 465, 467
 Добродіцький Микола 629, 635, 637
 Довгаль Спиридон 93, 313, 316, 330
 Довженко Григорій 202, 203, 215, 233, 311, 431, 433, 434, 650, 651
 Домбський Ян 27
 Донцов Дмитро 208, 275, 447, 509
 Дорошенко Дмитро 45, 91, 307
 Доценко Олександр 255
 Драгоманов Михайло 186, 193, 229, 292, 309
 Драгомирецький Василь 401
 Дражевська Л. 99, 355, 364, 406, 431, 452, 453, 456, 458, 463, 480, 483
 Дрешер 47
 Дубич 622
 Дурдуківський Володимир 71, 191, 194

- Дюпон Едуард 43, 534
 Евен Емануїл 66, 600, 601
 Едуард VIII 493
 Ейхельман Отто 385, 387, 427, 428, 650
 Ерріо Едуард 235
 Євтимович Варфоломій 258
 Єнджеєвич Вацлав 28
 Єфремов Сергій 71, 190-194
 Єремійв Михайло 64, 203, 216, 240, 263, 509, 603, 604
 Желіговський Луціян 523
 Жеребо 244, 249
 Жук Андрій 300
 Забілло (Забелло) Микола 77, 571, 573, 604, 624, 632, 653, 655
 Завадський Віктор 39, 204
 Загайкевич Володимир 234
 Загородський Олександр 310
 Зайцев Павло 277, 383, 395, 437, 444, 445
 Залеський Аугуст 16, 66, 130, 218, 557, 558, 615
 Заливчий Андрій 10
 Залізник Микола 50, 443
 Западний Семен 550
 Затонський Володимир 23, 127
 Зелений 422
 Зелінський Віктор 144, 354
 Земенцький 170
 Зеров Микола 194
 Золотницький Ілля 182
 Змієнко Всеволод 62, 79, 183, 482
 Золотаренко 471
 Золотницький Ілля 69, 182
 Зубок-Мокієвський 464
 Іваник 212
 Іванис Василь 181, 184, 253
 Іваницький Борис 91-93, 306, 312, 314, 318
 Іваненко 409
 Іванов Василь 635
 Іден Ентоні 269, 499
 Ізмаїл Енвер 410
 Імура 80, 81, 630, 631, 638, 644
 Ілляшенко Олександра 4
 Іножарський Іван 85
 Йоахім фон Ріббентроп 294
 Йосипишин П. 99, 355, 406, 431, 452, 453, 456, 463
 Йосипишин Ярослава 101
 Кабачків Іван 229, 250, 366, 489, 647
 Кавунник Валентин 16, 18, 100, 105, 342, 346, 350
 Каганович Лазар 550
 Казаньєк 422
 Камелецький 47
 Каминський 443
 Капустянський Микола 93, 313, 465, 467-470
 Карелін Володимир 625, 627, 633
 Карнаухів Ян 39
 Картон-де Віар 119
 Каснерович 164
 Кастаньє 491
 Катерина II 5
 Квітка (Квітко) Олександр 167
 Кедрин-Рудницький Іван 311
 Кедровський Володимир 2, 96, 233-235, 318, 443, 482, 603, 651
 Кенворті 348
 Кентій А.В. 33, 84, 87, 90, 99, 162, 176, 221, 239, 253, 259, 276, 287, 290-293, 300-302
 Керенський Олександр 217
 Керзон Джордж 319, 320
 Кирій Василь 151, 355
 Кісілевський 497
 Клименко 467
 Кноль Роман 16, 17, 418
 Ковалевський Микола 10, 50, 54, 58, 69, 216, 311, 634, 636, 637
 Ковалевський О. 602
 Коваленко Василь 166
 Коваль Володимир 34, 156, 365, 366, 406
 Ковальський Микола 38, 39, 47, 69, 78, 83, 84, 87, 93, 94, 97, 125, 182, 229, 233, 240, 266, 270, 271, 280, 281, 289, 303, 305, 307, 311, 315, 317, 323, 325, 326, 329-332, 419, 458, 460, 464, 508, 510, 513, 514, 571, 648, 649, 651
 Когут Андрій 101
 Козловський Олексій 564
 Коллард Юрій 220, 299, 301, 647, 648
 Колодяжний Євген 123
 Колянчук О. 34
 Колчак Олександр 114, 128
 Комар 329
 Комарецький 421
 Комарницький 254
 Конаржевський 591
 Коновалець Євген 41, 84, 243, 244, 248, 249, 471, 485, 508, 603
 Константинов 465
 Копленд Ройал 64, 65, 235, 609, 610, 641
 Коринецький Михайло 9
 Коростовець Володимир 495, 496
 Коротенко В. 4-8
 Корчинський Михайло 22, 24, 118, 124, 129, 137, 139, 140, 142, 645
 Косач Лариса (Леся Українка) 6
 Косенко Іларіон 2, 39, 40, 61, 62, 74, 75, 84, 91, 96, 97, 118, 179, 182, 202, 203, 205, 209-211, 216, 218, 223, 225-227, 230, 233, 236-238, 240, 261, 264, 266, 272, 273, 275, 305, 316, 488-492, 500, 501, 503, 505-507, 573, 646-649, 651
 Косіор Станіслав 244, 249
 Космовська І. 134

- Косоноцький 47
 Кохан 257
 Кочерга Михайло 105, 108, 645
 Кочерганів 390
 Кошут Лайош 246, 487
 Кравчук Л.М. 95
 Красний Пінхас 365, 366, 422, 425
 Краснов 422
 Краснопільський 69, 182
 Крат Павло 169, 307
 Кривець Юхим 625, 627, 629, 633, 635, 637, 642
 Крижанівський 178, 220, 260, 279
 Кроф 543
 Крушинський Федір 205, 303, 460
 Кузьмінський Олександр 310
 Куоні 457
 Курбас 456, 457
 Кучерук Олександр 101
 Куц Віктор 69, 167, 168, 182, 185, 291
 Кішемовський 196
 Лазаревський Борис 490
 Лазуренко Степан 11
 Лапчинський Юрій 175
 Ластовченко Сергій 11
 Лашенко 446
 Лебідь 328
 Лебідь-Юрчик Харитон 184
 Левицький Дмитро 41, 80, 174, 175, 245, 465, 486, 638
 Левицький Модест 39, 72, 179, 184, 192, 204, 215
 Левченко 258, 381
 Леонюк Хома 629, 635, 637, 642
 Леплевський Ізраїль 550
 Лизанівський Іван 60
 Лизогуб Ф. 186
 Липа Юрій 510
 Липинський В'ячеслав 180, 242, 248, 515-517, 652
 Липківський Володимир 191
 Лисенко Григорій 48, 149, 151, 470
 Литвинов Максим 517, 519
 Літвицький Микола 156, 177-179, 366
 Литон Ланселот 497
 Лівидька Євгенія (сестра А. Лівидького) 4, 208
 Лівидька Марія (дружина) 6-9, 13, 14, 176, 177, 187, 328, 376, 450, 501, 603, 625
 Лівидька Н.П. (мати) 4, 5
 Лівидька-Холодна Наталя (донька) 6, 99, 186, 228, 255, 325, 326, 328, 332, 355, 364, 406, 416, 431, 452, 453, 456, 458, 463, 480, 483
 Лівидький Андрій (згадується практично на кожній сторінці книжки)
 Лівидький Костянтин (брат) 4
 Лівидький М.І. (батько) 4, 5
 Лівидький Микола (син) 6, 32, 34, 85, 87, 90, 186, 187, 194, 218, 222, 235, 257, 271, 280, 281, 288, 303, 305, 309, 310, 314, 316, 318, 319, 321, 324, 326-332, 416, 451, 636
 Лівидький Олексій (брат) 4
 Лістовський Антоній 150, 151
 Лівидькі 5, 9
 Ллойд Джордж Девід 398, 400, 414, 592
 Лозицький В.С. 33, 84, 87, 90, 99, 162, 176, 221, 239, 253, 259, 276, 287, 290, 291, 293, 300-302
 Лотоцький Олександр 34, 50, 69, 70, 72, 79, 153, 178, 183, 188, 192, 194, 199, 207, 209, 216, 222, 228, 277, 365, 366, 427-429, 469-471, 532, 621
 Лукашевич Андрій 36, 37, 160, 183, 262, 394, 395, 412, 418, 419, 426, 435, 436, 546, 556, 650, 651
 Луцький Остап 26, 141, 207, 221
 Любченко Панас 191, 193, 296
 Мазепа Іван 258, 295, 297
 Мазепа Ісаак 2, 15, 16, 20, 22, 24-27, 45, 50, 67, 72, 91, 93, 96, 102, 105, 108, 111, 118, 121-126, 129, 135, 138, 143, 146, 155, 170, 192, 194, 195, 200, 205, 208, 215, 247, 250, 258, 297, 306, 308, 309, 311, 313, 314, 317, 318, 320-322, 326-328, 336, 338, 353, 404, 532, 562, 564, 565, 585, 587, 597, 603, 645, 653
 Мазуренко Василь 344, 346
 Майоров М. 84, 86
 Макаренко Андрій 144, 402, 509, 589
 Макарушка Любомир 93, 313
 Макдональд Джеймс Рамсей 67, 68, 169, 587, 590, 592, 593, 618
 Маклаков 151
 Макогон Яків 243, 244, 248, 253, 494, 495
 Макух Іван 352
 Малама 421, 422
 Маланюк Євген 227
 Малон 496, 497
 Маніу Юлію 196
 Марголін Арнольд 9, 59, 130, 144, 148, 234, 327, 342, 343, 346, 472, 603, 649
 Маркус Самуель 498, 499
 Мартос Борис 10, 13, 124, 126, 144, 311, 335
 Маритчак Олександр 556, 557, 653
 Марцінчик Альфред 383, 384, 650
 Марченко Галина 603
 Масарик Томаш-Гарріг 498
 Матвієнко В. 32, 52
 Матушевський 57, 193
 Матюшенко Борис 6, 120, 121, 144, 145, 219, 420
 Матяш Грина 30
 Мацієвич Кость 22, 45, 50, 70, 79, 82, 83, 117, 121, 130, 135, 144, 145, 148, 188, 196, 199, 207, 218, 228, 231, 232, 335, 355, 400, 404, 424, 561, 562, 564, 571, 575, 588, 589, 597-599, 645-647, 653
 Мелашко 288
 Мельник Андрій 88, 284, 287, 648
 Мельник О. 261, 262, 432

- Менжинський В'ячеслав 517, 520, 526
 Медзенський 219
 Мигдал 154, 155
 Микитка Осип 337
 Миколаєнко 465
 Миколайчик Станіслав 322
 Милоков 474
 Миронеску Георге 574-577, 588
 Миронович Микола 37, 38, 225, 404, 406, 428, 445, 446, 651
 Михайлик Михайло 191
 Михайлів Леонід 16, 166, 353
 Михайлова Олена 23, 25, 99, 118, 126, 131-133, 136, 139-142, 145, 147, 166
 Михайловський 421
 Мишківська 459, 465, 469, 470
 Міллер 55, 542
 Мінкевич Антоній 21, 22
 Міхновський Микола 9
 Мойсіях Андрій 4
 Мокляк В.О. 11
 Молер 534
 Морачевський Єнджей 134, 523, 527
 Моргуліс (Маргуліс) Зіновій 194
 Морозовський Олександр 430
 Мосціцький Ігнацій 594
 Мстислав (Скрипник) 93, 314
 Мудрий Василь 93, 94, 270, 271, 306, 313, 314, 316, 317
 Мурський Володимир 76-81, 430, 437, 572, 601, 604, 605, 621, 624, 625, 627, 629, 631, 633, 635-638, 640-642, 654, 655
 Муссоліні Беніто 246, 263, 308, 487
 Мустафа Кемаль Ататюрк 410, 411, 425
 Мшанецький Петро 16, 19
 Назарук Осип 189
 Накашидзе 77, 624
 Нансен Фрітьйоф 63, 64, 391, 558
 Наполеон Бонапарт (Наполеон I) 246, 487
 Нарутович Габріель 412
 Науменко 212
 Нечай Семен 272, 273, 491
 Никитюк 257, 258, 261, 264, 271, 488, 502, 504, 505
 Ніковський Андрій 30, 71, 72, 150, 151, 154, 155, 183, 191, 192, 194, 352, 382, 408, 412, 415, 418, 419, 423
 Новаківський Михайло 16
 Нольде 64
 Огієнко Іван 2, 14, 21, 22, 26, 27, 58, 96, 100, 112, 117, 124, 126, 129, 132, 137, 139, 140, 142, 143, 283, 365, 428, 645, 648
 Огородній Михайло 9
 Окенцій Здіслав 16
 Олексіїв 305
 Олесіюк Тиміш 245, 322, 350, 628
 Олесницький Ярослав 340, 341, 343, 649
 Омелянович-Павленко Михайло 31, 45, 50, 88, 104, 122, 123, 126, 284, 287, 309, 324, 421, 648
 Омельченко 375
 Оनाцький Євген 320, 390, 508, 509
 Орел-Орленко Іван 161, 459, 460, 464, 465
 Оскілко В. 402
 Осмоловський 47
 Остапенко Сергій 118, 311
 Осташко Тетяна 7, 8, 10, 18, 21
 Отмарштайн Ю. 149
 Оцеткевич Мар'ян 132, 142
 Павленко 440, 442, 532
 Павлушков Микола 71, 72, 191, 193
 Падеревський І. 16, 154
 Паливода 440
 Панейко Василь 180, 227
 Панченко 72
 Паньківський Кость 93, 94, 303, 313, 316
 Папроцький 304
 Паращук Михайло 219
 Патек Станіслав 57, 58, 130, 554
 Патриляк І. 84, 86
 Пацеровський 47
 Пашкевич Арістарх 4
 Певний Петро 166, 225, 260, 455, 602, 628, 635, 637
 Пенлеве Поль 554
 Перемикін Борис 150, 357
 Перепелиця Степан 344
 Перец 390
 Петлюра Леся 87, 181, 187, 203, 227, 238, 287, 425
 Петлюра Ольга 61, 87, 93, 97, 181, 185, 187, 203, 210, 218, 227, 233, 266, 267, 287-290, 308, 314, 315, 317, 323, 324, 326-329, 646, 649
 Петлюра Симон 2, 17-18, 21, 23, 25, 27, 29-31, 33-36, 38, 42-49, 52, 61, 62, 75, 78, 87, 92-94, 96-99, 101, 104, 116, 120-123, 125, 126, 129, 130, 133, 135, 136, 144, 145, 148-150, 153-155, 164, 166, 167, 169-173, 178, 180-183, 187, 188, 190, 194, 202, 203, 205, 208, 210, 211, 218, 219, 222, 225, 227-230, 234, 236-238, 240-242, 246, 247, 249, 251, 252, 254-256, 258, 261, 264, 266, 270-273, 275, 278-282, 287, 290, 292, 296, 299, 305, 306, 308, 310-318, 320, 322, 323-333, 337, 339, 341, 342, 345, 349, 350, 353-355, 364, 370, 372-374, 381, 382, 388, 390, 391, 393, 394, 396, 403-405, 408, 409, 411-416, 418-421, 423, 426-431, 433, 434, 436, 438, 440-443, 450-453, 455, 456, 458, 460, 461, 463, 466, 467, 469, 473, 479, 480, 483, 484, 487-489, 491, 492, 500, 505, 507, 508, 510, 511, 514, 526, 605, 621, 646, 649-652
 Петренко 471
 Петрів Всеволод 87-90, 291, 292, 299, 301, 302, 309, 648, 649
 Петрушевич Євген 104, 113, 334, 336-338, 375, 579

- Пивоварів 202
Пилипчук Пилип 139, 154, 155, 378, 594, 602, 628, 629, 654
Пиріг Р.Я. 99, 118
Письменний 205
Питель Олександр 407, 650
Пілсудський Юзеф 15, 18, 21-23, 25-27, 29, 30, 40, 41, 43, 44, 46-49, 53-56, 58, 66-68, 82, 83, 116, 117, 130, 132-134, 143, 149, 154, 175, 208, 215, 246, 253, 263, 333-335, 337, 345, 351-354, 487, 523, 527, 532, 534, 542, 546, 587, 591, 610
Піскун Валентина 101
Пісулінський Ян (Pisuliński J.) 18
Плав'юк Микола 95
Плющ 262
Познер 395
Полікарп (Сікорський Петро) 221
Полозов 438
Полтавець-Острияця Іван 244, 248
Полуботок Павло 5
Понятенко Прокіп 16
Попович 565, 566, 588
Порохівський Гнат 605
Порш Микола 7, 148
Потоцький Юзеф 135
Преловська І. 283
Примаченко Я. 84, 86
Приходько Віктор 152, 153, 159, 366, 431-434
Прокопович В'ячеслав 30, 32, 34, 46, 67, 72, 76, 77, 79, 83-86, 97, 118, 126, 150, 155, 156, 168, 169, 174, 176, 187, 188, 192, 201, 203, 209, 210, 222, 225, 227-230, 233, 235-238, 240-242, 253-256, 258, 260-263, 265, 266, 268, 270-274, 276, 278, 280, 282, 289, 290, 317, 318, 325, 328, 352, 354, 355, 365, 376, 450-452, 455, 457, 461, 463, 465, 467, 471, 473, 483, 484, 492, 505-508, 510, 568, 573, 578, 590, 595, 596, 615, 623, 625, 646-648, 653, 654
Прокопович Єлизавета 97, 190, 227, 228, 236, 242, 254, 282, 290, 308, 310, 311, 314, 315, 317, 318, 323, 324, 327, 328, 511, 647-649
Прохода Василь 238, 258, 647, 648
Пугач 134
Пуришкевич Володимир 234
Пустовіт Тарас 11, 16
Пшонник Йосип 184
Раковський Християн 23, 35, 130, 133, 134, 425, 535
Рачінський 497
Реденс Станіслав 629, 635, 637
Ріпецький С. 99, 355, 406, 431, 452, 453, 463
Розанов Олександр 642
Розенберг А. 294
Рой 274
Рамішвілі Ной 411
Ржепецький Борис 16
Романов Кирило 243, 248, 422, 521, 569
Романов Микола 422, 474, 475
Рудичів Іван 87, 97, 181, 282, 287-289, 303, 307, 311, 648
Рудницька Мілена 94, 511, 651
Рудницький Я. 31
Рудь Микола 311
Руккас Андрій 17, 84, 86
Русова Софія 427, 428, 450, 451, 651
Русов Юрій 451
Рустанович 202
Рутенберг Михайло 9
Руцький 209
Савич Володимир 512
Савінков Борис 32, 150, 151
Савлучинський 431, 432
Савченко-Більський Володимир 605
Садовська Лідія 376
Садовський (поручн.) 374
Садовський Валентин 68, 70-72, 154, 159, 170, 176-178, 182-186, 188, 190, 192, 195, 197, 199, 200, 205, 207, 211, 214, 215, 219, 222, 228, 269, 366, 375, 403, 419, 446, 646, 647, 650
Садовський Михайло 69, 182, 188, 288, 300, 309, 481
Садовський Микола (Тобілевич) 87, 90
Саліковський Олександр 46, 441
Сальський Володимир 42, 43, 46-48, 53, 54, 56-58, 69, 77-79, 83, 85, 126, 129, 137, 139, 140, 142, 161, 167-169, 174, 183, 197, 198, 205, 206, 219, 227, 228, 235, 240, 253-255, 271, 276, 278-290, 455, 534, 536, 537, 546, 603, 608, 622, 627, 630, 644, 645, 648
Сапега Евстафій 155
Сапівський 430
Світальський Казімеж 67
Світ Іван 223, 224, 226, 262, 264, 274, 275, 643, 644
Севрюк Олександр 283
Серебрянників 164
Сергійчук В.І. 17, 19, 20, 24, 99-101, 152, 343
Сергійчук М.І. 17, 19, 20, 24, 99, 100, 152, 343
Сердюк 471
Сидоренко Григорій 79, 480
Сидоренко Сергій 258
Систосердів 459
Сікевич Володимир 64, 65, 400, 421, 451, 452, 472, 603, 609, 617, 654
Сікора 436
Сінгалевиц Володимир 579, 580, 582
Сінклер Володимир 28
Сірополко Степан 87, 186, 287, 382
Скоропадський Павло 45, 49, 59, 84, 89, 109, 126, 180, 184, 189, 242-244, 247-250, 292, 307, 485, 495, 520, 521

- Скоропис-Йолтуховський Олександр 6, 244, 247, 248
 Скрипник Олександр 296
 Скульський Леопольд 134
 Скінський Александр 40, 519, 527
 Слабченко 72
 Славинський Максим 50, 148, 186, 229, 400, 424, 428, 429, 532
 Сліпий Йосип 78
 Слюсаренко 429
 Смагаржевський 465
 Смаль-Стоцький Роман 36, 70, 79, 85, 94, 165, 166, 183, 188, 189, 193-195, 200, 201, 203, 206, 209, 226, 257, 260, 272, 273, 276-279, 282, 316, 389, 390, 394, 397, 400, 426, 457, 469, 470, 472, 498, 500, 602, 604, 605, 611, 623, 626, 628, 633, 634, 636
 Созантів (Созонтів) 94, 303, 315, 323, 324, 329, 331, 513, 514
 Соловій Віктор 31, 39, 93, 178, 204, 313
 Соловійова В. 18, 21
 Солонар 288
 Спаський 459
 Сталін Йосиф 269, 330, 499
 Стаміровський 219
 Стапинський 134
 Старосольський Володимир 19, 50, 532
 Стасюк Микола 10
 Стемповський Станіслав 412, 413, 415, 418, 419, 650
 Степаненко Аркадій 10
 Степаненко Микола 312
 Степанківський Володимир 180
 Стефанів Гнат 309
 Стеценко 49
 Стрижевський 430
 Строганов 422
 Струве 151
 Студинський 508
 Сулятицький Павло 184, 572
 Супрун Григорій 144, 343
 Супруненко О.Б. 11
 Суровців 446
 Суходольський 218
 Сушицький 505
 Танашевич 417
 Танцюра Яків 10, 11, 199, 200, 206
 Тарнавський Мирон 112, 113, 337
 Тарновський Адам 580
 Татарула 459
 Теліга Олена 37
 Теодорович Іоан 168, 454, 651
 Терпило Данило (повстанський отаман «Зелений») 13
 Тимошенко Володимир 179, 198
 Тимошенко Сергій 34, 150, 151, 365, 440
 Тимошок М.С. 21, 22, 27
 Титулеску Ніколае 598
 Тишкевич Михайло 3, 25, 29, 59, 60, 119-121, 132, 133, 136, 148, 150, 343, 344, 645, 646
 Тірелл Уільям 584, 586, 587
 Ткаченко Михайло 6, 459
 Товкач Костянтин 71, 190, 191
 Токаржевський-Карашевич Ян 40, 42-44, 52, 54, 57, 59, 64, 66, 96, 163, 169, 366, 385, 387, 390, 404, 408, 416, 426-428, 456, 457, 462, 517-520, 522, 524, 525, 530-536, 539-546, 550-555, 557, 558, 565, 569-571, 574-577, 579, 582, 584, 586, 592, 593, 597, 600, 601, 608, 610, 614, 617-619, 650, 652-654
 Томашевський 48
 Топольський 469, 470
 Трепет 160
 Трєпке Василь 607
 Троцький (Бронштейн) Лев 438, 474, 475
 Троцький Микола 547, 652
 Тушевський 202
 Тютюнник Юрій 33, 42, 61, 98, 99, 149, 167, 310, 436-438, 466, 470, 651
 Удовиченко Олександр 69, 70, 87, 166, 204, 218, 225, 229, 236, 241, 247, 270, 288, 307, 311, 316, 332, 450, 505, 514, 560, 561, 567, 568, 573, 578, 613, 643, 644, 653, 654
 Умберто 509
 Файзулін Ярослав 2, 11, 101, 129, 204, 409, 475
 Фартушний Яків 85
 Федак Степан 41
 Феденко Богдан 327
 Феденко Панас 72, 93, 192, 194, 215, 227, 247, 250, 313, 327, 328, 562, 564
 Феллимар 498
 Фещенко-Чопівський Іван 32, 455, 461, 473, 483, 484, 505
 Филонович Василь 78, 252, 401, 648
 Форстер 539, 540
 Фотій II 76
 Фош Фердинанд 161
 Харина Михайло 324
 Харина Текля 324
 Хейфец Григорій 623
 Хмельницький Богдан 5
 Ховард Есме 59
 Хойновський Мар'ян 168, 169
 Холодна-Харина Леоніда 186, 324
 Холодний Петро 78, 166, 186, 219, 427, 444, 509, 621, 623
 Холодницький П.І. 183, 209, 211, 255
 Хотько 520
 Христюк Павло 10
 Хрустальов-Носар Георгій 12

- Цегельський Льонгин 551, 552
 Целевич Володимир 174, 611, 612, 654
 Цембаш 623
 Цехановський 64, 609
 Цибульський 219
 Цівчинський 154
 Чаккі Імре 582
 Чарноцький В. 334, 336, 338
 Чеботарів Микола 44, 51, 54, 61, 62, 166, 168, 181, 205, 210, 216, 217, 267, 273, 329, 452, 455, 462, 474, 649, 651
 Чемберлен Остін 592, 593
 Чернов 474, 589
 Чернявський 139
 Черчілль Вінстон Леонард Спенсер 91, 327, 340, 619
 Чехівський Володимир 71, 124, 130, 191, 192, 288, 353
 Чижевський Микола 274, 480
 Чижевський Павло 34, 152-154, 365, 366, 385, 403, 406, 428-430, 457, 650
 Чикаленко Євген 178, 179, 479
 Чикаленко Левко 69, 72, 87, 99, 183, 192, 193, 194, 211, 215, 219, 220, 250, 255, 364, 458, 480, 483, 602
 Чичерін Георгій 40, 57, 518, 554
 Чіано Джан Галеаццо 269
 Чігоскі 608
 Чубар Влас 550
 Чубатий 322
 Чубенко 188
 Чхенкелі Акакій 461-463, 502
 Шадлун Микола 27, 126, 129, 134, 137, 140, 142-145, 335, 339, 342, 645
 Шандрук Павло 90, 167, 183
 Шаповал Микита 50, 215, 224, 440, 532, 589
 Шаповал Микола 255, 603
 Шаповал Олександр 123, 126, 244, 248
 Шарий М.П. 65
 Шварцбард Самуїл 59, 104, 466
 Швєць Федір 144, 402, 588, 589
 Шевченко Володимир 44, 161, 289, 474, 646
 Шевченко Тарас 484
 Шелухин Сергій 28
 Шемет Володимир 9
 Шемет Микола 9
 Шемет Сергій 180, 255
 Шендрик І. 438
 Шепель Володимир 167
 Шептицький Андрей 88, 284, 287, 648
 Шиянов Григорій 366
 Шкляр 184
 Шлемкевич Микола 93, 313
 Шобер Йоган 390
 Шовгеніва Юлія 405
 Шовгенів Іван 37, 365, 404, 405, 650
 Шраменко Микола 236, 513, 514
 Штобрін 374
 Шульгин Олександр 2, 35, 36, 50, 63, 64, 66, 70, 79-82, 84, 86, 90, 91, 94, 96, 174, 192, 194, 206, 207, 209, 211, 214, 225, 227, 229, 230, 233, 234, 255, 256, 258, 260-266, 271, 273, 275, 303, 307, 316, 323, 374, 389, 397, 399, 408, 415, 416, 426, 472, 491, 500, 504, 505, 508-510, 528, 532, 557, 558, 566, 573, 602-605, 623, 635, 637, 638, 642, 644, 646, 649, 652, 655
 Шумицький Микола 2, 38, 63, 96, 149, 218, 241, 242, 247, 249, 251, 252, 258, 261, 264, 265, 273, 274, 461, 462, 465, 467, 471, 485, 488, 490, 505, 573, 647, 651
 Шумляковський Мар'ян 16, 219
 Шумський Олександр 296
 Щекун 466
 Юденич Микола 114, 357
 Юзефський Генрік 418, 614, 615
 Юнаків Микола 69, 75, 144, 183, 409, 411, 419, 443, 445, 448-450, 568, 619, 620, 650, 651, 654
 Юськевич 465, 466, 470
 Яблонський Василь 85, 86, 101
 Ягода Генріх 517, 520, 526
 Яковлів Андрій 70, 74, 85, 179, 188, 196, 228, 247, 264, 429, 430, 489, 623
 Ярошевич 219
 Ярошинський Кароль 135
 Яхно Павло 223, 226, 640
 Bagnall-Bull Edward 349
 Cecil Robert 347
 Clynes John 347
 David'a] Lloyd George'a 347
 Forrest Walter 348
 Gorle Fred 349
 Guinness Walter 348
 Kammerer Albert 345
 Kennedy Leo 349
 Kerr Philip 345
 Law Bonar 347, 349
 Luzzatti Luigi 346,
 Mackinder Halford 348
 Maclean Donald 347
 Patek Stanislaw 347
 Peretti de la Rocca Emmanuel 416
 Scialoja Vittorio 345
 Venizelos Eleftherios 345

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

- Австрія 89, 104, 144, 148, 153, 178, 180, 204, 242, 243, 300, 305, 309-311, 313, 344, 390, 443, 548, 549, 558, 579-582, 623
Австро-Угорщина 27, 66, 242
Азербайджан 108, 336, 399, 462, 569, 613
Азія 295
Америка (США) 40, 59, 64, 65, 91, 103, 117, 123, 124, 130, 144, 150, 152, 161, 165, 167, 168, 180, 225-229, 233-235, 238, 243, 246, 299, 303, 307, 310, 311, 313, 315, 318-322, 324, 326, 393, 398, 410, 443, 454, 455, 463, 466, 471-473, 491, 508, 521, 536, 551, 552, 602, 603, 609, 623, 639-641
Англія (Великобританія) 42, 43, 45, 50, 52, 55, 58, 59, 67, 68, 84-86, 103, 114, 133, 169, 180, 217, 246, 274, 325, 327, 340, 341, 343-348, 390, 398, 400, 410, 423, 424, 472, 475, 493, 495, 499, 517, 527, 532, 534-537, 541, 542, 544, 553-555, 576, 577, 584, 585, 587, 590, 591, 593, 599, 614, 618, 619
Аргентина 39, 94, 95, 149, 204, 211, 213, 320-322, 508, 512, 651
Аугсбург 92, 93, 314, 325, 513
Афон 622, 623
Африка 335
Баварія 109
Баден-Баден 346, 447
Байкал 274
Баку 410, 462, 605, 606
Балкани 199, 253, 291, 366, 423, 472, 636
Балтський повіт 125
Бахмач 128
Бельгія 103, 121, 150, 152, 228, 319, 401, 410, 460
Бердичів 193
Берестечко 297
Берестя 39, 164, 176-178, 184, 204
Берлін 49, 79, 86, 109, 113, 120, 124, 125, 153, 165, 181, 205, 242, 283, 284, 288, 289, 307, 339, 343, 388, 417, 420, 424, 441, 490, 495, 499, 515, 521, 524, 528, 530, 531, 533, 591, 614
Берн 125
Бессарабія 122, 566
Білорусь 15, 23, 33, 107, 108
Бірзула 123
Близький Схід 322
Болгарія 70, 103, 213, 219, 266, 401, 580
Бордо 187
Борисов 23
Брадавський повіт 125
Брно 484, 651
Бродівщина 112
Будапешт 66, 389, 421, 422, 558, 559, 577, 582
Буенос-Айрес 512
Буковина 118, 321, 371, 494
Бухарест 45, 82, 85, 125, 126, 142, 144, 179, 214, 219, 231, 232, 335, 355, 424, 472, 574-576, 588, 598-600, 603, 605, 606, 608
Вапнярка 123
Варна 627
Варшава 14, 16, 19, 22, 24, 28, 30, 37, 40-42, 46, 52, 53, 56-58, 60, 68, 70, 75, 78, 79, 85-87, 89, 90, 99, 112, 113, 116, 118-121, 124-126, 129-132, 135-145, 147, 149-151, 153-155, 160, 162, 165, 167, 174, 176-179, 181-183, 185, 188, 196, 199, 213-215, 220, 221, 223, 225, 228, 234, 247, 250, 254, 255, 259, 260, 277, 283, 299, 311, 312, 333, 335, 336, 340, 344, 349, 351, 354, 356, 366, 376, 382-385, 388, 389, 412, 413, 417, 444, 445, 453, 472, 500, 501, 503, 510, 518, 519, 522, 529, 532, 538, 542, 543, 556, 565, 568, 572, 578, 582, 587, 602, 603, 609, 614, 620, 625, 635, 644
Ватикан 119, 389
Вашингтон 64, 472, 603, 609
Венесуела 180
Вишгородок 27
Відень 89, 113, 124, 125, 138, 144, 148, 160, 163, 241, 243, 260, 262, 264, 265, 300, 307, 344, 382, 385, 388, 390, 420, 421, 428, 429, 441-443, 451, 509, 547, 579, 581, 582, 607
Вільрю 38, 458, 460, 465
Вінниця 14
Вінніпег 112, 318, 609
Вірменія 399
Вісбаден 109, 415, 511
Вісла (річка) 30
Владивосток 80, 224, 630, 631, 640
Влодава ст. 176, 177, 179
Волинська губ. 24
Волинь 15, 19, 23, 25, 26, 28, 54, 107, 131, 135, 141, 143, 150, 164, 166, 178, 184, 196, 204, 215, 244, 260, 336, 338, 371, 375, 412, 414, 442, 594, 602, 614, 624, 626, 628, 637
Володимир-Волинський повіт 26, 141, 408
Воломін 445, 446
Гаага 344, 598
Галичина 29, 54, 80, 107, 113, 166, 169, 184, 189,

Показчик географічних назв

- 207, 208, 243, 285, 296, 307, 309, 310, 313, 319,
321, 350-352, 356, 371, 375, 384, 412, 414, 470,
510, 532, 549, 594, 626
Гданськ 556
Гельм язів 7,9, 13, 14
Гельсінгфорс 555
Генуя 36, 380, 389, 397
Голландія 228, 243, 638
Горинь (річка) 25, 26, 131, 133, 135, 141
Греція 179, 193, 345
Гродненщина 164
Грозний 410
Грузія 33, 42, 43, 51, 66, 108, 114, 336, 350, 361,
362, 399, 401, 411, 459, 461, 462, 463, 473, 525,
569, 587, 601, 602, 613
Гусятин 15, 107
Далекий Схід 80, 81, 223-226, 230, 262, 263,
273, 274, 603, 630, 631, 638-640, 643, 644
Данія 174, 638
Дарданели 423, 425
Дахау 182
Дичків 338
Дніпро (річка) 28, 131, 133, 298
Дністер (річка) 27, 124, 131, 133, 220, 355, 356,
424
Донщина 33, 68, 108, 252, 362
Дубнівський повіт 26, 28, 141
Дубно 356
Естляндія 108
Естонія 114, 122, 128, 135, 219, 233, 336, 350,
399, 517
Європа 19, 24, 33, 35, 52, 55, 73, 76, 84, 91, 114,
119, 128-130, 148, 151, 163, 172, 233, 246, 268,
284, 286, 294, 295, 300, 307, 358, 360, 361, 369,
392, 393, 397, 400, 420, 461, 472, 497, 551, 580,
602, 618, 638-641
Женева 60, 63, 73, 170, 174, 214, 225, 230, 233,
243, 244, 251, 269, 280, 457, 492, 502, 505, 511,
543, 544, 547, 555, 556, 604, 622, 637
Житомир 349
Жмеринка 6, 14, 126
Закавказзя 410
Закарпаття 66, 84, 187, 319, 321, 371, 583, 589
Замостя 354
Запоріжжя 391
Західна Європа 18, 21, 23, 386, 521
Західна Україна 41, 150, 285, 511, 615
Західний Буг (річка) 25, 131, 141-143, 146, 164,
176, 177
Збруч (річка) 15, 18, 19, 25-27, 30, 31, 107, 131,
133, 135, 141-143, 350, 354-357, 367, 612, 616
Здолбунів 26, 28, 639
Зелений Клин 80, 81, 224, 226, 235, 274, 320,
641, 644
Золотоніський повіт 4, 7, 9
Золотоноша 12, 13, 209
Золочів 309
ЗУНР (ЗО УНР) 20, 119, 139, 180, 352, 551, 579,
581
Івано-Франківська обл. 169
Іркутськ 114
Іспанія 324
Італія 66, 119, 148, 152, 243, 283, 344-346, 400,
410, 423, 472, 474, 493, 509, 542, 613, 618
Кавказ 33, 115, 118, 122, 322, 410, 411, 461, 462,
473, 484, 493, 601, 602, 643, 651
Каліш 89, 90, 167, 168, 182, 244, 258, 266, 299,
300, 374, 395, 396, 442, 481
Камбо 238, 324
Камчатка 224
Кам'янець-Подільський 14, 16, 21, 22, 25-27,
29, 65, 102, 105, 108, 112, 116, 117, 121, 123-126,
131, 132, 135, 137-146, 149, 179, 180, 337, 417
Канада 91, 168, 169, 184, 188, 208, 213, 307, 310,
318, 421, 508, 603
Канни 233
Канівський р-н 4, 9
Карлсруе 317, 324
Каспійське море 322
Катеринославщина 106
Київ 5, 9, 11, 13, 14, 30, 53, 55, 65, 83, 103, 104,
106, 112, 119, 124, 126-128, 150, 168, 186, 191,
193, 202, 243, 244, 248, 253, 286, 287, 292, 311,
313, 315, 475, 630, 635
Київська губ. 6,
Київщина 106, 283
Кіровськ 193
Кнютанж 38, 458-460, 464, 465, 469
Ковельський повіт 26, 141
Коломия 169, 307
Комбо ле Бен 187
Константинополь 76, 80, 572, 631, 637, 644
Копенгаген 345, 603
Корея 630, 639
Косів 186
Костошль 176, 177
Краків 37, 86, 165, 166, 254, 270, 311, 312, 405
Красний кут 4
Красноводськ 410
Кременець 160, 176, 177, 356
Кременецький повіт 26, 28, 141
Крим 68, 360, 509, 572, 603, 628, 642, 643
Кролевецький повіт 128, 193
Кубань 33, 68, 108, 114, 115, 184, 336, 362, 399, 602
Курдистан 214
Курськ 338
Лановецький р-н 28
Ланьцут 354
Латвія 31, 108, 114, 122, 135, 233, 334-336, 361,
399, 623

- Литва 15, 24, 108, 114, 122, 334, 336, 523, 541
 Лівобережна Україна 24, 478, 630
 Ліпляве 4, 5
 Лодзь 90
 Лондон 53, 59, 60, 119, 125, 130, 142, 163, 165, 180, 184, 243, 304, 321, 322, 328, 340, 345, 346, 426, 462, 492, 493, 495-498, 501, 543, 576, 577, 584, 590-592, 598, 602, 604, 608
 Лубни 7, 8,
 Лугано 66
 Лунінець 15, 107
 Луцьк 39, 117, 170, 179, 184, 185, 189, 204, 594, 629
 Луцький повіт 26, 141
 Люксембург 38, 350, 458, 460
 Львів 30, 39, 112, 148, 166, 175, 180, 182, 204, 207, 208, 219, 250, 255, 270, 287, 292, 303, 309, 311, 353, 413, 511, 557, 579, 626, 635
 Манчжурія 80, 223, 226, 629, 630, 631, 639
 Мармурове море 623
 Меттен 109
 Миколаїв 490
 Мінська губернія 28, 141
 Могилів-Подільський 123, 125, 126, 140
 Могилівський повіт 125
 Москва 40, 49, 52, 55, 57, 58, 65, 69, 73, 84, 89, 114, 162, 163, 165, 171, 172, 189, 224, 257, 274, 275, 289, 292, 294, 296, 298, 321, 322, 352, 410, 437, 475, 477, 499, 519, 535, 542, 546, 553-555, 565, 591, 592, 594, 603, 618, 619
 Московщина 295
 Мюнхен 280, 307, 313, 327, 513
 Наддніпрянська Україна 6, 299, 352
 Неаполь 271, 508
 Ніжинський повіт 128
 Німеччина 43, 49, 66, 68, 84-86, 88-90, 102, 109, 118, 119, 124, 148, 150, 152, 156, 161, 165-167, 182, 184, 194, 218, 220, 221, 227, 229, 234, 235, 243, 244, 258, 269, 283, 284, 286, 289, 292, 294, 305, 306, 309, 312, 313, 315, 327, 335, 383, 390, 429, 470, 493, 495, 499, 513, 520, 521, 527, 539-541, 549, 555, 598, 599, 606, 614, 618, 619, 623
 Нова Ушиця 117, 118, 121
 Норвегія 451
 Нью-Йорк 227, 234, 319, 328, 603
 Оден-ле-Тіш 38, 458, 459, 465, 467
 Одеса 103, 106, 130, 133, 140, 285, 335, 343, 348, 413, 475, 603
 Окопи 352
 Ольгопільський повіт 125
 Омекур 38, 458, 459, 464, 468
 Омськ 114
 Орхівці 31
 Остерський повіт 128
 Острозький повіт 26, 141
 Отинія 151
 Парагвай 94, 95, 512, 651
 Париж 38, 39, 42, 46, 48, 53, 59-62, 80, 81, 85-87, 97, 104, 119-121, 125, 129, 130, 134, 136, 142, 148-151, 154, 163, 169, 170, 174, 179-182, 186, 187, 190, 199, 203-205, 210, 211, 213, 214, 216, 218, 222, 225, 227-230, 232, 233, 236-238, 240-242, 244, 247, 248, 250-252, 254, 256, 258, 261, 264, 266-268, 270-273, 275, 278-282, 287, 289, 290, 303-305, 310, 311, 314, 315, 317, 318, 320, 322-332, 389, 390, 433, 434, 436, 455, 456, 458-464, 466-470, 472, 473, 479, 483, 484, 488-492, 498, 500, 503, 504, 505, 507, 508, 510, 511, 513, 514, 520, 522, 525, 528, 530, 532, 534-536, 539, 546, 554, 555, 557, 558, 560, 561, 565, 569-571, 573, 574, 576, 577, 588, 592, 597, 598, 600, 603, 606, 613, 617, 618, 643, 644
 Перемишль 234, 319
 Переяслав 12, 14, 202
 Переяславський повіт 128, 202
 Переяславщина 13
 Персія 202
 Перуджа 80, 638
 Петровськ 410
 Петроград (Петербург) 9, 114, 208, 410
 Пирятинський повіт 128
 Південна Україна 58, 615
 Північний Кавказ 569
 Підляшся 244
 Піреней 324
 Поволжя 68
 Подебради 117, 126, 150, 152, 154, 170, 178, 179, 183, 184, 186, 199, 202, 224, 227, 228, 238, 261, 306, 309, 313, 365, 366, 385, 404, 407, 417, 447, 491, 562, 585, 631
 Поділля 21, 97, 123, 143, 624
 Познань 289
 Полісся 71, 164, 178, 184, 195, 354
 Полтава 10, 11, 12, 128, 297
 Полтавська губ. 4
 Полтавщина 6, 10, 11, 106, 127, 128, 190, 199, 202, 478
 Порта 106
 Польща 3, 14-17, 19-21, 23, 24-34, 36-38, 40-44, 46-49, 52, 53, 55-58, 67-70, 74-77, 79, 80, 82-85, 87, 96, 100, 103, 104, 107, 112, 114-116, 118, 119, 122, 123, 130, 133, 134, 135, 137, 143, 144, 146-150, 153-155, 159-167, 169, 170, 178, 182-184, 186, 188, 190, 193, 202, 207, 208, 213, 215, 216, 218, 220, 221, 227, 245, 252, 253, 258, 259, 262, 267, 268, 270, 272, 285, 286, 289, 295, 296, 299, 306, 310, 311, 313, 319-322, 333-340, 345-349, 351-353, 355-358, 360, 361, 365-367, 370, 371, 374, 383, 385, 390, 399, 405, 412-414, 418, 420, 424, 427, 434, 435, 440, 458, 465, 468, 471, 474,

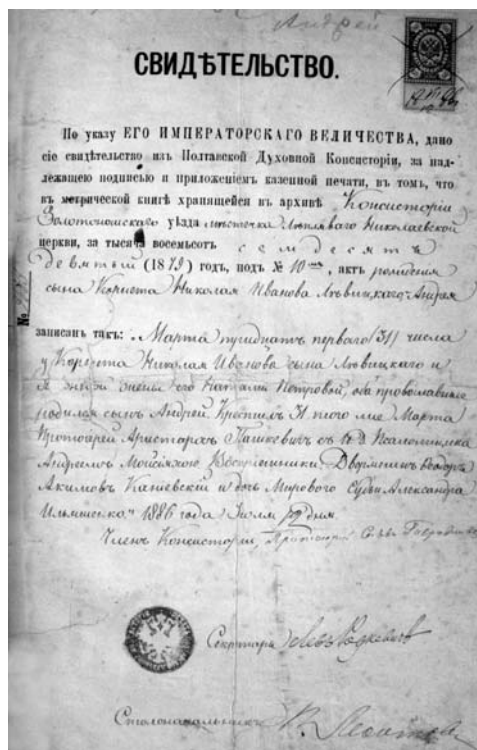
Показчик географічних назв

475, 486, 495, 499, 510, 513, 518, 519, 521, 523,
526, 527, 531, 533, 534, 541, 542, 546, 549, 553,
560, 568, 571, 576, 577, 580, 590, 591, 594, 595,
598, 599, 602, 605, 609, 610, 612-616, 618, 622,
628, 636, 637, 646, 649
Почаїв 394
Правобережна Україна 24, 109, 115, 122, 193,
298, 356, 478, 518
Прага 28, 42, 46, 49, 50, 54, 70, 71, 74, 79, 80, 87,
97, 120, 148, 154, 165, 168, 170, 174, 178, 181,
184, 186, 193, 195-198, 201, 205, 206, 210, 212,
214-216, 219, 222, 228, 229, 231-233, 236, 243,
244, 247, 248, 250, 251, 255, 260, 272, 277, 287,
302, 307, 309, 318, 345, 375, 385-387, 389, 394,
402, 407, 417, 424, 427, 439, 440, 446, 447, 466,
490-492, 498, 499, 501, 503, 528-530, 538, 586,
588, 596, 597, 605, 607, 623, 631, 643, 644
Прибалтика 115, 122, 126
Прикарпаття 583
Прилуки 202
Прилуцький повіт 128
Прип'ять (річка) 25, 28, 131, 141, 143
Проксурів 270
Радзивилів 26, 146, 237
Регенсбург 227, 306
Рига 135, 356, 361, 420, 441
Рим 53, 66, 163, 308, 329, 346, 350, 389, 390, 400,
437, 451, 472, 508, 509, 577, 603, 604
Рівне 26, 39, 117, 146, 204, 356
Рівненський повіт 26, 28, 141
Ромб 38, 465, 467
Росія (РСФРР) 23, 27, 29-31, 33, 37, 41, 51, 73,
85, 103, 105, 106, 109, 114-116, 122, 127, 128,
133, 149, 151, 164-166, 217, 224, 242, 253, 262,
284, 286, 296, 302, 321, 322, 335, 336, 343, 345,
346, 348, 349, 358, 360, 389, 398-401, 410, 411,
414, 460, 463, 472-475, 478, 493, 496, 509, 517,
520, 521, 523, 526, 527, 536, 542, 544, 545, 547-
549, 555, 566, 602, 606, 630, 639, 640, 641, 642
Роттердам 243
Румунія 24, 33, 34, 45, 49, 50, 64, 70, 82, 85, 96,
104, 106, 115, 117-119, 122, 124, 144, 184, 196,
199, 211, 213, 231, 232, 234, 245, 259, 283, 285,
311, 321, 335, 339, 358, 360, 361, 390, 399, 400,
404, 423, 424, 426, 475, 486, 499, 502, 519, 521,
531, 542, 549, 559, 560, 565, 568, 571, 574, 576,
577, 583, 598, 603, 605-608, 613
Сандормох 120, 194
Сан-Маріно 350,
Сан-Ремо 343, 344
Сарни 15, 26, 107, 146
Сахалін 224
Свердловськ 126
Севастополь 490, 608
Сербія 150, 213, 291, 361

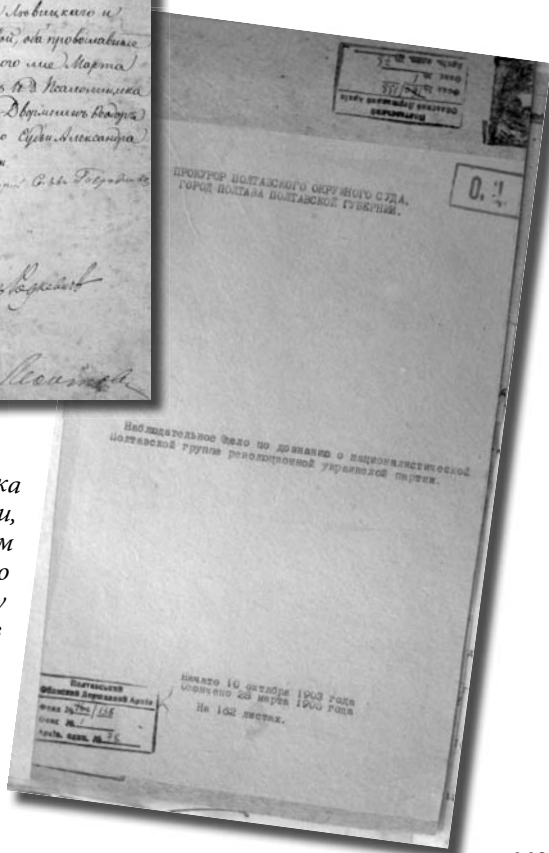
Середня Азія 410
Сибір 296, 417, 641
Славуґа 15, 107
Сновськ 338
Соловки 150, 191
Сосницький повіт 128
Софія 219, 401, 627
Спа 130, 347
СРСР 35, 40-43, 46-48, 51, 52, 54-61, 66-68, 73,
78, 82, 90, 100, 103, 113, 120, 130, 161, 162, 169,
175, 212, 243, 244, 269, 472, 474, 475, 479, 484,
493, 494, 497-499, 517, 518, 526, 535, 536, 540-
542, 549, 550, 553, 555, 580, 581, 587, 591, 622,
623, 629
Стамбул (Царгород, Константинополь) 163,
184, 199, 393, 462, 490, 622, 624, 626, 628, 633-
637, 643
Стир (річка) 25, 131, 133, 146
Східна Галичина 17, 18, 23, 28, 29, 149, 175
Східна Європа 88, 109, 287, 472, 473
Тарнів 32, 33, 37, 112, 118, 150-153, 159, 160,
166, 182, 193, 368, 378-380, 382, 385-388, 403,
405, 407, 412, 417-420, 428, 430, 435, 437, 439,
450
Тернопільська обл. 28
Тирасполь 475
Трутнов 228
Токіо 630
Торонто 188, 307
Туреччина 70, 77, 79-81, 106, 150, 153, 163, 213,
235, 410, 411, 424, 425, 472, 572, 601-604, 606,
623, 624, 626, 632, 637, 643, 644
Туркестан 118, 322, 410, 493
Угорщина 66, 103, 104, 321, 400, 421, 422, 521,
559, 576, 577, 583, 589
Ужгород 309
Україна 3, 4, 15, 19-21, 23, 25, 26-30, 33-35, 39-
45, 47, 49-53, 55, 56, 59-62, 64-68, 72-76, 81-84,
87, 88, 96-99, 103-106, 109, 110, 113-115, 118,
119, 121, 122, 125, 127, 128, 130, 131, 133-135,
137, 143-146, 148-152, 162, 163, 166, 168, 169,
171-173, 175, 184, 189, 190, 192-194, 204, 208,
210, 212-214, 217, 218, 224, 226, 228, 232, 235,
242, 244, 248-250, 253, 269, 271, 283-298, 306,
310, 315, 316, 319, 326, 336, 338, 340, 341, 343,
345, 346, 348-350, 351, 352, 358-362, 365, 367,
369, 371, 374, 378, 380, 381, 384, 386, 391-393,
396-401, 403, 414, 417, 424, 427, 429, 430, 438,
441, 442, 452, 455, 460-463, 466, 469-475, 477-
479, 482, 483, 485, 488, 490, 493-498, 509, 515,
516, 520-525, 527-537, 539, 540, 542, 544-549,
551, 552, 555, 558, 559, 563-566, 569, 575, 580-
583, 585, 587, 589, 591-595, 598, 599, 601, 603,
606, 607, 609, 611, 612, 615-617, 619, 620, 622,
624, 631, 639, 642

- УНР 19, 20, 24, 25, 27-33, 35, 37, 43, 47-52, 57-60, 62, 64, 66-68, 79-81, 83-86, 88, 89, 91, 92, 94-98, 102, 103, 108, 110, 115, 116, 123, 127, 129, 135, 142-144, 149, 150, 152, 154-156, 162, 166, 167, 169, 171-174, 179-183, 187-190, 192, 193, 208, 211, 217, 221, 224, 228, 230, 233-235, 242-246, 248, 250, 268-270, 305, 306, 312, 316, 317, 326, 330, 334, 335, 337, 339, 341-344, 350, 352, 353, 355-357, 360-362, 365, 366, 369, 370, 377, 380, 381, 383, 384, 387, 399, 402, 405, 412, 418, 420, 421, 431, 432, 434, 439, 441, 443, 454, 460, 466, 468, 472, 473, 475, 476, 479, 481, 482, 484-488, 491, 509, 511, 512, 514, 516, 518-520, 522, 523, 525-530, 532-540, 542-544, 546-549, 551-556, 558-571, 573-576, 578-582, 584, 586, 588, 589, 592, 593, 595-601, 604-606, 608-615, 617, 618, 620, 621, 630-632, 644-646, 650
- Уругвай 95, 512, 651
- УСРР (УРСР) 30, 31, 37, 39, 48, 51, 52, 59, 61, 65, 66, 72, 74-76, 80, 81, 96, 98, 100, 127, 133, 148-150, 167, 191, 204, 335, 344, 366, 410, 414, 425, 466, 467, 474, 511, 517, 518, 537, 539, 540, 542, 543, 545, 547, 550, 552, 554, 556, 614, 622, 625, 629, 633, 635, 642
- Фінляндія 114, 122, 233, 399, 443, 542, 555
- Фракія 423
- Франція 38, 39, 43-45, 49, 57, 58, 63, 65, 66, 68, 70, 82, 84-86, 96, 97, 103, 104, 114, 119, 129, 130, 133, 136, 140, 144, 149, 150, 152, 155, 156, 161, 166, 174, 179, 186, 202, 204, 213, 217, 221, 228, 229, 235, 246, 259, 263, 271, 272, 283, 288, 290, 311, 313, 314, 317, 318, 321, 325, 327, 344, 345, 374, 398, 401, 410, 411, 423, 424, 443, 459, 464, 466, 468, 470, 474, 499, 509, 521, 527, 534-536, 541, 542, 549, 552, 554, 571, 574, 576, 577, 584, 600, 601, 605, 613, 614, 618, 623
- Хабаровськ 640
- Харбін 39, 40, 204, 213, 223, 238, 262, 263, 630, 639, 640, 644
- Харків 52, 60, 62, 71, 338, 475
- Харківщина 106
- Херсон 391, 490
- Херсонщина 106
- Холм 86, 176, 177, 244, 283, 319, 375, 413, 414
- Хотин 339
- Хоцьки 202
- Ченстохов 182, 435, 450
- Черкаська обл. 4
- Черниці 112
- Чернівці 85
- Чернігів 338
- Чернігівщина 106, 127, 128
- Чехословаччина (Чехія) 34, 37, 49, 65, 68, 79, 80, 84, 89, 96, 102, 104, 108, 117, 120, 123, 124, 126, 144, 150, 152-154, 156, 161, 174, 178, 182, 184, 194, 202, 208, 212-214, 220, 224, 225, 227, 229, 238, 243, 245, 259, 292, 300, 306, 309, 313, 365, 375, 399, 400-402, 404, 405, 420, 427, 441, 443, 466, 474, 484, 486, 498, 499, 521, 531, 532, 542, 549, 558, 560, 571, 574, 583, 597, 613, 651
- Чорне море 124, 322, 536, 537, 599
- Чортків 352, 354
- Шалет 38, 458-460, 465, 467
- Шанхай 261
- Швейцарія 60, 109, 148, 152, 180, 208, 243, 309, 319, 453, 572
- Швеція 68, 319
- Шепетівка 15, 107
- Шотландія 341
- Щипйорно 36, 395
- Югославія 70, 266, 361, 400, 423, 498, 542, 549, 574
- Юзефів 184
- Ямпіль 123
- Ямпільський повіт 125
- Японія 80, 224, 235, 274, 472, 493, 630, 631, 638, 640, 641

ФОТОДОДАТКИ

Свідоцтво про народження Андрія Лівницького видане Полтавською духовною консисторією.
12 липня 1886 р.

Титульна сторінка спостережної справи, заведеної прокурором Полтавського окружного суду на учасників полтавської групи Революційної української партії.
10 жовтня 1903–28 березня 1905 рр.

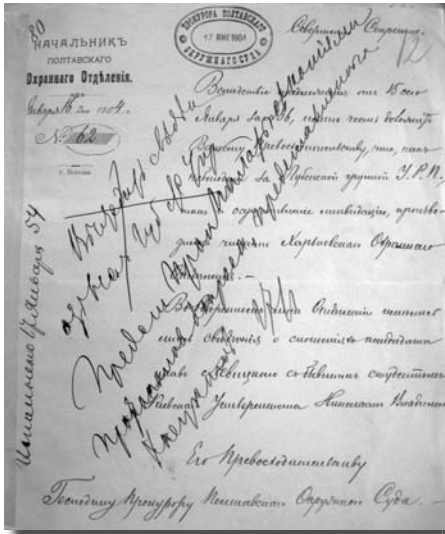

Справа Лубенського
окружного суду про службу
в.о. секретаря цивільного
відділення Лубенського
окружного суду колезького
секретаря Андрія
Лівичького. 4 липня 1903 –
17 жовтня 1916 рр.

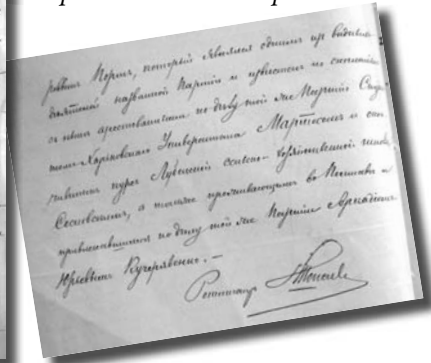

Свідoцтво видане адміністрацією
університету Св. Володымира
Андрію Лівичькому про політичну
благонадійність. 3 червня 1903 р.

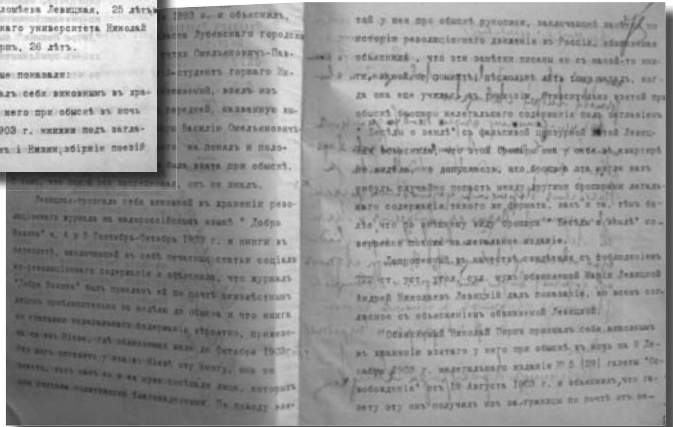
Заява Андрія Лівичького
на ім'я голови окружного суду
про зарахування на службу.
23 липня 1903 р.

Таємне донесення начальника Полтавського охоронного відділення про діяльність полтавської групи Революційної української партії. 16 січня 1904 р.

Таємне донесення товариша прокурора Полтавського окружного суду А.П. Хоєцького прокурору Полтавського окружного суду про проведення обшуку в квартирі Андрія та Марії Лівчицьких. 16 січня 1904 р.

«Наряд по канцелярии председателя Лубенского окружного суда о присяжном поверенном А.Н. Ливицком за 1913 год»

Лист Ради присяжних повірених округу Харківської судової палати до Лубенського окружного суду із зазначенням місця проживання Андрія Лівіцького. 1 квітня 1913 р.

Дипломатичний паспорт громадянина Української Народної Республіки Гордія Нянчура. 3 березня 1920 р. Підписаний Міністром закордонних справ УНР Андрієм Лівіцьким

*Голова Директорії УНР
та Головний отаман військ УНР Андрій Лівницький*

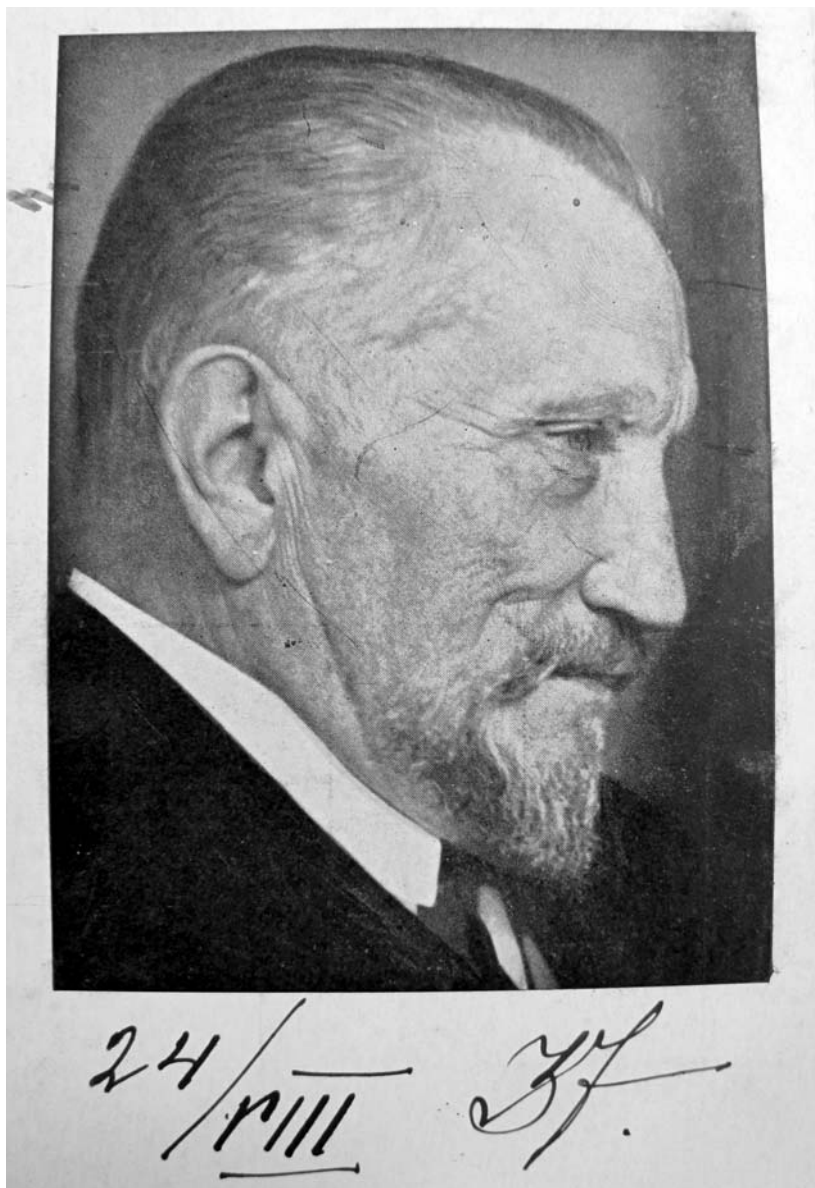
*Голова Директорії УНР
та Головний отаман військ УНР Андрій Лівцицький*

*Представники української політичної еміграції, ймовірно 1920 р.
Фото зберігалося серед документів радянської закордонної розвідки*

Президент УНР в екзилі Андрій Лівіцький в колі знайомих

Голова Директорії УНР та Головний отаман військ УНР Андрій Лівницький.
24 серпня 1937 р.

Президент УНР в екзилі Андрій Лівіцький. Ймовірно 1947–1949 рр.

Лідери унерівської течії української політичної еміграції Ісаак Мазепа, Андрій Лівіцький, Михайло Омелянович-Павленко. 1947–1948 рр.

Андрій Лівицький, Павло Суморків, Михайло Омелянович-Павленко, Ашафенбург, 1947 р.

Андрій Лівицький виїздить з Ашафенбургу

*Президент УНР в екзилі Андрій Лівіцький (зліва), Михайло Омелянович-Павленко та Борис Мартос серед комбатантів-запорозжців.
Ймовірно 1947–1948 рр.*

Президент Української Національної Ради Андрій Лівіцький

Президент Української Національної Ради Андрій Лівницький підписує документи

Президент УНР в екзилі Андрій Лівницький (ліворуч)

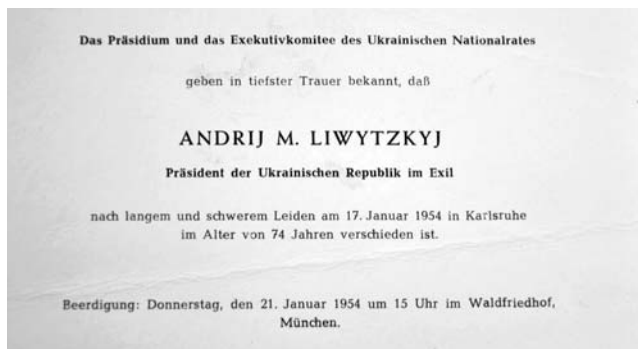
Президент УНР в екзилі Андрій Лівіцький (ліворуч)

Президент УНР в екзилі Андрій Лівіцький із другом

Президент УНР в екзилі Андрій Лівницький

*Повідомлення
про смерть
Андрія
Лівницького*

*Могила Андрія та Марії Лівницьких
на українському православному
цвинтарі в Саут-Баунд-Бруку,
штат Нью-Джерсі*

*Могила Миколи Лівницького
на українському православному
цвинтарі в Саут-Баунд-Бруку,
штат Нью-Джерсі*

Дорогий Пане Костянтіне!
 Не міг жести собі уявити, яку
 радість справив мені Ваш козачий
 лист! Так, я була на Тарасовій
 горі. Поділяти мені в те часи
 але батько мій був там не судило,
 а адвокатом і який адвокат
 бо не хотів захищати бєлі пугача
 і винних і квітники. Подався сабодзі
 на вибори до 3 оесото не сай, не широк
 вого суду. Мені тоді було 2,7 і 9
 тильно років. Цюлими ми поїхали
 разі їдемо на Черкаську гору до Ша
 рова. Я дуже добре пам'ятаю ту
 кімнату де був його портрет, з ви
 кастий редакціями, але потім
 пам'ятаю тільки... матеріальні заміські
 мій а вбивався востанній іт рал

їх дорожч. Могуть вірити, ^{не} пам'ятала з то
 року. Забула, буде отаким.
 хоч отаким було напам'яті
 перед тим кілька днів ОС БІН

Я в широк, і наділюю
 Тим жакта мого порвати.
 Жакта і ніж об'яснені капа
 дину рвуть мені сердцю.
 Жакта і ніж думки за сел
 машити, не дають шукати.
 А надворі він вітер
 і не мовить осітє.

Жі і ви, рука погано працює
 Ваша я буду завжди

Наташ Лівичу всьд
 Кохана.

92.

Лист Наталії Лівичкої-Холодної до Костянтина Андрієнка. 1996 р.

Ваш лист
 прийнято
 березня 1996

Душе, душе докине вам за
 мого і привітання. Не маю
 отакі ніщо до мене а моя ка
 левачу кітці, дайшов і пранє
 ід собі са, тоді в нікра
 і Чкраду і не дово писар
 не суду. Єсть мені, як приде
 хто, хто написав від мій дити,
 бо я дово ти саби не мого.
 - жакти дово, приде не
 графіки. - Правда рана!
 Послав Вам фотографію
 Фіа Петруса - багати
 купувати рід з Черкаська
 кого батько мене артист. іх
 пророзом клівуть о дн

Брестини. Річима, але бу
 мене дуже добрий мейнгу.
 Мій Петруса похований на
 чур хантарі, до 6 місяці дн
 мене, в'їзду в'їзду в мейнгу
 Там жакти і мій Сатка і мій
 Срат, Микола.

Мой жакта написав скла
 дя Мейнгу і привітання. Постає
 по сч, і счт вам і в мейнгу
 Чі счтє вас об'є і счт раз
 душе днєжє за вас.

Ваша Наташ
 Лівичко-Холодна

Лист Наталії Лівичкої-Холодної до Костянтина Андрієнка. 1996 р.

Лист № 6 № 1996. Торонто - Каміа

Петрусь дуже дуже гарний!
З нами Скрипник.
дружиною сина Мстислава, патріарха
правосл. церкви з Києва Петрусь
Холодний, мій, на маму, дуже
покійний чоловік і я. Мама
уже по 86 та 7 років це був
Америки. В 20-х 1939-90?

Наталія Лівіцька-Холодна з чоловіком Петром Холодним та Софією Скрипник, дружиною Ярослава і невістка Степана Скрипника (Патріарха УАПЦ). Ймовірно 1989–1990 р.

ЗМІСТ

Зберігаючи державницьку традицію: життя і чин Андрія Лівницького	3
Від упорядника	96
Розділ 1. Листи Андрія Лівницького	102
Розділ 2. Листи до Андрія Лівницького	333
Розділ 3. Копії листів Андрія Лівницького зроблені радянськими спецслужбами	515
Перелік документів та матеріалів	645
Іменний покажчик	656
Покажчик географічних назв	664
Фотододатки	669

Наукове видання

Лівицький Андрій. Листування (1919–1953 роки)

Формат 70x108/16. Ум. друк. арк. 60,2.
Наклад 1000 прим. Зам. ДФ912.

Видавець і виготовлювач ПП «Видавництво «Фенікс»
03067, м. Київ, вул. Шутова, 13Б
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК за № 271 від 07.12.2000 р.